

T.C.

EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

**İZMİR'DEKİ KUTSAL ZİYARET YERLERİ ETRAFINDA OLUŞAN İNANÇ
VE UYGULAMALAR**

Doktora Tezi

Gökçe Zeynep GÜZEY

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

İZMİR

2020

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

**İZMİR'DEKİ KUTSAL ZİYARET YERLERİ ETRAFINDA OLUŞAN İNANÇ
VE UYGULAMALAR**

Doktora Tezi

Gökçe Zeynep GÜZEY

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Selami FEDAKÂR

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum *İzmir'deki Kutsal Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar* adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Gökçe Zeynep GÜZEY

İmza

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Gökçe Zeynep GÜZEL
Numarası : 9212 0000550
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Başlığı (Türkçe) : İzmir'deki Kutsal Ziyaret Yerlerinde Yapılan Folklorik Uygulamalar
Tez Başlığı (İngilizce) : Folkloric Practices Which is Made in Holy Visiting Places in İzmir
Tez Savunma Tarihi : 13.02.2020
Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık : İzmir'deki Kutsal Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar

JÜRI ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Selami REİDAKAR
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza : [Signature]

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza : [Signature]

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Metin EKİCİ
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza : [Signature]

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza : [Signature]

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza : [Signature]

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle ☒

Oy çokluğuyla ☐

Başarılıdır

☒

Düzeltilmelidir

☐

Başarısızdır

☐

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Doktora programlarında düzeltme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

ÖNSÖZ

Türbe, yatır, mezar, dede vb. gibi adlarla anılan ve kutsal mekânlar ile alanları içeren kutsal ziyaret yerleri, maddi kültür unsuru olmalarının yanı sıra, fertlerin manevi hayatını etkileyen, yönlendiren ve toplumu bir arada tutan önemli unsurlardan biridir. Kutsal ziyaret yerleri halk tarafından ilgiyle karşılanan ve belirli bir takvime bağlı olarak veya takvime bağlı olmadan çeşitli istek ve beklentilerle ziyaret edilen kültürel miras alanlarıdır. Ziyaret yerlerini sadece maddi kültür mirası olmaktan çıkaran unsur, Türk halkının günümüzde de sürdürmekte olduğu bir ziyaret geleneğine sahip olmasıdır. Bu nedenle Türkiye'nin bütün illerinde oldukça yüksek sayıda kutsal ziyaret yeri bulunmaktadır ve ziyaret yerinin özelliğine bağlı olarak halk tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmaktadır.

Kutsal ziyaret yerlerinin, sosyal bir olgu olarak; halka manevi destek ve moral verme, sosyalleşme, Türk-İslam aidiyetini pekiştirme, dini inançlarla geleneklerin harmanlanmış bir şekilde yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması vb. gibi işlevleri bulunmaktadır. Söz konusu işlevlerin hayata geçirilmesi ve süreklilik kazanması için, bu tür kutsal mekânları ziyaret eden kişiler tarafından; ziyaret yeriyle ilgili değerlerin yüceltilmesi, inançla ilgili uygulamaların gerçekleştirilmesi ve ziyaret yerinde türbesi bulunan dini ve milli kimliğe sahip kişiyle ilgili menkıbe/efsanelerin bilinmesi ve anlatılması gerekmektedir.

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra eski inançlarını terk etmemiş, bu inanç unsurlarını yeni kabul ettikleri dinin içinde harmanlayarak devam ettirmiştir. Kutsal ziyaret yerleri atalar kültürünün veli kültürüne dönüşmesi sonucunda oluşan ziyaret geleneğinin bir parçasıdır. Türbe ve yatır adı verilen kutsal ziyaret yerlerinde sadece İslam'a ait dini uygulamalar görülmemektedir. İslamiyet öncesi inanç sistemlerinden aktarılan bazı pratikler ve büyüsel uygulamalar da veli kültürüne eklenmiş ve böylece senkretik bir ziyaret geleneği oluşmuştur. Araştırma alanımız olan İzmir, kutsal ziyaret yerleri açısından oldukça zengin bir şehirdir. 26 ilçede 156 kutsal ziyaret yeri tespit ettiğimiz İzmir şehrinin il merkezi ve ilçelerinde zamanımıza kadar bütün kutsal ziyaret yerlerini kapsayan bir çalışma yapılmamıştır. Bu bakımdan çalışmamızın çerçevesini İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde tespit edilen inanç ve pratiklerin eski Türk inanç sistemleriyle ve semavi dinlerle olan bağlantısının incelenmesi, ziyaret yerlerine

gelenlerin kimliğinin, adlandırılma ve ziyaret sebeplerinin belirlenmesi, ziyaret yerlerinde veya dışında adanan adakların özellikleri ve ziyaret yerlerinin işlevlerinin ortaya konması, ayrıca İzmir'deki ziyaret yerleri etrafında oluşan efsane-menkıbe-memorat şeklindeki anlatmaların motifleri bakımından incelenmesi oluşturmaktadır.

Saha çalışmalarında Türk Halk Bilimi derleme yöntemlerinden “katılımlı-katılımsız gözlem” ve “görüşme” yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan gözlemlerde doğal ortam tercih edilerek, ritüel ve uygulamaların icra ortamı, aktarıcısı, anlatma yeri ve zamanı göz önünde bulundurulmuştur. Sözlü olarak kaydedilen bilgiler bir görüşme formu doldurularak veya ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Ayrıca ziyaret yerlerinde çekilen fotoğraflar ile görsel bir arşiv oluşturulmuştur. Çalışmalardan elde edilen verilerle, farklı disiplinlerde yapılacak inceleme ve değerlendirmelerde kullanılabilir bilimsel çıktılar elde edilmiştir.

İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerini tespit etmeyi ve bu yerleri çeşitli boyutlarıyla incelemeyi hedefleyen bu çalışma, “Giriş”, üç bölüm, “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Ekler” kısımlarından oluşmaktadır.

Çalışmamızın “Giriş” kısmında, ilk olarak araştırma alanı hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgiler; “İzmir'in Coğrafyası”, “İzmir'in Tarihi” ve “İzmir'in Nüfusu ve Ekonomik Yapısı” alt başlıkları altında değerlendirilmiştir. Giriş kısmında ayrıca “Araştırma Konusu Üzerine Yapılan Çalışmalar” başlığı, Türkiye'deki kutsal ziyaret yerleriyle ilgili çalışmalar ve İzmir'deki kutsal ziyaret yerleriyle ilgili çalışmalar şeklinde düzenlenen iki alt başlıkta incelenmiştir. Söz konusu çalışmaların kronolojik olarak değerlendirilmesine dikkat edilmiştir. Bu kısmın sonunda ise, çalışmanın konu ve kapsamı, amacı ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın “Bir İnanç unsuru olarak Ziyaret Algısı” adlı Birinci Bölümü'nde ziyaret yerleriyle ilgili “ziyaret”, “ziyaret yeri”, “türbe”, “yadır”, “adak”, “veli/evliya”, “keramet” ve “sihir-büyü” gibi temel kavramlar ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde ziyaret inancını besleyen inanç sistemleri ve dinler üzerinde de durulmuştur. Türk toplumunda ziyaret algısını etkileyen belli başlı kültürler; “atalar kültürü”, “ateş-ocak kültürü”, “dağ kültürü”, “ağaç kültürü”, “taş-kaya kültürü” ve “su kültürü” gibi alt başlıklarda ele alınmıştır. “Dinlerde ve Çeşitli İnanç Sistemlerinde Kutsal Ziyaret Algısı” başlığı altında ise; “Budizm”, “Maniheizm”, “Zerdüştizm ve Mazdeizm”, “Yahudilik”,

“Hristiyanlık” ve “İslamiyet ve Veli Kültü” kavramları değerlendirilmiş ve bu sayede kutsal ziyaret yerlerinin din ve inanç sistemlerindeki yeri belirlenmeye çalışılmış ve bu kavramlar etrafında şekillenen uygulamalar değerlendirilmiştir.

“İzmir’deki Kutsal Ziyaret Yerleri” adlı İkinci Bölüm’de araştırma alanını oluşturan İzmir’in 26 ilçesinde tespit edilen 156 kutsal ziyaret yerinde yapılan derleme çalışması sonucunda elde edilen veriler paylaşılmıştır. Kutsal ziyaret yerlerindeki türbe ve yatırlar ilçelere göre alfabetik olarak sıralanmış ve her bir türbeye sıra numarası verilmiştir. Kutsal ziyaret yerleri hakkındaki bilgiler; “türbe ve yatırın adı”, “konumu”, “mimari durumu”, “türbe ve yatırdaki kişilerin tarihi ve menkıbevi kişiliği”, “türbe-yatırla ilgili anlatmalar”, “motifler” ve “inanç ve uygulamalar” alt başlıkları altında sınıflandırılarak verilmiştir.

Çalışmanın “İzmir’deki Kutsal Ziyaret Yerleriyle İlgili İnanç, Uygulamalar ve Anlatmalar” adı verilen Üçüncü Bölümü beş alt başlık halinde düzenlenmiştir. İlk başlık ziyaret yerlerinin adlandırılması konusu hakkındadır. Bu kısımda türbe ve yatırların adlarını hangi sebeplere bağlı olarak aldıkları üzerinde durulmuş ve konuyla ilgili olarak alandan tespit edilen bilgilerle örneklenmiştir. İkinci alt başlıkta, ziyaret adabı konusu ele alınmış ve ziyaret yerine giriş-çıkış, ziyaret zamanları, ziyaret yerlerinde uygulanan yasaklar, ziyaretçi profili ve türbe hizmetleri vb. gibi bağlamı ilgilendiren konular değerlendirilmiştir. Üçüncü alt başlıkta kutsal ziyaret yerlerinde yapılan uygulamalar; dini uygulamalar, eski Türk inançlarıyla ilgili uygulamalar ve sihir-büyü ile ilgili uygulamalar başlıkları altında incelenmiş ve bu uygulamalara İzmir’deki kutsal ziyaret yerlerinden tespit edilen örnekler verilmiştir. Dördüncü alt başlıkta ise, kutsal mekân ziyaretlerinin işlevleri folklorun dört işlevi bağlamında incelenmiştir. Bu bölümün beşinci ve son alt başlığı altında, ziyaret yerlerine bağlı olarak oluşan anlatılar ve bu anlatılardaki keramet motifleri tahlil edilmiştir.

“Sonuç” kısmında, çalışmada her bölümde elde edilen önemli bulgulara yer verilmiş ve ulaşılan sonuçlar bir bütünlük içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, çalışmada ulaşılan sonuçların gerek Türkoloji, gerekse diğer bilim alanlarında sunacağı katkılara yer verilmiştir.

Çalışmada, kutsal ziyaret yerlerinin ve ilgili kavramların yer aldığı bir “Dizin” oluşturulmuştur. Görüşme yapılan kaynak kişilerle ilgili bilgiler “Kaynak Kişiler

Listesi” kısmında ve çalışmada yararlanılan kaynakların künyeleri ise “Kaynakça” kısmında verilmiştir.

Doktora çalışmam sırasında tezim için kullandığım kaynakları temin etmede ve alan araştırmaları sırasında farklı ilçelerde uzun süreli kalmam gereken durumlarda TÜBİTAK’ın 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı’ndan almış olduğum burs sayesinde hiçbir maddi zorluk yaşamadan çalışmalarına devam edebildim. Bursu aldığım süre boyunca TÜBİTAK’ın genç araştırmacılara yönelik katkılarını hep hissettim, bu desteklerinden dolayı TÜBİTAK’a teşekkür ederim.

İzmir’le ilgili literatür çalışmaları yaparken tanıma fırsatı bulduğum ve benimle elindeki tüm bilgileri paylaşan Erol Şaşmaz Bey’e, aylar süren derleme çalışmalarında katkılarını esirgemeyen Munis Armağan ve Seyfullah Ayvalı’ya, derleme çalışmalarında yardımcı olan başta Fatma Gökbel ve Neslihan Öztürk olmak üzere tüm öğrencilerime teşekkür ederim. Lisans öğrencisiyken halk bilimine olan ilgimi paylaştığım zaman beni yönlendiren ve her daim desteğini gördüğüm kıymetli arkadaşım Dr. Mustafa Duman’a ve yazdığım bölümleri okuyup düzeltme önerilerinde bulunan ve yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Arş. Gör. Arzu Acar’a teşekkür ederim.

Doktora sürecinde, bu çalışmayı hazırlamam için beni cesaretlendiren, sundukları farklı bakış açıları ve yönlendirmelerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Metin Ekici’ye, Prof. Dr. Fazıl Gökçek’e ve Doç. Dr. Pınar Fedakâr’a teşekkür ederim.

Son olarak, doktora süresinde verdiği dersler ile halk bilimi alanındaki bilgi birikiminin gelişmesini sağlayan, tezimi titizlikle ve sabırla okuyup gerekli düzeltmeleri yapmamı sağlayan ve her anlamda fedakârlığını hissettiğim tez danışmanım, kıymetli hocam Doç. Dr. Selami Fedakâr’a teşekkür ederim.

Hayatımın her aşamasında olduğu gibi doktora sürecinde de bana her zaman destek veren annem Feriha Özatalay’a, kardeşim Ahmet Kürşat Özatalay’a ve babam Mehmet Ali Özatalay’a çok teşekkür ederim. Hayatımızın son sürprizi, tekmeleriyle kendini her an hissettiren içimdeki umut ışığı kızım Yasemin Güzey’e ve senelerdir benimle birlikte tezim için koşturan en büyük desteğim eşim Sercan Güzey’e çok teşekkür ederim.

Gökçe Zeynep GÜZEY

17.01.2020

ÖZET

İnsanlığın başlangıcından beri kutsal olan her şey insanoğlunun ilgisini çekmiştir. İlkel dönemlerde bile içinde kutsal güç bulundurduğu düşünülen varlık ve nesneler korku ve saygıyla karşılanmış, bu varlık ve nesneleri memnun etmek için çeşitli ritüeller uygulanmıştır. Türkler arasında da eski inançlarını kapsayan kültler kutsallığın sembolü olarak görülmüştür. Din değiştirmelerine rağmen; Türkler eski inançlarına sadık kalmış, bazı inanç öğelerini yeni dinleriyle sentezleyerek yaşamaya devam etmişlerdir. İslamiyet'in Türkler arasında kabulünden sonra da çeşitli kültlere bağlı uygulamalar şekil değiştirerek halk arasında mevcudiyetini korumuştur. Buna verilebilecek en güzel örnek, ata mezarlarını ziyaret geleneğinin İslamiyet'le beraber kutsal ziyaret yerleri olarak kabul edilen türbe ve yatır ziyaretlerine dönüşümüdür. Sekülerleşmeye rağmen halk arasında çok rağbet gören kutsal ziyaret yerleri; veli kültürüne bağlı olarak çeşitli anlatıları, inançları ve uygulamaları içinde barındırmaktadır.

İzmir, kutsal ziyaret yerleri bakımından tahmin edilenin aksine oldukça zengin bir şehirdir. Buna rağmen İzmir'deki kutsal ziyaret yerleri, bir bütün olarak ele alınıp halk bilimi açısından incelenmemiştir. Bu bağlamda, İzmir ilindeki kutsal ziyaret yerleri ve ziyaret sırasında gerçekleştirilen uygulamaların tespiti, ziyaret amaçları ve anlatılan menkıbelerin derlenmesi bu çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada, alan araştırmaları sırasında gözlem ve görüşme yöntemleri kullanılarak elde edilen veriler; İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinin adlandırılması, mimari yapısı, tarihi-menkıbevî kimlikleri, yapılan ritüeller, kutsal ziyaret yerinin etrafında şekillenen anlatılar ve motifler, ziyaret adabı ve kutsal ziyaret yerlerinin işlevleri açısından değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Çalışmada, İzmir'in 26 ilçesinden tespit edilen 156 kutsal ziyaret yeri etrafında oluşan inanç ve uygulamaların İslam diniyle, eski Türk inanç sistemleriyle ve büyüsel pratiklerle olan bağlantısı ortaya konulmuştur.

Atalar kültüründen veli kültürüne dönüşümün odak noktası olan kutsal ziyaret yerleri, yapılan uygulamalar ve ziyaretçi profili bakımından bağlam merkezli kuramlara bağlı olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada, kutsal ziyaret yerlerinin işlevleri ziyaret sebeplerine bağlı olarak incelenmiş; uygulamalar ise ziyaret öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere ziyaret adabı ve ziyaretçi davranışları açısından tahlil edilmiştir. İzmir'deki

tüm kutsal ziyaret yerlerinin ilk defa ele alınması, sözlü kültür içerisinde unutulma riski bulunan anlatıların tespiti ve motifleri bakımından değerlendirilmesi, kutsal ziyaret yerlerinde yatan kişilerin adlandırılması açısından yeni bir tasnifin oluşturulması, kutsal ziyaret yerlerinin işlevlerinin kuramsal çerçevede ele alınması, çalışmanın özgün yanlarından bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Kutsal Ziyaret Yerleri, Türbe, Yatır, Veli Kültü.

ABSTRACT

Ever since the beginning of mankind, everything that has been sacred has attracted the attention of human beings. Even in the most primitive periods, the beings and objects thought to have sacred power were attributed to fear and respect. Various rituals have been applied to please these beings and objects. The cults, originated from ancient beliefs, have been considered as a symbol of divinity among the Turks. Although they changed many religions, the Turks remained faithful to their old beliefs and continued to synthesize them with their new religions. After the adoption of Islam among the Turks, practices connected to various cults have changed their forms and so maintained their existence among the people. The best example of this is the transformation of the tradition of visiting ancestral tombs into visits to the shrine and the entombed saint, which are considered sacred places along with Islam. Despite the secularization, various narratives, beliefs and practices depending on the the cult of “veli (saint)” have been practices in the sacred places.

Contrary to prejudices, Izmir is a very rich city in terms of sacred places to visit. However, these places in Izmir have not been studied as a whole and examined in terms of folklore. Therefore, this study is essential because of its uniqueness in terms of the determination of the sacred places of visit and the practices performed during the visit, the purpose of the visit and the compilation of the narratives about sacred places. The data being analyzed in this study, obtained by using observation and interview methods during field researches. Moreover, these data were used for determining of the sacred places' names, their architectural structure, historical and legendary identities, the rituals performed in there, the narratives and motifs formed around the sacred place.

The sacred places which are located in the focal point of the transformation from the ancestral cult to the cult of veli, should be evaluated in relation to context-centered theories in terms of practices and visitor profile. In this study, the functions of the sacred places were examined depending on the reasons of the visit; and the practices were analyzed in terms of visiting manners and visitor behavior before, during and after the visit. All the sacred places in Izmir are revealed for the first time in this study. The

narratives in the oral culture that are faded into oblivion are compiled and evaluated in terms of their motifs.

Keywords: İzmir, Sacred Places, Tomb, Shrine, The Cult of Veli.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XVI
GİRİŞ	1
G.1.Araştırma Alanı Hakkında Bilgi	2
G.1.1. İzmir'in Coğrafyası	2
G.1.2. İzmir'in Tarihi	3
G.1.2.1. Tarih Öncesi Dönem	3
G.1.2.2. Roma İmparatorluğu Dönemi	5
G.1.2.3. Beylikler Dönemi	6
G.1.2.3.1. Çaka Beyliği	6
G.1.2.3.2. Aydınogulları Beyliği	7
G.1.2.4. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	10
G.1.2.5. Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi	11
G.1.3. İzmir'in Nüfusu ve Ekonomik Yapısı	13
G.2. Araştırma Konusu Üzerine Yapılmış Çalışmalar	16
G.2.1. Türkiye'deki Kutsal Ziyaret Yerleriyle İlgili Çalışmalar	16
G.2.1.1. Kitaplar	17
G.2.1.2. Makaleler ve Bildiriler	20
G.2.1.3. Tezler	28
G.2.2. İzmir'deki Kutsal Ziyaret Yerleriyle İlgili Çalışmalar	34
G.3. Konu ve Kapsam	37
G.4. Amaç	38
G.5. Yöntem	40
I. BÖLÜM: BİR İNANÇ UNSURU OLARAK ZİYARET ALGISI	43
I.1. Ziyaret Yerleri İle İlgili Temel Kavramlar	44
I.1.1. Ziyaret ve Ziyaret Yeri	44
I.1.2. Türbe	46
I.1.3. Yatır	49
I.1.4. Adak	50
I.1.5. Veli/Evliya	52
I.1.6. Keramet	54
I.1.7. Sihir/Büyü	56
I.2. Türk Kültüründe Ziyaret Algısı ile İlgili Kültler	58
I.2.1. Kült	58
I.2.2. Atalar Kültü	61

I.2.3. Tabiat Kültürleri	63
I.2.3.1. Ateş-Ocak Kültü	64
I.2.3.2. Dağ Kültü	68
I.2.3.3. Ağaç Kültü	73
I.2.3.4. Taş-Kaya Kültü	79
I.2.3.5. Su Kültü	82
I.3. Dinlerde ve Çeşitli İnanç Sistemlerinde Kutsal Ziyaret Algısı	85
I.3.1. Budizm	86
I.3.2. Manihizm	88
I.3.3 Zerdüştilik ve Mazdeizm	89
I.3.4. Yahudilik	91
I.3.5. Hristiyanlık	93
I.3.6. İslamiyet ve Veli Kültü	97
II. BÖLÜM: İZMİR'DEKİ KUTSAL ZİYARET YERLERİ	102
II.1. Aliğa	102
II.1.1. Ahmet Dede Türbesi	102
II.1.2. Hıraz Dede Yatırı	103
II.2. Balçova	104
II. 2.1. Ciğerci Dede Yatırı	104
II.2.2. Efkâr Baba Yatırı	106
II.2.3. Kabak Dede Yatırı	107
II.3 Bayındır	108
II.3.1. Emir Dede Yatırı	108
II.3.2. Eskici Baba Türbesi	109
II.3.3. Gölbaşı/Gökbaşı Dede Türbesi	111
II.3.4. Gömeçli Dede Türbesi	112
II.3.5. Hacı İsmail Ağa Türbesi-Cinli Mescit	112
II.3.6. Kız Bacı Sultan Yatırı	113
II.3.7. Şeyh Dursun Bey Türbesi	114
II.4. Bayraklı	114
II.4.1. Durmuş Ali Dede Türbesi	114
II.4.2. Kesikbaş Dede Yatırı	116
II.5. Bergama	116
II.5.1. Ağlayıcı Dede Yatırı	116
II.5.2. Arap Dede Yatırı	117
II.5.3. Araplı Dede Yatırı	118
II.5.4. Balgaz Dede Yatırı	118
II.5.5. Beşe Dede Türbesi	119
II.5.6. Çıban Dede Yatırı	120
II.5.7. Çiftlik Dedesi	121
II.5.8. Demirtaş Dede Türbesi	121
II.5.9. Dursun Bey Kız Türbesi	122
II.5.10. Ecik Dede Türbesi	124

II.5.11. Ferizler Dedeleri	126
II.5.12. Geyikli Baba Yatırı.....	127
II.5.13. Hayıt Dede Yatırı.....	129
II.5.14. Helvacı Dede Yatırı	130
II.5.15. İplikçi Yunus Dede Yatırı.....	130
II.5.16. Lokman Dede Yatırı	131
II.5.17. Tekke Dede/Sarı Dede Türbesi.....	133
II.5.18. Tekke Dede Türbesi.....	135
II.5.18. Zeytinli Dede Yatırı.....	136
II.6. Bornova.....	137
II.6.1. Ali Şir Beşir Nezir Türbesi.....	137
II.6.2. Bayrak Dede Yatırı	140
II.6.3. Hasan Dede Yatırı	141
II.6.4. Hayıt Dede Yatırı	141
II.7. Çeşme.....	142
II.7.1. Mamur Baba Türbesi.....	142
II.7.2. Mimar Ahmet oğlu Mehmet Türbesi.....	144
II.8. Dikili	145
II.8.1. Bungun/ Bunalan Dede Yatırı	145
II.8.2. Sarı Dede Yatırı	145
II.8.3. Taş Dede Yatırı.....	146
II.8.4. Yalınayak Dede Türbesi	147
II.9. Foça	149
II.9.1. Çan Dede Yatırı	149
II.9.2. Makarna Dede Yatırı	150
II.9.3. Süt Dede Yatırı	151
II.10. Gaziemir.....	151
II.10.1. Seydi Baba Türbesi.....	151
II.11. Güzelbahçe.....	153
II.11.1. Buladan Dede Yatırı	153
II.11.2. Yaren Dede Yatırı.....	154
II.12. Karabağlar	155
II.12.1. Mızraklı Dede Türbesi.....	155
II.12.2. Murat Dede Türbesi.....	157
II.13. Karşıyaka	159
II.13.1. Hasan Dede Yatırı	159
II.13.2. Helvacı Dede Yatırı	160
II.13.3. Soğan Dede Yatırı	161
II.14. Kemalpaşa	162
II.14.1. Davut Dede Türbesi.....	162
II.14.2. Eşref-i Rumî Türbesi	163
II.14.3. Hamza Baba Türbesi	164

II.14.4. Kurt Baba Türbesi	180
II.14.5. Mahmut Dede Yatırı	183
II.14.6. Perişan Baba Yatırı	184
II.14.7. Sinan Dede Türbesi	185
II.14.8. Şehit Şah Ahmet Türbesi	187
II.14.9. Tufan Dede Türbesi	188
II.15. Kınık	191
II.15.1. Delez Dede Yatırı	191
II.15.2. Kızılbey Dede Yatırı	192
II.15.3. Sazkolan Dede Yatırı	193
II.16. Kiraz	193
II.16.1. Çayağzı Tekke Türbesi	193
II.16.2. Vakıflar Türbesi	194
II.17. Konak	195
II.17.1. Arap Dede- Tezveren Dede Yatırı	195
II.17.2. Bahri Baba Türbesi	196
II.17.3. Cafer-i Sadık Tayyar Türbesi	198
II.17.4. Cuma Dede Yatırı	199
II.17.5. Dut Dede Yatırı	199
II.17.6. Emir Sultan Türbesi	200
II.17.7. Fettah Dede Yatırı	205
II.17.8. Hayıt Dede Yatırı	205
II.17.9. İplikçi İsmail Dede Türbesi	206
II.17.10. İsimsiz Yatır	208
II.17.11. Natırzâde Türbesi	208
II.17.12. Salih Dede/Sali Dede Yatırı	210
II.17.13. Selahattin Dede Yatırı	211
II.17.14. Susuz Dede Yatırı	212
II.17.15. Şeyh Bedrettin Efendi Türbesi	216
II.17.16. Testili Dede Yatırı	217
II.17.17. Tezveren Şeyh Mustafa Efendi Türbesi	218
II.17.18. Yasin Dede Yatırı	219
II.17.19. Yusuf Dede Yatırı	220
II.18. Menderes	220
II.18.1. Kasım Paşa Türbesi	220
II.19. Menemen	221
II.19.1. Hıdır İlyas Yatırı	221
II.19.2. Kasım Paşa Türbesi	223
II.19.3. Leblebici Dede veya Yeşil Türbe	224
II.19.4. Mühürlü Sultan Türbesi	225
II.19.5. Tezveren Şeyh Kamil Türbesi	226
II.20. Narlıdere	227
II.20.1. Bayram Dede Yatırı	227
II.20.2. Külahlı Baba Türbesi	228

II.20.3. Nesimi Baba Yatırı	229
II.21. Ödemiş	230
II.21.1. Aydınoglu Mehmet Bey Türbesi	230
II.21.2. Çoban Dede Türbesi	231
II.21.3. Davut Dede Türbesi.....	234
II.21.4. Elif Dede Yatırı	235
II.21.5. Evliyabaşı Türbesi	235
II.21.6. İmam Birgivi Türbesi	236
II.21.7. Hatuniye Türbesi/Ümmü Şah Sultan Türbesi.....	242
II.21.8. Musa Baba Türbesi	243
II.22. Seferihisar	244
II.22.1. Hıdır Dede Yatırı	244
II.23. Selçuk	245
II.23.1. Akıncılar Çiftliği Türbesi	245
II.23.2. Artemision Türbesi	245
II.23.3. Ece Sultan Türbesi.....	246
II.23.4. Gazi Sığla Bey Türbesi.....	247
II.23.5. Halil Yahşi Bey Türbesi	248
II.23.6. Işıkavaklı Hazretleri Türbesi	248
II.23.7. Öksüz Dede Yatırı	249
II.23.8. Sinan Dede Yatırı	250
II.23.9. Şahabettin Sivasi Türbesi	251
II.24. Tire	253
II.24.1. Alamadan Dede Türbesi	253
II.24.2. Ali Baba Türbesi.....	254
II.24.3. Alihan Türbesi	258
II.24.4. Arappınarı Türbesi.....	259
II.24.5. Balım Sultan Türbesi	260
II.24.6. Buğday Dede Türbesi	262
II.24.7. Çağaloğlu Ali Paşa Türbesi	266
II.24.8. Çal Dede Yatırı	267
II.24.9. Dedeli Tarla/Mehmet Efendi Yatırı.....	268
II.24.10. Dilek Dede Yatırı.....	269
II.24.11. Erenler Ninesi Pir Sultan Yatırı.....	270
II.24.12. Hacı Fakih/Beni Ayıran Dede Türbesi	271
II.24.13. Hacı Kalfa Türbesi.....	272
II.24.14. Hafsa Hatun/Işıklar Türbesi.....	274
II.24.15. İbn-i Melek Türbesi	275
II.24.16. İsa Baba Türbesi	278
II.24.17. İsimsiz Yatır	279
II.24.18. Kara Kadı Mecüdeddin Türbesi	280
II.24.19. Kesikbaş Türbesi	281
II.24.20. Lütfi Paşa Türbesi.....	282
II.24.21. Molla Mehmet Çelebi Türbesi.....	283

II.24.22. Musa Bey Türbesi.....	284
II.24.23. Pir Veli Beşe Türbesi.....	285
II.24.24. Rum Mehmet Paşa Türbesi.....	286
II.24.25. Öksürük Dede Yatırı.....	287
II.24.26. Sarı İsmail Dede Türbesi	287
II.24.27. Seyyid Dede Yatırı	289
II.24.28. Sır Hatunlar Türbesi/Yedi Kardeşler Türbesi.....	290
II.24.29. Soğan Dede Türbesi.....	291
II.24.30. Süleyman Şah Türbesi	292
II.24.31. Süt Dede Yatırı	294
II.24.32. Şeyh Nasurettin Türbesi	295
II.24.33. Yağlıoğlu Türbesi	295
II.25. Torbalı.....	296
II.25.1. Garip Dede Yatırı	296
II.25.2. Hayıt Dede Yatırı.....	297
II.25.3. İsimsiz Yatır	298
II.25.4. Torbalı Dede/Sultan Baba Yatırı	299
II.25.5. Yağmur Dede Türbesi	301
II.26. Urla.....	302
II.26.1 Memidedeoğlu Ali Baba Yatırı	302
II.26.2. Pamukçu Dede Yatırı.....	303
II.26.3. Samut Baba Türbesi.....	304
II.26.4. Uzun Ali Dede Yatırı.....	306

III. BÖLÜM: İZMİR'DEKİ KUTSAL ZİYARET YERLERİYLE İLGİLİ İNANÇ, UYGULAMALAR VE ANLATMALAR..... 308

III.1. Ziyaret Yerleriyle İlgili Adlandırmalar	309
III.1.1. Unvan	309
III.1.2. Gerçek Adı	316
III.1.3. Çevresinde Yer Alan veya Adak Olarak Bırakılan Nesneler.....	317
III.1.4. Velinin Gösterdiği Kerametler	317
III.1.5. Velinin Bulunduğu Yerin İsmi.....	318
III.1.6. Ziyaret Yerinin Fiziki Durumu ve Binanın İşlevi	318
III.1.7. Hastalıkların Sağaltılmasına Bağlı	319
III.1.8. Meslek ile İlgili	319
III.1.9. Türbe ve Yatırdaki Şahsiyetlerin Cinsiyeti ve Ziyaretçiler.....	320
III.2. Ziyaret Adabı	321
III.2.1. Ziyaret Zamanı	325
III.2.2. Ziyarete Gelenlerin Özellikleri.....	324
III.2.2.1. Cinsiyet	324
III.2.2.2. Yaş-Eğitim Durumu-Meslek	325
III.2.2.3. Diğer Bilgiler	326
III.2.3. Ziyaret Yerlerinde Uygulanan Yasaklar	327
III.2.4. Ziyaret Yerine Giriş ve Çıkış	334
III.2.5. Türbe Hizmetleri	336

III.3. Ziyaret Yerleriyle İlgili Uygulamalar	338
III.3.1. Sağlık ve Şifa İsteğine Yönelik Uygulamalar	341
III.3.2. Bereket, Bolluk ve Para İsteğine Yönelik Uygulamalar	343
III.3.3. Çocuk İsteğine Yönelik Uygulamalar	345
III.3.4. Evde, İşyerinde Huzur ve Evlilik İsteğine Yönelik Uygulamalar..	347
III.3.5. Makam Olarak Yükselme İsteğine Yönelik Uygulamalar	349
III.3.6. Sınav, Zorluk veya Engelin Geçilmesine Yönelik Uygulamalar ...	350
III.3.7. Dini ve Geleneksel Günlerde Yapılan Uygulamalar	351
III.3.8. Şekil ve İçerik Açısından Uygulamalar	355
III.3.8.1. Dini Uygulamalar	358
III.3.8.1.1. Abdest Almak.....	359
III.3.8.1.2. Kur'an-ı Kerim veya Dini Kitaplar Okumak	359
III.3.8.1.3. Namaz Kılmak.....	360
III.3.8.1.4. Tespih Çekmek.....	361
III.3.8.1.5. Adak Adamak.....	362
III.3.8.1.5.1. Kurban	364
III.3.8.2. Eski Türk İnançlarıyla İlgili Uygulamalar.....	372
III.3.8.2.1. Ağaç Kültüyle İlgili Uygulamalar.....	372
III.3.8.2.2. Taş, Kaya ve Toprak Kültüyle İlgili Uygulamalar	375
III.3.8.2.3. Dağ ve Tepe Kültüyle İlgili Uygulamalar.....	379
III.3.8.2.4. Su Kültüyle İlgili Uygulamalar	380
III.3.8.2.5. Ateş Kültüyle İlgili Uygulamalar	382
III.3.8.3. Sihir ve Büyüyle İlgili Uygulamalar.....	384
III.3.8.3.1. Sayı Sihrine Dayanan Uygulamalar	384
III.3.8.3.2. Taklit Sihrine Dayanan Uygulamalar.....	384
III.3.8.3.3. Temas Sihrine Dayanan Uygulamalar.....	385
III.4. Kutsal Mekân Ziyaretlerinin İşlevleri.....	385
III.5. Ziyaret Yerlerine Bağlı Anlatmalar ve Keramet Motifleri	389
III.5.1. Menkıbeler	391
III.5.2. Memoratlar	426
III.5.3. Efsaneler	434
SONUÇ	439
KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ	449
KAYNAKÇA	458
DİZİN	490
EKLER	497
ÖZGEÇMİŞ	511

KISALTMALAR

AKM : Atatürk Kültür Merkezi

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

 ev. : Çeviren

Ed. : Editör

Ens. : Enstitüsü

E  : Ege Üniversitesi

Fak. : Fakültesi

KK. : Kaynak Kişi

pp. : Page to page

S. : Sayı

s. : Sayfa

ss. : Sayfadan sayfaya

TDK : Türk Dil Kurumu

TTK : Türk Tarih Kurumu

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

 ni. :  niversitesi

V. : Volume

Yay. : Yayınları

Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Günümüzde pek çok insan inancı gereği yaşadığı yerden kutsal kabul edilen ziyaret yerlerine seyahat etmektedir. Bu durum teknoloji ve ulaşım hizmetlerinin gelişmiş olması sayesinde çok kolay bir hale gelmiştir. Ancak geçmiş dönemlerde insanların bulundukları yerden uzak yerlere gitme imkânları çok kısıtlıydı ve hem zaman hem de maddi açıdan bir takım olumsuzluklar meydana getirmekteydi. Bazen aylarca yolculuk yapmak zorunda kalan bu insanlar, bu duruma çare olarak genellikle yaşadıkları bölgeye yakın yerleri ve bazı nesneleri kutsal kabul etmişlerdir. Bu şekilde hem kutsala ulaşmak kolaylaşmış ve hem de kutsalla daha fazla temas kurulabilme imkânına kavuşmuşlardır. Farklı din ve inanç sistemlerinin etkisinde oluşturulan bu kutsal ziyaret yerleri günümüzde seyahat imkânlarının artması sayesinde pek çok ziyaretçiyi kendisine çekmektedir. Türkiye kutsal ziyaret yerleri bakımından oldukça zengin ve çeşitli bir kültürel mirasa sahiptir.

Anadolu'nun yüzyıllar boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış olması, bu topraklarda farklı toplumlara ait pek çok tarihi eserin yer almasını sağlamıştır. İzmir şehri de tarihin eski dönemlerinden beri bir liman kenti olarak, Ege bölgesi ve çevresindeki bölgelerden gelen insanların yaşadığı bir yer haline gelmiş ve bu sayede kültürel ilişkilerin de yoğun olarak görüldüğü bir merkez olmuştur. Verimli toprakları ve deniz ulaşımına imkân sağlaması nedeniyle tarih boyunca bir cazibe merkezi halinde olan İzmir, Türklerin hâkimiyetine girmesinden sonra da bu özelliğini korumuştur. İzmir tarihi dönemlerdeki ticari, sosyal ve kültürel yapısı sayesinde farklı dinlere ait birçok kutsal ziyaret yerine ev sahipliği yapmış ve bu durum İzmir'deki ziyaret yerlerinin pek çok kişi tarafından ziyaret edilmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle İslamiyet'in etkisiyle oluşturulan ve “türbe” ve “yadır” adı verilen kutsal ziyaret yerleri günümüzde İzmirliilerin olduğu kadar, ülkemizin farklı şehirlerden gelen ziyaretçilerin de rağbet ettikleri yerler haline gelmiştir.

İzmir'deki kutsal ziyaret yerleriyle ilgili olarak, araştırma alanının tez konusuyla ilişkili temel özellikleri hakkında bilgi vermek ve tezin diğer bölümlerinde yeri geldikçe verilerle ilişkili olarak kullanılacak olan İzmir'in coğrafi, tarihi ve demografik özelliklerini ana hatlarıyla sunmak araştırma zeminini oluşturmak bakımından faydalı

olacaktır. Bu nedenle, çalışmamızın bu kısmında öncelikle İzmir şehrinin coğrafi özellikleri, daha sonra tarihi ve son olarak nüfusu ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, tez konusu ve araştırma alanıyla ilgili olarak Türkiye genelindeki ve İzmir’deki kutsal ziyaret yerleriyle ilgili çalışmalar değerlendirilmiştir.

G.1. ARAŞTIRMA ALANI HAKKINDA BİLGİ

G.1.1. İzmir’in Coğrafyası

İzmir kelimesi; Smira, Smire, Semire, Lesmire, Esmire ve İsmira gibi şekillere de girmiş “Smyrna” kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. Smyrna kelimesinin kökeni hakkında çeşitli rivayetler olsa da birçok tarihçi bu kelimenin bir kadın ismi olduğu konusunda hemfikirdir. Bu konuyla ilgili bir rivayet şu şekildedir: İmparator Theseus’un karısının adı Smyrna’dır. Ayrıca Smyrna, Amazonların oluşturduğu bir halk grubudur ve bulundukları bölgeden İzmir’in ilk kuruluş yeri olan Bayraklı’ya gelerek buraya yerleşmişlerdir (Baykara, 1974: 21). Bir başka rivayette ise Halkapınar bölgesinde yer alan ve Ana Tanrıça Kaynağı olarak bilinen gölcük alanının Smyrna isminin ortaya çıkmasına sebep olduğudur (Yılmaz-Yetkin, 2002: 21). İzmir’in Smyrna’dan dönüşerek farklı isimlerle anılmış olması birçok uygarlığın yaşadığı zengin ve geniş bir coğrafyada kurulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Üzerinde hala tartışılan bir konu olmasına rağmen Smyrna’nın bir kadın ismi olduğu düşüncesi genel bir kanı olarak kabul edilmektedir.

İzmir’in Türkiye’nin üçüncü, Ege Bölgesi’nin ise birinci en büyük şehridir. Akdeniz ikliminin hâkim olduğu İzmir’in kuzeyinde Balıkesir, batısında Ege Denizi, doğusunda Manisa ve güneyinde Aydın şehri bulunmaktadır. İzmir’in yüzölçümü yaklaşık 12.000 km²’dir. Coğrafi olarak 37⁰40’; 38⁰20’ kuzey paralelleri ve 26⁰10’; 28⁰30’ doğu meridyenleri arasında yer almaktadır (Çavdar, 1986: 20).

İzmir, Akdeniz iklimi etkisi altında olduğundan şehirde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağmurlu geçmektedir. Yıllık sıcaklık ortalaması 17.5 derece olan şehirde; en sıcak ayda ortalama 26.5-27⁰, en soğuk ayda ise ortalama 8-8.5⁰ sıcaklıklar görülmektedir (Baykara, 1974: 23). Kışları nadiren kar yağan İzmir’de “ayaz” denilen rüzgâr sıcaklığı birkaç derece daha düşürmektedir. Buna karşılık özellikle yaz

döneminde deniz kenarından esen “imbat” rüzgârı da havayı ılımanlaştırıcı bir etkiye sahiptir.

İzmir’in topografik özellikleri incelendiğinde, delta ovalarının yer aldığı ve dağlık alanların az olduğu bir coğrafya görülmektedir. İzmir; kuzeyde Madradağ ve Yuntdağı, doğuda Nif Dağları, güneydoğuda ise Bozdağlar ve Aydın Dağları tarafından çevrelenmektedir. Dağların denize dik uzanmasından dolayı iç kesimlere ulaşım Akdeniz ve Karadeniz’e göre daha kolaydır. Düz bir profil çizen İzmir akarsularının etrafında oluşan delta ovaları da İzmir’in verimli tarım sahalarıdır. Gediz, Bakırçay, Menemen ve Küçük Menderes en bilinen ovalar arasında yer almaktadır (Çavdar, 1986: 20). Göller bakımından ise İzmir zengin bir yapıya sahip değildir. Mevcut göller arasında Gölcük, Belevi Gölü ve Karagöl yer almaktadır (Geyik, 2007: 1).

G.1.2. İzmir’in Tarihi

Bu kısımda; İzmir’in tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar olan tarihi süreci hakkında bilgi verilmiştir. İzmir’in tarihi; “tarih öncesi dönem, Roma İmparatorluğu Dönemi, Beylikler Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi” alt başlıkları halinde tez konusuyla bağlantılı olarak aktarılmıştır.

G.1.2.1. Tarih Öncesi Dönem

İzmir, bereketli ovalarıyla tarih öncesi çağlardan beri insanların yerleşmek için tercih ettikleri yerlerden birisi olmuştur. Şehrin içinde karşılaşılan birçok höyük ve eski kalıntılar milattan önce de İzmir’in önemli bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır. Ersin Doğer’in verdiği bilgilere göre, Urla-Narlıdere arası bölgede Paleolitik döneme ait iki balta bulunmuştur. Bu baltaların tarihi geçmişi yaklaşık 400.000 ile 300.000 sene öncesine dayanmaktadır. Bundan sonraki dönemlerde ise daha fazla bulgu ortaya çıkmıştır. Neolitik döneme ait Menemen-Helvacıköy Höyüğü, Aliğa-Çaltıdere Höyüğü, Urla-Tepeüstü Höyüğü ve Bornova-Yeşilova Höyüğünde Geç Neolitik döneme ait çanak çömlekler bulunmuştur. Bu durum Neolitik çağda İzmir’de konut yapılaşmasının ve yerleşik yaşamın başladığını göstermektedir (Doğer, 2011: 25-27).

İzmir’deki ilk yerleşimlerle ilgili çalışmalar ise genellikle Tunç Çağı esas alınarak başlatılmaktadır. İzmir’in ilk kuruluş bölgesi Bayraklı-Tepekule olarak belirlenmiş ve

1930'lu yıllarda başlayan kazılarla birlikte ortaya çıkan verilerde Erken Tunç Çağı'ndan itibaren (M. Ö. 3300-3000) bölgede iskânın olduğu ortaya konulmuştur (Doğer, 2011: 30-31). M. Ö. 2000'de Hititlerin etkisi altına giren şehir, bu dönemden sonra yoğun bir kültür değişimine uğramış, bu durum toplanan kalıntılardan gözlemlenebilmiştir. Bu kültür değişimin sebebi olarak ise Aiol lehçesi konuşan Helenler gösterilmektedir (Baykara, 1974: 67). Tepekule bölgesinden yayılarak büyüyen Yunan kökenli Aioller M. Ö. 1000'li yıllarda Smyrna'ya hükmetmişlerdir. İzmir'de anılan eski çağ uygarlıklarından İyonların şehirdeki izleri ise ilk defa M. Ö. 688 yılında görülmektedir. Tarihi kaynaklara göre İonlar, Aiolleri bir şekilde şehrin dışına çıkararak kenti ele geçirirler (Doğer, 2011: 71). Bir süre güçlü bir dönem geçiren ve surlarıyla korunan eski İzmir şehri, Lidya kralı Alyattes'in tahta geçmesiyle tekrar el değiştirir. İyonyalıların yenilmesiyle Lidyalılar İzmir'e egemen olur ve savaşın ardından İzmir güçlü günlerine geri döner. Alyattes'n oğlu Kroisos kıyıda Helen kentleriyle anlaşmalar yaparak barışı temin ederken, İran'da bir taht değişikliği meydana gelir. Aralarındaki sınırı geçerek İran topraklarını ele geçirmek isteyen Kroisos ile Persler arasında M. Ö. 547 civarında büyük bir savaş olur ve Lidyalılar yenilir. Bu dönemde büyük bir yıkıma uğrayan ve uzun süre topraklarına dönemeyen İzmirliiler başka bölgelerde yaşamlarına devam eder (Gürsoy, 1993: 11).

Uzun süre Perslilerin kontrolünde kalan İzmir şehri, M.Ö. 334'de Büyük İskender ve Perslilerin savaşından sonra İskender'in eline geçer. O dönemde İzmir'in tekrar bir şehir haline gelmesi ve toparlanması İskender'in görmüş olduğu bir rüyaya bağlanır: "İskender, Sardes'ten Efes'e giderken Kadifekale'nin bulunduğu tepede avlanmaya gider. Dönüşünde nemesis mabedinin önünden geçerken, mabedin önünde bir kaynak ve dalları bu kaynağın üzerine doğru uzanmış bir çınar ağacına denk gelir. Bu ağacın altında uyurken bir rüya görür. Bu rüyada nemesisler kendisinden "burada bir şehir kurmasını ve şehrin halkını buraya yerleştirmesini" ister. Bu rüya üzerine İskender harekete geçer ve generallerinden Lysimakhos'u şehri tekrar kurmak için görevlendirir (Baykara, 1974: 69).

Lysimakhos'un devrinde Smyrna hem ticaret hem de kültür bakımından bir hayli ilerlemiş ve gerçek bir kültür merkezi haline gelmiştir. Ama Lysimakhos, Suriye kralı Seleukos'la yaptığı savaşta hayatını kaybedince şehir tekrardan bir karışıklığa

gömülmüştür. Seleukos hanedanı yaklaşık yüz yıl boyunca İzmir'i elinde tutmuş ve çeşitli savaşlarda şehri savunmuştur. M. Ö. 3. yüzyıl itibariyle Batı Anadolu'da Bergama Krallığı yükselmeye başlamış ve yöredeki şehirleri kendine bağlamıştır. Romalılarla da işbirliği içinde olan Bergama Krallığı M. Ö. 133 senesine dek İzmir'i elinde bulundurmuştur. Bergama Kralı III. Attalos'un ölümünden sonra ise İzmir şehri uzun bir süre Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur (Gürsoy, 1993: 12).

Kuruluşundan itibaren farklı devletlerin egemenliğinde kalan İzmir, Tepekule ve Kadifekale olmak üzere iki önemli merkez etrafında şekillenmiştir. Şehre ait ilk kalıntılar Tepekule-Bayraklı bölgesinde ele geçirilirken; İskender'in rüyasına bağlı olarak tekrar kurulan şehrin ana merkezinin Helenistik Dönem'den itibaren Pagos Dağı eteklerindeki Kadifekale olduğu düşünülmektedir.

G.1.2.2. Roma İmparatorluğu Dönemi

Yunan şehir devletlerinin birbirleriyle olan mücadeleleri ve İskender'in fetih politikası sonrası el değiştiren Batı Anadolu, Helenistik Dönem'den sonra tamamıyla Roma egemenliğine geçmiştir. Tuncer Baykara'nın verdiği bilgilere göre, M. Ö. 133 tarihinden itibaren İzmir, Roma İmparatorluğu'nun Asia eyaletine bağlı bir şehirdir. Roma'nın meşhur komutanlarından biri olan Pompeus Anadolu'da birçok eyaleti ele geçirerek Roma'ya bağlar. Fakat kendisi, İmparator Sezar ile sınır kavgası yüzünden anlaşamaz. Aralarında geçen savaşta İzmir halkı Pompeus'un tarafında olur. Pompeus'un ölümünden sonra Sezar; Asia eyaletini Trebonius'a, Suriye eyaletini ise Dolabella'ya verir. Bu ikili arasında çıkan anlaşmazlık sonucu Dolabella, Trebonius'u öldürür ve İzmir şehrini yıkar, sonra da intihar eder (Baykara, 1974: 70).

Augustus devri (M. Ö. 28-M. Ö. 14) İzmir'in barış ve sukûnet içinde olduğu bir dönemdir. Hatta ünlü coğrafyacı Strabon, bu dönem için İzmir'in gördüğü şehirlerin en güzeli olduğunu söylemektedir. İmparator Klaudius döneminde İzmir büyük bir zelzeleyle (M. S. 41) sarsılmış ve yıkılmıştır. Hadrianus döneminde ise bu yıkımlar onarılmış, inşaatlarla şehir yeniden kurulmuştur. M.S. 178 senesinde Markus Aurelius döneminde şehir bir deprem ile daha sarsılmış ve yangınlarla beraber şehrin birçok binası toprağa gömülmüştür (Baykara, 1974: 70). Şehir İmparator Aurelius tarafından tekrar inşa ettirilmiştir (Kütükoğlu, 2001: 516). Depremlerle harap olan şehir her

seferinde tekrar kurulmuştur ve toprak altında kalan yapılar günümüzde eski İzmir'e dair pek çok ipucu barındırmaktadır.

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ilk dönemlerde İzmir için önemli bir etki yaratmamıştır. 395 senesinde ayrılan imparatorluğun Bizans bölümünde kalan İzmir, İslam dininin yayılma dönemine kadar çok az dış tehditle karşılaşmıştır. Emeviler döneminden itibaren ise İslam orduları batıya yaptıkları akınlarla şehri fethetmeye çalışmışlar fakat şehrin korunaklı surlarını geçmeyi başaramamışlardır (Gürsoy, 1993: 12). İzmir, bir sahil kenti olarak deniz ticareti açısından Bizans'ın önem verdiği şehirlerden biridir ve Malazgirt'in fethiyle başlayan Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde zaman zaman Bizans'ın elinden çıkarak Türk hâkimiyetine girmiştir. İzmir'in tamamıyla Türklerin eline geçmesi, Bizans'ın iyice zayıfladığı bir dönemde Aydınoğlu Umur Bey tarafından gerçekleştirilmiştir.

G.1.2.3. Beylikler Dönemi

G.1.2.3.1. Çaka Beyliği

İzmir'in Türkler tarafından ilk fethi Çaka Bey zamanında gerçekleştirilmiştir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Alparslan tarafından Anadolu'nun fethi için görevlendirilen beyler pek çok yerde akınlar yaparak İstanbul'a kadar ulaşır. Sultan Tursan'ın mahiyetindeki Çaka Bey de akınlar sırasında Bizanslı kumandan Kabalika Aleksandr'a esir düşer. Esirliği sırasında kendisine kötü davranılmayan ve bazı imtiyazlar verilen Çaka Bey, Bizans dilini ve savaş metotlarını yerinde öğrenme fırsatı yakalar (İlgürel, 2000: 187).

Bizans İmparatorluğu'nda başlayan taht kavgaları sırasında Çaka Bey kaçmak için bir fırsat yakalar. Asıl ismi Çavuldur olan Çaka Bey, Bizans Sarayı'ndan ayrılınca Batı Anadolu'ya geçer ve buranın fethiyle ilgilenir. 1081 senesinde donanmasıyla şehri kuşatan Çaka Bey, İzmir'i Bizans'ın elinden alır. Bundan sonra da deniz savaşlarına önem verir ve adaların ele geçirilmesi için mücadele eder. Ayrıca kızını da Sultan Kılıçarslan'a vererek devletle ilişkilerini iyi tutmaya çalışır (Baykara, 1974: 72).

Çaka Bey, cesur bir komutan olarak kaybettiği toprakları geri almak için Bizans'la tekrar savaşır. Çaka Bey, İstanbul'un da deniz yoluyla alınabileceğine inanmaktadır ve Batı Anadolu topraklarını ele geçirerek İstanbul'a doğru ilerlemeye başlar. Bu durum

Bizans'ı olduğu kadar damadı Kılıçarslan'ı da endişelendirir. Bizans İmparatoru Komnenos, bu endişeleri körüklemek için Kılıçarslan'a bir mektup yazarak, eğer Çaka Bey durdurulamazsa onun hem Bizans'ı hem de Selçuklu'yu ele geçireceğini bildirir. Tedirgin olan Kılıçarslan bu mektupla son hükmünü vererek Bizans kuvvetleriyle birlikte Çanakkale'ye gelir. Çaka Bey'in donanması burada bulunmaktadır ve bu iki güce karşı savaşmak imkânsız olduğundan Çaka Bey, Kılıçarslan'a barış teklif eder. Kılıçarslan ilk başta bu teklifi kabul etmiş görünür ancak düzenlediği bir ziyafet sırasında Çaka Bey'in fazla içmesini sağlayarak yemek sofrasında onu öldürtür (Baykara, 1974: 73; Gürsoy, 1993: 13). Çaka Bey'in öldürölmesi yetenekli bir Türk beyinin de yitirilmesi anlamına gelmektedir. Öyle ki Çaka Bey'in ölümüyle Türklerin idaresindeki İzmir Bizans'ın eline geçmiş ve Aydınogulları dönemine kadar bir daha Türk hâkimiyetine girememiştir. Kurduğu tersane sayesinde Çaka Bey, Türk denizcilik tarihinde bir ilkin gerçekleşmesini ve İzmir'in ilk fethinin 1081 olarak kutlanmasını sağlamıştır.

İzmir, Çaka Bey'in vefatından sonra kısa bir süre Türklerin elinde kalsa da Bizans'ın görevlendirdiği Vali Kaspaks'ın şehirden ayrılmak isteyen tüm Türkleri katletmesinden sonra tamamıyla Bizans kuvvetlerinin eline geçmiştir. 14. yüzyıl başlarına kadar da bu hâkimiyet devam etmiştir (Baykara, 1974: 74).

G.1.2.3.2. Aydınogulları Beyliğı

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından Anadolu, Türk beyleri tarafından paylaşılmaya başlanmıştır. Aydınogulları Beyliğı de, XIII. yüzyıl sonlarından itibaren Aydın ve çevresini ele geçirerek bu bölgede hâkimiyet sağlamıştır. Uzunca bir zaman Bizans hâkimiyetinde kalan İzmir'in tekrar Türklerin eline geçmesi ise Aydınoglu Umur Bey'in fethiyle gerçekleşmiştir.

Germiyanogulları ordusunda subaşı olan Mübârizüttin Gazi Mehmet Bey 1300'lü yılların başında Aydın'ın fethi için girişimlerde bulunur. Aydın'ın fethinden sonra yönünü İzmir'e çevirir ve 1317'de İzmir'in Müslüman kesimi (Kadifekale) ile Selçuk, Tire, Sultanhisar ve Bodemya'yı ele geçirir. Bu şekilde topraklarını genişleten Mehmet Bey, idaresi altındaki yerleri beş oğluna paylaştırdıktan sonra beyliğin merkezi olan Birgi'ye yerleşir (Merçil, 1991: 239).

Aydinoğlu Mehmet Bey ortanca oğlu Umur Bey'e İzmir'i verir. Umur Bey, hemen fetih hazırlıklarına başlar ve İzmir'in Kadifekale dışında kalan Aşağı Kale/ Liman kısmını iki buçuk yıllık bir mücadele sonucu 1329'da ele geçirir. Böylece İzmir'in tamamı Türklerin eline geçmiş olur. Umur Bey'in İzmir'i merkez edinip tersaneler açması Hristiyan dünyasında korkuyla karşılanır ve buraya bir Haçlı ordusu gönderilmesi kararlaştırılır. Haçlılar, 1343 sonlarında İzmir'e hareket ederler ve karaya asker çıkartarak Umur Bey'in donanmasını yakarlar ve 28 Ekim 1344'te Aşağı Kale'yi ele geçirirler (Baykara, 1974: 77-78; Gürsoy, 1993: 15).

Aşağı Kale'nin ele geçirilmesinin ardından Umur Bey, kardeşlerinden ve diğer Türk beyliklerinden de yardım alarak Haçlı donanmasını mağlup eder. Bu süreçte karşılıklı mücadeleler yapılsa da Umur Bey'in baskınları sonuçsuz kalır. 1346'dan sonra Aydınoğulları Ege Denizi'nde ilerlemeye başlar ve Rodos şövalyeleri ile İzmir'in geri verilmesi konusunda anlaşılır. Antlaşma, Papa tarafından tasdik edilmeyince Umur Bey taarruza geçer ve şehrin kuşatmasında en önde savaşırken kaleden fırlatılan bir okla 1348'de şehit olur (Merçil, 1991: 240).

Umur Bey'in ölümünden sonra yerine kardeşi Hızır Bey geçer. Hızır Bey, Papa tarafından onaylanan yirmi maddelik ağır bir anlaşmayı kabul etmek zorunda kalır. Bu antlaşmaya göre Aydınoğulları denizlerden çekilecek, limanları Hristiyanlar tarafından kullanılabilir ve birçok ülkeye imtiyazlar verecektir (Baykara, 1974: 79).

Hızır Bey, Venedik'le ticari anlaşmalar yaparak onların denizlerdeki koruyucusu olduklarını kabul etmiştir. Onun ölümünden sonra yerine geçen kardeşi İsa Bey ise Venediklilerle barış ve imtiyaz antlaşmasını yenilerken bir taraftan da yükselen bir güç haline gelen Osmanlı ile ilişkilerini ilerlemiştir. I. Murat'ın savaşlarına asker gönderen Aydınoğulları, I. Murat'ın şehit düşmesi ve Yıldırım Bayezıt'ın hükümdar olması üzerine, Karamanoğulları'nın kışkırtmasıyla İsa Bey Osmanlı'ya karşı gelmiş ve bunun üzerine Yıldırım Bayezıt çıktığı Anadolu seferinde Alaşehir'i zaptetmiştir. İsa Bey, bu duruma karşılık sultanın karşısına çıkarak itaat etmiş ve kendisine Tire ve bazı yerlerin idaresi bırakılmıştır (Merçil, 1991: 241). Osmanlı'nın iyice güçlendiği bu dönemde İsa Bey'in itaati beyliğin ömrünün biraz daha uzamasını sağlamıştır.

Timur'un Yıldırım Bayezıt'ı Ankara Savaşı'nda yenmesi, beyliklerin tekrar eski güçlerine kavuşmalarını sağlar. Anadolu'da Ankara hareketli bir geziye çıkan Timur,

Ayasulug üzerinden İzmir'e gelir ve Aşağı Kale'nin hala Hristiyanların elinde olduğunu öğrenir. İzmir şövalyelerine haraç vermeleri veya Müslüman olmaları teklif edilse de reddedilen teklif üzerine Timur Anadolu'daki ordularını da çağırarak Aşağı Kale'ye doğru büyük bir taarruz başlatır. Şiddetli yağan yağmurun altında günlerce süren çatışmadan sonra Timur, 9 Aralık 1402'de İzmir'i ele geçirir ve bölgedeki Hristiyanları öldürtür. Timur, elde ettiği bütün ganimetleri Kadifekale'deki Türklere bağışlayarak şehri Aydınolu Musa Bey'e verdikten sonra yoluna devam eder (Baykara, 1974: 80).

Musa Bey'in kısa bir süre sonra ölümü üzerine beyliğin başına II. Umur geçmiştir. Bu dönemde Yıldırım Bayezıt'ın İzmir subaşı olarak atadığı Kara Hasan Bey Ayasulug'u, kardeşi Cüneyt Bey ise İzmir'i ele geçirmiştir. II. Umur da akrabası Menteşe Beyi İlyas Bey'den yardım alarak Hasan Bey'i esir etmiştir. Cüneyt Bey kardeşini kurtarmak için Umur Bey'le anlaşma yapmış ve hatta kızıyla evlenerek ordunun komutanı olmuştur.

Cüneyt Bey Osmanlı'daki "Fetret Devri" boyunca şehzadeler arasındaki kavgalarda sürekli taraf değiştirmiştir. Bu tavırları nedeniyle ölümden kurtulsa da sürekli olarak İzmir dışına sürgün edilmiştir. Bu durum II. Murat'ın tahta geçmesine kadar devam etmiştir. Durmadan farklı şehzadelerin yanında olarak ve sınırlarını genişletmeye çalışarak Osmanlı için bir tehdit unsuru olan İzmiroğlu Cüneyt Bey 1426'da II. Murat'ın görevlendirdiği komutanlar tarafından ailesiyle birlikte boğdurularak öldürülmüştür (Baykara, 1974: 81; Gürsoy, 1993: 21-22). Cüneyt Bey isyankârlığının ve başına buyrukluğunun bedelini kendisi ve ailesinin canıyla ödemiştir. Bu tarihten sonra İzmir ve Aydın bölgesi tamamen Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. 1919 yılındaki Yunan işgaline kadar da İzmir, Osmanlı toprağı olarak kalacaktır.

Aydınolu Döneminden itibaren İzmir şehri için Türk-Müslüman İzmir kavramını kullanmak yerinde olacaktır. İzmir'de Aydınolu Dönemi'nden kalma pek çok tarihi ve kültürel eser bulunmaktadır. Özellikle devlet büyükleri için yapılan türbeler, sanat tarihi ve halk bilimi açısından büyük önem arz etmektedir. Aydınolu'nun başkenti Birgi ve çevresindeki Tire, Ödemiş, Bayındır gibi ilçelerde birçok veli ve devlet büyüğünün ziyaret yerleri bulunmaktadır..

G.1.2.4. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

İzmir, 1426 senesinde Cüneyt Bey'in öldürülmesinden sonra kesin olarak Osmanlı idaresine geçmiş ve Aydın sancağına bağlı bir kaza haline gelmiştir. Eskiden beri İzmir'i ele geçirmek isteyen Venedikliler bu dönemde de taarruzlarına devam etmiştir. Osmanlı-Akkoyunlu savaşı sırasında Akkoyunluları tutan Venedikliler, 1472 senesinde İzmir limanına asker çıkartmış ve şehrin müdafaasının yetersiz kalması sebebiyle büyük bir kıyım gerçekleştirmiştir. Şehrin saldırısına müdahale edilmek istense de Venedikliler çoktan şehri terk etmiştir. Şehrin kolayca ele geçirilip yakılması üzerine devrin sultanı Fatih Sultan Mehmet bazı tedbirler almıştır. Fatih, şövalyelerin inşaatını yarım bıraktığı Aşağı Kale'yi tekrar yaptırmış, garnizon ve top takviyesi ile savunmayı güçlendirmiştir (Baykara, 1974: 82). Bu yapılanma ile İzmir artık hem denizden hem de karadan daha korunaklı bir şehir haline gelmiştir.

15. yüzyıl boyunca Türk ahali, Kadifekale'nin eteklerinden inerek aşağı şehir bölgesine yerleşmeye başlar. Şehir giderek büyümeye ve gelişmeye devam eder. Buna rağmen Osmanlı idaresi İzmir'in uluslararası ticarete aktif olarak rol almasını istemez. Özellikle Ege'de yetişen verimli tarım mahsullerinin imparatorluk içinde kalması tercih edilmektedir (Gürsoy, 1993: 23). Bu yüzden 16. yüzyıla kadar İzmir'in ticaret açısından zengin bir dönem geçirdiğini söylemek mümkün değildir.

Osmanlıların 16. yüzyılda Sakız Adası'nı ve Kıbrıs'ı ele geçirmeleri Ege Denizi'ni Türk gölü haline getirir ve güvenilir bir bölge olmasını sağlar. Yüzyılın sonlarına doğru İzmir'den dış ülkelere yapılan ihracattan İstanbul'un haberi olmaz. Oysa bir tarım kenti olan İzmir'de tarım ürünleri yurtdışına pazarlandığında, şehir kendisine yetecek kadar mahsul bulmakta bile zorlanmaktadır (Gürsoy, 1993: 24). Bu dönemden itibaren, İzmir tam bir ticaret şehri haline gelir. Ayrıca İzmir, Aydın sancağından alınıp Saruhan sancağına bağlanır. Küçük bir kazayken bir ticaret merkezi haline gelen İzmir'e yabancı memleketlerden birçok tüccar yerleşir ve Rum, Frenk, Ermeni ve Yahudi nüfus İzmir'de giderek güç kazanmaya başlar.

Sakız'ın ele geçirilmesinden rahatsız olan Venedikliler 1694'te Sakız'ı işgal eder ve ardından rotayı İzmir'e çevirir. Bu durumda gerçekleşecek bir Türk-Venedik savaşında ahşap İzmir yangınlardan kül olacak ve şehirde yaşayan Hristiyan tebaa da zarar görecektir. Bu durumu engellemek için hem Türk hem de Fransız, İngiliz ve

Hollanda konsolosları girişimde bulunur. Bunun üzerine Venedik Amirali İzmir'den çekilir ve ertesi sene Sakız Adası geri alınır (Baykara, 1974: 82).

İzmir sadece dış güçler tarafından tehdit edilmemiştir. 17. yüzyılda şehirde pek çok iç ayaklanma yaşanmıştır. Bunlar; Arap Said, Kalenderoğlu ve Birgili Cennetoğlu ayaklanmalarıdır. 18. yüzyılda ise yeniçerilerle voyvadaların karşılıklı mücadeleleri, Sarayköylü Sarıbeyoğlu'nun isyanı, Bergama Voyvodası Sağancılı Veli ayaklanması bu dönemde İzmir'i tehdit eden gelişmeler olmuştur (Kütükoğlu, 2001: 517).

1797 yılında İzmir'e gelen Avusturyalı cambaz topluluğu gösteriler yapmaya başlamış ve ekip, şehirde çok sevilmiştir. Bir gün seyirciler arasından Venedikli kimselerle bu cambazlar arasında bir tartışma çıkmış ve burada Venediklilerin Türklerin üzerine ateş açıp bazılarını öldürmelerinin ardından Sakız Han adı verilen yer yakılmış ve yangın sıçrayarak 18 saat boyunca söndürülememiştir. Bu sırada bir sürü mal yağmalanmış ve Avrupa'ya kaçırılmak istenmiştir. Olayların bastırılması için İzmir'e gönderilen Hüseyin Ağa suçluları yakalatmış ve çalınan malları sahiplerine geri vermiştir (Baykara, 1974: 83).

19. yüzyıl milliyetçilik akımının imparatorlukları en çok etkilediği dönemdir. Bu dönemde birçok etnik grubu içinde barındıran Osmanlı'da, Rum ve Ermeni tebaanın sürekli bağımsızlık isyanları çıkardıkları görülür. Yüzyılın sonunda Ermenilerden destek alan Rumlar, Musevileri mahallelerinde kuşatma altında tutmuş ve onların açlıktan ölmelerine sebebiyet vermiştir. Bu durum Musevilerle Rumların arasının bozulmasına sebep olmuş hatta Museviler Kurtuluş Savaşı'nda Rumlara karşı Türklerle birlikte savaşmışlardır (Gürsoy, 1993: 45).

G.1.2.5. Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği dönemlerde İtilaf Devletleri tarafından İzmir ve çevresinin İtalyanlara verilmesi öngörülür. Yunan kumandan Venizelos ise Yunanlıların yüzlerce yıl önce kaybettiği toprakları geri alabilmek için çeşitli siyasi oyunlar oynar ve Mondros'un asayişle ilgili maddesine dayanarak İzmir'in işgalini başlatır. Yunan kuvvetleri 15 Mayıs 1919'da İzmir kıyılarına çıkar ve Türk nüfusu katletmeye başlar. İzmir'deki Hollanda Konsolosluğu'nun o dönemki raporlarında işgal sırasında ve sonrasında yerli Rum halkın Türklere karşı yaptığı taşkınlık ve zulümler anlatılmaktadır (Gürsoy, 1993: 126).

İzmir'in işgalinin ardından Anadolu'daki milli teşkilatlar harekete geçmiş ve Yunan zulmünün artmasından dolayı İstanbul hükümetini ve basını göreve çağırmışlardır. Mustafa Kemal Paşa da, 20 Mayıs 1919'da sadarete çektiği telgrafta “Yunan işgalinin milleti ve orduyu tarif edilemeyecek derecede içten yaraladığını, millet ve ordunun varlığına yapılan bu haksız tecavüzü içine sindiremeyeceğini ve kabul etmeyeceğini” duyurmuştur. Ayrıca bütün kazalardaki müdafaa-i hukuk ve redd-i ilhak cemiyetlerine telgraf çekerek, milletle beraber olduğuna dair yemin etmiştir. (Özkaya, 1988: 67-68). Bunun dışında bu dönemde Atatürk sadarete de pek çok telgraf göndermiş ve harekete geçmeleri gerektiğini bildirmiştir. İstanbul hükümeti ise İzmir'in işgalini sessizce izlemiş ve hiçbir girişimde bulunmamıştır.

Asayişin sağlamak adı altında başlayan işgal, Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu'da ilerlemesi ile gerçek yüzünü gösterir. İşgaller üzerine Anadolu'da birçok noktada asker el altından silahlandırılıp milli mücadele için hazır hale getirilir. Öncelikle Kuva-yı Milliye sonrasında da düzenli ordu ile Türk askeri Yunanlıları ve hatta tüm düşmanı ülkesinden çıkarmayı başarır. Adnan Sofuoğlu'nun verdiği bilgiye göre; Sakarya Muharebesi'nin ardından Yunanlılar büyük bir hücumla geri püskürtülmüş ve 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'la karşı karşıya gelmiştir (Sofuoğlu, 2002: 142).

Taarruzla geri çekilmeye başlayan Yunanlılar, 8 Eylül akşamı İzmir hududuna ulaşır. 9 Eylül'de Türk askerleri tarafından Hükümet Konağı'na Türk bayrağı asılır. Ardından Sarıkışla ve Kadifekale'ye de Türk bayrağı asılarak İzmir tamamen Türk askerlerinin eline geçer. Böylece 3 yıl, 3 ay, 3 hafta ve 3 gün süren düşman işgali son bulur (Baykara, 1974: 92). Sonuç olarak İzmir düşmandan kurtarılacak tekrar Türklerin eline geçer ve 1923 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük şehirlerinden biri olur.

1922'de işgalden kurtulan İzmir, 1923 senesinde vilayet statüsü kazanır. Vilayet olduğu sırada şehrin nüfusu 451.449'dur. Bu nüfusun yaklaşık 29.360 kişilik bir kısmı gayrimüslim kesimden oluşmaktadır (Bilgi, 2015: 419-420). İşgalden sonra yaşanan nüfus mübadelesi kentin nüfusunda önemli bir azalmaya sebep olmuştur. Azalan nüfus da ekonomide ağırlığı olan kesim olduğu için ekonomide de belli problemler yaşanmaya başlamıştır. 1922'de yanan kent merkezi, giden nüfusa karşılık gelen 60.000 civarında mübadille İzmir kenti Cumhuriyetin ilk yıllarında zor günler yaşamıştır. Tahrip olmuş

kentin ilk olarak imarı gerekmektedir. Yolların yapılması, yanan yerlerin temizlenmesi ve yeniden imarı, kanalizasyon sisteminin kurulması, bataklıkların kurutulması, sıtma gibi salgın hastalıklarla mücadele, okul ihtiyacının karşılanması, çiftçinin desteklenmesi (kredi, tohumluk, hastalıklarla mücadele, modern tarım teknikleri), su, elektrik, ulaşım, güvenlik ve bürokrasinin azaltılması gibi sorunlar, parasal ekonominin azlığı ve bütçe imkânlarının darlığı gibi sorunlar şehrin o dönemdeki başlıca problemleridir (Uyar, 2015: 518).

Bu sorunlara rağmen İzmir, cumhuriyetle beraber diğer kentlerde olduğu gibi çağdaş bir kent seviyesine getirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk on beş yılı içerisinde İzmir'deki en önemli imar çalışmalarından biri Uluslararası İzmir Fuarı'dır. 1936 senesinde Akdeniz'in en önemli ve işlek fuarı olmaya aday olan İzmir Fuarı, büyük törenlerle açılmıştır (Baran, 2015: 332). Bu dönemde İzmir'de eğitim oranının da yükselmesi hedeflenmiştir. Vali Kazım Dirik zamanında önceden 190 olan okul sayısı 1933-1935 seneleri arasında 626'ya çıkartılmıştır. Yine onun döneminde eski eserleri tanıtmayı ve korumayı hedefleyen İzmir Havalisi Asar-ı Atika Cemiyeti ve Bergama Müzesi kurulmuştur (Tabak, 2015: 472-473). 1984 senesinin Ocak ayında çıkarılan 2972 sayılı kanun ve Mart ayında çıkartılan 195 sayılı kanun hükmünde kararname uyarınca İzmir de dâhil üç kent büyükşehir olarak kabul edilmiştir. Günümüzde otuz ilçesi bulunan İzmir, ülke içi ve dışı birçok ticari faaliyet yürüten ve sosyal etkinliklere ev sahipliği yapan Türkiye'nin üçüncü en büyük şehridir.

G.1.3. İzmir'in Nüfusu ve Ekonomik Yapısı

İzmir'in antik dönemdeki nüfusuna dair bilgi vermek mümkün değildir. Buna rağmen tiyatro, stadyum gibi yapıların seyirci kapasitesi düşünüldüğünde şehirde yaklaşık altmış bin civarında insanın yaşadığı öngörülebilmektedir. Sonraki dönemlerde İzmir'in nüfusu giderek azalmış ve şehir bir kasaba konumuna gelmiştir. İzmir'in Çaka Bey tarafından fethine kadar olan sürede de nüfusunun beş bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bunun asıl sebeplerinden birisi o dönemlerde İzmir'in Aydın'a bağlı bir kasaba olmasıdır. Hatta 16. yüzyıl sonlarına doğru Denizli ve Manisa'nın nüfuslarının İzmir'in nüfusundan fazla olduğu bilinmektedir (Gürsoy, 1993: 133). Baykara'nın ifadesine göre İzmir, 16. yüzyıl başlarında 1528'de büyücek bir kasabaya

benzemektedir. 17. yüzyıl başlarından sonra ise ekonomik gelişmelere paralel olarak şehir büyürken nüfusu da artmıştır (Baykara, 1974: 30).

İzmir'in nüfusu ile ilgili ilk kayıtlar Kanuni dönemindeki 1528 yılına ait tahrirle başlamaktadır. Bu dönemde biri gayrimüslimlere ait olmak üzere beş mahalle vardır. Toplamda 256 hane ve 1300 kişilik nüfusla bir kasaba hüviyeti çizen İzmir'de 16. yüzyılın son çeyreğine girerken büyük bir nüfus artışı yaşanır. Müslüman nüfus % 118, gayrimüslim nüfus ise % 156 oranında artmıştır. Resmi kayıtlarda 16. yüzyılın son çeyreğine dek İzmir'de Rumlardan başka gayrimüslim nüfusa rastlanmaz, yüzyılın sonunda ise İspanya'dan Selanik'e gelen Yahudilerin İzmir'e göç etmesiyle Müslüman nüfusun oranında azalmalar görülür (Kütükoğlu, 2001: 520). Sayıları giderek artan Rum, Yahudi ve Levanten gruplar Müslüman mahallerine girerek yaşamaya başlar. Bu durum şehrin nüfus yapısını da etkiler. Melih Gürsoy'un verdiği bilgilere göre, 1580-1640 yılları arası İzmir'de Türk olmayanların nüfusu on misli artar ve karışık etnik gruplardan oluşan bir toplum meydana gelir (Gürsoy, 1993: 135). Çınar Atay'ın verilerine göre ise; İzmir'de 17. yüzyılda on dokuz camisi ile 15.000 Türk, iki kilisesi ile 10.000 Rum, sekiz sinagogu ile 1800 Yahudi, bir kilise ile 200 Ermeni ve üç kilise ile 200 civarında Avrupalı bulunmaktadır. (Atay, 1978: 48).

17. yüzyıldan itibaren Avrupalı seyyahların notları da İzmir nüfusuyla ilgili tahmini bilgiler edinilmesini sağlamaktadır.¹ Seyyahların değişik dönemlerde yaptıkları gezilerde verdikleri farklı sayılar muhtemelen deprem, sel ve salgın hastalık nedeniyle şehrin nüfusunun değişmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple tutarsız gibi görünen bazı nüfus tahminlerinden örnek vermek gerekirse; 1656 senesinde 90 bin, 1675'te 60 bin, 1700'te 30 bin, 1714'te 128 bin, 1768'te 120 bin ve 1794'te 100 bin şeklinde farklı nüfus sayıları görülmektedir.

19. yüzyıl itibariyle İzmir'in nüfusu üç katına çıkmıştır. Bu artışla birlikte Türk-Müslüman grupların sayısı ilk defa gayrimüslim nüfusla eşitlenmiş veya daha az bir sayıya ulaşmıştır. Avrupalı bazı kaynaklar, 1870 yılında 155 bin nüfuslu İzmir'in 75.000 Rum, 54 bin Türk'ten oluştuğunu; 1885'te ise 200.000 nüfusun 100.000 Rum iken ancak elli bin kadarının Türklerden oluştuğunu yazmaktadır. 20. yüzyıl itibariyle

¹ 17.-20. yüzyıl arası İzmir şehir nüfusunda görülen değişimlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Çınar Atay. (1978). *Tarih İçinde İzmir*. İzmir: Tifset Basın ve Yayın, ss.114-115.

Rum, Frenk, Musevi ve Levanten nüfusun toplamı Türk nüfusu çoktan geride bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İzmir'in nüfusu üç yüz bini bulmuştur. Bu dönemde Rum nüfusu giderek artarken, Türk nüfusunda artışın azaldığı görülmektedir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi Yunanistan'dan gelen Rum göçleridir. Bir başka sebep ise sürekli savaflara katılan ve geri dönemeyen Türk askerleridir. Elli yıldan az bir süre içinde Ege'den savaş bölgesine giden ve kaybolan gençlerin sayısı yaklaşık olarak iki yüz bindir (Gürsoy, 1993: 137-138).

Türkiye'nin ilk ciddi nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır ve bu sayımda İzmir'in nüfusu 153.924 kişi olarak belirlenmiştir. Bu sayı 1935'te 170.959, 1940'ta 183.762, 1945'te 198.346 ve 1950'de 208.508 kişiye yükselmiştir (Gürsoy, 1993: 139). 1950'li yıllardan sonra yaşanan iç göçlerle beraber İzmir'in nüfus artış hızı artmış ve şehrin nüfusu 1960'ta 361.000'e, 1970'te 521.000'e yükselmiştir. 1980'te ise İzmir merkez ilçelerin toplamı 758.000'i bulmuş, taşra ilçeleriyle birlikte toplam nüfus 1 milyonu geçmiştir (Sözer, 1988: 123). İzmir, 1990 senesinde 2.694.000, 2000'de 3.370.866, 2007'de 3.739.353 ve 2017 verilerine göre 4.279.677 kişilik bir nüfusa ulaşmıştır. Son sayımlara göre İzmir'in nüfus yoğunluğu 356.28, yıllık nüfus artış hızı(binde) 13,2'dir. Şehirde kadın ve erkek nüfusu hemen hemen orantılıdır. Kadın nüfus sayısı 2.146.129, erkek nüfus sayısı ise 2.133.548'tir (Tüik Verileri, 2017).

Günümüzde Türkiye'nin üçüncü büyük şehri olan İzmir'de her ilçenin kendisine ait bir belediyesi bulunmaktadır. İzmir; Aliağa, Balçova, Bayındır, Bayraklı, Bergama, Beydağ, Bornova, Buca, Çeşme, Çiğli, Dikili, Foça, Gaziemir, Güzelbahçe, Karabağlar, Karaburun, Karşıyaka, Kemalpaşa, Kınık, Kiraz, Konak, Menderes, Menemen, Narlıdere, Ödemiş, Seferihisar, Selçuk, Tire, Torbalı ve Urla olmak üzere otuz ilçeden oluşmaktadır. Giderek büyüyen ve birçok ilçenin merkeze dâhil olmaya başladığı İzmir'de kent nüfusu kır nüfusuna göre daha fazladır. Ali Özçağlar'ın Tüik verilerinden derleyerek oluşturduğu çizelgede İzmir'in 2012 senesinde kır nüfusu oranı % 9 iken kent nüfusu % 91'dir (Özçağlar, 2016: 276). İş, sağlık vb. gibi olanakların kentte daha fazla olması insanların şehirde yaşamayı tercih etmesinin bir başka sebebidir. İzmir de gelişmiş bir kent olarak hem ilçelerinden hem de başka illerden şehir merkezine oldukça fazla göç almaktadır.

İzmir'in eskiden beri önemli geçim kaynakları arasında coğrafi koşulların da etkisiyle deniz ticareti gelmektedir. Eski çağlardan beri Efes, Balat, Foça, Kuşadası ve Çeşme gibi yerleşim yerleri birer liman kenti olma özellikleriyle ticaret alanında adı bilinen yerler arasına girmiştir. Bu liman kentlerinde özellikle de Çeşme'de her türlü zanaat ürünü ve sanayi hammaddesi dış ülkelere ihraç edilmiştir. 1850'li yıllardan 1911'e kadar İzmir ihracatının başlıca ürünleri arasında üzüm, incir, afyon, pamuk, tütün gibi ürünler yer almıştır. Özellikle 1927'den sonra en çok ihraç edilen ürün tütündür (Baykara, 1974: 101-104). Günümüzde bu değer ve ürünlerde bazı değişiklikler yaşanmıştır. TÜİK verilerine göre, 2002 senesinde İzmir'in ihracat geliri 2.777.767.302 bin dolar iken 2017 itibariyle 7.625.431.379 bin dolara yükselmiştir.

İzmir; ticaret, sanayi ve turizm alanlarında Türkiye'de en gelişmiş kentlerden birisidir ve ekonomik kalkınmasında bu alanların oldukça büyük payı vardır. İzmir; petrol rafinerisi, hidroelektrik, jeotermal ve rüzgâr enerji tesisleri, tarım, gıda, tekstil, çimento vb. gibi sahalarda kurulu fabrikaları ile Türkiye ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Dışarıdan göçlerle beraber giderek şehir merkezinin sınırlarının genişlemesi ile yeni yerleşim yerleri kurulmakta ve yatırım fırsatları ve işçi talepleri giderek artmaktadır. Eskiden ekonomisi genel itibariyle tarım ve ticaret sektörüne bağlı olan İzmir şehri, günümüzde sanayi, hizmet ve turizm sektörlerinde de kendisini göstermektedir.

G.2. ARAŞTIRMA KONUSU ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Bu kısımda, araştırma konusu olan İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerini daha kapsamlı inceleyebilmek için yapılan litatetür çalışmasında elde edilen önemli çalışmalara yer verilmiştir. Yapılan çalışmalar; "Türkiye'deki Kutsal Ziyaret Yerleriyle İlgili Çalışmalar" ve "İzmir'deki Kutsal Ziyaret Yerleriyle İlgili Çalışmalar" başlıkları altında kitap, makale, bildiri ve tez olmak üzere dört alt başlık halinde toplanmıştır.

G.2.1. Türkiye'deki Kutsal Ziyaret Yerleriyle İlgili Çalışmalar

Türkiye'de kutsal ziyaret yerleri olarak kabul edilen türbe ve yatırlar üzerine pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Çalışmaların kapsamı sadece türbe ve yatırlarla sınırlı kalmamış, ziyaret olgusu altında incelenen dağ, taş-kaya, su, ateş, ağaç gibi kült unsurları da incelemelere dâhil edilmiştir. Yapılan çalışmalar sosyal bilimlerin farklı

disiplinlerinde ele alınmış, son zamanlarda yayınlanan eserlerde ise daha çok disiplinlerarası çalışmalar ortaya konulmuştur. Sanat tarihi, dinler tarihi, sosyoloji, antropoloji ve halk bilimi alanlarında yapılan çalışmalar kutsal ziyaret yerleri konusunu aydınlatmaya çalışmaktadır. Yapılan çalışmalar: 1. Kitaplar, 2. Makale ve bildiriler, 3. Tezler başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bu bölümde konuyla ilgili kitap, makale ve bildiriler kısaca tanıtılmış, tezlerin ise sadece eser künyesi verilmiştir.

G.2.1.1. Kitaplar

Nezihe Araz. *Anadolu Erenleri*. İstanbul: Özgür Yay., 2000. Çalışma aşağıda ismi belirtilen 48 evliyanın tarihi bir sıra ve manevi bir aşama gözetmeden etrafında oluşan menkıbe ve efsanelerini içermektedir.

Çalışmada adları geçen veliler şunlardır: Erenler Ereni Ahmet Yesevî, Geyikli Baba, Kurban İsmail, Tavus Hatun, Sarı Saltuk Sultan, Emîr Sultan, Pir Sultan Abdal, Üç Kızlar, Seyit Battal Gazi, Merkez Efendi, Yunus Emre, Karyağdı Hatun, Aziz Mahmut Hüdai, Kumral Abdal, Rabia Advîye Sultan, Eyüp Sultan, Hacı Mesut, Hacı Bayram Veli, Akşemseddin Sultan, Sarı Kız, Mevlânâ Celâleddin Rumi, Kız Eren, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Sultan Murat Han, Çoban Dede, Sine-Çak Yusuf Baba, Hacı Bektaş Veli, Gülnar Hatun, Sümbül Sinan Efendi, Sultan Divanî, Vefa Hoca, Şaban Eren, Kemal Ahmet Dede, Hoca Nasreddin, Ganem Dede, Şeyh Yahya Efendi, Ali Fânî Dede Efendi, Baba Haydar, Şeyh Galip, Lokman Dede, Harabî ile Tûrabî, Bayezit Bestamî, Maderi Mevlânâ, Sultanül Ulema, Karaca Ahmet Sultan, Oruç Gazi, Çerkeşli Veli, Nureddin Cerrahî.

Hikmet Tanyu. *Ankara Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967. Hikmet Tanyu bu çalışmayı ilk olarak 1958’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Kürsüsü’nde doktora tezi olarak hazırlamıştır. Kitabın giriş bölümünde adak kavramının kullanım alanı, halk edebiyatı ürünlerinde kullanımı, sözlüklerde adak kavramının anlamı ve etimolojisi, başka ülkelerdeki adak inancı hakkında bilgiler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde Ankara ve çevresindeki 57 adak yeri verilmiştir. Üçüncü bölümde ise; Türkiye’nin kırk dört ili ve güneydeki Türkmen Oymakları’na ait belli başlı ziyaret, adak ve adak yerleri ile ilgili menkıbeleri, uygulamaları, evliya ve türbeler hakkındaki bilgileri, adakları ve niyetleri tespit etmiştir. Tanyu bu kitabında, çalışmamızın ana

konusunu oluşturan İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerine de 251- 259 nolu sayfalarda değinmiştir. Çalışmamız açısından eksik bilgiler içerse de döneminde yapılmış yegâne çalışmalardan biri olmasından dolayı kıymetlidir.

Zeki Başar. *İçtimai Adetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1972. Zeki Başar kitabında, kutsal ziyaret yerleri ile ilgili temel kavramlar olan adak, kurban, türbe, yatır kelimelerinin anlamlarını açıklamış, eski Türk kültüründen aktarılan ve günümüzde bazıları batıl kabul edilen inançlar hakkında bilgi vermiştir. Kitabın esas içeriğini ise Erzurum'daki ziyaret yerleri, ziyaret sebepleri ve bu ziyaret yerlerinde yapılan uygulamalar oluşturmaktadır. Erzurum merkezde 32 ve köylerde 154 adet kutsal ziyaret yeri sıralanarak incelenmiştir.

Nihat Aytürk, Bayram Altan. *Türkiye'de Dini Ziyaret Yerleri*. Ankara: Altanoğlu İlim ve Kültür Hizmetleri Yayınları, 1992. Kitabın ilk bölümünde İslam'da dini ziyaret yerleri hakkında bilgi verilirken, ikinci bölümde Türkiye'nin yaklaşık 70 şehrinde yer alan yüzlerce türbe ve yatır değerlendirilmiştir. Oldukça fazla ziyaret yerinden bahsederek çalışma, Türkiye'deki en kapsamlı ziyaret yeri çalışmalarından biridir.

Ünver Günay-Harun Güngör-Abdolvahap Taştan. *Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni (Disiplinlerarası Bir Yaklaşım)*. Antalya: Otorite Kitap, 2015. İlk basımları "Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri" ve "Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilim Araştırması, Kayseri Örneği" şeklinde yayımlanan kitabın son baskısı "Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni (Disiplinler arası bir Yaklaşım)" adıyla 2015 yılında çıkmıştır. Ziyaret olgusunun farklı disiplinlerin bakış açılarına göre incelendiği eserde yapısal ve fonksiyonel analiz yapılmış, ziyaret olayının tarihi ve kültürel boyutları açıklanmıştır. Kitapta Kayseri'de bulunan 89 ziyaret yeri incelenmiştir:

Orhan Bayrak. *Türbeler Sözlüğü*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2002. Kitapta, Anadolu'da yer alan türbeler alfabetik bir şekilde sıralanmış ve kısa bir paragrafla türbe hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanında Osmanlı padişah, sadrazam ve şeyhülislam türbeleri de eserde ele alınmıştır.

Ali Köse, Ali Ayten. *Türbeler Popüler Dindarlığın Durakları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010. İlahiyat alanındaki saha araştırmaları sonucu toplanan verilerin analizinin yapıldığı bu kitapta, 23 ildeki 30 türbe incelenmiş ve bu incelemelerde gözlem, mülakât ve anket yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın cevap aradığı sorular

arasında; “türbelere kimler gidiyor, neler yapıyor, niçin yapıyor, nasıl yapıyor?” yer almaktadır. Çalışmaya konu olan türbeler ve bulundukları yerler şu şekildedir:

Adana (Çoban Dede), Isparta (Tez Murat Dede), Kahramanmaraş (Elif Ana), Elazığ (Arap Baba), Erzurum (Abdurrahman Gazi), İzmir (Susuz Dede), Denizli (Server Gazi), Afyon (Seyyid Hasan Basri), Urfa (Hekim Dede), Diyarbakır (Hz. Süleyman), Ankara (Hacı Bayram Veli), Çorum (Erzurum Dede), Konya (Tavus Baba), Kayseri (Seyyid Burhaneddin), Sivas (Gani Baba), Kastamonu (Şaban-ı Veli), Samsun (Cüneydi Bağdadi), Trabzon (Haçkalı Baba), İstanbul (Akbaba), İstanbul (Aziz Mahmud Hüdayi), İstanbul (Eyüp Sultan), İstanbul (Merkez Efendi), İstanbul (Telli Baba), İstanbul (Yahya Efendi), İstanbul (Hz. Yuşa), İstanbul (Zuhurat Baba), Edirne (Hasan Sezai), Kocaeli (Sultan Baba), Bursa (Tezveren Dede), Çanakkale (Cahidi Sultan).

Doğan Kaya. *Sivas'ta Yatırlar ve Ziyaret Yerleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012. Kitabın giriş ve birinci bölümünde Sivas'ın tarihi ve coğrafi özellikleri ile kültürel ve idari yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Giriş bölümünde yatırlar hakkında yapılan çalışmalara ve ziyaret yerleri ile ilgili genel kavramlara da yer verilmiştir. Kitabın ikinci bölümünde Sivas merkez ve Sivas ilçelerinde yer alan türbe ve yatırlar alfabetik sırayla verilmiştir. Her bir maddede türbenin özellikleri, anlatılan menkıbeler ve yapılan uygulamalara dair bilgiler bulunmaktadır. Çalışmanın sonunda ise alfabetik bir dizin yer almaktadır.

Durmuş Tatlılıoğlu. *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*. Sivas: Asitan Kitap, 2012. Kitabın giriş kısmında araştırma hakkında temel bilgiler ile yatır ve ziyaret yerlerinin sınıflandırılması üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Türkmenistan'ın din sosyolojisi açısından toplumsal yapısı incelenmiştir. İkinci bölümde fenomenolojik ve morfolojik açıdan Türkmenistan ziyaret yerlerinde evliya kültü ve diğer kültürlerle bağlantısı ele alınmıştır. Son bölümde ise Türkmenistan'daki ziyaret yerleri eyaletlere göre sıralanmıştır.

Selçuk Peker. *Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış Aksaray Örneği*. Konya: Kömen Yayınları, 2015. Çalışmanın giriş kısmında araştırma hakkında temel bilgiler ve kült kavramı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Aksaray'da tespit edilen 55 ziyaret yeri tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise her bir kültle ilgili temel bilgiler verildikten sonra o kültün Aksaray türbe ve yatırlarında nasıl görüldüğü hakkında

tespitler ortaya konmuştur. Çalışmada Gök Tanrı, atalar, ölü, mezar, dağ, ağaç, taş, ateş, ışık, kesikbaş ve Hızır kültlerine ait bilgi, belge ve yorumlar bulunmaktadır.

Gülağ Öz, Aydın Durdu. *Anadolu İnanç Merkezler (Türbeler, Yatırlar, Dergâhlar, Söylenceler)*. Ankara: Barış Kitap, 2016. Çalışma, Türkiye'nin tamamında yer alan türbe ve yatırların şehir bazında alfabetik olarak sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Bazı ziyaret yerleri hakkında ayrıntılı bilgi bulunurken bazıları hakkında bir cümlelik kısa bir bilgi yer almaktadır. Ziyaret yerlerinin bir arada verildiği bir çalışma olması bakımından faydalı bir çalışmadır.

Emine Öztürk. *Taziye Gelenekleri ve Ziyaret Fenomeni Kars Örneği*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016. Çalışmanın giriş kısmında araştırmanın amacı, kapsamı, metodolojisi, problemleri gibi bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde Kars'a dair tarihi ve coğrafi bilgiler ile Kars şehrindeki taziye gelenekleri ve ziyaret olgusu ele alınmıştır. Esas incelemenin yapıldığı ikinci bölümde demografik özellikler, türbe hakkında ziyaretçilerin bilgi düzeyleri ve davranış kalıpları hakkında yapılan analizler ortaya konmuştur.

Muammer Ak. *Mezar Ziyaret Fenomeni ve Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2018. Kitabın giriş kısmında konuyla ilgili temel kavramlara ve ilgili literatüre yer verilmiştir. Birinci bölümde kavram ve kuramsal açıdan ziyaret olgusu ele alınmış, ikinci bölümde ise ziyaret olgusu kapsamında Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi ve burada oluşan menkıbeler tespit edilmiştir. Üçüncü bölüm türbede gerçekleştirilen inanç ve uygulamalara dayalı saha araştırmalarının tasnifi ve analizi üzerine hazırlanmıştır.

Yukarıda sıralanan kitap çalışmalarının yanı sıra çeşitli bildiri kitaplarında da ziyaret yerleriyle ilgili çalışmalar yer almaktadır. “II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Gelenek Görenek ve İnançlar” (1982), “IV. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Gelenek Görenek ve İnançlar” (1987), “I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi” (1998), “Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri” (2004) ziyaret yerlerine ilişkin çalışmaların yer aldığı bildiri kitapları arasındadır.

G.2.1.2. Makaleler ve Bildiriler

Türkiye’de kutsal ziyaret yerleri hakkında bilgi veren çalışmalar 1950’li yıllardan itibaren başlamıştır. Bu konuda çalışma yapan ilk isimlerinden birisi de Hikmet

Tanyu'dur. Onun adak yerleri hakkında yaptığı çalışmadan sonra Türkiye'nin birçok yerinde ziyaret yerleriyle ilgili makale ve bildiriler yayımlanmaya başlamıştır.

G.2.1.2.1. Makaleler

Ömer Lütfi Barkan. "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, ss. 279-304. Makalede, Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleri, fetihler ve kolonizasyon, imar ve iskân, Osmanlının kuruluşunda görev üstlenen dinî-tasavvufi zümre ve kurumlara dair verilen bilgiler irdelenmektedir. Özellikle Türkmen babaları olarak görülen şeyh ve dervişlerin Anadolu'da nasıl fetihler gerçekleştirdiği ve buralara yerleştiği hakkında değerli bilgiler bulunmaktadır.

Hasan Köksal. "İzmir'de Ziyaret ve Adak Yeri Olarak Seçilen Kabirlerle İlgili İnançlar ve Uygulamalar". *Türk Folklorundan Derlemeler*, 1986, ss. 153-172. Makalede "ziyaret" ve "adak" kavramları hakkında bilgi verilmiş, inceleme sahası ve metot belirtilerek İzmir'de tespit edilmiş bazı adak yerleri hakkında elde edilen veriler ortaya konmuştur. İzmir'de adak yerlerini belirten ilk çalışmalardan biri olması açısından önemlidir.

Şemsettin Günaltay. "Ölüleri Kutsallaştırma: Türbeler ve Ziyaret Yerleri". *C. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 1, 1996, ss. 187-191. Çalışmada türbe ve yatır ziyaretlerinin bi'dat oldukları ve başka kültürlerden alınma oldukları vurgulanmaktadır. Makale yöntem olarak objektif olmayıp ziyaretlerin doğru olmadığını savunmaktadır.

Rıfat Araz. "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sufiliği ile Yatır ve Türbelerin Çevresinde Yaşayan Eski Türk İnançları". *Erdem Atatürk Halk Kültür Merkezi Dergisi (Hoşgörü Özel Sayısı III)*, C. 8, S. 24, 1996, ss.783-827. Çalışmanın başında Türklerin etkilendiği dinlerden bahsedilmiştir. Bunlar: Budizm, Mazdaizm, Maniheizm, Yahudilik ve Hristiyanlık olarak belirlenmiştir. Çalışmada, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sufiliği ile yatır ve türbelerin çevresinde yaşayan eski Türk inançları konusuna vurgu yapılmıştır.

Uğuroğlu Barlas. "Karabük ve Safranbolu Yöresinde Yağmur Duası Yapılan Türbe ve Yatırlar". *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1994*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1996, ss. 1-20. Arcak'ta yer alan türbeler (Sivri Türbe, Değirmenbaşı Türbesi, Adsız Türbe veya Evliyayanı Türbesi) üzerinde durulmuş ve bu türbelerin özellikleri sıralanmıştır.

Metin Türktaş. “Alanya ve Köylerindeki Türbe, Yatır ve Adak Yerleri I.” *PAÜ. Eğitim Fak. Dergisi*, S. 3, 1997, ss. 41-45. Alanya ve köylerinde bulunan türbe, yatır ve adak yerlerinin ele alındığı makalede, halkın bu yerler hakkındaki inançları ortaya konulmuştur. Beş ziyaret yerinin incelemesi yapılmıştır.

Ali Berat Alptekin. “Balıkesir ve Çevresinde Velilerle İlgili Efsaneler ve Bu Efsanelerin Türk Kültürü İçerisindeki Yeri”. *B.Ü. Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitim Bölümü Bildiri Kitabı*, Ankara 1997, s. 204-214. Çalışmada, Balıkesir efsanelerinde velilerle ilgili tespit edilen motifler sıralanmıştır. Efsanelerde geçen motifler şu başlıklarda verilmiştir: Keramet göstermeye konu olanlar, tayy-i zaman ve tayy-i mekân konulu olanlar, yağmur yağdırmaya konu olanlar, rüyada bazı şeylerin haber verilmesini konu olan efsaneler, şehitlerin geceleyin konuşmalarına konu olan efsaneler.

Özkul Çobanoğlu. “Durmuş Dede Örneğinden Hareketle Yatırların Yerinin Değiştirilmesinde Halk İnançlarının Durumu Üzerine Tespitler”. *Milli Folklor Dergisi*, C. 5, S. 40, Kış-1998, ss. 7-10. Makalede, türbe ikizleşmesi” kavramı üzerinde durulmuştur. Aynı kişi adına yapılan iki türbe ve bu iki türbeye de rağbet gösteren cemaat ele alınmıştır.

Ali Duymaz. “Balıkesir ve Çevresindeki Yatırları Fonksiyonları Açısından Bir Değerlendirme”. *B.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 3, S. 4, 2000, ss. 337-354. Ali Duymaz bu makalesinde; Balıkesir şehir merkezi, ilçeleri ve köylerinde bulunan 55 yatır ve ziyaret yerini ele almış, burada yatan zatların kimlikleri ve tarihi-menkıbevi şahsiyetlerini belirlemiştir. Birinci bölümde ziyaret yerlerinin işlevleri; 1. Her türlü dilek için ziyaret edilenler, 2. Doğumla ilgili olanlar, 3. Çocukla ilgili ziyaretler, 4. Talih açmak için gidilenler, 5. Hastalıkların tedavisi için ziyaret edilenler şeklinde verilmiştir. İkinci bölümde ise; uygulamaların alt yapısı; üçüncü bölümde ziyaret zamanları, dördüncü bölümde ise yatırların kimlikleri değerlendirilmiştir.

Mehmet Naci Önal. “Romanya Dobrucası’nda Yedi Türbe”. *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1998*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, ss. 39-40. Romanya Dobrucası’nda, günümüze kadar gelebilmiş olan türbeler ve bu türbelerin ortaya çıkışındaki efsanevi anlatılar ortaya konulmuştur.

Mehmet Naci Önal. “Dağ Kültü, Eren Kültü ve Şenliklerinin Muğla’daki Yansımaları”. *Bilig*, S. 25, 2003, ss. 99-124. Makalede, türbelerde yatan zatlara eren, ermiş, yaran, baba, dede, evliya veya veli gibi isimlerin verildiği, bunlar içerisinde en çok kullanılan kavramın da eren olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın giriş kısmında dağ kültürünün Eski Türklerdeki yansımalarına ve uygulamalara ardından Muğla yöresindeki eren kültürüne bağlı kutlamalardan örneklerle yer verilmiştir.

Celeddin Çelik. “Türk Halk Dindarlığında Değişim ve Süreklilik: Ziyaret Fenomeni Örneği”. *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 4, S. 1, 2004 ss. 215-242. Değişim olgusunun halk dindarlığını oluşturan tarihsel, geleneksel ve özsel unsurlarla olan etkileşimi ve onda ortaya çıkan farklılaşmalar üzerine tahlillerin yapıldığı makale, halk dindarlığı özelinde türbe ve yatırların güncel işlevleri üzerinde durmaktadır. Özellikle şehir hayatında ziyaret yeri olgusunun kent insanının zihninde nasıl yer aldığı incelemenin üzerinde durduğu esas konulardan biridir.

Yaşar Kalafat. “Anadolu’da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*. S. 32, 2004, ss. 37-55. Erenlik ve kadın eren olmak olgusunu işleyen giriş bölümünün ardından Türkiye’nin çeşitli şehirlerinde yer alan kadın eren ve evliyalara hakkında bilgi verilmiştir.

Filiz Nurhan Ölmez-Şirin Gökmen. “Isparta İl Merkezi’nde Bulunan Türbeler”. *Bilig*, S. 35, 2005, ss. 71-103. Çalışma, ölü gömme adetleri ve adağın işlevleri üzerinde durduğu ilk kısımlardan sonra Isparta türbelerine gelen ziyaretçilerle yapılan görüşme ve anket sonuçlarına dayalı sayısal verilerin analizi ile devam etmektedir. Sonuç kısmında ise şehirde gerçekleştirilen ziyaret uygulamaları değerlendirilmektedir.

İsmet Çetin. “Türk Kültüründe Bab (Baba)/Ata Geleneği”. *Milli Folklor Dergisi*. S. 76, 2007, ss. 70-75. Çalışmada, toplumun manevi liderleri olarak görülen ata/ baba kavramı üzerinde durulmuştur. Türk toplumunun manevi liderleri olarak görülen ata, baba, dedelerin işlev açısından ortaklıkları açıklanmıştır. Bu geleneğin eski inançlarla ve diğer dinlerle olan bağlantıları hakkında da bilgi verilmiştir.

Işıl Altun. “Kocaeli’de Türbelerle İlgili İnanış ve Uygulamalara Örnek: Sultan Baba”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 37, 2008, ss. 173-185. Ziyaret yerlerinin insan hayatındaki yeri belirtildikten sonra Kocaeli’nde yer alan Sultan Baba mezarında yöre halkı tarafından benimsenen inanç ve uygulamalar

hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Sultan Baba ile ilgili menkıbe ve memoralara da yer verilmektedir.

İskender Oymak. “Elazığ Merkez ve Çevresinde Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanç ve Uygulamalar”. *Fırat Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 14(2), 2009, ss. 29-61. Çalışmada Elazığ merkez ve çevresindeki ziyaret yerlerinin atalar kültü ve yer-su inanışları ile olan bağı tespit edilmiştir. Makalede tespit edilen ziyaret yerleri alfabetik olarak sıralanmış, amaçları açısından ziyaret yerleri değerlendirilmiştir.

Ülkü Kara Düzgün. “Giresun Adak Yerlerinde Tespit Edilen Çeşitli Uygulama, İnanış ve Efsaneler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S. 2(7), 2009, ss. 133-153. Çalışmada, Giresun’da tespit edilen adak yerleri ve etrafında oluşan efsaneler ve adak adama ritüelleri ile ilgili kısmî bir araştırmanın sonuçları değerlendirilmektedir.

Ali Selçuk. “Dede Mezarlarındaki Sır: Ziyaret Fenomeni ve Kutsalın Tezahürleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 56, 2010 ss. 61-72. Adana İli Turfanbeyli İlçesi, Evcı köyünün tarihi ve kültürel kimliği, dede ziyaretinin atalar kültüyle bağlantısı ele alınmıştır. Atalar kültürünün Tahtacı Alevilerindeki örnekleri üzerine Evcı köyü örneklem alanı olarak tercih edilmiştir.

Hüseyin Türk. “Hatay Türbe İnancının Sağlık Antropolojisi Açısından İncelenmesi”. *Milli Folklor Dergisi*. S. 94, 2012, ss. 91-104. Çalışmada, Hatay’daki türbelerde gerçekleştirilen ziyaret şekilleri ve uygulamaların büyüsel ve dinsel yönleri belirtilmiş ve bu uygulamaların halk hekimliği bakımından özellikleri ortaya konmuştur.

Fatih Topaloğlu. “Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti Madran Baba Örneği”. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, S. V/1, 2012, ss. 67-93. Çalışmada, Aydın ili Bozdoğan ilçesi Alamut Köyü Alevilerinin yatır ziyaretleri konu edilmektedir. Giriş kısmında yatır ve bununla bağlantılı türbe kavramı üzerinde durulmaktadır. Birinci bölümde, Alamut Köyünün konumu ve demografik yapısı ve tarihçesi hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde, Alamut Köyü Alevilerinin Madran Baba yatırını ziyareti, adap, erkân, inançlar ve adetler bağlamlarında ele alınmaktadır.

Nilgün Çıblak Çoşkun. “Yatır ve Ziyaretlerin Halk Kültüründeki Rolü Bağlamında Mersin’deki Muğdat Dede Türbesi’nin İncelenmesi”. *Turkish Studies*, S.

8/1, 2013, ss. 1205-1219. Mersin'deki önemli ziyaret merkezlerinden olan Muğdat Dede Türbesi'nde yapılan alan araştırmalarında Muğdat Dede'nin kim olduğu, türbenin fiziki özellikleri, keramet motifleri, türbenin işlevi ve uygulanan pratikler tespit edilerek ortaya konmuştur.

Fevzi Rençber. "Adıyaman Alevilerinde Türbe ve Yatır Ziyareti". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 71, 2014, ss. 209-220. Makalenin giriş bölümünde Alevilerde yatır ve türbe ziyaretinin önemi ve özellikleri belirtilmektedir. Diğer kısımlarda, bu kesimde yapılan uygulamalar belirtilerek Adıyaman Alevilerinde ziyaret ve kurban geleneklerinin nasıl yer aldığı hakkında bilgiler verilmektedir.

Abdullah Özbolat. "Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S. 7, 2014, ss. 121-138. Makalenin konusu, ziyaret olgusu örneğinde kutsallaşma sürecidir. Kutsallaşma sürecinin ziyaret olgusu ile ele alındığı bu çalışmanın ilk bölümünde kutsal ve kutsallaşma kavramı ile kutsallaşmanın nasıl gerçekleştiği sorusuna cevap aranmış, ikinci bölümde ise kutsallaşma sürecinin dört aşamasının ziyaret olgusuna nasıl yansıdığı örneklenmeye çalışılmıştır.

Muammer Ak. "Ziyaret Fenomeni Bağlamında Türk Popüler Dindarlığı." *Toplum Bilimleri*. S. 9(18), 2015, ss. 279-296. Çalışmada, toplumumuzun dini hayatının önemli bir bölümünü oluşturan ziyaret olgusu, din sosyolojisinin bilimsel yöntemleri ile incelenmiştir. Araştırmada Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi'ni ziyaret etmiş 310 kişiden oluşan bir örneklem gurubu oluşturulmuştur. Demografik bilgiler verildikten sonra ziyaret yerlerine gidilmesi ile ilgili çeşitli soruların cevapları analiz edilmiştir.

M. Zeki Duman-Zeynep Kimya. "Kutsalın Toplumsal Tezahürü: Türbe Ziyaretleri Üzerine Bir Alan Araştırması". *Social, Mentality and Researcher Thinkers Journal*, S. 5, 2019, ss. 131-148. Makalede, Siirt'deki Veysel Karani Türbesi'nden hareketle söz konusu türbe ziyaretlerinin halk nazarında manası, ziyaret nedenleri, ziyaretçilerin beklentileri ve uygulanan dini ritüeller üzerinde durulmuştur.

G.2.1.2.2. Bildiriler

Hasan Köksal. "İzmir ve Çevresinde Yatırlar ile Bunlara Bağlı Olarak Yaşayan İnançlar". *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek-Görenek ve İnançlar*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1987, ss. 153-171. Bildiride yatır, veli, evliya

kavramları ele alınarak yatırırlarla ilgili inançların dünü ve bugünü başlıklı bölümde kültler konusuna değinilmiştir. Yine bildiride, türbe ziyareti öncesinde yapılması gerekenler, mimari açıdan İzmir çevresindeki türbeler ve uygulamalar yer almaktadır.

Hayrettin Rayman. “Bayburt ve Yöresi Ziyaret Yerleri”. V. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek-Görenek ve İnançlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, ss. 337-341. Ziyaret yeri ve yatır kavramları birlikte ele alınarak, veli kültürünün Şamanist gelenekle bağı ortaya konmuştur. Bayburt yöresi ziyaret yerlerinden bazıları çalışmada ele alınmıştır.

Şükrü Haluk Akalın. “Akhisar’daki Karaca Ahmet Türbesi ve Bu Türbe ile İlgili İnançlar”, V. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, ss. 19-27. Karaca Ahmet Türbesinin Akhisar Karaköy ve çevresi için önemi ortaya konulmuş, yapılan uygulamalar sıralanmıştır. Türbenin fiziksel özelliği, ziyaretin zamanı, pratikler, yasaklar ve en sonda da türbeyle ilgili derlenen metinler verilmiştir.

Erman Artun. “Adana Yağmur Yağdırma Törenlerinde “Boğa Dede, Bulut Dede ve Tosun Dede Kültü.” *Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, ss. 43-51. Artun bu çalışmasında konuyla ilgili diğer çalışmalarına benzer olarak veli kültür bağlamında Boğa Dede, Bulut Dede ve Tosun Dede’nin etrafında oluşan inanç ve uygulamalardan bahsetmiş, bu velilerin çevresinde yapılan yağmur yağdırma törenleriyle ilgili bilgi vermiştir.

Refiye Okuşluk. “Adana’da Ölüm ve Mezara Bağlı Efsaneler.” *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler*, 1998, Adana, ss. 531-540. Asıl konusu efsaneler olan bu çalışmada, Adana halk kültüründen toplanan 127 efsanenin 50 tanesinde mezar ve ölüm olgusunun bulunduğu tespit edilmiş, bu efsanelerden hareketle bazı uygulamalar ve Adana halkının ölümüne bakışı değerlendirilmiştir.

Fuzuli Bayat. “Anadolu Halk Sufizminin Oluşmasında Şamanlığın Rolü”. *Uluslararası Anadolu İnançlari Kongresi Bildirileri*. Ankara, 2000, ss.113- 130. Türklerin şaman kültüründen İslami kültüre geçişlerinin etkilerini anlatan makalede, tarikat şeyhleri ile şamanların ortak özelliklerini dokuz maddede toplanmıştır. Ayrıca

günümüzdeki Şamanist Türkler ile Alevi ve Bektaşilerin benzer yanları belirtilerek vurgulanmıştır.

Abdullah Kılıç. “Isparta Yöresi Halk İnançları”. *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*. Ankara, 2000, ss. 415-443. Bildiride, halk inançları hakkında bilgi verildikten sonra Isparta’da yer alan adak ve adak yerleri ile ilgili inanışlar ortaya konmuştur. Son olarak ziyaret yerlerinin özellikleri sıralanmıştır.

Gülbüz Erginer. “Anadolu’da Erenlerin Sosyo-Kültürel Fonksiyonları”. *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*. Ankara, 2000, ss. 271-277. Çalışmada bireyin ölümü, başka toplumlarda ölümün anlamı ve ölünün anılması, ölünün adına bir takım dini/büyü ile ilgili uygulamaların ve ritüellerin yapılması ve eren kavramı hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Erman Artun. “Anadolu İnanç Önderlerini Besleyen Eski İnanç Sistemleri, Dinler, İnanışlar”. *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri*, Ankara: Tüksev Yayınları, 2002, ss. 25-39. Türklerin eski inanç sistemlerinde yer alan ve şamanın “aynı anda değişik kılıklarda görünme, mekân aşma, öldükten sonra dirilmiş görölme, akıldan geçenleri bilme, ölüyü diriltme, hastalıkları iyileştirme, tabiat kuvvetlerine hükmetme, hayvan kılığına girme, göklerde uçma, ateşte yanmama, başka bir keramet sahibine meydan okuyup onu alt etme, insanları taş a çevirme, düşmana kötülükler musallat etme, yaşlı kadın ve erkeği çocuk sahibi yapma, su üstünde yürüme” özelliklerinin Anadolu menkıbelerinde motif olarak görüldüğü bu bildiride belirtilmiştir. Eski Türklerdeki atalar kültürünün veli kültürüne dönüştüğü vurgulanmıştır.

Nilgün Çıblak. “Mersin’de İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenleri”. *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2002, ss. 381-404. Çalışmanın başında en eski toplumlarda kurban geleneğinin nasıl yer aldığı üzerinde durulmuş ve sonrasında Türklerin İslamiyet’i kabulüyle kurbana bakış açıları aktarılmıştır. Makalenin asıl konusu olan Mersin’deki inanç merkezlerinde düzenlenen kurban törenleri dört başlık altında incelenmiştir. Özellikle Mersin Tahtacılarının kurban gelenekleri hakkında ayrıntılı bilgi yer almaktadır.

Ünver Günay. “Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri”. *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2002, ss. 571-608. Kutsal ziyaret yerleri ile ilgili önemli noktalara vurgu yapan

Çalışma, Anadolu'daki kutsal kabul edilen yerlerin fenomenolojik ve morfolojik yapıları hakkında bilgi vermektedir. Bildiride, menkıbe ve kerametlerin tema ve motifleri ayrıntılı olarak verilmiş ayrıca ziyaret yerlerinin işlevleri belirtilmiştir.

Rabia Kocaaslan Uçkun. "Afyonkarahisar'da Bir İnanç Merkezi: Karacaahmet Türbesi". *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*. Ankara, 2002, ss. 1221-1228. Çalışmada Afyon ziyaret yerleri arasında Karacaahmet Türbesi'nin yeri belirtilmiş ve burada ortaya çıkan menkıbeler ve uygulamalar kültler ve inançlar ışığı altında tahlil edilmiştir.

Hülya Taş. "Türk Kültürünün Yayıldığı Coğrafyalarda Yer Alan İznik'teki İnanç Merkezleri". *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*. Ankara 2002, ss. 1081-1094. Bildiride İznik'in tarihi ve sosyal durumu ele alındıktan sonra "Sarı Saltuk, Eşrefoğlu Rumi, Abdolvahap Sancaktari, Kırgızlar Türbesi, Huysuzlar Türbesi, Eşref Dede Türbesi olmak üzere toplam dokuz türbenin fiziki yapısı ve ziyaret şekilleri üzerinde durulmuştur.

G.2.1.3. Tezler

Kutsal ziyaret yerleriyle ilgili yapılan tezler, yüksek lisans tezleri ve doktora tezleri olarak iki kısımda ele alınmış ve bu tezler tarihsel olarak eskiden yeniye doğru bir sıralama ile verilmiştir.

G.2.1.3.1. Yüksek Lisans

Yılmaz nay. *Van Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Olarak Anlatılan Menkıbeler*. (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1987.

Yaşar Kalafat. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988.

Zekiye ağımlar. *Adana Yöresi Yatır-Ziyaret ve Ocaklarla Bunlara Bağlı Anlatılan Efsaneler*. (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 1994.

İskender Oymak. *Malatya ve çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1994.

Bekir Şişman. *Samsun Yöresinde Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi), On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1994.

Necmi Akyalçın. *Balıkesir Yöresi Yatır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 1996.

Bülent Taşkaş. *Manisa İli Ziyaret Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 1998.

Haşim Keskin. *Isparta ve Civarında Yaşayan Halk İnançları*. (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 1998.

Ahmet Kaldırımcı. *Yahyalı ve Çevresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1998.

Eyüp Akman. *Safranbolu'daki Adak Yerleri ve Bu Yerler ile İlgili İnançlar*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.

Ülkü Kara Düzgün. *Giresun'da Adak İnancı ve Adak Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.

Şenay Atalan. *Zonguldak İlinde Kutsal Mekân Anlayışı ve Yaygın Halk İnançları*. (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2000.

İbrahim Ethem Arıoğlu. *Ankara'daki Ziyaret Yerlerinin Halk Bilimi Bakımından Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.

Akif Dünder. *Niğde ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2001.

Yasin Erdenek. *Isparta Yöresi Ziyaret ve Adak Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2001.

Sahra Şahin. *Sinop ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Üzerine Fenomonolojik, Morfolojik ve Tipolojik Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002.

Yakup Kılıç. *Karaman ve Çevresindeki Ziyaret Yerlerinin ve Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Olgusu Açısından Tahlili*. (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004.

- Ebubekir Koçaker. *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2004.
- Gürol Pehlivan. *Manisa (Merkezde)'de Veli Kültü*. (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2004.
- Murat Yalğın. *Elazığ İli (Merkez) Ziyaret Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2004.
- Emine Yıldırım. *Bitlis Yöresi Ziyaret Fenomeni ve Ziyaret Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004.
- Bünyamin Borazan. *Şanlıurfa ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2005.
- Hülya Öz. *Mersin'deki Ziyaret Yerlerinin Halkbilimi Açısından İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2005.
- Emrah Yavuz. *Harput Halk Kültüründe Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanç Ve Uygulamalar*. (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005.
- Emine Hilal Ercan. *Makedonya'da Adak ve Ziyaret Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.
- Hatice Özcan. *Halkın Çoban Dede'den Beklentilerinin Psikolojik Nedenleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2006.
- Rahime Özdoğan. *Amasya'da Adak Yerleri İle İlgili Halk Anlatıları*. (Yüksek Lisans Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2006.
- Abdülkadir Sipahi. *Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- Rukiye İçli. *Sosyolojik Açıdan Türbe Ziyaret Fenomeni (Erzurum Abdurrahman Gazi Türbesi Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.
- Bengisu Kolcu. *Çankırı Türbeleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Ayşe Özcamus. *Adıyaman Merkez ve Çevrelerindeki Adak Yerleri ve Uygulamaları*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Anara, 2007.

Nuran Çetin. *Adıyaman İli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

Necmi Akın. *Hakkâri Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Anlatılan Menkıbeler*. (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2008.

Şenay Gider. *Halk Dindarlığının Bir Göstergesi Olarak Adak ve Ziyaret Fenomeni “İstanbul Örneği”*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2008.

Zeynep Asiye Somanç. *Konya Beyşehir İlçesindeki Manevi Halk İnançlarına Dinler Tarihi ve Din Fenomonolojisi Açısından Bir Yaklaşım*. (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

Fatoş Yalçınkaya. *Muş'ta Yatırlar ve Yatırlarla İlgili Anlatılan Menkıbeler*. (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2008.

Zeynep Erdem Ağaoğlu. *Dini Ziyaret Yerleri ve Halk İnanışları Açısından Kızılcahamam-Çamlıdere*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

Gül İnce. *Hatay'da Bulunan Ziyaret-Yatır Yerleri ile İlgili İnanışlar ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler*. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.

Serap Kozan. *Nevşehir Yöresindeki Ziyaret Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009.

Aysun Özkan. *Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyolojik Boyutu (Eyüp Sultan Türbesi Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Emre Yılmaz. *Türbe Ziyaretlerinin Fert Üzerindeki Etkileri-Bilecik Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.

İsmail Celaledin Yaşar. *Adıyaman İli ve İlçelerindeki Evliya Anlatıları*. (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2010.

Mehmet Erdem. *Diyarbakır İli Merkez, Ergani, Eğil İlçeleri Adak ve Ziyaret Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2011.

Ali Çelik. *Siirt ve Çevresindeki Ziyaret Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2012

Semra Yılmaz. *Türbe Ziyaretlerinin Sosyolojik Anlamı: Şeyh Şaban-ı Veli ve Mevlana Türbeleri Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2012.

Ayşe Aysun Çelik. *Türbe Mekânı, Türbe Kültürü: İstanbul'da Üç Türbede Yapılan Niteliksel Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Furkan Kurt. *Yozgat'taki Türbeler ve Ziyaret Yerleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

Utku Mehmet Öden. *Kırklareli İli ve Çevresindeki İnanç Merkezleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2013.

Havva Çiftçi Tanas. *Dini Ziyaret Fenomeni Açısından Diyarbakır Merkez İlçeleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2013.

Turgay Doğan. *Ziyaret Fenomeni Açısından Kırşehir ve Çevresi (İnceleme-Değerlendirme)*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014.

Özlem Ünalın. *Bayburt'taki Ziyaret Yerleri ve Buna Bağlı İnanışlar*. (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014.

Furkan Akdağ. *Bayburt'taki Türbeler ve Mezar Taşları*. (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2015.

Lütfullah Elmacı. *Ziyaret Fenomeni ve Din (Kastamonu Şeyh Şaban-ı Veli Türbesi Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2017.

Fatih al. *Rize’de Evliya Menkibeler ve Türbeler Etrafında Oluşan Ritüeller*. (Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2017.

Aykut Günaydın. *Zonguldak Yöresinde Türbe, Yatır ve Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanış ve Uygulamalar*. (Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, 2019.

G.2.1.3.2. Doktora

Nilgün ıblak. *İçel Tahtacıları-Dini İnanışlar ve Dini Törenler-Halk Kültürü-Anonim Halk Edebiyatı*. (Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2001.

Mustafa Sever. *Mersin ve Yakın evresi Halk İnançları ve Halk Hekimliği*. (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

Ali Selçuk. *Mersin Yöresi Tahtacılarının Dini İnanç ve Uygulamaları Hakkında Araştırma*. (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2003.

Sedat Bahadır. *Hatay’da Türk Halk İnançları*. (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.

Abdülkadir Kıyak. *Elazığ ve Yöresinde Ziyaret Fenomeni zerine Bir Din Bilimi Araştırması*. (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010.

Halil Saim Parladır. *Heteredoksi Türk Halk İslamı ve Evliya Kültü*. (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.

Nursel Uyanıker, *Eyüp Sultan Türbesi Etrafında Teşekkül Eden Efsanelerin Tespiti ve İncelenmesi*. (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Muammer Ak. *Ziyaret Fenomeni erevesinde Türk Popüler Dindarlığı: Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi rneği*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Erdal Aday. *Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*. (Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2013.

Oğuz Erdoğan. *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Türbesi Etrafındaki Folklorik Unsurların İncelenmesi*. (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Atila Kartal. *Konya Halk Kültüründe Türbeler Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*. (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017.

G.2.2. İzmir'deki Kutsal Ziyaret Yerleriyle İlgili Çalışmalar

İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerini bir bütün halinde ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Çeşitli kitaplarda, dergilerde ve tezlerde araştırma alanımız olan İzmir'in kutsal ziyaret yerleriyle ilgili bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. İzmir'in farklı bölgelerinde kutsal ziyaret yerleri üzerine yapılmış veya kutsal ziyaret yerlerinden bahseden çalışmalar şu şekilde sıralanmaktadır:

G.2.2.1. Kitaplar

İzmir kutsal ziyaret yerleriyle ilgili bilgi veren ilk çalışmalardan biri Hikmet Tanyu'nun *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* adlı kitabıdır. Bu çalışmada, İzmir şehrinde bulunan bazı adak noktaları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada İzmir'de yer alan ziyaret yerleri şu şekilde verilmiştir: Polikarp, Testili Dede, Narlıdere Yatırları, Yanyatırlar, Narlıdere Dağları'nın Tepelerinde Beş Yatır, Tekke Dede, Deliktaş, Meryem Ana Tapınağı, Bergama'da Niyet ve Adak Yerleri (Tanyu, 1967).

Tuncer Baykara'nın *İzmir Şehri ve Tarihi* adlı çalışması genelde İzmir tarihi hakkında ayrıntılı bilgiler verirken, çalışmamız özelinde İzmir'de “Yusuf Dede, Tezveren Dede, Mızraklı Dede, Ciğer Dede, Hasan Baba, Ali Baba, Ruhi Baba, Bahri Baba, Selatin Sultan, Emir Sultan, Nur Sultan, İzmirli Efendi, Zekeriya Efendi, Kıbrıslı Efendi, Natırzade Efendi” adlı türbe ve yatırların bulunduğunu belirtmektedir (Baykara, 1974).

A. Munis Armağan'ın Tire ve Aydınogulları üzerine 1980'li yıllardan itibaren yazmış olduğu birçok kitap bulunmaktadır. *Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, Tirede Camiler ve Mescitler, Süleyman Şah ve İbn-i Melek, Karakadı-Nam-ı Diğer Mevlana Mecüdeddin, Devlet Arşivlerinde Tire, Asya'dan Anadolu'ya Türklerin Anı Defteri, Tarihin Gizemli Kenti Bayındır, Tire Tarih Ansiklopedisi ve Tüm Yönleriyle Tire I-II*

gibi kitaplar oldukça kapsamlı olup özellikle kutsal ziyaret yerlerinde yatan kişilerin tarihi kimlikleri hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir.

Hakkı Önkal'ın *Tire Türbeleri* kitabı Tire'nin kutsal ziyaret yerleri hakkında mimari ve tarihi bilgiler içeren önemli çalışmalardan birisidir. Kitapta ağırlıklı olarak türbelerin mimari özelliklerine değinilmiş, bilgiler dâhilinde yatan zatın tarihi kimliği hakkında da bilgiler verilmiştir (Önkal, 1991).

Mehmet Ozan Semerci'nin *İzmir'in Hazireleri* adlı kitabı yıllarca süren saha çalışmalarının araştırmacıda oluşturduğu intiba ve elde ettiği yazılı kaynaklardan topladığı bilgiler ile İzmir merkezde özellikle Konak ilçesinde yer alan hazire ve yatırlar hakkında ayrıntılı bilgileri içermektedir. Özellikle mezarlarda yatan kişilerin tarihi kimlikleri kitapla daha çok aydınlatılmıştır (Semerci, 2004).

Eyüp Eriş'in *Bergama Söylenceleri* adlı kitabında “yatırlar, türbeler ve dede inançları” bölümünde Bergama merkez ve köylerde yer alan 31 kutsal ziyaret yerinden bahsetmiştir. Bizim çalışmamızda bu yerlerden tespit edebildiklerimiz şu şekildedir: Ağlayıcı Dede, Arap Dede, Araplı Dede, Balgaz Dede, Beşe Dede, Çıban Dede, Çiftlik Dede, Demirtaş Dede, Dursunbey Kız Türbesi, Ecik Dede, Geyikli Baba, Hayıt Dede, Helvacı Dede, İplikçi İsmail, Lokman Dede, Tekke/Sarı Dede, Tekke Dede, Zeytinli Dede (Eriş, 2009).

Yaşar Ürük ve İlhan Pınar'ın hazırlamış olduğu *İzmir'de İdari ve Mahalli Yer Adları I-II* adlı ansiklopedide İzmir'le ilgili pek çok bilginin yanında çeşitli ziyaret yerleriyle ilgili bilgilere yer verilmektedir. İlk ciltte merkezdeki ziyaret yerleri bulunurken, ikinci ciltte ilçelerdeki ziyaret yerlerine dair bilgilere ulaşılmaktadır (Ürük-Pınar, 2013).

Abdülhalim Durma'nın *Evliyalar Şehri İzmir* adlı kitabı da Balçova, Bayındır, Bergama, Bornova, Dikili, Karaburun, Karşıyaka, Kemalpaşa, Kınık, Konak, Menemen, Narlıdere, Ödemiş, Selçuk ve Tire'de bulunan velilerin türbe ve yatırları hakkında bilgiler içermektedir (Durma, 2013).

Hakan Sinan Mete, *İzmir Halk Kültürü Araştırmaları* kitabında yer alan “türbe, yatır ve adak yerleri” adlı bölümde İzmir'de yatır tipleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca yapılan saha çalışmalarında Hamza Baba ve kerametleri ile buradaki uygulamalar hakkında elde edilen veriler analiz edilmektedir (Mete, 2016).

G.2.2.2. Makaleler

İzmir kutsal ziyaret yerleriyle ilgili bir başka çalışma Hasan Köksal'ın “İzmir'de Ziyaret ve Adak Yeri Olarak Seçilen Kabirlerle İlgili İnançlar ve Uygulamalar” adlı makalesidir. Makalede İzmir'in merkez ilçelerinde yer alan çeşitli ziyaret yerleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Çalışmada geçen ziyaret yerleri şu şekildedir: Arap Dede, Ayıt Dede, Ciğer Dede, Cuma Dede, Emir Sultan, Mızraklı Dede, Murat Dede, Salih Dede, Soğan Dede, Susuz Dede ve Tezveren Dede (Köksal, 1986).

Remzi Duran'ın “İzmir Menemende Dini Mimari” adlı makalesinde Menemen'de yer alan bazı türbeler hakkında bilgi verilmiş, bu türbelerin mimari özellikleri ve yatan şahsın tarihi kimliği ortaya konulmuştur (Duran, 1996).

Esat Harmancı'nın “Hamza Baba ve Eserleri” makalesi; İzmir'in Kemalpaşa ilçesi Hamza baba köyünde bulunan ve II. Murad zamanında yeniden imar edilen Hamza Baba Türbesi'ni ve sözlü olarak varlığından bahsedilip bir türlü ortaya çıkmayan dört yazma eserini konu edinmektedir (Harmancı, 2011).

Ertan Daş'ın “İzmir'de Üç Türbe” adlı makalesi; Alishir Beşir Nezir Türbesi, Emir Sultan Türbesi ve İplikçi İsmail Dede Türbesi hakkında bilgi vermektedir (Daş, 2012).

G.2.2.3. Bildiriler

Hasan Köksal'ın “Yatır İncanı ve Ödemiş-Tire Yöresindeki Yatırlar” adlı bildirisi Tire ve Ödemiş ilçelerinde yer alan türbe ve yatırların menkıbevi hayatları ve bu ziyaret yerlerindeki uygulamalar hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışmada İmam Birgivi, Çoban Dede, Buğday Dede, İbn-i Melek, Sıra Hatunlar, Şücaeddin Dede ve Balım Sultan türbe ve yatırları hakkında bilgiler yer almaktadır (Köksal, 1994).

Şakir Çakmak'ın “Selçuk Türbeleri” adlı bildirisinde başta Şehabeddin Sivasi olmak üzere dört türbenin mimari özelliklerine değinilmiştir. Bildiride, türbeler sanat tarihi açısından değerlendirilmiş, tarih ve halk inançları konusunda bilgi verilmemiştir (Çakmak, 1997).

Gürol Pehlivan'ın “İzmir Şehri Yatırları” adlı bildirisi İzmir merkezindeki “Emir Sultan, Ayıt Dede, Cafer Sadık Dede, Selahaddin Dede, Cuma Dede, Murat Dede, Tezveren Dede, Şeyh Mustafa Efendi, Natırzade, İplikçi Dede, Salih Dede, Testili Dede, İsimsiz Yatır, Arap Dede, Susuz Dede, Mızraklı Dede, Ciğer Dede, Kabak Dede, Nesimi Dede, Bayram Dede, Narlı Dede, Mustafa Dede, Hasan Dede, Mangala Dede,

Ali Ulvi Dede, Hasan Emir, Ethem Dede, Ekrem Dede, İsimsiz Dede, Ali Şir Beşir Nezir, Soğan Dede, Hasan Dede, Helvacı Dede, Durmuş Ali Dede, Kesikbaş Dede, Seydi Baba” türbe ve yatırlar hakkında bilgilere yer vermektedir (Pehlivan, 2008).

G.2.2.4. Tezler

Seydi Ahmet Çetin’in *Hamza Baba Yatırı* adlı lisans tezinde Kemalpaşa Hamza Baba köyünde yer alan Hamza Baba Türbesi ve etrafında oluşan ziyaret geleneği ele alınmıştır. Tez, Hamza Baba hakkında en eski çalışmalardan biri olup menkıbe ve ritüelleri aktarması bakımında önemli bir kaynaktır (Çetin, 1989).

Yeşim Topçeker’in *İzmir ve Çevresinde Adak Yerleri* adlı lisans tezinde İzmir kutsal ziyaret yerlerinden 27 tanesini ele almıştır. Bu çalışmada yapılan saha çalışmaları sayesinde yatırlarla ilgili memoratlara da ulaşılmaktadır (Topçeker, 1993).

Burcu Aydınoglu, *Tire Merkezinde Halk İnanışları* adlı yüksek lisans tezinde İbn-i Melek, Buğday Dede, Ali Baba, Alamadan Dede, Balım Sultan, Soğan Dede, Sır Hatunlar, Dön Dede, Süleyman Şah, Kesikbaş ve Çıtlık Dede yatırları hakkında menkıbevi bilgiler ile uygulamalar hakkında bilgiler yer almaktadır (Aydınoglu, 2005).

G.3. KONU VE KAPSAM

Uzun yıllar boyunca farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış olan İzmir şehri, bu özelliği sayesinde çok zengin bir kültürel yapıya sahip olmuştur. M. Ö. IX. yüzyılda İyonyalılar tarafından kurulan İzmir’de çeşitli dönemlerde farklı krallıklar ve imparatorluklar hüküm sürmüş, günümüze kadar bu dönemlere ait pek çok farklı kültürel unsur muhafaza edilmiştir. Anadolu’nun her şehri gibi İzmir de ziyaret yerleri açısından oldukça zengin bir şehirdir. Aydınogulları Beyliği ve Osmanlı Döneminden kalma kutsal ziyaret yerlerinin birçoğu halen ayaktaadır. 156 kutsal ziyaret yeri tespit ettiğimiz İzmir şehri, dünya kültürel mirası açısından büyük öneme sahiptir. Bu çalışma, İzmir ve çevresinde bulunan kutsal ziyaret yerlerinin bir bütün olarak incelenmesi, çeşitli inanç ve pratiklerin tespit edilerek halkbilimi kuram ve yöntemlerine göre tasnif edilmesi ve bu inanç ve pratiklerin bağlam özellikleri de dikkate alınarak incelenmesi ve ziyaret yerlerinde yapılan derleme çalışması sonrasında tespit edilen sözlü ürünlerin incelenmesini konu edinmiştir.

Ülkemizde kutsal ziyaret yerlerinin çok fazla olması, bu ziyaret yerlerinin il veya ilçe bazında sınırlandırılarak çalışılmasını mümkün kılmaktadır. Üniversitelerde yapılan akademik çalışmalar ve gönüllü araştırmacıların katkıları sayesinde, Türkiye’deki kutsal ziyaret yerlerinin tespit aşamasında belli bir seviyeye gelindiğini söylemek mümkündür. Konuyla ilgili olarak Cumhuriyet’in ilk yıllarında başlayan amatör derleme çalışmaları, günümüzde belli bir akademik seviyeye ulaşmış ve elde edilen verilerin farklı teorik yaklaşımlar çerçevesinde incelendiği araştırmaların sayısı gözle görülür şekilde artmıştır.

Çalışmamızın kapsamını İzmir merkez ve ilçelerdeki türbe ve yatırlar oluşturmaktadır. Kutsal ziyaret yerlerinin ele alındığı çalışmamıza; ağaç, su kaynağı, dağ vb. gibi ziyaret edilen tabiat unsurları dâhil edilmemiştir. İzmir’deki 26 ilçede tespit edilen 156 ziyaret yerine ait; adlandırma, konum, mimari yapı, tarihi-menkıbevi kişilik, anlatılar ve uygulamalarla ilgili bilgilere çalışmanın ikinci bölümünde yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise bu bilgiler; ziyaret yerleriyle ilgili adlandırmalar, ziyaret adabı, ziyaret yerlerinde yapılan uygulamalar, ziyaret yerlerinin işlevleri ve ziyaret yerlerine bağlı anlatılar şeklinde oluşturulan beş alt başlıkta tasnif ve tahlil edilmiştir.

G.4. AMAÇ

Din ve inançların kutsal tezahürlerinin toplandığı ziyaret yerleri; insanların rahatlamak, dertlerini paylaşmak ve kutsalla iletişim kurmak için ziyaret ettikleri mekânlardır. Türk toplumunda en eski dönemlerden itibaren kutsalla bağlantılı kabul edilen tüm varlık ve nesneler saygıyla karşılanmış ve kutsalı memnun etmek için çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Eski Türklerde Gök Tanrı inancı başta olmak üzere yer-su ruhları, ağaç, dağ, taş ve su iyeleri kutsal kabul edilmiştir. Türkler arasında bu iyelerin dışında ata ruhlarının da yaşadığına inanılmış, onları kızdırmamak ve hoşnut etmek için ata mezarları ziyaret edilmiştir. Ataların takdisine dayalı bu ziyaretler İslamiyet’in kabulüyle yok olmamış, mahiyet değiştirerek türbe ve yatır ziyaretlerine dönüşmüştür. Bu bakımdan günümüzde Türkiye’nin her şehrinde bir kutsal ziyaret yeri bulmak mümkündür.

Türkiye’deki kutsal ziyaret yerleri pek çok farklı disiplin tarafından konu edilmiş ve farklı yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Hikmet Tanyu’nun “Ankara ve

Çevresinde Adak ve Adak Yerleri” adlı kitabı kutsal ziyaret yerleri üzerine yapılan ilk çalışmalardan biridir ve kendisinden sonra yapılacak çalışmalara yöntem olarak bir çerçeve sunması bakımından önemli bir eserdir (Tanyu, 1967). Kutsal ziyaret yerleri, Tanyu’dan sonra farklı bilim dalı uzmanları tarafından sürekli çalışılan bir konu haline gelmiştir. Günümüze kadar din bilimleri alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, pek çok eserin kapsam bakımından yetersiz kaldığı ve konuların yüzeysel olarak ele alındığı görülmektedir. Çalışmaların pek çoğunda ziyaret sebepleri ziyaretin ana işlevi olarak değerlendirilmiş ve kuramsal olarak ele alınmamıştır. Ayrıca kutsal ziyaret yerlerindeki velilerin adlandırılması konusunda da sadece Ahmet Yaşar Ocak’ın yaptığı tasnif kullanılmakta olup, her çalışma için ayrı bir tasnif hazırlama gereği duyulmamıştır. Sanat tarihi alanında yapılan çalışmalarda ise, türbe ve yatırların sadece mimari özelliklerinin verildiği, ziyaret ritüelleri ve anlatıların eksik bırakıldığı görülmektedir. Bu eksiklikler göz önüne alındığında Halk bilimi alanında yapılacak kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür. İzmir şehrindeki kutsal ziyaret yerleri şimdiye kadar bütüncül bir şekilde hiçbir bilim dalı tarafından incelemeye tabi tutulmamıştır. Bu bakımdan çalışmamız; İzmir’deki ziyaret yerlerinin bir bütün olarak ele alınıp incelenmesi, inanç ve uygulamaların eski inanç sistemleriyle bağlantısının kurulması, ayrıca halkın ziyaret yerleri hakkındaki tutum ve davranışlarını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Tez çalışmasının öncelikli amacı; ziyaret ve adakla ilgili kavramların açıklanıp, belli özelliklerinin ortaya konulması; İzmir şehrinde yer alan kutsal ziyaret yerlerinin tespiti ve sınıflandırılması, bu yerlerde gerçekleşen inanç ve pratiklerin tespiti ve incelemesi ve bu ziyaret yerlerinde yatan veya yattığına inanılan şahısların tanıtımı ve bu şahıslara isnat edilen halk anlatılarının incelenmesidir. Ayrıca; ön araştırmalarda tespit ettiğimiz kutsal ziyaret yerlerindeki mimari yapının ve ritüellerin görsel kayıtları alınarak zengin bir görsel arşiv oluşturulması; ritüellerin ziyaretçiler tarafından yapılma nedenlerinin sorgulanmasıyla elde edilecek veri ve bulguların eski Türk inançları ve İslamiyet bağlamında analizinin yapılması, kutsal ziyaret yerlerinde yatan ya da yattığına inanılan kişiler hakkında anlatılan menkıbe, memorat ve efsane türlerinin motifleri bakımından incelenmesi; kutsal ziyaret yerlerine gelenlerin kimliği, gelme sebebi ve gelme zamanının belirlenmesi; kutsal ziyaret yerinde veya ziyaret yeri dışında

adanan adakların özellikleri ve işlevlerinin ortaya konması ve elde edilen arşiv, kutsal ziyaret yerlerinin bireysel ve toplumsal işlevlerinin belirlenmesi, derleme verileri ve analizler ile disiplinler arası yayınlarla akademik literatüre katkıda bulunulması bu tezin diğer amaçlarını oluşturmaktadır.

G.5. YÖNTEM

Bu çalışma, İzmir'deki kutsal ziyaret yerleriyle ilgili verilerin toplanmasına ve bu verilerin çeşitli yöntemler ile tahlil edilmesine dayanmaktadır. Bu çerçevede, saha çalışmalarında Türk halk bilimi derleme yöntemlerinden “katılımlı/katılımsız gözlem” ve “görüşme (mülakat)” yöntemleri kullanılmıştır. Yapılacak gözlemlerde doğal ortam tercih edilmiş, ritüel ve uygulamaların icra ortamı, aktarıcısı, anlatma yeri ve zamanı göz önünde bulundurularak bağlam merkezli çalışılmıştır. Kenneth Goldstein alan araştırmasına başlamadan önce bazı hususların belirlenmesinin araştırmacıya katkı sağlayacağını dile getirmektedir. “Saha çalışmasının nerede yapılacağı, uygun zamanın belirlenmesi, gerekli malzeme ve bilgiler ile en çok kullanılan saha metotlarının bilinmesi” alan araştırmasına çıkacak kişi veya kişilere yardımcı olacaktır (Goldstein, 1977: 16). Derleme ile ilgili çalışmalara başlamadan Metin Ekici'nin “*Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*” adlı çalışmasında yer alan sorular incelenmiş ve konumuzla ilgili olan sorular düzenlenerek görüşme formlarına eklenmiştir (Ekici, 2004: 194-202). Bu bakımdan alan araştırmasına çıkmadan önce yapılması gereken bazı ön hazırlıkların olduğunu söylemek mümkündür.

Öncelikle kutsal ziyaret yerleri, eski Türk inançları ve İzmir konuları üzerine yazılan kitap, makale, bildiri ve tezler araştırılarak bir literatür çalışması yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda tespit edilen kutsal ziyaret yerleri, adresleri ve toplanılan bilgiler tasniflenmiş, ayrıca internet üzerinden haritalar kullanılarak kutsal ziyaret yerlerinin muhtemel yer tespitleri yapılmıştır. Bu şekilde haritalara isim ve konum olarak kaydettiğimiz kutsal ziyaret yerleri, yapılan saha çalışmalarında gidilecek yeri bulma konusunda oldukça kolaylık sağlamıştır. Alan araştırmalarına çıkmadan önce gerekli saha ekipmanları (fotoğraf makinesi, ses kaydedici, defter ve kalem vb.) temin edilmiş ve gidilecek yerlerin mahalli idarecileriyle iletişime geçilerek bilgi verilmiştir.

Alan araştırmalarına başlamak için uygun zamanın tespit edilmesi oldukça önemlidir. Özellikle bazı ziyaret yerlerinin senede bir gün yoğun bir şekilde ziyaret edilmesi o bölgeye gidecek araştırmacılarının takvimlerini bu güne göre ayarlamalarını gerektirmektedir. Çalışmamızda da dini ve geleneksel günler tespit edilip, hangi günlerde hangi ziyaret yerine daha çok gidildiği belirlenmiştir. Buna bağlı olarak her sene bu günlerde başka bir ziyaret yerine gidilerek farklı veriler elde edilmiştir. Örneğin Hıdırellez günü ilk sene Menemen'deki Hıdır İlyas Yatırı'na, ikinci sene Konak'taki Susuz Dede Yatırı'na, üçüncü sene ise Tire'deki Buğday Dede Türbesi'ne gidilerek incelemelerde bulunulmuştur. Bu zel günlerin dışında ziyaretlerin en çok Perşembe akşam ezanından Cuma namazı vaktine kadar yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca iş günlerinin hafta içine denk gelmesi ile çalışan kesimin ziyaretlerini daha çok Pazar günleri gerçekleştirmektedir.

Alan araştırmalarında gözlem sırasında mümkün olduğunca pasif gözlemci olarak kalmaya çalışılmış ve uygulamaları gerçekleştiren kişileri tedirgin etmemeye gayret gösterilmiştir. Fotoğraf makinesini gören ziyaretçilerin bir kısmı uygulamaları yapmamaya veya eksik yapmaya başladığını gözlemlediğimiz için, gözlem sürecinde derleme ekipmanları mümkün olduğunca gizli tutulmaya çalışılmıştır. Görüşme yapılmadan önce ise, kaynak kişilerle sohbet ederek samimi bir ortam oluşması sağlanmış ve ziyaret yerine geliş amacı ve görüşme yapma talebimiz kaynak kişiye bildirilmiştir. Onay veren kaynak kişilere görüşme formumuzdaki sorular sorulmuş, bazı zamanlarda ise yönlendirilmemiş görüşme yöntemi ile kaynak kişinin bildiklerini anlatmasına fırsat verilmiştir. Görüşmelerde elde edilen ses kayıtları en kısa sürede deşifre edilerek yazıya geirilmiiştir. Kaynak kişilerin bilgileri (adı soyadı, yaşı, mesleği, ikameti, eğitim durumu) alışmanın sonunda, kaynak kişiler listesinde verilmiştir.

Türbe ve yatırlar çevresinde teşekkül eden bazı hayır ve şenlikler de kutsal ziyaret yerleri hakkında veri toplamak için ideal ortamlardır. İzmir'de özellikle Alevi-Bektaşi inancına sahip kişilerin yerleşim yerlerinde görülen bu etkinliklerde çeşitli ritüellerin bir arada uygulandığı tespit edilmiş ve birçok farklı kaynak kişiyle derleme yapma imkânı elde edilmiştir. İzmir'deki "Hamza Baba", "Samut Baba" ve "Tufan Dede" şenlikleri her sene katılmaya gayret gösterdiğimiz etkinlikler arasında yer almıştır.

Alan araştırmaları sırasında birtakım problemlerle karşılaşılmıştır. Din ve kutsala dair konular insanların genellikle mahrem kabul ettiği ve paylaşmayı tercih etmediği konular arasındadır. Kutsal ziyaret yerlerine gelen insanlar manevi olarak rahatlamak istemekte ve kendileriyle aynı problemi yaşayan kimselerle sorunlarını paylaşabilmektedir. Ancak toplumun genelinde kabul gören ve basın kuruluşlarının dayattığı hurafe, batıl inanç vb. gibi kavramlar nedeniyle pek çok kişi türbelere gittiğini başkalarıyla paylaşmayı tercih etmemektedir. Araştırmacı olduğumuzu söylediğimizde yanımızdan ayrılan, sorularımıza cevap vermek istemeyen ve gazeteci olduğumuzu düşünerek çekinen pek çok ziyaretçi bulunmaktadır. Bu bakımdan, başlarına bir şey geleceğini düşünen kaynak kişiler, kişisel bilgilerini paylaşırken kimlik bilgilerini vermekten çekinmiştir. Ayrıca kutsal ziyaret yerlerinin büyük bir kısmı dağ, tepe vb. gibi yüksek yerlerde ve ulaşım imkânlarının yetersiz olduğu alanlarda yer almaktadır. Bazı dağlık bölgelerdeki ziyaret yerlerine düzgün yol olmadığı için herhangi bir taşıt ile gitme imkânı bulunmamakta ve bu nedenle de ziyaret yerine sadece yürüyerek ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu durum özellikle kış şartlarında kutsal ziyaret yerine ulaşımı kısıtlamakta ve ulaşımla ilgili tehlikeli durumların oluşmasına neden olmaktadır.

Derleme çalışmaları sırasında cinsiyet faktörünün görüşme ve gözlem ortamını doğrudan etkilediği bilinmektedir. Özellikle kadın ziyaretçiler kadın araştırmacılara kendilerini daha kolay ifade ederken, derleme ortamında bir erkek bulunduğunda rahatsız oldukları ve eksik bilgi verdikleri tarafımızdan da gözlemlenmiştir. Bu bakımdan kadın araştırmacı olmamız sebebiyle evine davet edildiğimiz pekçok kadın ziyaretçiyle daha samimi ve doğal bir ortamda görüşme fırsatı elde edilmiştir. Bu da çalışmamızın başarısını etkileyen faktörlerden birisi olarak öne çıkmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

BİR İNANÇ UNSURU OLARAK ZİYARET ALGISI

İnsanoğlunun doğuştan sahip olduğu inanma duygusu, kutsal bir varlığa veya nesneye bağlanma ve kutsal kabul edilen varlığa saygı duyma şeklinde tezahür etmiştir. Eski dönemlerde insanlar özellikle doğal nesnelere tapınma eğilimi içerisinde olmuş, daha sonraki dönemlerde semavi dinlerin ortaya çıkmasıyla peygamberler tarafından iletilen ilahi mesajlarla birlikte bir yaratıcı kavramı ve onun etrafında oluşan inanç unsurları ortaya çıkmıştır. İnsanda kutsal kabul edilen varlık ya da nesneye karşı duyulan sorumluluk hissi, kutsala bir şeyler sunma veya kutsalı memnun etme çabalarını da beraberinde getirmiştir. Kutsal kabul edilen yerleri ziyaret ederek ona adaklar sunmak, bazı sözler ve uygulamalarla kutsal kabul edilen varlığın ruhunu hoşnut etmek tarih boyunca hemen her toplumda görülen bir olgu haline gelmiştir.

Türkler hem İslamiyet'ten önce ve hem de İslamiyet'i kabul ettikten sonra kutsal varlıkla olan ilişkisini belirli pratikleri yerine getirerek sürdürmüştür. Bu pratiklerden bazıları resmi dinle uyum içinde gerçekleştirilirken, bazıları halk dini olarak kabul edilen eski inançlarla yeni dinin unsurlarının birleştirilmesinden meydana gelen bir sentez şeklinde gerçekleştirilmiştir. Kutsal yerleri ziyaret etme geleneği Türklerin eski inanç sistemlerinden kalma bir uygulamadır ve doğrudan atalar kültürüyle ilişkilidir. Ziyaret geleneği yüzyıllar boyunca Türkler'in kabul ettiği farklı din, inanç ve kültürlere göre şekillenmiş ve sonunda da İslamiyet'in kabulü ile veli kültü olarak Türk toplumundaki nihai şeklini almıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde, kutsal ziyaret yerleri ile ilgili olarak; “ziyaret ve ziyaret yeri”, “türbe”, “yatır”, “adak”, veli/evliya”, “keramet” ve “sihir/büyü” gibi kavramlar hakkında bilgi verilmiştir. Bu kavramların kutsal ziyaret yerleri ile ilgili terminolojide sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiş ve bu durum, ilgili kavramların çalışmamızda ele alınacak şekliyle açıklanmalarını gerekli kılmıştır. Ayrıca bu bölümde, Türk kültüründe ziyaret algısının oluşmasında etkili olan “atalar kültü”, “ateş-ocak kültü”, “dağ kültü”, “ağaç kültü”, “taş-kaya kültü” ve “su kültü”nün geçmişte ve günümüzde ziyaret geleneğini nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Buna ek olarak,

Türklerin belli dönemlerde kabul ettikleri; “Budizm”, “Maniheizm”, “Zerdüştizm ve Mazdeizm”, “Yahudilik”, “Hristiyanlık” ve “İslamiyet” gibi din ve inanç sistemleri ve bunların Türk kültüründeki ziyaret algısıyla olan bağlantıları incelenmiştir.

I.1. ZİYARET YERLERİ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Tarih boyunca, ilkel din ve inançlardan semavi dinlere kadar her toplum kendi kutsalını oluşturmuş ve bu kutsala ulaşabileceği yerler belirlemiştir. İlk inançların oluşmasından itibaren insanlar; korunmak, yardım istemek ve tapınmak için kutsal bildikleri yerlere gitmişlerdir. Türkler, İslamiyet’i kabul etmeden önce belirlediği kutsal yer ve unsurları, İslamiyet’e geçişle beraber hayatından çıkarmamış ve onları dönüştürerek yeni dininin kutsallarıyla yaşamaya devam etmiştir. Türklerin Anadolu’ya göçüyle başlayan süreçte, fethedilen yerlerde pek çok kutsal ziyaret yeri oluşturulmuş ve halk, eskiden olduğu gibi kutsal yerleri ziyaret geleneğini sürdürmüştür.

Bu bölümde, türbe ve yatırların etrafında oluşan ziyaret geleneğinin ana kavramları olan ziyaret/ziyaret yeri, türbe, yatır, adak, veli/evliya ve keramet terimleri tarihsel süreçleriyle birlikte ele alınmıştır. Bu kavramlar, tez konusuyla ilişkili olarak incelenmiş ve ele alınan kavramların çeşitli kaynaklardaki tanımları verilerek, bu kavramların kutsal ziyaret yerlerine bağlı özelliklerini belirlemek amaçlanmıştır.

I.1.1. Ziyaret ve Ziyaret Yeri

Ziyaret; bir yeri veya bir kimseyi görmek anlamıyla günlük hayatta sıkça kullandığımız tabirlerden biridir. Arapça “zevr” kökünden türeyen ziyaret sözcüğü, “ziyaret etme” ve “ziyaret eden” kavramlarını karşılamaktadır. Ayrıca Arapçada ziyaretçi için daha çok “za’ir” kelimesi kullanılmaktadır. “Züver” ve “mezâr” kelimeleri de bir kimseyi görmeye gitmek anlamına gelmektedir ve “mezâr” kelimesi ziyaret edilen yer anlamını ihtiva edip Türkçede “kabir” sözcüğüyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Kandemir, 2013: 496). Türkçe Sözlük’te “ziyaret”, “*hayır işlemek veya saygı göstermiş olmak için ziyaret edilen yer, ziyaret yeri*” anlamında verilmiştir (Türkçe Sözlük, 2005: 2240). Ülkemizdeki kutsal ziyaret yerleriyle ilgili çalışmalar yapan araştırmacılardan Hasan Köksal’a göre ziyaret, “*kutsal olarak bilinen bir şeye, herhangi bir dileğin olması, yerine getirilmesi şartıyla yapılan gidip görme işidir.*” (Köksal, 1986: 153). Hülya Öz ise ziyaret kavramını, “*kutsal olarak bilinen bir kişi ya*

da yere (yatır, türbe, tekke vb.) hayır işlemek, sevap kazanmak ya da dilek dilemek için gitme işi.” şeklinde tanımlamaktadır. (Öz, 2008: 18). Öz’ün tanımı daha çok ziyaretin inanç boyutunu ele alan bir tanımdır. Akraba ve hasta ziyaretlerinde olduğu gibi kutsal bir mekâna ya da kimseye gitmek de ziyaret eylemi olarak kabul edilmektedir.

Ziyaret, dini anlamda düşünüldüğünde kutsal mekânlara giderek bazı pratikler gerçekleştirme eylemi olarak görülmektedir. İslam dininde, kabir ziyaretleri cahiliye dönemi adetlerini hatırlatması bakımından Hz. Peygamber tarafından yasaklansa da, sonradan ahiretin hatırlanması ve ibret alınması amacıyla mezar ziyaretleri tekrar teşvik edilmiştir (Kandemir, 2013: 496). Bu şekilde gerçekleştirilen ziyaretlerin en bilinenleri olarak Müslümanların Hac ziyaretini, Katolik Hristiyanların Vatikan ziyaretini, Yahudilerin de Kudüs ziyaretlerini örnek göstermek mümkündür.

Ziyaret kavramı sadece semavi dinlerde görülen bir olgu değildir. Dünyanın birçok bölgesinde tarih boyunca tabiata ve kutsal ruhlara karşı sürekli bir ilgi söz konusu olmuştur. Ata ruhlarına tapınma ve atalara saygının en belirgin ifadesi olan bu uygulamalara Afrika, Amerika ve Avustralya’da ve hatta Çin’de, Hindistan’da, Eski Yunan ve Roma’da rastlanmaktadır (Günay-Güngör-Taştan, 2015: 30). Kutsalın tezahürlerine (hierofanilere) (Eliade, 1991: VIII) olan inanç ve saygı, insanların bu yerleri ziyaret etmesini ve saygılarını göstermek amacıyla çeşitli pratikler yapmalarını sağlamıştır. Kutsal mekânın kutsallığı var olan hierofani ve kratofanilerin (kutsal gücün tezahürü) sürekliliğiyle anlam kazanır. Bu süreklilik, mekânın kutsallığını pekiştirir, manevi gücünü artırır. Kutsalın tezahür ettiği tüm bu mekânların ortak özelliği de gelenlerin (farklı ritüellerle de olsa) kutsalla olan temasını sağlamalarıdır (Eliade, 2003a: 356). Bu bakımdan ziyaret inancı; bütün toplumlarda farklı anlatma ve uygulamalara sahip olmasıyla evrensel, kendi içinde bulunduğu toplumun sosyal, kültürel ve dini öğelerini içermesi bakımından ise toplumsal ve yerel bir yapıya sahiptir (Ak, 2015: 281). Her toplumda Tanrı dışında dileklerin sunulacağı kutsal bir güç vardır ve adları ne olursa olsun bu kutsal güce karşı insanlar hem saygı hem de korku duyguları beslemektedir.

Türk boyları arasında ziyaret kavramı; yatır, türbe, ziyaret, kümbet, tekke, dede mezarı gibi farklı adlarla tanımlanan ve çoğunlukla kendilerine “veli, evliya, şeyh, pir, dede, baba, şehit, eren, ermiş” gibi çeşitli isim ve sıfatlar verilerek manevi anlamda

güçleri olduğuna inanılan ve haklarında birtakım efsane, menkıbe ve kerametler anlatılan kişilerin yattıkları yerlere belli dilek, niyet ve isteklerle yapılan ziyaretler ve bu çerçevede oluşan inanç ve pratikleri içermektedir. Bununla beraber ziyaret yeri olarak adlandırılan türbe, mezar ve makamlar dışında ağaç, kaya, ocak, taş, dağ, su kaynağı, göl vb. bir tabiat unsuru da ziyarete konu olabilmektedir (Günay-Güngör-Taştan, 2015: 29). Hem İslamiyet öncesinde hem de İslami dönemden itibaren bu yerler kutsal kabul edilmiş, türbe ve mezarlarda olduğu gibi gerekli özen gösterilmiştir. Bu yerlerin hepsi sadece bir mezar ya da türbeye bağlı olarak kutsallık kazanmamaktadır. Ülkemizde tek ya da üç, beş, yedi gibi kutsal sayılar şeklinde toplanan tabiat unsurları da kutsal kabul edilerek tek başlarına da ziyarete konu olabilmektedir (Günay, 2003: 578). Kült haline gelmiş bu doğa unsurları Anadolu'nun pek çok yerinde bir türbe veya yatır ile yan yana bulunmakta ve ikisi arasında bir kutsallık alışverişi olduğu düşünülmektedir.

Ziyaret yeri olarak kabul edilen türbe ve mezarlara birçok farklı dilek ve istek için gidilmektedir. Bu dileklerin gerçekleşmesi için de birtakım adap ve usullere dayalı pratikler gerçekleştirilmektedir. Özellikle hakkında efsane, menkıbe veya memoratlar bulunan makamlara ilgi daha fazla olmakta ve ziyaret geleneği geçmişten günümüze canlılığını sürdürerek yaşamaya devam etmektedir.

I.1.2. Türbe

Türbeler ülkemizde kutsal ziyaret yerlerinin en bilinen ve rağbet edilen mekânlarından biridir. Türbe; Türkçe Sözlük'te, *“genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı”* olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2005: 2020). Türbelerde genellikle veli zatlar bulunmakla birlikte padişah, devlet büyüğü ve âlim gibi önemli şahısların da yer aldığını söylemek mümkündür (Köse-Ayten, 2010: 14). Zeki Başar, *“Çoğunlukla manevi güç ve meziyetlere sahip kişilerin, tarikat alanında yükselmiş ya da memlekete büyük hizmetlerde bulunmuş simaların ve kahramanların mezarlarının yer aldığı üstü belirli tipte çatı ve kubbeyle örtülmüş bir veya daha fazla bölümden oluşan yapılara türbe”* denildiğini ifade etmektedir (Başar, 1972: 26). Hilmi Ziya Ülken'in belirttiğine göre türbe: *“Bir devlet adamı veya bir velinin yattığı yerde yapılan binadır. Veli türbeleri halk arasında devlet adamlarının türbelerinden daha çok rağbet görmüştür”* (Ülken, 1969: 302). Süleyman Uludağ ise türbeyi, *“bir ermişin ve yatırın kabrinin bulunduğu üstü kapalı mekân,*

ziyaret yeri” olarak tanımlamıştır (Uludağ, 1997: 338). Bazen türbe gibi ziyaret yerleri için makam kelimesi de kullanılmaktadır. Makam, “ahlak ilkeleriyle sülukun mertebelerini, velilerin kabirlerini veya sembolik türbelerini” ifade etmektedir (Uludağ, 2003: 409). “Velinin makamı ya da Dede’nin makamı” gibi tabirler vefat eden zatın türbesinin yerini belirtmektedir. Arapça “turab (toprak)” kelimesinden türemiş olan türbe, Arap dilinde evliyaya ait hem basit mezarları hem de abidevi mezarları ifade etmek üzere “kubbe” karşılığı olarak kullanılmakta, genellikle kabrin üzerine yapılan binayı ifade etmektedir (Günay-Güngör-Taştan, 2015: 128).

Türbe terimi İslam dünyasında, üstü kubbeyle örtülü bir yapı olduğu için “kubba” kelimesiyle karşılanmaktadır. Arapçada türbe yerine yaygın olarak “kubba” kelimesi kullanılsa da Türkler, “turba”yı halk diline katarak “türbe” şeklinde kullanmaya devam etmektedir. Azerbaycan ve İran’da ise kubbe yerine “kunbad”, turba yerine de “turbat” kelimeleri kullanılmaktadır (Ayverdi, 1997: 930). Bu açıdan türbe ve kubbe kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanılması doğal bir durumdur. Mimari yapılara göre yapılan bu adlandırmaların, günümüzdeki türbelerin farklı kubbe yapılarına sahip olmalarından dolayı halen geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Eski Türklerde atalara gösterilen saygı, türbe gibi kutsal ziyaret yerlerinin inşa edilmesini sağlamıştır. Özellikle Göktürkler zamanında “bark” kelimesi “içi ve dışı kabartmalarla, tezyinatla (veya heykellerle) ve kitabelerle donatılmış bir bina” yani “türbe” manasında kullanılmıştır (Tekin, 2001: 93). Türbe yerine kullanılan terimlerden bir diğeri de “kurgan”dır. Üzerine toprak yığılarak oluşturulan karakteristik mezar yapılarına “kurgan” adı verilmektedir. Türklere ait en eski kurganlar Pazırık ve Noin-ula kurganlarıdır (Baykuzu, 2005: 2). Büyük kurganların odalar şeklinde inşa edilmesi, kurganda ölüye ait eşyaların bulunması, at cesetlerinin ve ölü için konulan yiyeceklerin ölen kişi birlikte gömülmesi, vefat edenin dünyadakine benzer bir hayat süreceğine inanıldığını ve kurganın da aynı zamanda ev olarak düşünülüp tasarlandığını göstermektedir (Çoruhlu, 1999: 49; Eberhard, 1996: 94). Bulunan kurganlarda çoğunlukla prens ya da devlet adamı gibi önemli şahısların tabutları olmakla birlikte kurganın içinde ölen kişinin hayattayken kullanmış olduğu çeşitli nesneler de yer almaktadır. Pazırık’ta yer alan kurganda altı adet at iskeleti, bir Türk kılıcı, elbiseler, taraklar ve keçe çizme gibi nesneler bulunmuştur (Ögel, 1984: 61-63). Türklerin

İslamiyet öncesi mezar adetlerinden biri olan ölünün eşyalarıyla birlikte gömülmesi, öte dünyada o eşyaları kullanacağı inancına dayanmaktadır.²

Edward Tryjarski'ye göre türbeler, ölen kişinin anısına yapılmış kutsal mezarlardır ve iki farklı biçimde ortaya çıkmaktadır. Türbelerin bazılarında ölen kişinin cesedi yer almaktadır ve bu türbeler tam bir anıt niteliği taşır. Diğer türbe yapılarında ise sadece boş tabut ya da lahit bulunmaktadır (Tryjarski, 2012: 490). Bulunan boş mezarlar ya da tabutlar, Eski Türklerde geçen sahte kurganlar, günümüzde İslamiyet'le beraber anılan "makam mezarı" ile aynı işlevi görmektedir.

Halk arasında türbe kavramı "*üstü bir yapı ile kapatılmış veli, eren mezarı*" şeklinde tanımlanabilir. Üst kısmının bir kubbe veya çatı ile kapatılmış olması türbeyi yatırdan ayıran karakteristik bir özelliktir. Kimliği bilinmese de veli bir zatın yattığı düşünülen yatırların aksine türbeler; genellikle padişah, sultan, devlet adamı, din adamı, asker, şair ve mimar gibi ünlü kişilere ya da kimliği bilinen veli kimselere aittir.

Türbelerde yatan zatların tabiatüstü güçleri olduğuna ve dilerse insanlara yardım edeceğine inanılmaktadır (Erşahin, 2011: 337). Dertlerini dile getirerek çare aramak, maddi ve manevi dileklerini iletmek amacıyla türbelere gelen insanlar türbede yatan zatı aracı kılarak Allah'tan yardım isterler. Bu dileklerin gerçekleşmesi için adak adayan kişilerin duaları kabul olduğunda adaklarını yerine getirirler. Adağını yerine getirmeyen adak sahibinin başına kötü şeyler geleceğine inanılır. Aynı zamanda türbede yatan zata duyulan saygı ve korkudan dolayı türbede ve türbe çevresinde velinin ruhunu rahatsız edecek davranışlarda bulunmaktan kaçınılır.

Türbelerde, türbenin bakımıyla ilgilenen ve gelen insanlara yapılacak uygulamaları gösteren kişilere "türbedar" adı verilmektedir. Zeki Başar'a göre türbe anahtarına sahip, türbenin temizliğini ve bakımını üstlenen bu kişiler ziyarete gelen kişilerin başlıları ile geçinmektedir (Başar, 1972: 27). Türbedarlık günümüzde eskiden olduğu gibi yaygın değildir. Araştırma alanımızda gördüğümüz kadarıyla türbenin temizliğiyle ilgilenen ve gelenlere yol gösteren kişiler genellikle türbeye en yakın evin sahipleridir. Bunun dışında rüyasında türbede yatan zatın kendisini çağırdığını görerek gönüllü olarak türbenin bakımıyla ilgilenen kişiler de bulunmaktadır.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean Paul Roux. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: İşaret Yay., ss. 227-229; Edward Tryjarski. (2012). *Türkler ve Ölüm*. (Çev. Hafize Er), İstanbul: Pinhan Yay..

I.1.3. Yatır

Yatır kelimesi Türkçe Sözlükte, “*Belli bir yerde yattığına inanılan mezarı belli ölü, evliya*” şeklinde tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2005: 2146). Zeki Başar’a göre, “bir kısım türbelerle, genellikle ziyaret edilen normal mezarlara gömülmüş ölümlere ‘yatır’” adı verilmektedir (Başar, 1972: 27). Hasan Köksal da konuyla ilgili çalışmasında yatırı şöyle tarif etmektedir: “*Sağlıklarında zühd, takvâ, ibâdet, muhabbetle birlikte vatani, milleti uğrunda şahâdet mertebesine ulaşan, Tanrı’nın sevgili kulları arasında kabul edilen kimseler olduğu gibi, Tanrı katında yüksek hatıralarının kırılmayacağı inancı ile dilek kapısı olarak değerlendirilen, kült haline gelmiş velilerdir*” (Köksal, 1987: 227). Bir başka tanım da Ünver Günay, Harun Güngör ve Abdülvahap Taştan tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar yatırları; “*Yatırlar, tabiatüstü gücü olduğuna ve insanlara yardım ettiğine inanılan saygın ölümlerin mezarlarıdır.*” (Günay-Güngör-Taştan, 2015: 129) şeklinde tanımlamıştır.

Yatırlarla ilgili en yaygın inançlardan biri de onların asla ölü kabul edilmemesi gerektiğidir. Gürol Pehlivan; “*bulunduğu toplumun en yüce kabul ettiği güce yakınlığından dolayı, belli bir yerde (mezar, ağaç, taş vs.) gömülü olmasına rağmen, halen canlı olduğu tasarımlanan ve tabiatüstü güçleri vasıtasıyla canlılara yardım edebileceğine inanılan eren*” (Pehlivan, 2012: 34) şeklindeki ifadeleriyle bu durumu açıklamaktadır.

Yukarıda verdiğimiz tanımlardan da anlaşılacağı üzere yatır olarak bilinen mezarlarda yatan kişiler çoğunlukla halkın gözünde yüksek bir mertebeye sahip olan ermiş kişilerdir. Pertev Naili Boratav, Allah’ın sevgili kullarından olduğu düşünülen bu zatların mezarlarının bir müşkülü veya dileği olan insanların gelip istediği ve adak adadığı mekânlara dönüştüğünü ifade etmiştir. Yatıra adak adayan kişi, yatırın kendisi ile Allah arasında aracılık yapacağına inanmaktadır. Kişi, eğer dileği kabul olursa yatıra adanmış olduğu şeyi gerçekleştirmekle yükümlüdür (Boratav, 2013: 52). Aslında halk tarafından yapılan pek çok uygulamada doğrudan yatırdan yardım isteme söz konusu değildir, yatırın görevinin sadece Allah’la aradaki iletişimi sağlamak olduğuna inanılır.

İslam dininde hoş karşılanmamasına rağmen, çocuklarının olmasını yatırlara, ulu ve mübarek kişilerin yardımına bağlayan ebeveynler manevi bir borç olarak çocuklarına

bu yatırların adlarını veya Satı, Satılmış, Adak, Kurban, Nezir gibi adları verirler (Uca, 2004: 149).

Halkın isteklerini dile getirmek için gittiği yatırların birçoğunun tarihi kimliği bilinmemektedir. Buralarda yatan zatlar genellikle göstermiş oldukları kerametlere uygun bir adla anılmaktadır ve bu kerametlerin anlatıldığı menkıbeler dilden dile dolaşarak o yatırım ziyaretçi sayısını arttırmaktadır. Yatırda bulunduğu inanılan velinin gerçek hayatından çok menkıbevi hayatı ilgi görmektedir ve tabiatüstü güçleri olduğuna düşünüldüğü için yatırım dilekleri yerine getirmede ziyaretçilere yardımcı olacağına inanılmaktadır. Özellikle yatırda bulunan velinin adağını unutan kişilerin rüyalarına girerek onlara adaklarını hatırlatması ziyaret geleneğinde oldukça sık görülen bir hadisedir.

I.1.4. Adak

Arapça karşılığı “nezr” olan adak; *“Allah’a saygı için yasak olmayan bir işin yapılmasını üzerine alıp yüklenmek, o işin yapılmasını kendisine vacip kılmaktır”*. Nezrin çoğulu adaklar anlamındaki ”nuzur”dur ve nezir edene de adak adayan anlamında “nâzir” denilmektedir (Bilmen, 1954: 416).

Adak kelimesi ilk defa Divanü Lügati't-Türk'te “ıduk” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “İduk”; *“Kutlu ve mübarek olan her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz. Sütü sağılmaz, yünü kırılmaz. Sahibinin yaptığı bir adak içindir”* şeklinde açıklanmıştır (Atalay, 1985: 65).

İslam Ansiklopedisi'nde ise adak, *“dinen mükellef olmadığı halde, kişinin farz veya vacip türünden bir ibadet yapacağına dair Allah’a söz vermesi”* şeklinde tanımlanmaktadır (Özel, 1988: 338).

Adak, bir işin veya dileğin olması için adanan şey hakkında kullanılan bir tabirdir. Kurban kesmek, camilerde tekkelerde mum, yağ yakmak, mübarek bilinen bir kişiye yardım etmek bu davranışlara örnektir (Başar, 1972: 14). Bu gibi davranışlar Zeki Başar'ın da ifade ettiği gibi öncelikle bir niyetin yerine gelmesi amacı taşır. Adaklar dilek gerçekleşmeden yapılabileceği gibi çoğunlukla dileğin gerçekleşmesinin ardından yerine getirilir.

Adak ve kurban, “ Ben sana veriyorum, sen de bana ver” ilkesine dayanmaktadır (Örnek, 1988: 89). Bu ilke gereği insan kutsal güçle bir sözleşme yapmış sayılmaktadır.

Adak adamak için belli bir amaç gereklidir. Hastalıktan kurtulma, çocuk sahibi olma, evlenme ve zor bir durumdan kurtulma gibi amaçlara yönelik dileklerin yerine getirilmesi için yüce varlıklara, ermişlere, tapınaklara, yatırlara, ziyaretlere adanan oruç, kurban, yiyecek ve eşya birer adak olabilir (Örnek, 1973: 11). Sedat Veyis Örnek burada adağın bir amaca dayalı gerçekleştirildiği üzerinde durmaktadır.

Hikmet Tanyu adağı; *“tanrıya, kutsal bilinen şahsa, bir yere (ağaç, su, taş, kuyu, tekke vb.) herhangi bir dileğinin olması, yerine getirilmesi amacıyla adı bildirilerek bazen şartlı, bazen peşin (mum, taş yapıştırma, kilit açma, tuz serpmeye vb.) bir and olarak, ferden veya toplulukça yapılan bir yerine getiriliş hali”* olarak tanımlamaktadır. Adanan şey bir nesne olabileceği gibi hareket, davranış ya da dua da olabilir. (Tanyu, 1967: 9).

Kutsalın yardımını temin etmek amacıyla yapılan adaklar dünyanın her bölgesinde ve hemen hemen her inançta farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Avrupa’da Hristiyanlara ait ziyaret yerlerinde genellikle Katolik inancın hâkim olduğu görülmektedir.³ Czestochowa (Polonya), Altötting (Almanya), Lourdes (Fransa), Loreto (İtalya) ve Fatima (Portekiz) gibi şehirler her sene yüz binlerce insanın ziyaret ettiği ve dilek dileyerek adak adadıkları kutsal yerler haline gelmiştir (Stefko-Nowak, 2014: 211). Özellikle Lourdes ve Fatima Avrupa’nın hac merkezleri olarak görülmektedir. Turistik açıdan da çok önemli bir yere sahip bu ziyaret yerleriyle ilgili devlet kaynaklı internet siteleri bulunmakta ve ziyaret yeriyle ilgili tanıtımlar yapılmaktadır. Fransa tarafından Lourdes için açılan [“https://www.lourdes-france.org/”](https://www.lourdes-france.org/) sayfasında buranın tanıtımı yapılarak mekân hakkında genel bilgiler, hacı aktiviteleri (güzergâhı izlemek, çeşmelerden su içmek veya kullanmak, mum yakmak veya bırakmak, şifalı suda banyo yapmak vb.), Lourdes Tv, servisler ve haberler gibi sekmelerle açıklayıcı bir içerik oluşturulmaktadır.

Adak ve kurban dinsel açıdan iç içe bir görünüm sergilemektedir. Doğaüstüne adananların tamamı kurban kavramı içinde değerlendirilmektedir. Her ikisinin de temelinde doğaüstü alana kanlı ya da kansız bir şeyler sunma düşüncesi yatmaktadır. Bir anlamda beşeri alandan kutsal alana bir şeylerin farklı şekillerde aktarılması

³ Avrupadaki kutsal ziyaret yerleri için bkz. Brad Olsen (2007). *Sacred Places Europe: 108 Destinations*. America: Consortium of Collective Consciousness.

hedeflenmektedir (Erginer, 1997: 67). Gürbüz Erginer, adağın kurbanla olan bağına değinmiş ve birçok nedenle adağın kurbanla sonuçlandığını vurgulamıştır.

Adak, toplumların bireysel veya toplu olarak isteklerinin gerçekleşmesi durumunda vaat ettikleri şeyi yerine getireceklerine dair bir söz niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan adağın yerine getirilmesi şarttır, yerine getirilmemesi durumunda vicdanen rahatsızlık duyulacağı gibi kişi veya kişiler başlarına gelecek problemlerin sebeplerini adakların yerine getirilmemesine bağlamaktadır.

I.1.5. Veli/Evliya

Arapça “velâ” yahut “veliyê” kökünden gelen veli kelimesi, Anadolu coğrafyasında velinin çoğulu olan “evliya” kelimesiyle karşılanmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de veli kelimesi “dost” anlamında kullanılmış olup velilerin “*Allah’ı seven, dost edinen ve O’nun tarafından dost edinilen*” kimseler olduğu yazılıdır (Ocak, 2010: 1). Aynı zamanda Allah’ın isimlerinden biri olan “veli”, “*mümin kullarına yardım eden, onları koruyan, işlerini gören, onların yakını ve dostu*” anlamını taşımaktadır (Uludağ, 2013: 25). Bu açıdan bakıldığında veli kelimesi hem fail hem de mef’ul manaları ihtiva eder. Allah’ın gözetip koruduğu ve bir an bile kendi nefsiyle baş başa bırakmadığı kimseler, velayet mertebesine erişmektedir (Eraydın, 1964: 43).

Allah’ın kendine dost edindiği ve Allah’ı kendine dost edinerek, iyilikle ve her daim imanla hareket eden kullar sınıfına giren veli; “*ermiş, iyi yetişmiş, nefsinin terbiye etmiş, Allah dostu, gönül eri, darda kalanların yardımcısı, hastalara şifa dağıtan, yolda kalmışları koruyan, keramet sahibi, Allah’a yakın olan kimse*” olarak tanımlanabilir (Sezgin, 1998: 457). Veli, Allah’ın her yerde oluşunun bilgi ve bilincine eriştiği için, onun davranışları yalnız kaldığı zamanlarda değişmez. O, olduğu gibi görünür, görüldüğü gibi olur; böylece tevhide ulaşması kolaylaşır (Cebecioğlu, 2004: 199). O, Allah’a karşı kulluğunda hiçbir eksilik bulunmayan kimsedir (Hançerlioğlu, 2004: 702). Halk inancına göre veliler, faydalı doğaüstü bir potansiyele ve berekete Allah vergisi olarak doğuştan sahiptirler ve bu güç onların kabirlerinden yayılmaktadır (Patai, 2002: 236). Veli kimseyi kandırmaz, kendisini her daim izleyen yaratıcısını bilir. Aynı zamanda velinin kandırılması da güçtür.

Toplumda diğer insanlardan takva bakımından üstün olan velilerin belli başlı özellikleri vardır. “Kendisiyle karşılaşıldığında Allah’ı hatırlatan, zorluklara ve

musibetlere katlanan, az yiyeceklerle yetinen, giyimine önem vermeyen, dünya ziynetine aldanmayan, Hakk'ın yarattığı varlıklar üzerinde tefekküre dalıp ibret alan, Allah ile olan ahbine sadık kalan, O'na sevgiyle bağlanan, ibadetlerini eksiksiz yapan, kul hakkını gözetken, “yakîn” leri sayesinde dağları delen, denizleri yaran, yüzü suyu hürmetine yağmurlar yağdırılan, insanların ihtiyaçlarına yardım eden, ihlâslı, faziletli ve adaletli, içi hüznü, yüzü mütebessim kimseler” evliya sınıfına girmektedir. Velilerin bir başka özelliği de dualarının ve beddualarının kabul olmasıdır. Hayatta iken yaptığı dualar ve kerametlerle insanlara faydalı olan evliyanın yardımları vefatından sonra da devam etmektedir (Uludağ, 2013: 25-26). Bir velinin duasından nasiplenmek kişiyi maddi ve manevi rahatlatacaktır. Bedduasına maruz kalmak ise o kişinin çeşitli şekillerde cezalandırılacağı anlamına gelmektedir. Bir kere cezalandırılan kişi de hareketlerine dikkat etmesi gerektiğinin bilincine varır.

Velilik, İslam dünyasına tasavvuf hareketiyle birlikte giren kavramlardan biridir. Hicretin ilk asrından itibaren zühd ve takvaya dayanan tasavvuf cereyanı, IX. yüzyıl itibariyle farklı coğrafyalardan da etkilenerek genişlemiş ve tarikatlaşmanın etkisiyle XII. yüzyılda tüm İslam âlemini saran renkli bir akıma dönüşmüştür (Ocak, 2010: 1-2). Tasavvufun bu şekilde gelişmesiyle velayet ve veli kavramı da toplumda kendisine yer bulmuş, Allah'a daha iyi bir kul olabilme ve ona yaklaşma arzusu tasavvuf içinde veliliğin ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Tasavvufi öğretiyeye göre; Allah dostları olan veliler ilahi aşkı çok yoğun bir şekilde yaşarlar ve bu aşka karşılık, onlara çeşitli sırlar ve kerametler bahşedilir (Köse-Ayten, 2010: 14). Burada önemli olan kişinin nefis mücadelesine galip gelerek nefsin mertebelerini geçmesidir (Pehlivan, 2012: 31). Bunu başaran kişi velayete erişir ve keramet adı verilen olağanüstü manevi güçler elde eder.

Veli/evliya kelimesine karşılık olarak Türkler arasında kullanılan bir başka terim ise “eren/ermiş”tir. Türkçe olan bu kelime “ermek” fiilinden türetilmiştir ve “eren” de “Allah'a ulaşan, yaklaşan” anlamında kullanılmaktadır. Orta Asya Türkleri İslamiyet'le gelen bazı kavramları eski gelenekleriyle bütünleştirerek benimsemiştir. Şehirlerde yaşayan halk, İslam'ı olduğu gibi kabul ederken; köylerde ve taşrada bulunan halk kitleleri arasında heteredoks bir halk İslamı oluşturmaya başlamıştır. Bu halk İslamı, Türklerin eski dini gelenekleriyle İslam dininin kendilerine uyan kısımlarının

mezcedilmesinden oluşmaktadır. Anadolu’da eren/evliya adı verilen dini önderler sayesinde halk, yeni dini kabullenmekte zorluk çekmemiş ve Türk-İslam sentezi adını verdiğimiz hayat tarzı Anadolu topraklarında yaşanmaya başlamıştır (Mardin, 2015: 92; Bayat, 2000: 113).

İslam’a geçişle yüzlerce yıllık Türk inançları terk edilmemiş, aynı kam ve şamanlar gibi pir, baba, ata, dede ve eren adı verilen veli özelliklerine sahip manevi önderler sayesinde Anadolu’nun her köşesi feth ve inşa edilmiştir (Melikoff, 1999: 39). Özellikle Ahmet Yesevî tarafından Anadolu’ya gönderilen “Rum Erenleri” sayesinde eski Türk gelenekleri İslam diniyle birleşerek nesilden nesile aktarılmış ve yaşatılmaya devam etmiştir.

Anadolu’nun her bir köşesinde hatta kimselerin uğramadığı ıssız yerlerde bile bir veli mezarına rastlamak mümkündür. Erginer’e göre herhangi bir konuda başı dara düşen Anadolu insanı, erenlerin kerametlerinden yararlanmak için onları ziyaret eder, onlara adakta bulunur, kurbanlar keser, mekânı güzelleştirir, toprağının kutsallığına inandığı için o toprağı ağrıyan yerlerine sürer (Erginer, 2000: 274). Türbe ve mezarlara giderek ziyaretlerde bulunan insanlar; velinin ölümden sonra hayatîyetini devam ettirdiğine, insanların dilek ve isteklerini Allah dostu olduklarından ötürü ona iletebileceğine, “yüzleri suyu hürmetine” kendilerine gelen kişilerin dertlerine çare bulabileceğine inanır (Çobanoğlu, 2003: 165). Bu bakımdan evliyayı memnun etmeye çalışan insanlar, tam tersi durumda da başlarına felaket geleceğini düşünür. Evliyayı rahatsız edecek, saygısızca davranışlardan kaçınılır.

I.1.6. Keramet

Allah’ın yeryüzündeki elçileri olarak kabul edilen peygamberler gönderildikleri toplumlara ibret olması açısından bazı mucizeler göstermiş ve halkın itibarını kazanmışlardır. İslam inancına göre son peygamber olan Hz. Muhammed’in vefatıyla peygamberlik silsilesi sona ermiştir. Hz. Muhammed’den sonra gelen tasavvuf ve tarikat mensupları, mürşitler, müritler ve erenlerden bazıları peygamber mucizelerine benzer olarak keramet gerçekleştirebilme yetisine sahip olmuşlardır. Keramet adı verilen ve olağanüstü olaylar zuhur etmesine sebep olan bu güç velileri ayrıcalıklı kılan özelliklerden biridir.

Kerametın pek çok tanımı yapılmıştır. Orhan Hançerlioğlu kerameti, “*tanrıca bağışlandığına inanılan olağanüstü güç ve bu gücün gösterdiği doğa yasalarına aykırı olay*” olarak nitelendirmektedir (Hançerlioğlu, 1993: 252). Abdülbaki Gölpınarlı’ya göre ise; “*erenlerden zuhur eden olağanüstü şeylere, ululuk, büyüklük anlamında ‘keramet’*” denilmektedir. (Gölpınarlı, 1985: 106). Bu iki tanımda kerametın olağanüstü güç ve olaylar şeklinde gerçekleşmesi hususu üzerinde durulmaktadır.

Ahmet Yaşar Ocak’a göre keramet; *tasavvufta Allah’ın bir lütuf ve ihsan eseri olarak veli kullarından zuhur eden harikulade olaylardır*. Bu bakımdan keramet, peygamber mucizelerine benzetilse de mucizeler sadece enbiyaya aittir; keramet ise Allah’ın kendisine yakın gördüğü, ihlâslı kulları olan evliyalara bahşetmiş olduğu bir lütuftur (Ocak, 2010: 28-29). Mucize ve keramet kavramları çeşitli yönlerden farklılık arz etse de halk arasında birbirine karıştırılmakta, iki kelime birbiri yerine kullanılmaktadır.⁴

Keramet’in İslam dünyasında yayılması, Acem milletlerinin Müslümanlığı benimsemesiyle hız kazanmıştır. Tasavvufun sistemleşmesinden sonra keramet, iman ve ermişliğin kanıtı olarak veliliğin olmazsa olmaz özellikleri arasına girmiştir (Sarmış, 1997: 282). Velayetin kabul edilmesindeki en önemli etkenlerden biri olan keramet göstermek (Schimmel, 2012: 219) aynı zamanda sufının tasavvuf yolunda ilerlemesinde yolunu kesen engellerden biridir. Keramet göstererek halkın ilgisini kazanmak, tasavvuf yolunda verilen nefisle mücadeleden daha kolaydır. Bu manada dünya işlerine dalarak ilgi çekme yolunu seçen sufiler velilik mertebelerini aşamayarak ana gaye olan vahdetten uzak kalabilmektedir (Schimmel, 2012: 227-228).

Veli olarak anılan zatların vefatlarından sonra da hayatîyetlerini sürdürdüğüne, Allah’ın sevgili kulları kabul edilip, insanların dilek ve isteklerini rıza vasıtasıyla Allah’a iletebileceğine, “yüzü suyu hürmetine” diyerek kendilerine gelip dua eden insanların dertlerine çare olabileceğine inanılmaktadır (Çobanoğlu, 2003: 165). Velinin hayattayken göstermiş olduğu çeşitli kerametler olduğu gibi ölümünden sonra mezar çevresinde zuhur eden ve veliye atfedilen çeşitli olağanüstü hadiseler de mevcuttur.⁵

⁴ Mucize ve kerametler arasındaki benzerlik ve farklılıklar için bkz. Gürol Pehlivan. (2012). *Manisa Şehrinde Evliya Kültü*. Manisa: İl Özel İdaresi Yay., ss. 32-33.

⁵ Kerametlerin sınıflandırılması ile ilgili ilk çalışmalardan biri Pertev Naili Boratav tarafından hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pertev Naili Boratav. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul:

Yoğu var etmek, varı yok etmek, gizliyi açık- açığı sır eylemek, ölüyü diriltmek, diriye öldürmek, duaları gerçekleştirmek, gaybten ve gelecekte haber vermek, mekân aşmak, aynı anda farklı yerlerde olmak, havada veya suda dolaşmak ve hayvan, bitki ve cansız varlıkları emri altına almak gibi birçok olağanüstü hadise velilerin kerametleri arasında sayılabilir (Ocak, 2010: 83-87). Bu kerametlerin hepsini tek bir velinin gerçekleştirmesi beklenmez. İhtiyaç halinde veli ispat etmek istediği şeye göre Allah'ın yardımıyla bir veya birkaç keramet gösterebilir.

Hayattayken inançsızlara cezalarını vermek ve Allah'ın kudretini anlatmak amacıyla gösterilen kerametler, velinin ölümünden sonra mezar ve türbelere gelen insanlara bir yardım eli şeklinde ortaya çıkmaktadır. Velinin kerameti ne kadar çoksa ziyaretçisi de o kadar bol olmaktadır. Kerametlerle dolu efsane ve menkıbeler insanları ziyaret yerlerine çekmekte, bu kutsal güçten yararlanmak isteyenler de evliya türbelerine akın etmektedir.

I.1.7. Sihar/Büyü

En eski medeniyetlerden günümüze kadar büyüün insan hayatında yer aldığını söylemek mümkündür. Paleolitik dönemde görülen bazı mağara resimleri insanların sempatik büyüü uyguladıklarını göstermektedir. Ayrıca en eski yazılı büyü örneklerine, eski Mısır ve Mezopotamya toplumlarında karşılaşılan sihirli sözlerin ve büyüü formüllerin yazılı olduğu papirüslerde rastlanmaktadır (Akkaya, 2003: 20). Büyünün tarih boyunca bazı toplumlarda daha çok benimsendiği ve uygulandığı görülmektedir. Hindistan, Mısır, Yunanistan, Afrika, Babil halkları ile Musevilerin sihir ile ilgili olarak diğer toplumlara göre daha üstün oldukları bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir.⁶ Farklı toplumlarda kabul gören din dışı büyüsel uygulamalar olduğu gibi, semavi dinlerde de büyüsel uygulamaların yer aldığı bilinmektedir. Birçok semavi din büyü ve sihiri “şeytan işi” olarak değerlendirmektedir. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de büyü yapmak, öğretmek yasaklanmıştır ve büyü yapanların şerrinden Allah'a sığınılmaktadır (Felak 113/4).

Bilgesu Yay., ss. 53-55; Doğan Kaya. (2012). *Sivas'ta Yatırlar ve Ziyaret Yerleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay., ss. 40-45.

⁶ Büyünün tarihçesi ve farklı toplumlarda nasıl yer aldığı hakkında bilgi için bkz. Gülay Karaman. (2015). *Klasik Türk Edebiyatında Sihir*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, ss. 39-65.

Sihir kelimesi, mastar olarak “bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek, aldatmak, oyalamak; birinin ilgisini çekmek, gönlünü çelmek” anlamında kullanılırken, “hile, aldatma ve gizemli iş” kavramlarını karşılayacak biçimde isim şekliyle de kullanılan Arapça bir kelimedir. Türkçe’de sihir karşılığında büyü kelimesi kullanılmakta, fakat el çabukluğu ve illüzyon gibi teknikleri de içine alan sihir, kapsam olarak büyüden daha geniş bir anlam tabakasına sahiptir. Sihir uygulayan kişiye sâhir, büyü yapan kişiye büyücü denilmektedir (Çelebi, 2009: 170). Sâhir ile büyücüyü birbirinden ayıran başka noktalar da bulunmaktadır. Hikmet Tanyu’ya göre sihirbazlıkta; gözü ve görüntüyü aldatan, hokkabazlık, el çabukluğu ve renk yanıltmasına dayanan bir sanatı icra etme anlamı vardır. Sihirbaz; illüzyonizm, manyetizma, hipnoz ve telepati gibi teknikleri uygular. Büyücü ise; iyi veya kötü varlıkların yardımına başvurur, büyü teknik ve usullerini, tılsımlı sözleri, iksirleri, uygun materyali, muska ve diğer ilgili konuları bilir ve bunları kullanır. H. Tanyu, büyüyü; “*Tabiatüstü gizli güçlerle ilişki kurularak yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğu inanılan bazı tabii nesneler kullanılarak zararlı, faydalı veya koruma gayeli bazı sonuçlar elde etmek için yapılan işler*” olarak tanımlamaktadır (Tanyu, 1992: 501).

Büyücülük veya sihirbazlık tarihteki en eski mesleklerden biri olarak kabul edilmektedir. Bazı din adamlarının aynı zamanda büyü yaparak kutsal ruhlarla iletişim kurduğu bilinmektedir. Eski Türklerde “kam/şaman” adı verilen kişilerin din adamı, büyücü, doktor ve müzisyen gibi çeşitli meslekleri bir arada icra ettikleri kaydedilmiştir. Eski Türklerin hayatında büyü, şamanlıkla yakından alakalıdır. Mircea Eliade’ye göre; *Şaman da aslında bir sihirbaz ve bir otacıdır; bütün hekimler gibi onun da hastalıkları sağalttığına; ilkel ve çağdaş bütün sihirbazlar gibi ‘fakirsel’ mucizeler gösterdiğine inanılır. Ama o, bunlardan başka, ruhgüder (psychopompe)dir de; ayrıca rahip, mistik ve ozan da olabilir.*” (Eliade, 1999: 22). Eski dönemlerdeki insanlara göre hastalıklar, doğaüstü varlıkların insan yaşamına müdahale etmesinden kaynaklanmaktadır. Canın (ruhun) kaçırılması, bedene sihirli bir nesnenin girmesi veya doğaüstü bir varlığın insanı çarpması hastalıkların temel sebebi olarak görülmektedir. Hastalığın teşhisini koymak, hastayı tedavi etmek, ruh yitiminde kaçırılan veya kaçan ruhu bulup yerine koymak veya bedene giren kötü ruhu kovarak hastaları tedavi etmek şamanın çeşitli esrime

teknikleriyle üstlendiği temel görevlerdir (Eliade, 1999: 248). Şaman, hastalığın tedavisi için büyülu güçleriyle hastaya dokunur. Temas büyüsu sayesinde hastanın rahatsızlığı yok edilmiş olur. Doğa olaylarını kontrol altına alabilmek için de şamanın çeşitli dua, beddua ve büyüleri bilmesi gerekir (Örnek, 1988: 58).

İslam dininin sihir ve büyüü şiddetle yasaklamasına rağmen, Müslüman Türklerin sihir ve büyü ile ilgili eski âdetlerinden bazılarını günümüzde de devam ettirdikleri görülür. Bu durumun oluşmasında İslamiyet'i kabul etmeden önce Türkler arasında çok önemli ve saygın bir yeri olan kamlar ile Budist ve Maniheizt rahiplerin eski konumlarını ve mesleki itibarlarını korumak amacıyla eski inanışlarını İslami bir görünümde sunmalarının rolü büyüktür. İslamiyet'i kabul eden Türklerin eski inanışlarını tamamen terketmedikleri, cin peri çarpması gibi durumlarda hastayı efsuncuya okuttukları bilinmektedir. Türkler yaşadıkları eski sosyo-kültürel hayatlarının da etkisiyle İslamî yaşantıya kendilerine has bir şekil vermiş ve bu durum yer yer sihirsels özellikler gösteren bir İslam anlayışını beraberinde getirmiştir (Karaman, 2015: 62-63). Günümüzde Türk toplulukları arasında çeşitli büyüsel uygulamaların varlığını koruduğunu söylemek mümkündür. İslami açıdan yasak olduğu bilinmesine rağmen bazı kutsal ziyaret yerlerinde büyüsel uygulamaların gerçekleştirildiği görülmektedir. İstenilen nesnenin benzerinin yapılmasına dayanan taklit büyüsu, bir uygulamanın farklı sayılarda yapılmasını öngören sayı büyüsu ve kutsalla olan temas sonucu istenilen şeye kavuşulacağına inanılan temas büyüsu Türkler arasında hala varlığını koruyan ve kutsal ziyaret yerlerinde görülen büyüsel uygulamalardır.

1.2. TÜRK KÜLTÜRÜNDE ZİYARET ALGISI İLE İLGİLİ KÜLTLER

Bu bölümde, eski Türklerin yaşam tarzında etkili olan çeşitli kültlerin Türk kültüründeki ziyaret algısını nasıl şekillendirdiği üzerinde durulmaktadır. Bu kültler arasında; atalar kültü, ateş-ocak kültü, dağ kültü, ağaç kültü, taş-kaya kültü ve su kültü yer almaktadır. Her alt başlıkta, bahsi geçen kültün özellikleri tarihsel süreç bağlamında verilmiş ve ilgili kültün veli kültüyle olan ilişkisi değerlendirilmiştir.

1.2.1. Kült

İnsanoğlu yaratılışından itibaren kutsal olanla iletişim kurma yoluna girmiş, ona olan saygısını her koşulda göstermeye çalışmıştır. Özellikle ilkel dönemlerden itibaren

doğaüstü güçleri olan her şey insanın ilgisini çekmiş, korkuyla karışık bir saygıyla bu doğaüstü güçleri memnun etmeye çalışmıştır. Doğaüstünün anlamlandırılıp kutsandığı en önemli birim de din olmuştur. Emile Durkheim’a göre kutsal fikrine dayalı olan din, ona içtenlikle inananlardan oluşan ahlaki topluluğu bir arada tutan, kutsaldan ayırt edilmiş ve yasaklanmış şeylerle ilgili inançlar ve uygulamalar bütünüdür (Durkheim, 2005: 67). Din, insana hayatı ve evreni anlamlandırmasında yardımcı olacak argümanları sağladığı gibi, inandığı kutsal güçle arasındaki bağın kuvvetlenmesini sağlar (Atay, 2004: 21-22). İnsanlar, dinin kutsallarını benimserken bir yandan da doğaüstünün farklı tezahürleriyle karşı karşıya gelmekte, onlara da saygı göstermektedir. Bu şekilde insanların kutsal sayarak tapma eğilimi gösterdiği varlıklara “kült” adı verilmektedir. Kirman, kültü; “toplumda yerleşik gelenek ve göreneklerle uyuşmayan bir takım inanç ve ibadetleri bünyesinde barındıran bir dini örgütlenme biçimi” olarak tanımlamaktadır (Kirman, 2011: 195).

İngilizce “cult”, Almanca “kult” ve Fransızca’da “culte” terimleriyle karşılanan kült kelimesinin, sözlüklerde iki anlamı karşımıza çıkmaktadır. İlk anlamı; “*Bir toplumun geçmişinde değişik nitelikleriyle öne çıkan kişiler çevresinde oluşmuş ya da belirli yaşam şekilleri için geliştirilmiş görenekleri kapsayan inanç biçimi*” şeklinde verilmiştir. İkinci anlamı ise; “*Çoktanrı toplumlarında belirli bir tanrı ya da tanrı kümesi adına gerçekleştirilen dinsel uygulamalar toplamı ve bu uygulamaları yapan görece küçük inanç topluluğudur*”.⁷ Gordon Marshall’ın *Sosyoloji Sözlüğü*’nde yer alan tanımlar da bu iki tanımla benzer nitelik göstermektedir. Marshall’a göre antropolojik açıdan kült, “*Bir grubun yerel bir tanrıya ilişkin inançlar ve pratikler bütünü, tapınmasını anlatır. Sosyolojide ise kült, inançları tipik biçimde senkretik, ezoterik ve bireyci olan küçük bir dinsel aktivist grubundan*” oluşur (Marshall, 2005: 441). Bu iki tanımdan hareketle kült için ya inanç ve pratikler bütünü ya da dini bir grup çıkarımını yapmak mümkündür. Bizim burada konu edindiğimiz kült, birinci tanımda yer alan inanç ve pratikler bütünü şeklindedir.

Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*’nde kült terimini; “*Yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, onlara tapınış*” olarak tanımladıktan sonra; “*Bu saygı ve tapınış duayı, kurbanı, belli ritleri gerektirmektedir. Tapınaklar, toplantı*

⁷ “Kült”. *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü*. <http://www.tubaterim.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 09.06.2017).

evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar, nehirler kült yeri olarak kullanılır; kült için bayram ve tören gibi belli zamanlar seçilir; kült araçları bulundurulur; en önemlisi de bu amaçla toplanmış bir cemaat ile cemaati yöneten bir lider gereklidir.” şeklinde açıklamıştır. (Örnek, 1971: 147-148). Örnek’in açıklamasında kültün belirli mekânlarda ve belirli zamanlarda yapılması gerektiği vurgulanmakta ve bir cemaatle liderin bu kült törenine katılımının sağlanması gerektiği bildirilmektedir. Bu şartlar sağlandığı takdirde kültün kutsal gücü ortaya çıkmaya müsait olacaktır.

Gülbüz Erginer’in ifade ettiğine göre kült, tapınım olmakla birlikte doğaüstü olduğu düşünülen kişiler, objeler ya da onların sembolik temsilcileriyle ilişki kurmayı içeren geleneksel ritüelleri içermekte; belirli bir tanrısallık ya da sosyal grup ile birleştirilmiş düşünceler, uygulamalar ve etkinlikler topluluğunu oluşturmaktadır (Erginer, 1997: 41). Kültler her toplumda farklılık gösterebilir. Halkın yaşam tarzı, sosyo-kültürel ilişkileri ve inanç öncelikleri o toplumda nelerin kült olabileceği hakkında bize ipucu verir.

Türk toplumunda da doğaüstü olduğu bilinen, saygı ve korku duyulan aynı zamanda da kutsal kabul edilen kültürler mevcuttur. Fuzuli Bayat’a göre; “*Kült, doğaüstü varlıklar olarak tasarlanan kutsal varlıklara duyulan saygı, ihtiram ve bazen de tapınmadır.*” Belli kavramların ve olguların koruyucu olarak bilinen tanrısallıkların kültleşmesine Türk mitolojisinde sıkça rastlanır (Bayat, 2012: 80). Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken şey, Türklerin kült saydığı nesne ve olgulara karşı bir tapınım gerçekleştirmediğidir. Türklerde Tanrı birdir ve sadece ona tapılır. Tanrı’dan geldiğine inanılan ve bir iyeye (ruha) sahip olduğu düşünülen kültürler de mutlak suretle kutsal kabul edilir ve bu kutsallığa bağlı olarak belli ritüeller gerçekleştirilir. Kült olmuş varlıklara karşı Türk toplumunda yoğun bir saygı söz konusudur. Kişiler, kültün sahip olduğu iyeyi memnun ederlerse ödüllendirileceklerini, kültte saygı göstermezler ise kült nesnesi tarafından cezalandırılacaklarını düşünmektedirler.

Bir kültün oluşabilmesi için belli şartların oluşması gerekmektedir. Ahmet Yaşar Ocak’ a göre bir kültün oluşabilmesi için üç şartın bir araya gelmesi elzemdir: “*a) Külte konu olabilecek bir nesne veya şahsın mevcudiyeti, b) bu nesne veya şahsın insanlara fayda yahut zarar gelebileceği inancının bulunması, c) bu inancın sonucu olarak*

faydayı celb, zararı defedecek ziyaretler, adaklar, kurbanlar ve benzeri uygulamaların varlığı.” (Ocak, 2015: 113). Sonuç olarak kutsal kabul edilen bir şahıs ya da nesnenin toplumun büyük bir kısmı tarafından saygı veya korkuyla benimsenmesi ve buna bağlı olarak dileklerin temini, belaların defî için yapılan çeşitli uygulamalar bir kültürün oluşması için yeterlidir.

I.2.2. Atalar Kültü

Din, yaratılışından itibaren insanoğlunun hayatını kuşatan bir unsur olmuştur. Mağara duvarlarında rastlanan bazı çizimler din kavramının yaklaşık 40.000 yıl öncesinde de var olduğunu kanıtlamaktadır (Giddens, 2012: 580). İnsan, din ile en ilkel dönemlerde tanışmış, bu devrede insanüstü varlıkların mevcudiyetine inanmış, onlarla iletişime girmeye çalışmış ve ölümden sonraki hayat üzerine düşünmeye başlamıştır (Freyer, 1964: 31). Ölümden sonra hayatın varlığına inanan insanlar hem dünya hayatını inanç kurallarına göre yaşamaya çalışmışlar, hem de kutsal kabul ettikleri varlıklara karşı tazimde bulunmuşlardır. Ölen ataların takdisine dayanan atalar kültürü de insanoğlunun kutsal görüp saygı gösterdiği kavramlardan biridir.

Ölümden sonra hayatın sürdüğü ve ölenin öldükten sonra da mensup olduğu toplumla ilişkisini içeren atalar kültüründe, ölen atanın manevi varlığının yeryüzünde kaldığına ve geride bıraktığı insanların yaşamlarını iyi veya kötü anlamda etkileyebileceğine inanılır (Örnek, 1971: 23). Tarımla uğraşan ilkel toplumlarda atayı anma ve atadan yardım isteme amacıyla yemek ve içki sunma, kurban kesme, maskelerini yapma, adlarına büyük taşlar dikme, dinsel törenler düzenleme gibi ritüeller gerçekleştirilmekteydi (Örnek, 1973: 14). Bu tarz ritüeller bir anlamda da ataların gazabından korunmak için yapıldı. Eğer atalar kendi soyundan gelen kimselerin davranışlarından hoşnut kalmaz ya da yaptıklarını yetersiz bulurlarsa, bu kişilere zarar verebilirlerdi (Hardacre, 2005: 324).

Eski Türklerin inanç sistemi pek çok farklı unsurun bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bilinen en kutsal varlık olan Gök Tanrı dışında, yer ve suyun iyeleri de takdis edilmiş ve yüzyıllar boyunca saygı görmeye devam etmiştir. Farklı dinlerle karşılaşan Türk boylarından bazıları, bu dinlere geçerek o dinin unsurlarını benimsemişlerdir. Türklerin eski inançlarına olan bağlılığı Müslüman olduktan sonra da

yeni dinle sentezlenerek yaşamaya devam etmiştir. Atalar kültü de Türklerin eski inançlarından gelen ve İslamiyet’le veli kültürüne dönüşen inanç unsurlarından biridir.

Bozkırda yaşayan ve atlı çoban kültürünün hâkim olduğu Eski Türklere ait inanç sisteminin Gök Tanrı’ya bağlı gök ve yer kültü, atalar kültü ve tabiat kültürleri çerçevesinde şekillendiğini söylemek mümkündür (Kafesoğlu, 1980: 42; Ocak, 2015: 61). Birçok devlet kuran Eski Türklerin hemen hepsinde Gök Tanrı tanrıların en büyüğü olarak kabul edilmiştir. Hakanları tahta çıkartan, Türklere zafer kazandıran, felaketlerden koruyan Gök Tanrı’dır (İnan, 2015: 26). Orhun Kitabeleri’nde kâinatın yaratıcısı olarak görülen Türk Tengrisi sonsuz bir güce sahiptir. Tanrı olarak benimsenen ve tapılan Gök Tanrı dışında Türkler ölen atalarını da kutsal olarak görmüş, saygı ve korkuya dayalı bir bağ ile atalarıyla her zaman iletişim içinde olmaya devam etmiştir. Hatta Müslümanlığı benimsedikten sonra da Türklerin ata mezarlarına karşı aynı saygı ve özeni gösterdiklerini söylemek mümkündür.

Eski Türklerde ölümden sonra hayatın olduğuna dair inanç ve ata ruhunun canlı sayılması atalar kültürünün canlı bir şekilde yaşanmasını sağlamıştır. Atalara duyulan saygı, onların eşya ve hatıralarının da kutsal kabul edilmesini sağlamış, bu yüzden ölümler genelde eşyalarıyla birlikte gömülmüştür (Ocak, 2015: 62). Çin kaynaklarına göre, Doğu Türkleri ölmüş atalarına kurban sunabilmek için her yıl ata mezarlarının olduğu mağaralara giderlerdi. Bu geleneğin sürmesinde hanın bizzat kendisi rol alır ve üst düzey devlet adamları da ona eşlik ederdi (Roux, 2011: 36). Saka Türkleri ata mezarlarının yeri bulunmadıkça savaşmayı reddetmişlerdir. VIII. yüzyıla ait Türk mezarlarında balbal adı verilen ölünün kahramanlıklarını temsil eden yontulmuş taşlar vardır (Roux, 1999: 200-201). Asya Hunları her yıl Mayıs ayının ortalarında atalarına kurban sunmaktaydı. Ata mezarlarına yapılan saygısızlıklar büyük suç kabul edilirdi ve cezalandırılırdı (Kafesoğlu, 1980: 46-47). Göktürkler, atalarla ilişkisi olan mağaralarda her senenin beşinci ve sekizinci aylarında Hakan’ın gözetiminde kurban keserdi (Tanyu, 1978: 30). Bu ve bunun gibi örnekler Eski Türklerde atalar kültürünün önemini ortaya koymaktadır.

Ata ruhlarının takdisine dayanan atalar kültü ataya tapma şeklinde bir eylem gerektirmez. Ocak’ın ifade ettiğine göre atalar kültüründe ölen ataların birtakım güçlerle donatıldığı ve böylece arkada bıraktığı ailesine yardımcı olabileceği düşünülmektedir

(Ocak, 2010: 12). Fakat her atanın ruhu veya mezarı kült konusu olmamakta, sadece yeteri kadar saygın olanları buna erişebilmektedir (Günay-Güngör, 2015: 61). Ölmüş atalara duyulan korku ve ta'zim, onlar için kurban kesilmesi ailede baba hâkimiyetinin olduğunu göstermektedir. Eski Türklerde baba, büyükbaba ve dedeler ecdat olarak kabul edilir (Hançerlioğlu, 1993: 60).

Atalara saygı duymak, onlar için anıt taşlar dikmek, onlara yiyecek sunmak ve kurban kesmek atalar ibadetini oluşturmaktadır. Bu ibadetin görüldüğü toplumlarda her çeşit mal ve mülkün artacağı düşünüldüğünden sürekli atalar hoşnut edilmeye çalışılır (Örnek, 1971: 118). Orta Asya'da yaşayan eski Türk topluluklarında din adamı vasfını taşıyan kamlar, yaşayanların öbür dünya ile irtibat kurmalarını sağlar. Atalara ve ruhlara kurban sunulmasını, ölümlerin öbür âleme götürülmesini sağlayan kamlar bu sayede halk arasında büyük bir itibar kazanır (Eröz, 2014: 359).

Hemen hemen bütün Türk topluluklarında ataların ölümden sonra doğaüstü güçlerle donandıklarına inanılmış, geride kalanlardan kendilerini saygıyla tazim edenlere ve kurban kesenlere yardım edecekleri, saygısızlık yapanların da başlarına da felaket getirecekleri düşünülmüştür. Her ne kadar ilkel insanın düşünce yapısını yansıtırsa da dünyanın birçok yerinde hala ataların mezarları ziyaret edilmekte, istekler dile getirilerek atalardan yardım beklenmektedir.

Günümüzde Anadolu'da evliya, veli, dede, baba, eren ve ermiş gibi adlarla anılan kişilerin mezarlarının ziyaret edilmesi atalar kültürünün boyut değiştirerek devam ettiğini göstermektedir. Ata mezarlarını ziyaret ederek şifa bulmak, çocuk sahibi olmak, evlenmek, iş sahibi olmak, kazadan ve beladan kurtulmak gibi çeşitli dileklerin dilenmesi ve zarar geleceği inancıyla da ata mezarlarına saygısızlık yapmaktan çekinilmesi atalar kültürünün yansıması olarak devam etmekte ve Anadolu'daki veli kültürünü oluşturmaktadır.

I.2.3. Tabiat Kültleri

Yazılı kayıtların ortaya çıktığı dönemden itibaren Türklerin bilinen en büyük tanrısı Gök Tanrı'dır. İbrahim Kafesoğlu'na göre bozkır kavimleri inancında tek yaratıcı olarak görülen Gök Tanrı din sisteminin merkezinde yer almaktadır. Tanrı, semavidir ve mutlak iradeye sahiptir. Dünyada istediğine kut ve ülüğ bağışlar, bunu layık olmayanlardan geri alır. Eski Türk toplumunda ulu varlık karakteri taşıyan Gök Tanrı

dışında başka tanrıların da adları geçmektedir. Bunlar arasında özellikle “yer tanrıları” önemli bir yer tutmaktadır (Kafesoğlu, 1980: 55-58). Abdülkadir İnan’a göre, Göktürklerin Orhun Yazıtları’nda “ıduk yer-sub” (mukaddes yer-su) olarak ifade ettikleri bu kavram hem vatani hem de koruyucu ruhları temsil etmektedir. Bu mukaddes yer-su ruhları Göktürklerin kaderini idare etmekte, vatanın korunmasında onlara yardım etmekteydi. Bugünkü Şamanist Türk boylarında görülen dağ, su (ırmak, göl, pınar), ağaç-orman ve kaya kültürleri eski Türk yazıtlarında “yer-sub” olarak toplanmıştır (İnan, 2015: 48).

Eski Türkler’e göre tabiat, ruh adını verdiğimiz gizil güçlerle doludur. Dağlar, tepeler, ağaçlar, kayalar ve sular hisseden, duyan ve kutsallıklarından gelen güçler ile iyilik ve kötülük yapabilen varlıklardır. Türkler de bu varlıkların temsil ettiği doğaüstü güçleri kutsal bilmiş, saygı ve korku karışımı bir hisle onları memnun etmeye çalışmıştır (Ocak, 2015: 65). İzmir’de kutsal ziyaret yerleri üzerine yaptığımız çalışmada insanların sadece türbe ve mezarları değil; dağ, ağaç, su kenarı ve taş gibi kült nesnelerini de ziyaret ettikleri tespit edilmiştir. Çalışmamızın bu kısmında ziyaretlere konu olan tabiat kültürleri hakkında bilgi verilecektir.

I.2.3.1. Ateş-Ocak Kültü

Isınmak ve aydınlanmak için elde edilmesi şart olan ateş, dünyanın hemen her yerinde zaruri bir ihtiyaç olarak kutsal kabul edilmiştir. Ateş, anasır-ı erbaa olarak bilinen dört temel unsurdan biridir ve bazı toplumlar inançlarının bir gereği olarak ateşe tapmışlar bazı toplumlar ise sadece ateşe ve ateşte bulunduğu inandıkları iyelere karşı sonsuz saygı göstermişlerdir.

Yapısında bulunduğu inanılan uğur, bereket, koruyuculuk ve temizleyici özellikleri dolayısıyla ateşe gösterilen saygı, yakıcı ve yok edici niteliklerinden dolayı aynı zamanda korkuyla birleşmiş, ateşe karşı temkinli olmayı gerektirmiştir (Araz, 1995: 67). Satı Kumartaşlıoğlu, ateş ve ocağın insanlarla tanrılar arasında iletişim kurulmasını sağlayan ve kurbanı yakarak aracı vazifesi gören ilahi bir varlık görevinde olduğunu belirtmektedir (Kumartaşlıoğlu, 2012: 60). Ayrıca ateşin tedavi edici ve şifa verici gücüne inanılmaktadır (Tanyu, 1991: 53). Türklerde ateşin kutsal ve tanrısal gökten geldiğine dair pek çok inanç, uygulama ve anlatı bulunmaktadır. Bahattin Ögel’in vermiş olduğu bilgiye göre, Orta Asya ve Sibirya topluluklarında ateşin gökten

geldiği, hatta ateş yakmanın Tanrı tarafından öğretildiğine dair inanışlar bulunmaktadır. Bir Göktürk efsanesine göre Türklerin yarı insan yarı Tanrı olan atası soğuktan korunabilmeleri ve yemek pişirebilmeleri için ateşi bulur ve ateş yakmayı Türklerle öğretir (Ögel, 1993: 54). Altaylılar ise ateşin güneş ve aydan ayrılan bir parça olduğunu düşünür ve ateşin gökten Tanrı Ülgen tarafından yollandığına inanır. Ateşe küfretmek, ateşi su ile söndürmek ve ateşle oynamak yapılmaması gereken tehlikeli davranışlardır (İnan, 2015: 67).

Eski Türk toplumlarında ateş her ne kadar kutsal sayılsa da bir tapınma nesnesi olarak görülmemiştir. Türklerde ateşin koruyucu ve arındırıcı özelliği her zaman ön planda tutulmuştur. İbrahim Kafesoğlu, Göktürklerin 568 senesinde Bizans elçisi Zemarkhos ve ekibi Batı Göktürk sınırına vardığında, onları ateşler arasından geçirterek kötü ruhlardan arınmalarını sağladığını bildirmektedir. (Kafesoğlu, 1980: 25-26). A. Yaşar Ocak'ın İdrisi'den aktardığına göre, Uygurların büyük bir kısmı zamanında Zerdüşt dinine geçmiştir. Burada Uygurların ateşe tapma durumu netlik kazanmasa da Uygurlarda ateş kültürünün mevcut bulunduğunu söylemek mümkündür (Ocak, 2015: 244).

Başkurt ve Kazak Türkleri bir yağlı bezi yakarak hasta olan kişinin etrafında “alas, alas” diye dolaşırlar. Bu kelime Altay şaman dualarında da çokça geçmektedir. Yakut kamları ayinlerde kötü ruhları kovmak için “alias, alias” şeklinde bağırlar. Altaylıların ilahilerinde geçen dualardan anlaşıldığına göre ateş kültü ile Türklerde yer alan ocak kültü birbiriyle bağlantılıdır (İnan, 2015: 68) Ocak kültü ise atalar kültü ile bağlantılıdır. Ateşin her daim yanması, ocağın sürekli tütmesi ataların o yurttaki, o ocakta daima bulunduklarını gösterir. Ataların canları, ocakta olan ateşte tecelli eder. Yani atalarla temas kurabilmek için ateş ve ocağın bulunması şarttır (Eröz, 2014: 361). Altay yurtlarının tam ortasında sürekli yanan bir ocak bulunur ve bu ocağın üzerinde bir kazan devamlı kaynamaktadır (Radloff, 1956: 281). Altay Türklerinde gelin yeni yurduna girdikten sonra ocağın önünde saygıyla eğilir ve ateşin üstüne et atar ve kırmızı döker (Radloff, 1956: 327).

Türkler, Müslüman olduktan sonra da ateş ve ocak kültürüne olan bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Kara-Kırgızlar ateşin üzerine yağ dökerek önünde eğilirler (Radloff, 1956: 539). Kazak kadınları gerek yurda ilk girişlerinde gerekse ilk çocuk

doğurduklarında ateş önünde eğilir ve ateşe yağ parçaları atarlar (Radloff, 1956: 484). Şor Türklerinde düğün günü damat çakmağıyla yurt içerisinde büyük bir ateş yakar, bu ateşten çıkan kıvılcımlar gözlenerek yeni evlilerin saadet falına bakılır (Radloff, 1956: 363).

Orta Asya’da yaşayan ve Müslüman olan ya da olmayan tüm Türk topluluklarında ateş ve ocağın atalarla bağlantısı olduğu verilen örneklerde de görülmektedir. Ocağa ve ateşe saygısızlık yapılması ocağın içinde bulunan ata ruhunu da kızdıracığı için bundan kaçınılır. Hatta ata ruhlarının ocak aracılığıyla kızdırılması o yuvanın yerle bir olacağına veya evden birinin öleceğine işaret olarak kabul edilir. Bu inanış günümüzde Anadolu coğrafyasında hala yaşamaktadır.

Anadolu’nun pek çok yerinde ocaklar bulunmaktadır. Ocağın ata ruhunu barındıran bir iyesi olduğuna inanıldığı için ocağın kendisi ve çevresi her daim temiz tutulur, üzerine su dökülmez (Beydili, 2004: 436). Ateş ve ocakla ilgili bu yasaklar yüzyıllardır nesilden nesile geçerek yaşamıştır. Kızgın ateşe su dökülmez, ocağa ayakkabıyla basanlar cezalandırılır. Ateş devamlı yanık haldedir ve bir evden başka eve ateş verilmez. Verilmesi durumunda ocağın yıkılacağına dair bir inanç vardır (Kırcı, 1998: 406). Hastanın ateşte yakılan bitkiyle tütsülenmesi, koyun sürülerini ateş arasından geçirerek hastalıklarda koruma, ateşten atlamak, ateşin etrafında dönmek gibi uygulamalar eski ateş kültünün günümüzdeki yansımalarından bazılarıdır (Ocak, 2015: 249-250).

Alevi ve Bektaşî topluluklarında ateş ve ocağın çok önemli bir yeri vardır. Tahtacılar da her sabah evde yakılan ateşe saygı gösterilir. Kadınlar, ateşten aldıkları bir kor parçasını evin tüm odalarında dolaştırarak evi kötü ruhlardan arındırdıklarına inanırlar. Hasta kişiler, iki taraflı yakılan ateşin arasından geçirilerek şifa bulmaya uğraşırlar (Ocak, 2015: 250). Senirkent’te yaşayan Bektaşîlere göre, ocak, çiğleri hem zahiri hem de bätini olarak pişirir, bu yüzden ocağa niyaz edilir. Aydın’da yer alan Tahtacılar da baba yeni evlenen oğlu için bir çadır yaptırır ve “ocağı ebediyen tütsün” diye ilk ateşi yakar. Kurban kesilen bu törene “Yeni Ocak Uyandırma” adı verilir (Eröz, 2014: 363-364).

Boratav’a göre ocağın bildiğimiz anlamından başka üç anlamı daha vardır; “*Ocak kelimesinin, bildiğimiz anlamından türeme üç anlamı daha var: Birincisi, “ocağın*

batsın” deyiminde olduğu gibi, soy. İkincisi, “Hasan Dede Ocağı”, “Narlidere ocağı” deyimlerinde görüldüğü gibi, Anadolu’da Alevi-Kızılbaş topluluklarının, bölge bölge, bağlı bulundukları kutlu merkezler; ocak, bu deyimlerde, aynı zamanda, o yerlerde oturan tarikat ulularının soyu anlamına gelir; genel olarak bu ocakların önderlik görevi babadan oğula geçer; nitekim ocak ulusunun soyundan olan kimselere “Ocazâde” derler. Kelime, üçüncü anlamı ile belirli bir veya birkaç hastalığı sağaltma gücünde olan, bu işin yöntemlerini bilen, bunu uzmanlık edinmiş kimseyi gösterir: “sarılık ocağı, “fitik ocağı”, vb. gibi. Bu son halde, “ocak” ve “ocaklı” deyimleri eş anlamda kullanılır” (Boratav, 2013: 129). Alevi- Bektaşî zümreleri arasında bu üç tanımın da halen yaşadığını görmekteyiz. Özellikle ocaklı kişilerin bir yatırın yakınındaki bir bölgede yaşadığına, o ermişin soyundan geldiğine ya da orada görevli olmasından gelen yetkiyle sağaltma işlemlerini yaptığını söylemek mümkündür. Ocaklı olma soydan geçebileceği gibi ocaklı bir kişiden “el alarak” da olabilir (Boratav, 2013: 129).

Anadolu’nun birçok yerinde bir türbeye ya da yatıra bağlı ocaklara ve buralarda ocaklı olarak sağaltma işlemleri yapan Alevi dede ve analarına rastlamak mümkündür. Özellikle Tahtacı Türkmenlerin mezarlıklarında mezarların yanlarında birer küçük ocak bulunur. Nevruz ve Hıdırellez gibi bayramlar mezarların yanında yiyip içilerek kutlanır. Bu ocaklar, atalarla geride kalanların buluşma yerleridir (Duymaz- Şahin, 2008: 124). Günümüzde Mersin Tahtacıları ata ocağında ya da ocak başında kurban törenleri düzenlemektedir (Çıblak, 2005: 171). Burada önemli olan her ailenin kendi soyunun bağlı olduğu ocağın yanında konaklaması ve orayı kullanmasıdır. Örneğin Balıkesir’deki Sarıkız ziyaretinde her aile kendi ocağının yerini bilmektedir ve başkalarının ocağını kullanmayarak ona saygı göstermektedir. Bu durum atalar kültü ile ocak kültürünün bağlantısını da ortaya koymaktadır (Duymaz-Şahin, 2008: 122). Manisa Akhisar’da yer alan Bektaş Dede Türbesi’ne bağlı ocak Türkiye’nin her yerinden Alevi-Sünni vatandaşlarca ziyaret edilmektedir. Bu ocakta yer alan ve sağaltma konusunda bilgili olan ocaklı kişi şifa bulmak için gelen kişilerle ilgilenir. Sağaltma görevini üstlenenler genellikle dedenin soyundan gelmiş ya da el almış ve ocağa mensup kişilerdir. Hem dede ocaklarının hem de sağaltma ocaklarının soy kurucuları olan ataların mezarlarının birer yatır hüviyetinde olması ve bu yatırların birer kült merkezi

olması da bu ocakların atalar kültü ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır (Duymaz-Kumartaşlıoğlu, 2012: 316, 319).

İzmir’de yer alan Hamza Baba Ocağı’na da Anadolu’nun her yerinden ziyaretçiler gelmektedir. Hamza Baba Ocağı’nın Manisa, Kemalpaşa, Balıkesir, İzmir, Çanakkale, Akhisar, Demirci, Menemen, Turgutlu, Aydın, Dikili, Bergama, Edremit gibi şehirlerde ve Ege Bölgesinde 100 ’ün üzerinde köy ve kasabada taliplileri vardır (Onarlı, 2002: 2). Ayrıca İzmir Narlıdere’de Külahlı Baba (Durhasan Dede) Türbesi’nin etrafında şekillenen “*Yanyatır Ocağı*” bulunmaktadır.

I.2.3.2. Dağ Kültü

Tarihin en eski çağlarından itibaren dağlar ve tepeler, yükseklikleri ve göğe yakın olmaları sebebiyle kutsal ve yüce olarak kabul edilmiş, tanrının ululuğunu ve aşkınlığını sembolize etmiştir. Özellikle eski toplumlarda dağlar ilahların ikamet ettikleri yerler olarak düşünülmüştür. Greklerdeki Olympos Dağı tanrıların evidir. Dağların bulunmadığı yerlerde ise insanlar, büyük kuleler inşa ederek tanrıya yaklaşma ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Babil Kulesi, ziguratlar ve piramitler gibi yapılar eski toplumların tanrıya yakın olma çabalarından kaynaklanmaktadır. Dağlar; uzak, ulaşılmaz ve görkemli olmaları sebebiyle de her zaman tanrının gücünün timsali olmuştur.

Kutsal varlıkların ve ilahi işaretlerin tezahür ettiği yerler olan yüksek tepeler ve dağlar, din ve inançlarda da ilahi bir mahiyet taşır. Sina Dağı, Yahudilikte ve İslam’da Hz. Musa’nın Tanrı ile görüştüğü yer olarak kabul edilir ve kutsaldır. Çin imparatorları tanrıya kurbanlarını dağ zirvelerinde kesmişlerdir. Japonlarda dağı ifade eden “kami” kelimesi aynı zamanda “ilah” demektir. Tibet inançlarında kutsal dağlar, göğün direkleri veya yerin kazıkları, hatta ülkenin ilahları olarak bilinmektedir. Kitab-ı Mukaddes’te kutsal kabul edilen dağların adları geçmektedir. Hristiyanlara göre Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği Calvaire tepesi; dünyanın merkezi, semavi dağın zirvesi ve Hz. Âdem’in yaratılıp defnedildiği yer olarak kabul edilmektedir. Hz. Muhammed kendisine vahiy gelmeden önce Hira Dağı’nda ibadet ve tefekkür etmektedir. Müslümanlar tarafından farz kabul edilen Hac ibadetinin ana esaslarından biri Arafat Dağı’na çıkmaktır (Harman, 1993: 400-401).

Ulûhiyetinden ve yüksekliğinin verdiği azametten dolayı dağlar, dünyanın her yerinde kutsal kabul edilmiştir. Dağlar için savaşlar verilmiş, yeminler edilmiş ve dağa sahip olanın yenilmez olduğu düşünülmüştür. Orta Asya’da yaşayan Türk topluluklarının hemen hepsinde dağ kültüne rastlamak mümkündür. Buralarda yer alan dağların çoğu Türkçe ve Moğolca kutlu, mukaddes, büyük ata, büyük hakan anlamlarına gelen “Han Tanrı, Bayan-ula, Buz-tağ-ata, Iduk Art ve Kayrakan” vb. isimlerle anılmaktadır. Her boyun ve her oymağın kendine has kutsal ıduk dağları olduğu gibi, boylardan kurulu büyük birliklerin ortak kabul ettikleri kutsal sayılan bir dağları vardır (İnan, 2015: 49).

Eski Türklerde dağ, devletin merkezi olarak görülmekte ve kutsal kabul edilmektedir. Göktürk ve Uygur döneminde dağlık ve ormanlık bir alan olan Ötüken, devletin merkezi kabul edilmiş ve çevresiyle birlikte kutsallaştırılmıştır. Hatta Türklerin yemin ederken kutsal bildikleri dağlar adına ant içtikleri bilinmektedir (Bayat, 2007: 223). Bütün Türk toplumları tarafından kutsal kabul edilmiş, belli bir ad verilmiş, özel ve bilinen dağlar Orta Asya coğrafyasında her zaman kendisine yer bulmuştur. Buryatların “Bayan Kangai” olarak adlandırdıkları, tüm yeryüzünün efendisi olarak kabul ettikleri ve Tu-kiilerin Ötüken’i olan sıradağlar bu bölgede çok büyük önem taşımaktadır. Ötüken ağaçlı bir dağdır ve ağaçların varlığı onun kutsallığını arttırmaktadır. Aynı zamanda hükümdarın Gök ile teması bu alanda gerçekleşmektedir (Roux, 1994: 125-126).

Hun Türklerinin Han-Yoan dağında her yıl geleneksel olarak Gök Tanrı’ya kurban sunduğu bilinmektedir. Hun hakanları Çinlilerle yaptıkları anlaşmaları Hundağı adı verilen bir dağın tepesinde kurban kesip and içerek karara bağlarlardı. Altaylı Şor ve Beltirler de “tengere tayıg” (tanrı-gök kurbanı) denilen kurbanlarını dağ tepelerinde yaptıkları ayinlerle Gök Tanrı’ya sunarlardı. Bu durum Türklerin dağları tanrı makamı olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır (İnan, 2015: 49).

Göktürklerin İdik Baş, Tamag Iduk adı verilen kutsal dağlarının olduğu ve bunların “ıduk yer-su” adıyla kutsallaştırıldığı bilinmektedir. İslam coğrafyacılarından Gerdizi, Çiğillerin’in ülkelerindeki bir dağı kutsadıklarını, o dağın üstüne yemin ettiklerini ve tanrının bu dağın üzerinde yaşadığına inandıklarını ifade etmektedir. XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut da Şamanist ve Budist Türklerin yüce dağları ve tepeleri

sürekli takdis ettiklerini bazılarının ise bunlara secde ettiklerini yazar. XII. yüzyıla ait bir coğrafya kaynağında Uygurların her sene yüksek bir dağa dua edip kurban kestikleri yazılıdır. (Ocak, 2015: 116). Ayrıca anlatılan bir efsaneye göre Uygurların saadet ve bolluk sağlayan Kuttağ adını verdikleri kutsal bir dağları vardır. Bu dağ Çinliler tarafından götürülünce Uygurlar perişan olmuştur (İnan, 2015: 50). Dağın kaybedilmesi Uygur toplumu üzerindeki kutun (talihin) yok olmasına ve Uygurların yenilmelerine sebep olmuştur. Dağların ruhları olduğu düşünüldüğü için dağ ve tepelerde saygısızca davranılması ve dağ iyesinin kızdırılması sonucu başa felaket geleceğine inanılmaktadır.

Günümüzde Şamanist Altay Türklerinde dağ kültü canlı bir şekilde varlığını korumaktadır. Altaylılara göre dağ ruhları insana iyilik, refah ve mutluluk verirler; saygısızlık durumunda ise cezalandırıp hastalık gönderirler. Bu ruhlar insanların dualarına cevap verebildikleri gibi onların kahrolmasına da neden olabilir. Onlara dua edip ilahi söyleyerek ruhlarını memnun etmek mümkündür. Altaylılarda her kabilenin kendine özel soyunun hamisi olan bir dağı vardır. Her boy benimsemiş olduğu dağ ruhu için kanlı kurbanlar keser, saçı olarak bulgur karıştırılmış süt serper. Bu kurban ayini sırasında şaman, kurban edilen hayvanı dağ ruhlarına ulaştırmakla görevlidir (Anohin'den Aktaran İnan, 1998a: 416-418). Altay Türklerinin efsanelerinde Altay dağı adı verilen mukaddes bir dağ vardır. Burası; çocuğu olmayan kadınların, şifa arayanların, başı belada olanların gelip dua ederek kurban kestikleri kült haline gelmiş bir dağdır (Ergun, 1996: 68).

Sibiryada Türklerinde ise dağın mitolojik ve dinsel anlamı vardır. Onlara göre, kahraman dağın içinde doğardı. Telengitlerde, çocuğu olmayan kadınlar kutsal dağa çıkıp dua ederek çocuk sahibi olabileceklerine inanırlardı. Altay Tatarlarının destanlarına göre Tanrı Bay Ülgen göklerde, kızıldan bir dağda yaşamaktadır. Yakutlara göre ise Tanrı yedi katlı bir dağ üzerinde durmaktadır. Başkurtlar “Tura Tev” adını verdikleri kutsal dağa kurban merasiminden önce çıkmayı uygun görmemiştir. Moğollarda Cengiz Han Tanrı’ya şükür etmek için dağa çıkar ve yüzünü güne dönerek üç defa diz çöküp selam verir. Şor Türklerinde şamanlar, Buzdağ adı verilen bir dağdan ilham alır. Hakaslar dağ ruhunu tüm canlıların sahibi olarak görür (Beydili, 2004: 146-149). Buraya kadar verilen örneklerde Orta Asya Türk coğrafyasında dağların kutsallığı açık bir şekilde görülmektedir. Bazen tanrı bazen de tanrı vasıfları taşıyan ulu bir ruha

sahip olduğu düşünölen dağlar başta Gök Tanrı olmak üzere değişik inançlara sahip Türk boyları tarafından her zaman saygı görmüştür. Hatta İşlamiyet'e geçildiğinde dahi dağlar eskiden olduğu gibi kutsal bilinmiş ve tazim edilmiştir.

Dağ, Tanrı'nın yaşadığı yer olarak düşünöldüğu gibi hem vatan hem de ata ruhlarının barındığı yer olarak görölmüştür. Orhun Yazıtlarında Türklerin kutsal vatan anlayışları Ötüken yışla (orman) Bodin İnli dağları olarak anılmaktadır. Burada dağ ve orman kültünün ortak bir kült gibi algılandığını söylemek mümkündür. Yine dağlara ıduk, ula gibi isimler verilmesi, dağların atalık işlevini haber vermektedir. Dağın baba, ağacın ana olarak kabul edilmesi çok eski mitolojik ibarelerdir. Kırgız Türklerinde yer alan Kayberen ata, dağda ve dağın çevresinde bulunan varlıkları koruyan dağ iyesinden başkası değildir. Kayberen ataya yılın belli dönemlerinde kurban sunmak, av için onun rızasını almak bir Kırgız geleneği haline gelmiştir (Bayat, 2007: 227-228).

Türk tarihinde dağlarla ilgili en önemli anlatılardan biri kuşkusuz Göktürklerle ait Ergenekon Destanıdır. Öz yurdundan kovularak evsiz/ yurtsuz bırakılan Türk halkı doğaüstü bir yolculuğa adım atar. İnanç ve öz değerlerinin yardımıyla dar geçitlerden, ayak basmamış topraklardan geçerek Ergenekon Dağı'na gelir. Kendi topraklarına sahip olabilmek için Ergenekon bir erginlenme/bilinçlenme aşamasıdır. Ergenekon dağı, Türkleri bağrına basmış, onları Çin zulmünden korumuştur. Demir dağ, sağlamdır fakat bir başka kutsal nesne olan ateşle şekil alabilir. Burada dağı eriten ateş aslında Türk birlik ve beraberliğidir. Milletin inancı sayesinde geçici yurt olan dağ aşılabilmış ve ait oldukları topraklara varılabilmıştir (şenocak, 2013: 2531-2534). Türk coğrafyasında İşlami döneme geçildikçe dağ kültünün hayatiyetini yitirmediği görölmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda her anlatmanın sonundaki dualarda geçen "*yerli kara dağın yıkılmasın*" ibaresi bize dağın adeta vatan gibi önemli bir konumu olduğunu göstermektedir (Ergin, 2009: 36).

Türkler, dağlara atfettikleri bu kutsallığı göç ettikleri diğer ölkelere ve Anadolu'ya da taşımışlar ve dağın kutsallığına dair bu inanç Müşlüman Türkler arasında da varlığını devam ettirmiştir (Günay-Güngör, 2015: 55). Ali Duymaz ve Halil İbrahim şahin'e göre, Türkler Anadolu'da kutsal dağ ile ilgili düşöncelerini tekrar canlandırmış ve dağları yaşanabilir mekânlar haline getirmiştir. Türklerin bu mekânı dönüştürme çabalarına verilebilecek en güzel örneklerden biri Batı Anadolu'da yer alan Kaz

Dağı'dır. Yunan mitolojisinde İda adıyla yer alan Kaz Dağı, Tanrıların bulunduğu bir mekân olarak kabul edilir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması sonucu bu kutsal dağ da dönüşüme uğramış ve Sarıkız efsanesine⁸ konu olmuştur. Geçmişten gelen dağ kültü, Türklerle beraber dönüşüme uğrayarak yaşamaya devam etmektedir (Duymaz-Şahin, 2008: 118). Anadolu'da bu şekilde kutsal kabul edilen dağlara özellikle Alevi ve Bektaşî topluluklarında rastlanmaktadır. Hacı Bektaş'taki Arafat Dağı, Hasandede köyünde yer alan Denek Dağı, Bingöl Dağları⁹ üzerindeki Kaşkar tepesi Alevi ve Bektaşî vatandaşlarca kutsal bilinerek ziyaret edilmektedir (Ocak, 2015: 119-120).

Anadolu'da özellikle dağ doruklarında kendileriyle aynı adı taşıyan evliyalar yatmaktadır. Bu dağlarla yatacın ilişkisini anlatan efsaneler anlatılmakta ve bu efsaneler dağın adının nereden geldiğine dair bilgiler içermektedir (Boratav, 2013: 59). Elazığ'da yer alan Ankuzu tepesi, adını orada yatan ve adına kurbanlar kesilen Ankuzu Baba türbesinden almaktadır (Araz, 1995: 47). Toroslardaki tepeler orada yaşayan Türkmenler tarafından kutsal kabul edilmiş ve her bir tepeye birer dede adı verilmiştir (Yalman, 2000: 283). Afyon'da Kuzuçurantepe ve Dedesivrisi, Erdek'te Dilektepe'de Dilek Dede bulunmaktadır. Akçakoca'da Kargın Dağı'nda bu isimli bir yatac ve Kaplandede Dağı'nda Kaplan Dede yatacı vardır. Köylüler yağmur duası için bu tepelere çıkarak yataca dua ederler ve kurban keserler. Madran Dağı'nda hem Sünni hem Alevi vatandaşların ziyaret edip kurban kestikleri iki tane yatac mevcuttur. Domaniç ve diğer dağlarda ise Ağlarcababa, Karcıkebe, Selimbaba vb. isimlere sahip yataclar bulunmaktadır. İstanbul Boğaziçinde Yuşa tepesinde yatan Yuşa Peygamberin makam mezarı bulunmaktadır (Eröz, 2014: 402-403). İstanbul'un en büyük evlialarından biri olan Eyüp Sultan da yine kendi adını taşıyan bir tepede yatmaktadır. Anadolu'nun hemen her yüksek tepesinde bir yataca, bir veli mezarına rastlanmaktadır. Eski Türklerde kutsallık arz eden dağ ve tepeler, üzerlerinde yer alan olan yatac ve makam mezarlarıyla kutsiyetlerini pekiştirmektedir. Veli ve ermişlerin ibadet ve itikat için çekildikleri ve tekkelerini kurdukları bu tepeler dağ kültü ile atalar kültünün birleşmesini sağlamıştır.

⁸ Sarıkız efsanesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pertev Naili Boratav. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: Bilgesu Yay., s. 60.

⁹ Bingöl Dağları hakkındaki efsane için bkz. Pertev Naili Boratav. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: Bengisu Yay., s. 58.

İzmir şehrinde de kutsal ziyaret yerleri arasında yer alan türbe ve yatırların bir kısmının tepe ve dağ gibi yüksek mevkilerde bulunduğu tespit edilmiştir. Narlıdere ilçesinde Alevi Tahtacılarının Yan Yatırlar Ocağı'na bağlı beş tane yatır Narlıdere dağlarında bulunmaktadır (Tanyu, 2007: 277). Kemalpaşa ilçesinde yer alan Tufan Dede, Yukarı Kızılca dağ eteklerinde yer almaktadır. Yine bu bölgede Mahmut Dağı'nın zirvesinde Mahmut Dede'nin mezarı bulunmaktadır. Ödemiş Birgi'de yer alan İmam Birgivi'nin mezarı merkezden biraz uzakta bulunan bir tepede yer almaktadır. Bornova'da Lakaköy'de bulunan Bayrak Dede, köyden biraz yukarıda tüm İzmir'i gören bir tepede gömülüdür. Menemen'de Hıdır Tepe denilen mevkide bulunan Hıdır İlyas Dede yatır her yıl Hıdırellez'de binlerce insan tarafından ziyaret edilmektedir. Karşıyaka Doğançay mevkiine yakın bulunan Durmuş Ali Dede'nin mezarı da tüm İzmir'in seyredilebileceği bir tepede yer almaktadır. Örneklerden de görüleceği üzere dağ ve tepelik bölgeler üzerlerinde birer yatır bulundurmasıyla kutsallık kazanmış, insanların çeşitli zamanlarda ziyaret edip dua ettikleri ve kurban kestikleri mekânlara dönüşmüşlerdir. Burada Eski Türklerde olan atalar kültü İslamiyet'le veli kültürüne dönüşmüş, dağ kültürüyle bütünleşerek yaşamaya devam etmiştir.

I.2.3.3. Ağaç Kültü

Evrenin yaratılışından itibaren var olma, türeyiş, beslenme, tanrı ile iletişimde aracı olma, şifa bulma gibi birçok özelliği içinde barındıran ağaç, insanoğlunun kült sayarak kutsal kabul ettiği tabiat unsurlarından biridir (Ergun, 2012: 25). İlkel insan düşüncesine göre ağaç gücü temsil etmektedir ve hatta bu güç kozmik bir güçtür. Ağacın şekli ve özü türlere göre kutsallık kazanmasına sebep olur ama bu kutsallık ağacın tapım nesnesi olmasını gerektirmez. İnsanlar ağacın simgelediği manevi güçten etkilenir ve ona saygı gösterirler (Eliade, 2003a: 269). Hayatı, ölümsüzlüğü, bilgeliği ve gençliği temsil etmesi bakımında dünyanın her yerinde aynı sembolleri karşılayan kozmik güç hayat ağacıdır. Üç katmandan oluşan âlemi (yer altı, yer üstü ve gökyüzü) birleştirdiği düşünülen bu ağaç dünyanın tam ortasında kabul edilir (Ergun, 2012: 26-27).

Eski kavim ve dinlerin hemen hepsinde kutsallaştırılan ağaç günümüzde de bu saygınlığını korumasına rağmen esasta iptidai devirlerden kalma bir inanç biçimidir. Ağaçların dönem dönem kendilerini yenilemeleri ölüme karşı koyma olarak

değerlendirilmiş, böylece birer ulûhiyet mekânı olarak ilah ve ruhların ağaçlarda yaşadığı düşünülmüştür. Eski Yunan'da ağaç perilerinin olduğuna, Eski Mısır'da ise sikamor adlı ağacın tanrıları içinde barındırdığına inanılmıştır. Ağaca kutsallık vasfının yüklenmesiyle bazı ağaçlar özel niteliklere sahip olmuştur. Selvi, hayat ağacını; nar cennet ve sonsuzluğu temsil eder. Eski Roma'da defne dalı zaferin, meşe yaprakları gücün sembolüdür. Çin, Hint ve hatta Kızıldereli toplumlarında dahi ağaç dünyanın eksenini kabul edilmiştir. Yahudilik ve Hristiyanlık'ta da ağaçlar kutsal kabul edilmiş ve hayat ağacı figürü arkaik toplumlarda olduğu gibi bu dinlere inanan toplumlarda da kendine yer bulmuştur (Tanyu, 1988: 456-457). Ağacın kökleriyle yerin altına, dallarıyla da göğe doğru uzanması ve bu bakımdan yer-gök eksenindeki konumu eskiden beri bütün toplumlarda ilahi bir varlık olarak görülmesini sağlamıştır.

Diğer toplumlarda olduğu gibi Türkler arasında da ağaç saygı duyulan, kutsal kabul edilen bir tabiat unsuru olmuştur. J. P. Roux, Türklerin arasında ağacın çok fazla saygı gördüğünün altını çizer ve Kaşgarlı Mahmud'un şu ifadesini de bu duruma örnek olarak gösterir: “*Türkler Tengri ismini, büyük ağaç gibi göze büyük görünen her şeye veriyorlar.*” (Roux, 1994: 123). Burada aslında ağacın Tanrı olması ya da ağaca tapınma gibi bir durum söz konusu değildir. Ergun'un ifade ettiğine göre ağaç; şekli ve şemai özellikleriyle Gök Tanrı'nın yeryüzündeki sembolüdür (Ergun, 2012: 189). Altay Tatarları “her şeyin merkezinde, yeryüzünün göbeğinde, dünyadaki ağaçların en büyüğü, tepesi Bay Ülgen'in oturduğu yere değen devasa bir çam ağacı bulunduğunu” iddia etmektedir. Yakutlara göre yeryüzünün merkezinde göğü kateden büyük cüsseli bir ağaç bulunmaktadır (Roux, 1994: 123).

Türklerin soy ile ilgili anlatmalarında da ağacın önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Radloff tarafından tespit edilen bir Altay efsanesine göre Tanrı yeryüzünü yarattıktan sonra dalsız budaksız bir ağaç görür. Bu ağaca bakarak “dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin” der ve o ağaçta dokuz tane dal oluşur. Sonrasında Tanrı dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun” diye emreder (İnan, 2015: 15). Bu şekilde ağacın köklerinde dokuz insan ve onların soyundan da dokuz ulus meydana gelir. Uygurların türeyişi anlatan bir başka efsanede de Uygurlar eski atalarının yaşadıkları topraklarda yaşamaktadır. Burada Karakurum adlı bir dağ ve bu dağdan çıkan Tola ve Selenge adlı iki nehir vardır. Bir

gece bu iki nehir arasındaki bir ağacın üzerine kutsal bir ışık iner. Bu hali gören halk da ağacın başına toplaşır. Işık geçtikten sonra ağacın gövdesi şişmeye başlar. Bu ışık her gece düzenli olarak ağaca düşer ve ağacın gövdesi hamile bir kadın gibi git gide şişmeye devam eder. Dokuz ay on gün geçtikten sonra ağaçtaki şişkinlik çatlar ve ağaçtan 5 tane çocuk dünyaya gelir (Ögel, 1993: 82).

Türkler arasında ağacın önemini anlatan bir başka anlatı ise Oğuz Kağan destanıdır. Reşideddin'in kaydettiği destana göre Oğuz, ağaç kovuğunda doğum yapan bir kadının çocuğuna kabuk anlamına gelen "Kıpçak" adını vermiştir (Roux, 1994: 164). Böylece Kıpçakların soyuna dair bilgiler bu anlatıda ortaya çıkmaktadır. Oğuz Kağan destanının Uygur versiyonunda da Oğuz bir ağaç kovuğunda görmüş olduğu kızla evlenmiştir (Ergin, 1988: 16). Türk kültürüyle ilgili olarak yaptığımız bu alıntılarda da ağaçtan türemeye ilgili efsanelerin Türk topluluklarında çok eski zamanlara dek uzanan ağaç-orman kültürüyle de alakalı olduğunu göstermektedir. Türk kozmolojisindeki Gök kültüne karşılık kutsal Yer-su grubuna dâhil olan ağaç-orman kültü; dağ, su, taş gibi önemli tabiat kültlerinden bir tanesidir. Kagnılı Türk boylarında kötü ruhlardan arındırılmak istenilen bir yere ağaç dikilir, kurban olarak yere bir koyun gömülürdü (Çoruhlu, 2010: 128). Yine Göktürkler ve Uygurlar tarafından kutsal kabul edilen Ötüken üstü ormanlarla kaplı bir dağdır. Burası, ıduk olduğu için büyük kutsal yerler arasında yer almaktadır ve dağların zirvesi göğe yani Tanrıya yakın olduğu için ilahi bir özelliği de vardır. Göktürlere ait Kültigin anıtının Güney cephesindeki yazılarda Türklere Ötüken Ormanından ayrılmamaları, buradan daha iyi bir yer olmadığı ve oradan ayrılırsa başlarına felaket geleceği belirtilmektedir (Aydın, 2012: 40-42). Ötüken Ormanı bu manada kutsal merkez olarak kabul edilmiş ve ne halkın ne de hükümdarın orayı bırakmaması öğütlenmiştir. Yazıta göre, eğer Türkler ataların yaşadığı yer olan Ötüken'i terk ederse başka devletler tarafından mağlup edileceklerdir.

Gerek yaratılış gerekse türeyiş ile ilgili efsanelerinde ağacın, ata veya ana olarak görülmesi hemen hemen bütün Türk boylarında ağacın kutsal kabul edilmesini sağlamıştır. Günümüzde ağaç kültürünün eskisi gibi devam ettiği topluluklardan birisi de Altaylar'dır. Altaylar'da çam, kayın, çınar ve servi ağaçları hala kutsal kabul edilmektedir. Ocak'ın ifade ettiğine göre; "*Çeremisler, Buryatlar, Yakutlar, Başkurtlar, Kazaklar ve Kırgızlar arazide tek duran ulu ve yaşlı çam, kayın, ardıç, servi ve çınar*

ağaçlarına adaklar adamakta, kurbanlar kesmekte ve bir takım dualarla onlardan dilekte bulunmaktadır. Külte konu olan ağaçlar kurusalar dahi dokunulmamakta, adaklar ve kurbanlar sunulmaya devam olunmaktadır” (Ocak, 2015: 132).

Türk toplulukları içinde en çok kült olan ağaçların başında kayın gelmektedir. Doğu Türkistan bölgesinde Müslüman kamların hastayı büyü ile tedavi ederken yakınlarında kayın ağacı bulunur. Orta Asya coğrafyasında yer alan bazı Türk boylarının kamları da çevrelerinde kayın ağacı olmadan ayin yapmazlar. Kam, topluluk adına kayın ağacına kurban sunar:

*Altın yapraklı mübarek kayın,
Sekiz gölgeli mukaddes kayın,
Dokuz köklü, altın yapraklı bay kayın,
Ey mübarek kayın ağacı, sana kara yanaklı
Ak kuzu kurban ediyorum (İnan, 2015: 64).*

Ağaç, kutsal ata kabul edildiği için ondan yardım istenir, dilekler dilenir. Yakut kadınları çocukları olmuyorsa kutsal kabul edilen bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde, “yer sahibi” ne yalvarırlar; ağlayarak dua ederler. Duadan sonra çocuğu olanlar bunun Tanrıdan yer ağaç ruhları sayesinde verildiğini düşünürler. İlk çocukları olduğu zaman ise evin erkeği ormana gidip bir kayın ağacı söker. Bu ağaçtan bir buçuk arşın uzunluğunda üç kazık hazırlar. Çocuk doğduğunda ise bir hayvan kurban edilir ve kurban edilen hayvanın kemikleri ormanda bir ağaca asılır. Kırgızlarda Şamanizm devrinden kalan kutsal ağaçlar, ata mezarlarının İslamlaştırılması ve evliya türbesine dönüştürülmesi ile birlikte kutsallıklarını korumaya devam etmiştir. Kırgız kadınlarının şeriata aykırı bid'atlarından şikâyet eden Molla Gazi “kadınları kısır olursa sahrada tek başına biten bir ağaç, bir kuyu (pınar) veya su yanında koyun kesip gecelediklerini” belirtmektedir (İnan, 2015: 167-168).

Ağaç kültürünün halk anlatılarındaki yansımalarına en güzel örneklerden biri de Dede Korkut Kitabı’nda yer almaktadır. Basat kim olduğunu soranlara “*Atam adın sorar olsan kaba ağaç*” şeklinde kendini tanıtır. (Ergin, 1997: 214). Her anlatmanın sonunda yer alan dualarda ise “*gölgelece kaba ağacın kesilmesin, yirlü kara tagların yıkılmasun*” cümlesinin tekrarlandığını görmekteyiz (Ergin, 1997: 94). Salur Kazan’ın oğlu Uruz asılmak için götürülürken karşısında ağaca şu şekilde seslenir:

*Ağaç, ağaç derisem sana, azlanma ağaç,
Mekke ile Medinenün kapısı ağaç,
Mūsā Kelimün asāsı ağaç,
Böyük böyük sularun köprüsi ağaç,
Kara kara denizlerin gemisi ağaç,
Şāh-ı Merdān Alinün Düldülinün eyeri ağaç,
Zü'l-fikārun kınıla kabzası ağaç,
Şāh Hasanıla Hüseyinün beşigi ağaç,
Eğer erdür, eğer 'avratdur korhusı ağaç,
Başun ala bakar olsam başsuz ağaç,
Dibün ala bakar olsam dibsüz ağaç,
Meni sana asarlar, götürmegil, ağaç,
Götürecek olurısan yigitligüm seni tutsun, ağaç.
Bizüm elde gerek idün ağaç,
Kara hindü kullaruma buyurayıdum,
Seni pare pare toğrayalarıldı, ağaç. (Ergin, 1997: 108-109).*

Türk toplumuna göre üç âlemi birbirine bağlayan ve kozmik dengeyi sağlayan ağaçlar vardır. Kutsal sayılan bu ağaçların başında kayın, çam, dağ servisi, ardıç ve çınar yer almaktadır. Gök Tanrı'nın sıfatlarını temsil eden ve Tanrı'nın kutunu taşıyan bu ağaçlar, bulundukları yüksek dağ zirvelerini ve çevresini mukaddes bir yer haline getirir. Hayat ağacı ve Tanrı kutunun temsili olan bu ağaçlar; Bay Terek, Bay Kayın, Ulu Ağaç, Kaba Ağaç, Han Ağaç, Yalnız Ağaç vb. gibi adlar almakta ve semavi özellikler taşıdıkları kabul edilmektedir. Halkın kabulüne göre bu kutlu ağaçlar, Cenab-ı HaKK tarafından dikilmiştir. Ayrıca evi-obayı sembolize eden ağaçların da mutluluk teminatı olduğu ve bereket getirdiği inancı yaygındır. Türklerin kutsal saydıkları ağaçlar; “meyvesiz, ulu, açık renkli, gölgeli ve kaba”dır (Ergun, 2012: 246-247). Günümüzde bile ev ve mezarların çevresinde uzun ve sık yapraklı ağaçların dikildiği görülmektedir.

Ağaç, kökleriyle ataları, gövdesiyle hayattaki nesli, dallarıyla da gelecek nesilleri sembolize eder. Her ailenin, oymağın ve milletin bir soy ağacı vardır. Bu ağacın canlılığı ile soyun devamı arasında önemli bir paralellik bulunur. Ağacın kuruması,

kesilmesi, devrilmesi soyun tükeneceğine delalettir (Ergun, 2012: 307-307). Ağacın bu şekilde insan ve soyun hayatıyla alakalı olması, onun devamlı yeniden dirilen bir varlık olmasıyla bağlantılıdır. Ögeday ve Kubilay Han bu inanca bağlı olarak kendileri adına ağaç diktirmiş ve bu ağaçlara kimsenin dokunmasına izin verilmemiştir. Bu inanca bağlı olarak Türk ve Moğol toplulukları mezarlarını ağaç altına yapmışlar veya mezarlarının çevresine ağaç dikmişlerdir (Ocak, 2015: 133-134). İnsanoğlunun ölümden sonra tekrar dirileceği inancı ile ağacın sürekli kendini yenilemesi ve canlı kalması birbirine benzediğinden dolayı ağaçla insan arasında bir ortaklık kurulmuştur.

İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasından sonra da Anadolu sahasında ağaçla ilgili kutsal düşünceler varlığını korumuştur. Ocak'a göre Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar olan sahada ağaç kültürünün tespit edildiği her yerde ağaç-ata-evliya münasebeti yer almaktadır. Hatta mezar ya da türbe olmayan bazı yerlerde ağaçların bir evliya gibi dede, baba gibi isimlerle anıldıkları bilinmektedir (Ocak, 2015: 139). Bu ağaçlar tıpkı evliya mezarları gibi saygı görmektedir ve onlardan yardım istenmektedir. Dallarına bez parçaları asmak, meyvelerini şifa niyetine yemek, ağacın altında niyet etmek gibi ritüeller türbe ziyaretlerinde ya da sadece ağacın kendisinin ziyaretinde gerçekleştirilen uygulamalardır. Gerek bir yatır/türbe yanında gerekse bozkırda tek başına bulunan ağaç, halk tarafından kutsal görülmüş ve Allah'a dileklerini iletip, kurban ve adak adadıkları bir mekâna dönüşmüştür. Allah adına adanan kurbanlardan kansız kurban kategorisine giren bez/ çaput bağlama ritüeli de dileklerin gerçekleşmesini sağlamak amacıyla en çok uygulanan ziyaret ritüellerinden birisidir (Ergun, 2012: 483).

Ağacın kutsal kabul edilmesi aynı zamanda bir takım yasakları da beraberinde getirmektedir. Ağaçların dallarının koparılmaması, kesilmemesi, meyvelerinin yenmemesi, ağaçların altında uygunsuz davranışlarda bulunmaktan kaçınılması gibi yasaklara toplum tarafından itibar edilmekte, bu yasakların çiğnenmesi durumunda kişinin başına felaketler geleceğine inanılmaktadır. Anadolu yöresi Kızılbaş topluluklarından Tahtacılar adlarını aldıkları üzere tahtacılıkla uğraşmaktadır. Ağaca büyük saygıyla bağlı olan Tahtacılar'da Salı günleri ağaç kesilmemektedir (Ocak, 2015: 135). Yörükler, Türkmenler ve diğer köy halkları da ulu ağaçları kesmenin iyi olmadığına, uğursuzluk getireceğine inanmaktadır (Eröz, 2014: 408). Gaziantep'in Çepni köyü olan Çıralık'ta ziyaret yerinde her ailenin bir ağacının/dorusunun

bulunması, bu ağacın/dorunun altında her sene oturulması, ağaçlara saygı duyulması, Türk toplumunda ağaç kültürünün canlı bir şekilde yaşatıldığını ortaya koyan örneklerden biridir (Gültekin, 2014: 87).

Diğer kültürlerde olduğu gibi ağaç kültürü de Anadolu coğrafyasında eski Türk inançları ve Müslümanlıkla sentezlenerek varlığını sürdürmeye devam etmektedir. İnsan hayatının geçiş dönemlerinde, zor zamanlarda ya da geleneğe bağlı olarak ziyaret edilen ağaçlar en eski devirlerden itibaren kutsal kabul edilmiş, uzunlukları ile Tanrı'ya yakın varlıklar olarak düşünülmüşlerdir. Tanrı ile bağını kuvvetlendirmeye çalışan, sorunlarına ve isteklerine cevap bulmak isteyen insanlar ise kutsal mekânlar olarak gördükleri yerleri ziyaret etmekte, belli bir ruha ve kutsiyete sahip olduğunu düşündükleri ağaçları takdis etmektedir.

I.2.3.4. Taş-Kaya Kültü

Eski Türklerin yazılı eserlerinden olan Orhun Abideleri'nde geçen yer-su; dağ, ağaç, ateş, su, taş ve kayaların kutsal sayıldığı ve saygıyla hareket edildiği için Gök Tanrı inancının bir parçası sayılmıştır. Bu tarz yerler için "ıduk yer-sub" adı verilmiş ve buraların kendilerine has iyelerinin (ruhlarının) olduğu düşünülmüştür. "İduk" anlayışı çerçevesinde Türkler bu bölgeleri korumaya almış, avlanmak, ağaç kesmek, mahsul toplamak ve hatta ot dahi koparmak yasak sayılmıştır (Günay-Güngör, 2015: 60).

Dünyadaki birçok ülkede taşla ilgili masallar, taşla dönme veya taş doğurma gibi motiflerin yer aldığı efsaneler, kutlu ve şifalı taşlar ve ziyaret taşları en eski zamanlardan beri din, folklor ve inançlarda kendisine yer bulmuştur. Türklerin dinler tarihi içinde de Kutlu Kaya, Yada Taşı ya da çeşitli taş-kaya ziyaretgahları olduğu bilinmektedir (Tanyu, 1968: 3). Türklerin Anadolu'ya gelerek İslamiyet'i yaşadığı dönemlerde bile taş-kaya kültürünün izlerinin devam ettiğini söylemek mümkündür.

Dokuz Oğuzlarda anlatılan bir efsaneye göre gökten inen nur sütunu yeryüzünde taşlaşarak yeşim taşından bir kaya meydana getirir. Bu kayaya Kutlu Dağ adı verilir ve milli kültürün timsali olarak kabul edilir. Oğuzların hakani Bugu Han'ın rüyasına giren bir ihtiyar bu kayaya saygı gösterdikleri sürece Oğuzların hâkimiyette kalacağını söyler. Bugu Han'dan on nesil sonra Çinliler Türklerin manevi gücünün bu kayadan geldiğini keşfeder. Çin hükümdarı kendi kızını Türk Hakanının oğluna vermeyi ve karşılığında Kutlu Dağ'ı almayı teklif eder. Bunu kabul eden Türkler kayanın Çinliler tarafından

parça parça götürülmesine izin verir. Bu kayanın götürülmesi yer-su ruhlarının hiç hoşuna gitmez ve Türk milleti korunmasız kalarak göç etmek zorunda kalır (Tanyu, 1968: 35-36). Bu efsane kutsal kabul edilen kayanın vatanla eşdeğer tutulduğu, elden çıkması durumunda ise vatanın da kaybedileceği ihtimalini hatırlatması bakımından önemli bir işleve sahiptir.

Türk milletinin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdığı inançlardan biri de Yağmur/Yada Taşı'dır. Türk topluluklarında çok eskiden beri kabul edilen bir inanca göre, büyük Türk tanrısı Türklerin atalarına "Yada" adı verilen ve istenilen zamanda yağmur, kar, dolu yağdıran bir taş hediye etmiştir. Bu taş her zaman büyük kamların veya yadacıların himayesinde olmuştur (İnan, 2015: 160). Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde "yat" kelimesi şu şekilde verilmiştir: *"Bir türlü kamlıktır (kâhinliktir). Belli başlı taşlarla (yada taşı ile) yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır; rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu Tanrının izniyle yangın söndürüldü."* (Atalay, 1985: 3).

Eski Türklerde kaya ve mezarların yanına dikilen balballar da adına mezartaşı dikilen kişinin hatırasının canlı tutulması ve unutulmaması için yapılmış bengü taşlardır (Roux, 1994: 117). Abdülkadir İnan'a göre; *"Balballar, ölen alpin, hayatında öldürdüğü düşmanların adına mezarına konulan taşlardan ibarettir."* (İnan, 2015: 231). Hikmet Tanyu, Göktürklerin balbal adını verdikleri bu taş dikme âdetinin, Asya'nın doğusundan Avrupa'nın batısına kadar çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş bir gelenek olduğunu kaydetmiştir (Tanyu, 1968: 92).

Taşların kutsiyetine dair inanç Orta Asya kavimlerinde varlığını hala korumaktadır. Yakutlar, Kırgızlar ve Tatarların Altay bölgesindeki büyük kayaları takdis ettikleri ve bu kayalarda ruhların bulunduğuna inandıkları bilinmektedir. Buryatlar ise bazı kayaları mukaddes saymakta ve bereket sembolü olarak gördükleri için kıtlık baş gösterdiğinde bu kayalara dua edip kurban kesmektedir (Ocak, 2015: 124). Sonuç olarak taş, sadece bir tapınma nesnesi değil, onda bulunan ruhun tecellisi dolayısıyla da kutsaldır. Taş ve kayalar temsil ettikleri ruhsal güç sayesinde kutsal olmuşlardır. Özellikle bereket sembolü olarak görüldüğü yerlerde bazı taşlar, doğurganlığı arttırdığı düşünüldüğü için kısır kadınlar tarafından saygı görür ve çeşitli

ritüellerde kullanılır. Çocuğu olmayanlar, rahat doğum yapmak isteyenler ve çocuklarının sağlıklı olmasını arzu edenler kutsal kabul edilen bir taşın yanından geçerler, ona sürtünürler ve kayadaki kutsallığın kendilerine geçeceğini umut ederler. Dünyanın bazı bölgelerinde yeni evli çiftler evliliklerini bereketli kılmak için bir taş üstünde yürürler. İşlerinin açılmasını isteyen tüccarlar kutsal taşları yağa bulama ritüelini gerçekleştirirler (Eliade, 2003a: 225-226). Günümüzde muska ve ayetlerle korunmayı seçen insanların eskiden boncuk türünden taş ve benzerlerini korunmak amacıyla taktığı bilinmektedir (Kalafat, 2009: 57).

Anadolu'nun birçok yerinde taşlarla ilgili inanç ve uygulamalar bereket, şifa ve yağmur yağdırma ile ilgilidir.¹⁰ Ocak'a göre, günümüzde Sünni ve Kızılbaş çevrelerce kutsal sayılan taş ve kayalar vardır. Kırıkkale'nin Hasandede Köyü'nde yer alan caminin yanındaki taş bölge halkı tarafından ziyaret edilmektedir (Ocak, 2015: 125). Harput'a yaklaşık 3 km. uzaklıkta bulunan bir kayanın üzerine belirli günlerde üç veya yedi defa inip binen çocuksuz hanımların çocuklarının olacağına, evlenememiş gençlerin muratlarına ereceklerine inanılır. Yine Harput'ta ziyaret taşı adı verilen bir kaya parçasından belirli günlerde seslerin geldiğini, bazı gecelerde ise ışıkların yandığını duyup görenler vardır (Araz, 1995: 47). Manisa'da yer alan "Ağlayan Kaya" da hakkında efsane anlatılan ve kutsal kabul edilerek ziyaret edilen yerlerden biridir.

İzmir'de taş ve kayalarla ilgili çeşitli efsane, menkıbe ve ritüeller bulunmaktadır. Özellikle dileklerin kabul edilmesi için taş yapıştırma, taş deliğin içine bir şey bırakma veya oradan bir şey alma, taşa yüzünü veya vücudunu sürme gibi uygulamalar bu bağlamda karşımıza çıkmaktadır. Hamza Baba Türbesi hem hakkında anlatılan menkıbeler hem de türbede yapılan uygulamalar bakımından taş kültürünün en rahat gözlenebildiği yerlerden biridir. Kemalpaşa'daki Hamza Baba'nın dağları durdurmak için eliyle bir kayayı dağların önüne ittiği rivayet edilir. Bunun dışında türbede sandukanın çevresinde yer alan deliklere para bırakma veya delikten toprak alma gibi ritüeller uygulanmaktadır. Türbe dışında yer alan mezar taşlarından birine taş yapıştırılmakta, bu taş düşmeden orada kalırsa dileğin gerçek olacağına inanılmaktadır. Ödemiş Birgi'de yer alan Birgivi Türbesi'nin yanında yer alan bir mezarın taşına

¹⁰ Anadolu'daki taş ve kayalarla ilgili inançlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Tanyu. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: İlahiyat Fak. Yay., ss. 97-162.

kulağını dayayanlar kalp sesi duyduklarını ifade etmektedirler. İzmir’de üzerinde çalıştığımız pek çok ziyaret yerinde mum dikilen yerlere aynı zamanda taş yapıştırılması, istenilen dilekleri temsil etmesi bakımından taştan ev, araba vb. gibi şekiller yapılması, ağaca bağlanan çaputların içine bebek niyetiyle taş konulması alan araştırmalarımız sırasında sıklıkla gözlemlediğimiz uygulamalardır.

I.2.3.5. Su Kültü

Canlı olan her şeyin hayatta kalabilmesi için gerekli olan su, tüm yaşam düzlemlerinde yaşamın ve büyümenin kaynağıdır. En ilkel toplumlardan itibaren su hayatın kaynağı olarak görülmüş, kozmogonik mitlerde evrenin yaratılışı suya bağlanmıştır (Eliade, 2003a: 196-198). Su büyüsel özelliğiyle her derde devadır, iyileştirir, gençleştirir ve yaşamı sonsuz kılar (Eliade, 2003a: 200). Eliade’den yaptığımız alıntılarda ifade edilen su yaşamın ebediliğini anlatan “hayat suyu”dur. Hayat suyu dünyadaki neredeyse bütün toplumların kültüründe elde edilmek istenen uğruna yollara düşülen ve mücadeleler verilen ebedi yaşam kaynağıdır. Tüm dünyada gerek şifa gerek dilek ve isteklerin kabulü gerekse hayatın ebediliğini elde etmek için insan kutsal suları arayıp durmuştur. Tarih boyunca kutsanan sular ilahi ve sihrî özelliklerini kaybetmeyerek günümüz insanının da ilgisini çekmeye devam etmektedir.

Su, dünyanın birçok bölgesinde insanların dileklerini yerine getiren bir unsur olarak görülmekte ve kutsal sayılmaktadır. İngiltere’de hasta çocuklar üç kez St. Mandron kuyusuna sokulur. Fransa’da şifalı olduğu düşünülen yüzlerce çeşme ve su kaynağı bulunmaktadır. Hindistan’da hastalar sulara atılır. Fin-Ugurlar bazı hastalıkların suların kirlenmesiyle meydana geldiğini düşünmektedir (Eliade, 2003a: 201). Galler’de bulunan kuyularda yapılan uygulamalar sonucu romatizma ve siğillerin geçtiği bilinmektedir (Rhys-Morris, 1893: 59). Mental sorunları olan kişiler, İskoçya’da yer alan kuyu ve gölleri özellikle de aziz mezarlarını da ziyaret ederek suyla temas sağladıklarını ve şifa bulduklarını iddia etmektedir (Cusack-Wilson, 2016: 5-8).

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkler arasında da su çok büyük öneme sahiptir. Orhun Yazıtları’nda “ıduk yer-sub” olarak kutsanan su kültü, birçok Türk devletinde mukaddes olarak kabul edilmiştir. Türk din tarihi içerisinde su her zaman temizlik ve saflık sembolü olmuştur. Bunun yanında suyun kirletilmesi yani saflığının

bozulması yasaklanmış, suyu kirletenin su ruhları tarafından rahatsız edileceği düşünülmüştür (Günay-Güngör, 2015: 59)

Türkler kutsal olan her şeyde olduğu gibi suyun da bir ruha sahip olduğunu düşünmüşlerdir. Yakutlar suyun sahibi olduğunu kabul ettikleri ve “ü iççite” veya “ukulon tototyn” adını verdikleri su ruhu için henüz yavrulamamış bir inek kurban ederler ve balık ile içki saçısında bulunurlardı. Karagaslar “sug egzi” adını verdikleri su ruhu için kayın ağacına çağut bağlar ve saçı olarak ateşe çay, yağ, süt dökerlerdi. Buryatlar ise su ruhuna “uhun ecen” adını vermişlerdir (Buluç, 1979: 328-329).

Kutsal sayılan ırmak, göl ve suların balıklarını avlayıp yemek, buralarda yıkanmak veya eşya yıkamak yasaktır. İbn’i Fadlan’dan aktaran Roux’a göre, Orta Asya Türk toplumlarının bir kısmında ve Anadolu’da bazı yerlerde suyun dışkı ile kirletilmesi, suda yıkanılması ve bulaşık şeylerin temizlenmesi yasaklanmıştır. Oğuzlarda tuvalet veya cinsel temas sonrası kirliliğin giderilmesi için su kullanılmaz (Roux, 1994: 114). Eski Oğuz ve Moğollarda yer alan bu âdetin Müslümanlığın Türkler arasında yayılmasından sonra büyük oranda ortadan kalktığını söylemek mümkündür (İnan, 1998b: 494). Gusül ve abdestin suyla alınmasından dolayı İslam’da su temizliğin ana aracıdır ve eski Türkler suyla ilgili geleneklerini terk etmek durumunda kalmışlardır.

Eski Türklerde çocuksuz kadınlar kurumuş ırmaklara şarap saçısı yaparak ırmakların iyelerini memnun etmeye çalışır, onların yardımıyla çocuk sahibi olacaklarına inanırdı. Kırgızlar “Isık Göl” ü kutsal saymışlar ve yılda bir törenle onu kutsarlardı (Akman, 2002: 5). Altay Türkleri, hanlarının Khatun nehrinin kaynağında oturduğuna inanarak onun adına kurban keserek iyilik dilerlerdi (Uraz, 1994: 182). Türk yaratılış mitine göre evren, sudan yaratılmıştır (Bayat, 2012: 248). *“Her şeyde önce büyük Tanrı Kara Han vardır. Kara Han’ın karşısında ise duan başka hiçbir şey yoktur. Han ilk insanı yaratır ve insana suyun dibine dalarak bir avuç toprak almasını söyler. İnsan bir avuç alır, bir kısmını da ağzında saklar. Kara Han’ın emriyle insan toprağı suyun üzerine serper ve toprak büyüyerek adaları oluşturur. Bir taraftan da gizlice ağzına aldığı toprak büyümeye başlar, Kara Han’ın “tükür” emriyle insan ağzında toprağı tükürür ve bu sefer de dağlar meydana gelir.”* Murat Urazdan alınan bu efsanede görüldüğü gibi evrende ilk olarak su vardır ve Tanrı, insan yaşayabilsin diye

yeri yaratır (Uraz, 1994,16). Bazı dağların başında bulunan volkanik göllere de Gök Gölü adı verilirdi. Kutsal sayılan bu göllere önceleri at, deve kurbanı verilirken sonraları bu adet değişmiş bahsi geçen hayvanların kâğıttan yapılmış olanları atılmıştır (Uraz, 1994: 182).

Eski Türklerin bengi-su adını verdikleri ve ab-ı hayat olarak da geçen hayat suyu Güney ve Ortadoğu halklarına ait bir inanıştır (Ögel, 1995: 327). İskender-i Zülkarneyn'in veya Hz. Musa'nın Hızır'la beraber çıktığı yolculuğu konu alan ve Hızır'ın ab-ı hayatı bulmasıyla ölümsüzlüğe kavuştuğuna dair pek çok anlatı vardır.¹¹ Ab-ı hayat eski Asur ve Babil efsanelerinde de mevcuttur. Yine Anadolu efsanelerinden Bingöl anlatmasında Köroğlu'nun atının da bu sudan içtiği yazılıdır (Pala, 2009: 443).

İslamiyet'le beraber Anadolu sahasına baktığımızda suyun öneminin hala devam ettiğini görebiliriz. Suyun kutsiyetinin mahiyetini bize en güzel şekilde gösteren eserlerden birisi Dede Korkut anlatmalarındır.¹² Tabiatın her unsurunun kıymet taşıdığı bu eserde su ile ilgili güzel ve övücü sözler ve dualar yer almaktadır. Kazan Han: “Su Hak yüzünü görmüştür, ben bir su ile haberleşeyim der ve suya seslenir:

“Çağıl çağıl kayalardan çıkan su

Ağaç gemileri oynatan su

Basan ile Hüseyin'in hasreti su

Bağ ve bostanın ziyneti su

Ayişe ile Fâtıma'nın bakışı su

Koç atların gelip içtiği su

Kızıl develerin gelip geçtiği su

Ak koyunların gelip çevresinde yattığı su

Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana

Karabaşım kurban olsun suyum sana.” (Ergin, 2009: 43).

Burada Kazan Han söyledikleriyle suyun kutsal ve önemli olduğunu vurgulamaktadır. Boğaç Han anlatmasında ise Dirse Han'ın eşi kuru çaylara su salarak, açları doyurup hayır yaparak bir oğula kavuşabildiğini belirtmektedir (Ergin, 2009: 29).

¹¹ Anlatılar için bkz. Ahmet Yaşar Ocak. (1988). “Ab-ı Hayat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.1, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., ss. 1-3

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz Bahaedin Ögel. (1995). *Türk Mitolojisi-II*. Ankara: TTK Yay. ss. 399-400, s. 377, ss. 342-355.

Anadolu'nun pek çok yerinde mevcut bazı suların şifalı oluşuyla ilgili inanışlar hala varlığını korumaktadır. Özellikle kaplıcalar, ılıcalar ve sıcak su kaynakları romatizma, sedef, böbrek rahatsızlıkları ve solunum yolu hastalıkları gibi birçok derde şifa düşüncesiyle ziyaret edilmektedir. Bu inanç suyun temizleyici, arındırıcı ve kutsal yönünün hala var olduğunu bize göstermektedir. İskender Oymak, Anadolu'da kutsal bilinen su ve pınarların bir kısmının veli, şehit gibi kişilerin mezar veya türbesi ile yan yana olduğunu belirtmektedir (Oymak, 2010: 44). Bir göl, ırmak veya kuyu yakınında bulunan yatırlar ziyaret edilirken bu su kaynaklarında şifa niyetine su alınır, içilir ve o suyla yıkanılır. Vücutta neresi ağrıyorsa su oraya değdirilir ve ağrıyan yerin iyileşeceğine inanılır. Bunun dışında kuyulardaki suya bakarak dilek dilemek de suyla ilgili uygulamalardan biridir.

1.3. DİNLERDE VE ÇEŞİTLİ İNANÇ SİSTEMLERİNDE KUTSAL ZİYARET ALGISI

Türklerin tarih boyunca Şamanizm, Yahudilik, Zerdüştlük, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi çeşitli din ve inanç sistemleri ile teması olmuş, bunlardan bazılarını kabul ederek resmi din olarak benimsemişlerdir. Abdülkadir İnan, M. Ö. 77. yüzyıllarda Çin tarihçilerinin Hunlarda Göktanrı, güneş, ay, yer-su, atalar ve ölüm kültlerini tespit ettiğini belirtmektedir. Bu bakımdan Türklerin bilinen ilk dininin Gök Tanrı olduğunu söylemek mümkündür (İnan, 1976: 1). Türk toplumu Orta Asya'da yayıldıkça doğuda Çin mitolojisi ve felsefesinin, güneyde Tibet budizminin ve batıdan zerdüştizmin etkisine girmiştir. 3. ve 4. yüzyıllarda zerdüştlük, Budizm ve Hristiyanlık bu bölgelerde iyice yayılırken 6.-7. yüzyıllarda da Maniheizm etkili olmaya başlamıştır (İnan, 1976: 4-5). Batıya doğru yaklaştıkça Türkler Müslümanlarla karşılaşmış ve çeşitli olaylar neticesinde İslam'ı kendilerine yakın bularak parça parça İslam dinine geçmişlerdir. Türkler benimsemiş oldukları bütün din ve inanç sistemlerinde atalar kültü anlayışını devam ettirmiştir ve günümüzde de veli kültü ile atalara duyduğu saygıyı göstermeye devam etmektedir. Bu bölümde, Türklerin benimsediği inanç sistemleri, bu sistemlerde atalar kültürünün nasıl ele alındığını ve veli kültürüyle olan bağlantısı incelenmiştir.

I.3.1. Budizm

Budizm, milattan önce VI. yüzyılda Hindistan'ın kuzeydoğusunda doğan, Brahman şekilciliğine ve kast sistemine karşı çıkan, duyguları dizginleme, ahlaken temizlenme, insanları eşit görme, insanlara ve diğer canlılara sevgi ve şefkat duyma gibi ilkelere dayanan ve dünyada çok hızlı bir şekilde yayılan felsefi-teolojik bir hareket aynı zamanda kurucusu, kutsal metinleri, inanç esasları, cemaati, mabetleri ve diğer özellikleriyle bir din olarak kabul edilmektedir (Tümer, 1992: 352).

Buda olarak bilinen Prens Siddhata Gotama'nın bir uyanış ve aydınlanma yaşaması sonucu meydana gelen Budizm, özellikle Uzak Doğu olmak üzere tüm dünyayı etkileyen bir din ve yaşam biçimidir. Prens Siddhata Hindistan'da soylu bir aileye mensup olarak dünyaya gelmiştir. Fakat zaman ilerledikçe yaşadığı durumlardan da etkilenerek varlık ve lüksün mutluluğun kaynağı olmadığını anlar, sarayı ve ailesini terk ederek bir zühd hayatı yaşamaya başlar. Kendisine bağlı olan beş keşişle Gaya'ya doğru gider. Orada altı yıl boyunca nefsinin terbiyeye uğraşır ve en sonunda sonsuz açlık orucuna başlar. Vücudu tamamen halsiz kalıp tükendiğinde ise çilenin bir kurtuluş olmadığını anlar ve buna bir son verir. Hayatın bütün zevklerini ve çilelerini tadan Buda, bir ormanda bulunan incir ağacının altına oturup meditasyona dalarak gerçek “uyanış”ı bekler. Çeşitli imtihan ve seyirler sonunda 4 geceyi bitiren Siddhata, Budha (Uyanmış) olur. Beş keşişine durumunu anlatarak onları da Budizm'in ilk temsilcileri (azizleri) yapar. Ömrünün geri kalanında manastırları gezerek Budizm'in esaslarını öğretmeye çalışan Budha seksen yaşlarında vefat eder (Eliade, 2003b: 86-94).

Budizm, M.Ö. III yüzyıldan itibaren Hindistan dışında yayılmaya başlamış, milattan itibaren de Çin ve İran hudutlarına doğru uzanmıştır. Batı Türkistan'da kendine yer edinemeyen Budizm, Doğu Türkistan bölgelerinde etkili olmuş, “toyn” adı verilen Budist rahipler uzun bir kervan yolu boyunca uzanan manastırlarda Budist din ve kültürünü öğretmişlerdir (Esin, 1978: 59-60). VI. yüzyıl içinde Çinli bir budistin etkisiyle Budizm'i kabul eden Göktürk hakanı Toba Han, Göktürklerle Buda dinini getiren kişidir. Her ne kadar kendisi inançlı bir Budist olsa da Toba Han'ın vefatından sonra Budizm'in ülkede kalıcı olmadığını görmekteyiz (İnan, 2015: 5). Aynı dönemlerde Batı Göktürklerin de Budizm'le tanıştığı bilinmektedir. Bu bölgelerde Soğdlu Budist rahipler Hinayana mezhebinin temsilcisi olarak Budist öğretilerini

yayıyorlardı. Hunlardan Göktürklerle kadar olan bu devrede Budizm'in daha çok hükümdar ve yönetici çevrede kabul gördüğünü hatta bunun da bir süre sonra geçerliliğini kaybettiğini görmekteyiz. Türklerin en eski ve değerli yazıtlarından olan Orhun Yazıtları'nda Budizm'e ait bir tek bilginin olmaması bu devrede Budist inancın çok da tutunamadığını söylemek için yeterlidir (Ocak, 2015: 78). Budizm'in Türkler arasında en büyük başarısı Uygurlar döneminde olmuştur.¹³ Uygurlar Burkancılık adı verilen ve Hinayana mezhebine göre daha açık ve anlaşılır bir felsefeye sahip olduğu için halk tarafından da anlaşılması daha kolay bir mezhep olan Mahayana mezhebini benimsemişlerdir. Özellikle Maniheizm'in kabulüne dek Budizm'in Uygurlarda yoğun etkisinin olduğunu söylemek mümkündür (Ocak, 2015: 79). İslamiyet'in kabulü ile birlikte Budizm Türkler arasında yavaş yavaş silinmeye başlamıştır.

Hunlar ve Göktürkler devrinden itibaren Türklerin sosyal hayatına giren ve Uygurlarla tam bir devlet dini şekli alan Budizm ile Türklerin asıl inancı olan Gök Tanrı arasında ortak noktalar bulunmaktadır. Budist rahiplerin Türk kamları gibi gelecekte haber verme, hayvan kalıplarına girme, tenasüh, eşyaları hareket ettirme gibi kerametleri bulunmaktadır. Kamların devamı olan Müslüman Türk velileri ise Budist rahipler ile benzer olağanüstülükler gösterirler (Er, 1998: 154). Budizm'in temel dinamiklerinden biri olan tenasüh inancına göre Nirvana'ya¹⁴ ulaşana dek ruhun farklı hallerde tekrar dünyaya dönmesi inancına dair hikâyeler İslam'ın kabulüne dek Türkler arasında oldukça yaygındı. Özellikle Budist manastırlarında yaşayan azizlerin hayatları, kerametleri zamanla İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte evliya menkıbelerine dönüşmüştür (Ocak, 2015: 82). Yine Uygur Budist metinlerinde “köngül” ve “eren” kelimelerinin geçtiğini ve bunların da İslam Sufiliği ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür (Esin, 1978: 130). Budistlerin arzu ve isteklerinden sıyrılarak manastırda tecrit bir hayat sürmesi, tüm tutkulardan sıyrılarak gerçek mutluluk kaynağı olan Nirvana'ya ulaşabilmesi için kendi içini dinlemesi ve çeşitli yolculuklardan geçerek gerçeği yakalayabilmesi gerekir. Bu bağlamda bir Budist azizin hücrede çile çeken ya da irşad için yollara düşen bir dervişten farkı yoktur.

¹³ Budizmin Orta Asya ve Türk coğrafyasındaki etkileri için bkz. Ünver Günay-Harun Güngör. (2015). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Kayseri: Berikan Yayınevi, ss. 143-165.

¹⁴ Nirvana hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Felicien Challege. (1998). *Dinler Tarihi*. (Çev. Semih Tiryakioğlu), İstanbul: Varlık Yay., ss. 64-77.

I.3.2. Maniehizm

M.S. 3. yüzyılda Mani tarafından kurulan Maniheizm¹⁵; Eski Mezopotamya dinleri, Gnostosizm, Musevilik ve Hıristiyanlık gibi eski inançlardan, kısmen Budizm gibi Uzak Doğu inançlarından oluşan senkretik bir din karakteri taşımaktadır (Ocak, 2015: 91; Artun, 2005: 97). Zerdüştlüğün İran'da hüküm sürdüğü yıllarda Mazdaistler tarafından yapılan baskılar sonucu Anadolu, Suriye ve Orta Asya bölgelerine kaçan Maniheist rahipler Mani dininin bu coğrafyalarda yayılmasında etkili olmuşlardır. Horasan ve Maveraünnehir yoluyla zamanla Çin'e dek ulaşan Mani rahipleri, bu ülkede devlet tarafından baskı gördükleri için halk arasına karışmamıştır. Kaynaklara göre, 13. yüzyılın sonlarına doğru Çin hükümdarının yardım isteği üzerine Ötüken'den Lo-Yang şehrine gelen Uygur hakanı Böğü Kağan şehirdeki isyanı bastırmış ve yağmaya başlamıştı. Bu sırada hemen Ötüken'e dönmeyip bir süre orada ikamet eden Uygur ordusu Maniheist misyonerlerle tanışma ve Mani dinini tanıma fırsatı yakalamıştı. Mani dininden çok etkilenen Böğü Kağan, yanına Mani rahiplerini de alarak Ötüken'e döndü. Böylece kağan hem Mani dinini kabul etmiş, hem de bir devlet dini haline getirmişti. İslam coğrafyacıları, Mani dininin en çok Uygur sahasında kendine yer bulduğunu ve çoğunun maniheist olduğunu kaydetmişlerdir (Ocak, 2015: 92-95).

Uygurlarda 10. yüzyıl içerisinde etkisini yitirmeye başlamış olan Maniheizm'in yerini önceki dinleri olan Budizm'in aldığını söylemek mümkündür (Ocak, 2015: 80). Maniehizm'in etkisinin kalkması ile Türklerin hayatında bu dinin etkilerinin azalmasına sebep olmuştur.

Maniheizmin Uygur Türklerini birçok açıdan etkilediğini söyleyebiliriz. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Kalabalsagun'da bulunan bir yazıtta et yememek ve içkiden uzak durmak gibi kısıtlamaların Uygurlarda kendine yer bulduğu yazmaktadır (Lieu, 2005: 5669).

Maniheizmde İran dinlerinin çoğunda olduğu gibi kâinat birbirine düşman ve daima mücadele eden iki ilkedden oluşmaktaydı. Işık ve ateşi temsil eden iyilik ilkesi ve onun ilahlarıyla, kötülüğü temsil eden madde ve karanlık ve ona ait kötü ruhlar sürekli

¹⁵ Bilgi için bkz. Emel Esin. (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, ss. 133-134; Andrea Piras. (2005). "Mani". *Encyclopedia of Religion*. (Second Edition), USA: Macmillan Reference, ss. 5646-5650; Gherardo Gnoli. (2005). "Manichaeism". *Encyclopedia of Religion* (Second Edition), USA: Macmillan Reference, ss. 5650-5660.

bir mücadele içindeydi. Bu mücadelede Mani, en ileri çarelere başvurarak insanı, maddi şahsiyetinden vazgeçmeye çağırıyordu (Esin, 1978: 134). İnsan, maddesi itibariyle karanlık taraftadır ve içinde hapsolmuş nur parçalarını çıkarmak onun başlıca görevidir. O nuru çıkarmak için yapılması gereken de ilahi ve duaları söyleyip kutsal kitapları okumaktır (Eliade, 2003: 97-98).

Mani öğretilerine göre kurtuluşu elde edebilmek için ruhun “beş emir” ve “üç mühür” adı verilen bazı davranışlardan kaçınması ve bazı kurallara uyması gerekmektedir. Beş emir arasında oruç, dua, sadaka vermek, yalan söylememek ve hiçbir canlıyı öldürmemek ve et yememek, temizlik ve sağlığa dikkat etmek, mala mülke önem vermeyip alçak gönüllü olmak yer alır. Üç mühür ise eline, diline ve gönlüne hâkim olma prensibidir (Gündüz, 2003a: 576).

Düalist bir anlayışın hâkim olduğu Maniheizm, Türklerin Müslümanlığı kabul etmesinden sonra bile etkisini kısmen göstermektedir. Mani dinine ait eline, diline ve gönlüne hâkim olma öğretisi Bektaşilikte yer alan dile, ele, bele mühür anlayışıyla paraleldir (Ocak, 1983: 54-56). Nur ve ışık motifleri de yine İslamiyet’te kutsal kabul edilen değerler arasında yer almaktadır. Bununla beraber evliya menkıbelerinde gördüğümüz tenasüh, ölmeden göğe çekilme, nur içinde olma gibi keramet motifleri Maniheizm’de de yer alan unsurlardır (Ocak, 1983: 56; 125-128; 144-145; 199).

I.3.3 Zerdüştilik ve Mazdeizm

Kurucusu Zerdüş’ten adını alan ve İran ve çevresinde yayılma imkânı bulan Zerdüştilik, kurulduğu dönemlerde tek tanrı inancına sahip milli bir dindir. Zerdüştiliğin bir diğer adı da tek tanrı Ahura Mazda’nın adından gelen Mazdaizm’dir. Zerdüştilik, kendisinden önce yaşayan eski İran inançlarıyla mezcedilmiş olsa da Sasaniler devrinin sonuna dek İran’da en yaygın inançlardan biri olmuştur. M.Ö. 628-551 tarihleri arası yaşadığı düşünülen Zerdüş, tek tanrı olarak gördüğü Ahura Mazda’yı anlatmak ve dinini yaymak için ilk önce kendi çevresinden başlamış ama başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Doğu İran’ın hâkimi olan Kral Viştaspa’nın yanına giderek onu ve halkını kendi dinine çekmeyi başarmıştır. Zerdüştiliğin güçlenip yayılması bu devirden sonra olmuştur. Zerdüş, Kral Viştaspa ile beraber hareket ederken rivayete göre Turanlılarla yapılan bir savaş neticesinde ölmüştür (Gündüz, 2003b: 279).

Dinin peygamberi olarak kabul edilen Zerdüş'te vahiyler doğrudan Tanrı Ahura Mazda'dan gelir. Ahura Mazda tek ve kutsal olandır. Daima iyiyi emreder ama kendisine inananları bu konuda zorlamaz. İnsan seçiminde özgürdür. Zerdüş'te inancının amacı Tanrı'ya öykünmedir. Tanrı'dan başka, bir de kötülüğe sevk eden yıkıcı bir ruh (Ehremen) vardır. Tanrı'dan doğmasına rağmen kötülüğü seçmiş ama bilge tanrı buna müdahale etmemiştir. Bu, tüm dünyada kendine yer bulan iyilik- kötülük arasındaki zıtlığın bir temsilidir. İnsan bunlardan birini seçecektir. Zerdüş'ten önceki İran toplumları kötülükten taraf oldukları için Zerdüş'te, onların eski gelenekleri olan eski İran tanrılarına tapmayı, haoma içkisini, sayısız kanlı kurban törenlerini yasaklamıştır (Eliade, 2003b: 381-383). Zerdüş'te, Gatha adı verilen metinlerde Ahura Mazda'nın emirlerini ifade etmektedir.

Ahura Mazda, dünya düzenini planlayan, evreni yaratan, asla aldatılmayan, kötülüklerle mücadele eden yüce tanrı olarak ateş ve güneşin (göklerde parlayan nurun) temsilcisi idi (Kafesoğlu, 1980: 61). Ateşle sembolleştirilen bu din ateş bir tapınma objesi ya da tanrının kendisi değil tanrısal saflığın, temizliğin ve iyiliğin sembolüdür (Gündüz, 2003b: 283). Dört unsurun en kıymetlisi ateştir, ona hürmet göstermek gereklidir. Ateş, hususi mabetlerde saygıyla korunur, alevlerin kirlenmemesi için kâhinler ağızlarını örtüp ellerine eldiven giymelidir (Schimmel, 1999: 93).

Türklerin Zerdüştlükle olan etkileşimi Sasaniler devrine rastlar. Zerdüştiliğin İran çevresinden Orta Asya coğrafyasına geçişiyle Türk çevreler Zerdüştlükten etkilenmişlerdir. Arap seyyah Tamim B. Bahr'ın verdiği bilgilere göre Mani dini, IX. yüzyılda Uygurlar arasında yayılmadan önce Maverâünnehir'de Zerdüştilik hâkimken, zamanla Manihaizm Zerdüştiliğin yerini almaya başlamıştır (Ocak, 2015: 86). IX., X., XI. ve hatta XII. yüzyıl İslam coğrafyacıları, Kırgızlar, Kimekler, Macarlar ve benzeri Türk topluluklarının ateşe ibadet ettiğini ve ölülerini yaktıklarını haber vermektedir. Ayrıca 8.-9. yüzyıllar arası Maverâünnehir'den Azerbaycan'a dek uzanan sahada yaşayan Oğuzlar, Dokuzoğuzlar, Halaçlar, Karluklar ve benzer Türk topluluklarının İran'da başlayan Mazdaist ayaklanmaları desteklemeleri Türkler arasında Zerdüştiliğin kendine yer bulduğunu göstermektedir (Ocak, 2015: 88-90).

Zerdüştiliğin temelini oluşturan ateş kültü, bugün Anadolu dâhil dünyanın birçok yerinde kutsal ve saygın kabul edilmektedir. Zerdüş'tün bir peygamber gibi kutsal

doğumu ve çeşitli mistik maceraları¹⁶ evliya menkıbeleri ile benzerlik taşımaktadır. Mum ve buhur yakmak, ateş üzerinden atlamak, ölünün kıyafetlerini ateşte yakmak gibi ritüeller ateşin temizleyici özelliğini vurgulamaktadır. Ateş, ailenin-atanın sembolü olarak ocak kültürünün de temelini oluşturmaktadır.

Türkler coğrafya bakımından İslam ülkeleriyle yakın olduğu gibi tarih boyunca Hristiyan ve Yahudilerle de iletişim halinde olmuşlardır. Özellikle sınır komşusu olduğumuz Ortodoks Hristiyanlar ile toplumsal birçok alanda karşılıklı paylaşımlar yapılmaktadır. Türkiye'nin doğu ve batı kesimlerinde farklı dinlerden kimselerle kurulan komşuluk ilişkileri inanç konusunda da benzerliklerin olmasını sağlamış, ortak kutsal alanlar belirlenmiştir. Hristiyanların Anadolu'dan ayrılmasından sonra dahi azizlere ait mezarlar Müslüman Türkler tarafından sahiplenilmiş, bir velinin adı verilerek ziyaret edilmeye devam etmiştir. Bu bakımdan semavi dinlerdeki atalar kültü örneklerine Anadolu'da da rastlamak mümkündür. Çalışmamızda İslamiyet ve diğer semavi dinlerdeki atalar kültürünün nasıl yer aldığını ve kutsal ziyaret yeri algısını inceleyebilmek adına bu bölümde semavi dinlerle ilgili bilgi vermenin gerekli olduğunu düşündük.

I.3.4. Yahudilik

Yahudilik, Tek tanrılı dinlerin en eski halkasını oluşturan ve kökleri İbrahim Peygamber dönemine kadar uzanan ilahi bir dindir. Bu din, kutsal bir kitaba ve peygambere dayanması bakımından evrensel bir karakter sergilese de belli bir ırkı (İsrailoğulları) temsil etmesi açısından milli bir din özelliği göstermektedir. Yahudiliğin başlangıcını oluşturan İsrail kavmi, Tanrı'nın seçimi ve kutsal topluluk şeklinde bulunmasıyla ortaya çıkmış bir topluluktur. Burada etnik yapının dinden öncelikli olduğunu şu sözlerden anlamaktayız: “Yahudilik Tanrı'nın Yahudiler için takdir ettiği dindir.” Buna göre Yahudilik, tarih boyunca yaşanan tüm ayrışmalardan bağımsız olarak ahid yoluyla birbirine bağlanmış tek bir toplum meydana getirme idealine bağlanmıştır (Gürkan, 2013: 187-188). Bu bakımdan Yahudilik tek Tanrı'ya, bir kutsal kitaba ve peygamberlere yer vermesiyle millî dinlerden fakat millîleştirilip bir ırka tahsis edilmesiyle de diğer semavi dinlerden ayrılmaktadır (Tümer-Küçük, 1997: 204).

¹⁶ Zerdüşt'ün mitik hayatı için bkz. Mircea Eliade. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*. İstanbul: Kalcı Yayınevi, ss.378-380.

Yahudi dini, Yahudilerin İsrail devletini kurmalarında Tanrı'nın vermiş olduğu emri temsil etmektedir.

Yahudilik üzerine başlıca belge, İsrail'in kutsal kitabı olan Eski Ahit'tir. Tevrat'ı da içine alan bu ahit, Tanrı ile insanlık arasındaki ittifaktır. Kitab-ı Mukaddes olarak da adlandırılan Eski Ahit İbranice yazılmış olmasına rağmen günümüzde İbranice harflerle yazılmış örneği bulunmamaktadır. Tevrat'ta bulunan beş kitap Tekvin, Çıkış, Sayılar, Levililer, Tesniye ile bunlara eklenen Yeşu'nun Kitabı Eski Ahit'in birinci bölümünü oluşturmaktadır (Challeye, 1998: 117-119).

Tarihin aktardığı veriler, Yahudiliği kabul eden tek Türk devletinin Hazarlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bizans İmparatorluğunun baskılarından kaçarken Musevilikle tanışan Hazarlar, yoğun misyonerlik propagandalarının etkisinde kalarak başta hakan olmak üzere Yahudi dinini kabul etmişlerdir (Ocak, 2015: 102). Türklerin yoğun hoşgörüsünü fırsat bilen Yahudiler, Hazarlarda olduğu gibi yüzyıllar sonra da İspanya'dan kaçarak Osmanlı'ya sığınmışlardır.

Türkler arasında kendilerini Hazarların torunu olarak kabul eden Balkanlarda yaşayan Karay Türkleri ve Kırım'da yaşayan Kırımçaklar da günümüzde hala Yahudi dinine mensup kimselerdir. Bu Yahudi toplulukları çevrelerindeki Müslüman topluluklarla sosyal ve kültürel etkileşimlerde bulunmuşlar ve bunun sonucu olarak ortak değerler üretmişlerdir. Karay Türkleri nimaz adı verilen günlük ibadetlerini yerine getirmekte, horoz-tavuk vb. hayvanları kurban olarak kesmektedir (Günay-Güngör, 2015: 223). Yahudiler ölümlerin öte dünyada yaşadıklarına inanıyor ve ölümlerin insanüstü bir güç ve bilgi sahibi ruhlara dönüştüklerini düşünüyorlardı. O yüzden ölüleriyle ya da kutsal güçlerle iletişim kuracakları zaman temizlenmeye, arınmaya, özel kıyafetler giymeye özen gösteriyorlardı. Ayrıca ilk doğan kuzuların kurban edildiği bir bayram olarak kutlanan Fısıh Bayramı Yahudilerin kutladığı çok eski bir bayramdı (Challeye, 1998: 125-126).

Yahudiler, Hz. İbrahim soyundan geldiklerine inanan bir topluluk olarak kurban ritüeline her zaman önem vermişlerdir. Tevrat'ta yer alan kurbanlar, kanlı ve kansız olarak iki gruba ayrılmaktadır ve kanlı kurbanların kurban ediliş amacı ve kurban edilme şekli değişiklik göstermektedir. Kurban, hayvanın kurban edilme amaçlarına göre; günah kurbanı, kefaret kurbanı, şifa için kesilen kurban ve şükran kurbanı olarak

dört grupta toplanmaktadır (Erginer, 1997: 99-100). Bu bakımdan Tevrat'ta görülen kurban tipleri ile veli ziyaretlerinde kesilen kanlı kurbanların amaç yönüyle benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Özellikle bir günahın bağışlanması, şifa bulmak ve dileğin kabulü sonrası şükür için türbe ve yatır çevresinde kurban kesmek çok yaygın bir ziyaret geleneğidir.

Evliya menkıbelerinde gördüğümüz bazı motifler de Kitab-ı Mukaddes kaynaklıdır. Çölde susuz kalan İsrailoğulları'na asasını taşa vurarak su sağlayan Hz. Musa'nın anlatısı motifleri ile birlikte birçok menkıbede yer almaktadır. Irmağı veya denizi yararak geçme motifi de Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i ikiye ayırma hadisesiyle bağlantılıdır. (Ocak, 2015: 275).

I.3.5. Hristiyanlık

Yaklaşık 2 milyar mensubu bulunan Hristiyanlık, Filistin bölgesinde doğmuş ve zamanla Katolik, Ortodoks ve Protestan gibi mezheplere ayrılmış semavi ve evrensel bir dindir. İsa merkezli dine inananlara verilen isim olan Hristiyan (Christian) kelimesi, Hz. İsa'dan sonra M.S. 60 yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Eroğlu, 1952: 309). Hristiyanlık, tektanrıcı bir anlayışa sahip olmakla beraber, insanlığın kurtarıcısı ve Tanrının oğlu İsa'nın sayesinde inananın Baba-Tanrı ile iç içe olması prensibini benimser (Challege, 1998: 169). Hristiyanlığın ana öğretilerini bulduğumuz kutsal kitabı İncil ise dört farklı nüshadan oluşmaktadır. Bunlardan birbirleriyle benzerlik (synaptik) taşıyan ilk üç İncil (Matta, Markos ve Luka) İsa'nın yolunun vaftizden ölümüne dek olan kısmını içermektedir. 4. İncil olan Yuhanna ise daha geç bir dönemde yazılan mistik bir anlatıdır ve içinde İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu ve ilahi bir nurla dolu olduğu yazılıdır (Schimmel, 1999: 160-161).

Türklerin Hristiyanlık ile temasının tarihi çok eskilere dayanmakla beraber yaklaşık olarak M.S. IV. yüzyıldan itibaren olduğunu söylemek mümkündür. Barthold'a göre Maniheizm ve Hristiyanlık M.S. III. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da yayılmaya başlamıştır ve Türkler, Mani diniyle Hristiyanlıktan önce tanışmıştır (Barthold, 2004: 19). Orta Asya'da bazı küçük gruplarca kabul edilen bu dinin Türkler arasında yaygın olan kolu Ortodoks Hristiyanlığına bir tepki olarak doğan Nesturiliktir (Ocak, 2015: 97).

Nesturilik, 432 senesinde Üçüncü Efes konsilinde sapkınlıkla suçlanan İstanbul patriği Nestorius'un yaymış olduğu fikirler etrafında teşekkül etmiştir. Ortodoksluğun merkezi olan Bizans hükümetinin yoğun takibi altında olan Nesturiler, baskıdan kaçabilmek amacıyla önce Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'ya oradan da İran topraklarına geçtiler. O dönemde İran'da hüküm süren ve Bizans'la mücadele halinde olan Sasaniler de kendilerine sığınan Nesturileri kabul ettiler ve böylece Hristiyanlık İran'da "Nesturi" mezhebi altında yayılmaya başladı. O dönemin Süryani kroniklerinde verilen bilgiye göre İran sınırlarına yakın taraflarda yaşayan Türkler de Hristiyanlığı kabul etmişlerdi (Ocak, 2015: 98).

Hristiyanlığın Orta Asya, Balkanlar ve Anadolu Türklerini etkilediği bilinmektedir¹⁷ ancak bu din, Türkler arasında hiçbir zaman Budizm, Maniheizm ve Zerdüştlük kadar yoğun bir şekilde yayılmamıştır. Hristiyanlığın Türkler arasında etkin olduğu esas bölgeler Doğu Avrupa ve Balkan coğrafyasıdır. Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar) ve Kumanlar Hristiyanlığı kabul etmiş ve Avrupa'da yaşayan Türk topluluklarıdır (Ocak, 2015: 100).

Anadolu'da, İslamiyet'ten önce birçok inanç bir arada yaşamaktaydı. Pagan inançlarından semavi dinlere kadar pek çok inanç unsurunu içinde barındıran bu topraklarda Türklerden hemen önce Bizans hüküm sürüyordu ve devletin esas dini Hristiyanlıktı. Ocak'a göre, Anadolu, Roma hâkimiyeti döneminden önce ve bu hâkimiyet sırasında çok eski paganist kültürlerden oluşan karma bir inanç sistemine sahipti. Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu Anadolu'yu ele geçirdiğinde bile bu topraklarda Hristiyanlık mevcuttu. Buna rağmen, Bizans'ın resmi dini olan Hristiyanlık Anadolu'da köklü bir şekilde yer etmiş puta tapan pagan kültürünü tamamen yıkamamıştı ve halk, eski inançlarını bu yeni dine uydurarak yaşıyordu. Böylece putperest kültürle Hristiyanlığın karışımından oluşan senkretik yapıda bir Hristiyanlık vuku bulmuş oldu. Bu arada İran tarafından Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine doğru Zerdüş ve Maniheizt misyoner akımları başlamış ve bölgedeki Hristiyan inancı bu dinlerinde tesirine girmişti (Ocak, 2015: 103-105).

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Velidi Togan. (1946). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, ss.158-159.

Putperest ve Farsi inançların da etkisiyle kendine özgü senkretik bir din özelliği taşıyan Anadolu Hristiyanlığı kendinden önceki kültürlerin de etkisinde bir ziyaret olgusu oluşturmıştır. Özellikle dinin yaşandığı yer olması açısından Avrupa'ya baktığımızda Hristiyan azizlerin ziyaret edildiği, onlara dua edilerek dileklerin istendiği görülmektedir. Kilise veya aziz mezarlarına çaput bağlamak, etrafında üç kere dönmek, şifa için toprak almak, kilisenin kuyusundan su içmek, taş altından geçmek vb. uygulamalar tüm dünyada ortak görülen ziyaret ritüellerinden bazılarıdır.¹⁸ Hollanda'da yapılan bir araştırmada, ülkede 660 ziyaret yerinin bulunduğu ve bunun 250'sinin aktif olarak ziyaret edildiği tespit edilmiştir (Köse-Ayten, 2010: 60). Portekiz'in Fatima ve Fransa'nın Lourdes kasabaları da Avrupa'daki en önemli ziyaret yerleri arasında yer alır ve dünyanın birçok bölgesinde bu yerler için makam ziyaretgâhları oluşturulmuştur. Bu yerlere felçlilerin, kanser hastalarının gelip mum yakarak şifa istedikleri bilinmektedir (Köse-Ayten, 2010: 67). Kurbanla ilgili olarak ise Hristiyan teolojisinin farklı bir görüşü bulunmaktadır. İsa Mesih insanlık için kurban edildiği için onun dışındaki bütün kanlı kurbanlar reddedilmektedir. (Özkan, 2003: 116).

Anadolu Türkleri arasında Nesturiliğin etkilediği “aziz kültü” İslamiyet’le beraber yerini veli kültüne bırakmıştır. Çok eski dönemlerden kalan aziz mezarları Müslüman Türkler tarafından bir eren ya da dede mezarına çevrilerek kutsal sayılmaya devam etmiştir. Tanyu ise bunun tam aksini iddia etmektedir. Tanyu'ya göre; *“Türkiye’de birçok şehirlere bakıldığında hala Hristiyan mezarları ve anıtlarının bulunduğu görülmektedir. Azizlere ait kiliseler ve ayazmalar da Anadolu’nun birçok yerinde varlığını korumaktadır. Ülkemizde hala ikamet etmekte olan Hristiyan tebaanın önünde böyle bir değişimi yapmak ne kadar mümkün olabilir? Selçuklularda, Hristiyan ve Müslümanların ilişkileri hoşgörü ve kardeşlik çerçevesinde devam etmiştir. Bu iki dine ait insanların kaynaşması sonucu kutsal sayılan değerler de ortaklaştı ve Müslüman velilerin ve Hristiyan azizlerin türbeleri her iki din mensupları tarafından da ziyaret edilmeye başladı.”* (Tanyu, 2007: 343). Bununla ilgili birçok örnek bulunmaktadır. Eshab-ı Kehf Mağarası’nın Hristiyan ve Müslümanlarca ortaklaşa ziyaret edilen bir yer olması bunu göstermektedir (Şenesen, 2002: 1027). Müslüman

¹⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Tanyu. (2007). *Türkiye’de Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Elips Kitap, ss. 60-70.

Türkler, putperestler tarafından şehit edilen Aziz Aya Yorgi'yi, önce Cercis Nebi olarak tanımış, sonrasında ise bazı benzerliklerinden ötürü Hızır-İlyas olarak kabul etmişlerdir. Yine Torbalı Sultan, Sarı Saltuk veya diğer Türk gazi-erenlerinin Aya Yorgi'yle özdeşleştirildiği bilinmektedir. Buraların ortak kullanılmasından dolayı çeşitli menkıbeler ve motifler birbirine karışmaktadır. Hristiyan halk yatan zatın, zahiren Müslüman gözüken ama esasta Hristiyan bir azize, Müslüman halk ise o zatın gizlice Müslümanlığı kabul etmiş bir veliye ait olduğunu düşünmektedir (Ocak, 1991: 669-672). Anadolu coğrafyasında özellikle Alevi-Bektaşî bölgelerde anlatılan menkıbelerde Hristiyanlık'tan gelen veya bir Hristiyan azize atfedilmiş motiflere rastlamak mümkündür.¹⁹ Makedonya'da yer alan bir mezarın hem Aziz Nikola hem de Hıdır Baba adını taşıması ve hem Müslüman hem de Hristiyan halk tarafından ziyaret edilmesi kayda değer bir örnektir (Koneska, 2009: 246). Farklı dini inançların ve kültürlerin birbirinden etkilendiğinin göstergelerinden biri de her iki dine mensup kişilerin 6 Mayıs (Müslümanlarda Hıdrellez, Hristiyanlarda Gjurgjovden) tarihini bayram coşkusuyla kutlamalarıdır.

Araştırma sahamızda da bununla ilgili örnekler görülmektedir. Üç semavi dine de ev sahipliği yapan İzmir'de cami, kilise ve havraları yan yana bulunmaktadır. M.S. 155 senesinde Hristiyanlığı yaymaya çalışan İzmir Psikoposu St. Polikarp düşmanları tarafından yakılmak istenir fakat alevler rüzgârla ters yöne gider. Bunun üzerine cellat, onu göğsünden vurur, göğsünden akan kanlar ateşi söndürür. Onun kemiklerini toplayıp Kadifekale eteklerine gömen Hristiyanlar onu aziz ilan eder ve St. Polikarp'ın İzmir'i yangın ve depremlerden koruduğuna inanılır (Tanyu, 2007: 275). Bu mezar zamanla Türk mahalleleri arasında kaldığından mezarın adı Yusuf Dede olarak değiştirilir (Ürük-Pınar, 2013: 41). Bunun dışında İzmir'de Hristiyanlarca hac yeri olarak kabul edilen Meryem Ana Evi de hem Müslüman hem de Hristiyanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Meryem Ana Evi'nin içine giren ziyaretçiler bir niyet dilemek için bez ve kurdele bağlamakta, baston ve değnek bırakmakta, mum ve para adağı yapmaktadır. Yine aynı bölgede yer alan "Mukaddes Su" da şifalı kabul edilmekte, hangi inanca mensup olursa olsun bütün insanlar şifa bulmak için sudan içmekte veya bu suyla

¹⁹ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak. (2015). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yay., ss. 253-278.

yıkanmaktadır (Tanyu, 2007: 281). Tire Derekahve’de yer alan bir çınar ağacı da hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından ziyaret edilir, ağacın hikâyesi ise nesilden nesile anlatılır. Tire’de yer alan Şems Mescidi ise bir ayazmanın üzerine yapılmıştır ve iki din mensuplarınca da ziyaret edilen bir mesire yerine dönüşmüştür.

I.3.6. İslamiyet ve Veli Kültü

XII. asrın başlarında kendi tevhid anlayışını ilan ederek semavi son dinin ortaya çıkmasını sağlayan İslamiyet, önce Arap Yarımadasında sonra da Orta Doğu ve diğer uzak memleketlere doğru bir yayılma göstermiştir. Hz. Muhammed’in ve halifelik döneminin bitmesinin ardından İslam’ın idaresi Emevili yöneticilerin eline geçmiş, onlar da Arap ırkçılığını gözettikleri için birçok toplumla problem yaşamışlardır. Abdurrahman Güzel’in aktardığına göre, XIII. asır itibariyle Arap orduları İslamiyet’in yayılması için sürekli savaş halindeyken, Türgeş Kağanları da İslam-Arap ordularının ilerleyişlerine mani olurlar. Bu dönemde Türgeş Kağanı Sulu Han’ın öldürülmesiyle direniş biraz kırılır. Aynı dönemlerde halifeliğin Abbasilere geçmesi de Arap olmayan Müslümanlarla olan ilişkilerin yumuşamasını sağlar. Talas Savaşı sırasında Çinlilere karşı Türklerin Müslümanların yanında olması da iki toplum arasında bir yakınlaşmaya sebep olur ki bu olaydan sonra Türkler adım adım İslamiyet’e dâhil olmaya başlayacaktır. Türkler arasında ilk Müslüman olanlar Volga ve Kazan bölgesindeki İtil Bulgarları’dır. Tuna Bulgarları Hristiyanlığı, Hazarlar Museviliği, Uygurlar Mani dinini ve Göktürkler ise Buda dinine girdikleri sırada Büyük Bulgar Hanı Müslümanlığı kabul ederek farklı bir dine yönelmiştir. Aradan bir süre geçtikten sonra Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han 920’de Müslüman olmuş ve ilk Türk İslam devletini kurmuştur (Güzel, 2009: 122-124). Hicri 350 (920) senesinden itibaren de Oğuzlar ve Karluklar arasından yaklaşık 200.000 çadır halkının İslamiyet’i toplu olarak benimsediği bilinmektedir (Köprülü, 1974: 14). Türkistan’da Türk halkları arasında İslam dininin 10. yüzyıl itibariyle tam anlamıyla yayılmaya başladığını söylemek mümkündür (Barthold, 1984: 65). Türklerin Gök Tanrı sebebiyle benimsediği tek-yüce tanrı inancı İslam’daki Allah inancıyla birleşmiş ve benimsenmesini daha kolay bir hale getirmiştir. Tam anlamıyla katı zühd ve takva kuralları uygulanmasa da Türkler İslam’ın temsilcisi ve koruyucu olarak ilk yüzyıllara damgasını vurmuştur.

Türklerin İslam'a geçişleri her ne kadar hızlı gerçekleşmiş olsa da bu yeni medeniyet ve kültür ortamını tam anlamıyla benimsemeleri hemen mümkün olmamıştır. Göçebe Türkler kendilerine uygun olan eski inanç akidelerini bırakmamış, onları İslam'ın kurallarla örülü din anlayışıyla birleştirerek yaşamaya devam etmişlerdir. Turgut Akpınar bu durumu "rezonansa geçebilme" kavramı ile açıklamış; Türklerin, "Yüksek İslam" denilen ve kitabî din esaslarını esas alan İslam'ın Ortodoks halini benimsemek yerine iki inanç arasında denge kurup bazı değişikliklerle yeni dini benimsediklerini belirtmiştir (Akpınar, 1994: 80). İslam'ın inanç olarak benimsenmesi tasavvuf tarihiyle de yakından ilişkilidir. Özellikle Hz. Peygamber'den başlayarak ilk dönemi kapsayan zühd dönemi daha çok şekli ibadet, Allah'ın rızası ve cehennemden korunma amaçlarına yönelik olarak yaşanmıştır.²⁰

Muhyiddin Arabî ile felsefik bir boyuta gelen tasavvuf, bu devirden sonra Horasan tasavvuf ekolü üzerinden diğer toplumları etkilemeye başlamıştır. Tasavvufun, Horasan üzerinden Türkistan'a geçişi de sufi dervişlerin çabalarıyla gerçekleşmiştir. Zeki Velidi Togan, Türkler arasına İslamiyet'in, Maniheizm, Budizm ve Şamanizm gibi önceki dinlerine benzer özellikleri olan Şiilik, Alevilik ve tasavvuf kanallarından girdiğini teyit etmektedir (Togan, 1946: 75). Tasavvufun herkesi bir görmesi, ırkçılığa yer vermemesi ve hoşgörülü bir tavır takınması Türklerin bu dini kabulünü hızlandırmıştır. Barthold; bu hızlı kabulün İslam'ın evrensel bir din olarak yalnız bir ırka veya medeniyete mensup topluluklara özel olmamasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ayrıca İslam sufilerinin bozkırdaki dervişlerin ayağına giderek onlara İslam'ı anlattığını ve son devre kadar da sufilerin teşvik ve tebliğlerinin, İslam fakihlerinden daha başarılı olduğunu belirtmiştir (Barthold, 2004: 65-66). Abdülkadir İnan ise tasavvuf yoluyla dahi olsa bu Müslümanlık anlayışının köy ve kasabalarda formaliteden ibaret kaldığını ifade etmektedir. Bu kesimin Müslümanlığı Kıpçak bozkırlarında göçüp konan Kazak-Kırgızların Müslümanlığı gibi şamanizmle karışık bir Müslümanlıktır (İnan, 1952: 20). Eskiden Türklerde yer alan doğa ve atalar kültü, tasavvufun veli anlayışının yardımıyla halk arasında veli kültürüne dönüştürülmüştür

²⁰ Tasavvufun dönemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrani Altıntaş. (1986). *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., ss.1-13.

(Say, 2004: 215) Özellikle İslam'da bulunan veli kültü, Türklerin ilk dönemden kalma atalar kültü ile çok benze mesi bakımından benzer kabul edilmektedir.

İslamiyet  ncesi inanç sistemleri yeni dine geçişle beraber sentezlenerek yaşamaya devam etmiştir. İslami bir görünüm altında geçmişte benimsedikleri kültlere saygı göstermeye devam eden Türkler, tüm bu kültleri veli kültü altında birle tirmi tir. Ocak, veli kültünü; *“tabiatüstü bir takım ilahi g   ve yetkilerle donanmış bulunduğuna inanılan, kutsal bir şahsiyetin mistik karizması etrafında  ekillen , sarsılmaz inanç, ba lılık ve takdis duygusu”* olarak tanımlamaktadır (Ocak, 2003: 45). İslam velileri eski Türk  amanları ile çok benzerlik göstermektedir. Gelecekte haber veren, hava şartlarını de i tiren, hastaları iyile tirip g  e çıkabilen, ateşte yanmayan, felaketleri önleyip düşmanlarını mahveden Türk  amanları, özellikle Bekta ilere ait olanlar olmak üzere birçok menakıbnamede “veli” adıyla yeniden hayat bulmuş gibidir (Ocak, 2010: 11). Heteredoks bir anlayışın ürünü olan bu kült Sünni İslam'la tam olarak uyum sağlamamaktadır.  aman'dan veliye geçen olağanüstü özellikler sadece ibadetle meşgul İslam sufisinin özelliklerini yansıtmamaktadır.

Anadolu'ya gelmeden önce de kendini Türkistan bölgesinde gösteren veli kültünün temelleri, Yesevili in kurucusu Ahmet Yesevi zamanında atılmıştır. Ocak'a göre Yesevilikle beraber veli kültü göçebe ve yerleşik Türk ahalisinin arasında yayılmaya ba lar. Bu tarikatın etkisiyle Türkmen babalarının durmadan anlattığı menkıbeler veli kültünün zenginle tirerek önce İran oradan da Anadolu sahasına kadar uzanmasını sa lar. 13. yüzyıl itibariyle Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya yerleşen tarikat  eyh ve dervı leri bu kültün kendileriyle beraber her yere ulaşmasına katkı sunmuşlardır. Selçuklu hükümetinin imtiyazları sayesinde dervı ler tekke ve zaviyelerini kurmuşlar, çoğunlukla gayri Sünni eğilim gösteren Vef  ilik, Yesevilik, Kalendirilik ve Haydarilik gibi tarikatların köy ve göçebe muhitlerde kök salmasını sa lamı lardır (Ocak, 2010: 15). Bu tarikatların göçebe Türkmenler arasında bu kadar tutulmasının sebebi de eski  amanlık günlerini andıran heteredoks anlayışa sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

Anadolu'ya gelen bu  eyh ve dervı lerin tekkelerini kilise ve manastır çevrelerine kurdukları bilinmektedir. Ocak, bunun yapılmasındaki amacı  u şekilde açıklamaktadır: *“Orada eski dinin merkeziyle doğrudan kar ıla arak onun kullandığı vasıtaları aynen*

kullanıp tesirini zamanla zayıflatarak yerine geçmekti” (Ocak: 2010: 16-17). Cihat anlayışıyla fetihler yapan bu erenler kendilerinden önce bu bölgede tutunmuş azizlerin yerine geçmişlerdir. Keramet dolu hikâyelerdeki Hristiyan isimlerin değiştirilerek İslamileştirilmesi anlatıyla beraber kültün de mahiyet değiştirmesine sebep olmuştur. Aziz kültü bu dervişler sayesinde veli kültürüne dönüşmüştür.

Her mezarın kutsal kabul edilmemesi ve veli olarak adlandırılmamasının belli sebepleri vardır. Bir velinin kült konusu olup olmadığını anlamak için üç unsura bakmak gerekmektedir.

1. Veli adına yapılmış bir mezar veya türbe ya da velînin kendisinden kalan, kaldığına inanılan bir kısım eşyaların bulunması,

2. Söz konusu mezar ve türbe ya da eşyanın bazı dileklerin gerçekleşmesi, hastalıkların tedavisi gibi herhangi bir maksatla ziyaretlere ve bunlar esnasında adak ve kurbanlara sahne olması,

3. Dua mahiyetinde veliyle ilgili ve onun adı geçen bir takım sözlerin mevcudiyeti. Bu unsurlardan üçünün aynı anda ve bir arada bulunması şart değildir. Bazen bunlardan bir tane bir kültün oluşması için yeterli gelebilir (Ocak, 2010: 9).

Tarikatlara bağlı şeyh ve dervişlerin vefatları, atalar kültüründe olduğu gibi mezarların kutsanmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan adlarına yapılan mezarlar İslami bir mezar formu olan türbelere dönüştürülmüş ve ziyaret edilmeye başlanmıştır. Ünver Günay ve Vehbi Ecer bu konuyla ilgili şunları nakletmektedir: *“Bugün Anadolu’nun hemen her mıntıkası, köyü, kasabası ve şehrinde kutsal bilinen ve önemli bir bölümü halen ziyaretgâh olan, haklarındaki menkıbeler kulaktan kulağa anlatılan çoğu isimsiz ve birçoklarının tarihi kişilikleri hakkında pek az şey bilinen şehitler, erenler, evliyalar, kutsal pınarlar, ağaçlar, kayalar, tepeler, mezarlar, yatırlar, türbeler, tekkeler ve zaviyeler bu mistik kültürün canlı kalıntılarını oluşturmaktadırlar. Veli adı verilen bu kişiler hakkında mucizevi kerametleri gerçekleştirdiklerine dair anlatılar oluşmuştur.”* (Günay-Ecer, 1999: 154). Anadolu’da hakkında en çok keramet anlatılan velilerden biri de Hacı Bektaş Veli’dir. O ve onun silsilesinden gelen pek çok veli, türbe ve yatırlarıyla veli kültürünün yaşamasını sağlamaktadır.

Veli kültü, ziyaret yeri ve anlatılan menkıbeler dışında gerçekleştirilen ritüeller bakımından da eski Türk inançlarıyla benzerlik göstermektedir. Mezarda yatan veliye

hürmetini göstermek amacıyla kurban kesmek, mum yakmak ve ağaca çaput bağlamak gibi uygulamalar Türklerin eski kültürlerinden getirdikleri adetlerdir. Her ne kadar İslami bir görünüm sergilese de türbe ve yatır ziyaretleri Sünni İslam doktrinleri ile şekillenmemiş, heteredoks İslam anlayışının sonucu olarak Anadolu topraklarında yaşamaya devam etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM:

İZMİR'DEKİ KUTSAL ZİYARET YERLERİ

İzmir, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve kültürel miras açısından zengin bir kenttir. Deprem, yangın, salgın hastalık, savaş gibi felaketlere rağmen şehirde yapılan kazı çalışmalarında binlerce yıl öncesine dayanan kalıntılara rastlanılmaktadır. İzmir'in kozmopolit bir yapıyı barındırması ve üç farklı semavi dinden insanların bir arada yaşaması da kentin kültürel zenginliğini arttırmaktadır. Türklerin İzmir'i fethinden sonra İzmir'de ağırlıklı olarak Türk-İslam medeniyetine ait eserler yapılmaya başlanmıştır. Bu eserler arasında kutsal ziyaret yeri olarak kabul ettiğimiz türbe ve yatırırlar yer almaktadır. İzmir'deki bu kutsal ziyaret yerleri, daha önce üzerinde bütüncül bir çalışma yapılmamış olması dolayısıyla da çalışmamızın temelini oluşturmaktadır.

Bu bölümde, çalışmamızın araştırma alanı olan İzmir'deki kutsal ziyaret yerleri üzerine yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklardan derlenen bilgiler çeşitli alt başlıklar altında verilmiştir. Bu alt başlıklar; “adlandırma, yeri ve konumu, mimari yapısı, tarihi ve menkıbevi kişiliği, inanç ve uygulamalar” şeklinde tasnif edilmiştir. Yapılan literatür çalışmasına bağlı olarak yazılı ve elektronik kaynaklardan elde edilen bilgiler, saha çalışmaları sırasında sözlü kaynaklardan derlenen verilerle karşılaştırılarak incelenmiştir. İzmir'de tespit edilen kutsal ziyaret yerleri ilçelere bağlı olarak alfabetik olarak sıralanmış, ilçe başlıklarının altında orada yer alan kutsal ziyaret yerleri verilmiştir. İzmir'deki türbe ve yatırırların tamamının ele alması, bu yerlere bağlı genel özelliklerin, anlatıların ve uygulamaların ortaya konulması bu bölümün temel amaçlarını oluşturmaktadır.

II.1. ALİAĞA

II.1.1. Ahmet Dede Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Aliğa Çıtak Köyü, Dedeköy mevkiinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Günümüzde kimsenin yaşamadığı köyde türbe ve cami de maalesef harabe haline dönüşmüştür. Ahmet Dede Türbesi'nin kubbesi yıkılsa da

duvarları halen sağlamdır. Eskiden içerde bulunan sanduka ve yeşil örtüler günümüzde mevcut değildir. Ahmet Dede'ye ait beyaz mezar taşının parçalarının uçları toprak altından görünmeye başlamıştır (Yıldırım, 2017: 270-271).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Ahmet Dede'nin Fatih devrinde Aliğa'nın Güzelhisar köyünde yaşadığı bilinmektedir. Ahmet Dede Çıtak Dere'sinde bir cami yaptırmış ve bu camiye pek çok kaynak vakfetmiştir (Yıldırım, 2017: 156).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar ve Motifler: Ahmet Dede ve oğulları ile ilgili köyde şöyle bir rivayet anlatılmaktadır: “Ahmet Dede'nin Güvendik ve Mahmut diye iki oğlu varmış, büyük oğlu Güvendik'i çok severmiş; bir gün Güvendik'ten kalburla su istemiş. Güvendik de ‘Hiç kalburda su getirilir mi?’ diye babasına sitem etmiş. Küçük kardeşi Mahmud da bu cevabı duyunca, hemen kalburla su getirerek babasının isteğini yerine getirmiştir. Bunun üzerine Ahmet Dede, oğlu Mahmud'a “Babaoğlu” adını vermiştir” (KK100).

Motifler: Çocuklara Ad Verme (T596).

6. İnanç ve Uygulamalar: Günümüzde türbe ziyaret edilmemektedir ve herhangi bir uygulama yapılmamaktadır. Türbeyle ilgili olarak, İsmail Öztürk'ün çocukluk dönemine ait hatıraları şu şekildedir: “Eskiden dede kulübesi vardı, üstünde yeşil bir örtüsü vardı. Bizi götürüyorlardı, valla okuldayken öğretmenler on yaşındayken falan adak çaput bağlıyorlardı. Ama zamanla defineciler kazdı. Orayı kazanlar da hiç iflah olmadı” (KK100).

II.1.2. Hıraz Dede Yatırı

1. Adlandırma: Yatırın adlandırmasıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Aliğa ilçesi, Çıtak köyü antik mezarlar bölgesinde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Sade bir mezar şeklindedir. Üstü kapalı değildir. Çevresinde çaputlar bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Yatırın tarihi-menkıbevî kişiliği hakkında bilgi bulunmamaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Hasta ve özellikle zayıf çocuklar şifa bulması için dedenin mezarına götürülmektedir. Dileklerin kabul olması için dua edilir ve adak adanır (KK14).

II.2. BALÇOVA

II.2.1. Ciğerci Dede Yatırı

1. Adlandırma: Mezara ciğer bırakıldığı için yatır bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Balçova Çetin Emeç Mahallesi, 80. Yıl Orhan Gazi İlkokulu'nun yanında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezar, okul duvarına bitişik haldedir. Baş ve ayak kısımlarında sarık şeklinde iki mezar taşı yer almaktadır. Mezarın toprak kısmında bir zeytin ağacı bulunmaktadır. Ayrıca mezarın üstü yeşil demirlikle çevrilmiştir. Mezarın başında beyaz mermerden “Ciğerci Dede Hû Erenler” yazısı ve gri mermerden yapılmış bir panoda ise Arapça “Bismillahirrahmanirrahim” yazısı bulunmaktadır. Yazının altında “Diriyiz daim ölmeyiz, kara yerlerde kalmayız, çürüyüp toprak olmayız, bize leylünehar olmayız, Sev-Sevil, Ciğerci Dede, Ruhuna El-Fatiha” cümleleri yazılıdır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Ciğerci Dede'nin yaşarken ciğer sattığı ve bölgedeki diğer dedelerle kardeş olduğu anlatılmaktadır. Bölgede yaşayan Halil Dede'nin anlatımına göre; dedeler toplamda yedi kardeşmiş. Karşıda ağacın oradaki Kabak Dede, Üçyol'daki Susuz Dede, Eski İzmir'de dilek kuyusu var. Yukarıda (Yeşilyurt) Mızraklı Dede var. Bunlar hep Ciğerci Dede'nin kardeşidir. Rivayete göre bunların hepsi şehit olmuşlar, yine rivayete göre kabak satan kabakçı, ciğer satan ciğerci adını almış (KK72, KK45).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “Yunanlılar İzmir'i işgal ettiği zaman, Balçova halkından da 90 dönüm arazi alarak buraya karargâh yapmak istiyor. Orada okul var. Okulun temelleri atılmıştı bir çatısı vardı. Ben çocuktum on yaşında falan temellerde gezinirdik. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman okul oldu ondan evvel orada Ciğer Dede menengiç ağacının oradaydı. Ciğer dedeyi Yunanlı paşası ondan

kaldırtıyor, babamgil Cuma namazını kılıyorlar tekbir ede ede aşağıya iniyorlar. Oradan bir avuç toprak alıyorlar, cenaze yok çok seneler olmuş yani menengiç ağacı 500 senelik getiriyorlar mezarı köşesine Ciğer Dede'yi koyuyorlar. Orada daha okul yokken o Yunan paşasını korkutuyor eziyet ediyor Ciğerci Dede. Sonradan geri adım atıyor ama toprak buraya geldiğinden kalıyor. Zaten iki sene içerisinde savaş bitiyor. Yunanlılar da göçüyor aslında orası karargâhtı 1918'li yıllarda” (KK178).

“Onun da efsanesini ben duyduğum kadarıyla söyleyeyim, yalnız bu da bir gerçek. Bu ülke sıkıntıya düştüğünde bütün evliyalar yardımcı olmuştur. Biz Kore Savaşı yaptık 1952’lerde. Kore Savaşı zamanında Egeli bir kişi orada savaştı. Savaşırken bu yaralanıyor. Mahserenin içinde kalıyor, Çinliler tarafından yaralanıyor ve bunu yaralı halde alıyor bir kişi o da asker, alıyor sırtına ve o mahserenin içinden çıkarıyor, götürüyor. Azıcık iyi oluyor kendine geliyor falan, iyileşiyor. O asker de sonra onu buluyor diyor ya arkadaşım Allah razı olsun, benim canımı kurtardın diyor. Ben yaralıydım, yardım ettin beni kurtardın, nerelisin diyor. O da ben İzmirliyim diyor. Asker de seni ziyaret etmek isterim diyor, yarın buradan kurtulurum memleketimize gideriz ben de İzmirliyim, seni ziyaret etmek isterim diyor. Seni nerde bulucam, adresini bana ver diyor. Bana Balçova denilen bir yer var diyor, İzmir’in kıyısında. Balçova’ya gel, orda Ciğer Dede dedin mi beni sana herkes gösterir diyor. Adam zaman geliyor, dönüyor Kore’den. Diyor ki ya benim hayatımı kurtardı bu Ciğer Dede denilen adam, gideyim de bir ziyaret edeyim. Adamın çoluğu çocuğu da oluyor, karısına diyor şunu yapalım, zeytin götürelim, şunu götürelim, bunu götürelim öyle ya evine gidiyoruz adamın diye. Geliyor, kahveye soruyor, bugünkü gibi değil kahveler merkez o zaman. Kahveye diyor ki ya arkadaşlar ben bir asker arkadaşımı arıyorum. Bunun evi nerde bana bir yardımcı olun. Kim diyorlar, diyor ki Ciğer Dede. Adamlar diyor ki e Ciğer Dede’nin evi değil mekânı var şurada. Nerde bu adam diyor? Gel diyorlar, alıp götürüyorlar. Adam bu mu Ciğer Dede? diyor, türbeye kapanıyor. Sonra anlatıyor böyle böyle diye. Sonra gidiyor bir koyun alıyor, orda kurban kesiyor falan orda halka diyor ki böyle böyle bize kadar intikal etti (KK11).

Motifler: Mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme, tehlike ve felakete maruz kalanları kurtarma, kişilerle konuşarak varlığını gösterme, tayy-i mekân.

6. İnanç ve Uygulamalar: Ciğerci Dede ziyaretlerinde en çok görülen uygulama mum yakma ve mezara ciğer bırakmadır. Halil Dede'nin anlattığına göre adamın biri “Ben dedeyi rüyamda gördüm benden ciğer istedi” diyerek gidiyor sakatatçıya bir güzel koyun ciğeri alıyor, geliyor buraya dede yesin diye bırakıyor. Ondan sonra ben de “Allah hayrını kabul etsin ama bu yaptığın iyi değil dedim. “ Adam da bana “Ben buraya bırakıyorum o çıkar yer” dedi. Birileri de mum yakıyor. Çağırıyorum yanıma neden yaktın diye soruyorum. “Şu, bu dileğim var” diyorlar. Ben de “Allah'ı bırakıp bundan mı medet umuyorsun?” diye soruyorum tedirgin oluyor bu seferde. “Sen bu mumu yakıyorsun, başkaları da görür yakarsa bunun günahı sana yazılır. Buraya mum yakma, çok günah” dedim. Sonra o aldı gitti. (KK72)

Genelde kadın erkekler geçerken üç kulhuvallah bir elham okur adakta bulunur. Ciğer ve para getirirlerdi. Aslında orayı kapattılar, oraya mum dikiyorlardı (KK62).

Ciğer yakarlar hep, dua ederler. Biz çocukken Cuma günleri getirir ciğer atarlardı, para atarlardı (KK178).

Dedeyi ziyarete genellikle kadınlar gelmektedir. Ziyaretler Perşembe akşamı ve Cuma günleri yoğunluk kazandığı gibi, okul çıkışlarında çocuklarını almaya gelen anneler de giderek dileklerini dilemektedir. Yapılan demirlik sayesinde ciğer atma ve mum dikme gelenekleri zayıflasa da yok olmamıştır. Nadir olarak çaput da bağlanmaktadır ama işlek bir bölge olduğu için yetkililer tarafından bunlar kaldırılmaktadır (KK144).

II.2.2. Efkâr Baba Yatırı

1. Adlandırma: Yatırın adlandırmasıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Balçova ilçesi, Teleferik Mahallesi'nde Teleferik'in tepesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezar şeklinde olan yatırın mezar taşı bulunmaktadır ve üzerinde “Dedenin ruhuna Fatiha” yazılıdır. Mezarın çevresi tel demirliklerle çevrilidir ve Teleferik'e ait bir binanın hemen yanında konumlanmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Efkâr Baba'nın tarihi-menkıbevî kişiliği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Halk arasında Efkâr Dede'nin de Balçova ve Hatay bölgesinde bulunan yatırlarla kardeş olduğu anlatılmaktadır.

Mesut Geçim'e göre; bu bölgede bulunan yatırlara beşkardeşler derler. Çok eskiden beri varlar. Benim kayınpederim buranın yerlisi ve Efkâr Baba yatırımının bulunduğu yerde tarla sahibiydi. Yatırların birincisi yukarıda Teleferik Manastırı var orada, iki tanesi burada, üçüncüsü okulun orada (Ciğerci Dede) dördüncüsü beyaz apartmanın orada (Kabak Dede) beşincisi de Susuz Dededir (KK111).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Merkeze uzak ve ulaşımın kısıtlı olduğu bir bölgede bulunan Efkâr Baba yatırımının ziyaretçi sayısı günümüzde oldukça azdır. Eskiden bez bağlama, toprağa kaşık veya para gömme gibi uygulamalar yapılmaktayken, bu ritüeller günümüzde geçerliliğini yitirmiştir (KK111).

II.2.3. Kabak Dede Yatırı

1. Adlandırma: Kabak sattığı için bu isimle anıldığı düşünülmektedir.

2. Yeri ve Konumu: Balçova ilçesi, Çetin Emeç Mahallesi, Zübeyde Hanım Sokak'ta bir evin bahçesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezar, bir binanın ön kısmında yer almaktadır. Baş ve ayak kısmında uzun yeşil mezar taşları bulunur. Mezarın etrafı demir parmaklıkla çevrilmiş ve toprak kısmına küçük bir ağaç ve güller dikilmiştir. Mezarın üstünde "Lütfen dedemizin güllerini koparmayalım, Allah razı olsun" yazılı bir tabela yer almaktadır. Bunun dışında mezarın ön kısmında "Kabak Dede, Ruhuna Fatiha" yazılı mermer bir mezar taşı bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Yatırdaki Dede kabak sattığı için bu adı aldığı düşünülmektedir. Bu bölgede yedi tane mezar var. Altı tanesi bilinir. Yedincisi bilinmezmiş (KK72).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Orada eskiden bir teyze vardı, 80-90 yaşlarındayken öldü. Bize o dedi ki: "Oğlum burada eskiden inekler vardı. Mezarın

başına bağladığımızda inekler sabah ölüyorlar. Bağlıyoruz sabah ölüyorlar. “ Teyzeye bir gün gelip “rüyamızda gördük, yedinci mezar burada” demişler. Yıkılmışlar açmışlar bu mezar çıkmış (Kabak Dede). Teyze o zaman çok gençmiş. Teyzenin bunu anlatmasının üzerinden 30 sene geçti. Yani nereden baksan 150 senelik bir olay. Sonra işte o teyze ile benim annem çevirip o mezarı öyle yapmış. (KK45).

Motifler: Mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme, başka yerde vuku bulan olayları başkalarına gösterme, rüyada görülme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yatır ara sokakta kaldığı için, çok ziyaretçisi bulunmamaktadır. Yoldan geçenler dua etmektedir.

II.3. BAYINDIR

II.3.1. Emir Dede Yatırı

1. Adlandırma: Bizans’la savaşan bir emir olduğu için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bayındır ilçesi, Hatay Mahallesi Emir Çeşme Sokak’ta yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Emir Dede’nin mezarı normal mezar boyutlarından çok uzun bir yapıdadır. Üst üste konulmuş taşların beyaz sıvayla kapatılmasıyla mezar oluşturulmuştur. Bölgede iki mezar vardır. Birinde “Emir Dede-1500-1600” yazısı bulunmaktadır. Diğer mezarda da aynı bilgiler yer almaktadır. Mezarların başucunda çaput bağlanmış iki uzun servi ağacı bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Mezar taşında yazılı bilgiye göre Emir Dede’nin 1500-1600 yılları arasında yaşamış bir komutan olduğu bilgisi bulunmaktadır.

5. Türbe-Yatırla ilgili Anlatılar: Bizans’la savaşırken yaralanan Emir Dede, kanları aka aka mezarının olduğu yere kadar sürünerek gelmiş. Bir süre tedavi edilmiş ama iyi olmamış (KK121).

Motifler: P461. Asker.

6. İnanç ve Uygulamalar: Emir Dede yatırının başındaki ağaca çaput bağlanmaktadır. Ayrıca kendisine ait çeşmenin olduğu alanda kurban kesilmekte ve

küçük kulübede ibadet edilmektedir. Kulübenin hemen yanında mum yakılan bir alan ve ocaklar vardır. Adaklık kurban kesimi sonrasında yemekler burada pişirilmektedir. Çeşme restore edildikten sonra üzerine “Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali” yazıları eklenmiştir. Sonrada yanına bir cem evi yapılan yatırı ve çeşme alanını genellikle Alevi vatandaşlar ziyaret etmektedir.

II.3.2. Eskici Baba Türbesi

1. Adlandırma: Türbenin adlandırmasıyla bilgi bulunmamaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bayındır ilçesi, Mithatpaşa Mahallesi, Hanife Öğretmen Caddesi üzerinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Eskici Baba Türbesi, baldaken tarzda kare planlı olarak inşa edilmiş ve kubbesi sekizgen yalancı kasnak ile örtülmüştür. Türbenin iç kısmında kubbeye geçiş pandandiflerle yapılmıştır. 1996 yılında yapılan restorasyon sonrasında yapının mimari özelliklerinde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir (Sevin, 2005: 71-72). Duvarlar eskiden yeşil renk iken günümüzde açık mavi tonlarında boyalıdır. Türbenin dört köşesinde de büyük demir parmaklıklı pencereler yer almaktadır. Türbenin içine, arka kısımda bulunan demirin açılmasıyla bir merdiven vasıtasıyla inilmektedir. Türbe içerisinde doğu-batı yönlü iki mezar bulunmaktadır. Bu mezarların birinde Eskici Baba olarak bilinen Ali bin Emre yatarken diğer mezarın kime ait olduğu bilinmemektedir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Eskici Baba, Bayındır’ın çok bilinen ziyaret yerlerinden birisidir. Türbenin ilçe merkezinde olması ve türbede yatan kişinin hayatına ait bir bilgilendirme panosunun bulunması Eskici Baba’yla ilgili anlatıların halk arasında daha yaygın olarak bilinmesini sağlamıştır. Erdal İnan Sevin’in vermiş olduğu mezar taşında yer alan yazıya göre, Muharrem ayı ortalarında 1517 (H. 923) tarihlerinde Eskici Baba’nın burada gömülü olduğu anlaşılmaktadır (Sevin, 2005: 73). Yine halk arasındaki rivayete göre, Eskici Dede’nin mezarının taşınması gündeme gelmiş fakat mezar bir türlü taşınamamıştır (Bayındır Kaymakamlığı, 2003: 17). Bu durum ziyaret yerinin kutsallığını halk arasında bir kat daha arttırmış ve türbenin daha çok ilgi görmesini sağlamıştır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “Hacı Sinan, ‘Küllîye’ yaptığından dolayı kibirlenebileceği şüphesine düşerek, camiye gitmez. Bunu duyan devrin komutanı yaverine ‘Camiyi yaptıran adamı, camiye getirmezsensin, seni cezalandırırım’ der. Yaver, Eskici Dede’ye durumu anlatır. Dede sabırlı olmasını tavsiye eder. Daha sonra Eskici Dede ayağa kalkar, önündeki önlüğü çıkarır. Yavere; ‘Elini ver ve sağ ayağını ayağıma bas, gözünü yum’ der. Bir süre sonra Dede, yaverden gözünü açmasını ister. Yaver karşısında Kabe-i Muazzama’yı görür. Dede, yavere ‘bu olayı kimseye anlatmamasını, aksi takdirde ikisinin de bulundukları yerde hemen öleceklerini’ söyler. Cuma namazını Kâbe’de kıldıktan sonra geri dönecekleri zaman, yaver oraya gidip geldiklerinin kanıtı olarak bir hurma dalını meyvesi ile koparır. Geri dönerler. Komutan yavere, Eskici Dede’yi niçin getirmediğini sorar. O da fazla dayanamayarak üzerinde hurma bulunan dalı gösterip her şeyi anlatır. O anda Dede evinde, yaver de komutanının yanında ruhlarını teslim ederler” (Bayındır Kaymakamlığı, 2003: 17).

Halk arasında anlatılan menkıbelerde de yukarıdakine benzer anlatılar mevcuttur: “Eskici Baba’ya kumandan askere gitsin diye her gün bir asker yollarmış. Fakat Eskici Baba gitmezmiş. En son asker gelmiş ve ‘eğer ki gitmezsen benim askerliğimi yakacan’ demiş. Eskici Baba da göstermiş kerametini. ‘Yum gözünü!’ demiş. Göz açmış kapamış, bir bakmışlar Mekke’deler. Namaz kılıp, dua etmişler. Asker oradan bir karagül almış yanına. Geri gelmişler. Komutan ‘Ne yaptınız?’ diye sormuş. Komutana ne olduğunu anlatmayınca komutan bunu dövmeye başlamış ve o zaman karagül askerin üstünden düşmüş. O gül düşünce insan ölmüş. Gül düşünce Eskici Dede de asker de ölmüş. İkisini de buraya gömmüşler (KK115).

Motifler: Tayy-i mekân, gelecekle ilgili haber verme, sırrı ortaya çıkınca vefat etme.

6. İnanç ve Uygulamalar: İlçe merkezinde yer alan Eskici Baba türbesi Cuma günleri kadınların sıklıkla ziyaret ettiği türbelerdendir. Kaymakamlık ve belediye tarafından bakımı yapılan türbenin demir parmaklıklarında çaput veya mendil tespit edilememiştir. Ziyaretçi kadınlar türbe çevresinde mum yakmaktadır ve dua etmektedir. Her türlü dilek ve istek için ziyaret edilen türbenin çevre ilçelerden gelen ziyaretçi sayısı da oldukça fazladır.

II.3.3. Gölbaşı/Gökbaşı Dede Türbesi

1. Adlandırma: Türbenin adlandırmasıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bayındır ilçesi, Yakapınar köyü mezarlığında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Geniş ve düzenli bir mezarlığın içinde bulunan türbede iki adet mezar bulunmaktadır. Mezarlardan birisi oldukça uzundur. Türbe, üstü kapalı bir yapıdan oluşmakta ise de dört duvarında pencere işlevi gören açık bölümler yer almaktadır. Türbenin dışında hayırsever bir kimse tarafından yapılmış bir hayrat bulunmaktadır. Ayrıca türbenin içinde yer alan bir girinti de mum yakma yeri olarak kullanılmaktadır. Yeşil örtüyle örtülmüş mezar taşlarına rengârenk yemeniler bağlıdır. Mezarın hemen üstüne bir adet seccade bulunmaktadır. Diğerine nazaran daha kısa olan ve Gökbaşı Dede'nin eşi olarak kabul edilen mezara çiçek bırakılmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tarihi kaynaklara bağlı olarak Gökbaşı Baba'nın Yakapınar köyünde önemli bir kişi olduğunu söylemek mümkündür. 1530 nolu Osmanlı Tapu Tahrir Defteri'nde "Vakf-ı zaviye-i Gökbaşı der karye-i Uladı (Yakapınar)" ibaresi bulunmaktadır (Armağan, 2013: 149). Tahtacı köyü olan Yakapınar'da Gökbaşı Dede halk tarafından Horasan ereni Pir İsmail olarak kabul edilmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Gökbaşı Dede Türbesi, Yakapınar köylüleri ve çevre Tahtacı köyleri tarafından oldukça sık ziyaret edilmektedir. Halk tarafından özellikle çocuk sahibi olmak için ziyaret edilen türbede mezarların üzerine birer ip asılmış ve bu iplerin üzerine çaput, bez ve içinde bebek figürü olan bez kundaklar bağlanmıştır. Ziyaretçilerin mum yakmaları için türbenin iç kısmında ayrı bir bölme bulunmaktadır. Mum yakılan bölmede aynı zamanda kız çocuğu tokaları da bulunmaktadır. Daha önce rastlamadığımız bu uygulama iki farklı şekilde değerlendirilebilir. Birincisi kız çocuğu sahibi olmak isteyen ailelerin bu tokaları bırakmış olabileceği şeklindedir. İkincisi ise, doğması için adak adanan kız çocuğu doğduktan sonra bir kız tokasının türbeye bırakılması şeklinde yorumlanabilir.

II.3.4. Gömeçli Dede Türbesi

1. Adlandırma: Aynı adlı semtte yer aldığı için türbe bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bayındır ilçesi, Gömeçli semtinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Bir bahçe içinde bulunan türbe dört kolon sütun üzerine sekizgen kasnaklı kubbeyle örtülü baldeken tarzda inşa edilmiştir. Türbenin kubbesinde sonradan yapıldığı belli olan “Gömeçli Dede” tabelası yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Gömeçli Dede olarak anılan zat; 1600 yıllarında yaşamış, İslam hukuku hakkında fetvalar vermiş Ahmet Hulusi Efendi’nin talebesi olan Ahmet Efendi’dir (Bayındır Kaymakamlığı, 2003: 16). Bulunduğu yerleşim birimine de aynı adı verilmesine sebep olduğunu düşündüğümüz Gömeçli Dede’ye neden bu adın verildiği hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Bayındır ilçe merkezine uzak olduğu için ziyaretçisi yok denecek kadar azdır.

II.3.5. Hacı İsmail Ağa Türbesi/Cinli Mescit

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bayındır ilçesi, Orta Mahallesi, Cinli Mescit Sokak’ta bulunan Cinli Mescit’in bahçesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Türbe, Cinli Mescit’in doğusunda bulunmaktadır. Kare planlı bir yapıdadır ve üzeri pendentif geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe dışarıdan sekizgen yalancı kasnakla çevrilmiştir. Yapının kuzey tarafı Cinli Mescit’in kible duvarı ile kapatılmıştır. Türbenin içerisinde doğu batı doğrultusunda üç mezar yer almaktadır, ancak mezarların kime ait olduğuna dair bilgi yoktur. Mescitte ve türbede herhangi bir inşa kitabesi bulunmamakla birlikte plan tipi ve bölgedeki benzer örneklerle bakıldığında, yapı XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın başlarına tarihlenebilir (Durma, 2013: 55).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Mezarların kime ait olduğu bilinmemektedir fakat yerel tarih araştırmacılarına göre bunlardan birisinin Bayındır'ın kuruluşunda görev yapan Bayındır Bey olduğu düşünülmekte, diğer mezarların ise Oyuk Dede başta olmak üzere diğer önemli şahsiyetlere ait olabileceği belirtilmektedir (Sevin, 2015: 77). İçinde birden çok mezar olması nedeniyle türbeye “Erenler Mescidi” de denilmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe, Bayındır merkezin en yüksek bölgesindedir ve ulaşım zordur. Bu bakımdan sadece mahalle halkından gelip geçenlerin dua ettiği gözlemlenmiştir. Bunun dışında yapılan belli bir uygulama bulunmamaktadır.

II.3.6. Kız Bacı Sultan Yatırı

1. Adlandırma: Yatırın adlandırmasıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bayındır ilçesi, Zeytinova Mahallesi asrî mezarlığında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Asrî mezarlığın üst bölümünde, yerden yüksek kare planlı bir bölmenin içinde yer alan mezar oldukça bakımsız durumdadır. Mezarın çevresi ağaçlarla çevrilidir. Hemen yakınlarında ise kurban ve adak dağıtımı için uygun bir alan bulunmaktadır. Bu bölümde bir tane çeşme vardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Kadın erenlerden olan Kız Bacı Sultan'ın kimliği hakkında bilgi olmamakla birlikte, 1416 senesinde öldüğü bilinmektedir (www.erolsasmaz.com, Erişim tarihi: 5. 12. 2016).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Kız Bacı Sultan yatırını özellikle çocuğu olmayan kadınların sıklıkla ziyaret ettiği yatırlardandır. Çocuk sahibi olma veya başka dileği olanlar mezarın kenarında bulunan ağaca bez veya çaput bağlamaktadır. Çocuk isteğinin en belirgin ritüellerinden biri olan bezden beşik yaparak içini doldurma uygulaması da bu yatırda gözlemlenmiştir. Mezarın çevresindeki duvarların üstünde çeşitli şekilleri temsil eden taş yığınları bulunmaktadır. Bu taş yığınları ev, araba vb. gibi maddi isteklerin sembolü olarak yapılmıştır.

II.3.7. Şeyh Dursun Bey Türbesi

1. Adlandırma: İsminden ve mesleğinden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bayındır ilçesi, Karahalilli köyünün girişinde bir duvarın üzerinde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezarın çevresi yatay taşlarla döşeli ve beyaz renge boyalıdır. Çok uzun olan mezarın mezar taşları da beyaz renktedir ve baş kısmındaki taşa yeşil bir örtü bağlıdır. Mezarın hemen başında çok yaşlı bir ağaç bulunmaktadır. Mezarın yanında ise çok eski bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmedeki kitabede “1773 (Rumi 1189) Pehlivan İbrahim Ağa Kariyesi’nde bina kılındı” yazmaktadır (Bayındır Kaymakamlığı, 2003: 19).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Şeyh Dursun Bey’in Gazi Umur Bey kızı Hundi Paşa Hatun’un oğlu olduğu bilinmektedir (Bayındır Kaymakamlığı, 2003: 19). Mezarın yanındaki tabelada yer alan bilgide Şeyh Dursun Bey’in İmam Birgivi’nin kardeşi olduğu rivayet edilmektedir. Bu bilginin doğru olma ihtimali zayıftır. Çünkü İmam Birgivi gibi bilinen bir zatın akrabasının Birgi yakınlarında defnedilmesi daha kuvvetli ihtimaldir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Özel bir ziyaret nedeni veya zamanı bulunmamaktadır. Köy halkı tarafından geçerken dua edilmektedir.

II.4. BAYRAKLI

II.4.1. Durmuş Ali Dede Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bayraklı ilçesi, Doğançay Mahallesi yolu üzerinde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Durmuş Ali Dede’nin mezarı önce Karşıyaka ve sonra da Bayraklı Belediyesi’nin katkılarıyla düzenlenmiştir. Mezar oval geniş bir duvar alanıyla çevrilmiştir. Mezar baş ve ayak taşları ile mezarı çevreleyen taşlar koyu yeşil renge

boyalıdır. Mezarın ayakucunda iki adet ağaç bulunmaktadır ve bu ağaçların üzeri farklı renklerdeki bezlerle doludur. Mezar bir parkın içerisinde ve ziyaret alanı kısa duvarlarla kare olarak konumlanmıştır. Duvarların üzerinde Hz. Ali, Hacı Bektaş-ı Veli ve saz resimleri bulunmaktadır. Park alanında kurban kesimine ve yemek pişirilmesine imkân verecek malzemelerle donatılmıştır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Durmuş Ali Dede'nin Horasan'dan buraya göçtüğü anlatılmaktadır. Alevi-Bektaşî inancına sahip kişiler tarafından “pir, dede” olarak kabul görülerek ziyaret edilmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “Benim oğlum dışarıdaydı gelinim gidecekti torunumla. Dedim giderlerse gittiğiniz zaman yani kurban kesecem, kestim. Sonra da dedim ki oturumunu alırsan tekrar kesecem ve türbeye getirecem, bir türlü kesemedim hep rüyama girdi, rüyama girdi, rüyama girdi en son bir bebek verdi kucağıma paran yoksa al bu bebeği kes diyor. Sabah kalktım. Amcamın oğluna dedim o da böyle şeylere çok düşkündür dedim Hasan'a böyle böyle hemen gitti Çiğli'den aldı kurbanı, kestirdim (KK17).

Başka bir memoratta ise, “Benim bir ara bel fıtığım vardı neydi sırtım tutuldu dedim ki dedeme gidecem beni çağırdı gitmedim, gittik benim amcamın torunları var ilçede, senin türbende, sen otur sırtını ver belki iyileşirsin dediler. Hani dalga geçmiş gibi, biz inanmıyoruz inanmıyorsan niye geliyorsun dedim. Sırtımı verdim türbeme akşam oldu eve gittim ne böyle dönebiliyorum ne böyle dönebiliyorum. Benim gelinin de birazcık kulağı ağır işitiyor, uyudu kocası askerdeydi, “Elif, Elif” dedim duymadı. Bak türbenin içindeydin ağladım böyle dönemiyorum gördüm geldiğini şöyle sırtım dönük ama gölgesini gördüm böyle üç kere sırtıma vurdu eliyle. Sabahleyin kalktım bismillah dedim kalktım ayağa bizim gelin çok şaşırdı” (KK17).

Motifler: Rüyada görülme, vücuttaki bazı problemleri giderme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Durmuş Ali Dede, özellikle hafta sonları kadın erkek toplu halde gelinerek ziyaret edilen türbelerden birisidir. Belediyenin yenileme çalışmalarından sonra ara ara şenlikler de düzenlenmiş ve birçok kişi bu makamı ziyaret etmiştir. İnsanlar her türlü dilek için buraya gelmektedir. Çocuk, sağlık, iş vb. gibi istekler için gelenler öncelikle çaput bağlayarak mum yakarlar. Dilekleri kabul olanlar

mutlaka adadıkları kurbanı keserler ve çağırdıkları kimselere yemek olarak dağıtırlar. Hayır olarak yapılan adakları türbe yakınında gerçekleştirmek gerekmektedir. Ayşe Gümüş adağını yerine getirmek için cem evindeki dededen yardım istemiştir. Gümüş'ün anlattıklarına göre; “Dede bana telefon açtı, kızım ne için dediysen dileğini dile ne için dediysen Allah kabul etsin bana dedi. Vekâlet veriyor musun? Ben burada alıcam dedi. Tamam dede, sen nasıl istersen veriyorum verdin mi verdim verdin mi verdim verdin mi verdim, ordan kesti alıp getirdi. Kendisi aldı, ertesi gün Durmuş Ali Dede'nin yerinde kestik yani 7 adım attı Durmuş Ali Dede'ye doğru. Kesti milleti götürdük bi yemek yaptılar Allah'ım gelen gelene, gelen gelene. Pişirdiler salatasından tut her şeyini götürdüm damaca suyuna kadar her şeyi götürdüm (KK17).

II.4.2. Kesikbaş Dede Yatırı

1. Adlandırma: Savaşta başı kesildiği için bu ismi almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Bayraklı ilçesi, Çay Mahallesi'nde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: At arabasına benzeyen bir alanda bulunur. Alanın hemen üst tarafında yumruk kadar bir taşın üzerinde duran bir kaya bulunur ve bu kaya da ziyaret edilir (Pehlivan, 2008: 6).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Bilinmemektedir.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Savaş sırasında kellesinin koptuğuna ve kelleyi omzunun altına alarak bu tepeye çıktığına ve burada vefat ettiğine inanılır (Pehlivan, 2008: 6).

Motifler: Başını kaybetmesine rağmen ölmemesi.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yoktur.

II.5. BERGAMA

II.5.1. Ağlayıcı Dede Yatırı

1. Adlandırma: Ağlayan çocuklara iyi geldiği düşünüldüğü için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama İlçesi, Barbaros Mahallesi, Kireççiler Sokağı üzerinde sağ tarafta demir parmaklıklı bir pencerenin olduğu evde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Belli bir mimari özelliği bulunmamaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tarihi-menkıbevî kişiliği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Çok ağlayan çocuklar dedeye getirilir. Ağlama krizine giren çocukların elinin mezara sürülmesiyle çocukların ağlamasının geçtiğine inanılmaktadır (KK118).

Ayrıca Eyüp Eriş'in tespitine göre çok ağlayan çocuklarını başını üç defa, sürekli bağırarak çocukların başını da yedi defa mezar taşına vurdurunca şifa bulurlardı. Bu dedenin hayrı olarak peynirli pide dağıtılmaktadır (Eriş, 2009: 191).

II.5.2. Arap Dede Yatırı

1. Adlandırma: Bergama'daki Roman vatandaşların dedesi olarak kabul edildiği için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Atmaca Mahallesi, Şerif Bey Çıkmazı'ndaki bir evin odasında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Beyaz sıvalı bir odadan oluşan ziyaret yerinin pencere ve kapısı koyu yeşil renge boyalıdır. Kapı üzerine birer seccade konulmuştur. Odanın içinde iki adet kavuklu mezar bulunmaktadır. Küçük olan mezarın bir bölümü mum yakmak için ayrılan bir bölüme dönüştürülmüştür.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Dede, en az yüz elli seneden beri burada bulunmaktadır. Dedeye "Arap veya Araplı" Dede denilmektedir

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Mahalledeki birçok kişi dedenin evleri ziyaret ettiğini ve geceleri rüyalarına girdiğini ifade etmektedir. (KK8).

Motifler: Rüyada görülme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yatır, on beş günde veya ayda bir defa mahalleliler tarafından temizlenmektedir. Adağı olanlar buraya gelip helva hayrı dağıtmaktadır. Odanın içerisinde çevreye çaput bağlanmaktadır ayrıca yangın çıkma ihtimaline karşı mum yakılmamaktadır. Eskiden türbeyi temizleyen ilgilenen bir amca varmış, o öldükten sonra mahalleli el birliğiyle bakmaya çalışmaktadır. Çocuk sahibi olmak ve şifa bulmak amacıyla ziyaret edilmektedir (KK8).

II.5.3. Araplı Dede Yatırı

1. Adlandırma: Derisinin renginin koyu olduğu düşünüldüğü için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Turabey Mahallesi Emir Sultan Cami'nin karşısındaki bir evin bitişiğinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Yol kenarında bulunan mezarın yanına sonradan bir ev yapılmış fakat mezar yıkılmamıştır. Yeşile boyalı taş mezarın üst kısmında baş ve ayakucunu belirten ufak mezar taşları vardır. Mezarın baş kısmının arkasında ve sağ kısmında birer delik bulunmaktadır. Bu deliklerde mum kalıntıları bulunmaktadır. Mezarın baş ve uç kısımlarında bir fidan ve ince bir ağaç bulunmaktadır. Mezar, uzun ve geniştir. Belirgin bir mimari özelliği yoktur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Dede'nin Voyvoda Arapoğulları zamanında yaşayan biri olduğu bilinmektedir (Eriş, 2009: 192). Araplı dede, Bergama'daki Roman tabir edilen toplulukların dedesi olarak kabul edilen Arap Dede ile karıştırılmaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Emir Sultan Camii'ni ziyarette gelen kişiler burada dua etmektedir. Bunun dışında Cuma günleri mahalleli kadınlar dilek dileyerek mezarda bulunan deliklerde mum yakmaktadır.

II.5.4. Balgaz Dede Yatırı

1. Adlandırma: Balgaz mezarlığında bulunduğu için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Yukarı Kırıklar köyü mezarlığında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezarın çevresi taşlar yığılarak belirlenmiştir. Mezarın başucunda ve çevresinde asırlık ağaçlar yer almaktadır. Mezar taşı veya bilgilendirme tabelası yoktur. Sadece mezarlığın giriş kısmında “Balgaz Mezarlığı” levhası yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: En az üç yüz yıllık bir geçmişe sahip olduğu düşünülmektedir. Kimliği veya menkıbevî hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Mezarlık ziyareti sırasında dedeye de dua edilir. Köyde nüfus yoğunluğu çok az olduğu için özel ziyaretler yapılmaz.

II.5.5. Beşe Dede Türbesi

1. Adlandırma: Mesleğinden (beşe-paşa) dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Paşaköy Mahallesi muhtarlığı yanında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Tek gözlü kesme taştan oluşan türbe, sonradan beyaz sıvayla kaplanmış durumdadır. Çatısı kiremitle kaplıdır. Türbenin koyu yeşile boyalı demir bir kapısı bulunmaktadır. Penceresi yoktur. Türbe kapısının üzerine ve çevresine devşirme malzemeler eklenmiştir. Türbe içinde üç adet mezar yer alır. Bu mezarların sadece birinde kavuk şeklinde mezar taşı yer alır ve Beşe Dede'nin mezarının o olduğu kabul edilir. Türbe oldukça bakımsızdır, sıvaları dökülmektedir ve yer yer çatlaklar oluşmuştur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Dedenin Beşe olarak bilinen ismi aslında “Paşa”dır ve geçmişte asker olduğu düşünülmektedir (KK44).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Benim ninem, babamın ninesi anlatmıştır: “buradaki yatır gece kalkıyor öteki yatırı alıp en sondaki yatırı ziyarete gidiyorlarmış.

Nenem namaz kılarken onu görüyor, ben yarın bunu insanlara söylesem inanmazlar diyor, söylemiyor.

Bahçesindeki selvileri kestiler, okul göçtü, kahve yandı. Benim ninemin kardeşi dayım selvileri kestiler, taran tutan oldular. Bu yatırı hazine için kesenler taran turan oldular (KK44).

Motifler: Ölüm sonrasında fevkalade hallerin zuhuru, mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara varlığını gösterme ve başlarına felaket getirme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Ziyarete gelenlerin asıl isteklerinden birisi çocuk sahibi olmaktır. Mezarın üzerinde havlu, tülbent, kıyafet vb. konularak buradan kıyafete şifa aktarımı olması da yapılan uygulamalardandır. Ayrıca çukura para atıldığı ve yerlerde mum yakıldığı da tespit edilmiştir.

Erhan Yılmaz'dan kaydettiğimiz, çocuk sahibi olmak isteyenlerin yaptığı uygulama oldukça ilginçtir. “Çocuğu olmayanlar adak adıyor. Çocuk isteyen mezarın üstüne bir havlu seriyor, namazını kılıp dua edince havluyu kaldırıyor altından çıkan böceği ağzına atınca böcek ağzında kayboluyor, sonra da çocuğu oluyor. Benim bacanamın kızının çocuğu olmuyordu, yutunca oldu. “

Senelerdir yapılan bir uygulama olarak türbenin içine testi bırakılmaktadır. Rivayete göre gece dedenin kalkıp bu testiyle abdest aldığı söylenmektedir. Orada bulunan çukur, dedenin abdest aldığı yerdir. Dedenin nalın izlerinin de yer aldığı söylenmektedir. (KK44).

II.5.6. Çıban Dede Yatırı

1. Adlandırma: Çıbanı olan insanları iyileştirdiğine inanıldığı için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Atmaca mahallesi, Çıban Dede Sokak'ta yer almaktaymış. Günümüzde böyle bir yer bulunmamaktadır.

3. Mimari Yapısı: Üst üste dizilmiş taş ve kayalardan oluşan bir yapıdır. Yaklaşık on yıl kadar önce belediye burada yol yapmak istemiş. Dede olduğu söylenmesine rağmen taş yığını kaldırılmışlar (KK13).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Bilinmiyor.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Eriş'in verdiği bilgilere göre; çıbanı olanlar oradaki kayaya giderler, bir metal para, biraz helva ve çiviye geçirilmiş soğan ile kayanın etrafında üç defa dönerlerdi. Sonra elindekileri kayanın üzerine bırakır, bir parça toprak alır ve yarasına sürmek üzere ardına bakmadan oradan uzaklaşırdı (Eriş, 2009: 192-193). Dedenin sadece çıban hastalığına iyi geldiği bilinmektedir (KK13). Başka sebeplerle ziyaret edilmemektedir.

II.5.7. Çiftlik Dedesi

1. Adlandırma: Çiftlikköy'de bulunduğu için bu adı almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Çiftlikköy'de bulunmaktaymış. Köylülerle yapılan görüşmede günümüzde böyle bir yer olmadığı belirlenmiştir.

3. Mimari Yapısı: Bilinmiyor.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Hakkında tarihi bir kayda rastlanmamıştır. Halk arasında bir anda ortaya çıkan bir yatır olduğu için kutsal kabul edilmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Çiftlik yaylasında, bir gece içinde ortaya çıkan bir bina görülmüş. Tılsımlı kabul edilen bina sonradan Cuma günleri toplanmak ve namaz kılmak için camiye çevrilmiş. Fakat günlerden bir gün, bu binanın içinde bir yatır belirmiş. Hatta mezarın eşiğinde bulunan mermer, mezardaki dedenin ayak basması nedeniyle çukurlaşmıştır (Eriş, 2009: 193).

Motifler: Mezarının yerini kendi belirleyerek varlığını gösterme, ayak izi (A901).

6. İnanç ve Uygulamalar: Çiftlik Dedesi'ne çocuk sahibi olmak için adak adanmaktadır. Dedenin mezarından toprağın suyunu içenlerin çocuğu olacağına inanılmaktadır (Eriş, 2009: 193). Köyde çok az insan yaşadığından görüşme yapılan kimseler bu olayı hatırlamadıklarını belirtmiştir.

II.5.8. Demirtaş Dede Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Mahmudiye köyü girişindeki bir tepede yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Yeşile boyalı kerpiç kaplı tek katlı bir binadan oluşmaktadır. İçerisinde iki adet mezar bulunmaktadır. Mezarların boyutları oldukça büyüktür ve baş kısımlarında yeşil sarık mevcuttur. Türbenin iç duvarlarında Kâbe, Mescid-i Aksa gibi kutsal yerlerin resimleri bulunmaktadır. Türbenin iç kısmına halı serilidir. İbadet edilebilmesi için seccade, kıyafet ve dua kitapları yer almaktadır. Türbenin dışında bir çeşme vardır. Demir parmaklıklarla çevrili bir alan içinde yer alan türbenin yanında üç tane mezar vardır. Bahçede bir kaç asra dayanan çınar ve selvi ağaçları yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Köy kurulmadan önce yaşadığı bilinmektedir. Köy halkından bazı kişiler dedenin geceleri köyün merkezine geldiğini gördüklerini ifade etmiştir. Köyün eskilerinden Hacı Hafız isimli biri mezarının Demirtaş Dede'nin yanına yapılmasını istemiş. Mezarı yapıldıktan sonra da bu alanın üstü kapatılarak türbe formu verilmiştir. Türbenin dışındaki mezarlarda da Hacı Hafız'ın oğulları yatmaktadır (KK53).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Türbede yatan zat Mahmudiye'nin hocasıymış. Benim dedem de çok içkici, kumarbaz bir adammış. Bir gün geliyor, Mahmudiye hocası dedemin içeri girmesine izin vermiyor. Sen diyor bu yalaktan su içeceksin diyor. Dedem yalaktan su içiyor. Sonra Taş Dede dedeme nasihat ediyor ve benim dedem o günden sonra namazını bırakmıyor (KK118).

Motifler: Başkalarını hidayete kavuşturma.

6. İnanç ve Uygulamalar: Köy halkı dua etmek için türbeye gitmektedir. Her türlü istek için ziyaret edilir. Çaput bağlama veya kurban adağı yapılmaz. Başka köylerden arabalarla gelerek dedenin mezarı ziyaret edilmektedir. Türbenin içinde namaz kılınıp dua edilmektedir (KK53).

II.5.9. Dursun Bey Kız Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, İslamsaray Mahallesi, Kız Türbesi Caddesi üzerinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kare planlı yapı bir bahçe içinde yer almaktadır. Moloz ve kesme taştan yapılan türbenin kubbesi yuvarlaktır. Kuzey bölümünde giriş kapısı bulunmaktadır. Mezarın yala ve baş kısımlarında sarık şeklinde yeşil mezar taşları yer almaktadır. Mezar taşlarının üzerine yemeni bağlanmış ve tespih bırakılmıştır. Mezarın üstünde kalın seccadeler örtülüdür. Türbedeki pencereler dışarıdan girilmesini engelleyecek şekilde demir parmaklıkla kapatılmıştır. İç kısımda yer alan bir duvarda mum yakılan bir girinti bulunmaktadır. Türbenin içinde İslami motifli yazı ve tablolar asılıdır, ibadet edilmesi için gerekli malzemelerin yer aldığı bir dolap bulunmaktadır.

Türbenin bakımı Bergamalı hayırsever bir kadın tarafından yapılmaktadır. Türbenin kapısının üstüne bilgilendirme tabelası asılmıştır. Bu tabelada “Her şey fena bulur. Ancak Allah baki kalır. 12. -13. yüzyılları arasında hüküm sürmüş Bizanslılar'dan Balıkesir'i (mizya) alıp taht şehri yapmış, Danişmend Gazi soyundan Kalemşahoğlu Karesi Bey Oğlu Dursun Bey, Bergama Kalesi'nden atılan bir ok ile meratibi şehadete naili murad olmuştur. Ruhuna el fatiha. “ yazmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbenin adı Dursunbey Kız türbesi olduğu için türbede yatanın kimliği hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. En bilinen ve tarihi belgelere dayanan anlatıma, mezarda yatan kişinin Karesioğulları Beyi Aclan Bey'in oğlu Dursunbey olduğu anlatmasıdır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Karesi Beyliğinde Aclan bey öldükten sonra yerine oğlu Demirhan yönetime geçmiştir. Demirhan çok zalim ve gaddar bir yöneticidir. Halk onun elinden çok çekmiş ve yardım istemek için dönemin padişahı Orhan Bey'e haber göndermişlerdir. Demirhan'ın kardeşi Dursun Bey de bu dönemde Orhan Bey'in yanında durmaktaymış. Halk başlarına Dursun Bey'in geçmesini istemiş. Bunun üzerine Orhan Bey yanına Dursun Bey'i de alarak Balıkesir'e gelmiş. Olanları duyan Demirhan da Bergama'ya kaçmış. Ordusunu toplayan Orhan Bey de ardından gitmiş ve burada Dursun Bey'i Karesilerin yeni beyi ilan etmiş. Kardeşi Demirhan'ı saklandığı Bergama Kalesi'nde ziyaret etmek isteyen Dursun Bey ise kaleden atılan bir

okla şehit olmuş. Bunun üzerine Orhan Bey Dursun Bey'in Bergama'da gömülmesini uygun görmüş ve onun için bu türbeyi yaptırmış (Eriş, 2003: 72).

Bir başka rivayet ise türbede yatan kişinin bir kız olduğuyla ilgilidir. Rivayete göre, eskiden kaleyi askerler beklermiş ve türbenin karşısında da askeri kışla varmış. Buradaki evlerden birinde yaşayan bir kız da bahçesini süpürüyormuş. O sırada dışarıdan atlılar geçmiş, bu kız da atlılara bakayım demiş. Bunu göre kaledeki askerler atlıyı vurayım derken kızı vurmuşlar. Halk da kızı oraya gömmüş. Bir zaman sonra kışlanın komutanı burada mezar olmaz diye kızın mezarının kaldırılmasını istemiş. Bir asker çıkmış, hemen geri yere düşmüş. İkinci çıkmış oda düşmüş. Bunun üzerine komutan kendim yıkayım diye uğraşmış ama kendisi de düşmüş. Sonra bunda bir iş vardır diye daha dokunmamış ve buraya türbe yaptırmış. Sonra da adı Kız türbesi olarak kalmış (KK129). Günümüzde mahalle halkı tarafından burasının hala anlatıda geçen kıza ait olduğu düşünülmektedir.

Motifler: Mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Bergama merkezde en bilinen türbelerden birisi olan Dursunbey Kız Türbesi, sıkıntısı olup dua etmek isteyenlerin sürekli ziyaret ettiği bir yerdir. Özellikle adında geçen kız kelimesi yüzünden evlenemeyen kızlar ve aileleri sıklıkla bu türbeye uğramaktadır. Burada mum yakma ve kilit açma gibi uygulamalar kismet açma amacıyla yapılmaktadır. Bunun dışında türbede namaz kılmak, dua okuyup tespih çekmek için yeterli alan bulunmaktadır. Türbenin bakımını eskiden Deli Huriye dedikleri bir kadın yapmaktaymış. O vefat ettikten sonra gönüllü kimseler ve bazen de belediye görevlileri bu işi üstlenmiştir. Türbe her vakit ziyaret edilebildiği gibi özellikle Cuma vakti kadınlar tarafından daha sık rağbet görmektedir (KK16).

II.5.10. Ecik Dede Türbesi

1. Adlandırma:

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Göçbeyli-Alibeyli köyleri arasında bulunmaktadır. Göçbeyli anayolu üzerinde sol tarafta türbeye giden tali yolu göstermek amacıyla konulmuş "Ecik Dede Türbesi" levhası yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Türbenin duvarları kesme taştan yapıldır ve beyaza boyalıdır. Türbenin üst kısmı tek kubbeyle kapatılmıştır. Türbede oldukça alçak olan bir giriş kapısı ve küçük bir pencere vardır. Kapının üstünde bulunan süsleme türbenin sade yapısıyla uyum sağlamamaktadır. Bu nedenle süslemenin türbenin ilk dönemlerinde yapıldığını söylemek mümkündür. Türbenin dış bölümü sıvalıdır ve beyaza boyanmıştır fakat iç kısmı aynı şekilde bakım görmemiştir. Türbe içinde oldukça uzun taş bir mezar yer almaktadır, baş-ayak taşları kırılmış ve zarar görmüştür. Mekânın içi halı ve seccadelerle kaplanmıştır. Türbenin biraz ilerisinde şu anda kullanılmayan bir havuz çukuru yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Ecik Dede Türbesi, Bergama köylerinde bilinmekle birlikte, mezarının kibleye dönük olmamasından dolayı dedenin aslında bir Hristiyan azizi olabileceğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Dedeye ilgili anlatılan en yaygın menkıbe ise türbenin yakınında bulunan havuzun içindeki balıklarla ilgilidir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Rivayete göre; “Ecik Dede yatırımın yanı başında büyükçe bir kaynak su vardır. Alan düz olduğu için kaynak suyun akıntısı, küçük bir göl meydana getirmiştir. Bu gölün içinde, derisi lekeli benekler halinde balıklar vardır. Bu balıklara kimse dokunamaz ve bunları tutup yemezler. Daha önce yiyenler olmuş, ancak hemen ölmüşler. Bu balıkların Ecik Dede’nin askerleri olduğu inancı yaygındır. Hatta bu balıkların Nuh Tufanı’nda kalma oldukları inancı da mevcuttur. Derilerinin diğer balıklara benzememesinin sebebini de buraya bağlamaktadırlar. 1974 senesi Kıbrıs harekâtından bu balıkların yok oldukları, çevrede yaşayanlar tarafından gözlenmiş, on beş gün sonra vücutları yaralı olarak görünmüşlerdir. Böyle bu balıklar, Kıbrıs’a gidip savaşı manevi güçler oldukları için Gazi Balıklar olarak adlandırılmaktadırlar” (Kavcar-Yardımcı, 1988: 195).

Kıbrıs savaşı zamanında, türbenin olduğu yerde bir yalak varmış. Savaş zamanında yalakdaki kırmızı balıklar yok olmuş. Savaş bittikten sonra balıklar geri dönmüş. O balıkların göreve gittiklerine ve dedenin askerleri olduğuna inanırlar (KK118).

Küçükken dedemle Göçbeyli pazarına gidiyorduk. Tarlamızın ordan gidiyorduk. Ufak bir havuz ve içinde balıklar vardı. O balıkların üstünde hep yara izleri vardı. Yan

tarafında dede var. 2. Dünya savaşında bu balıklar kaybolmuş harbe girmiş, döndüklerinde sırtlarında yaralar varmış (KK44).

Motifler: Çeşitli hayvanların kalıbına girme (don değiştirme), tayy-i mekân.

6. İnanç ve Uygulamalar: Alibeyli köyünün manevi rehberi kabul edilen Ecik Dede, yılın her döneminde iş ve bereket istekleri için ziyaret edilmektedir. Balıklarla ilgili anlatı dilden dola dolaşarak komşu köylerin de burayı ziyarete gelmesini sağlamıştır. Türbede ibadet edebilmek için yerler halıyla kaplanmış ve gerekli kıyafetler bırakılmıştır. Mezarın üzerine başörtüsü, tespih, bluz gibi eşyalar konularak şifa bulmak amacıyla konulmuştur. Kırılmış bir mezar taşının etrafı da yemenilerle bağlanmış. Mezarın ayak taşı kısmında mum ve bozuk paralar bulunmaktadır.

Her sene nisan ayının son haftasında Alibeyli köyü sakinleri Ecik Dede adına yemek hayrı yapmaktadır. Bu hayra çevre köylerden de katılım gerçekleşmektedir. Bu hayırlarda bazen güveç, pilav bazen ise kazanlarca keşkek ikramı yapılmaktadır. (KK107).

II.5.11. Ferizler Dedeleri

1. Adlandırma: Muallim Dede ve Bodur Dede olarak bilinen yan yana iki mezar Ferizler köyünün dedeleri olarak bilinmektedir.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Ferizler Köyü mezarlığında bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: İki mezar da betondan yapılmış üzerleri diğer mezarların aksine yeşile boyanmıştır. Bodur Dede'nin mezarının başında bir ağaç ve gerçek isminin de olduğu bir mezar taşı vardır. Muallim Dede'nin mezarının başında ise üstüne hilal figürlü bir direk bulunmaktadır. Muallim Dede'ye ait bir mezar taşı yoktur. Bodur Dede'nin mezar taşının üstünde büyük bir tespih bırakılmıştır. İki mezar da oldukça uzundur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Rivayetlere göre köyün imamı olan Muallim Dede aydın ve ileri görüşlü bir insan olup zamanında Kubilay yanlısı oluşuyla bilinmektedir. Hemen yanındaki Bodur Dede'nin ise Kubilay karşıtı olduğu söylenmektedir (Eriş, 2009: 195). Bodur Dede'nin mezar taşında şu ifadeler yazılıdır: “İsmail Hakkı Dede. Keşki sevdiğim sevse bütün halkı cihan, gece gündüz sözümüz kıssa-i canan olsa diye

yaşadılar. İsterim sevsin bütün halki cihan cananımı, sevmeyenler bulunmasın âlemde üç sultanımı temennisiyle. 10. 10. 1930'da yürüdüler. Vefatı 40". Vefat tarihinin 1940 olması, Bodur Dede'nin Kubilay zamanında hayatta olduğunu göstermektedir.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Bodur Dede, bayramlar hariç bütün yıl boyunca oruç tutarmış. Bir gün iki tane asker gelmiş dedeyi götürmeye. Geçemeyecekleri bir dere varmış. Dede, askerlere, "gözünüzü kapayın elimi tutun" demiş. Askerler gözlerini açtıklarında dereyi geçtiklerini görmüş (KK118).

Dede hiç evlenmemiş köyden birine sevdalanmış ama annesi istememiş oda bir daha hiç evliliği düşünmemiş, kendini ilim ve dine adanmış. Büyüklerimden duyduğum kadar yaz kış her gün sabah namazını tepedeki erenlerin mezarının yanında kılarmış ve içinden ben her gün seni ziyarete geliyorum ama sen bir gün bile kendini benden esirgeyip göstermesin deyip sitem edermiş. Bir gün yine dua ederken mezarın taşının biri devrilip parmaklarının ucunu çıkarmış ama bunu gören bodur İsmail dedemiz ürpermiş ve o gece rüyasında benim elimi görüp ürperdin kendimi görünce ne yapacaktın koca dervişim demiş o günden sonra dedemiz iflah olmayıp hastalanmış Allah şefaatlilerinden bize de nasip etsin. Seneler sonra Menemen'de bir hanımın rüyasında kendi mezarını yaptırmasını istemiş, sağ olsun o hanım efendi arayıp bulup yaptırmış (KK159).

Motifler: Rüya görölme, tayy-i mekân.

6. İnanç ve Uygulamalar: Köy halkı kendi akrabaları için mezarlığa gittiklerinde dedeler için de dua ederler. Eskiden bir türbedarı olsa da o öldükten günümüzde oldukça bakımsız kalmıştır (KK185).

II.5.12. Geyikli Baba Yatırı

1. Adlandırma: Geyikle beraber gömüldüğü için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Geyikli Dağı'nın tepesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Öldüğü yere gömülen Geyikli Baba'nın mezarı sonradan düzenlenmiş ve beyaza boyanmıştır. Var olan mezar taşında büyük ihtimalle düzenlenme tarihi yer almaktadır çünkü uzun yıllar ziyaret edilen mezarın taşında "Geyikli Baba-17. 10. 2008-Ruhuna Fatiha" yazılıdır. Bu da mermer mezar taşının sonradan eklendiğini göstermektedir. Mezarın üstünde rüzgârdan dağılmış yeşil bir örtü

bulunmaktadır. Üstü açık olan yatırın çevresi taşlarla örülerek kapatılmıştır. Böylece mekân çevresinden ayrılarak açık bir kapıyla girişi sağlanmıştır. Kabrin başındaki arka bölümde mum yakılması için özel bir bölüm bulunmaktadır. Bu kapalı kısmın hemen kenarlarında üstü çatutlarla dolu ağaçlar yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Geyikli Baba, Bergamalılar arasında en çok bilinen yatırlardan birisidir. Birçok anlatının aksine onun geyik şekline girmesi değil, geyikle beraber gömülmesi Geyikli Baba olarak anılmasına sebep olmuştur.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Geyikli Baba ile ilgili çok bilinen iki menkıbe bulunmaktadır: “Bergama’yı ele geçiren Türk komutanlarından biri, bu dağda geyik avına çıkmış. Bir ara karşısına yavrularıyla gezen bir anaç geyik gelivermiş. Yavrularını kaçıramayan koca geyik sıçrayıp çalıların arasında kaybolmak varken analık duygusu ile siper olup beklemiş; avcılıkta bir kural vardır hani “ya kaçana ya uçana” diye ama komutan bu kuralı çiğnemiş, yayını gerip masum masum bakan geyiği okla vurmuştur. Alageyik yarasından kanlar, gözünden yaşlar akarken, derin derin inlemiş ve yavrularıyla bakışıp söyleşerek can çekişe çekişe ölmüş. Bu durumundan çok etkilenen avcı da dayanamamış, oraya yığılıp kalmış. Askerleri, komutanlarını geyikle birlikte ölü olarak bulmuşlar ve tepenin doruğuna mezar yapıp geyikle birlikte gömmüşler. Bu nedenle tepenin adı Geyikli, mezara da Geyikli Dede denmiştir” (Eriş, 2009: 63). Eriş’in dinlemiş olduğu bir kaynaktan aktardığına göre ise, “Eskiden tek başına dağda geyik avlayarak yaşayan bir ulu kişi varmış. Elinden sazı eksik olmazmış. Gel zaman, git zaman bu ulu kişi dağda ölmüş. Öldüğü yere gömmüşler ve dede mezarı günümüze değin unutulmamış (Eriş, 2009: 196).

Geyikli Baba’yı bu anlatılardan başka yakınında bulunan hayrat ile ilgili bir anlatma bulunmaktadır. Bergama’ya dışarıdan gelen sular yeterli olmayınca Bergama Voyvodası Hacı Mehmet Ağa’nın emir ve yardımlarıyla Bergamalılar Geyikli Dağı’ndan su elde etmişler ve kanallarla Bergama getirmeyi başarmışlar. Bu gelen suyun hikmetini Geyikli Baba’dan bilmişler ve bu suyun satılmasını yasaklayarak hayrat yapmışlar ve her sokağa çeşmelerden akıtmışlar. Suyun gelmesinden dolayı da halk toplanmış ve kurbanlar kesilerek yemekler pişirilmiş (Eriş, 2009: 102-103).

Motifler: Avcılık (P414).

6. İnanç ve Uygulamalar:

Geyikli Baba'ya, özellikle Bergama'da bulunan Çetmi köylerinden ziyaretçiler gelmektedir. Özellikle Hıdırellez zamanı ve bahar aylarında Geyikli Baba'nın mezarının çevresinde toplanan Alevi inancına sahip kimseler burada şölenler düzenler ve adakta bulunurdu (Eriş, 2009: 196). Günümüzde de adak adamak için uygulanan ritüeller arasında mum yakmak da bulunmaktadır. Kabrin arkasında yer alan küçük bölümde mum yakılmaktadır. Yatırın çevresindeki ağaçlarda da rengârenk bez ve çaputlar yer almaktadır. Bazı bezlerin arasında bebek sembolü olan nesneler bırakılmaktadır. Bahar aylarında da bölgede kurbanlar kesilip şölen verilmektedir (KK118).

II.5.13. Hayıt Dede Yatırı

1. Adlandırma: Mezarın başında yer alan hayıt ağacı nedeniyle dedeye bu isim verilmiştir.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Selçuk Mahallesi, Uzunyol Caddesi'nde yer almaktadır. Pembeye boyalı bir evin hemen yanında durmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Sokak başında yer alan bölümü kaldırımla bir gözükürken, merdivenlerden inildikçe yatırın alt bölümü de ortaya çıkmaktadır. Yeşile boyanmış, taş bir mezardır. Mezarın üstünde, yatanın önemli bir kişi olduğunu ortaya koyan dört adet kavuk biçimli taş vardır. Bunun dışında bilgilendirici bir levha ya da mezar taşı bulunmamaktadır. Mezarın çevresi hayırseverler tarafından demirlikle kapatılmıştır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: En az yüz yıllık bir geçmişinin olduğu düşünülmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Demirlikleri yaptıran kişinin ufak kızının rüyasına Hayıt Dede girmiş. O zamandan sonra bu kız yatırın bakımını üstlenmiş ve sonra da demirliklerini yaptırmış (KK190).

Motifler: Rüyada görölme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Gelen kişiler dileklerinin kabulü için mum yakar ve mezarın demirliklerine çaput bağlar. Dileği kabul olanlar horoz da keserler. Genelde Bergamalılar ve yöre halkı gelmektedir. Mahalleden genç bir kişi temizliğini yapıp

başındaki hayıt ağacının suyunu vermektedir. Her sene farklı kimseler yataının boyasını yenilemektedir.

II.5.14. Helvacı Dede Yatırı

1. Adlandırma: Sağlığında helva yapıp dağıttığı için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama İlçesi, Selçuk Mahallesi, Amfi Tiyatronun yakınlarında ağaç ve çalı topluluğunun hemen yanındadır.

3. Mimari Yapısı: Eski mezar yapısı, hayırsever Öztüre ailesi tarafından yenilenmiş ve yataının ilerisine oğulları merhum Mert Öztüre adına bir çeşme inşa edilmiştir (Eriş, 2009: 197). Mezarın üzeri yeşil renkle boyanmıştır. Mezarın baş kısmını ve ayak kısmını belirten iki taş yer almaktadır. Sonradan yapıldığı belli olan üstü açık bir demir çardak mezarın dört yanını çevrelemektedir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Eskiden dedenin hayır olsun diye çevresine helva yapıp dağıttığı bilinmektedir (KK118).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dileği olanlar mezarın yanına giderek dua ederler. Dileği kabul olanlar, adak karşılığı olarak helva yapıp dağıtırlar.

Ayrıca dilek dileycek olanlar mezar üzerine bir taş bırakırlar. Bu taş düştüğü zaman dileğin yerine geleceğine inanılır. Düşmezse belirli bir zamanı daha var demektir (KK118).

II.5.15. İplikçi Yunus Dede Yatırı

1. Adlandırma: İplik eğirip sattığı için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama İlçesi, İnkılap Mahallesi, Harputlu Mescidi'nin bahçesindeki mezarlıkta yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mescidin bahçesinde kalan küçük mezarlıkta bulunan İplikçi Yunus'un kabri, yanında bulunan diğer mezarlara göre daha gösterişli mezar taşlarına sahiptir. Alanda birçok mezar bulunmasına rağmen demirlikle kapatılmış olan bölümün

üstünde “İplikçi Yunus, R. Fatiha” yazısı bulunmaktadır. Mezar taşları da önceden kaldırılıp sonra tekrar yerlerine yerleştirilmiştir (KK149).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Rivayete göre Elazığ tarafından geldiği ve bir hastalık müptela olunca vefat ettiği ve buraya gömüldüğü söylenmektedir (KK149). Ayrıca mahallenin eski adı kayıtlarda İplikçi Yunus Mahallesi olarak geçmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bir başka rivayete göre bu mahalleye ilk yerleşen kişi İplikçi Yunus’muş. Kendisi pamuktan iplik eğirip satarmış. Etrafında çok sevilen bir insan olunca insanlar mahalleye ismini vermiş ve onu sahiplenmiş. Kalabalıktan hoşlanmayan dede de bu durumdan rahatsız olmuş ve bir süre sonra ortadan kaybolmuş (Durma, 2013: 71).

Motifler: Ortadan kaybolma.

6. İnanç ve Uygulamalar: Özel bir uygulama yoktur. Mescide gelenler bir Fatiha okumaktadır (KK9).

II.5.16. Lokman Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, İslamsaray Mahallesi, Dursunbey Kız Türbesi’nin yanındaki mezarda yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezarın dış kısmı kiremitlerle örtülmüş ve etrafına yeşil demir parmaklıklar yapılmıştır. Özel bir mimariye sahip olmayan mezarın parmaklıkları renkli tülbent ve bez çaputlarla doludur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Lokman Dede her ne kadar Bergama’da asırlar önce yaşadığı düşünülen Lokman Hekim ile karıştırılsa da iki şahsiyet birbirinden farklıdır. Lokman Dedenin 1260 yılında öldüğü ve Kız Türbesi yanında bulunan küçük mezarlığa gömüldüğü söylenmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Eyüp Eriş’in anlattığı efsanedeki rivayet şu şekildedir: “Lokman öğrenciliğinde çok şen bir gençmiş. Yüzüne bakanın güleceği gelirmiş, tatlı dilli, güler yüzlüymüş. Lokman İstanbul’da okumuş. Sonra üç arkadaşı ile Mısır’a gitmiş ve 18 yıl sonra izin alıp dönmüşler. Bir gün Lokman arkadaşlarına, durup

dururken:-Benim evrene amacımı anlatma zamanım yok, nerede ise deli oluvereceğim! demiş ve bundan sonra kendisini Tanrı aşkıyla aklını yitirmiş olarak göstermiştir. Lokman, Bergama'nın eski Müftü medresesinde (Selçuk Minaresi yanında) yerleşmiş, ölünceye kadar bu medresenin bir odasında oturmuştur. Gelen geçen, penceresinden baktığı zaman Lokman dedeyi odanın ortasında yaktığı ateşin başında saç döverken görürler, “dede yine kimya yapıyor” derlermiş. O, adeta oduncuların piri olmuş. Hemen her oduncu odanın kapısı önüne bir odun bırakır ve bunu bir uğur sayarmış. Lokman dedeyi bir gün, saçlı sakalı birbirine karışmış, korkunç bir hal almış olduğu sıralarda kapı altı zeybeği yakalamış, kapı altına götürüp saçını sakalını kestirmiş. Lokman, ateş saçarak doğru odasına gelmiş, tahta parçalarından bir kafes yapmış ve minarenin dibine yerleştirerek içine bir ateş yakmış. Bu sırada yanına gelen Hacı Aliye; -Ali, çık minareye bak, nereden duman çıkıyor, demiş. Ali Selçuk Minaresine çıktığı zaman, Hükümet Konağı olan yerden -Şimdiki Hoca Sinan Mescidi yanındaki yanık konaklardan-ateş parladığını görmüş. Bu öykü Lokman dedenin nasıl ulu bir insan olduğunu anlatmak için söylenmiştir.

Yine bir gün Hacı Ali, çok sevdiği dededen izin istemiş. -Ali, beni çok mu seviyorsun, öyleyse çık şu minareden kendini yere at, demiş. Hacı Ali hiç durmadan minareye çıkmış ve kendini atmış. Ayaküstü duran Aliye Lokman Dede göz ucuyla bakmış: -Beni sevdiğini şimdi anladım, demiş.

Günün birinde Lokman dede bir evin kapısını çalarak, Hicaz'da bulunan kocasının helva istediğini söylemiş. Kadıncağız dedenin canının helva istemiş olacağını düşünerek bir tencere helva yapıp dedeye göndermiş. Lokman, Mekke'de kasının kocasını bulmuş, sana Bergama helvasını getirdim, diyerek sıcağı sıcağına vermiş. Bu helvayı nereden bulduğunu sormuşlarsa da Lokman söylememiş ve bir daha görünmemiştir. Sonunda tencere Bergama'da hacının eşyaları arasından çıkınca karısı bu öyküyü anlatmış ve bu işe herkes şaşırmış.

Çok yağmur yağdığı zamanlarda, Lokman dededen yağmurun dinmesini isterlermiş. O da çocukları toplar, üzerlerine yağma yağma diye avuç avuç leblebi saçarmış. Bir gün Lokman dede, o zamanın müftüsü Hacı Osman Efendinin yanına gidip; -Kendimden umudum yok, ölürsem medresenin avlusuna bir çadır kurun, onun içinde beni Poyracıklı müderris Hasbi Efendi ile Müftüzade Hasan Efendi yıkasın, der

ve helalleşir, gider. Gece müftünün aklına gelir, Lokman Dede'nin hatırını sordurmak için çömezini gönderir. Tam o sırada Lokman Dede ruhunu vermiş bulunuyormuş. Akşamdan başlayan yağmur gece o kadar şiddetlenmiş ki ovalara su basmış, yollar geçilmez bir hale girmişti. Lokman Dedenin vasiyetini yerine getirmek için 15 kilometre uzakta ve sular altında bulunan Poyracık'a haber salmak mümkün olmamış. Çadır kurulmuş, hazırlık yapılmış. Cenaze tam teneşire kaldırılacağı sırada Poyracıklı Hasbi Efendi çıka gelmiş. Bu hali gören Hasbi Efendi, hayretini gizleyememiş ve: -A mübarek, beni bu gece çok korkuttun, bunun için miydi? demiştir” (Eriş, 2009: 199-201).

Motifler: Başka yerde vuku bulan olayları başkalarına gösterme, ateş yakıp başka yerde yangın çıkarma, tehlikeye veya felakete maruz kalanları kurtarma, tayy-mekân.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dedenin mezarına çaput bağlamak en çok görülen uygulamalardandır. Özel bir ziyaret zamanı yoktur. Dursunbey Kız Türbesi'ne gelenler Lokman Dede'yi de ziyaret edip dua etmektedir.

II.5.17. Tekke Dede/Sarı Dede Türbesi

1. Adlandırma: Türbe alanının eskiden tekke olarak kullanılmasından dolayı bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Zeytindağ Mahallesine iki km. mesafede Tekkedere köyünde bir tepede bulunmaktadır. Türbenin olduğu bölgede köyün asri mezarlığı da yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: İçinde toplam beş mezar bulunan Tekke Dede Türbesi, bölgedeki en bilinen türbelerden birisidir. Şakir Çakmak'ın tespitlerine göre türbe, iki birimden oluşmaktadır ve üzeri bir kubbe ile örtülüdür. Anadolu'da çok fazla örneğine rastlanmayan bu yapı tipi, kare formlu bir ana mekâna ve eyvanı andıran beşik tonozlu bir hacimle doğuya doğru genişleyen bir ön mekâna sahiptir. Devşirme taş bloklardan inşa edilen yapıda taş ve tuğla bir arada kullanılarak almaşık duvar formu uygulanmıştır. Türbe girişi ön mekânın batı cephesinde yer almaktadır. Ön mekânda kuzey tarafta bir pencere, dış cephenin güneyinde ise ön mekâna açılan dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Güney cephenin ortasında da lokmal

parmaklıklara sahip bir pencere açıklığı vardır. Arazi yapısı nedeniyle türbenin güney kesimi kuzey kesimine göre oldukça yüksekte kalmaktadır. İki bölüme ait kubbeler sekiz kenarlı kasnak üzerine kiremitle örtülmüştür. Türbenin zemini sonradan yapıldığı belli olan yeşil seramikle kaplanmıştır (Çakmak, 2017: 69-73). Genel olarak bakımsız görünen türbenin içi mum kalıntıları ile doludur. Dışarıdan gelen rutubet nedeniyle duvar boyalarında kabarmalar olmuş, sıvalar dökülmüş, duvar diplerinde de yosunlaşma tespit edilmiştir. Beş mezarda taş ve sıva ile şekillendirilmiş ve sanduka görünümü verilmiştir. Türbede kitabe veya mezar taşı bulunmadığından yapım tarihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşmak zordur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tekkedere köyünde yer alan ve bu yüzden Tekke Dede adıyla anılan zat, yöre halkı tarafından aynı zamanda Sarı Dede ismiyle de bilinmektedir. Sarı Dede ismi Anadolu ve Balkanlar'da Sarı Saltuk kültü ile anıldığından bu türbenin de Bektaşiler tarafından sık ziyaret edilmesini açıklamaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bu yörede yer alan Yalınayak Dede ve Sarı Dede kardeşmiş. Arada birbirlerine gelip giderlerken yol üzerinden geçen arabalar kaza yaparmış. Özellikle bu iki türbe arasından alkollü araç kullananların mutlaka dedelerin gazabına uğrayacağı söylenmektedir (KK176).

Motifler: Düşmanlarına veya başkalarına felaket musallat etmek.

6. İnanç ve Uygulamalar: İlkbaharda dağ köylerinden gelen halk burada kurban keser ve bayram yaparlarmış. Buradan dilenen dilekler arasında çocuk sahibi olmak, kısmetin açılmasını istemek ve kuduz ocağı kabul edildiği için kuduz hastaları iyileşsin diye ziyaret edilir. Kuduz köpek ısırın kişiye türbedeki topraktan içirirler ve dilaltına atarlar (Eriş, 2009: 204).

En çok görülen uygulamalardan biri mum yakmaktır. Mezarların çevresinde daha önce yakılmış mum kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca adak olarak buraya mum bırakanlar da vardır. Türbelerin üstüne yemeni şeklinde örtü bırakıldığı gibi, bizim incelememizde bir erkek çocuğu kıyafeti de gözlemlenmiştir. Mum bırakılan yerlerde taş ve para parçaları da gözlemlenmiştir. Türbe dışındaki ağaçlarda ve pencere demirliklerinde farlı renklerde çaputlar bağlıdır. Bazıları beşik şeklindedir. Ayrıca bir

ağacın üstünde hayvan postu yakın zamanda adak kurban kesildiğini göstermektedir. Halk tarafından pişirmeye uygun ocaklar taşlar aracılığıyla yapılmıştır. Türbe dışındaki taşlarla ev araba şekilleri yapılmıştır.

II.5.18. Tekke Dede Türbesi

1. Adlandırma: Adlandırmayla ilgili herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Kozak'tan Ayvalık'a giden yolun üzerinde sağ tarafta ağaçlık bir alanda bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezar sonradan yapıldığı belli olan kulübe gibi bir yapının içinde bulunmaktadır. Beyaz boyalı duvarların üzerinde kare şeklinde çok küçük bir pencere bulunur. Bir adet yeşil kapı vardır. Üzerine “Besmele” tabelası asılmıştır. Herhangi bir kitabe veya tanıtıcı tabela bulunmamaktadır. Türbe içindeki mezarın üzeri yeşil bir örtüyle kapatılmıştır. Türbenin içinde bir halı, bir döşek, bir küçük dolap ve dolabın üstünde bir testi yer almaktadır. Türbe içindeki askılıkta tespihler ve yemeniler asılmıştır. Özel bir mimari yapısı olmayan bina standart kulübe şeklindedir.

4. Tarihi-Menkıbevî Kişiliği: Rivayete göre, Karesi komutanlarından olan Mehmet'ül İns burada şehit olmuştur ve mezarı da buraya yapılmıştır (Eriş, 2009: 204). Sonraları mezarı da türbeye dönüştürülmüş ve halk burayı Tekke Dede olarak anmaya başlamıştır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Güneşli köyünde Tekke denilen bu türbede Karesi komutanlarından Mehmed'ül-İns adında bir şehit yatmaktadır. Fakat halk arasında bir anlatma türemiş ve bu mezar Çoban Dede'ye atfedilmiştir.

Kozak'ta yayla olarak bilinen bu yerde o zaman çoraklık olmuş, her yer kurak kalmış. Hayvanlar kaşınmaya, insanlar düşünüp taşınmaya başlamışlar. Hastalık yayılmaya, susuzluktan hayvanlar bayılmaya, ölenler sayılmaya durunca Çoban Dede'yi arayıp bulmuşlar, el aman ya meded deyip ayağına kapanmışlar. Çoban Dede üç gün beklemiş, kulağını yere koymuş, değneği ile daire çizmiş, akşamüzeri güneşi arkasına alıp değneğini savurup atmış. Değneğin saplandığı noktaya koşan Yörükler gürül gürül su kaynadığını görünce bayram etmişler, dönüp dedeye teşekkür için geldiklerinde onu

ölmüş görmüşler. Dedenin mezar olduğu yer türbedir, karşı yamaçta akan su da şifadır (Eriş, 2009: 122-123).

Motifler: Yerden, taş veya kayadan su çıkartma, bir nesneyi çok uzağa fırlatma.

6. İnanç ve Uygulamalar: Tekke Dede ulaşım yerlerine uzak olmasına rağmen halk tarafından benimsenmiş ve halk tarafından rağbet gören bir ziyaret yeridir. Türbenin çevresindeki ağaçlara bez bağlamak, türbeye tespih ve su dolu testi bırakmak en çok görülen uygulamalardandır (Eriş, 2009: 204). Şifa bulmak amacıyla mezar üzerine tülbent, atkı, bluz gibi kişiye ait kıyafetler de bırakılmaktadır. Karşı tepede yer alan kaynaktan akan suyun şifalı olduğu düşünülmektedir. Bu uygulama kutsalın mucizevî gücünün kişinin kendisine aktarılmasını istemesi sebebiyle yapılmaktadır.

II.5.18. Zeytinli Dede Yatırı

1. Adlandırma: Mezarın yanında zeytin ağaçları yer aldığı için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bergama ilçesi, Turabey Mahallesi, Zeytinli Dede Sokak'ta yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Yatır sokakta bulunan bir evin bahçesinde yer almaktadır. Ayrıca bahçe içinde zeytin ağaçları da bulunmaktadır. Asıl ziyaret edilen yer ev duvarı ve buradaki oyuklardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Bölge, eski Yahudi mahallesi olduğu için yatan kişinin bir aziz ya da haham olma ihtimali bulunmaktadır (Eriş, 2009: 205). Günümüzdeki ismini yanında yetişen zeytin ağaçları sayesinde almıştır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Benim hanım vardı rahmetli birkaç defa kapının açılıp kapandığı söyledi. Geceleri rüzgâr yokken kapı açılıp kapanıyormuş. Sormuş, dedelerin havada uçarak birbirlerini ziyarete gittiğini söylemişler.

Zeytinli Dede'yi altın var diye soymaya gelmişler. Hırsızlar hazırlık yaparken birden uyku basıyor ve kollarını kımıldatamıyorlar. Dede kendisinin rahatsız edilmesine izin vermezmiş (KK4).

Motifler: Hasımlarına korku verecek durum ve şekillerde görünme, Havada uçuşma.

6. İnanç ve Uygulamalar: En yaygın görülen uygulama mum dikmektir. Duvarda oluşturulmuş iki oyukta dileği olanların mumları bulunmaktadır. Ayrıca her gören yoldan geçerken mutlaka dua etmektedir. Eriş'in verdiği bilgilere göre; eskiden derisinde hastalığı olanlar buradan aldıkları toprağı derilerine sürermiş. Adak olarak da zeytinyağı yakırmış (Eriş, 2009: 205).

II.6. BORNOVA

II.6.1. Ali Şir Beşir Nezir Türbesi

1. Adlandırma: Türbede yatan kişilerin Battal Gazi torunları Alişir, Beşir ve Nezir oldukları düşünüldüğü için türbe bu şekilde isimlendirilmiştir.

2. Yeri ve Konumu: Bornova ilçesi, Ergene Mahallesi, 457. Sokak üzerindeki Hüseyin İsa Bey Camii'nin avlusunda yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Büyük Cami olarak bilinen Hüseyin İsa Bey Camiinin bahçesinde bulunan türbenin yapılışı eski tarihlere dayanmaktadır. Ertan Daş'ın tespitlerine göre türbenin mimari yapısı 15. yüzyıl inşa özellikleriyle örtüşmektedir. Sekizgen planlı türbenin üstü 30 cm. yükseklikte bir kasnak üzerine geçirilmiş yarım küre şekilli kiremit kaplı bir kubbe ile kapatılmıştır. Türbenin üç cephesinde dikdörtgen şekilli pencereler bulunmaktadır. Batı cephesinde ise yüzeyden yaklaşık bir metre yüksekte yer alan bir taç kapı bulunmaktadır. Yapının duvar örgüsü iki farklı malzemenin ya da aynı türden farklı renklerde malzemenin dönüşümlü olarak kullanıldığı “almaşık” şekilde uygulanmıştır. Bu duvar örgüsü tarzı geç Bizans döneminde çok kullanılmıştır ve Osmanlı mimarisini de etkilemiştir (Daş, 2012: 50-53). Türbede üç adet mezar bulunmaktadır. Sonradan eklendiği belli olan levhanın üzerinde Seyyid Battal Gazi'nin Torunları “Alişir Beşir Nezir Hazretleri” ifadesi yer almaktadır (Mert, 2008: 94). Türbenin içi oldukça bakımlı ve temizdir. Türbe iç duvarının alt kısmı mavi küçük kare seramiklerle kaplanmıştır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Halk arasında Battal Gazi'nin çocukları olduğu kabul edilen Alişir, Beşir ve Nezir'in bu türbede yattığı düşünülmektedir. Bunu

kanıtlayacak yazılı bir veri olmamakla beraber, halk tahayyülünde kabul gören bu düşünce zamanla benimsenmiş ve başka bir açıklamaya gerek duyulmamıştır. Bornova'daki diğer türbelerde yatan zatların da bu üç zatla kardeş oldukları inancı hâkimdir. Gürol Pehlivan'ın tespitine göre, halk bölgedeki tüm yatırların kardeş olup şehit düştüklerine, senede bir kere buluştuklarına ve bu sırada gökte rengârenk çizgiler olduğuna inanmaktadır (Pehlivan, 2008: 5).

Yapılan incelemelerde de türbenin mimari özelliklerine göre yapım yılı tespit edilse de türbede medfun olanların kimliği hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Vehbi Günay'ın incelemeleri sırasında bulduğu türbe içindeki Osmanlıca levhada üç satırda "Alişir Gazi için", "Beşir Gazi için" ve "Nezir Gazi için" ifadeleri yer almaktadır (Günay, 2008: 200). Bu levha hala bir çerçeve içinde türbede muhafaza edilmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Halk arasında bilinen rivayette ise Hüseyin İsa Bey Cami'inde belli bir dönem müezzinlik yapmış Derviş Hoca'nın Bornova'da salih bir zatla yaptığı görüşmede, bu salih zatın bir rüya gördüğü ve rüyasında da bu üç kişinin kendilerini Battal Gazi'nin çocukları Alişir, Beşir ve Nezir olarak tanıttıklarını aktarmıştır. Başka bir rivayette ise Bornova'da Büyük Han'ın sahibi olarak bilinen Mustafa (İnce) Ağa'nın verdiği bilgilere dayanmaktadır. Mustafa Ağa, Malatya'dan kısa boylu, hafif şişman ve sakallı kişilerin geldiğini ve bunların İzmir'in fethinde şehit düşen üç kardeşi aradıklarını öğrenir. Bornova'nın büyükleri de aradıkları kişilerin caminin önündeki türbede yatanlar olduğunu söyler. Malatya'dan gelen kişiler de üç kardeşin Battal Gazi'nin çocukları Alişir, Beşir ve Nezir olduklarını bildirir (Mert, 2008: 95).

Türbeyi rüyasında görerek gelen ziyaretçiler de bulunmaktadır. Türbedar Hasan Çavuş'un söylediklerine göre; geçen sene ben burada temizlik yaparken genç bir kız geldi. Buca'dan gelmiş. Ben burayı bilmiyordum gece rüyamda gördüm ama nasıl geldim dedi. Ben de getiren getirdi dedim.

Hasan Çavuş'un ifadelerine göre, eskiden burada cami yokmuş, cami yapılacağı zaman başka yerde yapılmak istenmiş ama yaşlı bir bayanın rüyasına girmiş bunlar, biz camiyi yanımızda isteriz demişler. Sonra da buraya cami yapılmış (KK81).

Hadi Başaran'ın anlattığı bir memorat da şu şekildedir: 2002 senesinde türbede inceleme yapmak isteyen üniversiteden araştırmacı geldi ve fotoğraf çekeceğini söyledi.

Ben de ona “Çek ama fotoğrafta hiçbirşey çıkmaz” dedim. Adam içerde ışık olmadığından böyle dediğimi düşünmüş, sonra ışıkla üç-dört poz çekip gitti. Gelip bana anlattı sonra bu araştırmacı tüm fotoğrafları tab ettirirken otuz altı fotoğraftan sadece kabir fotoğraflarının çıkmadığını fark etmiş. Fotoğrafların negatifleri de çıkmamış. Bunun üzerine buraya gelip “ izin almadım, selam mı vermedim, kusur mu işledim diye hala hayret ediyorum” dedi (KK70).

Motifler: Rüyada görülme, mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara varlığını gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbenin Bornova merkezde bulunması ve cami yanında olması sebebiyle oldukça sık ziyaret edilmektedir. Erkek ziyaretçilerin çoğu çevrede esnafılık yapan ve camiye namaz kılmaya gelenlerden oluşmaktadır, kadın ziyaretçiler arasında ise hem Bornova’dan hem de değişik il ve ilçelerden gelenler mevcuttur. Türbede yatan zatların rüyasına girip kendisini çağırdığını söyleyen kadınlar buraya gelerek dua etmekte ve adak adamaktadır.

Türbe, türbedar Hasan Çavuş sayesinde otuz senedir temiz ve bakımlı kalmaktadır. Türbenin anahtarı da Hasan Çavuş’tadır. Hüseyin İsa Bey Camisi Derneği tarafından yapılan çalışmalar sonucunda türbede bir takım onarımlar gerçekleştirilmektedir. Hasan Çavuş’un verdiği bilgiye göre, türbede yer alan eşyaların çoğu hayırseverler tarafından bırakılmaktadır. Pencere kenarlarında dua kitapları, namaz takvimleri, gül suyu, meyve, bayrak ve örtü gibi eşyalar bulunmaktadır. Türbe duvarlarında da dini içerikli resimler asılıdır. Ziyaretçiler türbeye hayır olarak en çok tespih bırakmakta ve dilekleri gerçekleştiğinde de adak olarak şeker, lokum vb. dağıtmaktadır. Dua edilecekse, önce Allah’ın sonra Resulullah’ın sonra da buradakilerin yüzü suyu hürmetine dua edilmesi istenmelidir. Eskiden türbe önünde horoz kesen de olurmuş ve bunu fakirlere vermesi için türbedara bırakırlarmış. Bu adet eskisi kadar uygulanmamaktadır. Günümüzde lokum, lokma ve paket şeker getiriyorlar ben de onları cemaate dağıtıyorum.

Türbe en çok Cuma namazı vakitleri ziyaretçi olmaktadır. Öğle vakti birçok kadın türbede namaz kılarak dua etmektedir. Bunun dışında kandil, bayram vb. gibi günlerde ziyaretçi sayısı artmaktadır (KK81).

II.6.2. Bayrak Dede Yatırı

1. Adlandırma: Elinde bayrak varken vefat ettiği için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bornova ilçesi, Laka Mahallesi girişindeki yüksek tepede yer almaktadır. Konum olarak bütün İzmir'i geniş bir cepheden gören bir mevkiidir.

3. Mimari Yapısı: Bayrak Dede'nin mezarı sonradan düzenlenmiş ve yenilenmiştir. Mezar mermerden yapılmış olup herhangi bir mezar taşı veya kitabe bulunmamaktadır. Mezarın hemen başında bulunan fidanlara Türk bayrağı asılmıştır. Mezarın çevresindeki geniş alan beyaza boyanmış taşlarla kapatılmıştır. Bu alanın dışında köye ait bir mezarlık yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Bayrak Dede, Bornova'da bulunan diğer dedelerle kardeş oldukları kabul edilmektedir. Bu bölgede onunla beraber Dedeler Deresi ve bir başka dedenin varlığından da bahsedilmektedir. Lakaköy'deki bu üç dede ile Bornova'daki dedelerin kardeş olduğu düşüncesi hâkimdir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Kardeşleriyle beraber şehit olduğuna dair bir inancın da yer aldığı dedenin elinde bayrak varken başı uçurulmuş. Bayrak Dede başını koltuğunun altına alarak bayrakla beraber yattığı tepeye gelmiş ve burada can vermiş (Ürük-Pınar, 2013: 103). Elinde bayrakla vefat etmesi, onun Bayrak Dede olarak anılmasına ve bu semtin adının da Bayraklı olmasına sebep olmuştur.

Motifler: Başını kaybetmesine rağmen ölmemesi.

6. İnanç ve Uygulamalar: Bayrak Dede'nin mezarı özellikle Hıdırellez dönemleri çok fazla ziyaret edilmektedir. Doğançay'dan ve Bornova'dan gelen kişiler burada piknik yapıp eğlenerek dilek dilemektedir. Mezarın yanında yer alan ağaç dileği olan kişilerin astıkları renkli bez parçalarıyla doludur. Alanın bir köşesinde mum yakılması için ayrılmış bir bölme de bulunmaktadır. Bayrak Dede'yi ziyarete gelenlerin pek çoğunun gerçekleştirdiği uygulamalardan biri yuvarlandığı söylenen taş ile ilgilidir. Büyük bir kayanın yuvarlanarak yuvarlak bir taşın üstüne durduğu ve burada o şekilde kaldığı düşünülmektedir. Dileği olan insanlar bu taşlar arasındaki oyuğa bozuk para atarak dua etmektedir. Ayrıca kayaya ve taşa yapıştırılan küçük taşlarla dileğin kabul olmayacağı inancı yaygındır.

Dedeler deresi su kaynağı sabahları kimisi aç karnına gidince o sudan böbrek taşına iyi geliyor. Burası mezarlık alanı olduğu için kurbanlar koku yapmasın diye burada kesilmiyor, köyde kesiliyor. Alanda piknik yapanlar içki de içmiş, defineciler kazmış (KK119, KK175).

II.6.3. Hasan Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bornova ilçesi, Kızılay Mahallesi, Şehitler Camii'nin bahçesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezar, caminin arka kısmında yerden oldukça yukarda yer almaktadır Mezarın kenarları seramik taşlarla kaplanmıştır ve toprak kısmında birçok farklı bitki bulunmaktadır. Mezarın baş ve ayak kısımlarında iki adet kırık mezar taşı yer almaktadır

4. Tarihi-Menkıbevî Kişiliği: Hasan Dede'nin tarihi kişiliği hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Hasan Dede'nin Ali Şir Beşir Hz. ve Bornova'daki diğer dedelerle kardeş olduğu halk arasında söylenmektedir. Mezarın camiden önce orada olduğu bilinmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Cami yapılmadan önce mezarın yanına bir inşaat yapılmak istenir. Fakat her seferinde iş aletleri bozulur. Hatta çevredeki insanlar birkaç kez kepçenin kırıldığına şahit olur. Bunun üzerine yatırım inşaata izin vermediği düşünülür ve buraya bir cami yapılmasına karar verilir (Durma, 2013: 75).

Motifler: Mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara varlığını gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Camiye gelenlerin ve bölgedeki diğer türbeleri ziyaret eden kişilerin uğrayarak dua ettiği bir mezardır. Özel bir uygulama yoktur.

II.6.4. Hayıt Dede Yatırı

1. Adlandırma: Başucunda bulunan hayıt ağacı nedeniyle bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Bornova ilçesi, Doğanlar Mahallesi, 1451. sokağın sonunda köşe başında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Eskiden mezarın bulunduğu yer yerleşime açılınca, yeri belirginleştirmek adına yeni bir mezar yapılmıştır. Mezarın içinden eski bir hayıt ağacı çıkmaktadır ve mevsimine göre bu ağaç çiçek açmaktadır. Mezarın kenarına su dökülmesi için testiler bırakılmıştır. Mezar taşında “Hayit Dede (Hadim Dede) ruhuna Fatiha” yazısı ayrıca hemen yanında bir İhlas Suresi bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Dedenin Bornova’daki yedi kardeşten biri olduğu rivayet edilmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bir anlatıya göre zamanında burasını yol yapımı için yıkmak istemişler. Dede buna izin vermemiş, başlarına felaket getirmiş (KK15). Orada yaşayanlardan biri de dedeyi rüyasında görmüş ve dedenin mezarını yeniden yaptırmıştır.

Motifler: Mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara varlığını gösterme, rüyada görölme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dede’ye genellikle mahalleliler ziyaret etmektedir. Eskiden mum yakıldığı bilinmektedir. Günümüzde hayıt ağacının dallarına bez, çaput asılarak dilekler dilenir. Belli bir ziyaret zamanı yoktur.

II.7. ÇEŞME

II. 7. 1. Mamur Baba Türbesi

1. Adlandırma: Çeşme’de istediği yeri mamur ve bayındır hale getirdiği için bu adı almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Çeşme ilçesi, Ilıca semti, Çakabey Mahallesi içerisinde Mamur Baba olarak bilinen mevkide bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Bölgede bulunan yazlıkların sonunda Mamur Baba tabelaları yer almaktadır. Türbenin üst bölgesinde ise Çakabey Anıtı ve Çeşme Mezarlığı yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Tek odalı bir kulübe şeklinde olan türbenin çatısı kiremit ile kaplıdır. Türbe, beyaz sıva ile acemice sıvanmıştır. Bir parmaklıklı pencereye sahip türbenin girişi sonradan yapıldığı belli olan tahta bir kapıdır. Girişte kapının yanında gri bir levhada “Mamur Baba Türbesi” yazısı yer almaktadır. Kapının diğer yanında ise

dikdörtgen bir boşluğa yerleştirilmiş olan yeşil bir kitabe bulunmaktadır. Kitabede Arapça olarak Hicri 1289 tarihi yer almaktadır. Türbe binasının ön kısmına taşlar döşenmiş, korkuluk yapılmış ve merdiven konulmuştur. Türbe içinde bir mezar bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tarihi kimliği hakkında bilgi bulunamamıştır. Mamur Baba'nın kim olduğu ile ilgili olarak halk arasında rivayetler bulunmaktadır. Türbenin üzerindeki kitabe de yer alan tarih 1874'tür.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “Zamanın büyük Mısır valisi Kavalalı'nın oğlu Ahmet Tosun Paşa amansız bir hastalığa yakalanır. Vali hastalığına çare ararken annesi bir rüya görür. Rüya da bir zat oğlunun derdinin devasının İzmir Çeşme ılcasında yer alan termal sularda olduğunu söyler. Bu zatın da Mamur Baba olduğu söylenmektedir” (KK169). Bu rivayete ek olarak, Ahmet Tosun Paşa'nın Ilıca'da bir yalı yaptırdığı ve Tarihi Tosun Paşa Yalısı olarak anılan bu yalının günümüzde butik otel olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Bir başka rivayete göre ise, Mamur Baba Ilıca'dayken halk onu kızdırmış. O da bunun üzerine beddua ederek; benim arkam viran olsun, önüm mamur olsun demiş. Bu olaydan sonra Ilıca'da Mamur Baba Türbesi'nin önü hep işlek ve verimli olmuş ama arkası hep kurak kalmış (KK169).

Motifler: Rüya görülme, başkalarına beddua ederek cezalandırma.

6. İnanç ve Uygulamalar: Mamur Baba Türbesi, Çeşme ilçesinde en çok bilinen ve ziyaret edilen türbedir. Hatta çevre ilçelerden ve rüyasında görerek farklı şehirlerden gelenler de vardır. Bir türbedarı olmamasına karşın türbe içinde temizlik malzemeleri bulunur ve gelenler hayır olarak türbeyi temizlemektedir. Bu yüzden türbe oldukça bakımlıdır. Türbede oturmak için sandalyeler, yüzeyde halı ve duvarlarda dini tablolar yer almaktadır. Ayrıca ibadet edebilmek için gerekli kıyafetler, tespihler ve dua kitapları bulunmaktadır.

Eskiden türbe içindeki oyuklukta mum yakılırken günümüzde burada ibadet için bırakılan kıyafetler yer almaktadır. Türbenin hemen önündeki iki ağaçta yüzlerce bez bağlanmıştır.

Özellikle çocuğu olmayanların bir gece burada kalarak dua ettikleri sonra da dualarının kabul olduğu iddia edilmektedir. Adak olarak mum yakılır, çaput bağlanır ve türbede kilit açılır.

Türbe duvarları baştan aşağıya gelen ziyaretçilerin dilekleri ile doludur. Dilekler arasında huzur, sağlık, para gibi genel istekler yanında Teog'da “...” liseyi kazanmak, üniversite sınavında “...” kazanmak, direksiyon sınavını kazanmak, hâkim olmak, kredisini kapatmak, emekli olmak gibi özel istekler de yer almaktadır. Türbeye gelenler sevdiklerinin isimlerini yazarak karşısına dileklerini de yazmıştır. Bir anne 2017 senesinde 2019 üniversite sınavına girecek kızının Ege Tıp Fakültesi'ni kazanması için dilekte bulunmuştur. Türbe duvarında Rusça yazılmış dilek dahi bulunmaktadır. Bir başka dilekte iş sahibi olunca buraya gelince 4 ayaklı kurban kesileceği adağı yazılıdır. Bu nedenle türbeye gelenler adak olarak kalemleri de buraya bırakmaktadır.

II.7.2. Mimar Ahmet Oğlu Mehmet Türbesi

1. Adlandırma: İsminden ve mesleğinden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Çeşme ilçesi, Musalla Mahallesi, 1021 numaralı sokağın sonunda yer almaktadır. Türbenin hemen karşısında bir mezarlık bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Türbe, kahverengi kesme taşlardan yapılmış, altıgen planlı, açık bir mezar olarak inşa edilmiştir. Cephelerin her birinin üzerinde sivri kemer bulunan pencereler vardır. Üzeri kubbe örtülüdür. Altta, geniş bir kaide üzerine oturan ve iki basamaklı merdiven ile içerisine girilen türbe, mimari özellikleri ve yapı tekniği açısından tipik bir Osmanlı eseridir. 2. 43 m. genişliğinde ve 4 m. yüksekliğindedir (İzmir İl Kültür Envanteri, 2001: 17).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

4. Tarihi-Menkıbevî Kişiliği: Çeşme Kalesi'ni yapan Mimar Ahmet oğlu Mehmet olarak bilinmektedir. İzmir İl Kültür Envanterinde geçen ismi ise Arap Baba'dır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Ziyaretçiler türbenin demir parmaklıklarına çaput bağlamaktadır. Yöre halkı tarafından dilek ve istekler için ziyaret edilmektedir.

II.8. DİKİLİ

II.8.1. Bungun/Bunalan Dede Yatırı

1. Adlandırma: Bunalmış insanlara şifa verdiğiğine inanıldığı için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Dikili ilçesi, Çandarlı Mahallesi Çakıldak mevkiinde Mavikent evlerinin üst kısmında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezar şeklindedir. Belirgin bir mimari özelliği yoktur.

4. Tarihi-Menkıbevî Kişiliği: Tarihi kimliği bilinmemekle birlikte bunalan kişilere şifa olduğuna dair menkıbevî bir özelliği vardır.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: O zamanlarda hain birisi varmış, halk tarafından çakıl taşlarıyla taşlanarak öldürülmüş. O çakıl taşlarından dolayı oraya “Çakıldak” denmiş. Oradaki mezar sonradan yatır ilan edilmiş (KK142).

Motifler: Yer adının kökeni (A1617).

6. İnanç ve Uygulamalar: Çakıldak’taki bu dedeye halk “Bungun/Bunalan” dede ismini vermiş ve ne zaman başları sıkışsa bu dedeyi ziyaret etmişlerdir. İşi veya ailesi ile ilgili olarak bunalan kişiler dedeyi ziyaret ederlerdi. Dedenin hayrı ise “erenler çorbası” yapılması ve dağıtılması şeklinde olurdu (Eriş: 2009: 192). Erenler çorbası, tavuk tiftiği konulan, dedenin duası alınarak mübarek günlerde yapılan bir çorbadır (KK118).

II.8.2. Sarı Dede Yatırı

1. Adlandırma: Sarışın biri olduğu düşünüldüğü için bu isim verilmiştir.

2. Yeri ve Konumu: Dikili İlçesi, Çandarlı Mahallesi Dedebaşı Sokak’ta bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Parkın içinde yer alan mezar, ağaç ve bitkilerden oluşan toprak alanın yanındadır. Farklı büyüklükteki taşların bir araya getirilmesiyle oluşturulan yapı, beyaz sıva ile kaplanmıştır. Mezar taşı bulunmamaktadır fakat ayakucunda sonradan

eklendiği belli olan bir mum yakma alanı vardır. Mezarın üstü halk tarafından boş bırakılmamış, toprağa çiçekler dikilmiştir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Halk arasında Sarı Dede olarak anılan bu yataının bulunduğu yere aynı zamanda Dedebaşı da denilmektedir. Bunun dışında Sarı Dede denmesinin sebeplerinden biri de sarışın bir adam olduğu konusundaki tahminlerdir. Bununla ilgili kesin bir bilgi yoktur.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bir rivayete göre, Sarı Dede düşmanla savaşırken başından olmuş, bu yüzden başıyla beraber onu buraya gömmüşler (KK51). Anadolu'da anlatılan diğer Kesikbaş hikâyelerine benzer şekilde Sarı Dede hakkındaki rivayet hatırlanmaktadır.

Motifler: Başını kaybetmesine rağmen ölmemesi.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dileğin olması için mezar ucundaki bölüme mum dikilmektedir. Dilek gerçekleştiğinde de tekrar gelinerek mum bırakılmaktadır. Eskiden burada tavuk ve horoz da kesilirmiş ama günümüzde sadece mum yakılmaktadır. Her türlü dilek için ziyaret edilmektedir (KK142, KK51).

II.8.3. Taş Dede Yatırı

1. Adlandırma: Taş üzerine mum yakılarak dilek dilendiği için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Dikili İlçesi, İsmetpaşa Mahallesi Taşdede mevkiinde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mimari özellikleri bulunmamaktadır. Taş şeklinde olduğundan insanlar kutsal kabul edip bu taşa dileklerini dilemektedir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Taş Dede hakkında ayrıntılı bilgi bulunamamıştır. Dede olarak kabul edilen bölgeden bir taş alındığında o taş ertesi gün olmadan kendi yerine geri dönermiş.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dileğin olması için taşın üzerine mum dikilmektedir. Dilek gerçekleştiğinde de tekrar gelinerek mum bırakılmaktadır. Taşın alınması uygun değildir (KK139).

II.8.4. Yalınayak Dede Türbesi

1. Adlandırma: Yalınayak dolaştığı için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Dikili ilçesi, Deliktaş köyünde Dikili-Çandarlı yolunun Karadağ tarafında yoldan 1 km. içeride bulunmaktadır. Yol üzerinde türbeyi işaret eden bir tabela bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kare planlı olan türbe tek odalı bir ev şeklinde inşa edilmiştir. Kiremit kaplı bir çatıya sahip olan yapının duvarları türbe yeşiline boyalıdır. Türbenin dış kapısından itibaren seramik yeşil taş döşenmiştir. Çağlayan Hergül'ün verdiği bilgilere göre; türbe duvarları kaba yonu taş, devşirme düzgün kesme taş ve tuğladan oluşmaktadır. Türbenin doğu cephesinde mazgal pencere kullanılmıştır. Güney cephenin ortasında yuvarlak kemerli basık bir kapı bulunmaktadır (Hergül, 2008: 73-74). Hergül'ün araştırmasında kapının hemen yanında bulunan eski ocak yapısı, 2015 yılında yapmış olduğumuz alan araştırmasında yer değiştirmiş ve türbenin kenarında yer alan duvarın dibine bırakılmıştır. Kapının yanında yer alan duvarda ocak oyuntusu kalmış ve bu duvar da türbeyle beraber yeşile boyanmıştır. Bu onarımların türbede çıkan yangından sonra Çandarlı Belediyesi tarafından yapıldığı bilinmektedir.

Türbenin içinde iki adet sanduka yer almaktadır. Sandukaların başında kavuk şeklinde birer mezar taşı bulunmaktadır. Türbede inşa kitabesine rastlanmamıştır. Bu bakımdan türbenin yapılış tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Hergül'ün araştırmalarında elde ettiği verilere göre türbenin XVIII. ve XIX. yüzyıllara tarihlenmesi mümkündür (Hergül, 2008: 75). Türbenin etrafında Osmanlı döneminde kaldığı belli olan oldukça uzun mezarlar bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Yalınayak Dede'nin çevre köyde yedi kardeşiyle beraber yaşadığı ve gördüğü zulümden dolayı buraya geldiği Alevi inancına sahip kişiler tarafından anlatılmaktadır (KK123). Çandarlı yöresine ait bu efsaneye göre, yatırdan kalkıp dolaştığı ve yalınayak gezdiği için Dede'ye bu ad verilmiştir. Ayrıca,

Dede mezar çevresinde gezinilmesinden ve ağaçların kesilmesinden hiç hoşlanmaz ve mezarının kazılmasını da hiç istemez.

Mezarın arasında geçen hamile kadınların çocuk düşürdüğü, silah atanların üzerine alevlerin yürüdüğü, mezarı kazıp define arayanların da çeşitli kazalara uğradığını kanıtlayan örnekler anlatılmaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “Çandarlılı olan Yalınayak dedenin babası çiftçiymiş ve onu tarladaki otları yolmaya göndermiş. Otlar, ‘bizi koparma’ diye yalvarmış. O da otları yolmadan eve dönmüş. Babası oğluna kızmış bir de dayak atmış. Bunun üzerine mecburen otları yolmaya giden Yalınayak Dede otların yakarmaları arasından canını teslim etmiş ve oraya gömülmüş” (Eriş, 2009: 205).

“Çobanın biri hayvanları salmış sonra da kendisi uyuyakalmış, hayvanlar uçurum gibi bir yere doğru gidiyorlarmış. Dede çobanı rüyasında dürtmüş ve ‘hayvanları kaçıyor git yakala’ demiş. Bunun üzerine çoban uyanmış ve hayvanları kurtarmış (KK51).

Motifler: Cansız varlıklarla konuşma, başkalarını ikaz edip kötülüğe düşmekten kurtarma.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yalınayak Dede Türbesi, bölge halkı tarafından çok iyi bilinen ve sürekli ziyaret edilen bir makamdır. Dikili’nin köylerinden ve Çandarlı’dan gelenler arasında oldukça rağbet gören türbe, özellikle yaz aylarında Alevi vatandaşların adaklarını kesmek için uğradıkları yerlerden birisidir. Hıdırellez zamanı yoğunlaşan ziyaretler havalar kötüleşene dek devam etmektedir. Belirli bir ziyaret zamanı yoktur, fakat istenilen dilek gerçekleşiyse adağın bir an önce yerine getirilmesi gerektiği bilinmektedir (KK142).

Türbeye girişler oldukça küçük olan kapıdan yapılmaktadır. Buradan girebilmek için öncelikle oldukça eğilmek gerekir. Türbe içinde de ancak diz üstünde durarak hareket edilebilmektedir. Türbeye her türlü dilek için gelinmekle birlikte özellikle çocuk ve ev adağı için ziyaretler yaygındır. Bölge insanı zeytincilik ve tarımla uğraştığı için, iş ve bereketle ilgili taleplerle ilgili de dede ziyaret edilmektedir. Dikili bölgesinin bilinen en meşhur ziyareti olması sebebiyle kadın erkek her yaştan ziyaretçi türbeye gelmektedir.

Türbenin içindeki iki sanduka arasında gelenlerin rahat oturması için kilim serilmiştir. Ayrıca sandukaların yanında döşekler de vardır. Ruhsal rahatsızlığı olanlar veya yaramaz çocukların bu döşeklerde uyutulduğu ve bu uyku süresince şifa bulacağı umulmaktadır. Erkek çocuk isteyenlerin de buraya gelerek dua ettikleri bilinmektedir (KK188). Türbeye gelen kimseler yemeni, tişört, atlet gibi kıyafetlerini mezarın üzerine bırakırlar. Bu durum kutsal kabul edilen ve ilahi bir iyileştirme gücüne vakıf olduğu düşünülen velinin, bırakılan eşya vasıtasıyla eşya sahibini iyileştireceği düşüncesine dayanmaktadır. Ziyaretçisi bol olan ve kapalı bir mekâna sahip ziyaret yerlerinin çoğunda bu ritüelle karşılaşmak mümkündür. Veli, ölmeden önceden gösterdiği kerametler gibi öldükten sonra da şifa dağıtarak kerametini ortaya koymaktadır.

Türbenin içinde kullanılmamış mumlar yer almaktadır. Bu mumlar önceden ziyarete gelerek mum yakmış ziyaretçilerin adak olarak bıraktıkları mumlardır. Ziyaretçiler genellikle bıraktıkları mumlar yakılınca kendilerinin de duadan nasipleneceklerini düşünmektedir. Adanan eğer kanlı bir kurbanda bunu türbenin bulunduğu bölgede kesmek daha makbuldür. Türbenin çevresindeki ağaçlı alan adak kurbanı kesmek için uygundur. Kesim işlemini tamamlayan adak sahipleri türbe avlusunun önünde yer alan ocak bölümünü kullanarak kurban etlerini burada pişirmektedir. Adak sahibi etin dağıtılacak kısımlarını aldıktan sonra kemik vb. bölümleri çevredeki hayvanlar yesin diye etrafa bırakmaktadır. Bu düşünce de sevap olarak kabul edilmektedir ve adak sahibinin hayrı için yapılmaktadır (KK186).

Türbenin çevresinde bulunan ağaçlara dilek dilemek amacıyla bez ve çaputlar bağlanmaktadır. Çoğunlukla kırmızı ve yeşil renk olan bu bezler isteğin türüne göre farklı renkler de olmaktadır. Türbeden mum alıp yakanlar eğer mum getirmeyecekse mum yerine bozuk para bırakarak hayrını bu şekilde gerçekleştirmektedir. Türbenin bakımıyla Müslüm ve Çilem Kayık çifti ilgilenmektedir.

II.9. FOÇA

II.9.1. Çan Dede Yatırı

1. Adlandırma: Eşeğinin boynuna çan bağlamasından dolayı bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Foça ilçesi, Atatürk Mahallesi, Akkayalar mevkiinde Denizkent sitesi yolunda, tepenin en üst bölgesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mimari özellikleri bulunmamaktadır. Bölgede bulunan çam ağaçları dedeyi temsil etmektedir. Mezar yapısı yoktur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Yatırın varlığı 1906 senesine kadar dayanmaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Çan Dede kör bir ayakkabı tamircisiymiş. Bir eşiği varmış, tamir ettiği çarıkları bu eşekle merkeze yollarmış. Çarığı tamir edilen insanlar da çarıklarını eşekten alır, parasını eşiğin boynundaki torbaya koyar ve dedenin ihtiyaçlarını eşiğe bağlar tekrar yukarı yollarlarmış. Eşiğin geldiğini anlamak içinde boynuna çan asmış. Vefatından sonra da halk tarafından veli olarak kabul edilip ziyaret edilmeye başlanmış.

6. İnanç ve Uygulamalar: Çan Dede'ye gidenler orada mum yakarak ve çaput bağlayarak dileklerini dilemektedirler. Ayrıca taş yapıştırılardan taşı düşmeyenlerin dileğinin kabul olacağı inancı da bu ziyarette karşımıza çıkmaktadır.

II.9.2. Makarna Dede Yatırı

1. Adlandırma: Dedeye makarna adandığı için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Foça ilçesi, Atatürk Mahallesi, Akkayalar mevkiinde ağaçlık alanda yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Ağaçlıkların arasında kalmış bakımsız bir mezardır. Başında dilek dilemek isteyenlerin çaput bağladığı bir ağaç yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Dedenin yaşadığı dönemde çok fakir olduğu ve bu yüzden Çıplak Dede olarak anıldığı bilinmektedir. Makarna Dede olarak anılmasının sebebi bu yatırın adağının makarna olmasından kaynaklanmaktadır. Ne zaman yaşadığı tespit edilememiştir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yatırın başındaki ağaçlara bez ya da çaput bağlanarak dilek dilenmektedir. Bu yatırın en önemli özelliği adak olarak makarna yapılmasıdır.

Kişi dileği gerçekleştikten sonra buraya gelerek makarna yapar ya da getirir ve burada hayır olarak çevresine dağıtır (KK39). Bazen de bu makarnaları hayvanlar yesin diye yatırın etrafına döker. Bu şekilde Makarna Dede'nin adağı gerçekleşmiş olur.

II.9.3. Süt Dede Yatırı

1. Adlandırma: Dedenin bir süt keçisi olduğu için bu ismi almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Foça ilçesi, Atatürk Mahallesi, Akkayalar mevkiindeki düzlükte yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mimari özellikleri bulunmamaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Dedenin sağlığında bir süt keçisi varmış. Bu sütü içenler hastalıklarından kurtulup şifa buluyormuş. Dedenin, Süt Dede ismini alması da bu keçinin şifalı sütünden kaynaklanmaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Süt Dede'ye hasta olanlar ya da hasta yakınları giderek dua etmektedir.

II.10. GAZİEMİR

II.10.1. Seydi Baba Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Gaziemir ilçesi, Irmak Mahallesi, 705 sokak üzerinde belediyenin yapmış olduğu rekreasyon alanı içinde yer almaktadır. Önceden 39. sokak üzerinde yer alan türbe, arsa sahibinin yerini vermemesinden dolayı belediye tarafından yerinden taşınmış ve rekreasyon alanına nakledilmiştir.

3. Mimari Yapısı: 1961 yılına kadar etrafı taşlarla çevrili bir mezar şeklinde bulunan Seydi Baba yatırı, mahalleli Bayram Biberici'nin gayretiyle türbeye dönüştürülmüştür (KK180). 2013 senesine kadar Mümin Sütü'nün evinin bahçesinde yer alan bu türbe, 2013'te belediyenin yaptırdığı rekreasyon alanına taşınarak modern bir form kazanmıştır. Anıt-mezar şeklindeki mimaride mezar tamamen mermerden

yapılmıştır. Mezarın çevresi açık aralıklı dört sütundan oluşan bir yapıyla çevrelenmiştir. Hemen yanında abdest almak için çeşme bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Seydi Baba, Gaziemir ilçesinin ilk kurucularından biri olarak bilinmektedir. Özellikle halk arasında bu ilçenin eskiden Seydiköy şeklinde anıldığı sonrasında Gaziemir’e döndüğü rivayeti paylaşılmaktadır. Conbankir’in yaptığı araştırmalara göre, Anadolu’da başlayan Türk göçü beyliklerin kurulmasına sebep olmuş ve Seydi Mükremiddin dergâhından olan Seydi Baba da bu bölgeye yerleşip burada yaşamıştır. Dergâha bağlı olarak burada Türk nüfus artmış, büyük bir köy olan bu bölge de Seydi Baba’nın adıyla anılmaya başlamıştır. Aydınoglu Gazi Umur Bey bu yöreyi Seydi Mükrimiddin zaviyesine vakfetmiştir (Conbankir, 2001: 18-19). İzmir Konak’ta bulunan Seydi Mükremeddin Emir Sultan Dergâhı ile ilgisinin olup olmadığı da yine araştırmalara konu olmuştur. Ozan Semerci, Gaziemir’deki Seydi Baba ile Konak’taki Seydi Mükremeddin Emir Sultan’ın aynı kişi olmadığını belirtmektedir. Gaziemir’deki arazi Gazi Umur bey’in askerlerinden olan Seydi Mükremeddin’e vakıf olarak verdiği arazidir ve Seydi Mükremeddin’in esas mezarı Basmane semtindeki zaviyede yer almaktadır (Semerci, 2004: 38).

Seydi Baba ile ilgili halk arasında da pek çok anlatıma bulunmaktadır. Özellikle burada eskiden Rumların yaşadığı ve Seydi Baba’yı Rumların da sahiplendiği bilinmektedir.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Zamanın birinde kadının biri Seydi Baba’yı ziyarete gelmiş. Ama etrafta koyunlar varmış ve pislik doluymuş. Kadın bu durumdan tiksiniş. O gece Seydi Baba kadının rüyasına girmiş ve ona “ sen buradan tiksindin ama ben zamanında çobandım, bu hayvanlardan hiç tiksinmedim” diye sitem etmiş. Kadının bu durumdan ödü kopmuş ve hemen tövbe etmiş (KK180).

Vildan Sütü: “Sabah namazı vakti hayvanların yanına giderdim. Burada çınar ağacının önünde bir çeşme vardı. Bir asker çeşmeye doğru oturmuş duruyordu. Ben onu görünce korkudan kaçtım. Aynısını annem de görmüş. Bu mumların dikildiği yerde beyaz sakallı bir dede görmüş. Ayrıca başka gidişlerimizde de mezarın üstünde çok parlak bir ışık da gözüküyordu. Bunu oğlum da gördü.

Motifler: Rüyada görülme, kişilerle konuşarak varlığını belli etmesi.

6. İnanç ve Uygulamalar: Mezar, eski yerinden taşınmasına rağmen hala rağbet görmektedir ve dedenin maneviyatı için dua edilmektedir. Genellikle çocuk, sağlık, evlilik, borç ve iş dilekleri için ziyaretler gerçekleştirilmektedir (KK112) Perşembe akşamı ve Cuma vakitleri çoğunlukla kadınlar ziyaret etmektedir. Eskiden mezar başında toplanılıp yemekler yenir ve beraber vakit geçirilirmiş. Günümüzde bu adet kalmamış (KK75). Ayrıca Hıdırellez zamanı da yörenin bilinen yatırı olduğu için ziyaret edilirmiş. Çevresinde salıncak kurulur, yemekler yenir ve etraf panayır yeri gibi olarmış (KK130).

Türbe ritüelleri arasında en yaygın olanları çaput bağlamak, taş yapıştırmak ve mum yakmaktır (KK112). Halime Balcı oğlu ve kızının senelerce çocuğu olmadığından bahsetmiş ve buraya gelip namaz kılıp çaput bağladıktan kısa süre sonra torununun olduğunu belirtmiştir (KK75). Gülümser Alçın ise sevdiği insanla kavuşmak için mum yaktığını ve dileğinin gerçekleştiğini belirtmiştir (KK68).

Seydi Baba'nın mezarı kapalı bir türbeyle örtülü olmamasına rağmen yöre halkı tarafından "türbe" olarak anılmaktadır. Buranın bakımını eskiden ziyarete gelenler "sevap olsun diye" yaparken, günümüzde belediye parkı olarak belediye görevlileri yapmaktadır.

Eskiden yağmur duası yapılıp, kazanlarda yemek yapıldığı da bilinen (KK21) mezarda dilekleri için çember bağlanır, mezarın üzerine çiçek ve yeşillik ekilmektedir (KK5). Ayrıca mezarın üzerine küçük bozuk paralar yapıştırılmakta ve para yapıştığı takdirde dileğin kabul olunacağına inanılmaktadır. KKKadir Özalp'in verdiği bilgiye göre burada önceden mum yakıldığı için mum eriyikleri yapıştırılan paranın tutunmasını sağlamaktadır (KK102). Eskiden mezarın yakınında bir kuyu bulunurmuş ve insanlar bu kuyuya taş veya para atarmış (KK133).

Türbede yapılan ritüeller arasında kanlı adaklar da bulunmaktadır. Dileği gerçekleşenler adak olarak horoz veya kurban keserlerdi. Çocuk isteyenler çocuk resmi yapıp asarlardı. Her türlü dilek için gelinirdi. Dede, bizim malımızı hayvanlarımız hep korurdu, kimse çalamazdı (KK180).

II.11. GÜZELBAHÇE

II.11.1. Buladan Dede Yatırı

1. Adlandırma: Bulunduğu yöreden adını almaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Güzelbahçe ilçesi, Buladan Mezarlığı'nda yer almaktadır. Bölge, eskiden bir köy yerleşimi iken günümüzde bu köyden sadece mezarlık ayakta kalmıştır. Yatır ise Yarendede Caddesi'nde yol kenarında bulunmaktadır (KK30).

3. Mimari Yapısı: Buladan Dede'nin mezarında biri büyük biri küçük olmak üzere yeşil renkli iki mezar taşı yer almaktadır. Bunlara ek olarak sonradan yaptırılan beyaz mermerden "Buladan Dede" yazılı bir mezar taşı daha bulunmaktadır. Mezar yapısı açık yeşil seramikle kaplıdır. Mezar seramiklerinin üstünde mum yakılabilecek küçük bir bölüm vardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Eskiden bölgenin Acem köyü olduğu ve 1478'de Buladan adıyla anıldığı bilinmektedir (Berber-Saygı, 2013: 35).. Köyün adını dededen almış olma ihtimali bulunmaktadır. Yaka Mahallesi'nde bir hayırsever Buladan Dede'nin mevcut mezarını yenilemiştir (KK30).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dede'nin mezarının üzerindeki bölmede dilekler için mum yakılmaktadır, mezarın başındaki ağaçlara ise çaput bağlanmaktadır. Ziyaretçisi azdır.

II.11.2. Yaren Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Güzelbahçe ilçesi, Yaren Dede Caddesi'nde bulunan Yaren Dede Mezarlığı'nda yer almaktadır. Mezarın karşısında dört yüz yıllık bir çam ağacı vardır.

3. Mimari Yapısı: Dede'nin mezarı, beyaz kireçle kapatılmış şekilde mezarlıkta yer almaktadır. Mezarın başında 1545 tarihli bir mezar taşı bulunmaktadır. Mezarlık sonradan yapılmıştır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: 1600'lü yıllarda yaşadığı bilinmektedir. Halk tarafından menkıbesi dikkate alınarak veli kabul edilmiştir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Yaren dedemiz zamanında köyde deve hamutu yapıyormuş, Tevatura göre Dede'ye yakın olan ve dedemizin de yalnız yaşadığı Buladan denilen bir köy varmış. Bir gün Yaren Dede Cuma'ya gelmez, cemaat merak eder ve Dede için bir bekçi gönderir. Bekçi gelir, dede burada der: “Cuma'yı bekliyoruz, tut elimi” diyor. Dede'nin evine gelen bekçiye dede elinden tutup Mekke'ye götürür ve orda Cuma namazı kılarlar. Sonrasında tekrar köye geri dönerler, ardından bekçi evine döner. Bekçi'ye dedenin nerede olduğunu sorarlar. Dede bakmaya geldiklerinde ise Yaren Dede vefat eder. Oranın halkı da 1545'te Yaren Dede'nin mezarını yaptırır (KK30).

Motifler: Tayy-i mekân, sırrı ortaya çıkınca vefat etme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dede'nin mezarı yerel halk tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaret esnasında mum yakarak dilek dileme ve elleri açıp dua etme ritüelleri gerçekleştirilmektedir. Yatırın bakımı ve onarımıyla muhtarlık ilgilenmektedir (KK30). Yatırın ziyaretçisi azdır ve ziyaretçiler arasında cinsiyet ayrımı bulunmaz.

II.12. KARABAĞLAR

II.12.1. Mızraklı Dede Türbesi

1. Adlandırma: Yatırın adlandırmasıyla ilgili bulunmamaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Karabağlar ilçesi, Tahsin Yazıcı Mahallesi, Mevlana Caddesi Mızraklı Sokak üzerinde Mızraklı Dede Mescidi'nin bahçe kısmında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mızraklı Dede kabri oldukça uzun bir mezar yapısına sahiptir. Baş kısmında uzun bir mezar taşı bulunur. Mezar yeşil renge boyalıdır ve üstünde yeşil bir kabir örtüsü bulunmaktadır. Mezarın çevresinde sonradan yapıldığı belli olan demir parmaklıklı koruma alanı ve tepesinde de bir çatı yer almaktadır. Bu demirlerin üzerinde Karabağlar Müftülüğü tarafında hazırlanan türbe ve kabir ziyaret adabını aktaran bir tabela bulunmaktadır. Türbenin başında büyük bir selvi ağacı vardır. Mezarın hemen yanında bulunan yapı eskiden bir Bektaşî Tekkesi olarak kullanılırken günümüzde müftülüğe bağlı bir mescit olarak kullanılmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Mızraklı Dede'nin bu bölgedeki Susuz Dede ve Murat Dede ile kardeş oldukları bilinmektedir (KK150).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Mızraklı Dede ile ilgili en eski bilgiye Reşat Nuri Güntekin'in "Anadolu Notları" adlı kitabında rastlanmaktadır. Reşat Nuri sütninesinde kaldığı dönemde şöyle bir olayla karşılaşır. Kadının birisinin kocası evi terk etmiş ve onu aldatmıştır. Kadın ve kadının çevresi de kocanın geri dönmesini istediği için çözümü Mızraklı Dede'de aramaya karar verir. Reşat Nuri'nin yanlarında bulunduğu bir sırada dedenin ardından hiç ağza alınmayacak küfürler ve terbiyesiz sözler söylemeye başlarlar. Buna şaşırان Reşat Nuri bu durumun sebebini sorunca sütninesi kendisine şöyle bir olay anlatır: "Mızraklı Dede, gençliğinde ya hocasına yahut o zamanlarda pek bol yetişen başka evliyalardan birine nasılsa küfretmiş. Fakat sonradan bütün ömrünce pişmanlık çekmiş ölürken de: "Benim adımlı ananlar bana da öyle küfretsinler ki istediklerini yapayım!" diye vasiyet etmiş. Her halde garip bir dede!" (Güntekin, 2015: 124-126).

Mızraklı Dede ile ilgili anlatılan bir başka rivayette de tekke ve türbelerin kapatılmasına dair kanun yürürlüğe girince Mızraklı Dede Türbesi'nin de yıkılmasına karar verilir. Muhtar, jandarma başçavuşu ve erler ile yıkıma gelirler. Kazmaya vuracakları sırada çok şiddetli bir yağmur başlar ve kesinlikle dinmez. Bunun üzerine herkes evine döner ve bir daha buraya uğramazlar. Fakat bu olaydan sonra muhtar ve başçavuş felç olur. Biri altı biri de altı ay sonra yatalak vaziyetteyken ölür (Köksal, 1986: 164).

Motifler: Mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme, hasımlarına felaket musallat etme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Üç kardeşten biri olarak kabul edilen Mızraklı Dede'nin mezarı, dilekleri olan kadınların sırayla gezip dua ettikleri ziyaret mekânlarından biri haline dönüşmüştür. Bu üç kardeşten en tesirlisi olan Susuz Dede'yi ziyaret edenler, kardeşi saydıkları Mızraklı Dede'ye de bir hafta gelmeyi ihmal etmemektedir. Eskiden bağ bahçe şeklinde bulunan bu arazide özellikle kadınlar gelerek dileklerini diler sonra da yemekleri yer, adaklarını keser ve dümbelek çalarak oynamış. Günümüzde bu alanın kalmaması ve mescidin de yapılması ile kadınların eskisi kadar

sık ziyaret etmemektedir. Eş bulmak, çocuk istemek ve şifa bulmak için gelinen bu türbede mum yakmak, çaput bağlamak ve horoz, tavuk adağı kesmek en bilinen ritüellerdendir. Mescit görevlisi veya cemaatten kimselerin ara ara türbenin bakımını üstlendiği bilinmektedir (KK150).

II.12.2. Murat Dede Türbesi

1. Adlandırma: İnsanların muratlarını yerine getirdiği düşünüldüğü için türbe ve kuyu bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Karabağlar ilçesi, Gazi Mahallesi, 3880 Sokak üzerinde yer alan Murat Kuyusu Camii'nin alt kısmında bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Altıgen formda inşa edilen türbe kesme taşlarla örülmüştür. Çatısı “shingle” adı verilen kaplama yöntemi ile kapatılmıştır. Türbe, mezardan sonra inşa edilmiştir fakat inşa tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Oval şeklindeki üç pencereye demirlik takılıdır. Demirden bir kapı bulunmaktadır. Kapı ve pencereler yeşile boyalıdır. Türbe, üst tarafta bulunan caminin bahçesi şeklindedir ve türbe çevresinde banklar yer almaktadır. Türbenin içinde bir mezar ve bir kuyu bulunmaktadır. İç kısmı tamamen halı ve seccadelerle kaplı yapı oldukça bakımlı ve korunaklıdır. Duvarlarda dini tablolar yer alırken, yerde insanların rahat oturması için minder ve divanlar vardır. Diğer malzemeler arasında ibadet kıyafetleri ve dua kitapları için iki tane dolap, bağış kutusu, elektrikli süpürge, battaniye vb. eşyalar vardır. Türbenin anahtarı da Türbenin bakımını yapan bayanda bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: İzmir'de Eskiizmir semtinde Murat Kuyusu Camii adından bir cami ve bahçesinde bir yatır ve bir kuyu bulunmaktadır. Murat Kuyusu birçok efsanede sözü geçen beş cengâverin Horasan'dan İzmir'e gelişlerinde son kez birlikte mola verdikleri noktada bulunan bir kuyudur.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Bazı anlatımlarda beşkardeş oldukları da belirtilen beş arkadaş şehre bir zafer müjdesi de getirir ve her biri ayrı bir semtte hayatlarını sürdürür. Birlikte son kez mola verdikleri bu yerde bulunan Murat kuyusunun başında dinlenir, abdest alır ve ikindi namazını da orada kılarlar. Kuyunun

yanında bulunan ve bir evliyaya ait olduğu söylenen mezarda yatan kişinin de adının Murat olduğu bazı anlatmalarda belirtilir.

Bir başka söylenceye göre ise Murat Dede düşmandan kurtulmak için kuyuya girer ve orada ölür (Ürük-Pınar, 2013: 128).

Murat dede düşmanla savaşırken bu kuyuya saklanmış, kuyu onu düşmanlardan korumuş. Sonra öleceği zaman su ister. Kuyudan su içtikten sonra Ben muradıma erdim. Benim kuyuma bakan da muradına ersin, beni de buraya gömün” vasiyet etmiş. Sonra da onu buraya gömmüşler (KK151).

En küçük kızım bekârdı. “Anne ben murat dedeyi rüyamda gördüm murat dede ağlıyordu dede burada size rahat vermicekler gidin buradan siz iyi insanlarsınız” dedi. Ama biz gitmedik. Başımıza da türlü şeyler geldi ama çok şükür geçti.

Rüyamda ben gördüm uzun boylu askerleri arkasında duruyor biri öldü dediler Şenay öldü dediler. Hiç tanımam oğlumun nişanlısının akrabasıymış (KK187).

Yatıra kötü niyetle gelenler, kötü şeyler dileyenler, Murat Dede tarafından hemen o anda cezalandırılır. Yatıra komşusunun yuvasını bozup kocasıyla evlenmek için dilekte bulunma amacıyla gelen bir kadın kuyudan ya da yatırdan çıkan alevler nedeniyle yanmış, yatrın duvarları çatlamıştır (Topçeker,1993: 34). 700 sene önce İzmir buradaymış e Murat Dede buranın sakinlerindenmiş. Koyunları ve Allah’tan başka kimsesi yokmuş. Mezarının bulunduğu yerde koyunlarını otlatırken, iki eşkıya gelip zor kullanarak bundan para istemiş. Dede: “Ben de para ne gezer, gidip nasibinizi başka yerde arayın” demişse de daha çok şiddet kullanıp dedeyi öldürmeye kalkmışlar. Bunun üzerine dede: “Ben bir abdest alayım da öldürecekmeniz yine öldürün” demiş. Eşkıyalar: “Burada su yoktur, abdest nasıl alacaksın? deyince dede: “Allah ihsan eder.” der ve ellerini toprağa vurur. O esnada topraktan su fışkırır. Dedenin bir ermiş kişi olduğunu anlarlar ve yaptıkları için özür dilerler. Bu olay duyulunca dede sağlığında hürmet görmeye başlar. Ölümünden sonra da mezarı buraya yapılır (Köksal, 1986: 165).

Motifler: Yerden, taş veya kayadan su çıkartma, başka yerde vuku bulan olayları başkasına gösterme, gelecekle ilgili haber verme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe’ye Türkiye’nin her yerinden ziyaretçiler gelmektedir. Özellikle Çarşamba ve Cuma günleri ziyaret edilmektedir. Türbe ziyaretinin dışında ağaçlara çaput bağlayan ve dilek için mum yakan pek çok kimse

bulunmaktadır. Dileği kabul olanlar bahçede küçükbaş kanlı adak kesmektedir. Türbeye şifa bulma, kısmet açma, çocuk sahibi olma, ev sahibi olma, iş sahibi olma vb. her türlü dilek için gelinmektedir.

Türbenin en belirgin ritüellerinden biri içinde bulunan dilek kuyusudur. Eskiden bu kuyudan gelen su aşağıdaki çeşmeye verilmekteymiş. Günümüzde bu çeşme yolunda tadilat yapılmaktadır. Kuyudan gelen suyun şifalı olduğu ve çeşmeden içilince de sağlığa iyi geleceği düşünülmektedir. Belediye 2015'te türbeyi yenilemiştir. Türbeyle ilgilenen ve türbe anahtarı bulunan Satı Çelik, dilek kuyusuyla ilgili şunları aktarmıştır: “Çocuğu olmayan baktı kuyuya küp küp atıyor kalbim dedi gördü bebek. Suda ışık yandı söndü. Sınav zamanı geliyorlar. Dilek dilemek için battaniyeyi kapatıyorlar. Dilek dilerken ışığı görcen. Cep telefonundan ışık tutup bakıyorlar (KK151).

Bu yatıra çocuk sahibi olmayı dilemek için gelenlerin dilekleri kabul olursa doğan bebeğe Murat ve Muradiye adlarından biri verilir. Niyetli kişi kuyunun ağzına gelir ve üzeri ışık sızdırmayacak kalınlıkta bir örtü ile örtülür. İnanca göre kuyunun içindeki suya bakanın dileği gerçekleşecek ise o kişi kuyuda mutlaka ay ya da yıldız görür (Ürük-Pınar, 2013: 128).

Türbede dileğinin kabul olması için mezarın başına taş da yapıştırılmaktadır. Bu uygulamayı üç defa üst üste yapmak dileğin kabul olması için gerekmektedir. Uzun senelerdir sürekli türbeyi ziyaret ederek dilek diyene Yüksel Teyze türbe ile ilgili şunları anlatmıştır. “Hacet duaları okuyun. Oğlumun tayini İzmir’e çıksın dua ediyorum. Cuma günü lokma döktürcem tayini çıksın. İzmir’e çıksın diye dökmüştüm. Şimdi İzmir içine çıkarsa bir daha döktürcem. Bir kişiyle gir buraya mutlaka tek girme. Burada kurban kesen oluyor kızı üniversite kazanmış pilav tavuk yapmış germiş şeker büsküvit herkes gücünün gittiği kadar. Gelenin iki rekât Allah rızası için iki rekât da yatan için kılması lazım. Ondan önce kuyuya bakılmaz. (KK187).

II.13. KARŞIYAKA

II.13.1. Hasan Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Karşıyaka ilçesi, Dedebaşı Mahallesi 6110 Sokak'ta bulunmaktaydı. Günümüzde yeni binalar yapıldığı için yatır kaldırılmıştır.

3. Mimari Yapısı: Günümüzde kabir yerinde bulunmamaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Yunanlılar tarafında şehit edildiğine inanılmaktadır (Pehlivan, 2008: 5).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Dede, mezarının olduğu muhitte elinde feneriyle sabaha karşı görünürmüş. Abdest alıp namaz kılarmış. Kimisinin de rüyasına girer ve dua istermiş (KK173).

Motifler: Rüyada görülme, ışık yanması sonucu görülme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dedenin olduğu dönemde taşı öperlerdi, dua edip mum yakarlardı. Sonra yangın çıkar diye şikâyet olunca belediyeden gelip yatır kaldırmışlar (KK173).

II.13.2. Helvacı Dede Yatırı

1. Adlandırma: Helvacılık yaparak geçimini sağladığı için bu adla anılmıştır.

2. Yeri ve Konumu: Günümüzde Dedebaşı mezarlığında gömülü olmasına rağmen eskiden Karşıyaka ilçesi, Dedebaşı Merkez Cami'nin yanında bulunmaktaymış.

3. Mimari Yapısı: Mezarın yanında çeşme ve cami bulunmaktaymış. 1945-1946 dönemi İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından kaldırılarak mezarlığa nakledilmiştir. Günümüzde mezar yapısı bulunmamaktadır (Pehlivan, 2008: 5).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Mezarın yüz elli bir geçmişe sahip olduğu ve üç nesildir bu bölgede tanındığı bilinmektedir. Rivayete göre asıl adı Ahmet'tir. Helva yaparak geçimini sağlayan bir adam olduğu söylenmektedir (Pehlivan, 2008: 5-6). Bu dedenin ismini Kesikbaş Dede ile karıştıranlar da mevcuttur. Buna göre de savaşta kafasının kesildiğini ve bu şekilde savaştığına dair bir rivayet anlatılmaktadır (KK173).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bu dedenin ismini Kesikbaş Dede ile karıştıranlar da mevcuttur. Buna göre dedenin kafası savaşta kesilmiş. Ama o savaşıya devam etmiş. Kesik kafasıyla sonra da vefat etmiş (KK173).

Motifler: Başını kaybetmesine rağmen ölmemesi.

6. İnanç ve Uygulamalar: Helvacı Dede'ye günümüzde ziyaret yapılmamaktadır. Eskiden özellikle Cuma günleri buraya helva ekmek bırakıldığı bilinmektedir (KK173). Yatırın bulunduğu dönemlerde mezarın başında bir delik varmış ve bu dileği olanlar bu noktaya hayır amaçlı helva bırakırlarmış. İhtiyacı olanlar veya mahalle çocukları da bunu alır yermiş (Pehlivan, 2008: 5-6).

II.13.3. Soğan Dede Yatırı

1. Adlandırma: Soğan sattığı ve ölümünden sonra da adak olarak soğan bırakıldığı için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Karşıyaka ilçesi, İmbatlı Mahallesi Örnekköy semtinde yer almaktadır. Günümüzde yerine büyük binalar yapıldığı için yatırın yeri bulunmamaktadır.

3. Mimari Yapısı: Günümüzde dedenin kabri yıkıldığından yeri bulunmamaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Soğan Dede'nin Karşıyaka'nın en meşhur dedesi olduğu ve senelerce ziyaret edildiği bilinmektedir. Kaynaklarda tarihi kimliği ile ilgili bilgiye rastlanmamıştır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bir rivayete göre Soğan Dede düşmanlara karşı tek başına kalmış. Dede, düşmanlar silah zannetsin diye elini cebine atmış ama silah yokmuş. Düşmanlar cebinde silah var sanmış ve dedeye ateş açmışlar. Dedenin cebinde hâlbuki soğan varmış. Ondan sonra adı Soğan Dede kalıyor (KK173).

Bu anlatının başka rivayetinde ise cebindekini para sanan hırsızlar tarafından vurulduğu ama cebinde soğan olduğu söylenmektedir. Birkaç kere yıkmak istediler kepçeler devrildi ama en sonunda yıktılar.

Soğanlıdede arkadaşlarından ayrıldıktan sonra Karşıyaka'ya geçer ve orada edindiği bir bahçecikte soğan yetiştirir. Söylenceye göre sofrasında en önemli yemeği soğanlı yahni ya da soğan salatasıdır. Bu nedenle dilekte bulunanlar, bu dileklerinin yerine gelmesi için Soğanlıdede'ye soğan adanmışlardır. Bir başka söylenceye göre de Soğandede çobanlık yapan bir yoksuldur. Bir gün eşkıyalar tarafından parası var

sanılarak öldürölür ancak cebinden yalnızca bir soğan çıkar. Toprağa verildikten sonra da ziyaretine gelenler bu nedenle torba torba soğan getirirler. (Örök-Pınar, 2013: 138; Köksal, 1986: 169).

Motifler: Hırsızlıklar (K310-K 349).

6. İnanç ve Uygulamalar: Günümüzde dedenin mezarı bulunmamasına rağmen eskiden dileği olanlar dedeye adak olarak soğan bırakırlardı. Dedenin adağı bu kabul edilirdi. İhtiyacı olanlar da buradan istediği kadar soğan alırlardı.

Dedeye ilgili geçmişte yayınlanan bir gazete küpürüne göre dedeye gidenlere soğan satmak için bir adam köşebaşında beklermiş. Yanında soğan bulunmayanlar da adak gerçekleştirmek için bu adamdan soğan almaya mecbur olurmuş. Yazıya göre her Cumartesi sabahı çoğunluğunu genç kızların oluşturduğu hanımlar buraya gelerek mezarın üstüne soğan bırakıyor. Çocuk ve eş talebi olanlar, işe girmek veya hastalıktan kurtulmak isteyenler dedenin mezarına gelerek etrafında dönüyor (Cemalettin, 1931).

Ayrıca bazı hastalıkların tedavisi için, hasta yakınları bir kabın içine su doldurur ve bu kabı gece boyunca yatırın başında bırakırlarmış. Sabah olduğuunda bu su alınarak hasta olan kişi yıkatılmış (Köksal, 1986: 169). Bu suyun hastayı iyi edeceğine inanılmaktadır. Kutsal bir mekânın çevresinde bulunmuş nesne, temas sayesinde aynı kutsallığı elde edecek ve faydalı olacaktır.

II.14. KEMALPAŞA

II.14.1. Davut Dede Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kemalpaşa ilçesi, Hamza Baba Mahallesi'nin en yüksek yerindeki ormanlık bölgede yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Yeşil fayans taşların üzerinde bulunan Davut Dede'nin mezarı yeşil parmaklıklarla çevrelenmiştir. Mezarın tepesinde yeşil bir gölgelik bulunmaktadır. Mezarın üstüne yeşil bir örtü örtölmüştür ve kenarlarında rengârenk bezler vardır. Mezarın mermerden olan baş ve ayak taşları vardır. Başucundaki mezar taşında yeşil renkte “Davud Dede, Ruhuna Fatıha” yazısı yazılıdır. Mezarın bitiminde bir su arkı yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Davut Dede ile ilgili bilinenler daha çok Hamza Baba ile ilintilidir. Rivayete göre Davut Dede ve yanındaki Perişan Dede eskiden Hamza Baba'nın yanında süvarilermiş. Mahalle muhtarının ifadesine göre ise bu iki dede Hamza Baba'nın hizmetlileriymiş (KK74).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Hamza Baba köyü çok ziyaret edilen Alevi köylerinden bir tanesidir. Hamza Baba'yı ziyarete gelenler Davut Dede mezarına da uğrayarak dua etmektedir. Mezarın çevresindeki parmaklıklara istenilen dilekler için farklı renklerde bezler bağlanmaktadır. Çocuk isteği olanlar bez beşik içine taş veya bebek figürü koyarak dileklerini dilemektedir. Mezarın hemen yanında mum yakılan bir bölme bulunmaktadır.

II.14.2. Eşref-i Rumî Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kemalpaşa ilçesi, Çınar Mahallesi, Çınarköy Camii bahçesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Cami bahçesinde yer alan mezarın eski taş yapısının üzeri mermer taşla kaplanmıştır. Baş ve ayakucunda özgünlüğünü koruyan yeşil mezar taşları yer almaktadır. Mezarın ortasında bırakılan küçük dikdörtgen toprak kısma bitki ekilidir. Mezarın başında türbelerde uyulacak kurallara dair bir tabela konulmuştur. Mezarın hemen başucunda büyük bir ağaç bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbede yatan kişinin Türk şair ve mutasavvıf olan Eşrefoğlu Rumî²¹ olduğu düşünülse de onun asıl mezarı İznik'tedir. Burasının makam mezarı olması ihtimali çok yüksektir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

²¹ Eşrefoğlu Rumi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Güneş. (2006). *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı-Eserleri ve Divanı*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yöre halkı isteğinin yerine gelmesi için dua eder. İstekleri kabul olursa türbeye gelerek horoz, kuzu gibi adaklar keser. Ayrıca burada kadınlar belli dönemlerde mevlit de okutmaktadır (Kuyumcuoğlu, 1985: 18).

II.14.3. Hamza Baba Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kemalpaşa İlçesi, Hamzababa Mahallesi köy meydanında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Eskiden tekkenin de yer aldığı Hamza Baba Türbesi, günümüzde bir mezarlığın içinde kalmıştır. Türbe, İzmir Alevi ve Bektaşilerinin çok ziyaret ettiği bir yerdir. Bu bakımdan türbedarı mevcuttur ve bakımlı haldedir. Harun Ürer'in yaptığı çalışmalara göre, türbe kesme taş malzeme ile inşa edilmiş sekizgen planlı bir yapıdır. Sekizgen bir kasnak üzerine oturtulan kubbe, alaturka kiremitle kaplıdır. Baldaken sundurmaya sahip bir girişi vardır. Türbenin dış cepheleri ve kasnağı taş malzeme ve bir saçakla son bulmaktadır (Ürer, 1999: 188).

Türbenin içinde etrafı siyah demir parmaklıkla kapatılmış sanduka bulunmaktadır. Sandukanın üstü yeşil türbe örtüsü ile kapatılmıştır. Üzerinde bir adet kavuk şeklinde başucu taşı vardır. Türbenin alt kısmında yedi adet pencere bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi sonradan çerçeve içine alınarak mihrap şekline sokulmuştur. Üst kısımda da eşit sayıda pencere vardır. Türbenin içi halı ile kaplıdır. Duvarlarda Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve Atatürk'ün resimleri ve çeşitli dini yazılar yer almaktadır.

Türbenin inşa tarihi yoktur fakat kaynaklarda Hamza Baba Zaviyesi şeklinde bir yer bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Hamza Baba, Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhından çıkarak Kemalpaşa Nif Dağı eteklerine gelere ilim ve irşad için buraya tekkesini açan önemli alperenlerden birisidir. İnci Kuyulu ve Hilal Ortaç'ın verdiği bilgiye göre, Hamza Baba'nın II. Murat döneminde bulunduğu yöreyi bayındır hale getirdiği, zaviyesini kurduğu ve 1444'te Manisa'ya yerleşen II. Murat'la tanış olduğu bilinmektedir (Kuyulu-Ortaç, 1994: 113). Ömer Lütfi Barkan “Kolonizatör Türk Dervişleri” makalesinde Hamza Baba'nın Nif nahiusinde Kapukaya denilen mevkiye su

getirip, zaviye kurup bağ diktiği ve gelen geçene hizmeti dokunduğu için Sultan Beyazıd tarafından öşürden muaf tutulduğunu belirtmiştir (Barkan, 1942: 298). Hamza Baba'nın hayatıyla ilgili birçok menkıbe günümüzde Hamza Baba'nın yaşadığı köyde halen anlatılmaktadır. Bu anlatıları türbedarlık görevini üstlenen Özer ailesinden derleyen İsmail Onarlı, Hamza Baba'nın hayatından ölümüne kadar olan sürede anlatılan menkıbeleri “Hamza Baba” adlı kitabında toplamıştır. İsmail Onarlı'nın kitabından doğrudan alıntıladığımız bu menkıbeler şu şekildedir;

Hamza Baba'nın Horasan'daki Yaşam Söylencesi

Seyhun (Sır-ı Derya) Havzasının kuzey doğusundaki Yesi'ye, 2 fersah uzaklıkta bulunan Balhâyık Köyü'nde Hamza Baba dünyaya gelmiştir. Hamza Baba'nın babası Oğuzların oymak beylerindendir. Balhâyık Köyü ve çevre obalarının beyi olan İlyas Bey'in eşi Hatun ana günlerden bir gün kerevete uzanmış yatarken; uyur uyanık halinde iken odasına Hz. Ali gelir. Hz. Ali yattığı odaya gökten ışık hüzmeleri şeklinde iner ve odayı nurlandırır. Kendine gelip doğrulan Hatun Ana; Hz. Ali'nin eteğine niyaz eder ve elin öper. Hz. Ali elini Hatun'un başına koyarak O'na şöyle der:

“Ey Hatun! Hamza gibi güçlü pehlivan, babayiğit ve nurani er bir oğlun olacak. Adın Hamza koy. Eğitimi ve öğretimi için; Hâce Ahmet Dergâhı'na gönder. Orda feyz alsın. On yaşına geldiğinde kemâle erecek. Benim Alp-Erenlerim, Diyar-ı Rum'u fethetti. Orada dergâhını kurup, yurtluk edinen Hâce Bektaş-ı Veli'ye intisap etsin. Hünkâr'dan nâsip alıp, HaKKereni olsun... “ der.

Dokuz ay on gün sonra; Balhâyık Emiri İlyas Bey'in eşi Hatun ananın düşü gerçekleşir. Dört çocuktan sonra bir oğlu olur. Uzun saçlı olarak doğar. Bu bir ilahi işarettir. Adını Hamza koyarlar. İlyas Bey; oğlunun doğumunu 40 koç 40 boğa keserek büyük bir şölen verir. Kımızlar içilir. Üç gün üç gece Toy-düğün yapılır. Çirit oynanır. Birinciye İlyas Bey yüklü bir ödül verir. Fakır fukaraya, yolcuya sadakalar dağıtır...

Hz. Ali tembihlemişti: Hamza uzun saçlı doğacak tıpkı bir şaman gibi, saçlarına makas, sakal ve bıyıklarına ustura değmeyecek. Hz. Ali'nin emri üzerine hareket ederler. Hamza'nın saçları uzar gider. Bu tipinden dolayı da “Saçlı Hamza” olarak anılır ve adı da öyle kalır.

Saçlı Hamza 5 yaşına bastığında, İlyas Bey oğlunu Yesevi Dergâhı'na eğitilmek için gönderir. Burada Ahmet Yesevi tarafından öğrenime tabi tutulur. İlim irfan sahibi olur.

Saçlı Hamza; 10 yaşına geldiğinde, Âdem, Şit, İdris, İbrahim peygamberlere inzâl buyrulan “suhûf”lar ile Musa, Davut, İsa ve Muhammed’e gönderilen; Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’an-ı Kerim’i hatmetmiş bir bilge kişidir. Yetişkin bir insan görünümünde boylanıp boslanmıştı. Güreşte, silahşörlükte, avda, ciritte büyüklerle yarışır ve başarır. Hâce Ahmet Yesevi’nin sercemliğindeki bir Cuma ceminde vecd içinde ile irticalen coşkulu bir nefes okur. Cemaat coşar, huşu ile “Allah, Allah” nidaları ile yürekten yakarılırlar. Saçlı Hamza’ın gönül gözü açılmıştır, artık, Ahmet Yesevi; Allah’a hamdü senalar eder.

Bu durumu gören hocası Ahmet Yesevi öğrencisi Saçlı Hamza’yı birkaç gün sonra yanına çağırır ve şunları söyler:

“Oğlum Hamza sen artık eğitimini tamamladın. Ben sana izin veriyorum. Artık köyüne dönebilirsin. Bundan sonrasını Bey baban bilir...”

Saçlı Hamza hocasının elini öperek hayır duasını ve “İcazetnâmesi”ni de alarak köyün yoluna koyulur.

Köyde ve çevredeki tutum ve davranışlarını, “derûni” bilgisini gören İlyas Bey ve Hatun Ana; Saçlı Hamza’nın Rum’a gönderme zamanının geldiğini anlarlar. Hazırlıklar tamamlanır. İlyas Bey; Hâce Ahmet Yesevi ile akraba olduklarına dair soy şeceresini de meşin bir torbaya koyarak oğluna verir. Torbanın içine de Köyün Şamanının afsunladığı yeşim taşı koyar, uğrulardan korusun diye. Hatun Anası da sırtına boy damgasının işlendiği kilim desenli bir yelek giydirir. Balhâyık Köyü’nden törenle Harezmi Aşiretleri ile birlikte Diyar-i Rum’a yolcu edilir. Saçlı Hamza uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra, Hâce Bektaş Dergâhı’na gelir (Onarlı, 2012: 21-24).

Motifler: Doğum sırasında fevkalade haller, çok hızlı büyüme ve olgunlaşma.

Hamza Baba Sulucakarahöyük’te Hâce Bektaş Dergâhı’nda

Batan Güneş’in kızıl şavkı Dergâh’ın üzerine yansıyor. Kızılca Halvet yeni misafirini bekliyormuşçasına apaydınlıktı. Sulucakarahöyük Köyü’ne ateş düşmüş, öbek öbek, parça parça, kandil kandil yanıyordu; Güneş’in kızılıklarının vurduğu

pencerelerden Çile Dağı'nın silüetine dayanmış evler, gölgeleriyle kocaman bir köy-kasabayı andırıyordu. Uzaktan bu muhteşem manzarayı gören Saçlı Hamza; "Hünkar'ın nuru yansıyor" diye söylenir, kendi kendine. Gökyüzündeki bulutlarla ve güneşin ışınlarıyla oluşan fon görkemli bir derinlik arz ediyordu. Sulucakarahöyük bir ressamın fırçasından çıkmış mavi-kızıl-beyaz tonların hâkim olduğu tabloyu andırıyordu. Gök ve yerin bu renk cümbüşü yeni bir doğuşun mustucusuydu. Saçlı Hamza durarak bu doğal köy tablosunu uzun uzun seyreder. Uzaktan evleri, tepeleri, bağları, bahçeleri tek tek inceler. Dervişlerine hayranlığını ifade eder...

Saçlı Hamza; Moğol saldırısı ve korkusundan, uzun dolambaçlı ve yorucu yolculuktan sonra artık Sulucakarahöyük'e varmıştır. Kendisini dergâhın kapısında dervişler karşılar. Saçlı Hamza beraber geldiği derviş yoldaşları ile kendini tanıtır:

"Ben, Şah-ı Merdanoğlu Muhammed Hanefî soyundan, Hâce Ahmed-i Yesevi yârenlerinden, Türkistan elinin Balhâyık Beyi Hâce İlyas oğlu Saçlı Hamza'yım. Bu dervişlerde benim yoldaşlarım. " Demesi ile Hünkârın dervişleri hep bir ağızdan:

"Eyvallah Sultanım. Sefalar getirdiniz. Hünkâr'ımız da günlerdir sizi bekliyor" derler.

Saçlı Hamza sağ eli kalbi üzerinde; "Allah eyvallah, Hüü!" diyerek huşu ile dervişlere cevap verir:

"Demek ki Hünkârımıza gelişimiz malûm oldu" diyerek, dergâhın eşiğine "Hakk-Muhammed-Ya Ali!" diyerek üç kez niyaz eder. Beraber geldiği dervişler de aynı şekilde niyaz ederler. Kızılca Halvet dervişleri ile gelen konuklar birbirlerini kucaklayarak üç kez niyazlaşırlar, hallaşırlar; Hoş geldiniz, uğurlar getirdiniz, diyerek muhabbet gösterirler. Saçlı Hamza'nın koluna giren Güvenç Abdal onu alarak dinleneceği odasına götürür. Diğerler konukları da birer ikişer kalacakları yerlere dervişler yerleştirir. Yunup aklanıp paklandıktan sonra, yemekler yenir ve sıra Hünkâr'la görüşmeye gelir.

Hünkâr Hâce Bektaş Veli meydan evinde konukları kabul eder. Saçlı Hamza ve dervişleri; Hünkâr'ın huzurunda baş kesip eteğine niyaz ederler. Hünkâr'da onları tek tek takdis eder ve elini omuzlarına koyarak; hoş geldiniz diyerek, hal ve hatırlarını sorar. Yanına Saçlı Hamza'yı oturtarak muhabbete başlarlar. Hünkâr ülkenin durumunu, Moğol istilasını anlatarak, birlik ve dirliğin sağlanma yollarını anlatır. Hünkâr: "Şarka

da bak aynı Garba da bak aynı; kan, ölüm, savaş, Sultan ve beylerin taht mücadeleleri ile yolsuzluklar, halkı sömürmeleri, halk ise aç, yokluk ve yoksulluk diz boyu, işte kara tablo bu. Bu durumdan Hak Erenlerin el birliğiyle çıkılacaktır. Yaraları hep beraber saracağız” der. Saçlı Hamza’da Türkistan’dan Rum’a kadar Türk illerinin istilaya uğradığını, iki milyon Türkmenin Moğollar tarafından katledildiğini belirterek, bu durumdan kurtulmak için de Hünkârımızın himmetleri gereklidir, diyerek hizmete geldiklerini belirtir. Amaçlar ve hedefleri aynıdır: “Anadolu Türk Birliği”nin sağlanması.

Bir hafta sonraki Perşembe günü hazırlıkları tamamlanır. Cuma günü cem töreni düzenlenir. 12 Hizmet ve 12 post makamı sahipleri ile Saçlı Hamza ve dervişleri yerlerini alırlar. Hünkâr gelip “Sercem” postuna oturur ve Ayn-i Cem mühürlenir.

Meydan açılır. Cem eda edilir. İkrar töreni düzenlenir. Saçlı Hamza ve dervişleri tek tek Hünkâr’ın huzuruna gelerek sağ ayaklarının başparmaklarını solunkinin üzerine koyup, sağ elleri göğüslerinde, sol ellerini ayak başparmaklarına değinceye dek eğilerek “Biat Andı” verirler. Kanber Saru İsmail ‘de Hünkâr’ın yerine duaya başlar:

“Bismi Şah, Allah Allah!.. Allah Allah!.. Boylar boy ola!.. Toylu ola, soylu ola!.. Dâr çekti, Biat verdi bu canlar!.. Arılandılar, durulandılar!.. Aklanıp paklandılar!.. Dökülüp saçıldılar, görülüp soruldular!.. Çektikleri dâr felaketlere karşı gele!.. Hak-Muhammed-Ali’nin katarına didarına yazılalar!.. Yolda, belde ve dağda yardımcıları, On iki İmam, Hızır yoldaş ola!.. Pirimiz üstadımız Hâce Bektaş-ı Veli’nin eli her daim üzerlerinde Ola!.. Yete yerişe, saklaya, bekleye!.. Dilde dileklerini, gönülde muradlarını vere!.. Cemimiz Kırklar Cemi, demimiz Ali demi ola!.. Hüü erenler gerçeğe Hüü!”.

Saru İsmail’in okuduğu gülbank bitince; dergâhtaki canlar hep bir ağızdan “Allah Allah Allah-Eyvallah!” diyerek yere niyaz ederler. Bu sırada rükûda duran Saçlı Hamza ve dervişleri de diz çökerek yere niyaz ederler. Kelle kesip ser verirler; Hak-Muhammed-Ali divanında Pir yoluna.

Bir süre dergâhta zahiri ve batını ilimler konusunda eğitim ve öğretime tabi tutulan Saçlı Hamza; olgunlaşıp kemale erer. Saçlı Hamza; tasavvuf ehli ve takva sahibi olarak çeşitli deliller göstermeye başlar. Bu durumu gören Hâce Bektaş Veli artık O’nun zamanının geldiğini anlayarak; Saçlı Hamza’ın “Halife Babalık” töreninin hazırlanmasını buyurur. “Kırklar Miraç Cemi” ayini düzenlenir. Saçlı Hamza’ya

Hünkâr; tac ve Hırka giydirir, teslim taşı takar, kemer bağlar. Post, Sofra, Tuğ, Taber, Çerağ, Âlem, Keşkûl, Nefir gibi eşyalar verilir. İcazetnâme ve Halife Babalık Beratı Dergâh babaları tarafından imza edilerek mühürlerler, Hünkâr da tuğrası ile onaylar verir.

Saçlı Hamza artık bir Hâce Bektaş halifesi olmuştur. Tüm Dervişler, babalar O'nu “Hamza Baba” olarak; miracını ve “yeniden doğuş”unu tek tek aşk-ı niyaz ile kutlarlar...

Saruhanogulları ilini irşat ile görevlendirilen Hamza Baba; Hünkâr'dan desdur alıp, elini öpüp hayır duasıyla ve dervişleriyle Manisa'ya doğru yola revan olur (Onarlı, 2012: 37-40).

Hamza Baba'nın Babadağı'nda Erbain Çilesi ve Semah Dönmesi

Hamza Baba ve Kırk Dervîşi, Sulucakarahöyük'ten yola koyulduktan kırk gün sonra, Baba Dağı'na gelerek ormanın içinde akan bir subaşına kıl çadırlarını kurarlar. Saruhanogulları Beyliğinin köy ve kasabalarına dervişlerini gönderen Hamza Baba, dergâhını kuracak, çerâğ uyandıracak bir yer aratır. Dervişlerin gittikleri her yerde, ayak bastıkları her mekânda olağanüstü mucizevi olaylar olur. Bu durumu gören halk, dervişlere hürmet ederek gereken ilgiyi ve alakayı gösterirler. Dervişlere nereden gelip, nereye gidiyorsunuz, kimin müridlerisiniz? diye sorgu sual sorarlar. Dervişler de; biz Hamza Baba'nın yârenleriyiz. Buralarda Pirimize dergâh kuracak bir yer arıyoruz, derler. Halk, Ulu'muzun başımızın üstünde yeri var, gelsin istediği yerde tekkesini açsın, derler. Hiç duymadıkları Hamza Baba'da kimdir? diye merak eden halk; akın akın Baba Dağı'ndaki “Kırklar Tepesi”nde tevhid çekip zikir eden bu ulu evliyayı görmeye gider. Halkın rüyalarında gördüğü ya da ayıkba ayık köylere gelip, hastalara şifa dağıtıp, sonra gözden sır olduğu; Hamza Baba'yı dağda kadın, erkek, çoluk çocuk görünce şaşkınlıklarını gizleyemezler, hepsi önünde niyaza eğilirler. İşte bizim aradığımız Sultanımız budur diyerek herkes kendi köyüne davet eder ve tekkesini kurmasını ister. Hamza Baba; canlarım der, 40 gün sonra Baba Dağı'ndan işte bu Kızılkaya'yı atacağım. Kızılkaya nereye düşerse ve HaKKnasip ederse oraya dergâhını kuracağım. Hiç biriniz tasalanmasın, ben hepinizin turabıyım...

Hamza Baba ve dervişleri; Kırklar Tepesi”nde 40 gün yel yepenek turnalar gibi semah dönerler: Akan çaylar gibi durup duru çağlaya çağlaya, Hüü, Hüü!.. diye diye,

coşkulu vecd ile esriyerek uçarlar. Yörenin her yanından; Allah Allah İllalah!.. La İlahe İllalah!.. Hüü Hüü!.. çıkırışları; semah dönüşleri, gece gündüz pırıldayan birer yıldız gibi görülür ve duyulur. Halk ovalardan, yaylalardan bu döngüsel ibadeti huşu içinde izler. Sırı sır eden erenler; bir elleriyle Hakk’dan aldıklarını öbür elleri ile Halk’a vererek çare olurlar. Halk’ın dertlerini alıp yele verirler...

Semah’dan sonra Hamza Baba bir gülbank okur:

“Bismi Şah, Allah Allah!.. Allah Allah!.. Samahlar saf ola, günahlar affola, Hakk-Muhammed-Ali, Hünkârımız Hâce Bektaş Veli yete yerişe!.. Dilde dileklerinizi, gönülde muradlarınızı vere!.. Semaha duran sofulardan Pir Abu Zerr Gaffari yardımcıları ola!.. Döndüğünüz semahımız Kırklar Semahı ola, HaKKdivanına yazıla!.. Gerçeğin demine devranına Hüüü!”.

Sonra, “Tevvekeltü al-Allah” diyen Hamza Baba ve dervişleri “Erbain-i Aşûra” çorbası içerler... Kırk gün çile çekip semah eyleyen Hamza Baba ve dervişleri artık “Tevekkül Dönemi”ne girmişlerdir. HaKKne emrederse o olacaktır...

Tarhanyat (Menemen)’da Sümbül Paşa adında ricâldan idareci bir zat; Hamza Baba’nın kerametlerine inanmaz, O’nu sihirbaz olarak nitelendirir. Halkı, Hamza Baba’ya karşı kıskırtır. Bir yandan da onu çok merak eder. Günlerden bir gün derviş kıyafetine girerek, yırtık pırtık urbalar içinde, Hamza Baba’nın Baba Dağı’ndaki çadırına ziyaretine gider. Kendisini Arabistan’dan gelmiş bir sufi olarak takdim eder. Hamza Baba gelen şahsın durumu HaKKtarafından kendisine ayan olduğu halde bir şey demez. Sümbül’ü çok iyi karşılar. Sümbül’ü yanına alır, dervişleri arasına katar. Diğer dervişler gibi onu da odun kesmek ile görevlendirir. Artık o bir “Ağaçeri”dir. Dervişler tarafından “Sümbül Arap” olarak çağrılır. Sümbül (Paşa) Arap; Hamza Baba’nın bir açığın bulup, üfürükçülük yaptığı anı yakalayıp; Saruhan Beye şikayet etmek için fırsat kollar. Fakat tüm uğraşmalarına karşın bir açığını bulamaz. Bir müddet sonra bir Cuma Cemi’nde, Sümbül Arap’ı özünü Dâra Çeker. Sümbül Arap; Mansur Dârında divanda durur. Hamza Baba; “Bak Sümbül’üm, özünü dâra çekip günahlarını saklayanların derdine derman bulunmaz. “ der. Sümbül Arap; dârda gerçeği anlatır ve Hamza Baba’dan af etmesini diler. Hamza Baba’da seni ben değil buradaki canlar ve halk affetmelidir. Halk bağışlarsa HaKKda bağışlar” der. Hamza Baba; cemaatte sorar. Cemaatten Perişan Baba; “Destur Pir’im, dil istiyorum” der. Hamza Baba; “Dilli

başlısın Perişan Baba, hakkını hak sahibinden iste. “ Diyerek söz verir. Perişan Baba; “Mademki, Sümbül Arap bir paşadır, varlıklıdır, tüm malını servetini yoksul halka bağışlasın, burdaki canlara da bir koç tığlasın, hakkımızı helal ederim” der. Sümbül Arap; “Kabul, Sultan’ım” der. Yeter ki beni dergâhınıza kabul edin. Bu sözler üzerine Hamza Baba; “Canlar ne diyorsunuz?” Diyerek cemaate sorar, cemaat hep bir ağızdan; “Allah Eyvallah” diyerek yere niyaz ederler. Bu kabul anlamındadır. Sümbül Paşa dâr-ı didar olmuş aklanmıştır. Artık kestiği kurbanı yenebilir. Sümbül Paşa bir koç tığlar ve muhabbet şöleni ile yenir, içilir. Sümbül Paşa dergâha derviş olarak alınmıştır. Şölen sonunda Hamza Baba bir gülbank okur:

“Bismi Şah, Allah Allah, Allah Allah!... HaKKuğruna kesilen kurban, Halk uğruna verilen mal ve mülkler kabul ola!.. Hakk-Muhammed-Ali divanına yazıla!... Dağda, belde, yolda ve kışta kıyamette kalanlara,

Hasta olanlara, yoksullara yetimlere dullara, düşman elinde olanlara; Üçler, Beşler, Yediler, Oniki İmamlar, Ondört Masum-u Paklar, Onyeddi Kemberbestlar, Kırklar ve tüm gaip erenler evliyalar yardımcı ola! Hızır yoldaşları, Pirimiz Hünkar Hâce Bektaş Veli’nin eli üzerlerinde ola!... Kurban sahibinin kurbanı kabul, yüzü ağ ola!.. Dağıttığı lokmalar yerini bula, HaKKyoluna gide, kabu ola!..

Yiyenlere helalı hoş, nurimam ola! Yedirene delil ola!..

Dil bizden nefes Pirimizden ola!.. Gerçeğin demine Hüüü Hüüü!..

Hamza Baba’nın bu duasının her tümcesinin sonunda cemaat tek bir ağızdan “Allah Allah Allah eyvallah!... “ diyerek söylenenleri dille tasdik eder....

Yine günlerden bir gün Hamza Baba ve dervişleri cemde iken Azrail gelir. Hamza Baba; Azrail’e niçin geldiğini sorar. O’da içlerinden bir dervişinin vakti saatinin dolduğunu ve canını almaya geldiğini söyler.

Hamza Baba; “Ya Azrail!.. Hakk’a vasıl olan yol HaKKiçindir. Buradaki canların hepsi HaKKile yeknasaktır. Vaktini saatini bilenlerdir. Sen var git!.. Aradığını başka yerde bul!.. “ der.

Azrail bu sözler üzerine Hamza Baba’ya niyaz ederek şöyle der: “Öyle ise, çevredekilerden bir kişi aradığım olacak. O, Hakk’a kavuşacak” der.

Hamza Baba; “Madem ki sen öyle istiyorsun öyle olsun” der. Azrail, cem ayininin yapıldığı çadırdan ayrılır.

Azrail gittikten sonra; Hamza Baba, cemdeki dervişlerin tek tek yüzlerine göz gezdirir; “Eyvah!.. “ der. Sümbül odun toplamaya gitmişti, diyerek hayıflanır...

Azrail; ormanda odun toplayan ve kuru ağaçları kesen Sümbül’ün yanına girerek:

“Ya Sümbül!.. Hamza Baba seni HaKKiçin kurban seçti. Canını almaya geldim” der. Bunun üzerine celallenen Sümbül; odun kestiği baltayı, “Ya Hakk!” diyerek, göğde doğru fırlatır. Balta göğde ağarak bir kuş gibi gelir ve cemde çadır içinde bulunan Hamza Baba’nın önüne bir hışımla saplanır. Hamza Baba, baltayı görür görmez tanır ve boğuk bir sesle:

“Eyvah!.. Sümbülüm Hakk’a yürüdü!” diyerek feryad eder. Kalkıp dervişlerle ormana koşan Hamza Baba; Sümbül’ün Hakk’a teslim olduğunu görür. Sümbül’ün naşını kucağına alarak; Tarhanyat (Menemen)’a götürür. Cenaze namazını kılarak mezara defneder...

Bu olaydan sonra Baba Dağı’nda durmanın artık gerek olmadığına karar veren Hamza Baba; güneşlendiğinde sırtını dayadığı kocaman “Kızılkaya”yı “Ya Hakk” diye gürleyerek kaldırıp gökyüzüne atar ve “HaKKnasip ederse, düşeceğin yere dergâhı kuracağım” der. Kızılkaya giderek; Turgutlu ile Kemalpaşa arasındaki ormana düşer. Hamza Baba; kaya kütesinin düştüğü yere giderek o yeri yurt edinir. Kızılkaya kütesini de kırarak, tek bu kayanın taşlarından dergâhı inşa ederler (Onarlı, 2012: 41-46).

Motifler: Kişileri hidayete kavuşturma, meleklerle konuşma, cansız varlıkları çok uzağa sevk etme.

Nif (Kemalpaşa) Beyi Ali Paşa ile Hamza Baba Söylencesi

Sümbül Paşa’nın ölümünden sonra Hamza Baba; tek başına Hıdırlık’taki mağaraya çekilerek, kırk gün çile çekip, zikir ederek tevhid ile “erbain” çıkarır. Bu manevî âleme girdiği sırada ise, dervişlerini dergâh kurulması için araştırmalar yapmak üzere Nif’e gönderir. Kırk gün sonra Hamza Baba, zikrini tamamlamış olduğu için mağaradan çıkarak dağdan Nif’e iner.

Nif (Kemalpaşa) ile Yengi (Turgutlu) kervan yolu üzerinden 5 km’lik uzaklıktaki bir yeri seçen Hamza Baba; bu metruk Bizans kalıntısı ören yere dergâhı kurar. Kırk dervişi ile dergâhını faaliyete geçiren Hamza Baba; kısa sürede çevredeki Müslüman ve

Hristiyan köylülerce sevilip sayılır. Yolcular, kervancılar; aç, sefil, yoksul insanlar dergâhta yiyip içerler, barınırlar. Giderek Hamza Baba'nın muhipleri çoğalır, dergâh şenlenir. Hamza Baba; diğer yandan dergâhı bir ilim yuvası haline getirir. Gence ihtiyara, kadınlar ve çocuklara eğitim yaptırır, okuma yazma öğretir. Dergâhta ayırım gözetilmeksizin Türk ve Rum ahalinin çocukları birlikte eğitim görürler. Bu nedenle Hamza Baba'nın binlerce müslim, gayri-müslim kadın erkek müridi olur. Dergâh; aynı zaman da tarlalarında ve bahçesinde, her çeşit mahsulün yetiştirildiği bir tarımsal üretim merkezi haline gelir. Hamza Baba'nın ilim ve irfanı Ege Bölgesi'ne yayılır, dillenir kerametleri anlatılır olur, gönüllere taht kurar.

Hamza Baba'nın dergâhının çevresinde bulunan kiliselerin papaz ve keşişleri; cemaatleri kayıp olmaya yüz tuttuğundan, bu durum karşısında çare aramaya başlarlar. Aynı şekilde şehir merkezlerindeki Sünnî ulema da Hamza Baba'dan rahatsız olarak şeriata karşı bir zındık olduğunu yaymaya başlarlar. Cami ve kilise cemaati hep birlikte; Sünnî ve Hristiyan din adamlarına karşı çıkarak; “bugüne dek yaptıkları din sömürüsüne dur” derler. Kilise ve manastırlardan uzaklaşan Rumlar; Hamza Baba'nın dergâhında manen ve madden aradıklarını bulurlar. Müslüman-Hristiyan birlikteliğini gören Sünnî Hocalar ve Hristiyan Papazları; Hamza Baba'yı Nif Beyi Ali Paşa'ya şikâyet ederek şöyle derler:

“Baldırı çıplak, ne üdüğü belirsiz bir zındık şeyh ve kırk mülhid dervişi yöremize gelerek izinsiz topraklarımızı işgal ederek tekke kurdu. Halkı dinsizliğe teşvik ediyor. Gelip geçen Müslüman ve Hristiyan halktan zorla akçe ve ürün alıyor. Onları sihir, büyü ve efsun gibi şeytani oyunlarla uyuşturarak kendine bağlıyor. Her geçen gün gittikçe taraftarları çoğalıyor. Camilere ve kiliselere gelen kimse kalmadı. Hamza Baba yakında beylik kuracağını ve kendine tabi olmayanları yöreden atacağını söylüyor...” diyen heyet, Bey'den bu duruma çare bulmasını isterler.

Bu şikâyetlere inanmayan Ali Paşa; Hamza Baba'yı hem ziyaret edeyim hem de gelenlerin gönlü olsun diye dergâha gider. Ali Paşa ve beylik ricali; Hamza Baba ve dervişleri tarafından saygı ile karşılanır ve bir Türkmen şöleni verilir. Hamza Baba; İslâm-Türk tasavvufi düşüncesini Ali Paşa'ya anlatır. Bölgenin ancak; Yesevi-Bektaşî fikriyatı ile Müslüman ve Türkleşeceğin belirterek; hoşgörü ile tüm tebaanın kucaklanması gereği üzerinde durur. Uzun bir sohbet ve muhabbetten sonra durumu

kavrayan Ali Paşa; dergâhın faaliyetine izin vererek birkaç arazi parçası “Ocaklık” olarak verir. Hamza Baba’nın hayır duasını alan Ali Paşa dergâhtan Nif’e döner. Hamza Baba’da düşünsel ışığı ve uygulamaları ile bölgeyi aydınlatır (Onarlı, 2012: 47-49).

Saruhan Bey ile Hamza Baba Söylencesi

Sünnî Ulemâ ve Hristiyan papazlar; Ali Paşa’ya şikâyetlerinden bir sonuç alamayınca bu kez Saruhanoğlu Beyliğinin merkezine giderek; Saruhan Bey’e Hamza Baba’yı şikâyet ederler. Sünnî-Hristiyan heyet; Hamza Baba’nın Ali Paşa’yı sihir ve büyü yaparak kendine tabi kıldığını ve müridleri arasına kattığını söyleyerek, yakında binlerce müridi ile isyan edeceğini belirtirler. Bunu üzerine bir manga askeri Hamza Baba’yı yakalayıp getirmeleri için dergâha gönderir. Dergâha varan askerler Hamza Baba’nın nerde olduğunu sorarlar, dervişler de tarlada çalıştığını söylerler. Tarlaya giden askerler Hamza Baba’nın bostan ektiğini görürler. Ama tohumları diker dikmez, hemen yeşerip, yapraklanıp, çiçeklenip, meyveye durduğunu ve olgunlaşarak; kavun, karpuz verdiği görünce, Askerler şaşkına dönerler. Hamza Baba; bostanlardan askerlere ikramda bulunur. Hamza Baba’nın gerçek bir Hakk ereni olduğunu anlayan Askerler, tövbe ederek mürid olurlar. Askerlerin dönmediğini gören Saruhan Bey; Saray Muhafız Komutanının emrinde bir bölük askeri; Hamza Baba’yı yakalayıp getirmelerini buyurur. Dergâha varan Muhafız Komutanı, Hamza Baba ve gönderilen askerleri ile dervişleri ayaklarından bukağılayarak ve ellerini de zincirleyerek Manisa’ya götürmek üzere yola koyulurlar...

Yolda bir pınarın önünden geçerken Hamza Baba; Komutana ellerini çözmelerini isteyerek, abdest alıp iki rekât sallık taşın üstünde secde yapacağını söyler. Komutan müsaade etmez. Bunun üzerine Hamza Baba; Komutana haksızlık yaptığını belirterek, oğul der; “Biz her şeyi Hakk ve Halk için yaparız, dünya malında ve nimetlerinde gözümüz yok! Bırak bizi şuracıkta yârenlerimle Allah’a şükür ederim!”. Hamza Baba’ya komutan sert çıkarak: “Şu haline mi? Şükrediyorsun!” der. Bunun üzerine Hamza Baba avuçlarını göğsüne kaldırarak bir gülbank okur. Dervişleri de ilahi söylerler. Bunun üzerine Hamza Baba’yı atlı askerler zincirlerinden sürüklemeye başlayınca; koca kaya ve dere olan pınar Hamza Baba’nın arkasından gelmeye başlar. Bu durumu gören askerler korkuya kapılarak kaçmaya başlarlar. Muhafız Komutanı attan inerek Hamza

Baba'nın eline sarılır ve aman diler. Hamza Baba ve dervişlerinin elleri çözülür ve kelepçesiz, zincirsiz olarak Manisa'ya götürülür...

Sarayın penceresinden ellerini kollarını sallayarak gelen Hamza Baba ve dervişlerini gören Saruhan Bey; köpürür bağırır çağırır. Saray bahçesine inerek, Muhafız Komutanı'nı haşlar. Komutan ve askerler gördükleri kerametleri anlatırlar. Saruhan Bey; mademki der, böyle kerametleri var, birde ben göreyim. Bu mevsimde hiçbir yerde yaş üzüm yok, bana bir sepet üzüm bul der.

Hamza Baba; “Emredersin Beyim! Nefes bizden vermek Hakk'tan” der. Hamza Baba bir gülbank okur ve “Beyim emir verin yaverinize, arka bahçenizdeki asmanın altında, bir sepet üzüm var alsın gelsin” der. Yaver sarayın arka bahçesine asma ağacının altına giderek, sepetle üzümü alarak, Beyin önüne getirip bırakır. Böylece Saruhan Bey; Hamza Baba'ya inanır ve o'nun bir HaKK ereni olduğuna kani gelir. Sarayında konuk eder. Bir dediğini iki etmeyerek dost olurlar. Dergâhına, bağ, bahçe, tarla vakıf olarak verir. Kardeşi Ali Paşa'ya da ulak salarak, bir mektupla durumu bildirir ve Hamza Baba'ya yardımcı olmasını ister. Dergâhı'na dönen Hamza Baba; ömrünün sonuna kadar, HaKKve halk için hizmet eder (Onarlı, 2012: 50-52).

Motifler: Mevsimi dışında çiçek ve meyve oldurma, dağları, tepeleri, suları ve kayaları yürütme, bir maddeyi yoktan var etme.

Hamza Baba'nın Hakk'a Yürümesi

Hamza Baba; Manisa'da Saruhan Beyi bir ziyareti sırasında; “Sultanın artık dâr-ı fenadan dâr-ı Bekâya göçme, Hakk'a kavuşma zamanınız geldi” der. Saruhan Beyi; “Allah geçinden versin erenler, sizle benim bu dünya da içecek daha çok suyumuz, yapacağımız çok işler var” der. Hamza Baba; “Yok, Sultanım, sizinle vedalaşmaya geldi. Bizim ömrümüz sınırlı, Hakk'a yürümemizin vakti saati geldi çattı. Sizden bir dileğim var. Ben gittikten sonra dervişlerime ve dergâha kimse bir şey yapmasın. Göz kulak ol. Sizden gelecek evlatlarınız da kollayıp gözetlesinler”. Saruhan Beyi söz verir ve yazılı bir ferman onaylayarak kendinden sonra ki kuşaklara vasiyet olarak bırakır. Hamza Baba ile Saruhan Bey yemek yiyip hoş sohbet eder. Daha sonra Hamza Baba vakit tamam diyerek abdest alır ve şükür secdesine varır. Bey ve devlet ricali ile vedalaşarak, saraydaki konuk odasına çekilir ve ruhunu Hakk'a teslim eder.

Saruhan Beyi; Manisa'nın en güzel yerine Hamza Baba'nın naaşı için türbe yapılması emrini verir. Köylüler ve dervişleri bu duruma itiraz eder. Hamza Baba'nın cenazesini dergâha götüreceklerini söylerler. Saruhan Beyi kimseyi kırmamak için bir çözüm önerir; “Bakın!” der: “Hepimizin bildiği gibi Hamza Baba bir HaKKerenidir. Odasına iki tabut koyacağız. Birinin üzerine Manisa, diğerinin üzerine Köy yazacağız. Odayı da kilitleyip, mühürleyerek kapıya da bir derviş bir de asker nöbetçi koyacağız. Hamza Baba, nerede istirahat edecekse o tabuta girsin” der.

Sabahleyin odanın kapısı açılır. Tabutlar kontrol edilir ve görülür ki, Hamza Baba köye gidecek tabutta yatıyor. Saruhan Beyi; tabutun üstüne ipek bir örtü ve beylik sancağını örterek, naaşı dervişlere ve köylülere teslim eder. Saray da bunlar olurken, Manisa da yeni yapılmakta olan bir caminin binlerce kesme duvar taşları kayıp olur. Saruhan Bey'ine zaptiyeler durumu bildirir. Saruhan Beyi; çevreye kolcu çıkararak taşları aratır. Taşlar Hamza Baba'nı dergâhının kabristanında bulunur. Saruhan Beyi anlar ki Hamza Baba türbesinin yapılmasını istiyor. Gönlünün Manisa'da yatmasını istemesine karşın Saruhan Beyi; bizzat köye giderek, Hamza Baba'nın türbesinin yapılmasına nezaret eder... (Onarlı, 2012: 54-55).

Motifler: Öleceği zamanı önceden bilme, mezarının yerini kendisi belirleyerek varlığını gösterme, eşyaları çok uzaklara sevk etme.

Yukarıda alıntı olarak verdiğimiz bu rivayetlerin yanında, Hamza Baba ve Manisa Valisi hakkında şöyle bir rivayet de bulunmaktadır;

“...Karşıkı köyde, Gudumcular Köyü varmış, çekemiyorlarmış Hamza Baba'yı. Ama yanına yanaşmıyorlar. “Destur” diyor, “haydi dağlar taşlar gidelim!” diyor. Bütün dağlar, taşlar yürüyor arkasından. Bu dağlar, taşlar ondan öyle kalmış. Paldır küldür... Bir yaslanıyor, belini verdiği yer, servi gibi resmi var kayada. Bir dönüp bakıyor, ne Gudumcular köyü kalmış, ne bir şey... Dümdüz olmuş hepsi. Haydi devam ediyor. Askerleri diyor ki yolda giderken, “Çocuklar bak, beni orada yakacak bunlar” diyor. “Ben sır olurum” diyor. “Siz, iki çomak, üzerine bir merdiven, mersin yaprağı, atın bir tutam. Ben sır olurum” diyor. “Onlar” diyor “sandık yaptıracak, siz takmayın kafanıza” diyor. Bir varıyorlar, top sahası gibi gelişleri. Bir tellal bağırttırıyor. “Haydi, Hamza Baba geldi, ne kadar odun varsa buraya toplayın” ne kadar odun varsa topluyorlar.

Minare gibi. Yana yana yana... “Bağlayın elini ayağını atın içine” diyor Manisa’nın valisi. “Bırakın” dedim diyor. “Bağlayın atın ateşe!” diyor. “Bırakın! Ben girerim” diyor bir, “Destur!” diyor. Ayağının altından böyle çimen, yemyeşil (Uluslan, 2009: 260).

Motifler: Dağları, taşları tepeleri kayaları yürütme, kendisine inanmayanlara felaket getirme, ateşte yanmama, maddenin biçim değiştirmesi.

6. İnanç ve Uygulamalar: Hamza Baba Türbesi; ziyaret yerlerinde yapılan uygulamaların hemen hepsinin bir arada görülebileceği ender yerlerden birisidir. Bu bakımdan geleneğin hala çok canlı yaşatıldığına ve insanların nesilden nesle bu öğretileri aktardığına şahit olmak mümkündür. Uygulamaları, türbenin içinde yapılanlar ve dışında yapılanlar olarak iki ayırabiliriz. Türbenin içinde yapılanlara baktığımızda; Alevi inancına uygun şekilde yatıra niyaz etmek amacıyla sandukanın baş, orta ve ayak kısımları iki taraftan da öpülür. Türbe içine girerken de kapı kenarları öpülerek eşige basılmaz. Bu bir nevi Türbe ve içerideki zatla ile selamlaşma şeklidir.

Hamza Baba Türbesi’nde dilek dilemek için çeşitli dilek noktaları bulunmaktadır. Hakan Sinan Mete’nin araştırmasına göre bu noktalar altı tanedir. İlk nokta mezarın yan-orta bölümünde yer alan bir deliktir. Bu deliğin içine ip ya da bez bağlanmış demir para sarkıtılır. Eğer para ipten çözülüp düşerse dileğin kabul olacağına inanılır (Mete, 2016: 79; Aksoy, 2002: 221; Kuyumcuoğlu, 1985: 19).

İkinci dilek noktası, mezarın ayakucunda bulunan çukurdur. Çukurdan alınacak toprağın romatizmalı eklemlere sürülerek iyi geleceği düşünülmektedir (Mete, 2016: 81). Ayrıca buradan alınan toprak parçaları uğur ve sağlık getirmesi amacıyla saklandığı gibi, çeyiz sandığının içerisine konularak bereket ve mutluluk getirmesi dileği ile de kullanılmaktadır.

Üçüncü dilek noktası mezarın ayakucunda bulunun tahta ile kapatılmış çukurdur. Bu çukurda iyileşmeyen yaraların üzerine sürülmesi için bırakılmış zeytinyağı bulunmaktadır (Mete, 2016: 81). Bu yağı özellikle yaşlılar ağrıyan yerlerine sürmek için kullanılmaktadır. Bunun dışında yanık sorunu olanların da yanmış yerlerine sürdüğü bilinmektedir. İyileşen kimseler aldıklarından daha fazlasını dilek noktasına geri bırakmaktadır.

Dördüncü ve beşinci dilek noktaları yan yana olup birisinde mum yakılmakta diğesinde ise mermer yüzeye para yapıştırılmaktadır. Burada mumun bitene dek yanması ve paranın yapışması dileklerin olacağı anlamını taşımaktadır. Bu bakımdan birçok türbede gördüğümüz ortak ritüellerden birisidir.

Son dilek noktasındaki uygulama ise sandukanın başucunda asılı duran büyük tespihlerin dilek tutularak üç kez baştan aşağıya geçirilmesi ile yapılmaktadır (Mete, 2016: 81). Mete'nin bu tespitleri yapmış olduğumuz ziyaretlerde de tarafımızdan birebir gözlemlenmiştir.

Türbe içinde yapılan bu uygulamaların dışında türbe dışında yer alan bahçe ve mezarlık bölümünde de birçok uygulama ile karşılaşmaktadır. Bahçedeki birçok ağacın üzerinde çeşitli dilekleri temsilen kumaş parçaları, kâğıtlar ve ipler yer almaktadır. Bunların bazılarının üzerinde dilekler yazılmış durumda iken bazı kumaş parçaları içine oyuncak bebek, taş vb. materyal konulmuştur. Birçok türbede rastladığımız kumaşı beşik şekline getirip içine bir bebek figürü yerleştirmek çocuk sahibi olmak isteyenlerin en çok uyguladığı ritüellerden birisidir.

Çocuk sahibi olabilmek için Tire Dilek Dede yatırında da gördüğümüz bele ip bağlama uygulaması Hamza Baba türbesinde de gerçekleşmektedir. Evrim Ulsan yapmış olduğu incelemede “göbek bağlama” adı verilen bir uygulama tespit etmiştir. Çocuk sahibi olmak isteyenler, köydeki “ocak sahibi” bir kadına başvurmaktadır. Ocak sahibi kadın türbeye ait olan bir ipi çocuk sahibi olmak isteyen kişinin karnına bağlayarak dua eder. Bağlanmış ip kadın hamile kalana dek karından çıkartılmaz. Karın büyüyüp ip yerine olmayınca atılmayarak yeni doğan çocuğa bağlanır. Kadın dileği gerçekleşir ve çocuk sahibi olursa önceden bunun için adadığı şeyi yerine getirmek zorundadır. Ayrıca Hamza Baba'ya bağlanarak anne olan kadın çocuğun Hamza veya köyden birinin adını koymalıdır. Bu şekilde doğan çocuğun Hamza Baba'nın himayesinde olacağına inanılır (Ulsan, 2009: 220). Mete'nin incelemesinde ise bu ipin normalde kadının tenine değmesi ve ıslatılmaması gerektiğini, ip ıslanırsa kerametın gerçekleşmeyeceğini vurgulamıştır. Eskiden bu konuda Leyla Özer türbeye gelenlere yardım etmektedir (Mete, 2016: 81). Günümüzde Zeynel ve Hamza Özer ile aileleri türbenin bakımıyla ilgilenmektedir.

Türbe bahçesinde yer alan mezarlardan özellikle İbrahim Taşkiran'ın mezar taşında taş yapıştırmak suretiyle dilek dilenmektedir. Taşın mezar taşına yapışması dileğin kabul olacağına anlamına geldiğinden ziyaretçiler ilk seferde olmazsa bile tekrar tekrar şanslarını denemektedir. Bu mezarın biraz ilerisinde de çift taraflı yeşil bir mum yakma alanı vardır. Mumların bulunduğu alan demir mazgalla kapatılarak mumun sönmesi engellenmektedir. Mum yakılan ocağın içine de dua ve dilekler tebeşirle yazılmıştır.

Türbe bahçesi boyunca çeşitli boyutlu taşlardan yapılan şekillere rastlanmaktadır. Bu taşların çok büyük bir kısmı birkaç kattan oluşan daireleri temsil etmektedir. Taşlardan araba şekli çizenlerin yanı sıra toprağa çubukla dileğini çizenler hatta isteklerini toprağa yazanlar da bulunmaktadır.

Türbede dileğin çeşidine ve büyüklüğüne göre kabul olması durumunda kanlı kurban kesmek en makbul olanıdır. Köyde kasap bulunduğu gibi hafta sonları farklı köylerden gelerek horoz-tavuk satanlar da bulunmaktadır. Sevcan Topbaş ev ve araba dilekleri için gelindiğini ev için özellikle büyükbaş hayvan kesmenin makbul olduğunu belirtmiştir (KK157). Adağını yerine getirmeyenlerin cezalandırılacağına inanılmaktadır. Evrim Uluşan'ın incelemesine göre bir kadın burada bebek sahibi olmayı dilemiş ve sonrasında çocuğu olmuş. Fakat adağını yerine getirmediği için Hamza Baba üç kez rüyasına girmiş ve adağını yapmazsa canını alacağını söylemiş. Kadın adağını da yapmayınca bebek ölmüş (Uluşan, 2009: 241). Adağını yapmayanlar, adağı olup kıymetini bilmeyenler Hamza Baba'nın gazabına uğramaktadır. Yaptığımız görüşmelerde bununla ilgili örnekler anlatılmıştır:

“Bir kadın çocuğu olmuyormuş, Hamza Baba'da yedi kurban adak adanmış. Seneler sonra kadının çocuğu olmuş ama durumu olmadığında kesememiş yedi kurbanı. Kadının kızı büyümüş Almanya'ya gitmiş. Kızın rüyasına girmiş Hamza baba “adağınızı yapın yoksa emanetinizi alırım geri” demiş. Kadın Almanya'dan gelip hemen annesinin adağını yapmış”(KK154).

“Kadının birinin on beş yirmi sene çocuğum olmadı. Doktor rapor verdi çocuğu olmayacak diye. Kadın geldi Hamza babaya bağlandı bir kız çocuğu oldu ikinci çocuk da kız oldu ama babası iki kız olunca laf etmiş herhâlde çocuğun elleri böyle (sakat)

doğdu. Çocuğun anası olsun ben onu geç buldum nasılsa razıyım dana kesecem dedi, getirdi kızı türbeye kızın elleri düzeliverdi gözlerimle gördüm” (KK148).

Hamza Baba’ya yapılan duaların kesinlikle kabul edildiği, her isteyenın nasibine ulaştığı düşünülmektedir. Hamza Baba’nın namı farklı şehirlerden ve ülkelerden ziyaretçileri de bu küçük köye çekmektedir. Birçok kerametli olay köy halkı tarafından gelenlere anlatılmaktadır. Fadime Çoban bununla ilgili şu örneği anlatmıştır: “Bir bohçacı kadın vardı dedem bıktım usandım nolarsun bana bir araba diye dua etmiş, türbeye kapanmış. İşi bitince Turgutlu’ya gidiyor içindeyken biletcinın elinde bir tane bilet var. Hamza babanın şansına bugün bu bileti alcam diyor. Bir trilyon çıkıyor geliyor burada dana kesti kadın araba aldı bina aldı” (KK48). Bunun gibi şifa ve maddiyat içeren onlarca örnek bulunmaktadır.

İzmir’de kendine özel bir derneği bulunan Hamza Baba ziyaretgâhında her sene Ağustos ayının son haftası “Hamza Baba Kültürünü Yaşatma ve Anma Günleri” düzenlenmektedir. Hamza Baba Kültürünü Yaşatma ve Tanıtma Derneği’nin düzenlediği bu günler Kemalpaşa halkı başta olmak üzere çevre illerden binlerce ziyaretçinin katıldığı bir şölen havasında geçmektedir. Gelenlerin adaklarının kesilmesi için çevre köylerden kasaplar gelmekte, piknik ürünlerinin satışı için ayrı tezgâhlar kurulmakta ve Hamza Baba ile Aleviliğe özgü eşyalar hediye olarak satılmaktadır. Köy halkının satış yapması ve köyün ekonomik açıdan kalkınması adına bir günü içeren bu aktivite oldukça önem taşımaktadır. Çeşitli sanatçıların gelip sahne almakta ve konuyla ilgili kimseler konuşma yapmaktadır. Arabalarla köye gelen insanlar kiralanarak piknik masalarında kestikleri adakları paylaşmakta ve yemektedir. Adaklıklarını kendileri getirebileceği gibi köyden de alabilmektedir. Bu günün dışında özellikle Muharrem ayında yapılan Aşure toplantıları da Hamza Baba köyüne sosyal ve ekonomik açıdan canlılık getirmektedir.

II.14.4. Kurt Baba Türbesi

1. Adlandırma: Kurt tarafından büyütüldüğü için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kemalpaşa ilçesi, Turgutlu yolu Sarıçalı mahallesine giden yol üzerinde sağ tarafta bulunmaktadır. Türbe yoluna girecekler için “Horasan Erenlerinden Kurt Baba Türbesi” tabelası bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kurt Baba Türbesi, altıgen formda inşa edilmiş, üzerine shingle adı verilen çatı örtüsü geçirilmiştir. Türbe yapısı 2012’de restore edilmiştir. İç ve dış duvarlar yeşil seramikle kaplanmıştır. Giriş kısmında seramikle bir bölümle uzatılmış ve ayakkabı koymak için dolaplar yapılmıştır. Türbe içinde oval kesim dört tane pencere bulunmaktadır. Türbenin içi baştan sonra halı ve kilimlerle donatılmış, kenarlara oturmak için minderler ve hayvan postları bırakılmıştır. Mekânın duvarlarına Hz. Ali ve Hacı Bektaş-ı Veli resimleri asılmıştır. Türbenin hemen dışında ise Kurt Baba’nın hayatını anlatan bir bilgi tabelası ve Kurt Baba için yazılmış bir şiirin olduğu tabela yer almaktadır. Bakımlı olduğu belli olan türbenin dışındaki ağaç gelenlerin astığı bezlerle doludur. Türbenin yanında gelenlerin konuk edildiği dikdörtgen bir misafirhane, yemek alanı, kurban kesim alanı ve tuvaletler bulunmaktadır. Burası aynı zamanda Sarıçalı köyünün mezarlık alanıdır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Kurt Baba, Horasan’dan gelmiş bir eren olarak kabul edilmektedir. Halk arasında bilinen menkıbesinde onun bir dişi kurt tarafından büyütüldüğü anlatılmaktadır. Kurt Baba ile ilgili en kapsamlı bilgi Kurt Baba Türbesi’nin türbedarı Fevzi Çetin’den edinilmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “1156 yılında Kurt baba İran’ın Meşet şehrinde doğmuş. Bir Türkmen gelini kocası ve ailesi tarlada çalışırken bunlara bir şeyler hazırlamış, tarlaya gitmiş. Orda yer beşiği yapmış, bebeği yatırmış, ailesinin yanına çalışmaya gitmiş. Bir dişi kurt çocuğu kundağından almış, inine götürmüştü. Orda yedi sene bu çocuğu kendi çocuklarıyla emzirmiş. Bu çocuk yedi sene insan yüzü görmemiş. Vücudu kıllarla kaplıymış. Yedi sene sonra oradan bir kurtuluyor bir Türkmen köyüne varıyor. İnsanlar bakıyor her tarafı tüylü bir çocuk. İnsanlar almış sahiplenmiş, bunu giydirmiş, dillerini öğretmiş. Zamanla bu çocuk halkın arasında sevilen güçlü bir delikanlı olmuş. Oranın halkı dağdan odun götürürlermiş. Bir mahlûk varmış orda dağdan odun getirmeye gidenleri yermiş. Kurtuluş yok. Bir gün demiş ki delikanlı, “bana kesici bir alet verin ben onu köyün ortasına parça parça getiririm” demiş. Vermişler silahı beklemişler. O çocuk o mahlûku öldürmüş, parça parça koymuş. Bakmışlar çocukta bir manevi güç, keramet var. O çocuk ilim irfan öğrenemeye karar vermiş. Ahmet Yesevi’nin dergâhında bir süre ilim alıyor, kemale geliyor. Allah ona

hem güç hem inanç vermiş. Orda o çocuk kendini yetiştirmiş, halk arasında saygı görmüş, Hacı Bektaş dünyaya geldiği zaman Ahmet Yesevi'nin dergâhından İmam Rıza'nın dergâhından üç üzengi kalkıyor. Bir tanesi yere düşüyor, bir tanesi Gaziantep'in Karadut Tekkesi'ne düşüyor, bir tanesi de Sulucakaracahöyük Hacı Bektaş'ın tekkesine düşüyor. O zaman Hacı Bektaş'a diyorlar: “Sana görev gözüktü, yol gözüktü İslamiyet'in güçlenmesi için Sulucakaracahöyük'e git. “ Hacı Bektaş buraya tayin ediliyor. Sonra bütün evliyalar bu dergâha toplanıyor. Kurt Baba yoldayken Şücaeddin Veli bunu görüyor sahipleniyor, bakıyor üstüne hiç kar yağmıyor anlıyor bir gücü olduğunu. Hacı Bektaş herkese görevini veriyor İslamiyet'i yaymak için. Kurt Baba'yı İslamiyet'in güçlenmesi için buraya gönderiyor” (KK55).

Fevzi Çetin, mezarın tespiti ve yapılışı ile ilgili de şu bilgileri anlatmıştır: “Buranın rüyasını gördüm otuz sene önce. Kendimin Kurt baba ocağını gördüm ilmen. Kendimi buraya adadım. Burada bir mezar vardı. Bir sürü koyun vardı burada. Ben adamları çağırdım tüm koyunları buraya getirir misiniz, şurada salın dedim. 84 koyun vardı. Koyunlar bir avlu oldu, çevirdiler burada mezarın üstüne hiçbirisi çıkmadı. Sekiz kişi gördü bunu iki defa. Koyunların başı mezara baktı, arkaları mezara dönük durmadı. Ben bunu görünce hemen mezarı genişlettim, gece kendimi bir odada gördüm. Ertesi gün de türbe yaptırmaya karar verdim” (KK55).

Mezar düzenlenirken gerçekleşen bir olayla ilgili de şu hikâye anlatılmıştır: “Rüyamda gördüğüm için ilk suyunu aldım sonra mezarını düzenledim. Yıprak bir mezarı vardı. Burda olaylar oldu, bir yeğenim ile üç usta vardı. Bu düzelttiğin mezarı uzun oldu, 20 25 cm kısaltın dedim ama sakın incitmeyin. Çalışanlara bir şey almaya gittim bir baktım balyozla vurmuşlar. Bunun üzerine gece yeğenim evine gidiyor, iki gün gözü açık konuşamıyor. Bir baktım vardım evine. Herkes başına toplanmış, hepsi bana kızıyor sen sebep oldun dedi. Bir ceketim vardı çıkardım üstüne attım. Dayı ver elini dedi, tuttum kaldırdım. Buralara geldi gitti şifasını buldu. Böyle çok hadiseler oldu (KK55).

Motifler: Hayvanlar tarafından büyütülme, vahşi hayvanları zarar veremez hale getirme, üstüne kar yağmaması, hayvanları itaat altına alma, mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbenin türbedarlık görevini üstlenen Fevzi Çetin her gün sabah sekiz gibi gelerek türbe kapısını açmaktadır. Ziyaretler daha çok hafta sonları yapılmaktadır. Adağı olanlar burada yer alan ocaklarda yemeğini pişirip hayır olarak dağıtmaktadır. Türbenin yanındaki ağaca bez bağlayıp çocuk için dua edilmektedir. Ayrıca mum da yakılmaktadır. Bebek sahibi olmak isteyen kadınlar kendi giysilerinden bir parçayı türbenin girişindeki ağaca bağlar. Dileği gerçekleşirse bileğine yeşil bir bez bağlar, doğum gerçekleşinceye kadar bileğindeki bu yeşil bezi taşır (KK55).

Birçok hastanın buraya niyetle gelip iyileştiği ifade edilmektedir. Selda Yıldız'ın ifadesine göre: Benim ilk çocuğum doğuştan hasta halen de rahatsız 14 ameliyat geçirdi. Ondan sonra iki çocuğum oldu. Ben buraya geldim oğlum hücre nakli olması için mutlaka sağlıklı bir çocuk olması lazımdı. En başta olmadı. Buraya geldim diledim sağlıklı bir evlat nasip et dedim. Toprak koyucam adını kız erkek fark etmez. Rüyasında buraya çağrıldı buraya gelindi. Mutlaka bir şeyi vesile ederler” (KK153).

Ruh sağlığı bozuk olanlar ya da yüzü gözü çarpılmış olanlar da buraya gelerek dua ederler. Türbedar Fevzi Çetin kendisinin bu insanlar adına Kurt Baba'ya dua ettiğini ve gelenlerin iyileştiklerini dile getirmiştir. Ayrıca sınavı olan kimseler de sınav öncesi kendisini aradıklarında onlar için de dua ettiğini ve bu çocukların sınavlarda başarılı olduklarını da belirtmiştir. Fevzi Çetin, Kurt Baba'nın çok himmetli bir zat olduğunu ve tüm duaların kabul edildiğini söylemektedir. Aşure zamanı da burada hem kurbanların kesildiğini hem de 400 kilo aşure ve keşkek yapıldığını belirtmiştir.

Fevzi Çetin türbeye gelenleri uygulamalar konusunda bilgilendirdiğini ve yönlendirdiğini de belirtmektedir: “Allah'ım buraya bir güç vermiş. Hasta olanlar burada su içer şifa bulur, felç olan gelir içer şifa bulur. Ben burada oldukça gelen herkese yol gösteririm. Kimseden bir şey beklemem. Konuşmayan, yürüyemeyen çocuklarımız; vücudunda kanser olan iyileşiyor. Buranın suyundan toprağından şifa buluyor. Birkaç gün evvel üniversiteye hazırlık yapan çocuklar, ben onlara telkin ederim hemen giderler hepsi başarılılar hepsi haber verir (KK55).

II.14.5. Mahmut Dede Yatırı

1. Adlandırma: Bulunduğu dağa ismini vermiştir.

2. Yeri ve Konumu: Kemalpaşa ilçesi, Yukarı Kızılca Mahallesi'nin arkasında kalan Mahmut Dağı'nın zirvesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Dağın zirvesinde yer alan mezar sonradan düzenlenmiş ve mezarın taşları değiştirilmiştir. Mermerden yapılmış mezar taşının üzerinde “Yedi kardeşten biri olan Mahmut Dedenin ruhuna Fatih” yazısı bulunmaktadır. Mezarın yakınında bir adet gözetleme kulesi bulunmaktadır. Bunun dışında çevrede herhangi bir yapı yoktur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Mahmut Dede ile ilgili bilinen tek söylence dağa ismini vermiş olduğudur. Türk kültüründe karşımıza çok çıkan eren ve evliyaların yüksek yerlerde yaşamış olduğu bilgisine dayanarak Mahmut Dede'nin de bu bölgede yaşamış bir eren olduğunu söylemek mümkündür. Mezar taşında yazan bilgiye göre ise Mahmut Dede, Kemalpaşa bölgesinde yer alan Hamza Baba, Tufan Dede, Kurt Dede gibi velilerle kardeş olarak kabul edilmektedir (KK12).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dede'nin bulunduğu rakımın çok yüksek olması ve sene boyunca sert bir iklime sahip olması nedeniyle çok fazla ziyaret gerçekleştirilmemektedir. Genellikle yürüyüş yapanların ve bisiklet grupları zirveye çıktıklarında Mahmut Dede'nin mezarıyla karşılaşmaktadır.

II.14.6. Perişan Baba Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kemalpaşa ilçesi, Hamza Baba Mahallesi'nde Davut Dede mezarının üst kısmında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezar yapısı Davud Dede mezarı ile birebir benzerlik göstermektedir. Yeşil fayans taşların üzerinde bulunan mezar yeşil parmaklıklarla çevrelenmiştir. Mezarın tepesinde yeşil bir gölgelik vardır. Mezarın üstüne yeşil bir örtü örtülmüştür ve kenarlarda rengârenk bezler yer alır. Mezarın mermerden olan baş ve ayak taşları vardır. Başucundaki mezar taşında yeşil renkte “Bu taş Perişan Babaya

Eminecik Hanımın” yazısı yazılıdır. Mezarın arka kısmında dedeye ait olduğu yazılı bir başka mermer taş toprak üstünde durmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Davud Dede ile ilgili bilinenler daha çok Hamza Baba ile ilintilidir. Perişan Baba da Hamza Baba’nın hizmetlisi olarak bilinmektedir (KK74). İsmail Onarlı’nın makalesinde yer alan bir menkıbede ise Perişan Baba’nın cemaatten bir kimse olduğu ve Sümbül Arap’tan hakkını istediği anlatılmaktadır (Onarlı, 2002: 178).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “...Sümbül Arap; dârda gerçeği anlatır ve Hamza Baba’dan af etmesini diler. Hamza Baba’da seni ben değil buradaki canlar ve halk affetmelidir. Halk bağışlarsa HaKKda bağışlar. “ der. Hamza Baba; cemaatte sorar. Cemaatten Perişan Baba; “Destur Pir’im, dil istiyorum” der. Hamza Baba; “Dilli başlısın Perişan Baba, hakkını hak sahibinden iste. “ diyerek söz verir. Perişan Baba; “Mademki, Sümbül Arap bir paşadır, varlıklısıdır, tüm malını servetini yoksul halka bağışlasın, buradaki canlara da bir koç tığlasın, hakkımızı helal ederim. “ Der. Sümbül Arap; “Kabul, Sultan’ım” der. Yeter ki beni dergâhınız kabul edin. Bu sözler üzerine Hamza Baba; “Canlar ne diyorsunuz?” Diyerek cemaate sorar, cemaat hep bir ağızdan; “Allah Eyvallah” diyerek yere niyaz ederler.” Bu kabul anlamındadır (Onarlı, 2012: 43).

6. İnanç ve Uygulamalar: Perişan Baba, hem köylüler hem de Hamza Baba için köy dışından gelenler tarafından ziyaret edilmektedir. İstekler için dilek dilenir ve mum yakılır. İstenilen şeylere göre mezar parmaklıklarına bez ve çaputlar bağlanır. Kurban adakları genellikle Hamza Baba’da kesildiği için burada kurban kesilmesine rastlanmamıştır.

II.14.7. Sinan Dede Türbesi

1. Adlandırma: Mahalle ismini Sinan Dede’den almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Kemalpaşa ilçesi, Sinancılar Mahallesi mesire yerine yakın yüksekçe bir tepede yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Eskiden mezarın üstü kerpiçle sıvanmış kiremit kaplı bir yapıdan oluşmaktaymış. Defneciler tarafından kazılmaya çalışılınca 2000li yıllarda hayırseverler tarafından bugünkü binası yapılmıştır (KK145). Yeşile boyanmış dört

duvarında da pencereler olan tek katlı bir bina olan Sinan Dede Türbesi'nin girişi demir kapı şeklindedir. Türbenin içinde tek bir mezar bulunmaktadır. İçerisi halıflex ile kaplanmış ve üstüne seccadeler konulmuştur. Mezarın üstüne yeşil ve siyah örtüler örtülmüş ve tülbent, tesbih ve dua kitabı bırakılmıştır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Bölgede yer alan diğer dedelerle (Hamza Baba, Kurt Baba, Tufan Dede vb.) kardeş olduğu düşünülmektedir (KK145, KK137). Bayındır'da yer alan Hacı Sinan Cami ve Medresesi'nin de rivayet doğruysa Sinan Dede zamanında yapıldığı söylenilebilir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Anlatılan rivayetlere göre, Sinan Dede aslında Bayındırlıdır. Bayındır'da bir sürü han, hamam ve camiler yaptırmıştır fakat bir gün Bayındırlılara kızar ve orayı terk eder. Sonrasında buraya göç eder. Bundan sonra da bu köyün adın Sinancılar olarak değişir (KK145, KK137).

Motifler: Yer adının kökeni (A1617).

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe bir mesire yerinin yanında olduğundan piknik yapanların bolca ziyaret ettiği bir alana dönüşmüştür. Özellikle bahar aylarında hafta sonları adağını kesenler burada pişirip dağıtmaktadır. Yörük köyü olan Sinancılar'a farklı Yörük köylerinden adak sahipleri gelmektedir. Alevi vatandaşların ilgisi yoğunudur. Asker adağı, çocuk adağı, ev adağı gibi istekler için özellikle Hıdırellez zamanı ziyaret edilmektedir. Dileklerin gerçekleşmesi için taşlardan şekiller yapma, mum yakma, dua etme ve küçükbaş hayvan kesme başlıca ritüeller arasındadır. Durumu olmayanlar kan akıtmak için horoz da kesmektedir. Türbenin bakımı köy halkı ve çevre köylerden gelenler tarafından yapılmaktadır. On beş günde bir de belediye elemanları gelip temizlemektedir. Türbenin içinde temizlik malzemeleri vardır. Türbenin biraz ilerisinde bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmeden su akmadığı için ziyaretçiler burada mum yakmaktadır. Genellikle aile ile beraber gelinerek ziyaret edilmektedir. Bölge mesire yeri olduğu için türbenin yakınlarında içki vs. içilmektedir (KK94).

Asker adağı için gelindiği bilinmektedir. Bu mevkide Hıdırellez kutlamaları yapıldığı için o dönemde bütün dilekler burada dilenir.

II.14.8. Şehit Şah Ahmet Türbesi

1. Adlandırma: Savaş sırasında şehit olduğu için bu unvanla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kemalpaşa ilçesi, Gökyaka Mahallesi köy kabristanlığında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kübik yapıya sahip üstü kubbeli yeşile boyalı bir türbedir. İçi bakımlıdır. Mezarın çevresine halı ve kilimler serilidir. Mezar mermerden tekrar yaptırılmış ve mezar taşlarına yeşil örtüler serilmiştir. Mezarın üstüne yeşil bir örtü örtülmüştür. Türbede büyük bir dolabın içinde kadınların ibadet etmesi için örtü ve kıyafetler, ayrıca tespih, dua kitabı vb. yer almaktadır.

4. Tarihi-Menkıbevî Kişiliği: Horasandan geldiği tahmin edilmektedir. Haçlı seferleri sırasında şehit olan ve veli kabul edilen bir zattır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Şehit Şah Ahmet Haçlı seferleri sırasında şehit olur ve kellesi bedeninden ayrılır. O an elindeki oku atarak “ bunu attığım yer benim vakıfım olsun” der. Bazı rivayetlere göre başının düştüğü yer veya okunu attığı yere türbesi yapılır. Ayrıca rivayete göre; bu köy için de “benim köyüm çok kalabalık olmasın, otuz dokuz hane olsun kırk hane olmasın” demiş. Köy muhtarının ve ziyaretçilerinin verdiği bilgilere göre yaklaşık yüz senedir bu köyde kırkinci hane hiç olmamış. Olacağı zaman bir hane boşalmış veya taşınmış (KK43, KK132).

“Bizim dağ yandı, buralar hep yandı dede bizim bu köyü korudu yanmadı. Askerleri sıraladı köyden yana yıldırım gibi düşüyordu askerler ateşin önüne. Nif Dağı var orada da Perşembe günleri ziyarete gidiyor dede elinde fenerle gördüm çünkü” (KK61).

Motifler: Başını kaybetmesine rağmen ölmemesi, ışık şeklinde gözükme, gelecekle ilgili bilgi verme, tehlike ve felakete maruz kalanları kurtarma.

6. İnanç ve Uygulamalar: Ziyaretçiler genellikle köy dışında gelmektedir. Köyde dağın tepesinde, guatr hastalığına iyi geldiği söylenen şifalı su için gelenler Şehit Şah Ahmet Dede Türbesi’ne de gelerek dua ederler. Köylüler de her Cuma gelerek temizliğini yapar, ayrıca her sene rutubetten dolayı bir kere boyanır. Türbenin yakınında hayır için kurban kesimi veya yemek dağıtımı yapılmaz. Bu hayırlar köy meydanında

yapılır, oradan dağıtılır. Eskiden ağaçlara çaput da bağlanmaktaymış. Bu gelenek günümüzde giderek azalmış. Çocuk sahibi olmak için, işleri bozulan rast gitmesi için, işi olmayan iş için, sağlık için gelinmektedir.

II.14.9. Tufan Dede Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kemalpaşa ilçesi, Yukarı Kızılca Mahallesi dağ eteğinde yer almaktadır. Yol boyunca Tufan Dede Türbesi'ni gösteren tabelalar yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Türbe ve çevresindeki eklentiler oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Günümüzde mesire yeri olarak kullanılan bu bölgede aynı zamanda Bektaşî dedelerinin ve ailelerinin mezarları da yer almaktadır. Türbenin arka kısmında kurban kesmek için mezbaha ve pişirmek için gerekli ocak, çeşme ve mutfak imkânı bulunmaktadır. Türbe kare planlı olarak inşa edilmiştir. Sivri konik bir kubbe ile üstü kapatılmıştır. Bir giriş kapısı ve iki penceresi bulunan türbenin iç ve dış duvarları yeşile boyanmıştır. Giriş kapısının üzerindeki mermer levhada “Tufan Dede”, besmele ve kelime-i şahadet yazılıdır. Türbe zeminden yukarıda olduğu için türbeye korkuluklarla desteklenmiş bir merdiven ile çıkılmaktadır. Merdivenle inilen bölümde bir mum yakma yeri mevcuttur. Onun yanındaki ağaç ise dilek ağacı olarak kabul edilmiş ve üstüne bezler bağlanmıştır. Türbe çevresi çeşitli ağaçlarla ve çiçeklerle donatılmıştır. Bakımlı olduğu belli olan türbenin içi de halıyla kaplıdır. İçeride bir adet sanduka yer almaktadır. Sandukanın üstü yeşil bezle örtülüdür. Çevresi siyah demir korkulukla kapatılmıştır. Zemin halı ve kilimlerle kapatılmıştır. Köşelerde oturmak için minderler yer alır. Türbenin iç duvarlarında Hz. Ali, Hacı Bektaş-ı Veli, on iki imam, Atatürk ve Alevilikle ilgili resimler asılıdır. Türbe başında bir bağış kutusu yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tufan Dede'nin Horasan'dan gelen bir Bektaşî ereni olduğu düşünülmektedir. Onunla ilgili tarihi en eski kayıt Ömer Lütfi Barkan'ın “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler” adlı makalesinde yer almaktadır. Barkan'ın verdiği bilgiye göre “215” nolu kayıta Tufan Dede namıyla bilinen şeyhin kendi yaptırdığı zaviyesinde gelen geçene harcanmak amacıyla vakfettiği

mülkler arasında değirmen, haralı bahçe ve aire yanında, meşhur bir cins armut yetiştiren “koz deresindeki Abası armutluğu” da bulunmaktadır (Barkan, 1942: 298).

Halk arasında Tufan Dede’nin hayatıyla ilgili geniş bir bilgi dağarcığı yoktur. Türbeyle ilgilenenler kişiler de dāhil olmak üzere çoğunluğun bildiği Tufan Dede’nin Hacı Bektaş dergahında eğitim aldığı ve Hamza Baba ile Anadolu’ya gönderildikleri, ilk olarak Hamza Baba köyüne geldikleri ve Tufan Dede’nin oradan ayrılarak Yukarı Kızılca’ya irşad için geldiği bilinmektedir. Ayrıca Tufan Dede’nin Horasan Ereni olduğu ve Hamza Baba ile birlikte yedi kardeş oldukları da düşünülmektedir (KK33, KK154, KK40).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Tufan Dede’nin ölümünden sonra gerçekleştirdiğine inanılan pek çok keramet dolu anlatı bulunmaktadır: “Ezreil geldi benim canımı alacak uykumda bu rüya ya yalvarıyom bunlar küçük çocuklarım küçük nolur yapma alma çocuklarım büyüsün şöyle böyle olsun yok alcam diyor. Tufan dedeye kaçtım hemen. Böyle yatağında uzanmış mezarına doru aksakallı böyle duruyor. Hamza baba bak bütün dervişler böyle oturuyorlar gittim çöktüm önüne nolur dedim ya Ezreil alcak evlatlarımı kurtarmak istiyom almasın hiç seslenmiyo ben seyrek sıkıştığım zaman giderdim oraya. Hamza baba; “O bizimdir Hamza baba benden ötürü bizim o” dedi. O zaman anladım üç kere arkamı sıvaz etti, Tufan Dede de “onu bizden kimse alamaz” dedi. Öyle sonra uyandım. Ondan sonra türbeye biz başladık evvel suyunu götürdük su yoktu orda o suyu götürdük oraya türbeye başladık” (KK22).

Gel zaman git zaman bu babamın rüyalarına giriyor kaldırıyor falan. Babam başladı plan yapmaya. atısını yapmaya kalkarken duvarlar patladı yıkıldı. Sonra dedik restore edelim. Herkese de dedik herkes elinden geleni verdi aldık malzemeyi. Plan yaptık bir türlü tutturamadık 56 metrekare oldu 55 metrekarede sığmıyor ama. Bu hale getirdik kesimhanenin olduğu yerden yağmur suları geliyordu dolgu yaptık. Oraları kendimiz çapa kazma ile yaptık. Mucizatı çok ismi kadar tufan.

Kuruçay’dan biri geldi sabah bir baktık türbenin glleri eşiğinde kapının bırakmış. Aradan bir zaman geçti haftası oldu 9 yaşlarında bir kız çocuğu “dayım buranın gllerini kopardı gece uyutmadı dede onu” dedi. Dede: “ezandan evvel benim gllerimi getireceksin” demiş.

Adamlar adak kesiyor bayanın biri hizmette bulunuyor ama hizmet derken türbeyi ziyaret edemiyor. Giderken de el açıp dua ediyor. Buradan gidiyorlar kadının hayalinde havuzlu bahçeli ev varmış. Ceplerindeki para belli. Arabadan iner inmez kardeşim onlara bir ev bulmuş kaç para, şu para. Bugün 150 binse 100 bine alıyor. Hemen haftasına kurban kesiyorlar. Araba adamışlar aynı gün araba almışlar. Kuzgun siyah koç getirdiler buraya (KK33).

Motifler: Rüyada görülme, kişilerle konuşarak varlığını gösterme, mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Kemalpaşa'nın önemli ziyaret yerlerinden birisi de Tufan Dede türbesidir. Özellikle bahar aylarında her hafta sonu onlarca insan türbeye dilek dilemek için gelmektedir. Gelenlerin hemen hepsi dileklerini kabul edildiğini ifade etmektedir. Özellikle rüya görerek türbeye gelen ve ziyaretini yapan çok kimse bulunur. Türbeye gelenler sağlığına kavuşmak, çocuk sahibi olmak, maddi refaha kavuşmak ve iyi bir dindar olmak amacıyla geldiklerini belirtmişlerdir.

Türbe adabına uygun olarak türbe etrafında içki içmek yasaktır. Çevrede içki içenlerin başlarına kötü şeyler geldiği anlatılmaktadır. Türbeden bir şey alıp götürenin de dede rüyasına girerek rahatsız etmektedir. Rüyasına girenlerden bazı kimseler türbeye bakım yapmak amacıyla tekrar gelmekte ve bu şekilde vicdani rahatlama yaşamaktadır. Türbe dışında mum yakmak ve çaput bağlamak için bir alan vardır. Bazen bir bazen de üç mum yakılmaktadır. Gelenler burada dilekleri karşılığında bu uygulamaları yapmaktadır. Ayrıca durumuna göre kimisi evinde yemek yaparak dağıtmakta kimisi de adaklık hayvan keserek pişirmektedir. Bazen çiğ bazen de pişmiş olarak bu adaklar akrabalara ve ihtiyaç sahiplerine verilmektedir. Türbenin arka kısmında adak kesmek ve pişirmek için büyük bir alan yapılmıştır. Gelininin engelli doğum yapacağını öğrenen bir ziyaretçi çok dua etmiş ve türbede adak adamış. Torunu sağ salim doğunca da burada adağını kesip etrafındakilere dağıtmıştır. Bu ziyaretçi her hafta geldiğini, dedeyi ziyaret etmediğinde içinin rahat etmediğini belirtmiştir (KK154).

Türbeye girerken eşiğe basmamak ve kapı kenarları ile türbe demirlerinin köşelerini öpmek gerekmektedir. Bu Türbede yatan zata saygıdan yapılmaktadır. İçeride

yer alan ibadet malzemeleri kullanılarak gelenler dua okuyarak, namaz kılıp tespih çekerek isteklerini dile getirmektedir.

Bir başka ziyaretçi türbede yaşadığı deneyimlerle ilgili şunları anlatmıştır: “Türbeye gitmek vesiledir, onun karşısında bir bahçe vardı benim dedemindi. Ben görmedim rüyamda dede yüzü bembeyaz biri olarak gösterdi. Çınarların dibinde. Burada dileğim için kuzu koç adamıştım kestim. Onları dağıttık (KK40).

Türbenin bakımıyla ilgilenen Cihan kabakulak şunları aktarmaktadır: Askerde nöbet tutuyor uyukluyor tufan dedemiz geliyor sen uyu oğlum diyor tüfeğini alıyor onun yerine nöbet tutuyor. Çocuk ağlayarak ailesini arıyor hemen koç alın kesin diyor.

Ben ziyarete gittim. Oturduğum yerde aşırı bir su vardı. Ben babama dedim burayı aktaralım damını dedim babama. Babam da şimdi biz burayı yaptırırsak başka ilgilenen var ayıp olur. Benim baldızım 14 sene çocukları olmadı. Bizi gördü nişanımda oldu etti “ben seni tanıyom rüyamda gördüm” dedi. Yüzük takıldı, buraya geldiler baktılar, ben burayı türbeyi rüyamda gördüm dedi. Annem yeşilinden verdi türbenin 14 sene sonra çocukları oldu. Hiç çocuğu olmayanın çocuğu oldu, 3 kızı vardı oğlum olsun dedi oğlu oldu adını Tufan koydu. Biz burada her sene ailemle aşure veririz. Birkaç yıldır da şenliklerimiz düzenleniyor Tufan Dede adına (KK33).

II.15. KINIK

II.15.1 Delez Dede Yatırı

1. Adlandırma: Mezarda yatan kişinin asıl adı ve lakabı Deli İlyas’tır. Bu kullanım zamanla Delez tabirine dönüşmüştür.

2. Yeri ve Konumu: Kınık ilçesi, Osmaniye Mahallesi, Delez Yolu Sokak üzerinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Delez Dede yatırı, tepe adı verilen mevkide, elektrik trafosunun hemen yanında üç tane betondan yapılmış mezar yer almaktadır. Mezarların etrafı bir demirlikle çevrelenmiştir. Demirliğin dışında musluk kısmı kopmuş bir çeşme bulunmaktadır. Başlarında çok büyük bir selvi ağacı yer almaktadır. Mezarların hiç birinde bilgi verici mezar taşı veya levha bulunmamaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tarihi kişiliği kesin bilinmemekle birlikte Turanlı Beyi'nin yaveri olduğu hakkında bir bilgi vardır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Günlerden bir gün Kınık Beyi, Turanlı Beyi'ni ziyafete davet eder. Turanlı Beyi gelir, birkaç gün kalır, artık dönecektir. Kınık Beyi çok sevdiği adamını, yaveri Deli İlyas'ı Turanlı Beyinin yanına refakatçi olarak verir. Deli İlyas, Turanlı Beyi'ni evine kadar götürür. Yaver Deli İlyas, yolda dönerken çok kötü bir yağmura yakalanır. Kınık'a döndükten bir süre sonra da vefat eder. Kınık Beyi de kasabanın her yerinden görünsün ve unutulmasın diye yaveri Deli İlyas'ın mezarını bu tepeye yaptırır. Bu isim zamanla Deli İlyas'tan Delez'e dönüşür. Tepenin adına da Delez ismi verilir (Eriş, 2003: 114).

Motifler: Yer Adının Kökeni (A1617).

6. İnanç ve Uygulamalar: Dede'nin bulunduğu tepedeki selvilere yıldırım düşmüştür. Bu olaydan önce daha çok ziyaret edildiği bilinmektedir. Ziyaretlerde en yaygın yapılan ritüel mum dikmektir. Bunun dışında çevredeki ağaçlara bağlı çaput bezler asılıdır. Mezarların üstünde ve çevresinde taşlardan üst üste yapılmış ev figürleri de yer almaktadır.

II.15.2. Kızılbaş Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kınık ilçesi, Poyracık mahallesi, Gaziosmanpaşa Cami'nin hemen yanında yol ortasında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Önceden mezar şeklinde yol ortasında dururken eski belediye başkanlarından biri mezarın etrafını çevirttirerek yaptırmış (KK143). Baş ve ayak kısımlarında birer tane taş vardır. Mezarın çevresinde birçok ağaç ve çiçek yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Bilinmiyor.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dedenin bakımıyla mahalleliler ilgilenmektedir. Gelip geçenler istekleri için dua etmektedir (KK143).

II.15.3. Sazkolan Dede Yatırı

1. Adlandırma: Sazkolan bölgesinde bulunduğu için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kınık ilçesi, Soma yolu üzerinde Burcu Salça Fabrikası'nın yanında bulunmaktadır (Eriş, 2009: 202). Günümüzde orada Sultan Salça Fabrikası bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Bilinmemektedir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Dedenin mezarı kibleye dönük olmadığından Türklerden önceki yerleşmelerden kalma bir Hristiyan'a ait olma ihtimali yüksektir (Eriş, 2009: 202). Buna rağmen bölge halkı tarafından benimsenmiş ve dede olarak kabul edilmiştir.

5. Türbe-Yatırı ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yerleşim yerine uzaklığından ve halk arasında unutulduğundan dolayı ziyaret edilmemektedir.

II.16. KIRAZ

II.16.1. Çayağzı Tekke Türbesi

1. Adlandırma: Eskiden türbenin bulunduğu alanda yer alan tekke nedeniyle bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kiraz ilçesi, Çayağzı köyü Kırtaş Tepe mevkiinde yer almaktadır. Çevresinde asri mezarlık vardır.

3. Mimari Yapısı: Osmanlı Dönemi eseri olan yapı, dikdörtgen planlı moloz taştan inşa edilmiştir. Ahşap beşik çatısı kiremit kaplıdır. İçinde moloz taşlarla örülü iki mezar vardır (www.erolşaşmaz.com, Erişim Tarihi: 6. 12. 2016) Bu mezarların üstü çalılıklarla doludur ve türbe bakımsızdır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Kim olduğu bilinmemekle birlikte köy halkı tarafından kutsal olduğu kabul edilen bir tekke ve şeyh olduğu düşünülmektedir.

5. Türbe-Yatırı ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe, çok yüksek rakımda bulunduğundan ve taşıtsız ulaşım zor olduğundan sadece bölge halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Türbenin çevresinde hem asri hem de yeni mezarlık alanı vardır. Özellikle arife zamanı ziyaret edilen türbeye her türlü dilek için gelinmektedir.

II.16.2. Vakıflar Türbesi

1. Adlandırma: Kara Halil Bey'in bu bölgeyi vakıf olarak bağışlamasından dolayı bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kiraz ilçesi, Haliller köyünün dış kısmında tarlaların arasında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Selçuklu dönemi izleri taşıyan türbe kare planlı olarak inşa edilmiştir. Günümüzde oldukça yıpranmış ve bakımsız haldedir. Türbenin üst kısmı kemerlidir ve dört açık penceresi bulunmaktadır. Yapının korunaksız bir şekilde olması dış etkenler tarafından zarar görmesine neden olmuştur. Türbe içinde bir mezar ve iki mezar taşı bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Haliller köyünde türbede yatan kişinin Kara Halil Bey olduğu konusunda ortak bir görüş vardır. Hüseyin Çavuş'un verdiği bilgiye göre, Kara Halil Bey, Germiyoğulları ve Karamanoğulları'na komutanlık yapmış bir beydir. Köyün ismi de onun isminden gelmektedir. Kendisi zamanında burayı vakıf olarak bağışlamış ve bölgenin adı da bu yüzden vakıflar olarak anılmıştır. Türbenin adı da Vakıflar Türbesi olarak kayıtlara geçmiştir (KK92).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe, Kiraz'ın çevre köylerinden gelenler tarafından ziyaret edilmektedir. Bu bölgeye yakın bulunan Birgivî Türbesi daha çok rağbet gördüğünden Kiraz türbeleri sadece bölge halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Vakıflar Türbesi'nin hemen dışındaki ağaçta dilek dilemek için kırmızı, yeşil ve beyaz çaputlar bağlanmaktadır. Türbenin kenarlarına dilek belirtmek amacıyla taşlarla şekiller yapılmıştır. Türbenin tarla arasında ve ulaşımı zor bir yerde kalması ve domuz çıkma tehdidi nedeniyle çok fazla ziyaretçisi yoktur. Türbe çevresinde içki şişelerine rastlanmıştır.

II.17. KONAK

II.17.1. Arap Dede/Tezveren Dede Yatırı

1. Adlandırma: Dilekleri hemen yerine getirdiği düşünöldüğü için verilmiştir.

2. Yeri ve Konumu: Konak, Damlacık semti 424 sokak ile 413 sokağın kesiştiğı köşede yer almaktadır. Halkın ifade ettiğine göre mezar asfaltın altında kalmıştır.

3. Mimari Yapısı: Bölgede yaşayanların ifadesine göre mezar beş-altı yıl önce yapılan asfaltın altında kalmıştır. Önceden mezarı belli etmek için başına taş konulmuştur (KK161). Bugün sokağın köşesinde yeşile boyalı bir mum yakma yeri, onun yanında bir çınar ağacı ve 19. Yüzyıldan kalma bir çeşme bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliğı: Arap Dede dendiğı için bölgedeki zencilerin de benimsediğı yatırım tarihi kimliğı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bir asker olduğı ve savaşırken burada öldüğü söylenmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Yunan savaşı sırasında şehit olan bir askermiş. Geceleyin kalkıp yanındaki çeşmeden abdest alıp namaz kıarmış.

Sokaktan sarhoşlar geçtiğı zaman da çok kızarmış. Bir güm bizim kayınbiraderin arkadaşları içkili şekilde mezarın oradan geçmişler. Hepsinin ayakları birbirine dolanmış (KK161).

Motifler: Saygısız davrananları cezalandırma, öldükten sonra yeniden dirilmiş gibi görünme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dedenin dua edenlerin dileklerini tez yerine getirdiğı inancı vardır. Bu bakımdan rüyasında görenlerin ya da ismini duyanların sıklıkla ziyaret ettiğı bir yatırdır. En yaygın uygulamalar arasında 3 İhlâs, 1 Fatiha okuma yer almaktadır. Aynı zamanda duvara bitişik yeşile boyalı yapıda mum yakılmaktadır. Buraya gelenler aynı zamanda taş yapıştıarak dileklerinin kabul olup olmayacağını anlamaya çalışırlar. Dilekler tez vakitte yerine gelsin diye ziyaret edilmektedir. Başarı ve çocuk dileğı en yaygın isteklerdir.

Her türlü dilek için gelinebildiğı gibi özellikle çocuk sahibi olmak ve sınav kazanmak gibi istekler ön plandadır. Kadın ziyaretçiler daha fazla gelmektedir ve

ziyaretin özel bir günü yoktur. Yatıra üç hafta üst üste gelmenin dileklerin kabul edilmesi için gerekli olduğu görüşü vardır (KK161).

II.17.2. Bahri Baba Türbesi

1. Adlandırma: Cesedi denizden çıkarıldığı için “bahri” ismi verilmiştir.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi otobüs duraklarının üst kısmında varyantla birleşen parkın olduğu yer eskiden Yahudi Mezarlığıdır. Bu mezarlıkla beraber Bahri Baba’nın türbesi de buradan kaldırılmıştır. Günümüzde böyle bir yer yoktur.

3. Mimari Yapısı: Bilinmiyor.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Bahri Baba’nın kim olduğuyla ilgili tarihi kayıt bulunmamaktadır. Fakat adı geçen efsanelerde denizden bulunması sebebiyle adının Bahri olarak konulduğu ve sonrasında bu şekilde anıldığı düşünülmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Osmanlı zamanında bir gün, deniz kıyısına bir siyahi erkek cesedi sürüklenip karaya vurur. Cesedi oradaki mavna yapım ustaları denizden çıkarıp yahudi mezarlık duvarının dışına gömerler. O yıllarda denizden çıkan her cesede İlyas peygamberin soyundan gelmiş bir kimsedir diye hürmet edilirmiş. Bu cesedin sarhoşlukla denize düşüp boğulan bir kimsesiz olduğunu söyleyenler olmuşsa da, dinleyen olmamış. 15 gün kadar sonra bu mavna yapımında çalışan sözü dinlenen bir aksakallı bir usta, bir sabah işe geldiğinde diğer mesai arkadaşlarını da başına toplayıp gece gördüğü bir rüyasını anlatır. Denizden çıkan bu cesedin nurlu bir çehre ile ve üzerinde yeşil bir cüppe ile kendisine; “bana bir türbe yaptır ve mum yak” dediğini anlatır. Birkaç gün sonra bu rüyayı başka bir ustabaşı aynı şekliyle görür. Sonra gemici ustaları para toplayarak türbeyi yaparlar. Birer servi ağacı dikerler ve başucu tarafına da bir fener asarlar (<http://www.kentyasam.com/izmirin-efsane-zencisibahri-baba-yhbrdy-3268.html>, Erişim Tarihi: 18. 03. 2015).

“Eski yıllarda Konak Meydanı’ndan devlet tiyatrosunun bulunduğu yere kadar sahil kısmı kalafathane idi. Yüzlerce yıl boyunca burada yelkenli gemiler ve mavnalar tamir edilir be yapılırdı. Bu kalafathanenin karşı tarafı, eski devlet hastanesinden, Halil Rifat paşa caddesine ve Karataş’a kadar Musevi Mezarlığı idi. Rivayete göre İzmir’in bu kısmına Bahribaba adı verilmesinin nedeni, çok eski tarihlerde burada denizden

karaya vuran bir cesettir. Birkaç yüzyıl önce kalafathanenin sahil kısmında siyah benizli bir ceset görülür. Bu cesedi oradaki mavna yapım ustaları derhal denizden çıkarıp yolun karşı tarafındaki mezarlık duvarının dışına, erenlerden bir zat diye gömerler. O yıllardan denizden çıkan her cesede İlyas peygamberin soyundan gelmiş bir kimse diye hürmet edilirmiş. Her ne kadar ustaların bazılarının bu cesedin sarhoşlukla denize düşüp boğulan bir kimsesiz olduğunu iddia etmişse de, onları dinleyen olmamış. Birkaç hafta sonra sözüne güvenilir aksakallı bir usta, sabahleyin işe geldiğinde, diğer ustaları etrafına toplayıp gece gördüğü rüyayı anlatır. Denizden çıkan bu cesedin nurlu bir çehre ve üzerinde yeşil bir cübbeyle kendisine “ bana türbe yaptır ve mum yak” dediğini söyler. Birkaç gün sonra diğer usta da bu rüyayı aynen kendisinin de gördüğünü arkadaşlarına anlatır. Bunun üzerine ustalar aralarında para toplayıp türbeyi yaparlar. Baş ve ayak tarafında birer selvi ağacı dikerler, başucuna bir fener asarlar, denizden çıktığı içinde türbenin adına Bahribaba türbesi derler. Türbenin etrafına bir duvar çekerler ve buradan gelip geçenler görsünler, dua etsinler ve mum getirsinler diye demir parmaklıklı bir pencere yaptırırlar. Bol bol dualara, ışıklara kavuşur”. Bugün türbeden eser yok fakat bu semt hala daha pek çok kimse tarafından Bahribaba olarak bilinir (Gürsoy, 1993: 152-153).

Vali Rahmi Bey döneminde İzmir merkezinde mezarlıkların başka yere nakledilmesini ister. Bölgede yer alan Yahudi Mezarlığı da dâhil bütün mezarlıklar kaldırılacaktır. Bunu duyan Bahri Baba Türbesi’nin Şeyhi Rahmi Bey’in huzuruna çıkıp şunları söyler: Aman efendimiz, akşam rüyamda Bahri Baba hazretleri, bendelerine bugün zat-ı âlinizi ziyaret etmemi ve selamlarımı söylememi emir buyurdular. Mübarek oradan nakledilmemesini istiyorlar”. Bunun üzerine Rahmi Bey: “Hayret dün akşam hazreti ben de gördüm, kalabalıktan rahatsız olduğunu daha sakin bir yere nakledilmesini bizzat kendileri bana emir buyurdular” der. Bunun üzerine şeyhin söyleyecek sözü kalmaz ve türbe kaldırılır (Mehmetefendioğlu, 1993: 356). Günümüzde de bu yerde Bahri Baba Parkı yer almaktadır.

Motifler: Rüya da görülme, kişilerle konuşarak varlığını belli etmesi.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe yerinde olmadığı için herhangi bir uygulama yapılmamaktadır.

II. 17. 3. Cafer-i Sadık Tayyar Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır. Makam türbesidir.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi, Kubilay Mahallesi, 1021. Sokak'ta bir evin içinde kalmıştır. Türbe yapısı evin bahçesinde dir.

3. Mimari Yapısı: Türbenin içerisinde dört adet sanduka tipi mezar bulunmaktadır. Sekizgen planlı türbenin üzeri 30 cm. yüksekliğinde bir kasnağa oturan yarım küre şekilli bir kubbe ile örtülüdür (Kutlu, 2015: 89). Türbe binasının içi ve dışı yeşil boyalıdır. Bulunduğu bahçede bir oda şeklinde betonarme yapıdan binası inşa edilmiştir. Türbenin sokağa bakan dış kısmında Arapça olarak “Allah” yazısı vardır. Ayrıca pencerenin olduğu duvarın üstünde İmam-ı Cafer-i Sadık Tayyar (Urfu Naci Hazretleri On İki İmamın Başı) yazılı bir tabela vardır. Bu tabelayı kimi astırdığı bilinmemektedir. Orhan Beşikçi'ye göre bu bölgede yaşayan Urfalılar kendi kültürlerine ait bir din büyüğünün ismini burada da yaşatmak istemişler ve türbeye bu ismi vermişlerdir. Türbenin içi oldukça bakımsızdır. Beşikçi'nin gözlemlerine göre ev sahibi türbenin içinde tavşan beslemektedir (KK138).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Cafer-i Sadık Tayyar'ın soyu baba tarafından Hz. Ali'ye, anne tarafından Hz. Ebubekir'e dayanmaktadır. Medine'de doğan Cafer-i Sadık Şii inancına sahip kişiler tarafından “imam” olarak kabul edilmiştir. Caferi fıkhnın da kurucusu olan Cafer-i Sadık'a birçok mucize isnat edilmiş ve Şiiler tarafında bütün dua ve dileklerinin kabul olduğu ileri sürülmüştür. İmam Cafer-i Sadık'ın Medine'de vefat ettiği ve babası ile dedesinin yanına defnedildiği bilinmektedir (Öz, 1993: 1). Bu türbede yatan zatın ise Cafer-i Sadık olmadığı açıktır. Bu bölgede yaşamış ve Caferi tarikatına bağlı şeyhlerden biri olması mümkündür.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbenin içine girilmesine ev sahipleri izin vermemektedir. Gelen ziyaretçiler dışarıdaki pencere kısmında mum yakarak ve dua ederek dileklerini istemektedir. 2018 senesinde türbe içindeki mezarlar defineciler tarafından kazılarak harap edilmiştir.

II.17.4. Cuma Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kadifekale’de, Hava Şehitliği’nin arkasında kayalık tepede yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Bilinmemektedir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Dedenin tarihi kimliği hakkında bilgi bulunmamaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Rivayete göre, burada dilek dilenmemesi için taş oyuğunu taşlarla kapattıran bir komiser varmış. Ertesi gün bu taşların her biri başka bir yere savrulmuş halde bulunmuş. Daha sonra da bu komiser Akhisar’a tayin olmuş ve orada felç geçirmiş.

Bir başka yaşam anısına göre mezarın yanındaki evde yaşayan teyze de nefes darlığı varmış. Ne zaman sıkılsa, dede sayesinde iyileşirmiş. Her Ramazan’da bu teyzenin odasının camına vurup uyandırırılmış (Köksal, 1986: 162).

Motifler: Mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme, hastalıkları iyileştirme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Eskiden her türlü dileği olanlar ziyaret edermiş. Mum yakma, kurban ve adak kesme gibi ritüellerin yanı sıra Ramazan’da her gece tespih namazı da kılınırmış (Köksal, 1986: 162). Günümüzde ziyaret edilmediği için uygulama bulunmamaktadır.

II.17.5. Dut Dede Yatırı

1. Adlandırma: Dut ağacının dibinde bulunduğu için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi, Kocakapı Mahallesi 1040 Sokak’ta bulunan rampadaki dut ağacının yanında bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kendine has mimari özellikleri yoktur. Bir dut ağacının dibinde beyaza boyanmış bir bölüm bulunmaktadır. Bu kısım dedenin makamı olarak ziyaret edilmektedir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Hayatıyla ilgili bilgi yoktur. Sadece ağacın ara sıra kendi kendine yandığı, kimsenin söndüremediği fakat sonra yeniden yeşerdiğine dair anlatılar bulunmaktadır.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Buradan gece geçenlerin bazen beyazlar içinde dedeyi görmüş (Durma, 2013: 50).

Motifler: Öldükten sonra yeniden dirilmiş görülme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Ağaç kavuğunun içinde bazen mum yakılmaktadır.

II.17.6. Emir Sultan Türbesi

1. Adlandırma: Seydi Mükeremeddin Emir Sultan'ın zaviyesi ve türbesi burada olduğu için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi, Pazaryeri Mahallesi, 951. , 954. ve 955. numaralı sokakların kesiştiği yerde bulunmaktadır. Türbe, Emir Sultan Zaviyesi olarak kabul edilen yapının içinde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Birçok yapıyı içinde barındıran zaviyenin içindeki türbe kare planlı bir yapıdır. Türbenin mimari özellikleri ile ilgili bilgileri Ertan Daş şu şekilde aktarmaktadır: Türbenin yarım küre şekilli kubbesi sekizgen kasnak üzerine oturtulmuştur ve kubbe dıştan kiremitlerle kapatılmıştır. Türbenin ikisi kuzey, ikisi batı ve biri güney cephede olmak üzere demir parmaklıklı beş pencere açıklığı bulunmaktadır. Türbe kubbesinin ortasında kenger yapraklarıyla bezeli bir göbek yer almaktadır. Mihrabı ise oldukça sadedir (Daş, 2012: 57-58).

Türbe girişinde kapı üstüne yapma çiçekler konulmuş ve bilgilendirme tabelası asılmıştır. Halıyla kaplı olan zemin üzerinde bir adet lahit mezar yer almaktadır. Mezarın üstü yeşil türbe örtüsü ile kapatılmıştır. Türbenin iç dekorasyonu cami mimarisine benzer şekilde yapılmıştır. Mezarın etrafında herhangi bir koruma yoktur. Türbenin çeşitli kısımlarında ibadet için kıyafet ve kitaplar yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: İzmir Basmane semtinde türbesi bulunan Emir Sultan hakkında doğruluğu kesin olmamakla birlikte bazı rivayetler bulunmaktadır. Bazı rivayetlerde Bursa'daki Emir Sultan ile karıştırılsa da ikisi arasında herhangi bir

bağ bulunmamaktadır. Emir Sultan'ın rivayetlerinden en bilinenlerinden birisi İzmir'in fethinde savaşıyan mücahitlerden birisi olduğu şeklindedir.

Seydi Mükerezzeddin Emir Sultan ile Gaziemir'de türbesi bulunan Seydi Baba'nın anlatıları da birbirine karıştırılmaktadır. Tuncer Baykara'nın verdiği bilgiye göre İzmir'in fethinde Aydınoğlu Mehmet Bey ve Gazi Umur Bey'in katkıları pek çoktur. Türklerin 1317'de Kadifekale'yi almasından sonra bu bölgede fethin kahramanları olan Seydi Mükerezzeddin ve Yusuf Dede'nin türbeleri dönemin hatıraları olarak günümüze kadar gelmiştir (Baykara, 1974: 61). Özellikle Seydi Mükerezzeddin Emir Sultan'ın türbesi, bir Rûfai Dergâhı olarak senelerdir ziyaret edilen bir mekândır.

Gazi Umur Bey tarafından Seydi Mükerezzeddin Dergâhı'na vakfedilen (Cokbankir, 2001: 18-19). Gaziemir'deki vakıflar, Seydiköy'deki Seydi Baba türbesinde yatan zatın gerçek Seydi Mükerezzeddin Emir Sultan olup olmadığı konusunda tereddüt oluşturmaktadır. Ozan Semerci bu konuyla ilgili, Seydiköy'ün Gazi Umur bey döneminde Seydi Mükerezzeddin adına bağlı vakfiyeli bir köy olduğunu belirtmektedir (Semerci, 2004: 38). Bu köyün mahsul gelirleri²² Pazaryeri'ndeki Seydi Mükerezzeddin Emir Sultan Zaviyesi'nin giderleri için kullanılmak üzere ayrılmıştır.

Seydi Mükerezzeddin Emir Sultan Türbesi'nin hazirelerle birlikte Pazaryeri semtinde olduğunun bir başka belgesi daha bulunmaktadır. Bursalı Mehmet Bin Tahir Rıfat'ın “Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli” adlı eserinde Resul bin Salih-i Aydınî ve Fevzi Mehmet Mazhar Efendi'nin Seydi Mükerezzeddin Dergâhı haziresinde yattıklarını belirtmektedir (Erdoğan, 1994: 31,90). Bu mezarlar günümüzde de dergâhın bulunduğu Pazaryeri semtindeki hazirededir.

20. yüzyılın başlarında Seydi Mükerezzeddin Emir Sultan Dergâhı'nın bir Rûfai tekkesi olarak kullanıldığı bilinmektedir. A. Şahabettin Ege'nin çocukluk anılarında eniştesinin bir Rûfai Şeyhi olduğunu, gelenlere çocuk felcine karşı muska yazdığını belirtmektedir. Tekke'nin o dönemki haliyle ilgili ayrıntılı bilgiler de veren Ege, tekke

²² Seydiköy'ün mahsul gelirlerinin Emir Sultan Zaviyesi'ne bağışlanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Sönmez. (2017). *571 Numaralı Evkaf Defterine Göre Aydın Vakıfları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

mezarlığına şehrin ileri gelenlerinin para karşılığı gömüldüğünü de belirtmiştir (Ege, 2002: 43).

Seydi Mükeremeddin Emir Sultan'ın yaşadığı dönem hakkında çok resmi bilgi bulunmamasına rağmen halk arasında bilinen ve anlatılan bir menkıbe onu İmam Birgivi'nin askeri olarak tanıtmaktadır.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Menkıbeye göre, “ünlü bilginlerden biri olan İmam-ı Birgivi, 1573 yılında yolculuktan dönerken vebaya yakalanır ve vefat eder. Hocanın müritleri naaşı defnetmek amacıyla Birgi'ye doğru yola çıkarlar. Öğle vakti geldiğinde, orada bulunanlar abdest alıp öğle namazını kılmak ister fakat hiçbir yerde su yoktur. Bunun üzerine mucize gerçekleşir ve İmam-ı Birgivi tabuttan elini çıkarıp, müritleri arasındaki Emir adlı kişiye “Kaz Emir!” diye seslenir. Bunun üzerine toprağı kazılır ve o topraktan su fışkırır” (Ürük, 2012: 78-80). Bu anlatıdaki Emir adlı bu askerin İzmir'deki Emir Sultan Türbesi'nde yatan Seydi Mükeremeddin Emir Sultan olduğu tahmin edilmektedir. Fakat Birgivi ile Emir Sultan'ın yaşadığı tahmin edilen dönem arasında yüzyıllar olması bu anlatının çok da gerçekçi olmadığını ortaya koymaktadır.

Motifler: Öldükten sonra dirilmiş gibi görünme, kişilerle konuşma, yerden, taş veya kayadan su çıkarma.

6. İnanç ve Uygulamalar: Seydi Mükeremeddin Emir Sultan, tarihi ve menkıbevi kişiliği bir yana bırakılırsa kendisini ziyaret eden halk arasında dilekleri kabul eden bir evliya olarak görülmektedir. Ziyaretçilerin büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Semtin demografik yapısına bakıldığında bölgede pek çok Güneydoğulu göçmenin ve Suriyelilerin olması ziyaretçilerin de kendi bölgelerine ait geleneklerini uyguladıklarını göstermektedir. Bu bölgede yaşayanların çoğunluğu maddi durumu çok düşük gelir grubundan insanlardan oluşmaktadır. Ayrıca suçun ve erken yaşta evlenmenin de çok sık görüldüğü bir bölgedir. Bu bakımdan çok ziyaretçisi olan Emir Sultan Türbesi'nin İzmir'in diğer mahalle türbelerinden ayırt etmek ve bu özelliklerine bakarak incelemek gerekir.

Eskiden bir tekke ve zaviye olarak kullanılan yapı, ziyaretçilerin çoğu açısından tarihi bir önem taşımamaktadır. Burayı sahiplenmiş çok az Rufai vb. tekke mensupları

dışında gelenlerin hepsinin amacı dilek dilemek ve dua etmektir. Türbe içinde yapılan görüşmelerde “Emir Sultan kimdir?” sorusuna karşılık “dede, veli, mübarek vb.” genel cevaplar verilmiştir. Türbe hem belediye hem de vakıflar müdürlüğünün kontrolünde olması sebebiyle sürekli bakımlı bir halde bulunmaktadır. Her türlü dilek için gelinen türbelerden biri olan Emir Sultan’da, yaşlı kadınların çoğu oğullarının hapisten çıkması, çocuklarının ayrılmaması, çocuklarının kolay doğum yapması ve sağlık gibi niyetlerle dua etmektedir. Genç kadınların ise çocuklu olanların bir kısmı kocalarının başka kadınlara gitmemesi, çocuklarının şifa bulması gibi nedenlerle; evli olup çocuğu olmayanlar çocuk isteğiyle, bekârlar da sevdikleri ile evlenebilmek için dilek dilemektedir.

Her gün açık olan türbeye en çok Perşembe öğleden sonra ve Cuma öğle vakti ziyaret gerçekleşmektedir. Türbede dileğinin gerçekleşmesi için üst üste üç veya yedi hafta gelmek zorunda olduğu da söylenmektedir (KK76). Bu tekrar ritüeli dilek dileyenlerin türbedeki sanduka etrafında dua ederek üç veya yedi defa dönmesi uygulamasında da görülmektedir. Yeterince dönen kişi mihrabın oraya geçerek duasını ederse dileği kabul olacaktır. Şifa bulmak isteyen kimseler mezarın üstüne hasta kimsenin bir eşyasını koyarak temas büyüğü yöntemiyle manevi şifanın mezar örtüsünden eşyaya geçeceği inancı bulunmaktadır. Hasta çocuğu olan kadınlar da çocuklarını türbe örtüsünün altına koyarak temas sağlamakta ve bu şekilde dua etmektedir. Yaşlı teyzeler de ağrıyan dizlerini türbe örtüsüne sürerek şifa istemektedir. Türbe örtüsünden kesip yakınlarına götürmenin ise yanlış olduğu ve felaket getireceği düşüncesi söylenmiştir.

Emir Sultan türbesi her hafta aynı kadınların bir araya gelerek sohbet ettiği, dertleştiği, sosyal anlamda bir tecrübe geçirdiği bir alana dönüşmüştür. Burada özellikle yaşlı kadınların gelenlere türbe kurallarını anlatmak, onlar için dua etmek ve hatta beğendikleri genç kızları akrabalarına istemek gibi adetleri vardır. Bu iyi niyetli davranışın aksine her hafta gelerek muska yazmak, (çocuk olması için) su hazırlamak gibi insanların zaafları üzerinden para karşılığı iş yapanlar da vardır. Bu gibi kimseler türbede istenmemektedir.

Türbede en çok görülen uygulamalardan biri de dileğin kabul olması sonucu hayır olarak bir şeyler dağıtmaktır. Kişiler verdikleri söze veya maddi durumlarına göre şeker,

büsküvi, lokum, tespih, örtü, dua kitabı vb. getirerek türbedeki kimselere vermektedir. Türbede (günümüzde zaviye) görevli bir müdür ve koruma görevlileri bulunduğu için burada kanlı kurban kesimine izin verilmemektedir. Yemek dağıtmak isteyenler evinde yaptıkları yemekleri türbenin bahçesinde (tavuk-pilav vb.) dağıtmaktadır (KK109). Türbe pencerelerinde mum yakılmasına izin verilmemesine rağmen arada kadınların gizli olarak burada mum yaktığı ve ağaçlara çaput bağladığına da rastlanmıştır. Zaviye yönetimi de bu uygulamaları gördükçe uyarmakta ve kaldırmaktadır. Zaviyenin aslında belediyeye ait bir kültür merkezi olarak kabul edildiğini söyleyen Şahin Sonyıldırım burada göreve geldiğinden beri türbeye usulüne uygun şekilde düzen verilmesini ve hedeflenen müzenin kurulması için çalıştıklarını belirtti. Bölge itibariyle madde kullanımının çok yoğun bir yer alan mahallede türbe ve çevresinin üç vardiyalı güvenlik ile sürekli korunduğunu ve ziyaretçilerin zarar görmemeleri için ellerinden geleni yaptıklarını söyledi. Türbede sürekli gelenler olduğu gibi bazı tarikat mensuplarından gece burada kalarak ibadet edenler de bulunmaktaymış. Sonyıldırım'ın tespitine göre, buradaki insanlar muhtarlıktan fakir kâğıdı alarak buradan yardım alıp fakat on mislini gelip burada dağıtan insanlardır (KK166).

Yapılan görüşmelerde türbe (mezar) etrafında üç defa dönerek kalpteki duayı Emir Sultan'a duyurarak istenmesi gerektiği bu şekilde duanın kabul olacağı söylendi. Duanın kabul olması için 3 Cuma üst üste gelmek lazımdır (KK147).

Bir inanışa göre, buraya eskiden yaşlı bir karı koca bakarmış. Onlar da türbeyi sadece Cuma günleri ibadete açarmış Rivayete göre diğer günler Emir Sultan ve askerleri rahat ibadet etsin diye kimse türbeye girmezmiş Perşembe günleri gelmenin daha sevapmış ve gelinecekse de 3 Cuma arka arkaya gelmek gerekmiş (KK84).

Türbede dileğin kabul olması için mezarın etrafında üç defa dönerek mihraba girmek ve "Ya Allah" diyerek üç kere ihlas, bir defa Fatiha okuyup ne muradınız varsa orada dilemek gerekir. Sonra da mezarın ayakucundaki örtüyü tam düğüm atmadan üç kere bağlanıp çözülmelidir (KK59).

Birkaç yıl önce bir kadının oğlu arkadaşlarıyla soygun yapmış ve sırada yakalanmışlar. Hepsi hapse atılmış. Bunun üzerine kadın her gün Emir Sultan'a gelip "oğlum kurtulsun, doğru yolu bulsun" diye dua ediyormuş. Oğlu kurtulursa diye de

türbede adak adamış. Aradan çok zaman geçmeden kadının oğlu mahkeme kararıyla hapisten çıkmış ve tövbe etmiş, kadın da gelip adağını yerine getirmiş (KK89).

Doğum sırasında bebeğinin eli kırılan bir kadın da bebeğine şifa olması için buraya gelmektedir. Kadının bebeğinin eline tek sargı vardır ve bunu türbe örtüsüne sürmüştür (KK28).

Yaşlı bir nine türbede dağıtılan şeylerin alınması gerektiğini, bunlar okunmuş olduklarından talebelerin zihnini açacağını söyledi (KK23).

2-3 yaşında oğlu olan bir kadın çocukla türbeye gelmiş. Çocuğum uslu olsun diye dua etmeye geldim dedi (KK67).

II.17.7. Fettah Dede Yatırı

1. Adlandırma: Abdülfettah Efendi tarafından yaptırıldığı düşünülen caminin bahçesinde yer aldığı için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Konak, Akıncı Mahallesi 1297 Sokak No:3'te bulunan Fettah Cami içerisinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Cami bahçesinin iç kısmında kısa demir parmaklıkla kapatılmış bölümde taş ve mermerden oluşan bir mezar yapısıdır. Başucunda taştan bir kavuk yer almaktadır. Mezarın bakımı ve temizliği yapılmaktadır. Mezarın açık olan kısmında toprak vardır ve burada çiçek ekilidir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: 1670 yılından önce yapıldığı bilinen yapıda yatan zatın Horasanlı Hacı Abdülfettah Çavuş olduğu düşünülmektedir (Süregevil, 2011: 76). Kitabesi olmadığı için ölüm tarihi veya kimliği hakkında kesin bir bilgi yoktur.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Camiye gelenlerin ve bölgedeki diğer türbeleri ziyaret eden kişilerin uğrayarak dua ettiği bir mezardır.

II.17.8. Hayıt Dede Yatırı

1. Adlandırma: Başucunda hayıt dalı olduğu için bu isim verilmiştir.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi, Temaşalık 1031. sokakta pembe boyalı bir evin ucunda mezarının bir köşesi bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Burada yer alan mezar arsa sahibinin çevirmesiyle evin içine dâhil olmuş. Evin tam köşesinde yeşil renkli bir taş kısım bulunmaktadır. Ziyaret edilen yer de bu taşın önüdür.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Kayıtlara geçmeyen Hayıt Dede, İzmir’de Afro-Türklerin dini lideri olarak kabul ediliyor (KK138). Hasan Köksal’ın verdiği bilgiye göre ise bu bölgedeki Salih Dede, Cafer-i Sadık Tayyar, Selahattin Dede ve Tezveren Dede’nin beşkardeş olduğuna inanılmaktadır. Hatta bir zamanlar üç kişinin beş koyunla gelerek bu beş dede için kurban kestiği bilinmektedir (Köksal, 1986: 158). Halk inancı bu şekilde olsa da adı geçen dedelerin kardeş olma ihtimalleri oldukça azdır.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dedenin olduğu düşünülen yeşil taşın önünde mum yakılır ve dilek dilenir (KK167). Ziyaretler genelde Afrika kökenli Türkler ve mahalle sakinleri tarafından yapılmaktadır. Günümüzde eskisi kadar ziyaret edilmemektedir.

II.17.9. İplikçi İsmail Dede Türbesi

1. Adlandırma: İplikçilik yaptığı için bu isimle anıldığı düşünülmektedir.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi, Kubilay Mahallesi, 956. sokakta Emir Sultan Türbesi’nin kuzeybatısında bir evin bahçesinde yer alan oda ve parmaklıkla kapatılmış bahçe içindeki mezarlardan oluşmaktadır. Bahsi geçen odada eskiden İplikçi İsmail Dede’nin sandukası vardır. Türbenin bulunduğu sokak önceden İplikçi Sokağı olarak bilinmektedir.

3. Mimari Yapısı: Bir evin içinde yer alan türbe, günümüzde defineciler yüzünden harap bir şekilde gözükmektedir. Ertan Daş’ın ifadesine göre; “türbe, ortasında fıskiye havuzu bulunan avlunun etrafında sıralanmış bir mescit ve çeşitli mekânlardan oluşan bir mimari kuruluşun parçasıdır. Kare planlı türbenin üzeri, yaklaşık 50 cm. yüksekliğinde sekizgen bir kasnağa oturan, yarım küre şekilli bir kubbe ile örtülüdür”. Türbenin doğusunda bulunan küçük hazirede, sekiz mezar taşı vardır.

Hazire, parmaklıklı penceresi bulunan yüksek bir duvarla çevrilidir (Daş, 2012: 64-65). Semerci'nin yapmış olduğu çalışmalarda hazirede bulunan mezar taşlarının dört tanesinin kimliği tespit edilebilmiştir. Bunlar, Müderris Ali Efendi, Ali Efendinin iki kızı ve İsmailzade Feyzullah Efendi'ye aittir (Semerci, 2004: 94). Bahsi geçen mezar taşına göre Feyzullah Efendi'nin İplikçi İsmail Dede'nin oğlu olması ihtimali yüksektir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: İplikçi İsmail Dede'nin hayatıyla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Beşikçi'nin verdiği bilgiye göre daha önce bu bölgede yer alan Merdivenli Medrese aslında İsmail Efendi Medresesidir ve İsmail Efendi'nin hazirede bulunan diğer kişiler gibi ilmiye sınıfından bir kişi olma ihtimali yüksektir. Mezar taşında ölüm tarihi olarak 1716 senesi gözüken İsmailzade Feyzullah Efendi'nin babası eğer İplikçi İsmail Efendi ise onun yaşamış olduğu yüzyılı da 17. yüzyıl olarak değerlendirmek mümkündür (KK138). Eskiden iplikçilik yaptığı bu yüzden bu adı aldığı da düşünülmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Valla bir tanesi Antep'ten gelmişti. Biz yeni buraya taşınmıştık, şimdi 22 sene oldu. O seneydi kadının biri geldi. Elinde bir gofret falan bir poşeti acelem var dedi bunu çocuklara dağıtır mısınız? dedi. Dedik, sen neden dağıtmıyorsun? Kadın, “Antep'ten geldim otobüsüm kalkacak ona yetişmek zorundayım. Zamanında çocuğum olsun diye adak adamıştım burada sonra benim dileğim kabul oldu ama yerine getiremedim. Bir gün dede gelip rüyama girdi ve “adağın neden gelip yapmıyorsun?” dedi. Kadın da o yüzden kalkmış gelmiş adağını tutmak için (KK174).

Motifler: Rüyada görülme.

6. İnanç ve Uygulamalar: İçeride birçok mezarın bulunması nedeniyle kutsallığı daha da yüceltilen İplikçi İsmail Dede'nin mezarı türbe içinde yer almamaktadır. Türbe alanının tapu sahibi olan kadın buradaki sandukayı çıkarttırarak o yerlere tahta çakmış ve oda haline getirerek burayı kiraya vermiştir. Kiraya giren herkes ilk gece evi terk etmekteymiş. Dedenin kendisi üzerine ev yapanları huzursuz ettiğine ve orda kalmalarına izin vermediğine inanılmaktadır (KK52).

İplikçi İsmail Türbesi, Emir Sultan Türbesi'ni ziyaret edenlerin mutlaka uğradığı bir yerdir. Gelenler demir parmaklık önünde dua eder, arada da farklı renklerde bezleri

pencerenin parmaklıklarına bağlayarak dileklerini tutarlar. Eğer burada ettikleri dua kabul olursa sokak üzerinde gelen geçenlere lokum, şeker vb. adaklarını dağıtırlar. Çoğunlukla kadınlar tarafından Cuma günleri ziyaret edilir.

II.17.10. İsimsiz Yatır

1. Adlandırma: İsmi bilinmediği halk arasında için bu şekilde adlandırılır.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi, Yenişehir semti, 1389. sokakta eski Deniz Kırathanesi'nin olduğu yerde bulunmaktaymış (Pehlivan, 2008:3).

3. Mimari Yapısı: Günümüzde bu yatır mevcut değildir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Yatır hakkında tarihi bir kayda rastlanmamıştır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Kahvehanenin sahibi yatırı kaldırıp Yeşildere'ye atmış. Yatıra yapılan bu saygısızlıktan dolayı kahvehane sahibi cezaevine atılmıştır (Pehlivan, 2008: 3).

Motifler: Mezarın bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Bulunmamaktadır.

II.17.11. Natırzâde Türbesi

1. Adlandırma: Hazire, ünlü âlim Natırzâde Seyyid Ahmet Efendi'nin müderrislik yapmış olduğu cami ve medresenin bahçesinde yer aldığı için bu isimle almaktadır.

2. Yeri ve Konumu: İkiçeşmelik semti, Tan Mahallesi 838 Sokak No: 16'da bulunan caminin arka bahçesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Cami ve hazirelerin kim tarafından ve hangi tarihte yaptırıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Cami kitabesinde 1874 yılında Hacı Mustafa Efendi adlı bir hayırseverin camiye onarttığına dair bir bilgi bulunmaktadır. Kuzeyinde medresesi ve güneyinde 7 mezardan oluşan bir hazire bulunmaktadır. Günümüzde bu medrese yıkılmıştır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Aydın iline mahsus 1298 tarihli salnameden Natırzâde'nin Hacı Yusuf Cami'inde müderrislik yaptığını ve 1248 (1832) senesinde

vefat ettiğini öğrenmekteyiz (Aktepe, 1974: 128). Bunun dışından çocukluk dönemine ve eğitime dair bilgi bulunamamıştır. Natırzâde'nin yaşadığı dönemde kendisinin bir cami yaptırmadığı bilinmektedir. Bu bakımdan görev yapmış olduğu Hacı Yusuf Cami'nin Natırzade'nin ölümünden sonraki dönemlerde isminin değişerek Natırzâde Cami olması muhtemeldir. Buna rağmen cami haziresinde yatan şahsın Natırzâde olmadığı ortaya çıkmıştır. Ozan Semerci'nin ifade ettiğine göre, Bursalı Mehmet Tahir “Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Müverrihîn ve Etıbbânın Terâcim-i Ahvâli”²³ adlı eserinde Kırılı Hasanzade Hacı Mustafa Hamdi Efendi'nin Kemer Kabristanı'nda yattığını belirttikten sonra “bu zatın mezarının yanında İzmirli taraflarından evliya olduğu kabul edilen ve 1830 senesinde vefat eden Natırzade Şeyh Ahmet Efendi medfun bulunmaktadır” şeklinde yazmıştır (Semerci, 2004: 57). Bu bakımdan Şeyh Ahmet Efendi'nin asıl mezarının Kemer Kabristanı'nda olduğunu, Natırzâde Camii'nde yer alan hazirenin ise bir makam mezarı olarak ziyaret edildiğini söylenebilir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Eskiden İzmir'de yılan ve akrep sokması çok olurmuş. Natırzâde Ahmet Efendi bunun geçmesi için bir dua okumuş. O tarihten sonra İzmir'de akrep ve yılan sokması görülmemiş derler (KK73).

Motifler: Tehlike ve felakete maruz kalanları kurtarma.

6. İnanç ve Uygulamalar: Natırzâde türbesi, Türkiye'nin birçok bölgesinden ziyaretçi çekmektedir. Özellikle Nakşi Şeyhi olduğu bilinen Ahmet Efendi'ye gelenler arasında Nakşibendi cemaatine mensup kişiler yer almaktadır. Cami imamının ifadesine göre; Konya, İstanbul, Bursa gibi şehirlerden gruplar halinde gelenler olduğu gibi rüyasında görerek gelen kimseler de vardır. İmam göreve ilk geldiğinde mum yakıldığını fakat uyarılar sayesinde bunun artık yapılmadığını belirtti. (KK73). Gelenlerin çoğunluğu dua etmekte ve camide namaz kılmaktadır. Kadınlar bahçede tespih çekerler ve Yasin vb. sureleri okurlar. Hazire, cami bahçesinde bulunduğundan adak olarak hayvan kesme gibi uygulamalar bulunmamaktadır fakat şeker, çikolata, gofret vs. ürünler adak olarak dağıtılmaktadır.

²³ Bu eserin neşri M. Akif Erdoğan tarafından yapılmıştır. Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat. (1994). *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etıbbânın Terâcim-i Ahvâli Hakkında* (Hazırlayan: M. Akif Erdoğan), İzmir: Akademi Kitabevi.

Sadece dua etmek için gelenler olduğu gibi yatırdan çeşitli dilek ve isteklerde bulunmak için gelen kişiler de vardır. Özellikle sağlığına kavuşmak için gelenlere daha çok rastladık. Dört senedir Guatr rahatsızlığı olan ve zor nefes alan bir ziyaretçi dört haftadır burayı ziyaret ettiğini ve ömrü yeterse daha da geleceğini ifade etmiştir. Ziyareti sırasında ellerini açarak yüksek sesle (dedeye seslenerek) dua ettiğini ve mezara gül suyu döktüğünü gözlemlenmiştir. Bunu sevap olduğunu düşündüğü için yaptığını belirtti. Çok büyük bir günah işlediğini, bedelini bu şekilde çektiğini söyledi ve “Tek çare bunlar, benim işim onlarla. Doktora her türlü tedaviyi yaptırdık, tek çare manevi hocalar” diyerek umudunu dedeye bağladığını söyledi. Annesi ve teyzesiyle gelen bu hasta iyileşirse kurban adağı olduğunu, bunu yerine getireceğini anlattı (KK58). Nakşi cemaatine bağlı kimselerin dua etmek için geldiği hazire aynı zamanda hastaların şifa bulmak için geldiği bir mekândır. Genelde Cuma ve hafta sonu ziyaret günleridir.

II.17.12. Salih Dede/Sali Dede Yatırı

1. Adlandırma: Salı günleri ziyaret edildiğinden dolayı “Sali Dede” ismini almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Basmane, Kocakapı Mahallesi 1282 sokakta yeni adıyla İbn-i Sina Ortaokulu’nun karşısında bir eve bitişik şekilde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kocakapı denilen bölgedeki Roma dönemi su kemeri kalıntısının hemen yanındadır. Kireçle sıvanmış bir evin içine doğru bir oyuk şeklinde yer almaktadır. Bir merdivenle mezar olan kısma erişilmektedir. Mezarın ayakucunda insanların mum yaktığı bir bölüm bulunmaktadır. Mezar taşı yoktur. Bilgilendirme amacıyla “Sali Salih Dede hürmetine Cenab-ı Haktan muradınızı dileyin, ruhuna Fatiha” şeklinde bir tabela asılmıştır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Asıl ismi Salih Dede olan zatın ziyaretlerinin Salı günü yapılmasından dolayı Sali ismiyle de anılmaya başlamıştır. Susuz Dede ve Bayraklı Dede’nin de aralarında bulunduğu yedi kardeşten biri olduğu söylenmektedir (Ürük-Pınar, 2013: 136). Eski dönemlerde askerlerin atlarına bakan, o çevreyi koruyan bir bekçi olduğuna dair rivayetler de vardır (Pehlivan, 2008: 3).

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Eskiden okulun bahçesinin olduğu yerde gömülüymüş. Okul inşaatı sırasında şimdiki yerine almışlar. Okul inşaatı olduğu için nakledilmesine izin vermiş ve kimseyi çarpmamış (Pehlivan, 2008: 3).

Ortanca kızıma hamileydim, öğlen uykusunda, dedenin yanı başında üç tane yanan mumu söndürdüm. Uyandıktan sonra İzmir-Aydın karayolunda üç öğrencinin ölüm haberi geldi. O kadar çok üzüldük ki, keşke o üç mumu söndürmez olaydım.

Bir de adamın biri geçerken “burada dede olur mu, bırakın şu safsataları” demiş. O anda adam sanki biri yere itmiş gibi yıkılmış ve ayakları yukarı kalkıp ayakkabıları farklı yerlere savrulmuş (Köksal, 1986: 167).

Motifler: Kendisine inanmayan kişilere felaket musallat etmek.

6. İnanç ve Uygulamalar: Salı günleri ziyaretleri yaygındır. En belirgin uygulama mum yakmaktır. Bunun dışında duvara taş yapıştırıldığı da gözlemlenmiştir. Eğer taş duvarda kalırsa dileğin kabul olacağına inanılır.

Ziyaret yerine gelenler maddi-manevi, sevmek-sevilmek, sağlık problemleri gibi sebeplerle gelirler. Dua ederken “Ya mübarek! Sen Cenab-ı Hakk’a dileğimizi kabul ettir. “ denilmesi uygundur. Eskiden adak olarak kurban da kesilmektedir (Topçeker,1993: 36). Buraya ayrıca çocuk sahibi olmak isteyenler, zihin açıklığı isteyenler ve karı-koca geçimsizliğini gidermek isteyenler hanımlar da gelmektedir. En çok kesilen adak hayvanı horozdur. (KK138).

Çocuk sahibi olmak isteyenler, zihin açıklığı isteyenler, karı-koca geçimsizliğini gidermek, şifa bulmak gibi sebeplerle kanlı ve kansız adaklar yapılır.

II.17.13. Selahattin Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi, Pazaryeri mahallesi, 1030. sokakta bulunan Selahattinoğlu Camii’nin merdiven altındaki bir bölümde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Camiinin hemen önünde yer alan merdivenin altında bir sanduka yer almaktadır. Bölmenin kapısında “Maşallah 1333” ibaresi yazılıdır (Aktepe, 1974: 134).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Halk arasında “Salahattin Dede” adlı bir veliye ait olduğu bilenen sanduka nedeniyle bu isimle anılmaktadır. Aktepe’nin verdiği bilgilere göre; caminin 1894 yılında Bezzaz Ali Efendi tarafından yaptırıldığını bilgisine ek olarak aynı zamanda XVI. yüzyıl başlarında var olan “Selatinzade Mescidi” adının sonraları “Salahüddinoğlu Mescidi” biçimde dönüştüğü de kayıtlarda yer almaktadır (Aktepe, 1974: 135). Cami sonradan tadilat görse de halk arasında bu camiyi ilk yaptıran kişinin Selahattin Dede olduğu düşünülmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Temeşalık bölgesinin eski yatırlarından biri olan Selahattin Dede, eskiden Emir Sultanla beraber sıkça ziyaret edilen yatırlardan birisidir (KK138). Günümüzde ise ziyaret yapılmamaktadır.

II.17.14. Susuz Dede Yatırı

1. Adlandırma: Susuz kalarak adı geçen geçen tepede vefat ettiği için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi, Göztepe Mahallesi, İnönü Caddesi üzerinden 105. Sokak’a girildiğinde karşıda bulunan tepenin en üst noktasında yer almaktadır. Yatıra, Mithatpaşa Caddesi üzerinden çıkmak da mümkündür. Yatır, aynı zamanda kendi adıyla anılan tepe ve parkın kesiştiği noktadadır.

3. Mimari Yapısı: Adıyla anılan tepede bulunan yatır, dikdörtgen bir mezar yapısına sahiptir. Yatırın yapılış tarihi belli olmamakla beraber en az yüz yıllık bir geçmişe sahip olduğu düşünülmektedir. Mezar, yeşil renge boyalıdır ve kitabesi yoktur. Baş kısmında bulunan şekilsiz bir mezar taşı vardır. Herhangi bir bilgilendirme tabelası yer almamaktadır. Belediyeye bağlı olduğu için parkı temizleye gelen görevliler tarafından alanın bakımı yapılmaktadır. Mezarın üstünde yer alan çiçeklerin sulanması da gelen ziyaretçiler tarafından düzenli olarak yapılmaktadır. Mezarın arka kısmında duvara dayalı yeşil taş bloğun orta kısmı mum yakma yeri olarak kullanılmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: İzmir’in en çok bilinen ve ziyaret edilen yatırlarından birisi olan Susuz Dede, adıyla müsemma olarak susuzluktan ölmüş bir eren olarak kabul edilmektedir. Susuz kalma rivayeti farklı şekillerde aktarılsa dahi tüm

anlatılarda ortak nokta olarak dedenin susuzluktan öldüğü ve buraya gömüldüğü dile getirilmektedir.

Dedenin savaş zamanı susuz kalıp bu tepeye tırmanan ve burada can veren bir asker olduğu düşünülmektedir (Altan-Aytürk, 1992: 209). Yeşim Topçeker'in tez çalışmasında yapmış olduğu derlemelerde de dedenin bir asker olduğu ve susuzluk çekerken bu tepede can verdiği, ölmeden önce de arkadaşına benim başıma gelip bir yudum su dökenin Allah her muradını versin" dediği bilgisi yer almaktadır. Bir başka rivayette de dede Horasan'dan gelmiş bir zattır. Kabrinin bulunduğu yere bir kulübe yapar ve burada devamlı ibadetle meşgul olur. Fakat bulunduğu bu mevkide su yoktur. Abdest alması gusletmesi için suya ihtiyacı vardır. Bunu duyan komşular, vatandaşlar ona su getirmeye başlarlar. Gel zaman git zaman Dede ölür ve bulunduğu yere defnedilir. Fakat su taşıma devam eder (Topçeker,1993: 37).

Savaş sırasında yaralanmış Susuz Dede. Bir askermiş. Su istemiş. Onu bir bahçıvan duymuş, su getirmek için aşağıya inmiş. Ama geldiğinde askeri ölü olarak bulmuş. O zamandan beri adı Susuz dede diye anılır olmuş (KK78).

Susuz dede hakkında bildiği; burada savaşırken vurulmuş. Burada su diyerek ölmüş, Aşağıda bahçıvan inilti duymuş, buraya çıkmış. Tekrar aşağıya su getirmek için inmiş. Bahçıvan gelene kadar da ölmüş (KK49).

Dedenin kim olduğuyla ilgili farklı rivayetler olduğu gibi mezarın içinin boş olduğu ve içinde kimsenin yatmadığı da dilden dile dolanan bir gerçektir. Buna rağmen halk burayı benimsemiş ve ziyaretten vazgeçmemiştir.

Motifler: Susuz kalma.

6. İnanç ve Uygulamalar: Susuz Dede, İzmir'in en çok ziyaret edilen yatırırlarından birisidir. İzmir'in her ilçesinden ziyaretçileri olduğu gibi zaman zaman şehir dışından rüyasından görerek veya buranın methini duyarak ziyarete gelenler de bulunmaktadır. Belirli bir ziyaret günü bulunmamakla birlikte Cuma günleri sabah saat dokuzdan hava kararana dek sürekli bir ziyaretçi akını vardır. Özellikle Cuma öğle vakitleri yüzlerce kişi aynı anda burada buluşur. Bunun dışında Hıdırellez, Nevruz, kandiller ve arife günleri de dedenin ziyaret edildiği zamanlardır. Türbenin ziyaretçiler çoğunlukla kadınlardan oluşmaktadır. Arada bir eşleriyle veya anneleriyle gelen

erkekler de bulunmaktadır. Her yaştan kadının ziyarete geldiği yatacın bir de her hafta burada bulunan daimi ziyaretçileri bulunmaktadır. Ali Ayten ve Ali Köse'nin yapmış olduğu gözlemde de daimi ziyaretçileri için burasının bir sosyalleşme alanı olduğu ve arkadaş çevresi edindikleri belirtilmiştir (Köse-Ayten, 2010: 55). Gerçekten de burası kadınların birbirine dertlerini anlattığı, hayatlarını rahatça aktardığı bir toplumsal mekâna dönüşmüştür. Farklı seferlerde gitme imkânı bulduğumuz bu ziyaret yerinde her seferinde aynı kadınlarla karşılaştık. Bu kadınların çoğu eşi vefat etmiş 60 yaş üstü ev hanımlarıydı. Birçoğunun da maddi durumu oldukça kötüydü. Yapılan görüşmelerde birçoğu sohbet ortamının yanı sıra burada dağıtılanları toplayabilmek için geldiklerini belirttiler. Hatta dağıtılan ürün pahada kıymetliyse birbirleriyle yarış bile etmektedirler.

Susuz Dede yatacına her türlü dilek için gelinmektedir. Özellikle sınav zamanları türbede çocukları veya torunları için başarı isteyen kadınlar burada dilek dilemekte ve evlatları başarılı olursa yapacakları adakları sıralamaktadır. İş, evlilik, sağlık ve eğitimle ilgili istekler baş sırayı çekmektedir. Susuz Dede'de karşılaştığımız adaklardan mum yakma, mezara su dökme, mezar etrafında makara sarma, insanlara şeker, bisküvi, lokum, tespih, yemeni vb. dağıtma, evde yaptığı hayır yemeğini dağıtma, ağaçlara çaput bağlama, kilit açıp denize fırlatma, dua etme, namaz kılma, orada bulunan kişilere dua (Yasin vb.) okutma, horoz kesip hayır olarak verme gibi birçok uygulama aktif olarak yapılmaktadır. Özellikle dileği kabul olanlar mutlaka gelip adağını yerine getirmekte ve yeni şeyler istemektedir.

Mezarın hemen arkasında mum dikilen ve taş yapıştırılan ocak şeklinde bir oyuk bulunmaktadır. Ziyaretçiler mumu yanlarında getirebileceği gibi orada bulunan kadınlardan satın alabilir. Yine dedeye su dökmek ve mezar çevresine makara bağlamak için gereken malzemeler de satın alınabilmektedir. Kişiler bu konuda yaptıkları harcamalarda bir rahatsızlık duymamakta, vicdanen dini bir ritüeli gerçekleştirmiş olmanın rahatlığıyla evlerine gitmektedir.

Ziyaret yerine çıkmak için dik bir merdivenden tırmanmak gerekmektedir. Yüzlerce yaşlı kadının dilek dilemek için her Cuma bu merdivenleri çıkması gerçekten kayda değer bir durumdur. Hepsi “burada yatan mübareğin yüzü suyu hürmetine dilekler dilemekte ve onun manevi alanında oldukları için kendilerini huzurlu hissetmektedirler. 77 yaşında bir teyze ayağında platin olmasına rağmen torununun üniversite sınavında

başarılı olması için buraya tırmanmış ve duasını etmiştir (KK83). Bir başka kadın ziyaretçi de üç haftadır geldiğini torunlarının birinin işe girmesi diğerinin de YGS’de başarılı olması için dilek dilediğini belirtmiştir (KK124). Türbeye gelen kimselerin bir kısmı da “selfie” çekerek dedeyle pozlarını sosyal medya hesaplarında paylaşmaktadır. Manzarası da olan bu tepede kutsallığı kendi içinde yaşamak yerine paylaşmak ve bu paylaşımlardan dua ve takdir toplamak türbelerinden yeni işlevlerinden sayılabilir. Çünkü yaptığımız bir görüşmede fotoğraf çekilen genç bir kıza “neden fotoğraf çekiyorsun” diye sorduğumuzda kız, sosyal medya hesabımda dua olarak paylaşıp takipçilerimin “âmin, inşallah vb.” demelerini bekliyorum şeklinde cevap vermiştir.

Yatırın çevresinde yapılan görüşme ve gözlemlerde gelenlerinin hemen hepsinin dileklerinin gerçekleştiği öğrenilmiştir. Evinden dilek dileyen bir kişi dileğim gerçek olursa “Susuz Dede’de şeker dağıtacağım” diye adakta bulunmuş ve dileği gerçekleşmiş ama o ilk başta gelmemiş, sonra eşinin uyarısıyla buraya gelerek kesme şeker dağıtmıştır (KK69). Araba dileği olup kabul olan bir kadın da adak olarak şeker dağıtmaya gelmiş, bu sefer yanında iki arkadaşını da getirerek onların da dilek dilemelerine vesile olmuştur (KK79).

Yatırın gediklisi olarak tabir edebileceğimiz her hafta gelen kadınlar da bulunmaktadır. Fatma isimli bir yaşlı kadın gelenleri yanına oturarak onlara ısrarla Kur’an’dan veya ezberinden dualar okur, kişilerin dertlerini dinler ve akıl verir. Hatta kendisine daha önce gelen kimseler Cuma vakti arayarak ondan dua istemektedir. Bunun karşılığında gelen kişiler ona para, yiyecek ve adaklarını vermektedir. Huriye ve Necla isimli kadınlar da burada gelenlere pet şişelerde su vermekte, dileklerine göre renkli makaralar temin ederek ziyaretçilerin mezar etrafında dönmelerini ve mum yakmalarını sağlamaktadır. Gözlemlerimiz sonucu bu kadınların bunu “Allah rızası” adı altında yaptıklarını ama fiyat soranlara “gönlünden ne koparsa” dedikleri tespit edilmiştir. Kutsal sayılan bu mekânı küçük bir ticaret alanı haline çeviren bu kadınlar ara ara zabıtaya şikayet edilmekte ise de para cezası ödeyerek bir sonraki hafta kaldıkları yerden işlerine devam etmektedir. Mezarın biraz altında ise fal bakan kadınlar bulunmaktadır fakat mekânın kutsallığına dayanarak mezarın yakınında bulunmalarına fırsat verilmemektedir. Demir bir kafes içinde üst üste istiflenmiş horoz ve tavuklar satış

amacıyla parkın aşağısındaki alanda yer almaktadır. Kendinden geçen hayvanlar tüm gün adaklık olarak satılmak için beklemektedir.

Köse ve Ayten'in çalışmasında da Susuz Dede ile ilgili tespitler benzerdir: "Duacılar, ziyaretçilerin isteğine göre Kur'an veya mevlit okuyor, bazıları ise kitap, Kur'an, cevşen vb. satıyor. "Çok güzel dua edilir, dualarım hep kabul olur" diye reklam yapan okuyuculara, "maddi sıkıntıyı gidermek için falancanın okuduğu Yasin bire bir" diye ziyaretçilere rastlamak mümkün. " (Köse-Ayten, 2010: 124). Bu işi bir meslek gibi yürüten bu kişilerin yanında haftalık kesme şeker ve tatlı ihtiyacını karşılamaya gelen kadınlar da bulunmaktadır. Türbenin sosyalleşme işlevi dışında böyle maddi beklentilerin de karşılandığı bir tarafı vardır.

Susuz Dede Yatırı, İzmir'in en ilginç mozaiğini oluşturan ziyaret yerlerinden birisidir. Karabağlar'ın fakir mahallelerinden gelenler ile Göztepe'nin sosyetik tabir edilen kadınları aynı mekânda benzer dertler için bir araya gelmektedir. İlkokul mezunu ile doktor yapmış biri aynı anda mum yakmakta, uzatılan şekeri şifa niyetine yemekte ve kısmet açmak için mezar çevresine kurdele bağlamaktadır. Ateist bir kızı, işe girebilmesi için annesi elinden tutup dedenin mekânına getirmektedir. Uzaktan okunacak dua ile fiziki olarak orada bulunmanın getirdiği etki aynı değildir.

II.17.15. Şeyh Bedrettin Efendi Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi, Basmane semti, 1297. sokakta yer almaktadır. Aynı sokakta Fettah Dede'nin yer aldığı Fettah Cami de bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Taş ve ahşap malzemeden oluşan yapının tarihi 19. yüzyıl başına kadar dayanmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yenileme çalışmaları yapılmıştır. Yapı eskiden Halveti Tekkesi olarak da kullanılmıştır. Günümüzde içerisinde iki mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan Biri Şeyh Bedrettin Efendi'ye diğeri ise kardeşi Şemsettin Efendi'ye aittir (KK138).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Mısır-ı Ali Efendi'nin oğlu Şeyh Bedrettin Efendi olarak bilinen zat kardeşiyle birlikte bu tekkede yaşamaktaymış. Rivayete göre Bedrettin Efendi, Fettah Cami önünde bir kalp krizi geçirir. Bunu duyan kardeşi

Şemsettin Efendi ise bu duruma çok üzüldü ve o da ani bir kalp krizi geçirerek orada vefat eder. Bunun üzerine ikisinin de mezarı tekkenin içerisine yapılır ve oraya gömülürler (KK138).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Özel bir ziyaret zamanı veya sebebi bulunmamaktadır. Genellikle Basmane'yi gezenler veya bu bölgedeki yatırlara gelenler tarafından ziyaret edilir.

II.17.16. Testili Dede Yatırı

1. Adlandırma: Elinde testi ile su taşıdığı için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: İzmir Mersinli semtinde olduğu bilinmektedir. Günümüzde böyle bir yer bulunmamaktadır.

3. Mimari Yapısı: Üstü açık bir mezar halinde bulunmaktaymış. Günümüzde böyle bir yapıya rastlanılamamaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tarihi kimliği hakkında bilgi bulunamamıştır. Dede testisiyle nam salmış ve menkıbevi bir özellik kazanmıştır.

Testili Dede, 19. yüzyıl sonlarında yaşamış, iyiliksever, kimsesiz bir evliya olup susuz elindeki testiyle evlere su taşırmış; özellikle küçük çocuklara yıllarca su dağıtmıştır. Testili Dede yürüyemeyecek hale gelip elden ayaktan düşünce de çevre halkı ona testilerle su ve yiyecek taşımıştır (Tanyu, 2007: 275; Boratav, 2013: 52).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Testili Dede'ye yapılan adak, mezarına su dolu testi bırakmaktır (Boratav, 2013: 52). Ziyaretçiler arasında kaynanasıyla sorun yaşayan gelinler ve evlenemeyen genç kızlar, çocuksuz kadınlar ve sevdiğini kaybetmek istemeyen kimseler bulunmaktadır. Bunlar, su dolu bir testi niyetlerinin yerine gelmesi için götürmenin şart olduğunu, testisiz gidildiğinde dileğin kabul olmayacağına inanmış kimselerdir. İçi su dolu düzinelerce testi, yatırım mezarının kenarına bırakılarak dualar edilmiştir. Dilekler; kısmetlerin açılması, barış ve huzur temini, mutlu olmak,

sevgi sağlamaktır. Testili Dede'ye eski zamanlarda İzmir'den olduğu kadar çevre illerden de rağbet çoktur (Tanyu, 2007: 275).

II.17.17. Tezveren Şeyh Mustafa Efendi Türbesi

1. Adlandırma: Dilekleri tez yerine getirdiği düşünüldüğü için ve mesleğinden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi 961 Sokak, No:13'de bulunan Merkez Şeyh Camii'nin bahçesinde kapalı bir hazire içinde yer almaktadır. Hazire kapısı üstünde "Tezveren Dede Şeyh Mustafa Efendi ve Eşi Türbesi" tabelası bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Yapı, cami girişinde kapalı bir hazire şeklindedir. Türbe anlayışına uygun olarak yapı yeşil ve beyaz renklerle boyanmıştır. İçeride birbirine çapraz şekilde duran iki mezar bulunmaktadır. Dikdörtgen formda olan mezarların üstlerinde yeşil örtü serilidir. Şeyh Mustafa Efendi'ye ait mezarın baş kısmında bir sarık vardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Ankara Vakıflar Müdürlüğü'nde yer alan 1645 tarihli vakfiye kaydına göre cami ve tekmeden oluşan bu yapı, Aziz Mahmud Hüdayi'nin halifelerinden olan Şeyh Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Cami 1809 yılında tadilat görmüştür (Sürgevil, 2011: 57). Evliya Çelebi'nin anlattığına göre Şeyh Mustafa Efendi Halveti tarikatının büyüklerindendir (Ekici-Gökçe, 2013: 35).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: İsminin başında Şeyh olması ve cami içerisinde türbesinin bulunması Şeyh Mustafa Efendi'yi bir tarikat büyüğünden veli mertebesine getirmiştir. Tezveren Dede adıyla anılan Şeyh Mustafa Efendi ve eşi yöre halkı tarafından aileleri evlenmelerine izin vermeyen ve mezarları yan yana olan iki âşık şeklinde düşünülmektedir (KK163).

6. İnanç ve Uygulamalar: Duaların tez kabul edildiği düşünüldüğü için buraya Tezveren Dede denilmiştir. Duaların kabulü için dua etmek, Yasin vb. sureler okumak, namaz kılmak gibi ritüeller uygulanmaktadır. Duanın kabul olması için ne gerekli diye sorduğumuz bir ziyaretçi: "Türbenin orada bir taş vardır. Bu taşın üzerine çıkıp üç İhlas bir Fatiha, Felak ve Nas surelerini okusun, yukarıya çıksın, dua etsin sonra türbenin başını okşasın" şeklinde cevap vermiştir (KK110). Başka bir kişi: "Türbede yatanlar

gelin-damatmış. Yüksek yerde dönen bir taş var. Oraya çıkıp dua edin eğer gerçekleşecekse o taş döner” şeklinde bilgi vermiştir (KK89). Taşın dönmesiyle ilgili başka bir öneri de şu şekildedir: “ Emir Sultanın karşısında bir cami var. Orada gelin damat var, orda bir taş var taşın üstüne çıkıyon üç Kulvallah bi Elham okuyon öyle namazda durur gibi duruyon duan kabul olcaksa olduğun yerde dönüyorsun taş dönmüyo”. Türbe özellikle Cuma günleri kadınlar tarafında ziyaret edilmektedir. Emir Sultan Türbesi’ne gelenlerin büyük çoğunluğu bu türbede de dua etmeden gitmemektedir.

Her türlü dileğin kabulü için gelinebildiği gibi özellikle kavuşamayan âşıkların uğradığı bir yerdir. Burada yatan kişilerin kavuşamayan âşıklar olduğu düşünüldüğü için evlilik için kendilerine gelenlere yardım edeceklerine inanılır.

II.17.18. Yasin Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi, Süvari mahallesi, 811. Sokak üzerinde yer alan Dibekbaşı Piyaleoğlu Cami’nin iç bahçesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Yatırın cami ile eş zamanlı olarak orada bulunduğu hakkında kesin bir bilgi bulunamamıştır. Fakat Aktepe’nin Piyaleoğlu Cami’nin vakfiye kayıtlarından tespit ettiğine göre caminin geçmişi 1730 senesine kadar uzanmaktadır (Aktepe, 1973: 133). Caminin bahçesinde basit bir duvarla çevrilmiş hazire alanı içinde bir mezar bulunmaktadır. Oldukça bakımsız olan bu mezarda sadece kavuklu bir mezar taşı ile yosun tutmuş bir ayak taşı mevcuttur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Yasin Dede’nin tarihi-menkıbevi hayatıyla ilgili hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır. Halk arasında dede olarak kabul edilip ziyaret edilen bir yatır olarak saygı görmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dedenin mezarı cami bahçesinde kalmış fakat sokak tarafında bir pencere vasıtasıyla dışarıdan görünebilir hale gelmiştir. Harun Ürer’in verdiği bilgiye göre mahalle sakinleri uzun yıllardır burayı bir türbe gibi

değerlendirmekte ve mum yakıp adak adamaktadır (Ürer, 2017: 226). Mezar, cami içinden ziyaret edilmediği için üzeri oldukça bakımsız ve yıpranmıştır.

II.17.19. Yusuf Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Konak ilçesi, İsmet Kaptan mahallesi, eski İtfaiye kulesinin yanında yer almaktaydı. Günümüzde bu yer bulunmamaktadır (Baykara, 1974: 61).

3. Mimari Yapısı: Bilinmemektedir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Yusuf Dede ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Baykara'dan aktaran Semerci'ye göre; Yusuf Dede ve Seydi Mükeremeddin Gazi Umur Bey döneminde İzmir fethine katılan alperenlerdir. Yine aynı kaynakta Yusuf Dede'nin Seydi Mükeremeddin'in oğlu olduğu yazılıdır (Semerci, 2004: 45). Bu bilginin doğruluğu kanıtlanmasa da bu iki fetih kahramanının mezarlarının İzmir merkezindeki ilk Türk yapıları olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka rivayete göre İ. S. 154 (bazı kaynaklara göre ise İ. S. 166 veya 178) yılında büyük stadyumda yakılarak öldürülen St. Polikarp'ın mezarı olan itfaiye kulesinin olduğu bölge, Türk egemenliğine girince Türk mahalleleri arasında kaldığı için Yusuf dede yatırı olarak anılmaya başlar (Ürük-Pınar, 2013: 41).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yapı günümüzde yer almadığından ziyaret söz konusu değildir.

II.18. MENDERES

II.18.1. Kasım Paşa Türbesi

1. Adlandırma: Komutan Kasım Paşa'nın vefatından sonra buraya gömülmesinden dolayı bu adı almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Menderes ilçesi, Kasımpaşa Mahallesi, 50. yıl caddesinde yer alan türbe Kasımpaşa Cami'nin güneybatı tarafında bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kare planlı, basık bir kubbe ile örtülü olan türbe caminin kenarında küçük bir yapıdan oluşmaktadır. Türbe içerisinde iki adet mezar bulunur. Mezar taşlarından biri Kasım Paşa'ya, diğeri ise Defter-i Hakanî katîbi Eyüp Çelebi'ye aittir (Menderes Şehir Rehberi, 2015: 20). Menderes Belediyesi tarafından cami ve türbenin restorasyonu yaptırılmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Kasım Paşa'nın 16. yüzyılda yaşamış bir komutan veya paşa olduğu ve savaş zamanı büyük kahramanlıklar gösterdiği ölünce de buraya gömüldüğü rivayet edilmektedir (KK181, KK184). Vakıf eseri olarak inşa edilen cami, medrese ve muallimhaneden oluşan Kasımiye Külliyesi adını Kasım Paşa'dan almıştır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Şöyle bir şey işittim; arkadaşım bir gün otururken vatandaşın biri geliyor rüyamda onu gördüm ziyaret etmem gerekiyor diyor. Rüyada gören büyük bir zatmış savaşlarda önemli bir kişi demiş (KK140).

Motifler: Rüyada görülme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Cuma günleri Cuma namazına gelen cemaatten kişiler ziyaret etmektedir. Bunun dışında özel bir ziyaret zamanı veya uygulama bulunmamaktadır. Gelen ziyaretçiler dua okuyarak dileklerini istemektedir (KK140).

II.19. MENEMEN

II.19.1. Hıdır İlyas Yatırı

1. Adlandırma: Hıdırellez zamanı ziyaret edildiği için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Menemen ilçesi, Kazımpaşa Mahallesi, Yıldız Tepe mevkiinin batısında yer almaktadır. Yatırın üst tarafında Kubilay Şehitliği bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Hıdır İlyas Dede ziyaret alanında iki tane mezar bulunmaktadır. Bu mezarların çevresi yeşil seramik taşla kaplanmıştır. Mezar başlarında örtüye sarılmış birer mezar taşı bulunmaktadır. Alanın çevresi demir parmaklıklarla örtülüdür ve mezarlarının yanına girebilmek için bir adet küçük kapı bulunmaktadır. Demirliklerin üstü dilek dileyen insanların bağladığı bezlerle doludur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Hızır ve İlyas peygambere adanan kutsal ziyaret yerleri Türkiye'nin birçok yerinde karşımıza çıkmaktadır. Ocak'ın açıklamasına göre; halk arasında ölümsüzlüğün sırrına erdikleri düşünülen biri karada biri de denizde zor durumda olanlara yardım ettikleri düşünülen Hızır ve İlyas peygamberlerin yılda bir defa bir araya gelmesi hadisesine Hıdırellez denilmektedir (Ocak, 1998: 313). Bugünü kutlamak ve bereketinden faydalanmak amacıyla insanlar Hıdırelleze uygun ritüeller gerçekleştirmektedir. Menemen'de yer alan ve halk arasında iki kardeş olarak kabul edilen Hızır İlyas ziyareti özellikle 5 Mayıs günleri binlerce insanın uğradığı kutsal kabul edilen bir alandır.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: “İzmir-Manisa arası Menemen üzerinden kervanlarla iki günde kat edildiğinden iki günlük yolculuğun yarısı Menemen'e denk gelmektedir. Bu sebeple Saruhan Beyi bir günlük yolculuğun gece molası için konaklama yeri olarak Menemen'i uygun görür. Bir bedesten ile han inşa edilmesi için Kamil Dedeyi görevlendirir. Han ve bedesten inşaatını halen mezarları Hıdırlık Tepesinde bulunan iki usta yapar. Bu arada Kamil Dede Taşhan'ın yanındaki türbeyi kendisi için yaptırır. Nitekim ölümünden sonra bu türbeye gömülür. Taşhan, Bedesten ve Kamil Baba Türbesinin inşaatı için gereken su, ilginç bir yöntemle Hıdırlık Tepesindeki kuyudan sağlanır. Kuyunun suyu diğer kuyulardaki gibi alttan veya yanlardan gelmemektedir. Su üst taraflardan gelmekte olduğundan, iki usta tarafından V şeklinde oyularak kuyuya daha çok su gelmesi sağlanmıştır. Kuyunun tabanında toplanan sular borularla, az aşağıda, bugünkü çeşmenin bulunduğu yere akıtılır. Suyun bir bölümü künk borularla Taşhan yakınına getirilir. Buldukları suyun kesintisiz aktığını gören ustalar, inşa ettikleri çeşmenin yanı başına da öldüklerinde gömülmeleri için bir yer ayırırlar. Nitekim öldüklerinde vasiyetleri üzerine çeşmenin yanına gömülürler.” (Durma, 2013: 98). Bunların iki kardeş oldukları da bilinmektedir (KK60).

6. İnanç ve Uygulamalar: Hızır İlyas yatırımın ziyaret zamanı 5 Mayıs sabah erken saatlerde başlar, gün batımına dek devam eder. Bu ziyaret yerinde yapılacak duaların özellikle Hıdırellez günü olmasına dikkat edilir. Burada Hıdırellez geleneğine uygun olarak ateşten atlama ritüeli uygulanır. Ateşten atlamadan önce dilekler dilenir. Ateşle ilgili bir başka uygulama ise mum yakmaktır. Yatırın kenarında duvar kenarında

bir alan mum yakılması için ayrılmıştır. Bu ocak kısmına her yaştan insan dileğini dileyerek yanan mum bırakmaktadır. Aynı alanda taş yapıştırılarak da dilek dilenmektedir. Taşın duvara yapışması dileğin kabul olacağı anlamına gelmektedir (KK19).

Hıdır İlyas yatırı ritüeller bakımından zengin bir ziyaret alanıdır. Türbenin demir parmaklıklarına bez bağlanır ya da kâğıtlara dilekler dilenerek parmaklıklara asılır. Bu dilekler arasında yazıyla olduğu gibi resimle çizilerek ifade edilmiş dilekler vardır (KK179). Kâğıda ev, araba, gelinlik, belediye binası, memurluk, öğretmenlik gibi kavramları temsil eden birçok şekil çizilmektedir. Hatta her bir kâğıda Dolar, Euro ve Türk lirası çizerek isteklerini bu şekilde dile getiren pek çok ziyaretçi vardır.

Ziyaretçiler arasında her yaştan kimse olduğu gibi onlarca farklı dilek de vardır. Çocuk sahibi olmak isteyenler bezleri beşik şeklinde asarak dileklerini belirtirler. Sağlıkla ilgili sorunu olanlar hem orada şeker vb. dağıtarak dua isterler hem de ağrıyan uzuvlarını yatırın demir parmaklıklarına sürerler.

Duaları kabul olan kimseler adak olarak balık pişirerek ziyarete gelen insanlara dağıtırlar. Bu şekilde adak yükümlülükleri de ortadan kalkmış olur. Balık dışında, dağıtılan adaklar arasında şeker, çikolata, lokum, tülbent, tespih gibi ürün bulunmaktadır. 5 Mayıs günü yapılan ziyaretler yöre halkının ekonomisine katkı sağlamaktadır. Yatırın ıssız bir bölgede bulunması sebebiyle insanlar buraya çıkmak için taksi kullanmaktadır. Ayrıca yeme-içme ve hediyelik eşya ile ilgili satışlar da yöre halkı tarafından gerçekleştirilmektedir.

II.19.2 Kasım Paşa Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Kasımpaşa Mahallesi, Paşa Türbesi Sokakta yer alır. Kasımpaşa Cami'nin güneydoğu kenarındadır.

3. Mimari Yapısı: Sekizgen plana sahip ve almaşık duvar örgülü türbenin kubbesi kiremitle kaplıdır. İç kısmı da sekizgen plan şemasına sahiptir ve dikdörtgen şekilli büyük pencereleri bulunmaktadır. Üst seviyede ise teğet kemerli birer küçük tepe

penceresi yer almaktadır. Türbede orta kısımda biri büyük biri küçük iki sanduka bulunmaktadır (Duran, 1996: 57).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Girit'in fethinde Kasım Paşa'nın emrinde asker olan Ali bin Hacı Abdullah olduğu bilinmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Girit'in fethinde Kasım Paşa'nın emrinde asker olan Ali bin Hacı Abdullah muharebede düşmanları yenince, Kasım Paşa ona nereli olduğunu sorar. Hacı Abdullah Menemenli olduğunu bildirir. Bilahare, Kasım paşa Menemen'e geldiğinde bu kahraman askerinin ölmüş olduğunu öğrenir ve onun kabrine bu türbeyi yaptırır (Altan-Aytürk, 1992: 209). Bazı rivayetlere göre ise bu türbeyi Hacı Abdullah yaptırmıştır.

Motifler: Asker (P461).

6. İnanç ve Uygulamalar: Cuma günleri türbenin kapısı açılarak ziyaret edilir. Türbede gerçekleştirilen özel bir uygulama yoktur.

Bölgede ilk önce türbenin inşa edildiği ardından yanına medrese yapıldığı bilinmektedir. Günümüzde oradan bulunan mahallenin ismi Kasımpaşa Türbesi'nde gelmektedir (Bakkal, 1994: 336-337).

II.19.3. Leblebici Dede Türbesi veya Yeşil Türbe

1. Adlandırma: Adak olarak leblebi dağıtıldığı için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Menemen Kazım Paşa Mahallesi Paspan sokakta boş bir arazi içinde yer alır.

3. Mimari Yapısı: Mezar, kenarları parmaklıkla kapatılmış üst kısmı açık şekilde bulunmaktadır. Yatırın kenarları yeşil seramik taşla kaplanmıştır. Mezarı çevreleyen parmaklıklar da yeşil renktedir. Mezarın baş kısmında yuvarlak bir taş sarık şeklinde yeşil örtüyle kapatılmıştır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Bilinmemektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yatırın yanında dileklerin kabulü için dua edilir ve mum yakılır. Dilekler gerçekleştiği zaman bu yatırın çevresinde hayır olarak leblebi dağıtıldığı da bilinmektedir (Duran, 1996: 61).

II.19.4. Mühürlü Sultan Türbesi

1. Adlandırma: Pencere köşelerinde bulunan mühürlerden dolayı bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Menemen ilçesi, Gaybi Mahallesi, Eski Mahkeme Caddesi üzerinde yer alır. Türbenin arka kısmında ilçe müftülüğü bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Türbe, sekizgen gövdeli bir yapıdadır ve üstünde tek bir kubbe vardır. Kapısı taç kapı formunda olup türbenin güneybatı köşesinden giriş yapılmaktadır. Duvarlarda dört adet pencere bulunmaktadır. Türbenin içinde bir kitabe bulunmamakla beraber baş ve ayak taşları olan büyük bir sanduka yer almaktadır. Türbe, iç ve dış mimari özellikleriyle tipik bir Beylikler Devri eseri olarak değerlendirilmektedir (Duran, 1996: 58). Türbenin tamiratını ve eklemelerini hayırsever vatandaşlar yapmıştır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Pencerelede köşeleri bağlayan tutamaçlarda mühürler vardır. Köşelerdeki boyalar silinirse oradaki mühürler ortaya çıkar. Buraya da o yüzden Mühürlü Sultan denilmektedir (KK103) Türbede yatan kişinin tam olarak kim olduğu bilinmemekle birlikte kırklardan veli bir kız olduğu söylenmektedir (Altan-Aytürk, 1992: 209). Türbeye yatanın kadın olduğunu belli etmek amacıyla mezar taşına pullu yeşil örtü serilmiştir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe haftanın her günü iki üç kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Genellikle kadın ziyaretçiler gelmektedir. Türbe ziyaretini yaparken ““ettahiyatu” okuyarak ve türbeye yaklaşarak “Es selamu aleyküm ya varis-i Resul” demek gerekmektedir. Eğer bu selama bir cevap gelirse bir elektriklenme ve hissiyat oluşmaktadır. Bu velinin ruhaniyetinin orda olduğunu göstermektedir. Bunun üzerine bir Fatiha, on bir İhlas suresi okumak gerekir. Eğer iki, üç defa selam verip o manevi his gelmezse bir Fatiha, üç İhlas suresi okunmalıdır. Sandukaya ayak tarafından yaklaşılp

dilek burada dilenmelidir. (KK103). Türbenin içi oldukça bakımlı ve temizdir. Sandukanın üzerine şal, örtü, havlu ve tespih bırakılmaktadır. Türbede ibadet edebilmek için gerekli kıyafet ve dua kitapları da yer almaktadır. Ayrıca türbeyi temizleyenlerin bıraktığı temizlik malzemeleri de bulunmaktadır. Bir sehpa üzerinde de kutu içinde birçok mum yer almaktadır. Türbe pencerelerinin kenarlarında mum yakılarak dilekler dilenmektedir.

II.19.5. Tezveren Şeyh Kamil Türbesi

1. Adlandırma: Türbede yatan Şeyh Kamil Efendi'nin duaları çabucak yerine getirdiğine inanıldığı için Tezveren ismiyle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Menemen ilçesi, Ahıdır Mahallesi, Türbe Sokak'ta yer almaktadır. Hemen yanında Menemen'in meşhur simgelerinden Taşhan bulunur.

3. Mimari Yapısı: Sekizgen yapılu türbe kaba yonlu taş ile inşa edilmiştir. Kirpi saçaklı giriş üzerinde kitabesi bulunur. Bu kitabe : “*Merkadın gören fe ni'mel melhadüündür bu dedi Ravzay-ı bağ-ı cenândaı bir nişandır bu dedi Emr idüb Pir Aziz merhubunâ tarihini dedi Derviş ana tarihi “Şeyh Kâmil Hû” dedi*” şeklindedir (Bakkal, 1994: 338). İki basamaklı bir merdivenden içeri girilen türbede tek bir sanduka bulunmaktadır. Bu sandukanın baş ve ayak taşları mevcut değildir (Duran, 1996: 59).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Şeyh Kamil Efendi'nin Menemen'in fethi sırasında şehit olan ve orduda bayraktarlık yapan veli bir kimse olduğu rivayet edilmektedir (Altan-Aytürk, 1992: 209).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Rüyamda Tezveren Dede tabelasını ve içerdeki tahta divanları gördüm. Sonra da kendisi bana göründü. Böyle olunca bu durumu komşuma anlattım ve sora sora burayı buldum. On sene önce oldu bu olay. On senedir gelir dua ederim, ettiğim dualarımın hepsi oldu (KK162).

Motifler: Rüya görölme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Cuma, kandil günleri ve Ramazan ayında kadınlar tarafında sık sık ziyaret edilmektedir. Yapılan uygulamalar arasında türbe kitabesine

para yapıştırmak ve mum yakmak yer almaktadır. Para kitabe taşına yapışırsa dileğin kabul olacağına inanılır (Altan-Aytürk, 1992: 209).

II.20. NARLIDERE

II.20.1. Bayram Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Narlıdere ilçesi, Narlı Mahallesi, Kazançoğlu Sokak'ta yer alan "Narlidere Belediyesi Kültür Evi" bahçesinde yer almaktadır. Eski bulunduğu yer olan Yatır Sokak'ta bina yapılıncı mezar toprakla beraber taşınarak bu bahçeye nakledilmiştir.

3. Mimari Yapısı: Dede'nin iki ziyareti bulunmaktadır. Eski bulunduğu yer sokağa göre yüksekte kalmış bir evin avlusunda yer almaktadır (Umar, 1995: 79). Asıl mezar bu evin avlusundadır. Narlıdere Belediyesi Kültür Evi temsilcisi Merih Tamay'ın çabalarıyla bina yapılan yerden taşınarak kültür evinin bahçesinin iç kısmına getirilmiştir. Burada Nesimi Baba ile yan yana makam mezarları yapılmıştır. Bahçenin dış kısmında ise mezarlara paralel olarak duvarlarda birer oyuk ve mum yakma alanı bulunmaktadır. Sokağa bakan bu kısımda da oyukların yanında dedelerin isimlerinin yer aldığı tabelalar vardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tarihi kişiliği hakkında kayıtlarda bilgi bulunmamaktadır. Genellikle rüyada görüldüğü için menkıbevi kimliği halk arasında pekişmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Herkes korkardı ben hiç korkmazdım komşumdu. Kerameti fazlaydı, her şeyi yapardı görünürdü. Rüyalarda evimin dibindeydi. Bir gün rüyama girdi öte sokaktan yukarıya gelmişim sokağı görünce, orada bir eve vardı yolun dibinde, o evde iki aksakallı dede oturuyor. Baktım ortada açık bir delik vardı. Orada onun dibine oturmuş iki dede. O delikte ışık yanıyor. Baya yanıyor. Ben onları görünce çekindim. "Yanaş" dediler bana, yanaştım. "Napiyorsunuz burada bu ışık ne?" dedim. Işık değil bu bayram dedenin yolu burası dedi. Yoluymuş orası meğer geçer gidermiş. Bana o kadar göründü (KK66).

Annem Fatma rüyasında gördüydü onu. Annem Hacer ablama gebeymiş. Muharrem orucunun 3. Günüyümüş. Akşamüstü yatırın karşısındaki eve oruç açmaya gitmişler. Sonrada ceviz oynamaya dalmışlar. Eskiden evlerde ceviz oynanırdı. Vakit epey geç olmuş. Eve dönerken yatırın üstüne bir koyunun yattığını görmüş. Şaşırmış. Bu koyunun yatırın üstünde ne işi var diye kendi kendine söylenmiş. Eskiden kapılarımız tahtaydı. Uzun demir sürgüleri varmış. Birdenbire kapının sürgüsü kendiliğinden açılmış ve yatırın üstünde gördüğü koyun iki ayağı üzerinde kapının önünde belirmiş. Annem korkmuş. Koyun anneme “korkma” demiş. “ben bayram dedeyim kapını sürgülemeye gerek yok ben seni gözlüyorum, koruyorum” demiş (KK189).

Motifler: Rüyada görülme, kişilerle konuşarak varlığını belli etme, ışık şeklinde kendini belli etme, hayvan kalıbına (koyun) girme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dede’ye sağlıklı olmayı dilemek ve bebek istemek için gelinir. Yatırda uygulanan ritüeller arasında çaput bağlamak ve mum yakmak oldukça yaygındır (KK189). Bunun dışında hayır olarak yemek ve katmer dağıtılır.

Dedeleri rüyasında görenler çocuklarının isimlerini onların rüyada söylediği isimlere göre vermektedir (KK66).

II.20.2. Külahlı Baba Türbesi

1. Adlandırma: Başında külâh bulunduğu için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Narlıdere ilçesi, Kızıldağ mevkiinde yer alan Küleflî düzlüğünde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Külahlı Baba, Yanyatır ocağına bağlı diğer yatırlarla aynı mevkide bulunmaktadır. Tanyu’nun verdiği bilgiye göre diğer yatırlar tek odacıklı olmasına rağmen Külahlı Baba Türbesi sekiz odacıklıdır (Tanyu, 2007: 277).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Külahlı Baba’nın menkıbevi hayatını Yanyatır Ocağı’yla bağlantılı olarak ele almak gerekmektedir. Adana’da yaşamış olan Durhasan Dede’nin neslinden olan Hızır Dede’nin Narlıdere’ye gelerek yerleşmesiyle Narlıdere Tahtacı Türkmenleri oluşmuştur. Bu bölgede Kuş Baba, Teke Baba, Külahlı Baba ve

Sucak Baba gibi yatırlar da bulunmaktadır. Külahlı Baba da içlerinde en çok ziyaret edilen yatırlardan birisidir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Narlıdere Yanyatır Ocağı'na bağlı türbe ve yatırların ziyaretleri bir arada ele alınmalıdır. Buradaki yatırların ziyaretleri yapılırken Tanyu'ya göre ziyaret adabına uyulmaktadır. Üç gün sürecek ziyarette kıyafetlerin yeni ve temiz olmasına özen gösterilir. Yolda dinledikleri yerde saz çalar, nefes söyler ve sema yaparlar. Türbedeki zata hürmet etmek amacıyla ona karşı “ Esselamu aleyküm ey erenler, can gözüyle daim hakkı görenler, dünya varlığını terkin kılanlar (teveffeni müslimen ve el hiknı bis-salihin) Bercemal-i zat-i pak” şeklinde seslenilir. Ziyareti tamamlarken Yatırın başucundan başlayıp dilek dileyerek evciğin her yanına niyaz eder ve yine diz üstü sürünerek dışarı çıkar. Yatırın eksiği gedği varsa onarılır. Sonrasında dışarıda kurbanlar kesilir ve dedenin işaretiyle ceme başlanır (Tanyu, 2007: 277-278). Günümüzde de Narlıdere Tahtacıları ve çevre il ve ilçelerden gelen başka Tahtacı köyleri ocağı ziyaret ederken yatırları da ziyaret etmektedir.

II.20.3. Nesimi Baba Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Narlıdere ilçesi, Narlı Mahallesi, Kazançoğlu Sokak'ta yer alan “Narlıdere Belediyesi Kültür Evi”nin bahçesinde yer almaktadır. Eski bulunduğu yer olan Dede Çıkmazı Sokak'ta bina yapılırken mezar toprakla beraber taşınarak bu bahçeye nakledilmiştir.

3. Mimari Yapısı: Dede'nin iki ziyareti bulunmaktadır. Eski bulunduğu yerde bir ev duvarının üstünde bir oyuk ve mum kalıntıları yer almaktadır (Umar, 1995: 76). Oyuğun olduğu kısım üste doğru siyaha boyanmıştır. Duvarın üstünde “Nesimi Baba”, “Ey yolcu, hakir görme sen bu yatırı, kendini göstermiştir büyüktür hatırı” şeklinde tabelalar asılıdır. Nesimi Dede mezarının yeni makamında ise yanında Bayram Dede'nin mezarı yer almaktadır. Narlıdere Belediyesi Kültür Evi temsilcisi Merih Tamay'ın çabalarıyla eski yerlerinden buraya taşınan mezarlar kültür evinin bahçesinin iç kısmında yer almaktadır. Bahçenin dış kısmında ise mezarlara paralel olarak

duvarlarda birer oyuk ve mum yakma alanı bulunmaktadır. Sokağa bakan bu kısımda da oyukların yanında dedelerin isimlerinin yer aldığı tabelalar vardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Nesimi Baba'nın tarihi-menkıbevî kimliği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Mezarında mum yanmamasına rağmen geceleri mezarın etrafında ışıklar saçıldığı görülmektedir (KK108).

Motifler: Işık yanması sonucu varlığını gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Hem eski ziyarete hem de yeni makama perşembe akşamları gelerek mum yakma uygulaması devam etmektedir (KK66). Ziyaretçiler çoğunlukla kadındır. Kültür evinin bahçesindeki demirliklere bez, çaput bağlandığı gözlemlenmiştir.

II.21. ÖDEMİŞ

II.21.1. Aydınöğlu Mehmet Bey Türbesi

1. Adlandırma: Aydınöğlu Beyliği kurucusu Mehmet Bey'in mezarı bulunduğu için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Ödemiş ilçesi, Birgi Mahallesi, Aydınöğlu Mehmet Bey Camii'nin arkasında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Türbenin yapımında dış duvarlarda mermer, içte kubbede ve geçişlerde tuğla malzeme kullanılmıştır. Kübik gövdeli türbenin üzeri kubbe ile örtülüdür Kubbesi sekizgen şekilli kasnağa sahip türbenin kubbesi kübik bir gövdeye sahiptir. Üst kısımda yer alan dikdörtgen kısımda türbenin kitabesi yer almaktadır. Doğu, batı ve kuzey cephelerde pencereler bulunmaktadır. Türbede yatanların önemli kişiler olması, iç süslemesini de etkilemiştir. Kubbe çini mozaik ve sırlı tuğlalarla bezenmiştir (Gençsoylu, 2009: 35-37). Türbe 1334 senesinde Aydınöğlu Mehmet Bey tarafından inşa ettirilmiştir (Cantay, 2002: 34). Türbe içinde Aydınöğlu Mehmet Bey, İsa Bey, Bahadır Bey ve Gazi Umur Bey'e ait dört adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarlara ait bilgiler mezar başlarında yer almaktadır. Mezarların üstleri bordo örtülerle örtülmüştür.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Germiyanogulları Beyliğinde subaşı olarak görev yapan Mübârizeddin Gazi Mehmet Bey, ilk olarak Aydın ve çevresinin fethi için Sasa Bey'e yardım etmiş, ardından da bu toprakları ele geçirmiştir. İzmir'in Müslüman ahalisi ve Selçuk, Tire, Sultanhisar ve Bodemya'yı ele geçiren Mehmet Bey, toprakları oğulları arasında bölüştürüp en küçük oğlu ile Birgi'ye yerleşmiştir. Kendisinin ölümünden sonra oğlu Umur Bey, İzmir'i ele geçirip toprakları genişleterek beyliğin başına geçmiştir (Merçil, 1991: 239-240).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Mehmet Bey ile ilgili halk arasında şöyle bir rivayet anlatılmaktadır: Kral Kızı efsanesi: Bizans zamanında Birgi'nin Bizanslı yöneticisinin kızı Aydınoğlu Mehmet Bey'e âşık olur. Aydınoğlu Mehmet Bey buradaki kaleyi fethedeceği zaman kız Mehmet Bey'e kaleyle ilgili bilgi vererek kalenin anahtarını verir. Kaledeki insanlar kral kızının ihanet ettiğini öğrenirler. Bunun üzerine kız da kendisini kaleden aşağıya atar. Aydınoğlu Mehmet Bey de kendisi öldükten sonra kızın mutlaka yanına gömülmesini ister. Rivayete göre atladığı yerde kızın ayak izleri çıkmıştır (KK183).

Motifler: Ayak izi (A901).

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe, cami hocası tarafından düzenli olarak temizlenmektedir. Birgi'yi ziyaret eden herkesin geldiği türbelerden olan Aydınoğlu Mehmet Bey Türbesi, daha çok turistik bir nokta olarak dikkat çekmektedir. Ziyaretçiler türbede dua etmektedir. Bölgede yer alan Birgi ziyaretinin yanında bu türbe sadece tarihi özelliği ile öne çıkmaktadır ve insanların daha çok görüp fotoğraf çekmek istedikleri bir mekân haline gelmiştir.

II.21.2. Çoban Dede Türbesi

1. Adlandırma: Mesleği dolayısıyla bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Ödemiş ilçesi, Hürriyet Mahallesi, Beşgöz Caddesi üzerinde yol kenarında bulunmaktadır. Türbenin yanında bir cami de bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Türbe, sekizgen planlı ve üzeri sekiz yüzlü bir külahla örtülü blok ve kırma taşlarla inşa edilmiş sade bir yapıdır. Kuzey, güney ve batı bölümlerinde pencere açıklığı yer alan türbenin doğu bölümünde bir kapı yer almaktadır (Daş, 2013:

50-51). Doğudaki demir kapıdan girildiğinde önce girişte bir merdiven sahanlığına inilir ve iki basamak çıkılarak türbeye girilir (Başaranbilek, 2015: 99). Türbenin ortasında lahit tipinde bir mezar bulunmakta ve lahitin üzeri doldurularak sanduka görünümü verilmeye çalışılmıştır. Mezarın baş ve ayakucunda kitablesiz taşlar bulunmaktadır. Kavuk tipinde bir başlık şeklinde olan başucu taşı sonradan oraya konmuş olmalıdır. Yapı, mimari özellikleri bakımından Aydınogulları dönemi yapılarına benzemekte olup beylikler devrine tarihlendirilebilir (Daş, 2013: 53-54).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbenin kuzey cephesinde yer alan levhada “Sungurlu Cüneyd Bey Türbesi” yazılıdır ve levha açıklamasında Aydınoglu Cüneyd Bey hakkında bilgiler yer almaktadır. Emin Başaranbilek’in aktardıklarına göre, Kurtuluş Savaşı’nı takip eden dönemlerde Katırcı İsmail Ağa’nın oğlu Recep Bey burada metruk durumda olan türbeyi tamir ettirir ve akabinde burası dervişlerin ve halkın sürekli ziyaret ettiği bir yer haline gelir. 1 Ağustos 1925 tarihinde merasimle açılan türbenin başına türbedar olarak Hacı Sadullah Sudanî getirilir. Türbenin açılmasından itibaren halk Kızıl Ali Baba’yı ziyarete ve dileklerini dilemeye gelirler. Buranın vakıf arazileri çok olduğundan her gün civarda pilav yapıp halka dağıtılır. Fakat bu durum uzun sürmez çünkü 30 Kasım 1925’te “Tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması” hususunda çıkan kanunla bu türbe de kapatılır. İçinde sadece mezar bırakılan türbenin kitabe ve taşları sökülmüş, bina da bir süre topçu mermi deposu olarak kullanılmıştır. Türbe kapanmadan burayı ziyaret eden Halil Dural’ın kitabenin yazıları not aldığı defterindeki bilgilere göre türbede yatan şahısla ilgili “Kızıl Ali babaya Servet bu tarihi söyledi, Selçukîler zamanında inşa edilen Cüneyd-i Bağdadî Kızıl Ali Baba” dizeleri yer almaktadır (Başaranbilek, 2015: 103-104). Cüneyd-i Bağdadî’nin bu bölgede yaşamamış olması, Kızıl Ali Baba’nın Bağdadî’nin bir müridi olabileceği ihtimalini doğursa da tarihi kayıtlarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Halkın Çoban Dede olarak bildiği bu türbenin Sungurlu Cüneyd Bey’e mi yoksa Kızıl Ali Baba’ya mı ait olduğu yapılacak araştırmalar ile netliğe kavuşacaktır.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Çoban Dede ile ilgili ise halk arasında anlatılan bir menkıbe bulunmaktadır: “Bu Çoban Dede Ödemiş’te oturan bir ağanın çok sevdiği çobanymış. Çoban koyunları otlatırken, koyunlardan biri, sürüden ayrılıp Birgi

tarafına kaçmış. Çoban da bunu yakalamak için arkasından gitmiş gitmiş sonunda koyunu Birgi'de yakalamış. Mübarek ya koyuna kızcağızı yerde “ey koyun ben yoruldum ama sen benden daha çok yoruldun...” deyip kucagina almış. Sonra da Ödemiş’e getirmiş. Ölünce de mezarını böyle yapmışlar (KK101).

“Yanında çalıştığı Ağa, hac farizesini yerine getirmeye gitmiş. Bir gün Ağanın hanımı evde çörek yapmış ve sofraya getirmiş. Çöreklerden yerlerken Hanım: “Ah gidi. Ağa bu çörekleri çok severdi şimdi olsa da yese” diye söylenince çoban: “Yarın biraz daha yap da ben ağaya götürüp geleyim” demiş. Hanım çobanın bu sözüne gülmüş ama yine de tekrar çörek yapmış. Ağa Hac’dan dönünce: “Eline sağlık hanımcığım çörekler kadar güzel olmuştu ki. “ diye duygusunu belirtince çobanın sıradan bir kişi olmadığı gerçeği ortaya çıkmış”.

“Çoluk çocuğu olmayan bir akrabam var mahalle komşularımızdan biri: “Çoban dedeye gidersen çocuğun olur” demiş. Biz de on kadar hanım toplandık ve Dedeye gittik. Giderken kurabiye de yanımızda götürmüştük. Önce aşır sonra mevlit okuduk. Kurabiyeyi bulunanlara dağıtmak için paketi açmaya yeltendiğimde kubbeden tıkr tıkr kurabiye dökülmeye başladı. Bu olay karşısından korktuk ve kurabiyeleri Dedenin başucuna bıraktık ve evimize döndük daha sonra dede rüyama girdi ve dedi ki: “Neden kurabiyelerden yemediniz, şayet kurabiyelerden yeseydiniz, dilek sahibi de yiyecekti ve mutlaka çocuğu olacaktı” (Köksal, 1994: 160).

Motifler: Hayvanlarla konuşma, tayy-i mekân, rüyada görülme, kişilerle konuşarak varlığını gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Şehir merkezinde bulunması ve maneviyatına inanılması sebebiyle Birgi’den sonra yöre halkının en çok ziyaret ettiği türbelerden birisi de Çoban Dede Türbesi’dir. En çok Cuma günleri olmakla birlikte haftanın her günü ziyaretçisi vardır. Adak adamak için gelenler daha çok kadın ziyaretçiyken, erkek ziyaretçilerin çoğu camiye namaza gelenlerdir. Eskiden yağmur duası yapılmakta imiş (Köksal, 1994: 161). Fakat günümüzde bu gelenek uygulanmamaktadır. Türbe ibadet edilmesine uygun şekilde donatılmıştır. Yerlerde halı ve seccadeler bulunmaktadır, namaz kılmak ve dua etmek için gerekli kıyafetler ve kitaplar hayırseverler tarafından bırakılmıştır. Türbede yatmak veya dinlenmek için bir döşek yer almaktadır. Mezarın

üzerine seccade, yemeni, tespih, kıyafet gibi eşyalar bırakılmıştır. Türbe içindeki pencere demirlerine bez bağlanarak dilek dilenmektedir. Türbe; şifa bulmak, çocuk sahibi olmak, iş ve okulda başarılı olmak vb. gibi sebeplerle ziyaret edilmektedir.

II.21.3. Davut Dede Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Ödemiş ilçesi, Konaklı Mahallesi'nde Davut Dede Yolu bağlantısının sonunda bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Konaklı'nın ormanlık alanında bulunan iki mezardan oluşan ziyaretgâh sonradan eklenen ibadet yeri, çeşme ve kurban kesim alanıyla genişletilmiştir. Bu eklemeler Yusuf ve Şahibe Gönen adına hayrat olarak yapılmıştır. İki mezar da normal insan boyundan oldukça uzundur. Mezarlarda kavuk şeklinde iki mezar taşı bulunmaktadır. Mezarlardan birinde Şeyh Davud diğesinde ise Şeyh Dede ifadesi yazılıdır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Halk arasında Davut Dede'nin Aydınogulları'nca fethi sırasında savaşmış bir alperen olduğu bilinmektedir. Durma'nın verdiği bilgilere göre Davut Dede'nin vakıf adı "Davud Apa Mahmud" dur ve Kara Davud Bey olarak bilinir. Özellikle Konaklı'nın ele geçirilmesinde rol oynadığı için onun adına burada bir zaviye kurulmuştur. Karaman bölgesinden buraya savaşmaya gelmiştir (Durma, 2013: 133). Diğer mezarın da onun komutanı Şeyh Dede'ye ait olduğu düşünülmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Davut Dede askermiş, burayı düşmandan kurtarmak için savaşmış. Ölünce de mezarı buraya yapılmış (KK71).

Motifler: P461. Asker.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbeye Ödemiş, İzmir ve Aydın'dan ziyaretçiler gelmektedir. Mevlit okunacağı zaman kadınlar toplanıp türbenin orada mevlit okumaktadır. Ayrıca normal orada oturup maneviyatından faydalanmak isteyenler de gelmektedir. Bunun dışında ev sahibi olmak, çocuk sahibi olmak, iş sahibi olmak gibi çeşitli dilekleri olanlar da gidip dua etmekte ve mum yakmaktadır (KK71). Adak adayanların adaklarını kesmesi için gerekli alan vardır. Ayrıca her sene Ramazan ve

Kurban bayramını takip eden günlerde halk arasında panayır şeklinde Davut Dede Şenlikleri düzenlenmektedir.

II.21.4. Elif Dede Yatırı

1. Adlandırma: Kadın bir eren olup adının Elif olduğu bilinmektedir.

2. Yeri ve Konumu: Ödemiş ilçesi, Birgi mahallesi Akmescit Sokak'ta yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Yol ortasında kalmış taş mezar şeklindedir. Hemen ilerisinde onun adına ait bir çeşme bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Horasan erenlerinden kabul edilen Akmescit Dede, yerel halkın dilinde Elif Dede olarak anılmaktadır. Bazı kimseler onun kadın bir evliya olduğunu düşünmektedir (KK183).

5. Türbe-Yatırı ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yatır çevresinde inanç ve uygulamalar tespit edilememiştir.

II.21.5. Evliyabaşı Türbesi

1. Adlandırma: Çok fazla mezarın olmasından dolayı evliyaların başı adını almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Ödemiş ilçesi, Bademli Mahallesi'nde Eski Mescit denilen Evliyabaşı Mescidi'nin bahçesinde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Tek bir binadan oluşan mescidin bahçesinde beş adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarların baş ve ayak taşları farklı ebatlarda olup hepsinin üzerinde yeşil örtü bulunmaktadır. Dış koruması olmayan türbenin çevresi mescidi de içine alan demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Mezar taşları yıpranmıştır ve yosun tutmuştur. Behçet Galip Yavuz'un verdiği bilgiye göre mezar taşları Bizans karakterlidir (Yavuz, 2009: 58). Türbe ve mescit, 2008 senesinde İl Özel İdaresi ve Bademli Belediyesi'nin katkılarıyla restore edilmiştir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbe bahçesi içerisinde beş adet mezar bulunmakta fakat bunların sadece dört tanesinin ismi bilinmektedir. Hacı Gamiş, Derviş Mehmed, Hacı Bilal ve Derviş Mehmed oğlu Nuri isimlerini bildiren Yavuz, bu kişilerin yaklaşık 650 yıl önce Bizans egemenliğinden çıkıp gelen 5 Türk yiğidine ait olduğunu belirtmiştir (Yavuz, 1993: 8). Halk arasında da beş tane şehidin mezarı olarak bilinmektedir (KK65).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Mescidi görmeye gelenler türbede yatanlar için de dua etmektedir. Mescit içinde mevlit okunarak namaz kılınmaktadır (KK2). Türbe tarihi yapısı bakımından Bademli'yi ziyarete gelenlerin ilgisini çekmektedir. Bunun dışında özel bir uygulama yoktur.

II.21.6. İmam Birgivi Türbesi

1. Adlandırma: Ünlü İslam âlimi İmam Birgivi'nin mezarının bulunması sebebiyle bu bölge Birgivi Kabristanı olarak anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Ödemiş ilçesi, Birgi mahallesi, İmam Birgivi Kabristanlığı'nda yer kalmaktadır.

3. Mimari Yapısı: İmam Birgivi'nin mezarının da olduğu İmam Birgivi Kabristanlığı, Osmanlı döneminde Böken Mezarlığı olarak da anılmaktadır. Mezarlık içerisinde hem Osmanlı döneminde önemli görevler üstlenmiş kişiler hem de Birgi halkına ait mezarlar yer almaktadır. Kabristanın odak noktası İmam Birgivi Mehmet Efendi ve oğlu Müderris Fazlullah Efendi'nin kabirlerinin yer aldığı bölümdür. Çevresi demir parmaklıklara çevrili kare bir alanda iki taş mezar yer almaktadır. Mezarların Arapça ve Türkçe olarak kitabeleri bulunmaktadır. Ayrıca baş ve ayakucu taşları da yerindedir. Mezarların üzerinde yeşil türbe örtüsü serilmiştir. Her iki mezarın başında çok uzun birer ağaç yer almaktadır. Kabristanın ilerisinde Ödemiş eşrafından İbrahim Çiftçi 1998 senesinde İmam Birgivi Külliyesi'ni inşa ettirmiştir. Bu külliye ibadet etmek, Kur'an eğitimi almak, mevlit okumak, sohbet ve toplantı düzenlemek gibi birçok ritüelin uygulanmasına fırsat sağlamaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Ünü, İzmir’le kalmayıp Türkiye ve hatta dünyada bilinen bir İslam bilgini olan İmam Birgivi, hayatının belli bir döneminden sonra Birgi’ye gelerek ilim ve irşad faaliyetlerine devam etmiş ve burada vefat etmiştir. Gerek yazdığı eserler, gerekse ilim dünyasına kattığı fikirleriyle İslam dünyasında çok önemli bir konumda olan Birgivi üzerine yazılmış yüzlerce hatta binlerce yazılı kaynak bulmak mümkündür.

İmam Birgivi’nin tarihi kimliği ile ilgili bilgiler şu şekildedir. İmam Birgivi, Balıkesirli bir âlim olan Müderris Pîr Ali’nin oğlu olarak 27 Mart 1523’te Balıkesir’de dünyaya gelmiştir. Asıl ismi Takıyüddin Mehmet’tir (Düzenli, 2000: 228-229; Yüksel, 1992: 191-192).

Babasının bir müderris olmasında dolayı ilk eğitimini onun yanında aldı. Babasının gayretleriyle hafız oldu. Ondan sonra babasının isteği üzerine İstanbul’a Semaniye Medresesi’nde eğitim almak için gönderildi. İstanbul’daki çeşitli medreselerde Küçük Şemseddin Efendi, Ahîzâde Mehmed Efendi ve Abdurrahman Efendi gibi dönemin ünlü âlimlerinden dersler alarak eğitimini tamamladı. Eğitimlerin ardından hocası Kadıasker Abdurrahman Efendi’nin aracılığıyla bazı medreselerde hocalık ve akabinde Edirne’de Kassâm-ı askerî görevlerinde bulundu. Bulunduğu görevlerde halka her zaman Kur’an ve sünnete uymalarını vaaz etmiş, bid’at ve batıl itikadlardan uzaklaşmalarını tembihlemiştir. Hatta adaletsizlik, eşitsizlik ve rüşvetle ilgili üzerine yazılar yazan Birgivi, Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Kadı Bilalzâde gibi dönemin ünlü bilginlerinin para vakfetmek hususunda verdikleri fetvalara karşı çıkmış onlara reddiyeler yazmıştır (Yüksel, 1992: 192; Arslan, 1988: 52).

Uğraşlarına rağmen halkın bidatlardan vazgeçmediğini gören Birgivi, Edirne’den İstanbul’a geçerek Bayramiyye tarikatı şeyhi Abdullah Karamânî’ye bağlanarak inzivaya çekilmeyi tercih etmiştir. Karamânî, ders ve irşad faaliyetleri için Birgivi’yi, II. Selim’in hocası Birgili Ataullah Efendi’nin Birgi’de inşa ettirdiği Darülhadis’te müderris olarak atadı (Arslan, 1988: 53). Böylece Takıyüddün Mehmet Efendi’nin hayatında Birgi defteri açılmış oldu. Burada ömrünün sonuna kadar tedris, irşad ve telif faaliyetleriyle meşgul olan Mehmet Efendi de Birgili anlamına gelen Birgivî ismiyle anılmaya başladı.

Cesur ve dürüst tavrıyla okları üzerine çektiği gibi pek çok kesimin de saygısını kazanan İmam Birgivi, her alanda yanlış yapanların karşısında olmuş ve onları eleştirmekten çekinmemiştir. Birgivi, İslam kurallarının tam uygulanmasıyla adaletin hüküm bulacağı ve insanların şeriata göre yaşaması gerektiğini savunmuş; rüşvet, adam kayırma, haksız yere makam ve mansıb verilmesi, cehaletin ve bid'atların artması hususlarında da en çok sesini çıkaran âlimlerden biri olmuştur. Kendi eserlerinde de fikirlerini anlatan Birgivi, özellikle et-Tarîkatü'l-Muhammediyye adlı eserinde din, ahlak ve tasavvuf ile ilgili görüşlerini çok açık ifade etmiştir. Bunun dışında gramer, fıkıh, akaid, tefsir-kıraat ve hadis alanlarında da pek çok Arapça ve Türkçe eseri bulunmaktadır.²⁴ İmam Birgivi 1573 senesinde İstanbul yolcuğu sırasında vebaya yakalanmış ve yolculuk esnasında vefat etmiştir. Cenazesi Birgi'ye getirilerek bugünkü yerine defnedilmiştir.

5. Türbe-Yatırı ile İlgili Anlatılar: Halk arasından anlatılan bir rivayete göre Birgivi İstanbul yolunda ölüyor, havalanıp geri buraya altı tane tabut getiriyorlar. Tabutun biri altın kaplama, biri çelikten, biri mermerden, biri tahta ama en iyisi, biri de en çürük tahtadan tabut yapılmış. Ama onların hepsine itiraz ediyor. En kötü en eski tabutun içine yatıyor ondan sonra buraya gömülüyor. demiş ki ben gömüleceğim benim mert ağalarım, insanların burada para kazansın (KK64). Gerçekten Birgi halkı Birgivi Efendi sayesinde geçimlerinin rahat olduğuna inanmaktadır.

Bir gün Mehmet Birgivi efendimizin oğlu oyun oynuyormuş. Bir güvercin görmüş sapanla onu vurmuş. Yaralanan güvercin de oradan kaçmış. Çocuk eve gittiğinde babasını kötü görmüş demiş ne oldu baba sana? Birgivi de açmış omuzunu demiş sen beni vurdun. Ben bugün namaza Mekke'ye gittim uçarak dönerken sana rastladım sen de beni vurdun demiş (KK65).

²⁴ İmam Birgivi hakkında hazırlanan eserlerden bazıları için bkz. Ahmet Turan Arslan. (1992). *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat; Musa Duman. (2000). *Birgili Muhammed Efendi, Vasiyyet-name*, İstanbul: R Yay.; M. Hulusi İşler (1959). *İmam Birgivi Hayatı-Eserleri*, İzmir: Mehşer Matbaası; Nihal Atsız (1966). *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Yay.; Mehmet Demirci. (1994). "Birgivi ve Tasavvuf". *İmam Birgivi Sempozyumu Bildirileri*. (Haz. Mehmet Şeker), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. ss: 59-66; Huriye Martı. (2011). "Et-tarikatü'l-Muhammediyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.40, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.; Emrullah Yüksel, (1992). "Birgivi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. VI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., ss. 191-192; Yaşar Düzenli (2000). "Balıkesir'li Bir Osmanlı Aydını İmam Birgivi." *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, ss. 228-247.

Bir rivayete göre Yunan askeri burayı yakmak istemiş, her yer yanmış da burası yanmamış. Komutan emretmiş ağacı kesin diye kesen askerin gözü düşmüş çıkmış buraya düşmüş (KK42).

Motifler: Öldükten sonra yeniden dirilmiş görülme, mezarının yerini kendisi belirleyerek varlığını gösterme, kuş donuna girme, tayy-i mekân, kutsal ağaç (V1.7.1).

6. İnanç ve Uygulamalar: İslam dünyasının büyük âlimlerinden biri olarak kabul edilen İmam Birgivi, yazmış olduğu eserlerle her daim bid'at ve cehalete karşı çıkmıştır. Özellikle türbelerde mum yakılması, para ile Kur'an okutulması gibi adetleri kesin bir dille tel'in etmiş, yapılmaması konusunda uyarmıştır. Ziyaret inancını da gereksiz ve batıl görmekte, kendisi de kesinlikle türbesinin yapılmasını istememektedir. Buna rağmen İmam Birgivi'nin makamı her hafta binlerce insan tarafından ziyaret edilmektedir.²⁵ Öyle ki burası belediye tarafından aynı zamanda bir mesire yeri şeklinde düzenlenmiş ve adak kesimi için bir kasap bile görevlendirilmiştir. İsteyenler adaklık hayvanını bu kasaptan temin ederek ona kestirtebilmektedir. Havva Gözgeç yaptığı araştırmasında buraya gelen kadınların çoğunun dilek dilemenin yanı sıra maneviyatlarını da güçlendirmek amacıyla geldiğini tespit etmiştir (Gözgeç: 2017: 44). Bu durum İmam Birgivi'nin âlim ve din adamı kimliğinin bilinmesinden de kaynaklanmaktadır.

Burası yöre halkının turizm faaliyetleri sayesinde geçimini sağladığı bir yer haline gelmiştir. İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesi'nde olduğu gibi yerli esnaf satış alanları kurmuş ve burada dini malzemelerin ve yöreye özgür ürünlerin satışını yapmaktadır. Bu durum hem yerel ekonomiye bir katkı hem de bölgenin tanıtımı açısından ziyaret yerlerinin önemli işlevlerinden birini oluşturmaktadır.

Ailesiyle birlikte burada yıllardır satış yapan Gülizar Yatağan, türbe ziyaretleri ile ilgili şu bilgileri aktarmıştır: Buraya en çok ilkbahar ve yaz aylarında ve hafta sonları gelen olur. Bazen arabalarla bazen de kabileler turla otobüsle geliyorlar. Özellikle İzmir, Aydın ve Nazilli taraflarından çok gelen oluyor. Bazen de başka şehirlerden geliyorlar.

²⁵ İmam Birgivi'nin makamını ziyaret eden kadınlarla ilgili yapılan ayrıntılı çalışma için bkz. Havva Gözgeç. (2017). *İnanç Turizmi Kapsamında İmam-ı Birgivi Türbesi'ni Ziyaret Eden Kadınların İnanca İlişkin Beklenti ve Deneyimlerinin Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kim ne adağı varsa onu getiriyor kesiyor. Ne adamışsa koyun, dana, horoz, tavuk artık ne adadıysa. Burada kasap var istersen ona kestiriyorsun aşağıda yemek yerleri var orda pişirip dağıtıyorlar. Kimisi de mevlüt yapıyor sonra burada kestirip hayır kurumuna veriyor artık o kişinin bileceği iş. Çikolata, lokum şeker dağıtan da oluyor. Seccade, tespih vb. getirenler de camiye bırakıyor. Bazen hayır olsun diye para bırakıyorlar bana da veriyorlar. Mesela Tire Bayındır tarafından çocuk mevlüdü yapmaya gelen çok oluyor. Bebek dilemiş burada, bebeği olunca gelip mevlüdünü burada yapıyor. Bazen rüyasında gören oluyor böyle uzun boylu topak yüzlü bembeyaz sakallı gördük diyorlar. Burada çok açık giyinmek, müzik açmak ve içki içmek yasak. Yapanlara dede kızıyor (KK65).

Burada çalışan Belediye görevlisi Engin Oğuz da gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır. Buraya her türlü dilek için geliyorlar. Mesela araba alıyor geliyor adağını burada kesiyor. Ya da çocuğu olmuş burada mevlüt yaptırıyor. Mesela 15 yıldır çocuğu olmayan biri burada etmiş çocuğu olmuş buraya geliyor adağını kesiyor. Ya da hastası olan oluyor mesela oğlum çok içki içiyor kurtulsun diye geldik dua ettik şimdi daha iyi oldu dedi. Adağını adayanlar kesince bize bırakıyorlar. Belediyenin tespit ettiği fakirler listesi var biz ona göre onlara dağıtıyoruz zabıtaıyla. Bazen kişiler kendi getiriyor kurbanını beslemiş oluyor bazen de burada satın alıyorlar. Bir Pazar günü burada yaklaşık on-on iki adaklık kurban kesiyoruz: Bahar aylarında hafta sonları buraya bin-bin beş yüz kişi kadar insan gelir hafta sonları özellikle. Herkes kanlı kurban kesmiyor. Bazen yemek getiren, tavuk pilav dağıtan, bisküvi kar helvası alıp dağıtan da var. Burası en çok Kadir Gecesi kalabalık oluyor. Sabah kadar insanlar ibadet ediyor. Kurban Bayramı'nda da kurbanlar burada kesiliyor. Buraya arka arkaya gelen de çok oluyor mesela bir adamın sekizinci oğlu olacaktı öncekiler için de hep adak adamış bunun için de gelmiş (KK41).

Kasap olarak görev yapan İsmail Kiremitçi de adak kurban alma ve kestirme işlerini erkeklerin yaptığını, geri kalan temizleme, pişirme ve dağıtma işlerini de kadınların yaptığını dile getirmiştir. Özellikle hayır dağıtmak için kadınlar çok fazla gelmektedir. Yemek yapacak olanlar sabahtan geliyorlar hazırlıklarını yapıyorlar beni arıyorlar. Dana, kuzu, horoz tüm kesim işlemlerini ben yapıyorum. İleride bir dam var, içinde on-on beş daha hayvan bulunur. Ben burada olmadıgımda numaramdan arıyorlar

geliyorum. Adağı olan kişiyle birinci derece akrabaları yemiyor, getirdikleri insanlara ve gelenlere veriyorlar (KK98).

İmam Birgivi mezarının yanında yer alan mezarlardan birine kulağını dayayarak oradan kalp sesi duymayı beklemek de mezarda yatanın hala canlı olduğunu kabul eden bir inanç unsurudur. Günümüzde ziyaretçiler birbirinden görerek bu uygulamayı gerçekleştirmekte ve kulaklarını dayadıklarında gelen sesin “güm güm” şeklinde kalp sesine benzer bir ses olduğunu iddia etmektedir (KK65, KK37).

Burada insanlar karşı ağaca taş attıklarında ve taş orada kaldığında dileklerinin kabul olacağına inanıyorlardı (KK134). Günümüzde bu ağaç kesildiği için bu uygulama devam etmemektedir.

Yapılan görüşmelerde, Birgivi ziyaretine gelenlerin çoğunun amacının dua edip dilek dilemek olduğu görülmektedir. Aşağıdaki bölümde yapılan görüşmelerden örnekler bulunmaktadır:

Abdest alıp namaz kıldım, amacım Birgivi efendiyi ziyaret etmek. Dilek dilemiyorum. Buraya düzenli olarak geliyorum (KK128, KK57).

Ben buraya sürekli geliyorum. 15 gün en fazla üç haftada bir gelirim. Sadece namaz kılar dua ederim, istediğimi Birgivi aracılığıyla Allah’tan isterim. Adak adamam o yanlış (KK25).

Mezarın başına bir para yapıştırdım ve bu para tuttu. İnanç meselesi. Mesela yaşadığım bazı olaylardan kurtulursam bir dana keseceğim ve etinden bir gram yemeden burada dağıtacağım (KK26).

Buraya her fırsat bulduğumda gelirim namaz kılıp dua ederim, Adakta bulunmam, ondan dilemem. Bunlar çok yanlış şeyler (KK56).

İmam Birgivi çok büyük bir zat, zamanının önemli hocalarından. Biz de her insan gibi dua ettik, ufak şeyler diledik (KK1). Benim buraya dördüncü gelişim şimdi tuttuğum dileğim kabul olursa ben de gelip lokum dağıtacağım (KK37).

Buraya her gün gelirim. Ben bir kere dua ettim, ertesi gün oldu bu kadar hızlı olacağını ben de beklemiyordum. Ben ruhuna dua etmek için gidiyorum özel bir dilek için gitmiyorum ama dilediğimde kabul oluyor. Her türlü adak için geliyorlar çocuk ev iş diye. Çoğu da dileği kabul oldu diye tekrar gelip hayır yapıyorlar. Dileklerin

gerçekleşmesi için dua ediyorlar, tespih alıyorlar, o tespihe üç kulhuvallah bir Elham okuyup camiye bırakıyorlar (KK191).

Ben burada çalıştığım için her gün gelip geçerken dua ederim. Şimdiye kadar evlilik çocuk ve ev gibi dileklerde bulundum hepsi gerçekleşti. Gelenler de taşlardan ev yapıyor, toprağa resmini çiziyor. Çaput bağlayan oluyor, kundak yapıp asanlar oluyor (KK91).

Burası Birgi'mizin en büyük yatırı. Dileyenlerin hepsinin duası kabul oluyor. Adak adayanlar da gelip burada kesmek zorunda. Kanı burada akıtacaksın ama kurbanını sen yemeyeceksin. Benim de sıkıntılarım vardı. Eğer dedim bu sıkıntılardan kurtulursam horoz keseceğim. Kurtulduğum zaman burada kestirdim, birine verdim (KK64).

Biz Tireden geldik. Bir ay evvel başımızdan bir sıkıntı geçmişti. Geçerse Birgi'de mevlütlü yemek adamıştım. Dileğim gerçekleşince cemaatimizi aldık, araba taksi ile cemaatçe geldik. Önce mevlüdümüzü okuttuk şimdi de koyunumuzu kestirdik pilavlı etimizi dağıtıyoruz. Pişcek olanı veriyoz, pişmicek olanı koyup veriyoz. Dua etmek için Tire'den hep geliriz buraya. (KK88).

II.21.7. Hatuniye/Ümmü Şah Sultan Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Ödemiş ilçesi, Birgi Mahallesi, Fatih Mehmet Bey Caddesi üzerinde Ulu Camii'nin güneyinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Altıgen kuruluşa sahip türbenin dışı taş ve tuğla ile örülüdür. Bu özelliğiyle Anadolu'daki altıgen türbelerin ilki olma yönünden önem taşıyor. Giriş cephesi dışındaki tüm cephelerde tuğladan yuvarlak kemerli bir pencere vardır. Güney-batı yönündeki giriş kısmında mermer bir seki ile yükseltilmiş sivri bir kemer bulunur. Basık giriş kemerinin üzerinde iki satır şeklinde inşa kitabesi yer almaktadır. İçeride kaba işçiliğe dayanan taş bir sanduka, onun üzerinde de yeşil bir örtü bulunmaktadır (İşeri, 1998: 34).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Ümmü Şah Sultan, Aydınoğlu Mehmet Bey'in kız kardeşidir. Kitabesinde “*Vaka'al-ferağu min bina'i hazihi't-türbetü'l-Hatuniyye*

Büniyet Aydın bir-avni'l-meliki'l-mu'in fi evayili'l muharremu'l muhterem sene aşretu ve seb'a-mie''yazısı bulunmaktadır. Burada Muharrem ayının son günlerinde vefat ettiği bilgisi bulunmaktadır. Ümmü Şah Sultan Türbesi ise 1310 (Miladi) senesinde Muharrem ayının son günlerinde inşa edilmiştir. (İşeri, 1998: 34; Gençsoylu, 2009: 39).

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Ziyaretçiler gelip geçerken dua etmektedir. Turistik bir yer olduğu için adak vb. uygulama yapılmamaktadır.

Gelen turistlerin ilgisini çekerek ziyaret ettikleri bir mekân haline gelmiştir. İzmir'deki sayılı kadın türbelerinden birisidir.

II.21.8. Musa Baba Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Ödemiş ilçesi, Bozdağ yolu üzerindeki Tekke köyünde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Köyün kurucusu olarak kabul edilen Musa Baba'nın mezarı köy camisinin bahçesinde yer almaktadır. Cami 1972'de yılında mezarı da içine alacak şekilde yapılmıştır. Cami bahçesinin üst kısmında kalan mezarda bir eski bir de yeni harflerle yazılmış mezar taşı bulunmaktadır. Yeni eklenen mezar taşında "Bu Tekke köyünün kurucusu Musa Baba Ruhuna Fatiha" yazısı bulunmaktadır. Mezarın üstü ot ve bitki doludur ve bakımsızdır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tekke köyünün kurucusu olarak kabul edilen Musa Baba, Evliya Çelebi Seyahatnemesi'nde "Erenler Sultan Ziyareti" olarak kabul gören Bektaşî Tekkesinin kurucusudur. Çelebi'ye göre Hacı Bektaş Veli ile Anadolu'ya gelen erenlerden biridir ve burada kurduğu tekkesinde 200 kadar müridi bulunmaktadır (Ekici-Gökçe, 2013: 131-132). Musa Baba'nın tekkesi Salihli ve Ödemiş arasında bir dinlenme noktasıdır ve gelen geçenler uğrayarak burada konaklamaktadır. Hatta Munis Armağan'ın verdiği bilgiye göre ünlü Hurufî liderlerinden Abdülmecid Ferište de Bektaşî Babası Musa Baba'ya sığınarak burada kalmıştır. Bu durum Bektaşî-Hurufî ilişkilerini de geliştirmiştir (Armağan, 2006: 294).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Musa Baba mezarının yer aldığı Tekke köyü ismini Musa Baba'nın tekkesinden almıştır. Fakat günümüzde bu tekkede sadece kalıntılar kaldığı için köyün adı da “Elmabağ” olarak değişmiştir. Günümüzde mezara bir ziyaret gerçekleştirilmemekle birlikte köy halkının yıllardır sürdürdüğü “Helviş Bayramı” geleneği sırasında Musa Baba da anılmaktadır. Her sene üç aylar başlarken çocuklara dini bilinci aşlamak için yapılan kutlamalarda hayır olarak keşkek, helva, tavuklu pilav ve ayran dağıtılmaktadır. Çocuklar için çeşitli etkinlikler düzenlenirken yöre halkı tarafından çocuklara hediyeler dağıtılmaktadır. Mevlit ve dualarla devam eden törende Muhtar Mehmet Ataş bu geleneğin 622 yıldır devam ettiğini ve Musa Baba tarafından başlatıldığını belirtmiştir (KK105).

II.22. SEFERİHİSAR

II.22.1. Hıdır Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Seferihisar ilçesi, Hıdırlık Mahallesi Hıdırlık Cami'nin arkasında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezar yapısı iki kişilik olarak inşa edilmiştir. Mezarın içinde ise bir mezar taşı ile sadece Hıdır Dede'nin naaşı yer almaktadır. Üstü açık kenarları demir parmaklıklarla çevrili bir alandır. Parmaklıkların üstünde “Hıdır Dede, Ruhuna Fatiha” yazısı bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tarihî-menkıbevî kişiliği hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Rivayete göre, eski bir hoca veya kadı olduğu ve Fatih Sultan Mehmet zamanında yaşadığı bilinmektedir (KK99, KK125). Bir başka rivayette ise askerken şehit olduğu ve adına sonradan Hıdır Dede dendiği şeklindedir (KK104).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bir rivayete göre bir kadının komşuları yatırın mezardan çıkıp ateş gibi havalandığını görmüş. Mezardaki havada ateş gibi süzülüyormuş. Bu uçan Hıdır Dede'ymiş (KK104).

Motifler: Havada uçma.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yatırın ziyaretçisi eskiye göre azalmıştır. Eskiden çoğunlukla mum yakılır ve dilek tutulurmuş (KK182, KK95, KK165) Eşi askerde olanlar ve ev isteyenler gelirmiş. Dilek dileyenler dileklerinin gerçekleştiğini ve yatırın ulu bir evliya olarak kabul edildiği bilinmektedir (KK82).

II.23. SELÇUK

II.23.1. Akıncılar Çiftliği Türbesi

1. Adlandırma: Çiftliğin adıyla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Selçuk ilçesi, Atatürk Mahallesi, Akıncılar Çiftliği'nin içinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kare planlı bir yapıdır. Kasnaksızdır ve dış duvarları Efes'ten getirilen mermerle yapılmıştır. Girişinde sivri kemerli mermer bir açık kapı vardır. İçerisinde mezar bulunmamaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Yapı, Çiftlik Cami olarak da bilinmektedir. Mimari özelliklerine bakılarak 14. yüzyıl yapısı olduğu söylenmektedir. Yapıda mezar bulunmadığından ve kitabe olmadığından kime ait olduğu bilinmemektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Bulunmamaktadır.

II.23.2. Artemision Türbesi

1. Adlandırma: Artemision tapınağının yakınında yer aldığı için bu adı almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Eski ismi Ayasuluğ olan Selçuk ilçesi sınırları içinde yer alır. Bellibaş'ın belirttiğine göre türbe, kuzeyde Artemis Tapınağı, batıda küçük hamam olarak anılan anonim hamam, doğuda askeri arazi ve güneyde Selçuk-Kuşadası otoyolu ile çevrelenmiştir. Türbe, Artemis tapınağının 80 m. kadar güneyinde yer almaktadır (Bellibaş, 2015: 53).

3. Mimari Yapısı: Salt yüksekliği 2,62 m. ve yarıçapı 2,21 m. olan tuğla kubbenin örttüğü tek mekândan oluşan ve mumyalık odası bulunmayan yapı, kübik gövdeli türbeler sınıflandırmasına girmektedir (Bellibaş, 2015: 65). İçinde iki adet

mezar ve bir adet bank bulunan türbenin dış çevresinde de bir mezarlık bulunmaktadır. 2009-2014 yılları arasında restorasyon çalışmaları yapılmıştır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbenin mimari özelliklerine bakıldığında 14.-15. yüzyıllarda yapıldığı ve Aydınoğulları Beyliği'nden Osmanlı dönemine dek kullandığı tespit edilmiştir. Ladstätter' e göre bir mezar yazıtı olmamasına rağmen kazıma yazıların varlığı ve türbenin yanında bulunan çocuk mezarlığı, türbede yatan kişinin hem Müslümanlar ve hem de Hristiyanlar tarafından saygı gösterilen, hem bu dünyada hem de ölümden sonra koruma ve şifa beklenen bir şahıs olduğunu göstermektedir (Ladstätter, 2015: 555). Türbede yatan kişiye dair bir bilgiye rastlanmamıştır lakin yapının anıtsallığı nedeniyle hükümdar ailesinden saygın birine ait olma ihtimali düşünülmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe Selçuk Artemis Tapınağı'nı ziyarette gelenler tarafından ziyaret edilmektedir. Türbede gerçekleştirilen özel bir uygulama bulunmamaktadır.

II.23.3. Ece Sultan Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Selçuk'a 12 km uzaklıktaki Sultaniye köyünde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Eğimli ve yüksek bir arazide bulunan mezarlığın içinde kare planlı düz çatılı kesme taştan yapılı türbedir (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi 5. 12. 2016).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Ece Sultan'ın Bektaşî erenlerden olduğu bilinmektedir. Türbede iki mezar bulunmaktadır. Ece Sultan'ın yanında yatan kişinin bir bayan olduğu fakat Ece Sultan'ın hanımı olup olmadığı bilinmediği köyde yaşayanlar tarafından söylenmiştir (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi 5. 12. 2016).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Eyice Sultan Türbesi var orada. 16. -17. yüzyıllarda yaşamış zat. İşte, örneğin mendilin içinde süt taşıyabilen bir insan bu. O

taşıırken, o süt mendilden akıyor. Kuşadası'nın orada bir dar geçit vardır, gemilerin geçtiği. Adı Dar Boğaz. Orada bir gemi batmak üzereyken, bu zat gemiyi kurtarıyor. Orada buna; “Sen iyice bir zatsın” diyorlar. Oradan geliyor bu isim. Adalızade ile birbirine gider gelir ziyaret edermiş. Adalızadeye süt götürürmüş mendilde. Sütü asarmış duvara, süt akamazmış (KK152).

6. İnanç ve Uygulamalar: Yaz aylarında mesire yeri olarak kullanılır ve ziyaret edilir. Adak kurbanları kesilir. Özellikle çocuğu olmayan kadınlar Ece Sultan'ı ziyaret ederler ve çocuk isterler (Altan-Aytürk, 1992: 238-241). Mezarların üzerine kadınlar yeni yemeniler bırakırlar. Bunun dışında seccade, takke ve tespih de bırakılan nesneler arasındadır. Adak ve dileği olanlar, dilekleri kabul olursa daha fazlasını getirmek için söz verirler.

II.23.4. Gazi Sığla Bey Türbesi

1. Adlandırma: Savaş sırasında gazi olduğu için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Selçuk ilçesi, Kuşadası kavşağında Selçuk Devlet Hastanesi'nin yanında bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Yapımında moloz taş ve tuğla kullanılmış olan kare planlı bir yapıdır. Üst örtü olarak kubbe kullanılmıştır. Giriş cephesindeki sivri kemer tüm cephe duvarını kaplayarak girişi ön plana çıkarmaktadır. Selçuklu'nun giriş eyvanlarını andıran bir formla yapılan giriş kısmı güneybatıya bakmaktadır. Dikdörtgen küçük pencerelere sahip olan yapı iki sıra kirpi saçakla çevrelenmiştir. Yapıda 2010 yılında kazı çalışmaları başlar (Durma, 2013: 144). İçinde mezarların bulunmasından dolayı bakım çalışmaları durdurulmuştur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Kitabesi olmadığı için yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Mezar taşlarının Aydınoğulları Beyliği döneminde yaşamış ve Ayasuluk'un şehirleşmesinde büyük katkısı olduğu bilinen Ahmed Paşa'ya ait olduğu bilinmektedir (Durma, 2013: 144). Gazi Sığla Bey ile ilgili tarihi bir kayda rastlanmamıştır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Kapısı kilitli olduğundan kimse türbe içine girmemektedir. Bilgilendirici bir tabela yoktur. Tarihi bir eser olarak görüldüğünden ziyaret inanç ve uygulamaları görülmemektedir.

II.23.5. Halil Yahşi Bey Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Selçuk ilçesi, Atatürk Mahallesi, Atatürk Caddesi üzerinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kare planlı bir yapıdır. XIV-XV. yüzyılların tipik kümbet mimarisi ile inşa edilmiştir. Eskiden türbe olarak kullanılan yapı, mescide çevrilmiştir. Cahit Telci'nin Falkanar'den aktardığı resme bakıldığında burasının mezarlar içerisinde bir türbe olduğu görülmektedir. Günümüzde Halil Yahşi Bey'in mezarının nerede olduğu bilinmemektedir (Telci, 2010: 174).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Halil Yahşi Bey, Aydın bölgesinin fethinde, II Murad'ın Kumanlarından birisidir. Halil Yahşi Bey'in Selçuk'ta bir medrese inşa ettirmiş, bu medrese ve türbesini de bir vakıftan elde edilen gelirle desteklemiştir. Kendisinin Tire'de de imaretleri ve vakıfları bulunmaktadır. Dönemin önemli zengin beylerinden birisidir (Telci, 2010: 173-174).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Günümüzde mescit olarak kullanıldığından işlevi bu yönde değişmiştir.

II.23.6. Işıkavaklı Hazretleri Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Selçuk ilçesi, Belevi Mahallesi'ne 2 km uzaklıktadır ve Tire karayolunun sağ tarafında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Büyük bir çitlembik ağacının dibinde yer alan bir mezar yapısıdır. Baş ve ayak kısımlarında sarık şeklinde mezar taşları yer almaktadır. Mezarın etrafı yeşil renkli parmaklıklı demir ile çevrelenmiştir. Mezarın üzerine bir seccade ve

tespih bırakılmıştır fakat bu örtü dökülen yapraklar nedeniyle pek görünmemektedir. Baş kısımdaki mezar taşının yanına bir su testisi yer almaktadır. Mezar çevresinde, ağaca konulmuş bir türbe kuralları panosu ve parmaklıklara konmuş bir isim tabelası bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Kimliği hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte veli bir zat olarak kabul edilmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Yatırın başındaki ağaç karayolu yapılırken yol güzergâhının değişmesine neden olmuş. Karayolu yapılırken iş makinası ağacı kaldırmaya çalışırken arızalanmış. Ağacın kutsal olduğunu düşünen yetkililer de yol güzergâhını değiştirmiş (Durma, 2013: 145)

Motifler: Mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Işıkavaklı Dede, merkezî bir yerde bulunmamasına rağmen çocuk isteyen ve sevdiğine kavuşmayı dileyen kimselerin sürekli ziyaret ettikleri bir yatırdır. Yatırın bulunduğu ağaca dileklerini dilemek isteyenler çaput, bez veya çember asmaktadır. Ev veya araba isteği olanlar da taşlardan bu isteklerinin şeklini oluşturmaktadır.

II.23.7. Öksüz Dede Yatırı

1. Adlandırma: Kimsesiz bir dede olduğu düşünüldüğü için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Selçuk ilçesi, Belevi Mahallesi'nin doğusunda aynı isimle (Öksüz Dede) anılan mevkide bulunur. Ana yol güzergâhında olup yerleşim yerine yakın değildir.

3. Mimari Yapısı: Üstü açık yatır şeklindedir. Hemen yanında büyük bir ağaç bulunur. Mezar üst üste yığılmış taşlardan oluşmaktadır. Kitabesi veya tanıtıcı levhası yoktur. Baş kısmını belli etmek için üst üste küçük taşlar dizilmiştir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Bilinmiyor.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Belevi halkı için Öksüz Dede büyük anlam ifade eder. Kurak giden yaz aylarında insanlar toplanarak yağmur duası yapar. Halktan gönüllü kişilerin verdiği yardım ve malzemelerle pilav pişirilir ve helvalar karılır. Dede’de yapılan hayırlar hemen kabul olur. Birçok kere hayır esnasında yağın yağmurdan pilav ve helva kazanlarına su dolduğu anlatılmaktadır (Durma, 2013: 145).

II.23.8. Sinan Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Selçuk İlçesi Belevi Cibe Boğazı Kavaklar Mevkiinde Keçi Kalesi’nin eteklerinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Taştan yapılmış üstü açık bir yatır şeklindedir. 2008 senesinde yatırım başucuna Belevi Belediyesi tarafından tanıtıcı bir levha konulmuştur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: 19. yüzyılın ikinci yarısı yaşadığı tahmin edilen Sinan Dede, kıldan yapılmış bir çadırdaki kalırmış. Esas mesleği çarık ve yelek ustalığıymış. Özellikle hayvan derisini kullanarak çok iyi işler çıkartmış. Bu mesleği yaparken yapmış olduğu iyilikler ve ettiği nasihatler sayesinde halk tarafından çok sevilmiş ve ölümünden sonra da dileği olanlar ona koşarmış. (www.yakupyavaser.com, 5.12.2016) Rivayete göre vasiyeti bir pınar meşesinin dibine gömülmekmiş. Bugün de mezarı ağaçlarla dolu bir bölgede bulunmaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “Sinan Dede’nin yaşadığı dönemlerde Balıkesir-Dursunbey yöresinde camız yetiştiriciliği yapılan bir çiftlik vardır. Bu çiftlikte hasta olan cılız, bakımsız veya şişek denilen camızların (uzun süre döl almamış dişi camız) bakım ve tedavileri yapılarak bu çiftliğe yeniden kazandırılması amaçlandığından, Belevi Gölünde bunların bakımı yapılmış. Yapılan bakım ve tedavi sonucu geri kazanılamayan camızların derisi Sinan Dede’nin zanaatının ham maddesi olmuştur. Sinan Dede, o devirde henüz yerleşik bir düzen oluşmadığından haftanın bir veya iki günü bakımlı ve cüsseli eşeğine binerek Görünmez Yaylası, Cibe ve Pranga Boğazı, Halka Çıkmazı yörelerini gezerek bağ, bahçe ve hayvancılıkla uğraşan göçebe ahalinin ayak ve omuz ölçülerini Belevi Gölünden kesildiği sanılan hasır otu (hasır sazı) ile tespit edip (ölçü alıp) evine dönermiş. Sinan Dede ölçü almaya giderken çocukların

sevdiği şeker unlu helva (un helvası) boncuk, bakır bilezik, gibi hediyeleri heybesine alır gördüğü çocuklara ve yaşlılara verirmiş. Bağ ve bahçe sahipleri ile yöre göçerleri zaman geçtikçe Sinan Dede'nin yolunu gözler ve bekler olurlarmış. Çünkü hayvanı hasta olan kızı-oğlu evlenemeyen, oğlu, kocası askerden dönmeyen, çocuğu olmayan gelinlerin devası olurmuş” (Durma, 2013: 146-147).

Motifler: Hastalıkları iyileştirmek, hayvanları iyileştirmek.

6. İnanç ve Uygulamalar: Bölgedeki kadınlar adak adamak ve dua etmek için ziyarete gelirler. Özel bir ziyaret zamanı yoktur.

II.23.9. Şahabettin Sivasi Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Selçuk ilçesi, Atatürk Mahallesi, Şahabettin Dede Bulvarı üzerinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kırma taştan yapılan türbe, biri çapraz tonozla diğeri ise düz bir tavanla örtülü iki bölümden oluşmaktadır (Çakmak, 1997: 378). Türbenin düz tavanlı olan bölümünde Şahabettin Sivasi'ye ait olan mermerden yapılmış bir mezar bulunmaktadır. Türbenin inşa kitabesi yoktur fakat hem mezar taşında hem de türbenin dış duvarındaki taşta “ Şehabettin Sivasi Türk Bilgini D. Sivas?-Ölüm Selçuk 1278” bilgileri yer almaktadır. Türbe bakımlıdır. İçinde ibadet için gerekli malzemeler bulunmaktadır. Duvarlarda dua ve dini içerik bulunan yazılar asılıdır. Mezarın üstüne ve sarıklı mezar taşına yeşil örtü örtülmüştür. Türbenin dışında iki musluğu olan bir çeşme vardır. Türbenin bahçesi oldukça bakımlıdır ve çiçekler dikilidir. Türbenin bakımlı olmasında Selçuk'un merkezinde bulunması da etkilidir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Halk arasında Şahabettin Dede olarak bilinen Şahabettin Sivasi Selçuk'un en bilinen ziyaret yeridir. Kaynaklara göre Şahabettin Sivasi'nin gerçek adı Ahmed b. Mahmud'tur. Küçükken ilme yönelerek âlet ilimlerini ardından da ulûm-i âliyyeyi öğrenmiştir. Tahsilinden sonra Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynuddîn El-Hâfi'nin halifelerinden Şeyh Mehmet Efendi'nin yanında tasavvuf ilmini öğrenmiş ve sonrasında onunla Ayasuluk'a (Selçuk) gitmiştir. Aydınoğulları tarafından oldukça ilgi gören Sivasi kalan hayatını Selçuk'ta tedris ve

irşatla uğraşarak geçirmiştir (Dartma, 2001: 134-135). Sivasi'nin ölüm tarihiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Mezar taşında yazan 1278 tarihi yanlıştır. Sivasi'nin ölümüyle ilgili en çok kabul gören tarih 1455 senesidir. Telci'nin verdiği bilgilere göre Kanuni döneminde bu türbenin 120 akçe geliri bulunmaktadır (Telci, 2010: 172). Bu da türbenin bir vakfa sahip olduğunu göstermektedir. Sivasi ile ilgili tarihi bilgilere Bursalı Mehmet Tahir ve Evliya Çelebi'nin eserlerinde de rastlamaktayız. Evliya Çelebi Şahabettin Sivasi için “âlimler, tefsirciler ve hadisçiler arasında Tefsir-i Şeyh adıyla ünlendir. Hamd Allah’a olsun ki böyle sultanı ziyaret edip mübarek ruhlarından yardım talep ettik” demektedir (Kahraman, 2011: 156). Sivasi'nin en çok bilinen eserlerinden birisi de Uyunu't-Tefasir adlı eseridir.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Burayı temizleyen gönüllü bir adam varmış. Bir gün temizlemek için türbenin üstüne çıktığında aşağıya düşmüş. Sonra bir bakmış bir dede kolundan tutmuş, “evladım senin kolun çıkmış git yaptır, benim için yukarıya çıkma” demiş. Türbedar daha önce de dedeyle görüştüğünü ve dedenin “nuranî yuvarlık yüzlü, kısa boylu, sakallı mübarek” biri olduğu söyledi (KK10).

Motifler: Başkalarını ikaz edip kötülüğe ve tehlikeye düşmekten kurtarma, tehlike ve felakete maruz kalanları fiilen kurtarma, kişilerle konuşarak varlığını belli etme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Selçuk'ta yaşayanların türbe olarak bilip ziyaret ettiği en önemli ziyaret yeri Şahabeddin Dede'dir. İslam âlimi olmasından çok bir veli olarak kabul gören Sivasi'nin türbesine gelenler dileklerini dilemekte ve dua etmektedir. Eskiden mum yakma ritüeli daha çok gerçekleşirken günümüzde uyarılar sayesinde azalmıştır. Şahabettin Sivasi türbesiyle ilgilenen bir türbedar bulunmaktadır. Önce gönüllü yaptığı türbedarlığa sonra belediye görevlisi olarak devam etmektedir. Türbenin temizliğini de yapmaktadır. Dedenin her gün ziyaretçisi olmaktadır. Her türlü dilek için türbe içinde ibadet yapılmaktadır (KK10).

II.24. TİRE

II.24.1. Alamadan Dede Türbesi

1. Adlandırma: Dededen ne istersen onu almadan dönülmezmiş. Bu yüzden ona “alamadan” adını vermişler.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Dört Eylül Mahallesi Alamadan Sokak'ta bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Küçük bir bahçe içerisinde yer alan türbe, kübik gövdenin sekizgen bir kasnak üzerinde yükselen bir kubbe ile örtülmesinden oluşmaktadır. Moloz taş örgü olarak yapılan türbenin taş kısımlarında ara ara Bizans yapılarından örnekler vardır. Tamamen sıvalı olan türbenin üç penceresi ve bir kapısı bulunmaktadır. Türbede kime ait olduğu belli olmayan iki mezar bulunmakta, bunların başında ise herhangi bir özelliği bulunmayan baş ve ayakucu taşları yer almaktadır. Türbe yapı özellikleri bakımından her ne kadar daha basit ve fakir olsa da Süleyman Şah Türbesi'nin mimari özelliklerini andırmaktadır. Bu bakımdan yaklaşık olarak 14. yüzyılın ikinci yarısını ortalarından itibaren inşa edildiğini söylemek mümkündür (Önkal, 1989: 236-237).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Munis Armağan'ın kayıtlarına göre Alamadan Dede'nin ismi aslında Alaadin'den gelmektedir. Aydınoğlu Umur Bey'in torunu Halveti şeyhi Alaeddin Sultan halk arasından Alamadan Dede olarak bilinmektedir (Armağan, 2012: 26). Tire Müzesi'nde yer alan şer'îye sicillerinden dört tanesinde ise Alaeddin Zaviye ve Mescidi ile ilgili kayıtlar vardır. 1837-1838 tarihli belgede “Baha-i hasır, feraş, Türbe-i vakfı mezbur” ifadesine dayanarak Tire'de Alaadin Zaviyesi'ne bağlı bir türbe olduğu ortaya konulmaktadır. Bu Armağan'ın da bahsetmiş olduğu Alaadin Sultan'ın Alamadan Türbesi'nde gömülü olduğu sonucunu doğurmaktadır (Önkal, 1989: 237).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Dede öldüğünde büyük bir ilgi görür. Önemli âlimler, bilginler ve hocalar cenazeye gelmiştir. Alamadan Dede'yi en ünlü hocanın yıkamasına karar verirler. Hoca, Alamadan Dede'nin cenazenin yanına gelince dedenin vücuduna bakıp çok pis olduğunu, neden kendine bakmadığını düşünmüş. Bu sırada Alamadan Dede dile gelip “ biz hayatımızda ilim irfanla uğraşmaktan kendimize

bakamadık, gönlümüzü temizlemekten sıra bulamadık, ya siz buldunuz mu? der (Armağan, 1979: 68; KK122, KK85).

Motifler: Ölüm sonrasında fevkalade hallerin zuhuru, öldükten sonra kişilerle konuşarak varlığını belli etme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe, Tirede en çok bilinen ve ziyaret edilen yerlerden birisidir. Sevdiğine kavuşmak isteyen kızlar türbenin çevresinde yedi defa dönerek dileklerini dilemektedir. Mürüvvet Aktan gelen ziyaretçiler ve yapılan uygulamalarla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır;

“Adak keserlerdi burada, koyun keserlerdi gelen çok olurdu İzmir’den bilen buradan bilen çok gelen olurdu. Bunun duası çok kabul olurdu ama bilmiyom gari, berduşlar çok geliyor, ben gittim ben burdan gitcem demiş gitti mi bilmiyom dedi. Kaç kere göründüm ben ne istersen verem bişi istemem dedecim dedim. Örtülü üstü gelenler öteberi getiriyorlardı. Bütün İzmir’den gelenler buralardan duaları kabul olanlar her şey getiriyorlardı. Üstüne örtüyorlardı üstüne örtüyolar yeşil örtü örtüyolar. Geliyorlar bak bizim eskiden ben annemgillerden duyardım, bi kadınlan iki kadın gelmiş Uzunkuyu’dan onlar oturmuşlar ziyaret etmişler. Birinin karnı çürükmüş, birinin karnı çok güzelmiş, biri çırpı kese koyuvermiş yanına, dede ondan sonra yolda giderken bakmışlar küçük altın doluymuş bi kesenin içi. Yarın bi de gelelim buraya bak senin duan kabul oldu, benimki olmadı demiş bana da versin dede demiş. Ondan sonra ertesi gün geliyorlar bi da geliyorlar, ziyaret ediyorlar onun kesesini dolduruveriyor taş dolduruveriyor. Burası çürük olduğu için buran sağlam olacak, yavrum kimseye bir şey demicen, çok keskindir bizim dedemiz.

Yalnız işte burada berduşlar çok geliyormuş da gece içki içiyorlarmış. Başında da abam kaç yol gitti ben burayı süpüreverem diye, bütün pislik ediyorlarmış. Hiç edilir mi dedenin yanında, hiç o yüzden ben burada durmucam, benim yerin Mekke Medine demiş. Bilmiyom gari indi yatırlar var. Onlar gidip geliyordur buraya onlar ölü değil kızım diri biz ölüyüz” (KK122).

II.24.2. Ali Baba Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Boynuyoğun Mahallesi sınırlarında yer almaktadır. Ali Baba Türbesi mevki olarak Ali Baba Tepesi üzerindedir. Anayoldan da kubbesi fark edilen türbe, köyün biraz dışında kalmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Ali Baba Türbesi, yapı olarak Tire'nin en eski ve korunaklı türbelerinden birisidir. Özellikle Bektaşî tekkesi ve türbesi olarak bilinmesinden dolayı yüzyıllardır Alevî ve Bektaşîler tarafından ziyaret edilmektedir. Hakkı Önkâl'ın verdiği bilgilere göre türbe, sekizgen planlı gövdenin üzerine yüksek kasnağa kubbeyle örtülü bir yapıdır. Türbe sekizgen plana uygun iki iç bölümden ve taç kapıdan oluşan bir giriş nişinden oluşmaktadır. Giriş açıklığının yerleştirildiği nişin tepesinde on iki dilimli bir madalyon vardır. Madalyonun içinde ise on iki dilimli bir çökertmenin içinde küçük bir Bektaşî sikkesi yer almaktadır. Madalyonda talik yazıyla yazılmış Farsça satırlar bulunmaktadır.

Girişten sonra yer alan sekizgen kısımda dikdörtgen şekilli bir pencere yer alır. Bu bölümün ilerisinde de dikdörtgen şekilli ve asıl mezar odasına girişi sağlayan bir açıklık yer almaktadır. Asıl mezar odasında kuzey ve batı duvarlarına açılmış dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Bu alt sıra pencerelerin dışında üst kubbe kısmında da üç pencere vardır. Kubbe göbeğinde ve eteklerinde kalem işi süsler yer alır (Önkâl, 1989: 246-247). Zemini yeşil halı ve seccadelerle kaplı türbede bir sanduka bulunmaktadır. Kırmızı kadife örtüyle sarılı sandukanın üzerinde yeşil türbe örtüsü de serilidir. Türbenin iç duvarlarında dini yazı ve resimler, Hacı Bektaş-ı Velî'nin şiirleri, Hacı Bektaş-ı Velî, Hz. Ali ve On İki İmam'ın resimleri, Kâbe fotoğrafları vb. pek çok çerçeve asılıdır. Sekizgen kenarlarda minder ve divanlar konulmuştur. Sandukanın üzerinde birçok ampulün bulunduğu bir aydınlatma sistemi kurulmuştur. Pencerelerde mum ve bağış kutuları da yer almaktadır. Bir pencerenin başında Türk bayrağı bulunmaktadır. Türbenin girişindeki ilk sekizgen kısım ibadet edilmesi için gerekli eşyalarla ve kitaplarla donatılmıştır ve mezarın olduğu yerden ziyade burada ibadet edilmektedir. Türbenin dış kısmında sonradan yapıldığı belli olan bir çeşme ile kurban kesimi ve pişirilmesi için ayrılan geniş bir ocak bölümü vardır. Türbenin ilgi çekici özelliklerden birisi de kana bulanmış bir hayvan postunun halı şeklinde serilmiş olmasıdır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Ali baba, yüzyıllardır Bektaşilikle anılan bir zat olarak Tire'nin önem verilen değerlerinden birisidir. Ahi olarak da kabul edilen Ali Baba, İzmir Bektaşileri arasında sıkça ziyaret edilen bir makamdır.

Hakkında yazılı kaynak ve rivayetlere bakıldığında Horasan'dan babası Bahaeddin Sultan'ın Hacı Bektaş ile Anadolu'ya geldiği bilgisi yer almaktadır. Velâyetnameye göre Bahaeddin Sultan Hacı Bektaş'ın halifelerinden biri olarak gözükmektedir. Evliya Çelebi de Ali Baba'nın döneminin önemli müfessir ve muhaddislerinden biri olduğunu belirtmektedir (Armağan, 2012: 30).

Ali Baba Türbesi'nin olduğu bölge yüzyıllardır Bektaşî tekkesi olarak kabul edilmiştir. 1531 seneli Defter-i Hakanî'de burası 'Vakfı zaviye-i Ahi Baba der nefsi Tire' kaydıyla yer almaktadır. Ayrıca Horasanlı Ali Baba'nın Girit'in fethine katılıp oradan Tire'ye gelerek burada tekke kurduğu düşünülmektedir (Noyan, 2002: 339).

Ali Baba'nın yaşadığı dönem hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Türbenin kitabesi bulunmamakla birlikte Hakkı Önkâl, Ali Baba'nın XIV. yy. başlarında Tire ve çevresinde faaliyet gösterdiğini, zaviyeler tesis etmesi ve kendisinin baba lakabıyla anılması sebebiyle de bir şeyh olduğunu iddia etmektedir (Önkâl, 1991: 76)

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Günümüzde halk arasında türbesinin bulunduğu yerlerde su çıkmasını sağladığı ve bahçesindeki selvileri yüzyıllar öncesinde kendisinin diktiğine dair rivayetler yer almaktadır (KK148).

Noyan'ın ifadelerine göre; Ali Baba buraya ilk yerleştiği zaman Tire Beyi kendisini ziyarete gelmiş, ovanın görüldüğü bir noktada önlerinde üzerinden deveye binilecek büyüklükte bir taş varmış. Tire Beyi lâtife olsun diye Ali Baba'ya «Bu taşı nereye atarsan oraya dek olan yerleri yeri sana veririm» demiş. Ali Baba da taşı ovaya doğru öyle bir fırlatmış ki taş 7-8 kilometre uzaklıktaki bir yere düşmüş. Bey de o araziye tekkeye bağışlamış Hatta halk arasında atılanın taş değil baston olduğuna dair rivayetler de yer almaktadır (Noyan, 2002:339).

Motifler: Yerden taş ve kayadan su çıkarma, cansız varlıkları çok uzağa sevk etme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Ali Baba Türbesi, öncelikle bir tekke ve cem evi olarak kullanıldığından her daim bakımlı kalmış bir mekândır. En az ayda bir olmak

üzere burada farklı ilçelerden Alevi ve Bektaşî gruplar gelerek ibadet eder, cem yaparlar. Mevsimi fark etmeksizin her hafta sonu ziyarete gelen, adağı olan her yaş ve cinsiyetten insan Ali Baba Türbesi'nin kapısını çalmaktadır. Çok geniş bir alana yayılan tekkenin aynı zamanda bir sosyal tesisi de bulunmaktadır. Gelenler kendi malzemelerini getirerek burada yemek-piknik yapabildiği gibi restoran kısmında oturup vakit geçirebilmektedir.

Türbeye daha çok Bektaşîler gelmekle birlikte çocuk sahibi olmak isteyenler, iş kuracaklar, ev alacaklar, sıkıntısı olanlar gelerek dua etmektedir. Adağı kabul olanların çoğu bahçede kanlı kurban keserek buradaki ocaklarda pişirmekte ve hayır olarak dağıtmaktadır. Türbenin dış kısmında özel olarak yapılmış bir mum yakma yeri düzenlenmiştir. Gelenler burada mum yaktığı gibi hayır olarak mum da bırakmaktadır. Türbenin dış bahçesinde ve bahçenin içinde yer alan mezarın üzerine taşlar yapıştırılmaktadır. Bu taşların yerinde kalması dileğin kabul olacağı anlamına gelmektedir. Değişik ebattaki taşlardan yapılan ev, araba şekilleri de mal-mülk sahibi olmak isteyenlerin yaptığı uygulamalardır.

Burada dua ederek çocuk sahibi olanlar çocuklarına Ali veya Murat ismini koyarlar. Burcu Aydınöğlü'nun tespitine göre düşük yapan kadınlar da türbe duvarına taş yapıştırırlar, taş yapışırsa çocuğun da anne karnında kalacağına düşmeyeceğine inanırlar. Ayrıca bir şeyini kaybetmiş olanlar türbede şöyle bir dua ederler: "Ali Dede üç kulhuvalahi bir elham. Adağını adadım kaybımı buluver Ali Dede" (Aydınöğlü Uvaçin, 2018: 21). Türbede her sene aşure zamanı aşure hayrı da gerçekleşmektedir. Türbe arazisinin sahibi Vedat Kılıç hayır olarak her sene aşure dağıtırmakta eşi Sabiha Kılıç da bu işi gerçekleşmesini sağlamaktadır. 2015'ten beri yapılan bu gelenek önceden de Hasan Balım Baba ve Naciye Anne zamanında da devam ettirilmiştir. Günümüzde bu aşure etkinliğine yaklaşık 400 kadar kişi katılmaktadır. Türbeye dönem dönem derneklerin otobüsleri gelmektedir. Burada cem yapılarak hayır kurbanları kesilmektedir. Durumu yetmeyen türbeye tespih, örtü vb. bırakır (KK148).

Buraya İzmir'in farklı ilçelerinden her hafta Alevi vatandaşlar ziyaret gelmektedir. Yaklaşık üç haftada bir "Dede" gelerek cem töreni düzenlemektedir. Alevi dernekleri otobüsle beraber tek seferde kırk-elli kişiyi getirmektedir. Bu tören genellikle türbe içinde Pazar günleri yapılmaktadır (KK29).

Buraya türbenin dışında cemevi de yapılmaktadır. Böylece toplantılar orada yapılacak ve türbe sadece ziyaret için kullanılacaktır. 2002 senesine kadar buradaki dergâh aktifmiş. Kazım Hasan Baba'nın eşi Naciye Ana vefat edince dergâh faaliyetleri de kesintiye uğramış. Eskiden gelenin aç dönmediği, izzet ü ikramın eksik olmadığı bir yermiş. On sene kadar kesintiden sonra 2012 senesinden itibaren sosyal tesisin işletmecisi bu alanı yenileyerek düzenlemiştir. Günümüzde insanlar gelerek hem adak kurbanlarını kesmekte hem de aşure zamanı kazan kazan aşureler yapıp dağıtılmaktadır. Her hafta yaklaşık yüz kişinin ziyaret ettiği türbenin içinde eskiden mum yakılırken günümüzde dışarıya mum yakma alanı kurulmuştur (KK97).

II.24.3. Alihan Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Kurtuluş Mahallesi Yeni Camii'nin güneyinde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Yapı, bir ev görünümüne sahiptir ve dışarıdan türbe izlenimi vermemektedir. Sekizgen kasnaklı, dikdörtgen planlı ve iki katlı bir bina. Yapının iç ve dış kısımları sonradan sıvanmıştır. Üs kata çıkılması için bir merdiven mevcuttur. Üst kat yakın zamana kadar mesken olarak kullanılmıştır. Binanın cenazelik katında iki kabir yer almaktadır. Baş ve ayakucu taşları tahrip olmuş olsa da mezarda yatan kişi hakkında biraz bilgi okunabilmektedir (Önköl, 1989: 226-229).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbenin adı Alihan Türbesi olarak anılmasına rağmen türbede yatan kişinin Alihan oğlu Hoca Hasan olduğu bulunan mezar taşından tespit edilmiştir. Bahsi geçen Alihan Evliya Çelebi'nin de seyahatnamesinde bahsettiği Alihan Baba Sultan Tekkesi olarak Aydın Güzelhisar'dadır ve mezarının burada olduğu kabul edilmektedir Kahraman, 2011: 175). Tire'deki türbede bulunan taşları okuyan Himmet Akın'ın kaydına göre yazılar şu şekilde çevrilmektedir: “ Merhum, mağfur, Allah'ın rahmetine (muhtaç) Hacı Hassan-Allah toprağını temiz yerini cennet etsin- vefat edip 730 senesi Şevval ayında (dar-ı bekâya) intikal etti (Allah'ın selamı onun üzerine olsun. “ Kitabenin tarih bölümünde ise 735 senesi okunmaktadır. Buna göre Hoca Hasan'ın ölüm yaklaşık olarak 1335 senesidir (Önköl, 1989: 229). Tire'de de

birçok vakfı bulunan Alihan Baba'nın türbe olarak kabul edilen yerinin önceden zaviye olarak kullanıldığı bilinmektedir. Tire dini yapıları içinde en erken tarihe sahip yapı bu zaviyedir (Armağan, 2015: 34).

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Alihan Türbesi günümüzde çok bilinen bir türbe değildir. Özellikle iki katlı bir ev yapısı göstermesi ve Tire'de kutsal kabul edilen birçok ziyaret yerinin olması Alihan Türbesi'ne yapılacak ziyaretleri kısıtlamaktadır. Sanat tarihçilerin ilgisini çeken bu türbede herhangi bir uygulama görülmemektedir.

II.24.4. Arappınarı Türbesi

1. Adlandırma: Burada bulunan Arappınarı Tekkesi'nde ismini almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Dere Mahallesi'ne bağlanan Kırçıçeği sokağın üst kısmında yer almaktadır. Virajlı bir yol üzerinde yüksek bir mevkidedir.

3. Mimari Yapısı: Geçmiş çok eskiye dayanan bir Bektaşî Tekkesi olan Arappınarı Tekkesi'nin izini Evliya Çelebi'nin tasvirlerinde tespit etmek mümkündür. Çelebi'ye göre, iki yüzden fazla fakiri barındıran geniş ve ulu bir tekke olan Arappınarı, şehri ve sahrayı görmektedir. Tekke yakınında bir cami ve yaklaşık yetmiş-seksen kişinin evleri yer almaktadır (Temizkan-Akan, 2013: 117). Günümüzde ise tekkeden geriye türbe ve bahçesi kalmıştır. Türbe ve çevresi kısa zaman önce Tire Belediyesi tarafından restore edilerek halkın da ziyaret edebileceği bir mesire alanına dönüştürülmüştür. Türbenin dış kısmında tekke bahçesine gömülü çeşitli mezarlar da bulunmaktadır. Tekkenin çevresi mezarların varlığına uygun olarak kara servi ağaçlarıyla çevrilidir. Türbenin içinde mezar taşları şeyhlere uygun olarak yapılmış üç mezar vardır. Mezar taşında yazılı bilgiler günümüz Türkçesine çevrilerek tabela şeklinde konulmuştur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Bir tekke olması sebebiyle Arappınarı türbesinde yatan şahısların kimlikleri kayıt altında tutulmuş ve gereken saygı gösterilmiştir. Türbede bulunan ilk mezar Horasanlı Halil İbrahim Baba'ya aittir. İkinci mezar İstanbul'daki Halvetî Şeyhi Üftade'ye bağlı olan İbrahim Baba'dır. Kendisi 17. yüzyılın önemli babalarından biridir. Öyle ki Evliya Çelebi, Arappınarı Tekkesi'ne geldiğinde:

“Şeyhi İbrahim Efendi Hazretleridir ki, sohbetleriyle şerefleñip, ellerini öpüp, hayır dualarını aldık. Bir gece misafir olup, tevhid ve zikirler eyleyip, sabaha kadar can sohbetleri eyledik” demiştir (Temizkan-Akan, 2013: 117). Hemen yanında yer alan üçüñcü mezar ise tekkenin son dönem şeyhlerinden Hüsnü Baba (Hacı Kırzâde eş-şeyh Hüseyin Efendi ibn El-Hac Ahmed nam-ı diğeri Hüsnü Baba)’dır. Erdem ve Topuzkanamış’ın verdiğı bilgiye göre kendisi icazet verebilen önemli şeyhlerden biridir ve Bektaşilik üzerine yazdığı önemli bir “Erkânnâme” eseri bulunmaktadır (Erdem-Topuzkanamış, 2014: 119).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe ve tekkeyi bilimsel amaçlarla incelemek amacıyla gelenlerin dışında gelen ziyaretçilerin çoğı mesire alanına gelen kişilerdir. Mesire alanından faydalanmak isteyenler türbeye giderek dua etmekte ve dileklerini dilemektedir. Türbeye ziyaretler restorasyon sonrası başlamıştır.

II. 24. 5. Balım Sultan Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Selçuk yolu üzerindeki Hisarlık mevkiinde yer almaktadır. Aynı alanda bulunan İsa Baba Türbesi’nin güneybatısında kalmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Sekizgen plan şemalı olan türbe, taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Kapısı kuzeydoğuda olup batı ve kuzeydoğı cephelerinde birer pencere bulunmaktadır. Üzeri oluklu kiremitlerle kaplı basit bir kubbesi vardır. Tire’de sekizgen gövdeli tek türbe örneğı olması bakımından ilgi çeken bir yapıdır. İçerisinde dört adet mezar bulunmaktadır. Her birinin baş ve ayakucu taşları bulunmakla birlikte sadece girişten itibaren üçüñcüsünün üzerinde yazı yer almaktadır. Yazıya göre, bu mezarın Balım Sultan oğı Lütfullah Çelebi’ye ait olduğı bilinmektedir. Yapılan son onarımda mezar taşları beton sandukalara dikilmiş ve zemin çimento ile kapatılmıştır. Kötü bir işçilik örneğı olan bu onarımda türbe de yeşil-mavi bir renge boyanmıştır (Önköl, 1989: 223-224). Türbe girişinde Munis Armağan’ın “Devlet Arşivlerinde Tire” adlı kitabından alıntılanan bir bilgilendirme panosu yer almaktadır. Türbe çevresinde de asırlık ağaçlar bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbe her ne kadar Balım Sultan adıyla anılsa da mezarda yatanlardan hiçbirinin tarihte Bektaşiliğin ikinci pîri olarak kabul edilen Balım Sultan²⁶’la alakası yoktur. Tiredeki türbede yer alan mezar kitabesindeki 1316 vefat tarihi ile Hacı Bektaş’ın soyundan gelen Balım Sultan’ın 1516 vefat tarihi arasından bir bağlantı da bulunamamıştır. Bu bakımdan Önkal’ın tespitine göre, Balım Sultan oğlu Lütfullah Çelebi’nin Anadolu’nun ve hatta Tire’nin fethi sırasında cihada katılan şeyhlerden biri olması mümkündür (Önkal, 1989: 226). Türbedeki kitabede yer alan tarihe göre Balım Sultan oğlu Lütfullah Çelebi 1316 tarihinde vefat etmiştir.

Bu bölge zamanla Bektaşilerin ziyaret ettiği bir zaviyeye ve ahilik törenlerinin yapıldığı alana dönüşmüştür. Özellikle Kanuni döneminden sonra başlayan Sultan Nevruz geleneği sayesinde Balım Sultan Türbesi ziyaretçisiz kalmamaktadır.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Rivayete göre; Süleyman Han Rodos’un fethinden geldiğinde otağını Tire’nin Balpınarı semtinde kudurur ve burada kırk gün zevk ve sefa sürüp, burada bulunan üç ab-ı hayatın tadına bakar. Gördüklerinden çok memnun kalan Süleyman Han bir ferman yayımlar. Bu fermana göre, “Tire şehrinin ileri gelenleri her sene Nevruz’da bu Balpınarı’na gelsinler ve üç ay çadır ve otağlarda kalsınlar, yiyip içsinler” şeklinde izin verilmiştir (Ekici-Gökçe, 2013: 97). Bu geleneğe uyan halk yüzyıllar sonra bile Nevruz’u kutlamak için Hisarlık köyü eteklerine dağılır ve piknik yaparlar. Burada her yaştan insan eğlenir, ateş yakarak üstünden atlar ve Nevruz gelenekleri yaşatılır.

Balım Sultan da tarikat ehli efendim şimdi bu tarikat ehli olanlar yerleşim merkezine dışarıdan geldikleri zaman daima dergâhı her zaman şehrin dışına yaparlarmış. O da dışarıdan Tire’ye intikal edince o dergâhı oraya yapmış, oraya yerleşmiş. Ona inananlar, onun talebesi olanlar tabi orda bulunuyorlar. Orda vefat edince gömmüşler, orda kalmış (KK32).

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe, Sultan Nevruz inancıyla bütünleşmiştir. Eskiden çevre şehirlerden de gelerek kutlamalara katılanlar olmaktadır (Aydinoğlu, 2005: 126). Pencerelele mum yakılmaktadır. Türbede namaz kılıp, dua edenler daha

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuad Köprülü (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: TTK Yay., ss. 111.

çoktur. Ailecek gelip piknik yapılır ve yakılan Nevruz ateşinden isteyenler atlar. Arzu eden türbeyi de ziyaret eder, adağını adar (KK36, KK27, KK156).

Türbedarı yoktur. Bazen belediye bazen de Bektaşî abdalları gelip türbenin temizliğini yapmaktadır. Özellikle Balım Sultan'ın adını duyanlar ve sahip çıkanlar Bektaşî vatandaşlardır (KK160). Nevruzda özellikle Mart'ın üçüncü pazarı insanlar buraya gelerek piknik yaparlar, burayı kutlarlar. Pikniğe gelenler özellikle alkol alacak olanlar önce türbeyi ziyaret ederler. Adak anlayışı çok fazla yoktur. Fakat türbenin yanında kesip pişirmek için bir ocak alanı bulunmaktadır. Her türlü istek için gelinebildiği gibi asıl amaç Nevruz'u kutlamaktır. Nevruz günü pikniğe gelenler arasında kız bakma âdeti de yaygındır. Kısmet bulmak için bir sürü gencin bir arada olduğu bu ortam çok elverişlidir.

II.24.6. Buğday Dede Türbesi

1. Adlandırma: Yaşadığı dönemde hayır olarak herkese buğday dağıttığı için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Bahariye Mahallesi, Kaplan Yolu üzerinde Buğday Dede Mescidi'nin bahçesinde yer almaktadır. Eskiden burası bir zaviyeyken günümüzde mescit ve türbe olarak anılmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Buğday Dede Mescidi, M. 1636 tarihinde yapılmıştır. Üç katmandan oluşan Mescidin bahçesinden alt katta mescide birleşik şekilde bank ve abdest yerinden oluşan bölüm bulunmaktadır. Orta kısımda çeşitli eski mezarlar yer almaktadır. En üst katmanda ise Buğday Dede ve eşinin olduğu birleşik mezar yapısı vardır. Mezarın alt kısımları mermerden yapılmış ve çevresi yeşil demir korkulukla sarılmıştır. İki mezarın baş ve ayakucu taşları bulunmaktadır. Mezarın iki başında birer selvi ağacı yer alır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Buğday Dede Tire'de en çok ziyaret edilen yatırırlarından birisidir. Tire merkezinde yer almamasına rağmen merak eden, dileği olan herkesin ziyarete gittiği Buğday Dede'nin menkıbesi dilden dile dolaşmaktadır.

“Halk arasında kült konusu yapılmakla beraber ne yazılı ne de sözlü kaynaklarda olmayan veliler, hemen her zaman belli bir şahıs isminden çok, bir yiyecek, madde,

ağaç vs. adıyla anılırlar. Şile’deki Kum Baba, Kemalpaşa’daki Çitlembik Dede, Tiredeki Buğday Dede bu velilere örnektir” (Ocak, 2010: 22). Buğday Dede de Tire’nin en sevilen manevi liderlerinden birisidir. Onun yardımsever oluşu resmi tarihi olmamasına karşın tüm halk tarafından benimsenmesini sağlamıştır.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Kıtık yıllarının içinde, çevreye durmadan mutlulukla buğday dağıtan bir yaşlı dede ve hatun vardı Tirede. Tirenin yaslandığı bir tepeden ovaya, yollara bakar dururlardı, karı-koca bir aç gelse de doyursak diye. Evlerinin bir köşesinde küpler içinde buğdayları vardı. Verdikçe bereketlenen. Ancak, koşullu verirdi dede buğdayları. Buğdayını alan dönüp ardına bakmayacaktı. Bir de buğday almağa yalnız erkekler gelecekti. Kadınlara vermezdi buğdayı dede. O yılğın kıtlığında gelene buğday verdi durdu, dede. Günlerden bir gün uzaklardan yiyecek sıkıntısı çeken bir aile uğradı evlerine Selçuk’tan geldiklerini söyleyen aileye, kadınsız geleceksiniz dedi dede, buğday alamaya. Daha sonra dedenin yanından ayrılan aile, dedenin neden kadın olunca buğday vermediğini ver arkalarına bakmamaları gerektiği yolundaki koşulu merak ettiler. Kadın, ben çok merak ettim bu koşulu, mutlaka gelmek istiyorum, dedi. Adam ne kadar karşı koyduysa da razı edemedi karısını. Ben dedi kadın öyle giyinirim ki anlamaz bile dede, dedi. Yola koyuldular. Adam önce karısı ardında dedenin evine vardılar. Heybelerini çıkardılar. Dede, maşraba maşraba küpten aldı. Buğdayları doldurdu heybeleri ağzına kadar. Yüklerini sardılar, sarmaladılar. Çektiler hayvanlarının yularını artlarına. Dede mutluydu bir aç doyurdum diye. Sımsıcak bakışlarıyla onları izliyordu tepeden. Aile, Kesikbaş denilen kentin çıkış noktasına vardığında kadın ardına dönüp tepeye baktı. Buğday dede, kadının bakmasıyla ağırlaştı, gözlerinin gücü, dizlerinin kuvveti çözüldü. Ağır ağır uzandı yere, tükendi kaldı (Armağan, 2012: 78-79).

“Bir gün uzaklardan bir adam gelir dedeye. Buğday istemektedir. Dede adama; “buğdayı almaya kadınsız geleceksin” der. Adam, öğüde karşı kadınıyla gelir buğday almaya, ancak buğdayı kadına göstermeden verir, kocasına verir. Üstelik dede, buğday alamaya gelenlere buğdayı aldıktan sonra artlarına bakmadan gitmelerini öğütlemektedir. Ancak bu kez buğdayı alan karı koca giderlerken meraklarına yenik düşerler ve artlarına bakarlar. Buğday dede de bereket sembolü ile kaybolur (Armağan, 2006: 334)

Bir zamanlar, çok kıtlık olmuş ve Tire halkı, Buğday Dede sebebiyle bu kıtlıktan etkilenmemiş. Dede ve hanımı oturdukları tepeden ovaya ve yollara bakar; 'Bir aç gelse de doyursak' diye beklerlermiş. Zira evlerinde küpler dolusu buğday varmış, verdikçe de bereketlenirmiş. Ancak, dede buğdayı sadece erkeklere verir, kadınlara vermezmiş ve buğdayı alanlara da arkalarına dönüp bakmamalarını tembihlermiş. Dede, o günlerde bir hayli kişiyi doyurmuş. Bir gün Selçuk'tan bir aile buğday almaya Dede'nin yanına gelmiş. Dede, aileye buğday vermemiş ve: 'Kadınsız buğday almaya geleceksiniz' demiş. Dede'nin yanından eli boş ayrılan aile, Dede'nin ileri sürdüğü iki şartı merak etmişler. Ailenin erkeği, bu defa kadınsız gelmeye karar vermiş, fakat hanımı: 'Ben de erkek kıyafetine bürünüp seninle geleceğim' diye tutturmuş. Kocasının bu teklife karşı çıkması fayda vermeyince, birlikte Dede'nin evine varmışlar. Dede, heybeleri doldurmuş ve aileyi yolcu etmiş, 'Bir aç daha doyurdum' diye mutlu olmuş ve bulunduğu tepeden onların gidişini izlemiş. Aile, Kesikbaş denilen semtin kış noktasına vardığında, "kadın arkaya dönüp tepeye bakmış. Dede, kadının dönüp arkaya bakmasıyla, fenalaşmış, dizlerinin bağı çözülmüş, yere yığılmış ve ruhunu Hakka'a teslim etmiş (Armağan, 1983: 39)

Başka bir rivâyete göre de; savaş zamanıymış ve kıtlık olmuş. Askerlerin yiyeceği bitmiş. Nasıl yiyecek buluruz diye düşünürlerken Buğday Dede'nin ününü duymuşlar. Komutan Dede'ye gidip sıkıntılarını anlatmış. Dede onlara yardım etmiş. Heybelerce buğdayı taşımak için sıra sıra deve gelmiş. Deve bitmiş, heybe bitmiş, buğday bitmemiş verdikçe çoğalmış dedenin buğdayı. Dede buğdayı verirken ve giderken kimse arkasına bak bakmasın diye tembih etmiş. Ama develer tepeden Çatala doğru inerken bir asker bakmış arkasına ve Dede o an olduğu yere yılmış, ölmüş (Aydınoglu, 2005: 113).

"Yedi sene boyunca çocuğu olmayan bir kadın abdest alıp, iki rek'at namaz kılıp, yatırın üstündeki bir taşı kaldırmış. Altından çıkan böceği kuru üzümle yemiş, bir müddet sonra çocuğu olmuş. Başka bir kadınsa taşın altından uzunca bir böcek çıkmış. Ben bunu böyle yutamam, boğazıma takılır, diye düşünüp böceğin bacaklarını koparmış. Kısa bir süre sonra dünyaya getirdiği oğlan çocuğunun da bacakları yokmuş" (Aydınoglu, 2005: 113).

"Vakti geldiği halde doğum yapmayan bir kadın, bebeği doğmadan karnında ölen görümcəsi ve doğduktan sonra evladı ölen bir komşuları Buğday Dede'ye gitmişler

çocuğu henüz doğmayan kadın “Çok çocuğum olsun, el ele tutuşup yürüsünler” diye dua etmiş. Komşusu ona “Zengin olsunlar” diye dua etmedin mi? demiş. Görümce çocuğum doğsun isterse sonra ölsün, yeter ki doğduğunu göreyim” demiş. Görümcenin çocukları doğmuş; ama kimi beş kimi on yaşında ölmüş. Komşunun çocukları doğduktan sonra yaşamış ama hiçbir zaman çok paraları olmamış. Çocuğu doğmayan kadının üç tane evladı olmuş bu çocuklar hiç birbirlerinden ayrılmadan yaşamışlar”(Aydinoğlu, 2005: 113).

Motifler: Mala, mülke bereket getirip çoğaltma, sırrı ortaya çıkınca vefat etme, hastalıkları iyileştirmek ve vücut arızalarını gidermek.

6. İnanç ve Uygulamalar: Tire’de bereket sembolü olarak kabul edilen Buğday Dede, her türlü işin yolunda gitmesi ve istenilenlerin olması için ziyaret edilen zatlardan birisidir. Buğday Dede’nin esas adağı buğdaydır. Ziyarete gelenler mezarın üzerinde bulunan buğdaydan bir miktar alarak dileklerini dilerler. Bu buğdayı saklayarak dileklerinin gerçekleşmesini beklerler. Özellikle cüzdanın içine konularak paranın bereketlenip çoğalması beklenir.

Bunun dışında türbede kilit açıp bırakmak da kısmetin açılması için yapılan bir uygulamadır. Türbenin yanındaki evde oturan ve yirmi seneden fazladır burada ikamet eden bir kişi, Buğday Dede’ye gelenlerin bir masura ipini mezarın etrafına doladığını ardından da o masurayı ipiyle beraber yokuş aşağı bıraktığını aktarmıştır. Bu masurayı atan kişinin kızının nasibi bağılıymış. İple beraber nasibi çözülsün diye makara atmış (KK6). Buraya her geldiğinde dilediği olan bir kadın da on bir senedir düzenli olarak gelir, her sene adak kurbanı kesermiş. Sınav zamanları da çocukları getirtip buğday yuttururlar. Dileği olanlar etraftaki ağaçlara bez de bağlar (KK6).

Akile Yıldırım’ın başından geçen bir hikâye de şöyledir; “Allah rahmet eylesin şurada bir teyze vardı öldü. O da 2 sene oluyor. Benim kızım kaçtı İzmir’e. 15 yaşındaydı kaçtı o zaman kaçtığında oğlan da bilmiyoz, o kaçtı biz aldık geldik, o kaçtı biz aldık geldik. E olmadı en iyisi verecem dedi karakollara şey yaptık. Hükümet bize altı ay bekleme hakkı verdi. Boyluydu iriydi ama küçüktü yaşı. Nikâh kıyma hakkı vermedi. Altı ay bekleceksiniz dedi. Allah’ım altı ay beklicez olmuyor. En son dedi babası nasıl olsa kaçtı altı ay bekliceme imam nikâhıyla otursun dedi. Tabi ben öyle

kabul etmedim ama oldu mecbur. Benim kendi öz annem küçücük bişiden tartıştık şey dedi “sen dedi karı olsan kızını imam nikâhıyla oturturmazsın dedi bene. Benim o çok zoruma gitti. Şurada bir teyze vardı ona anlattım, ağladım Hamide ana dedim anam böyle böyle dedi bana dedim. Hıdırellezi oluyo bizim buranın. 6 Mayıs’ta gel bakam çocuğum. Ben buraya diledim kızımın çocuğu olmuyordu benim dedi, diledim dedi. Allah bene verdi didi. Bi dene tarla diledim didi onu da bene verdi Allah dedi. Tarlamın içinde bir parmak sızcak kadar kendime yetecek kadar su ver bana Allah’ım dedim dedi onu da verdi. Kızım dedi torun da diledim onu da verdim dedi. Gel çocuğum dedi hıdırellezde Abdest al kızım dedenin yanına çıkartayım seni dedi çıkardı, diledim üç ay sonra çocumun nikâhı oldu. Bir defa diledim buraya başka da bişi dilemedim” (KK6).

Türbede buğday dışında kanlı adak olarak koyun, koç, horoz kesilmektedir. İsteyenler evinden tavuk pilav yaparak dağıtmaktadır.

Türbe ziyaretçisi daha çok Cuma günleri ve hafta sonu olmaktadır. Günümüzde İzmir ve farklı şehirlerden yapılan turlar sayesinde birçok yerli turist de burayı görerek ziyaret etmektedir.

Çok ağlayan çocuklar ziyarete yatıra götürülmektedir. Bu yatırlardan Buğday Dede’de “al senin çirkin çocuğunu ve bizim çocuğumuzu” denilirse çocuk düzelir. (Aydınoğlu, 2005: 67).

Çocuk sahibi olmak isteyen kadın yatırın çevresinden bulacağı bir taşın altındaki böceği yerse, çocuğu olacağına inanır. Taş altından çıkan böcek karınca ise doğacak çocuğun kız olacağı, başka bir böcek çıkarsa erkek olacağı söylenir.

II.24.7. Çağaloğlu Ali Paşa Türbesi

1. Adlandırma: İsminden ve mesleğinden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Cumhuriyet Caddesi, Karahasan Camisi’nin avlusunda bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Türbe, camii bahçesinin doğusunda avludan yaklaşık bir metre yukarıda bulunan bir bahçenin içinde yer almaktadır (Armağan, 2012: 82-83). Türbe yapısı, altıgen gövdenin iki katlı kasnağa oturan bir kubbeye örtülmesinden oluşmaktadır (Önköl, 1991: 48). Türbeye kuzeybatı kenarından girilmektedir. Türbenin

içerisinde baş ve ayak taşları farklı olan üç mezar bulunmaktadır. Restore görmemiş olan türbenin iç kısmı oldukça bakımsızdır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbenin bulunduğu cami ve vakıf alanı Cüneyd Bey'in kardeşi Kara Hasan'a aittir. Fakat Kara Hasan'ın mezarının yeri bilinmemekle birlikte bahçede yer alan türbede yattığına dair bir kanıt bulunamamıştır (Önkal, 1991: 55). Türbede bulunan mezar taşlarından birinde "Cağalzâde Ali Paşa-1619) şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Rivayete göre türbeyi Kara Hasan kendisi için yaptırmış fakat kendisi buraya gömülmemiştir. Onun yerine Cağaloğlu Ali Paşa'yı buraya gömmüşlerdir (KK127). İki şahsiyet de manevi din büyükleri değil devlet adamıdır.

5. Türbe-Yatırı ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbeye düzenli olarak gelen ziyaretçi yoktur. Camiye gelenler dua etmektedir. Bunun dışında Sanat Tarihi öğrencileri yapıyı incelemek için dönem dönem gelmektedir (KK127).

II.24.8. Çal Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden ve mesleğinden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Dibekçiler köyü dağın üzerinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mezar taşların üst üste dizilmesinden oluşmaktadır. Tepenin zirvesinde yer aldığında çevresi boştur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Anadolu'ya giren ilk emir babalardan olduğu ve Horasanlı olduğu düşünülmektedir (Armağan, 2012: 90).

5. Türbe-Yatırı ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Her yıl Eylül ayının ilk haftasının Pazar günü Tire ve Aydın'ın birçok köyünden insanlar Çal Dede Mahyası'nda toplanmaktadır. Çoğunlukla dağ köylerinden gelen Türkmenlerin oluşturduğu ziyaretçiler, burada hep beraber kurbanlar keserek kazanlarda pişirir ve beraber yerler. Çal Dedeye sunulan adaklar arasında taşlar da yer almaktadır. Mezarın çevresin taş yığınları ile doludur. Büyük ağaçların bulunduğu tepede ağaç dallarına çaputlar bağlanmaktadır. Ayrıca su dolu şişeleri dede mezarına bırakmak da bir adettir. Et, keşkek, nohut ve pilav bugün

kazanlarda yapılan yemekler arasındadır. Kutlama günü gibi görülen bu günde karakucak güreşleri de yapılmaktadır. Ayrıca gelen insanlara satış yapmak için birçok esnaf da tezgâh kurar (KK116).

II.24.9. Dedeli Tarla/Mehmet Efendi Yatırı

1. Adlandırma: Bir tarlanın içinde yer aldığı için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Kahrat Mahallesi'nde bir tarlanın bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Mehmet Efendi Yatırı, taşların üst üste dizilmesinden oluşmuş bir mezar şeklindedir. Mezarın etrafında ve iç kısmında otlar büyümüş, mezarı kurumuş ağaçlar çevrelemiştir. Oldukça bakımsız olan mezarın bilgilendirme tabelası da bulunmamaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Mezarda kimin yattığıyla ilgili bilgi Metin Ekici'nin makalesinde şu şekilde yer almaktadır: “Mezarda “Mehmet Efendi” diye bir evliyanın yattığı söylenir. Mehmet Efendi çok uzun zaman önce köyün merasına sazdan bir ev kurmuş ve orada yaşamıştır. Köylülerle pek ilişkisi olmamıştır. Mehmet Efendi ölünce, sazdan yapılmış çardağın olduğu yere gömülmüştür (Ekici, 2002: 48). İçinde bulunduğu tarladan dolayı “Dedeli Tarla” olarak anılan bu yer aslında Hacıoğlu denen kişinin tarlasıdır. Ancak halk kişiye ait olmasına rağmen tarlayı dede ile özdeşleştirmişlerdir (KK135)

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “Bu mera köylülerden “Hacıoğlu” diye bir şahsın malı olmuştur. Hacıoğlu tarlasının genişlemesini istediği için mezarı kaldırmak istemiştir. Birçok köylü gece bu mezara nur indiğini gördüğü için, Hacıoğlu mezarı kaldıramamış ve onu kaldırmak yerine, bulunduğu yere bir türbe yaptırmıştır” (Ekici, 2002: 48).

Motifler: Işık şeklinde görölme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yatırın ana işlevi yağmur duası uygulamalarının yapıldığı yer olmasıdır. Ekici'nin çalışmasında ise yağmur dualarının iki şekilde yapıldığı vurgulanmaktadır. Çocukların yaptığı ilk uygulamada havuzdan bir kurbağa seçilerek bir sırığın ucuna bağlanır. Çocuklar bu sırıkla mahalledeki her evi gezerek

yiyecek ve para isterler. Bu sırada ev halkı tarafından çocuklar ıslatılır. Sonra çocuklar hep birlikte Mehmet Efendi Yatırı'na giderek etrafını yedi defa tavaf ederler. Sonra da türbenin başucunda mum yakarlar. Bütün köy halkının katıldığı etkinlikte ise imam başta olmak üzere duaya katılacak kimseler yatıra giderler. Yatırın etrafında yedi defa döndükten sonra yemekler yenir ve imam yatıra dönerek dua etmeye başlar. Dua bitince herkes köye geri döner (Ekici, 2002: 48-49). Günümüzde bu uygulama devam etmemektedir ve yatır oldukça bakımsız halde bulunmaktadır. En son uygulama yaklaşık yirmi sene önce yapılmıştır (KK135).

II.24.10. Dilek Dede Yatırı

1. Adlandırma: İnsanların dileklerini yerine getirdiği düşünüldüğü için bu ismi almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Tire-Ödemiş yolunun sağ tarafında Gökçen Mahallesi, Dibek Sokak'ta yer almaktadır. Başucunda büyük bir ağaç vardır.

3. Mimari Yapısı: Yol kenarında duran yatırın yanında bir ağaç vardır. Köy halkının talebi üzerine belediye tarafından yatırın etrafı çevrilmiş fakat üstü örtülmemiştir. Yatırın hemen yanına ibadet edilebilmesi için küçük bir oda yapılmıştır. Yatırın çevresini köyden Demirci Hüseyin adlı bir hayırsever yeşil renge boyamıştır. Yatırın bir kitabesi yoktur. Mezarın baş kısmında taştan bir kavuk bulunmaktadır. Bahçenin içinde ekmek pişirilen ve hayır için yemek yapılan bir ocak vardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tarihi kişiliği bilinmemekle birlikte dedenin bir kitabının olduğunu ve kendinden sonra gelenlerin bu kitabı okuduklarını sözlü kaynaklardan öğrenilmiştir. Bu bakımdan dedenin bir tarikat önderi olma ihtimali yüksektir. Dede mezarı en az üç-dört nesildir orada bulunmaktadır (KK158).

5. Türbe-Yatırla ilgili Anlatılar: Çocuğu olmayan kadının biri akrabalarının zoruyla dedeye gelmiş ama içinden olacağına inanmıyormuş. O gece dede rüyasına girmiş ve içindeki itikadı olmazsa duasının olmayacağını söylemiş. Kadın sonra tekrar gelerek içten dua etmiş ve bir vakit sonra çocuğu olmuş. (KK90).

Motifler: Rüyada görülme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Çocuğunun olmasını isteyen kadınlar başlarını örterek türbenin etrafında üç veya yedi defa dönerler. Türbedar Sevim Çıtak, gelen kişilere önce ne istiyorlarsa niyet etmelerini söyler. Çocuk isteyen kadınların beline “Bismillah” diyerek bir yemeni bağlar. Bu işlem çocuğun kadının karnında durmasını sağlamak amacıyla yapılan bir uygulamadır. Gelen ziyaretçi dönerken türbedar da onun için dua etmektedir (KK158). Ayrıca eskiden çaputtan beşiklerin yapıldığı bir ağaç varmış. Bu ağaç, dibinde mum yakılmasından dolayı kararmış. Belediye de o ağacı kesip atmış. Burada dilek dileyip de adak adayanlar adaklarını dağıtmak için tekrar yatırın başına gelmektedir. Eskiden koyun kesilirken günümüzde fırında pilav, et vb. pişirilerek hayır olarak dağıtılmaktadır. Bunun dışında yatır bahçesindeki küçük odada namaz kılınarak dua edilmekte, odaya tespih, seccade, yemeni gibi nesneler hayır amacıyla bırakılmaktadır.

Dedeye köy halkının dışında İzmir ve çevre illerden çocuğu olmayan kimseler gelmektedir. Türbeye gelenlere yardımcı olan Sevim Çıtak eskiden komşusunun yaptığı ritüelleri şimdi kendisi uygulamaktadır. Çocuk dilemek için gelip de ziyaretten sonra çocuğu olanlar türbedara bu durumu mutlaka bildirir (KK158). Ziyaretin belli bir günü bulunmamaktadır. Rüya da görülerek veya tanıdıklardan duyma vasıtasıyla yatır ziyaret edilir.

II.24.11. Erenler Ninesi Pir Sultan Yatırı

1. Adlandırma: Adlandırmayla ilgili bilgi bulunamamıştır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Peşrefli Mahallesi Erenler Tepesi’nde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Ağaçlarla örtülü bir alanda bulunan mezarın yeri sonradan eklenen bir mezar taşıyla belirgin hale getirilmiştir. Mezar taşının üzerinde “Erenler Ninesi Pir Sultan-ruhuna Fatiha” yazısı bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Erenler Ninesi bulunduğu bölgeye ismini veren bir kadın evliya olarak bilinmektedir. Peşrefli’de yatan Pir Veli Beşe ve Ödemiş’te bulunan dedelerin annesi olduğu söylenmektedir (KK170). Hakkında başka bilgiye ulaşılamamıştır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Erenler Ninesi için senenin belirli günlerinde hayır yapılarak kurban kesilir ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılır. Bu sırada dileği olanlar gelerek dua ederler. Kurban kesimleri mezarın alt bölümünde yer alan adak kesim yerinde yapılmaktadır. (www.erolşasmaz.com, Erişim Tarihi: 05. 10. 2019)

II.24.12. Hacı Fakih/Beni Ayıran Dede Türbesi

1. Adlandırma: Kişilerin birbirinden ayrılmasına sebep olduğu için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, İstiklal Mahallesi Çeşme Alanı Terzi Sokak üzerinde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Hakkı Önkal'ın verdiği bilgilere göre yapıyı tarihlendirmeyi sağlayacak kitabe veya yazıt bulunmamaktadır. Fakat yapı olarak benzediği İsa Baba Türbesi'nin XV. yüzyıl sonlarına doğru inşa edilmesi bu türbenin de aynı döneme ait olma ihtimalini akla getirmektedir. Moloz taş örgülü kübik göve üzerinde on iki kenarlı bir kasnak bulunmaktadır(Önkal, 1989: 255-256). Türbenin içinde sert topraktan yapılmış düzgün olmayan bir mezar ve sarık şeklinde mezar taşı yer almaktadır. Türbenin içi oldukça sadedir. Bahçesinde yeni dikilmiş ağaçlar vardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Hacı Fakih Türbesi olarak kayıtlarda yer alan bu türbe halk arasında daha çok Beniayıran Dede olarak bilinmektedir (Armağan, 2012:150). Bir rivayete göre de türbede Hacı Fakih lakaplı Kazanoğlu Mehmet Bey yatmaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre burada yatan kişi önceden Aydın'da yaşamaktaymış. Bir şekilde buraya gelmiş, bir sevdiği nişanlısı varmış, ondan ayrılmış. O yüzden beni senden ayıran demişler (KK38). Eskiden buralar mezarlıkken gömmüşler, iki yüz üç yüz senelik en az (KK3).

Motifler: Ümitsiz aşk (T75.3).

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbenin bakımı ile senelerdir Ahmet-Emine Kavak çifti gönüllü olarak ilgilenmektedir. Bahçedeki ağaçların dikimi ve sulaması onlar

tarafından yapılmaktadır. Çift, dedeyi ziyarete gelenlere de yardımcı olmaktadır. Aydın'dan ve Tire dışından dedeyi görmeye gelen çoktur. Dileği kabul olanlar burada adak kurbanlarını kesmekte ve çevredeki fakirlere dağıtmaktadır. Emine Kavak, adak et vermek isteyenlere bunları imam hatip öğrencisi ya da evine gidemeyen öğrencilere vermeleri gerektiğini söylemektedir (KK38).

Türbenin işlevlerinden kabul edilen ayırma eylemiyle ilgili şöyle bir örnek anlatılmaktadır; “Eskiden mesela iki kişi kayınvalide gelin geçinmiyor ya oraya varırdı. Benim ananemler annemler senin ismini alıyor, karı koca onun ismini alıyor, hayıt çibanı ayırıyor, bunların başında yarabbi bunları tez vakitte ayır diye. 15 güne varmıyor, ayrılıyor, beni ayıran türbe ondan okunmuş dualı türbe. Bir gün annecimin bir akrabası vardı Eskişehir'deydi kadın etmediğini komadı gelen burada şeye. Ananem dedi günah ya dedi gidin dedi efendim kendine gelmedik kız çocuğu alıp gidiyormuşsun üstünü görmedik kız çocuğu evinde iki rekât namaz kılınca vardın mı orda çatal hayıt ayırırveriyosun, 15 güne kalmadı gittin kadın Eskişehir'e. Daha hala gidenler var” (KK126).

II.24.13. Hacı Kalfa Türbesi

1. Adlandırma: Kalfalık yaparken ustasının yanına hacca gittiği için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Ertuğrul Mahallesi, Emirgan Sokak ve Kalfa Sokak'ın üst kısmında yer alan surlu bölümde bulunmaktadır. Bu mevki halk arasında “havuzdibi” olarak bilinmektedir.

3. Mimari Yapısı: Demir parmaklıkla kapalı mezarın başucunda asırlık bir servi ağacı bulunmaktadır. Baş ve ayak taşları bulunan sade bir mezardır. Belirgin mimari özelliklere sahip değildir.

4. Tarihi-Menkıbevî Kişiliği: Yazılı kaynaklara geçmese de Tire halkının menkıbesini unutmadığı kişilerden biri de Hacı Kalfa'dır. Tarihi kişiliği bilinmemektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “Hacı kalfa bir ayakkabı tamircisinin kalfasıymış. Ustası Hac'a gitmiş, o dükkânda bulunuyor, her gün (ustanın) evine yemek

almaya gidermiş. Eve gitmiş yemek almaya öğlen vakti (ustanın) hanımı yemek yapmış. Yemeği kaba koymuş almış eline “al abam demiş git dükkânda ye” demiş. “Ah demiş ustan da burada olsaydı şu güzelim yaptığım yemeği çok severdi” demiş. “O da yanında olsaydı ona da götürseydin” demiş. “Abacım demiş onun için bir ayrı kaba katıver” demiş. Onun için de katıvermiş ayrılmış. Biraz ayrıldıktan elini açmış “yarabbi, nolursun bana yardımcı ol, bana yardım et şu aldığım yemeği ustama götürürüverem demiş. Allah da kabul ediyor, bir uçuyor doğru Kâbe-i Muazzama’ya orda yemeği beraber yiyorlar. Oradan tekrar kalkıyor geliyor boşları getiriveriyor. Ablam diyor ustam yedi yemeğini diyor, işte böyle böyle oldu, onlan beraber yedik diyor ve bunu anlatınca ruhunu teslim ediyor (KK32).

Hacı kalfa vardı bir de ustasının yanında çalışıyormuş çocuk ustası hacca gitmiş. O gidince şey demiş yenge demiş ustam yaprak dolmasını çok severdi azcık katıversen de götürsem ya demiş. Bu çocuk benle eğleniveriyo, diyor. Bakır sahanın içine katıyor dolmayı sıcacık altına da bi topan ekmek koyuyor. Çitleyo. Ne baksın ki ermiş Mekke’ye varmış. Sonra ben gideyom usta teslim ediyö, geliyo. Hacıdan gelesiye kadar hacı kalfanın karısı bi bakıyor katıverdiği çanaklar Hacı’nın heybesinden çıkıyor (KK126).

Hacı kalfa da hacı ermiş hacıya gidiyor kalfasının da erdiğinden haberi yok yengesi de yaprak sarması yapmış hacı emmin şöyle severdi böyle severdi demiş. Kalfası katıver götürürüverem demiş canı çekti bu isteyemiyor diye bir kap katıvermiş bu hemen alıyor, doğru hacıya bir bakıyor hacı gelince hemen onun derdini böyle böyle yengem çok severdi dedi diyor, katıver götürürüverem dedim diyor, aldım geldim diyor, bir açıyor dumanı tütüpdurumuş kalfanın da erdiğini ordan anlıyor. Hacı geldikten sonra ölüyor bir müddet sonra Hacı Kalfa denilen bir tepe var kalmaz deresinin üstünde oraya gömüyorlar hacıyı. Artık aradan on sene mi yirmi sene mi geçiyor ölüm saati. Hacı kalfanın o hacı ustasının yattığı yerin biraz altında bir çeşme varmış o çeşmenin de inşaatında beş altı dane işçi çalışıyormuş. Kalfa ölceni anlıyo, ecelinin geldiğini. İniyo aşağı yukarda çeşmenin orda bir tane cenaze var gelin beraber kaldıralım hâlbuki cenaze kendisi. Onları çağırmakta oluyor geliyor çeşmenin orda kendisi ruhunu teslim ediyor orda ustasının yanına gömüyorlar (KK136).

Motifler: Tayy-i mekân, öleceği yeri ve zamanı önceden bilme, sırrı ortaya çıkınca vefat etme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Hacı Kalfa'nın mezarı Buğday Dede gibi yüksek bir mevkide bulunmaktadır. Buna rağmen dilden dile anlatılan menkıbesini duyan Tire halkı dilek ve isteklerini bildirmek için bu mezarı ziyaret etmektedir. Ziyaret için belli bir gün olmamakla beraber buraya ulaşım araba, motor veya dolmuş ile sağlanmaktadır. Hacı Kalfa'ya çocuk sahibi olmak isteyenler ve manevi anlamda huzur bulmak isteyenler daha çok gelmektedir. Dua etmek, tespih çekmek ve sure okumak ziyarette yapılan uygulamalardır (KK136).

II.24.14. Hafsa Hatun/ Işıklar Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Işıklar köyü mezarlığında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kübik planlı sekizgen kasnaklı türbe moloz taş ve tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Türbenin güneybatısında bir kapı bulunmakta, kuzeybatı ve kuzeydoğu yönlerinde ise birer pencere yer almaktadır. Yapının hemen yanında bulunan bir duvar kalıntısı burada eski bir imaret olduğuna işaret etmektedir. 15. yüzyıla tarihlendirilen yapı oldukça bakımsızdır (Tezel, 2016: 45).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbe, Aydınolu İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun'a aittir. Köylülerin anlattıklarına göre türbede bir kadın yatmaktadır (Armağan, 2012: 175).

Rivayete göre; Hafsa Sultan, Bursa sarayında bir buçuk yıl kaldıktan sonra Tire ve anne-baba hasretine dayanamamış, Tire'ye gitmek için izin almış ve yola çıkmıştır. Bozdağ'a ulaştığında başlayan kar ve tipi nedeniyle mahsur kalıp hastalanmış ve bir süre sonra da vefat etmiştir (Armağan, 2015: 77-78). Halk da onu bir kadın evliya olarak görmüş ve ziyaret etmeye başlamıştır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe harabe durumdadır ve ziyaretçisi bulunmamaktadır.

II.24.15. İbn-i Melek Türbesi

1. Adlandırma: Mezarda doğduğu için meleklerin oğlu olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Cumhuriyet Mahallesi İbn-i Melek Caddesi üzerindeki belediye parkının içinde yer almaktadır. Arka çaprazında Süleyman Şah Türbesi bulunmaktadır. Tire’de oldukça merkezi bir konumda yer alır.

3. Mimari Yapısı: Türbe olarak anılan bu yapı, dikdörtgen planlı mermerden yapılma yüksek duvarlara sahiptir. Türbenin yer döşemesi mozaikler ile kaplıdır. Türbeye giriş döner demir kapı ile sağlanmaktadır. Türbenin güney ve doğu bölümlerinde iki küçük pencere bulunmaktadır. Hatta Evliya Çelebi Tire ziyaretinde İbn-i Melek Türbesi için şunları demektedir: “Yine bu âsitâne içinde Hüsam Dede ve Eş-Şeyh Şücaeddin İbn-i Melek’le bu iki sultan üstleri kubbesiz penceresinin üç yüzü yola bakar üzere İbn-i Melek Medresesi içine gömülüdürler (Kurşaklıoğlu, 2014: ?). Evliya Çelebi’nin de ifade ettiği gibi türbenin üstü kapatılmamıştır. Birçok tadilat ve restorasyon çalışmasında kapatılmaya çalışılsa da oluşan aksilikler nedeniyle belediye türbenin üstünü kapatmama kararı almıştır. Türbe, 1956 yılında yapılan restorasyonla günümüzdeki görünümüne kavuşmuştur.

Türbenin içinde İbn-i Melek (İzzetin Abdüllatif), Mehmet Efendi (İbn-i Melek’in oğlu), Mevlana Nizameddin ve Müderris Ali Evliya Efendi’ye ait dört mezar bulunmaktadır. Bunların ikisinin orijinal mezar taşları korunmuştur. Mezarlar sonradan düzenlenerek modern hale getirilmiştir. Türbenin iç kısmı oldukça sade ve bakımlıdır. Türbe dışında mezarda yatanların kimliği ve İbn-i Melek hakkında Türkçe ve İngilizce bilgi tabelası yer almaktadır. Tire’nin kıymetli şahıslarından birisi olan ve önceden burada medresesi bulunan İbn-i Melek Türbesi hem Tireliler hem de tarihe önem verenler tarafından senelerdir korunmaya devam etmektedir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Tire’nin en tanınmış şahsiyetlerinden birisi olan İbn-i Melek, kurmuş olduğu medrese ile eğitimci kimliğinin yanı sıra başından geçtiği rivayet edilen menkıbeler sayesinde halk arasında evliya olarak da kabul görmüş bir zattır. Tire’de yaşayan hatta dışarıdan Tire’ye gelen hemen herkesin İbn-i Melek hakkında az çok bilgisinin bulunması kutsal ziyaret yerlerinin günümüzdeki temsili

açısından kayda değerdir. Bölgeye yakın olan İmam Birgivi'nin makamı gibi İbn-i Melek'in mezarı da bugün binlerce insanı çevresine toplamaktadır.

İbn-i Melek'in doğum tarihi tam bilinmemekle birlikte eserlerinden yola çıkarak yaşadığı döneme dair tespitler yapılabilmektedir. Munis Armağan türbenin 15. yy. 'dan kalma olduğunu belirtmektedir (Armağan, 1979: 30). Bir müderris olmasının yanı sıra çok iyi bir dini eğitim de alan İbn-Melek, bu özelliğiyle Aydınoğlu Mehmet Bey'in dikkatini çekmiş ve Birgi'ye çağırılarak başkent kadılığı görevine getirilmiştir. Burada hem devlet erkânına hem de onların çocuklarına eğitim vermiş, Aydınoğlu Mehmet Bey'in danışmanı olarak da halkın sevgi ve saygısını kazanarak ünlenmiştir. Hatta ünlü gezgin İbn-i Batuta Birgi Saray'ına geldiğinde Mehmet Bey'in İbn-i Melek'le yan yana oturmasına şaşırmıştır. Batuta'ya göre İbn-i Melek'in geniş bilgisi, ahlaki olgunluğu ve halk arasında gördüğü sevgi ona İbn-i Melek denmesine sebep olmuştur (Armağan, 1995: 4). Kendisine Ferišteoğlu denmesinin sebebi de babasından kaynaklanmaktadır. Babası Kadı İzzettin Ferište'nin dindar ve faziletli olduğu için bu lakabı aldığı ve İbn-i Melek'e de Ferišteoğlu dendiği bilinmektedir (Baktır, 1999: 175).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: İbn-i Melek isminin nereden geldiği konusunda ortak birçok rivayet bulunmaktadır. Yazılı kitaplara da benzer şekliyle geçen rivayet şu şekildedir: “Abdüllatif Efendinin babası Hicaz’a hacca giderken eşi hamile imiş, evladını Tanrıya emanet edip gitmiş. Dönüşünde eşinin hamile olarak bir gün önce öldüğünü öğrenince, son derece müteessir olmuş, “Ben onu Tanrıya ısmarlayarak gitmiştim, Hüda onu esirgemiştir” diyerek karısının kabrini açtırmış. Kabirde Abdüllatif Efendi’yi serçe parmağını emer bir vaziyette görmüşler. Ondan ötürü meleklerin kendisini koruduklarına kanaat getirerek melek oğlu anlamına gelen (İbn-i Melek) lakabını vermişlerdir” (Tokluoğlu, 1957: 11). Hatta uzun yıllar bu semte annesinin adına hürmeten “Hatuniye” semti denilmiş, sonrasında ise semtin adı İbn-i Melek olarak değişmiştir (Armağan, 1995: 4-5).

Halk arasında da buna benzer şekilde doğum hikâyesi anlatılmaktadır: İbni melekler annesinin barmağını emerek dünyaya gelmiş. Hacıya gidiyormuş eskiden 6 ayda gidiliyormuş, 6 ayda yayan heybeli hacı diyorlarmış. Giderken karısı hamileymiş. Ailesi karnını böyle sıvazlamış karnını Allah a emanet olsun diye. Sonra geliyor hacıdan “ay eşin öldü tamam Allah’tan gelene razıyım ama Allah’a ben bir emanet

koydum” diyor. Nerde eşimin mezarı, açıyo ne baksın ki çocuk doğmuş mezarda annenin parmağını emipdurumuş (KK126).

Babası hacca niyet etmiş. Hacca gitceği zaman hanımı hamileymiş ve demiş ki hanımına: “Bak, ben artık gidiyorum hac görevimi yapmağa sen Allah’a emanetsin” diyor. Ve yola çıkıyor o zaman tabi hayvanlarla gidiliyor karadan uçak yok, araba yok bilmem ne yok. 6 ayda ancak gidilip gidiliyormuş bu şekilde. Bu çıkıp gidiyor orda hac görevini yapıyor, oradan tekrar geri dönüyor Tire’ye geliyor. Tire’ye gelince eve geliyor bakıyor komşuları da geliyor oraya hoş geldin meselesine bakıyor komşuları da gelince benim hanım nerde hanım yok evde diyor efendim diyorlar senin hanım sizlere ömür defnettik diyorlar şu tarihte iki üç ay oluyor e hamileydi diyor çocuk noldu diyor. Valla diyor hamile olarak vefat etti o çocuğu defnettik olmaz diyor o çocuğun olması lazım diyor bi gidiyorlar kabri kazıyorlar bi bakıyorlar ki ne baksın çocuk orda dünyaya gelmiş tamam mı parmağını almış emiyormuş o şekilde işte (KK32).

Orda o adam hamileymiş hanımı biz hep dedelerimizden duyduk ve diyor ki hanımına giderken oğluna söylüyor, oğlum doğmamış daha çocuk anneni sana emanet ediyorum hamile adam gidiyor. Karnındaki çocuğa söylüyor. Gidiyor nereye gittiyse geliyor tekrardan diyorlar ki senin hanımın öldü nasıl ölür öldü diyorlar ama ben onları oğluma emanet etmiştim olmaz diyor, nerde diyor, mezarı diyorlar işte şurada açıyorlar mezarı ana mezarda çocuk doğmuş çocuk parmağını emipdurumuş. Mezardan çıkarmışlar benim duyduğum bu. Dedemden duydum ben onu (KK34).

İbn-i Melekle ilgili anlatılan bir başka rivayet ise şu şekildedir; “İbn-i Melek mezarının üstünün örtülmemesini vasiyet etmiş ama insanlar dinlememiş. Birkaç kere üstünü kapatmak istemişler, belediye makinaları bozulmuş veya yapmışlar, sabah bakmışlar çatı yıkılmış. Bunun üzerine türbenin üstünü açık bırakmaya karar vermişler” (KK120).

Motifler: Doğum sırasında fevkalade haller (mezarda doğma), mezarının üzerine türbe yapılmaması isteği.

6. İnanç ve Uygulamalar: İbn-i Melek Türbesi, Tire’nin en tanınmış şahsiyetlerinden birisi olarak her daim ziyaret edilmektedir. Tire’de merkezi bir parkın

içinde yer alan türbe, her zaman temiz tutulmaktadır. Özellikle Hac zamanı, hacıların otobüsü bu noktadan kalkmaktadır ve kalkıştan önce türbede dua edilmektedir.

Süleyman Şah Türbesi'nde olduğu gibi salı ve cuma günü kurulan Tire Pazarı, türbenin önüne kurulduğu için yoğun ziyaretler bu günlerde yapılmaktadır. Gelip geçenlerin mutlaka dua ettiği türbeye özel olarak dileklerini dilemeye gelenler de bulunmaktadır. Her türlü dilek için geline türbede özellikle eğitim ve şifa için dilekler baş sıradadır. İbn-i Melek'in müderris olduğunu bilenler sınav zamanları çocuklarının eğitim hayatı için dua etmeye buraya gelmektedir. Açık alan ve taş döşemeli olması türbenin için bazı ritüellerin yapılmasına engel olmaktadır. Mum yakma veya çaput bağlama gibi ritüeller burada görülmemiştir. Bu durumda türbenin belediye önünde olması ve sürekli denetlenebilir konumda bulunması etkindir. Gelenler; dua ederek tespih çekmekte ve dini kitapları okuyarak dileklerini dilemektedir. Gönüllü olanlar türbenin temizliğini de gerçekleştirmektedir.

Adak olarak Cuma günleri; lokum, şekeri bisküvi, meyve vb. şeylerin dağıtıldığı gözlemlenmiştir. Kurban kesimi için uygun olmadığından burada kanlı adak kesilmemektedir.

Türbenin bakımını gönüllü olarak belediyede çalışan Nurhan Mestanoğlu yapmaktadır. Belediyeden aldığı izinle parkın ve türbelerin bakımını üstlenmiştir (KK136). Parkta tuvalet işleten Mustafa Aybar da türbenin bakımı ile ilgilenmektedir.

II.24.16. İsa Baba Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Selçuk yolu üzerindeki Hisarlık mevkiinde bulunmaktadır. Türbe, Balım Sultan Türbesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Yapının üzerinde türbenin kime ait olduğuna dair bir bilgi bulunmamakla birlikte Hakkı Önkali'nin mezar taşından yapmış olduğu tespiti göre türbe İsa Baba Türbesi olarak adlandırılmaktadır. Kübik gövde üzerinde yerleştirilmiş sekizgen kasnaklı bir kubbeye sahiptir. Kare planlı olan yapının malzemesi de moloz taştır. Türbenin güney cephesinde küçük bir penceresi, batı cephesinde ise kapısı vardır. Türbede iki mezar bulunmaktadır ve ikisinin de baş ve ayakucu taşları mevcuttur.

Mezar taşında “891 yılı Şevval ayından İsa b...” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Türbenin inşa özelliklerine bakılarak tarihi tam tespit edilemese de Önkal’ın tahminlerine göre XV. yüzyıl sonlarına doğru inşa edilmiş olabileceği söylenebilir (Önkal, 1989: 253-254). Türbenin iç duvarları bakımsızdır ve 2016 senesinde türbede definecilerin kaçak kazı yaparak tahribat oluşturduğu belirlenmiştir. Defineciler mezarı kazmış ve çukuru o şekilde bırakmışlardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Halk arasında Balım Sultan’ın yardımcısı olarak bilinen İsa Baba Bektaşî geleneğinde önemli bir isimdir. Munis Armağan’ın verdiği bilgiye göre Kılınç Baba olarak da bilinen İsa Baba Yegan Reis’in oğludur. Balkanlardaki mücadelelerde öncü olan İsa Baba ve çocukları, Sultan Murat’ın mülkler bahşettiği Yegan Baba’nın soyundan gelmektedir. Bu aileye mensup herkes aynı zamanda ahilik teşkilatına bağlıdır. Türbedeki tarihe göre 1486’da vefat etmiştir (Armağan, 2012: 185). Bölgedeki Bektaşîlerin sayıp ziyaret ettikleri bir zattır. Aynı zamanda mezarda yatanların İsa Baba ve Musa Baba olduğu Balım Sultan’ın akrabaları olduğu da düşünülmektedir (KK160, KK116).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe ziyareti Balım Sultan’la aynı zaman dilimlerinde gerçekleşir. Tire’nin genelinde olduğu gibi ziyaretler Nevruz’la başlar ve havalar soğuyuncaya kadar devam eder. Türbenin olduğu alan mesire yeri olduğu için özellikle hafta sonları pikniğe gelenler tarafından sık sık ziyaret edilir. Adak kurbanı olanlar burada keserek dağıtırlar ve pişirirler.

Türbe içinde tespihler, dua kitapları ve seccadeler bulunmaktadır. Mezarların üzerine tülbent ve havlu serilmektedir.

II.24.17. İsimsiz Yatır

1. Adlandırma: Halk arasında kim olduğu bilinmediği için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Gökçen Mahallesi, Göldere mevkiine giden yolda bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Herhangi mezar yapısı yoktur. Bir taşın olduğu bölge kutsal kabul edilmektedir. Bu bakımdan özel bir mimari yapısı bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Taşın olduğu bölgede herhangi bir mezar bulunmamaktadır. Kabir olmadığı için de tarihi-menkıbevi kişiliğe rastlayamayız.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Bu ziyaret yeri, kuraklık olduğu zaman yağmur duasına çıkanların toplandığı bir merkez olmuştur. Yağmur yağması için bir araya gelen topluluk bu mevkide dua ederler. Yağmur yağmadan önce de hayır olarak pilav, et vb. evlerinde yemek yapıp gelenler burada hem yerler hem de bu yemekleri dağıtırlar. Bu şekilde yağmurun gelmesi beklenir (KK47).

II.24.18. Kara Kadı Mecüdeddin Türbesi

1. Adlandırma: İsminden ve mesleğinden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, İpekçiler Mahallesi Kara Kadı Mecüdeddin Camii'nin arka bahçesinde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Bu türbe beşgen bir gövdenin kubbeye örtülmesiyle oluşturulmuş iki katlı erken dönem türbelerden biridir. Türbenin alt bölümünde merdiven altında düzenlenmiş mumyalık bölümüne giriş bulunmaktadır (Önkol, 1989: 243-244). Her cephesinde pencere bulunan türbenin içinde mezar veya kitabe yer almamaktadır (Daş, 2007:199-200). Günümüzde zemin halı ile kaplanmıştır ve pencere nişleri kitap rafı şeklinde düzenlenmiştir (Tezel, 2016: 33). Yapı, İlhanlıların Anadolu'ya egemen olduğu yıllarda inşa edilmiştir. Yapıda İlhanlı sanatının özellikleri de görülmektedir (KK46).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Kara Kadı Mecüdeddin ile ilgili ilk bilgilere Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde rastlamaktayız. Evliya Çelebi'nin yazdıklarına göre; Kara Kadı hazretleri de kutupluğa ayak basmış, iki dünya devletine nâil olmuş, müellif ve aziz, zengin ve ikram sahibi, hayır sahibi bir kimseymiş ve cami ve yaptıkları hayırlar hep anlatılmış (Kahraman, 2011: 191). Kara Kadı Mecüdeddin halk arasında Karagazi, Kocabıyık ve Üç Lüle isimleri ile de anılmaktadır (Önkol, 1989: 243). 1530 yılı Defter-i

Hakanî kayıtlarında Kara Kadı'nın ismi Mevlana Fahrettin olarak geçmektedir (Armağan, 2015b: 67) Fatih'in saygı duyduğu isimlerden biri olan Kara Kadı'nın zamanında Rumeli Beylerbeyliği yaptığı da ileri sürülmektedir. Saray ile yakın ilişkilerinin olması da adını verdiği külliye'nin vakıflarının çok olmasını sağlamıştır (Armağan, 2015: 157). Önemli bir kadı ve âlim olan Kara Kadı Mecüdeddin Külliyesi'nde medrese, türbe, hamam ve handan oluşmaktadır. 17. Yüzyılın sonlarına doğru türbenin olduğu bölge Kasaba-i Karakadı olarak kayıtlarda geçmektedir (Yüksel, 2014: 13).

5. Türbe-Yatırı ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Kara Kadı Mecüdeddin Türbesi içinde bir mezar barındırmadığı için halk tarafından ziyaret edilen bir türbe değildir. Türbenin içi Kur'an Kursu yapılmıştır ve günümüzde bu işlevi yerine getirmektedir.

II.24.19. Kesikbaş Türbesi

1. Adlandırma: Savaş sırasında başı koptuğu ve o şekilde savaştığı için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, İbn-i Melek Mahallesi, Selçuk Caddesi ile Kesikbaş Sokak arasında yer almaktadır. Hemen yanında bir kahvehane bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Üstü örtülü olmayan kabrin çevresi beyaz duvarla çevrilmiştir. Kabrin iki ucunda asırlık servi ağaçları yer almaktadır. Mezar yapısı eski olmasına rağmen türbe olarak anılan bu kutsal ziyaret yerinin çevresi boyanmış, yeni bir mermer mezar taşı yapılmıştır. Kesikbaş'la ilgili bilgi veren bir tabela belediye tarafından mezar girişine eklenmiştir. Türbenin dış kısmında bir çeşme bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Kesikbaş Türbesi olarak bilinen bu mezarda yatanın tarihi şahsiyeti hakkında bazı rivayetler bulunmaktadır. Armağan'ın tespitlerine göre; Menteşe beyinin damadı olan Emir Sasa Bey aynı zamanda Tire'nin ilk fatihi olarak da bilinmektedir. 1531 tarihli Defter-i Hakanî kayıtlarına göre "Vakfi mezarı merhum Uçbeyi" şeklinde geçen mezarın bakımı vakıf bağışlarıyla sağlanmaktadır (Armağan, 2003: 410). Halk anlatımlarında Cenevizliler zamanında şehit düştüğü dile getirilmektedir (Armağan, 2012: 221). Turgut'un Enveri'nin Düsturnâmesi'nden

aktardığına göre Menteşe Beyliği'ne bağlı Sasa Bey adlı bir komutanın Aydınoğulları topraklarını ele geçirdiği bilgisi yer almaktadır (Turgut, 2017: 30). Bu dönemde Sasa Bey ile Aydınoğlu Mehmet Bey'in arası açılmış ve yapılan savaşlarda Sasa Bey şehit olmuştur (Akın, 1968: 1-6). Halk arasında anlatılan rivayetlere göre ise Emir Sasa Bey Kesikbaş olarak anılmaktadır. Bunun sebebi, başı koparılmasına rağmen kesik başıyla savaşa devam etmiş olmasıdır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Kesikbaş Allah dostuymuş. O da öyle düşman Tire'yi işgal edince 1. Dünya harbi zamanında Yunanlılar İzmir'i işgal ediyorlar, ondan sonra yavaş yavaş ilçelerini işgal ediyorlar. Tire'ye girecekleri zaman onlar orada müdahale ediyorlar o Kesikbaş mevkiinde orda etrafındakilerin bir kısmı vuruluyor bu sefer o Allah'ın dostu olanın da tutuyorlar başını kesiyorlar. Ondan Kesikbaş olarak kalıyor ismi (KK32).

Bizim bildiğimiz savaşta karşıda Hristiyan haçlı ordusu var, burada Osmanlı veya Aydınoğlu bilmiyom, onu bilmiyom araştırmak lazım. Bir taraf Müslüman, diğer tarafta Müslüman olmayan kuvvetler savaşta kesikbaş dedenin başı kesiliyor, düşman askeri kesiyor koltuğuna alıyor üç gün savaşıyor. Üç gün savaş sonunda zafer kazanılıyor, ondan sonra şehit oluyor o kaldığı yerde de gömülüyor (KK126).

Ben kesikbaşın orda büyüdüm. O mahallede kesikbaş daha başka bir hikâyesi var. Başını alıyo koltuğunun altına savaş devam ediyor. Orası kahveydi gene kahve yanı da muhtardı orası sabahleyin ezanla dükkânı açarken o yatırı görürmüş takır tukur görürmüş oralarda. Öldü. Süleyman amca derler, benim dede muhtardı dedem ona devretti. Görünürmüş takır takır gezermiş takunyalarla gezermiş heralde (KK34).

Motifler: Başını kaybetmesine rağmen ölmemesi, ölüm esnasında veya sonrasında fevkalade hallerin zuhuru.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbeye gelenler çoğunlukla dua ederek ziyaretlerini tamamlamaktadır. Türbenin bakımı gönüllüler tarafında yapılmaktadır. Kurban adağı vb. ritüeller bu türbede yapılmamaktadır.

II.24.20. Lütü Paşa Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır. Makam türbesidir.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Yeni Mahallesi Lutfi Paşa Camii'nin hemen arkasında bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Cami bahçesinin arka kısmında uzun bir mezar yer almaktadır. Taştan yapılan mezarın baş ve ayak kısımlarında silindir şeklinde mezar taşları bulunmaktadır. Baş kısmında mermerden yapılma bir yazılı taş silindir taşın üzerine konulmuştur. Mezar oldukça uzundur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Lutfi Paşa'nın yaptırmış olduğu camiden hareketle mezarın da Lutfi Paşa'ya ait olduğu düşünülmüştür. Fakat Osmanlı'da sadrazamlık da yapmış olan Lutfi Paşa'nın asıl vefat yeri kayıtlarda Dimetoka olarak geçmektedir. Kayıtlarda Arnavut kökenli olan Paşa, Kanuni'nin kız kardeşiyle evlenerek sadrazamlık mertebesine dek yükselmiştir. İyi bir devlet adamı olan Lutfi Paşa 1541'de bu görevden azledildikten sonra Dimetoka'ya gidip burada ilimle uğraşır (Altay, 2011: 1803). Kısa bir süre Tire'de yaşayan ve Tire'de vakıf ve camiler yaptıran Lutfi Paşa'nın Tire'de değil Dimetoka'da öldüğü kayıtlarda bulunmaktadır. Buna rağmen camiinin hemen arkasında yer alan mezar birçok kimse tarafından Lutfi Paşa Türbesi olarak bilinmekte ve bu şekilde adlandırılmaktadır. Buradaki mezar bir makam türbesi niteliği taşımaktadır.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Camiye gelenlerin ve bölgedeki diğer türbeleri ziyaret eden kişilerin uğrayarak dua ettiği bir mezardır. Camiinin arkasında kaldığı için çok bilinmemektedir.

II.24.21. Molla Mehmet Çelebi Türbesi

1. Adlandırma: İsminden ve mesleğinden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Paşa Mahallesi, Ziya Yokuşu Sokak'ta M. Molla Camii bahçesinde yer almaktadır.

3. Mimari yapısı: 16. yy. yapısı olan bu türbe kare plan yapısına sahiptir. Sekizgen kasnaklı basık bir kubbe ile tavanı örtülmüştür. Cenazelik katı bulunmaktadır.

Kuzey bölümünde giriş kapısı, güney ve batı taraflarında ise birer penceresi bulunmaktadır (Tezel, 2016: 44).

4. Tarihî-Menkabevî Kişiliği: Camiyi yaptıran kişi olduğu bilinmemektedir. Molla Çelebi, kendi adıyla anılan lalesiyle meşhurdur ve yoksul kızlara çeyiz parası ayıran biri olarak anılmaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Molla Arap ile Molla Mehmet kardeşmiş. Molla Arap Molla Mehmet'e "sen hurayı yukarı yaptırıyorsunuz kimse gelmez buraya cemaatin olmaz" demiş. Molla Çelebi de "abi sen burayı yaptırcan ama buranın ömrü kısa olacak, cemaatin de olmucak" demiş. İkisi de evliyaymış bunların geleceği bilmişler. Hakikaten onun dediği gibi Tire üç kere batmış selden bir daha toplam üç kere Molla Arap'ın yeri yıkılmış buraya hiç bişi olmamış. Bunlar birilerinin şeylerini bilirler yani (KK34).

Motifler: Gelecekte olacakları bilme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Her türlü dilek için gelinmektedir.

II.24.22. Musa Bey Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Duatepe Mahallesi, Çeşme Alanı Sokak'ta bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Taş ve tuğladan yapılmış olan türbe, mimari özellikleri bakımından 15. yüzyıl yapısı olarak gözükmemektedir. Sekizgen kubbe yapısına sahip türbenin içinde mezar bulunmamaktadır. Kitabesi kaybolmuştur.

4. Tarihî-Menkabevî Kişiliği: Aydınoğlu İsa Bey'in oğlu olan Musa Bey, Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'u Tire'de ağırlayan bey olarak bilinmektedir. Kısa bir süre tahtta kalan Musa Bey 1405'te vefat etmiştir (Armağan, 2012: 267).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe oldukça bakımsız haldedir ve ziyaret edilmemektedir.

II.24.23. Pir Veli Beşe Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde adlandırılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Peşrefli Mahallesi'nde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Oldukça uzun bir mezar olan Pir Veli'nin mezarı beyaz kesme taştan yapılmış, üzeri düzeltilmiştir. Mezarın başında "Pir Veli-Ruhuna Fatiha" yazılı bir mezar taşı sonradan eklenmiştir. Çevresi yeşil demir parmaklıklarla çevrilidir ve mezarın başında asırlık bir kara servi ağacı yer almaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Pir Veli 1530 yılı Tapu defterlerinden 988 nolu kayda göre "Pir Veli veledi İsmail bin İsrail mülkü" şeklindeki ifadeden hareketle akıncı Türk beylerinden İsrail Bey'in oğlu İsmail'in oğlu olarak gözükmektedir. Tarihi kayıtlara göre İsrail Bey'in bir diğer oğlu da Mahmut Fakih yani daha çok bilinen ismiyle Şeyh Bedrettin'dir. Pir Veli Şeyh Bedrettin'in yeğeni olmaktadır (Armağan, 2006: 412). Peşrefli köyü için Pir Veli çok önemli bir şahsiyettir. Köyün isminin ondan türetildiği düşünülmektedir.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Dede'nin Birgi'de ve Eğridere'de birer kardeşi varmış. Arada bir birbirlerini ziyarete giderlermiş. Bu sırada gökte ışıklar gözükmüş (KK170).

Motifler: Havada uçma, ışık şeklinde gözükmek.

6. İnanç ve Uygulamalar: Pir Veli köy halkının sosyal yaşantısında önemli bir rol oynamaktadır. Düğün yemekleri veya adak-hayır yemekleri dedenin mezarının bulunduğu bölgede yapılmaktadır. Mezarın hemen yanına Tire Belediyesi ve İzmirli hayırseverler tarafından bir kesimhane, mevlit evi ve mesire alanı oluşturulmuştur (KK172). Kesimhanenin yanında yemek pişirmek için ocak ve yemek yenmesi için masa ve sıralar yer almaktadır. Yağmur duası için sıkça ziyaret edilen Pir Veli çocuk sahibi olmak isteyenlerin geldiği bir ziyarettir. Ölen bebeklerin Pir Veli'nin mezarının yakınlarına gömülmesi de bu köyde uygulanan bir gelenektir. Dede mezarının çevresinde taşlardan yapılmış şekiller yer almaktadır.

II.24.24. Rum Mehmet Paşa Türbesi

1. Adlandırma: Türbenin bulunduğu camiyi Rum Mehmet Paşa yaptırdığı için türbe de onun adını almıştır. Mahalleli tarafından Arap Dede diye de adlandırılmaktadır (KK86).

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Duatepe Mahallesi, Rum Mehmet Paşa Camisi'nin güneybatısında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Osmanlı dönemi yapısı olan bu türbe piramidal külaha sahip baldaken türbe tipine örnektir. Altıgen gövdeye sahip türbenin mumyalık katı bulunmamaktadır (KK46). İki küçük pencere ile ışık alan türbenin içinde moloz taştan yapılmış bir sanduka bulunmaktadır. Türbe içinde ve çevresinde herhangi bir kitabe bulunmadığı için sandukada yatanın kim olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur.

4. Tarihi-Menkıbevî Kişiliği: Enderun'dan yetişerek Fatih Sultan Mehmet'in veziri olan Rum Mehmet Paşa kazanmış olduğu başarılar sayesinde sadrazamlık makamına getirilir. Kısa süren sadrazamlık döneminde meydana gelen bazı yağma ve kayıplardan dolayı bu makamdan azledildiği ve hatta idam ettirildiği kaynaklarda yer almaktadır. Tarihi kayıtlarda asıl kabrinin Üsküdar'da kendi adına yapılan caminin bahçesinde olduğu, Tire'de yer alan türbenin ise bir makam türbesi olduğu geçmektedir (Karakaya, 2008: 228). Halk arasında tarihi kimliği önemsenmeyen bu türbenin kabul gören adı Arap Dede'dir.

5. Türbe-Yatırıla ile İlgili Anlatılar: Bir gün sürüsünü kaybeden bir çoban gelip Arap Dede'ye dua eder. Duasının ardından koyunlarını bulur. Bir koyunu bile zayii olmamıştır (KK86).

Motifler: Kaybolan hayvanları geri getirme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Camiye gelenler geçerken dua etmektedir. Eskiden her türlü istek için pencere kenarlarında mum yakılmış. Artık bu gelenek çok fazla kalmamış. Ziyaret için özel bir zaman bulunmamaktadır (KK86).

II.24.25. Öksürük Dede Yatırı

1. Adlandırma: Öksürüğe iyi gelen suyu ortaya çıkardığı için bu isimle adlandırılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Karacaali ve Boynuyoğun mahalleleri arasında bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Herhangi bir mimari özelliği yoktur. Başında siyah bir sebil bulunmaktadır. Mezarın başında kara servi ağacı vardır. Sonradan eklemiş mermer mezar taşında “Hû dost, Bendeyi ali Aba, Taçsız Saka Baba, Gelen Şifa bula, ruhu revanın, şadı handan ola” şeklinde bir yazı bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Saka Baba da denilen Öksürük Dede, su işiyle uğraştığı için Saka Baba ismini almıştır (KK97). Rivayete göre Saka Baba’nın Ali Baba’nın yardımcısı olduğu da söylenmektedir. Mezar taşında yer alan “bendeyi Ali Baba” ifadesi bu rivayeti destekler niteliktedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Saka Baba tekkeye aşağıdan su taşırmış. Bazı kimseler “Susuz yere dergâh kurdun” diye kendisine söylendiklerinde de onları tekkeye çorba içmeye davet etmiş. Herkesin gözü önünde tekkenin arkasında bir yere yumruğu ile vurunca o yerden berrak ve güzel bir su çıkarmış (Noyan, 2002: 338).

Motifler: Yerden, taş veya kayadan su çıkarma.

6. İnanç ve Uygulamalar: Saka Baba’nın mezarının yanında bulunan siyah sebilden sarı bir su akmaktadır. Kronik öksürüğü olanlar ve şifa arayanlar buradaki sarı sudan içince iyileştiğine inanmaktadır (Güzey, 2018: 295).

II.24.26. Sarı İsmail Dede Türbesi

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde adlandırılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Büyükkemerdere Mahallesi’nde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Çevresinde hazireler ile geniş bir ağaçlık alanda bulunan Sarı İsmail Dede’nin mezarı sonradan demir parmaklıklarla çevrelenmiştir. Bu parmaklıkların üzerinde Sarı İsmail Dede’nin kim olduğuna dair bir bilgilendirme

tabelası yer almaktadır. Türbenin yakınında hayır yapılması için üstü kapalı büyük bir alan bulunmaktadır. Bu alanın içinde kazanların konması için ocak yerleri bulunmaktadır. Ayrıca suyu çok eski zamandan beri akan bir çeşme de vardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Sarı İsmail Dede'nin Eski Türkistan'ın Seyran şehrine bağlı Yese kasabasından olduğu ve Ahmed Yesevi'nin Yesevî tarikatına bağlı Kalenderiye koluna mensup olduğu bilinmektedir. Munis Armağan'ın verdiği bilgilere göre ise Sarı İsmail Dede, Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden olan Sarı İsmail Sultan'ın lakabıdır (Armağan, 2012: 311). Armağan'ın verdiği bilgiler aynı zamanda Kütahya Tavşanlı'da Hacı Bektaş'ın halifesi olan Sarı İsmail Sultan'la aynı niteliktedir. Bu bakımdan Tire'de yer alan mezarın makam türbesi olma ihtimali de bulunmaktadır.

5. Türbe-Yatırı ile İlgili Anlatılar: Rivayete göre, Sarı İsmail Dede I. Murat'ın son yıllarında Büyükkemerdere köyüne yerleşmiştir. Burada içecek bir yudum su bulunmadığını görünce, secde edip Allah'a: "Allah'ım, fakiri burada mihman kıldın. Canlara içecek su ve rızık ihsan et, bereketini üzerimizden eksik etme, niyazımızı kabul et" diye dua etmiş ve o gün bugündür buranın suyu kesilmemiştir ve o sene Tire de oldukça bereketli mahsul alınmıştır.²⁷

Motifler: Yerden, taş veya kayadan su çıkarma, bereket getirme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Mahya olarak kabul edilen Sarı İsmail Dede türbesi, yüzyıllardır çevre köy ve illerden gelen kimselerin buluşup dua ettiği ve hayır yaptığı bir kutsal ziyaret yerine dönüşmüştür. Armağan'ın deyimiyle burada yapılan şöenlere büyük mahya denilmektedir. Bu mahyalara kadın ve kızlar oldukça fazla ilgi göstermektedir (Armağan, 2012: 311). Ocakların yanarak hayırların yapıldığı, şükür yemelerinin yendiği dönemlerde bu yer oldukça kalabalık olmaktadır. Gelenler kutsal olduğu düşünülen çeşmeden su içmekte ve şifa bulacaklarına inanmaktadır. Özellikle çeşmeden akan sarı su çocukların ve bebeklerin alınlarına sürülerek her türlü kötülükten korunacağına inanılmaktadır. Her sene Mayıs ayının ilk Pazar günü kutlanan mahyada mevlit ve güreş gibi çeşitli etkinlikler düzenlenirken, köy halkının kendi arasında topladığı parayla malzemeler almakta ve gelen herkese verilmek üzere yemekler pişirilmektedir (KK164).

²⁷ Bu rivayet Sarı İsmail Dede Türbesi'nin başındaki tabeladan alınmıştır.

II.24.27. Seyyid Dede Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde adlandırılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Eğridere Mahallesi'nde asrî mezarlığın yanında bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Oldukça bakımsız olan Seyyid Dede yatırımın çevresi çevredeki taşlarla düzenlenmiş ve mezarın yeri belli edilmiştir. Mezarın başında büyük bir ağaç bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Seyyid Dede'nin ismi köy halkı tarafından anlatılan bir söylencede Şeyh Bedrettin'in oğlu olan Seyyid İsmail Beşe olarak geçmektedir. Bununla ilgili Şeyh Bedrettin'in torunu Hafız Halil'in menakıpnamesinde geçen satırlarda bazı bilgilere rastlanmaktadır:

“Vefat itdü Şeyh'in oğlu dahi
İsmail Beg dirler ana iy sahi
Künyesin Seyyid Beşe dirler anın
Atamdır ben fakıyr Hafız Halil'in
Menderes Suyu katındadır mezar
Karye içindeki ismidir Nizar”

Menderes suyu yakınlarında mezarının bulunduğunu anlatan bu satırlar Munis Armağan'a göre yer olarak Tire'yi göstermektedir (Armağan, 2004: 123-124).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Seyyid Dede'ye yapılan ziyaretlerin asıl amaçlarından birisi yağmur duasıdır. Bunun dışında Armağan'ın verdiği bilgiye göre köy halkı her mevsim Seyyid Dede'ye yiyecek götürerek ona bağlılıklarını gösterirler. Hatta Osmancık ve Yenişehir köylüleri Seyyid Dede'ye yakın olsun diye ölülerini Eğridere köyüne gömmektedir (Armağan, 2012: 319-320).

Kuraklık olduğu dönemlerde Eğridere ve çevre köylerden gelenler yatırım etrafında toplanarak dua ederler. Özellikle yağmur yağdırmada çok etkilidir (KK117).

II.24.28. Sır Hatunlar Türbesi/Yedi Kardeşler Türbesi

1. Adlandırma: İki isimle de anılan türbede yedi tane kadının yattığı bilinmektedir ve anlatmalarında sır gibi ortadan kayboldukları rivayet edilir. Türbe ismini bu şekilde almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Paşa Mahallesi 2. Gazi Sokak üzerinde Sır Hatunlar Camii'nin altında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Kare planlı olarak inşa edilen yapıda yapılan eklemeler sayesinde türbe görünümü ortaya çıkmıştır. Basık bir kubbeyle örtülü olan türbenin batı bölümünde dikdörtgen bir pencere yer almaktadır ve gün ışığı buradan türbeye girmektedir. Yapının alt katında yer alan türbede yedi adet kabir bulunmaktadır fakat bu kabirlerin baş ve ayakucu taşları olmasına rağmen hiçbir yazı bulunmamaktadır. Türbenin inşa tarihi ile ilgili de kesin bir yoktur. Mimari özellikler bakımında Alihan Türbesi'yle benzer özellikler taşıyan Sır Hatunlar Türbesi'nin inşasıyla ilgili benzer tarihler söylemek mümkündür. Bu bakımdan yapının 16. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olduğu kabul edilebilmektedir (Önkal, 1989: 234-235). Türbeye ait pencere demir parmaklıklarla kapatılmıştır. İçeriye girmek isteyenler cami bahçesine girdikten sonra türbeye giriş yapabilmektedir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbenin içinde bulunan yedi kabirden dolayı burasının yedi kız kardeşe ait olduğu halk arasında anlatılmaktadır. Tire'de daha çok "Yedi Kardeşler" olarak bilinen bu ziyaret yerinin diğer ismi olan Sır Hatunlar hayatları boyunca kimse ile konuşmadıkları bu yüzden "sır" gibi oldukları söylenmektedir. Kardeşlerin hepsi 1473 tarihinde ölmüştür (Durma, 2013: 170).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: "Çok eskiden Arap yarımadasında bir kıtlık baş gösterir. Arabistan'dan gelen bir Arap tohumluk buğday alabilmek için Tireye gelir ve Buğday Dede'nin huzuruna varır. Dedenin elini öper ve geliş sebebini anlatır. Dede tohumluk buğdayı olmadığını bildirir ve torunları Sır Hatunlara gidebileceğini söyler. Arap, Sır Hatunların evine varır ve isteğini tekrarlar. Sır hatunlar da ellerinde iki tas buğday kaldığını onu verebileceklerini söylerler. Arap kabul eder. Tam buğday verecekleri sırada sır hatunlar kendilerini kaybeder ve Arap'a kırk çuval buğday

verirler. Kendilerine geldiklerinde : “Eyvah biz ne yaptık sırrımızı birine gösterdik. “ diye dövünmeye başlarlar. Bu olaydan sonra bir andan karar verip öbür dünyaya göçerler” (Köksal, 1994: 162).

“Kıtlık olmuş yedi dene kadın acıktık uzun gün acıktık demişler. Kadın taşları koymuş tencereye takır takır şimdi pişiy o pişiy derken uyup kalmışlar. O taşlar buğday olmuş. Bu şekilde sırta kadem basmışlar” (KK126).

Tire genelinde Sır Hatunlar’ın Buğday Dede ve Sire Hatun’un kızları olduğuna inanılmaktadır. İkisinin de anlatmalarına baktığımızda görülen ortak motifler insanların iki menkıbede geçen kişileri birbirine bağlama isteği sonucunda ortaya çıkmış olabilir. Özellikle buğday dağıtmaları ve sırlarının ortaya çıkması motifleri iki anlatıda da ortaktır.

Motifler: Mala, mülke bereket getirip çoğaltma, sırrı ortaya çıkınca vefat etme, maddenin biçim değiştirmesi (taşı buğdaya çevirme).

6. İnanç ve Uygulamalar: Tire’de yer alan Sır Hatunlar Türbesi, özellikle kutsallığına çok saygı gösterilen Buğday Dede’nin kızları olarak bilinmekte ve bu yüzden ziyaretçisi de çok olmaktadır. Türbe’nin bakımı üst katta yer alan cami personeli tarafından yapılmaktadır. Oldukça uzun olan kabirlerin üzerine ikişer adet seccade serilmiş ve baş ve ayakucu taşlarına oyalı kırmızı tülbentler bırakılmıştır. Her taşın üzerinde bir tespih de yer almaktadır. Türbenin ziyaret günleri Salı ve Cuma’dır. Özellikle Tire’de yer alan büyük Salı Pazarı’nın olduğu günlerde hem Tire halkı hem de dışarıdan gelenler Sır Hatunlar’a gelerek dua etmektedir. Ziyaretçiler büyük oranda kadındır. Türbede istenilen dilekler arasında özellikle kadınları ilgilendiren konular yer almaktadır. Bu istekler hayırlı bir kısmet bulma ve çocuk sahibi olma yönünde dileklerdir. Türbe yapısı itibarıyla mum yakılmaya veya çaput bağlanmaya müsait bir yapıya sahip değildir. Bu bakımdan gelenler namaz kılma, dua etme, tespih çekme ve Kur’an okuma gibi dini uygulamalar daha çok yerine getirmektedir (KK146).

II.24.29. Soğan Dede Türbesi

1. Adlandırma: Dede’ye adak olarak soğan bırakıldığı için bu isimle anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire, Yeni Mahallesi'nde Çatal Pazarı Geçidi Sokak'ta bir binanın en alt katında yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Oldukça bakımsız olan mezarın üstünde yeşil bir muşamba örtülüdür. Mezarın bulunduğu bölge imara açılıp bina yapılıncaya en alt katta kare planlı bir oda bu mezara ayrılmıştır. Pembe-beyaz boyalı odanın bir penceresi ve bir kapısı bulunmaktadır. Oda içinde herhangi bir dini sembol veya nesne yoktur.

4. Tarihi-Menkıbevî Kişiliği: Tire halkının Soğan Dede olarak bildiği bu zat, Munis Armağan'ın ifadelerine göre fetih süresinde Horasan'dan gelen mücahitlerden biri olan Kurt Baba'dır. Sicil kayıtlarına göre, Kurt Baba “Şücaeddin Kuddise Sırrehülmün Hazretleri” olarak da bilinmektedir. Bazı belgelerde “ahi sultan” ve “Süleyman” sıfat ve adlarıyla da yer almaktadır (Armağan, 2012: 232). Mezarın bulunduğu pasaj yapılırken Soğan Dede de düşünülmüş, yapının planı mezar uygun olacak şekilde yapılmıştır (KK141).

5. Türbe-Yatırı ile İlgili Anlatılar: “Eşine çok eziyet eden bir adam Soğan Dede Türbesi'nin yakınlarında bir dükkânda bekçilik yapıyormuş. Bir gece dükkânın demir kapıları birden açılmış, içeri eli fenerli yaşlı bir adam girip “Sen karın Ayşe'ye çok eziyet ediyorsun, bundan sonra iyi ol” demiş. Adam o yaşlının Soğan Dede olduğunu anlamış ve eşine kötü davranmaktan vazgeçmiş” (Aydınoğlu, 2005: 116).

Motifler: Hasımlarıma veya başkalarına korku ve dehşet verecek durum ve şekillerde görünme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Soğan Dede'nin mezarının bakımını eskiden binayı yaptıran bir doktor yaptırmış. O vefat edince burasıyla ilgilenen kalmamış (KK32). Eskiden insanlar soğan dedeye “acılarımı al” manasında soğan bırakırlarmış (Aydınoğlu, 2005: 116). Günümüzde bu uygulamaya sık rastlanmasa da hala dua eden ve mum yakan ziyaretçilerin olduğu tespit edilmiştir.

II.24.30. Süleyman Şah Türbesi

1. Adlandırma: Tire'nin yöneticilerinden Süleyman Şah'ın bu türbede gömülü olmasından dolayı bu isimler anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Cumhuriyet Mahallesi İbn-i Melek Caddesi üzerindeki belediye parkının içinde yer almaktadır. Çaprazında İbn-i Melek türbesi bulunmaktadır. Tire'nin merkezindedir.

3. Mimari Yapısı: Kare planlı olan yapı kübik gövdenin üzerine oturtulmuş sekizgen kasnaklı kiremit kaplı bir kubbe ile örtülüdür. Türbenin güneydoğu cephesinde taçkapı benzeri işlemlere sahip bir kapı bulunmaktadır. İki sıra üçü de kubbe eteğinde bulunan beş penceresi vardır. Giriş kapısının üzerinde mermer levhalar ve üzerlerinde odlukça özenerek yapılmış süslemeler yapılmıştır. Mermer kısmın üstünde yer alan kitabelik alanında iki satırlık Arapça kitabe yazılıdır. Sülüsle yazılan kitabenin ilk satırı Al-î İmran suresine ait bir ayettir. İkinci satır ise inşa kitabesidir (Önkal, 1989: 230-231). Kapı üstünde yer alan çarkıfelekler de evren sembolü olarak süsleme unsuru olarak kullanılmıştır (KK46). Türbe içinde dört mezar bulunmaktadır. Bu mezarlar Süleyman Bey, İsa Çelebi, Selim Çelebi ve Hızır Çelebi'ye aittir. Her mezarın baş ve ayakucu taşları bulunmaktadır. Türbe 1957 ve 2011'de belediye tarafından restore edilmiştir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Süleyman Şah, Aydınoglu Beyliği'nin kurucusu Mehmet Bey'in beş oğlundan birisidir. Mehmet Bey topraklarını çocukları arasında bölüştürdüğü sırada Tire'yi Süleyman Bey'e vermiştir. Menteşe Emiri Orhan Bey'in kızıyla evlenerek bu beylikle de ilişkilerini sıcak tutmuştur. Vefat tarihi kesin olarak bilinmese de türbenin inşa kitabesinde yer alan 1349/1350 tarihinden önce olması mümkündür. Türbe kitabesinde "Bu türbe, büyük ve kerim emîr, aziz sıfatlara sahip Süleyman Şah bin Mehmet bin Aydın'ın-Allah her birine rahmet etsin-üzerine 750 senesinde kuruldu" ifadeleri yer almaktadır. Tarihi bir şahsiyet olan Süleyman Şah'ın Tire'ye katkıları büyüktür.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Süleyman Şah Türbesi, bir devlet adamının türbesi olmasına rağmen halk tarafından benimsenmiştir ve bir evliya gibi ziyaret edilmektedir. Türbenin kapalı mekân olması kadınlar tarafından içeri girip rahatça ibadet edilmesini de mümkün kılmaktadır. Özellikle Salı ve Cuma günü kurulan Tire Pazarı, türbenin önüne kurulduğu için yoğun ziyaretler bu günlerde yapılmaktadır. Parktan geçen herkes

türbenin önünde dua ederek yoluna devam etmektedir. Türbenin içinde mezarların çevresine seccade ve halılar serilmiştir. Mezarların hepsinin üstüne onlarca tespih bırakılmıştır. Bu tespihler getirenlerin adak olarak koydukları tespihlerdir. Ayrıca metal bir yardım sandığı da türbe girişinde yer almaktadır.

Türbenin bakımını gönüllü olarak belediyede çalışan Nurhan Mestanoğlu yapmaktadır. Belediyeden aldığı izinle parkın ve türbelerin bakımını üstlenmiştir (KK136). Türbenin bir anahtarı da parkta çalışan Mustafa Aybar'da bulunmaktadır. Türbeyi ziyarete gelenlere kapıyı o açmaktadır. İfadesine göre, adağı kabul olanlar burada şeker ve lokum dağıtmaktadır. Onun dışında hayırseverlerin de temizlik ve para yardımı yaptığı bilinmektedir (KK120).

II.24.31. Süt Dede Yatırı

1. Adlandırma: Sütü gelmeyen veya kesilen kadınlara yardımcı olduğu düşünüldüğü için bu adı almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Tire-Ödemiş yolunun sağ tarafında Gökçen Mahallesinde bir evin içinde yer almaktadır. Başucunda büyük bir servi ağacı vardır.

3. Mimari Yapısı: Önceden taş yığınının andıran mezar, araziyi satın alan ve buraya ev yapan kişilerce onarılmış ve mezar şekline sokulmuştur. Kireç ve taşla yapılan mezarın özel bir mimari özelliği yoktur.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Burada yapılan araştırmalara göre, bu yatırımın tarihi 635 sene öncesine dayanmaktaymış. O dönemin padişahına bağlı olarak yaşayan üç ulemadan biriymiş. Üç ulemadan bir diğeri de Peşrefli köyünde yer alıyormuş (KK47).

5. Türbe-Yatırı ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dedenin sütü olmayan veya sütü kesilen kadınlara yardım edeceği inancı vardır. Buraya gelen kadınlar dua ederek namaz kılarlar. Duaları olunca da yakın bir yerde bulunan Dilek Dede yatırımında adaklarını gerçekleştirirler. (KK18).

Bu yatıra sadece sütü kesilen ya da sütünün gelmesini isteyen kadınlar gelmektedir. Yatır, senede beş-altı defa ev sahibinin bilgisi dâhilinde ziyaret edilmektedir. Ev sahibi gelenlerin namaz kılabilmesi için evini açmaktadır. Yatırın

bakımı ve temizliği de ev sahipleri tarafından yapılmaktadır. Ev sahibi yetmiş yıldır buraya süt için gelindiğini söylemiştir.

Süt Dede'ye ettiği dua sayesinde şifa bulduğunu söyleyen Sevim Çıtak olayı şu şekilde aktarmıştır: “Eskiden tütün dizerkene sütüm akıyordu. İlk çocumda amanın sütüm akıyor dedim hadi bir şişti göz oldu anama geldim. Ana dedim ben tütün dizerken böyle oldu göğsüm şişti hemen anam gitti komşuların evine dedenin oradan incir ağacından şöyle bişi ettiler. Kızım bak işte itikat etceksin kızım dedeye dua etcen dedi. Ben de dedeye dua ettim. O yemiş budağını buraya koyuverdi hadi o şişkinlik orda geçti gitti” (KK158).

II.24.32. Şeyh Nasurettin Türbesi

1. Adlandırma: İsminden ve mesleğinden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, Bahariye Mahallesi, Şeyh Camisi'ne bitişik şekilde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Camiye bitişik üstü kapalı bir oda şeklinde bulunan türbe, üç mezardan oluşmaktadır. Mezarlarda Şeyh Nasurettin ve ailesi yatmaktadır. Mezarların üzerinde yeşil örtü ve mezar taşlarında tespih vardır. Türbenin bir duvarı tamamen açık ve demirliklerle kaplıdır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbede kitabe bulunmamaktadır ve mezar taşlarında da bilgi yoktur. Buna rağmen halk arasında türbenin Şeyh Nasurettin ve ailesine ait olduğu bilinmektedir. Şeyh Nasurettin aynı zamanda yanında bulunan Şeyh Cami, sıbyan okulu ve hamamdan oluşan külliye'nin de sahibidir (Armağan, 2003).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbenin demir parmaklıklarına çaput bağlandığı gözlemlenmiştir. Mahalleli tarafından Cuma günleri ziyaret edilmektedir.

II.24.33. Yağhoğlu Türbesi

1. Adlandırma: Adlandırmayla ilgili herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

2. Yeri ve Konumu: Tire ilçesi, İhsaniye Mahallesi, asri mezarlığın içinde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Türbe, asri mezarlığın güney girişinde yer almaktadır. İki katlı bir yapı olan türbenin alt katında mumyalık bölümü de bulunmaktadır. Güney duvarında bir mihrap diğer duvarlarında ise pencereler bulunur (Tezel, 2016: 38). Halk arasında Yağlıoğlu olarak bilinen bu türbenin içinde herhangi bir sanduka veya mezar taşı yer almamaktadır. Kitabe veya mezar taşı olmamasına rağmen yapı özelliklerine bakılarak türbenin 15. yüzyıl Osmanlı yapısı olduğu söylenmektedir (Önkol, 1991: 47).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Türbenin 15. yüzyılda inşa edildiği bilinmektedir. Türbe içinde mezar ya da kitabe bulunmadığı için türbe sahibi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

5. Türbe-Yatırı ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Türbe; mezarlığa gelenler, Tire'yi ziyaret edenler ve Sanat Tarihi öğrencileri tarafından sık sık ziyaret edilmektedir. Ziyaret esnasında özel uygulamalar yapılmamaktadır.

II.25. TORBALI

II.25.1. Garip Dede Yatırı

1. Adlandırma: Bir kimsenin rüyasına girip “ben garip bir dedeyim” dediği için ismi bu şekilde kalmıştır.

2. Yeri ve Konumu: Torbalı ilçesi, Tepeköy Mahallesi, Erdinç Tekirli Caddesi üzerinde Musal Sitesinin olduğu alanda yer almaktaymış. Site yapıldığında yatır kaldırılmıştır.

3. Mimari Yapısı: Kaynakların anlatımına göre açık bir mezar şeklindeymiş (KK77).

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Garip Dede ile Torbalı Dede'nin kardeş olduğu da düşünülmektedir (KK77). Etrafı duvarla çevrilmek istendiğinde “ben garip dedeyim, saltanat istemem” diyerek duvar yapacak kişinin rüyasına girdiği bilinmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Rivayete göre; mezarın üstündeki büyük taş alınır ve bir evin önüne binek taşı yapmak için götürülür. Ertesi günü taşın eski yerinde olduğu görülür ve dedenin taşı getiren adama o gece rüyasında “ bana dokunmayın ben garip bir dedeyim” dediği söylenmektedir (Altan-Aytürk, 1992: 210).

Mülk sahibinin kayınpederi mülkü satın aldığı anda henüz tarladır. Buraya hem ev yaparlar hem de sebze bahçesi haline getirirler. Kendilerine “Bu garip Dededir, sakın bozmayın” dendiğinde onlar da yatırın etrafını tuğlayla örler. Ama ertesi sabah kalktıklarından ördükleri duvarın yerle bir edilmiş olduğunu görürler. Dede o akşam kayınpederin rüyasına girip “ben garibim, saltanat istemem” der (Topçeker,1993: 23).

Motifler: Rüya da görölme, mezarın bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme, kişilerle konuşarak kendini gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Her türlü dilekler için Pazartesi ve Perşembe günleri gelinirmiş. Mum yakılıp, çaput bağlanırmış. Dilek için toprak alınır ve dilek gerçekleşince bu toprak geri bırakılırmış (Altan-Aytürk, 1992: 210). Ziyaret sırasında Kur'an okunur, kurban kesilir, mum yakılırmış (Topçeker,1993: 22).

Otuz yedi sene önce bu uygulamalar yapılırken on sene önce sitenin yıkılmasıyla mezar da ortadan kaldırılmış. Mezar kaldırılırken kimsenin başına bir şey gelmemiş (KK77).

II.25.2. Hayıt Dede Yatırı

1. Adlandırma: Başucunda bulunan hayıt ağacı nedeniyle bu adı almıştır.

2. Yeri ve Konumu: Torbalı ilçesi, Çaybaşı Mahallesi'nde Şengül Karakuş'ın evinin bahçesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Hayıt Dede yatırı bir evin bahçesinde bulunmaktadır. Mezarın üzerine beton dökülmüştür. Gri renk olan mezarın ayak kısmında mum yakmak için bir boşluk yer almaktadır. Mezarın baş kısmında gövdesi yeşile boyanmış bir hayıt ağacı vardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Hayıt Dede, Çaybaşı'nın en büyük velisi olarak kabul edilmektedir. Köyü kötülüklerden onun koruduğuna ve kimi zaman halkın rüyalarına girdiğine inanılmaktadır.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “Bir ev vardı bizim o eve geldim ben, bir oda bir mutfaktı ama günümüzü geçiriyorduk. Rahmetli Sabriye teyze vardı ona işe gidiyordum ben. Sabriye teyze diyordum o beş vakit namaz kılardı kadın, hep rüyalarımı ona anlatırdım Sabriye teyze baksana derdim yanda bir türbe var bende derdim. O türbe sanki çok yorgun gelmiş adam ama genç çok güzel bir adam boylu poslu sakalı var ama atın üstünde güzel bir at var altında kır. Aman demişim, dur ben eğileyim de sen in demişim şu dizimi yattım onu indirdim attan. O benim arkamı sıvazladı aman düşersin müşersin dedim, ben didim dizimi yapem sen in dedim. Atta çok güzel at ama kendinden fazla at o ondan fazla genç zaten adam çok genç şöyle bir sakal var. Sen dedi çok temiz tutuyorsun buraları, o yüzden çok kazanıyorsun dedi. Ben bunu anlattığımda bir daha bana çıkmadı, gözükmeydi. “Ben normalde ölüden korkarım ama yanımdaki dededen hiç korkmuyom. Benim evime şimdiye dek ne hırsız geliyor ne uğursuz görüyor” (KK168).

Motifler: Rüyada görülme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Dileği olanlar ev sahibinden izin isteyerek dedeyi ziyaret edebilmektedir. Dede Çaybaşı'nın en itibarlı dedesidir. Bu yüzden her sene köyden herkes para toplar ve Aralık ayının ortalarında toplanan paralarla kurban kesilir ve hayır olarak dağıtılır. Kurban kesimi eskiden dedenin yanında yapılırken şimdi orada ev olduğu için meydanda yapılmaktadır. Ayrıca her Perşembe birçok insan buraya gelip dede için mum yakmaktadır (KK168). Eğer bu hayır işlemi yapılmazsa köyden kimselerin çocuklarının başına bir şey geleceğine inanılmaktadır. Bir rivayete göre; iki sene kesmedikleri bir dönemde çocuklara araçlar çarpmış, hatta Susurluk'ta bir kaza olmuş ve beş kişi ölmüş (KK35). İnsanların başına fena şeyler geleceği inancıyla da birleşince her sene Çaybaşı köyünde Hayıt Dede adına bir kurban kesilmektedir. Bu kurbanda akıtılan kan başka canların kanı akmasın diye sembolik bir önem taşımaktadır.

II.25.3. İsimsiz Yatır

1. Adlandırma: Halk arasında kimliği bilinmediği için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Torbalı ilçesi, Çaybaşı Mahallesi'nde bir evin bahçesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Eskiden bir mezar şeklinde olan yatırın üstüne ev yapıldıktan sonra ev sahibi tarafından bahçede küçük bir bölme, yatır için bırakılmıştır. Kenarları beyaz tuğlayla kapatılmış kare formundadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Yatırın eskiden bir asker olduğu ve yaklaşık yüz-yüz elli senedir bu mevkide olduğu bilinmektedir. Ev sahibi geceleri dedenin sabah namazına kalkıp çeşmeyi açık bıraktığını ifade etmiştir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: “70-80 senelik benim burada kaynanam vardı büyükanne. Onun burada tavuk kümesi yapmışlar. Bu istemedi tavuk kümesi. O da bozmadı. İki gün sonra oğlun vurulcak dedi. İki gün sonra oğlu tütün tarlasında vuruldu. İyi niyetli oldu mu seni kovulamıyor”.

Dedeye inanmayan bir kişiyle ilgili de bir rivayet bulunmaktadır: “Dipteki komşu vardı onun anası vardı. Böyükler anlatıyor: Hadi hadi demiş yatır mı var orda demiş, ne yapmaya mum yakıyorsunuz? demiş. Saat akşam 8’de kızına gidiyormuş. Burada dede kadının önüne geçiyor,”sen burada yatır olup olmadığını sen biliyon mu? Seni napım şimdi” demiş. Kadın gitti, ertesi gün koca koyun kesti” (KK35).

Motifler: Kendisine inanmayan kişilere felaket musallat etmek veya görünmek, gelecekte olacakları bilme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Eskiden bahçe kapatılmadan önce yatırda mum yakıldığı ve adak olarak koyun kesildiği bilinmektedir (KK35).

II. 25. 4. Torbalı Dede/Sultan Baba Yatırı

1. Adlandırma: Yaşadığı dönemlerde torba ile gezdiği için bu ismi almıştır. Ayrıca Sultan Baba ve Tezveren Dede şeklinde de bilinmektedir.

2. Yeri ve Konumu: Torbalı ilçesi, 5108 Sokak’ta Dede Mezarlığı olarak geçen parkta yer almaktadır. Sağında Dede Cami, solunda Mahzuni Şerif Cem ve Kültür evi bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Eski bir mezarlığın içinde kalan Torbalı Dede yatırının, diğer mezarlardan farkı çok uzun olmasıdır. Mezarı mermerden yapılmıştır. Üzerinde yeşil bir kumaş örtü bulunmaktadır ve uçmaması için üzerine taşlar bırakılmıştır. Baş ve ayak

taşları yeşile boyalıdır Sonradan yapılan mermer mezar taşında “Sultan Baba R. Fatiha” yazılıdır. Bu taşın hemen önüne ise kırık olan ilk mezar taşının bir parçası bırakılmıştır. Mezarın çevresi demirliklerle çevrilidir. Türbedeki yenileme faaliyetleriyle belediye ilgilenmektedir.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Kurtuluş Savaşı zamanında yaşadığı ve elinde bir torba ile dolaşarak fakir-fukaraya yardım ettiği bilinmektedir (KK96). Sirtında torbasıyla gezdiği için de insanlar onu deli sanırmış fakat o insanları bu yolla sınarmış, kerametlerini görenler de onun gerçek bir veli olduğunu anlarmış (KK31).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Hak’tan birisi olan Dede, omzunda bir torbayla Hac dönüşünde burada istirahat etmek isteyip asasını toprağa saplar. Asası yeşerip Melengiç ağacı olur. Dede burada vefat eder ve buraya defnedilir. Yöre, adını bu yatırdan almıştır. Başındaki 600 seneyi geçen melengiç ağacının da onun asası olduğu söylenir. Yatırın başındaki ağaca yıldırım düştüğü halde ağaca herhangi bir zarar gelmediği anlatılmaktadır (Topçeker,1993: 43).

Benim de rüyama girdi. Hamza babaya kurban kesecektim ev aldım diye ondan sonra mübarek “sen bana gelmedin ben sana geldim” diye binanın arkasında mezar taşı doğum tarihi her şeyi yazıyordu geldi mübarek “ben de kes” dedi. Sonra bir baktım burada varmış aynı kişi (KK155).

Motifler: Maddenin biçim değiştirmesi (Asasını ağaca dönüştürme), rüyada görölme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yatırın etrafındaki demirliklere çaput bağlanır ve taşların üzerine çocuklar alsın diye küçük paralar bırakılır. Cem evi ve cami arasında kaldığı için Sünni ve Alevi vatandaşların da kurban adaklarını burada kestikleri bilinmektedir. En çok çaput bağlama ve mum adağı görölmektedir. Dua etmek ve Yasin okumak en çok görülen uygulamalardandır. Çocuk sahibi olmak için bir kâğıt parçasının içine taş veya bozuk para konularak bırakılır. Adak olarak horoz ve tavuk başta olmak üzere küçükbaş hayvan da kesilir. Ziyaret günleri genellikle Cumartesi’dir. Torbalı ve İzmir’den gelenler olduğu gibi Aydın, Denizli, Manisa ve Ankara’dan da ziyaretçileri olur (KK155, KK113, KK114, KK96).

Çocuk sahibi olmak isteyen ve dualarının tez kabul olmasını isteyenler sıklıkla gelmektedir. Görüştüğümüz bir kimse “Tez veriyor inşallah Tezveren dede diyoruz” şeklinde açıklama yapmıştır (KK50).

Güler Daşdan yatırda mum yaktıktan sonra başından geçenleri şöyle aktarmaktadır: “Ben dedede üç tane mum yaktım. Dileklerimi diledim. Allah bilir ne verdiysem saçtım bozuk para çoluk çocuk alsın diye. Üç gün sonra evi sattım. Altı aydır satamadığım evi sattım. Kendimiz denedik, emlakçıyla denedik olmadı daha yüksek fiyata sattım (KK63).

Yatırın başında bulunan Sultan Baba yazısı kaymakam tarafından yazdırılmıştır. Yatırın asıl adı Torbalı Dededir. Dede mekânına cumartesi günü ikindiden sonra gelinip pazar günü kuşluk vakti ayrılır. Bir hafta içindeki bütün dilekler kabul edilip Allah’a ulaştırır (Yeşim Topçeker, 1993).

II.25.5. Yağmur Dede Türbesi

1. Adlandırma: Yağmur duası yaparak yağmur yağdırdığı için bu adla anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Torbalı ilçesi, Çaybaşı Mahallesi mezarlığında bulunmaktadır. Ayrıca Yağmur Dede’nin evi bir dede ocağıdır ve ziyaretler bu evin bir odasında yapılmaktadır. Evin mevcut sahibi Haydar Görenç’tir.

3. Mimari Yapısı: Evin bir odasında bulunan ziyaret yerinde Yağmur Dede’nin emanetleri ve eşyaları yer almaktadır. Duvara oyulmuş bir ocak yeri vardır. Kenarlarda oturmak için döşekler ve duvarda da Hz. Ali resimleri ve Yağmur Dede’nin fotoğrafı bulunmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Asıl adı Mehmet Görenç olan Yağmur Dede bu ismi yağmur duasına çıktığı ve yağmur yağmasına vesile olduğu için almıştır. Yaklaşık otuz yıl önce vefat etmiştir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bulunmamaktadır.

6. İnanç ve Uygulamalar: Yağmur Dede yaşarken evinde cem törenleri yapılmış. Günümüzde dede olmadığı için bu törenler günümüzde yapılmamaktadır. Yağmur Dede’nin ailesi ocak dedikleri bu evde yaşamaktadır. Çevre illerden ziyarete

gelenler vardır. Perşembe akşamları mahalleli toplanarak burada dua etmektedir. Odada bulunan bir sandıkta dedenin ruhunun yaşadığına inanılmaktadır. Bu sandığın kapısı sadece Muharrem ayında on iki gün boyunca açık bırakılmaktadır (KK87).

II.26. URLA

II.26.1. Memidedeoğlu Ali Baba Yatırı

1. Adlandırma: İsminden dolayı bu şekilde anılmaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Urla ilçesi, Musalla Mescid Mahallesi'nde bulunan Musalla Mescidi'nin girişinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: Dede'nin mezarı, Urla'nın ilk mescidi olarak kabul edilen Musalla Mescidi'nin içinde yer almaktadır. Kesme taş duvarların yanında yeşil renge boyanmış taş bir mezar bulunmaktadır. Mezarın üstünde kavuk şeklinde bir mezar taşı vardır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Dedenin kim olduğuyla ilgili tarihi bir kayıt bulunmamaktadır. Menkıbevî kişiliği ile ilgili en kapsamlı bilgi Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde yer almaktadır. Evliya Çelebi Urla'ya geldiğinde Memidedeoğlu Ali Baba'nın cenazesine katılan kişilerle görüşüğünü belirtmiştir (Ekici-Gökçe, 2013: 51). Evliya Çelebi'nin cenazeye katılanlardan dinlediğini doğru kabul edersek, Ali Dede'nin Evliya Çelebi'yle aynı dönemlerde yaşamış olduğunu ileri sürmek mümkündür.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Evliya Çelebi'nin konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir; “Eski Memidedeoğlu Ali Dede merhum olup, musalla taşında binlerce insan tarafından cenaze namazı kılınırken, nâ'sı tabutuyla birlikte halkın gözü önünde kaybolmuştur. Ve bütün oradaki hazır bulunan insanlar hayret içinde kalmışlardır. Bundan sonra üçüncü gün bağlar içinde yüksekçe bir yerde bulunmuş ve o zaman defnedilmiştir. Hala kadınların ziyaret ettiği bir yerdir. Ve bu olay günümüze yakın bir tarihte olmuştur. Cenazesine katılanların nakli üzerine kaydedip, ziyaret ettik (Ekici-Gökçe, 2013: 51).

Motifler: Mezarının yerini kendisi belirleyerek varlığını gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Mescit kullanılamaz yapıdadır ve yapılan görüşmeler sonucunda ziyaretçisinin yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir.

II.26.2. Pamukçu Dede Yatırı

1. Adlandırma: Yatırın adlandırmasıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2. Yeri ve Konumu: Urla ilçesi, Cami-i Atik Mahallesi, Algan Sokak'ta bulunan Fatih İbrahim Bey Camisi'nin arka bahçesinde bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Yatır camiye bitişi bir şekilde beyaz kesme taş bir bölümün üzerinde yer almaktadır. Mezar ve mezar taşları yeşile boyalıdır. Yatanın kimliği hakkında herhangi bir tabela ya da işaret bulunmamaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Dedeye neden Pamukçu dendiği hakkında bir bilgi yoktur. Kendisinin adı geçen camiye yapan usta olduğu düşünülmektedir.

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Bir rivayete göre “yanındaki caminin müezzini olan Pamuk Dede bir gün sabah namazını kılıp Kamalı mevkiindeki kabristana defnedilir. Fakat ertesi sabah namaza gelenler cenazeyi kefenli olarak caminin avlusundan bulurlar ve buraya gömerler”.

Yunan işgali sırasında Yunan askerlerine heybetli bir vaziyette görüldüğü ve düşmanın taarruzunu engellediği söylenir (Altan-Aytürk, 1992: 212).

Cami ve yatırın bulunduğu bölge eskiden ormanlıkmış. Sefere giden İbrahim Algan Paşa “eğer seferi kazanırsam buraya gelip cami yaptıracağım” demiş. Seferi kazandıktan sonra da bu camiye yaptırmış. Pamukçu Dede olarak anılan kişi de bu camiye yapan usta Feyzullah Dede imiş (KK131, KK80).

Dedenin kendisine saygısızlık edenlere müsamaha göstermediğine dair şöyle bir anekdot anlatılmaktadır; Kayınlarım çocukken dedenin üstüne çıkmış çocuk ya çıkmış sonra birden dede onu savurtmuş böyle ama ben bir zararını görmedim (KK177).

Motifler: Mezarının yerini kendisi belirleyerek varlığını gösterme, hasımlarına korku ve dehşet verecek duru ve şekillerde görünme, mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Pamukçu Dede, günümüzde aktif ziyaretçiye sahip yatırlardan birisidir. En çok cuma ve cumartesi günleri kadınlar tarafından ziyaret etmektedir. En çok istenilen dilekler arasında çocuk sahibi olmak yer almaktadır. Bunun için yatırın önünde mum yakıp dua (Yasin, Fatıha, İhlas sureleri okunarak) edilmektedir. Adak olarak kurban adayanlar başka yerde kesip bu bölgede dağıtmaktadır (KK24). Dileğinin gerçekleşmesini isteyenler dedenin ruhuna okuyup hayır yaptıkları için dileklerinin gerçekleştiğini belirtmektedir. Bir ziyaretçi oğlu bir yere giderken okuduğunu döndükten sonra da sağ salım döndüğü için dedeye dua ettiğini söylemiştir (KK80). Farklı uygulamalardan birine şu örneği vermek mümkündür: “Bazen bir kişi geliyor çocuğunu bırakıyor oraya yatırın üzerine öbür arkadaşı geliyor alıp gidiyor gece çocuk huysuzmuş, ağlıyormuş uslansın diye yapıyorlarmış (KK106). Dedeye Yasin okumanın kendisini hafiflettiğini belirten bir ziyaretçisi de vardır (KK177).

II.26.3. Samut Baba Türbesi

1. Adlandırma: Samut; sessiz duran, suskun anlamına gelmektedir. Burası önceden tekke olarak kullanıldığından günümüzde adı “Tekke Türbesi” olarak da geçmektedir.

2. Yeri ve Konumu: Urla ilçesi, Eski Urla Yolu Caddesi’nden ayrılan Tekke Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Geniş bir orman arazisinin içinde yer alır. Cadde üstünde Samut Baba Türbesi yazılı olan bir tabela bulunmaktadır.

3. Mimari Yapısı: Sekiz köşeli üstü kubbeyle kapalı bir mimari yapıya sahip türbe Selçuklu dönemi yapılarına benzemektedir. Yapımı 14.-15. yüzyıl dönemine tarihlenen yapı 2011-2012 senesinde Urla Belediyesi tarafından restore edilmiştir. Türbenin içinde Samut Baba’ya ait bir sanduka yer almaktadır. Türbenin içi Alevi-Bektaşî anlayışına uygun şekilde düzenlenmiştir. Mezarın üstü yeşil türbe örtüsüyle kapatılmıştır ve baş kısmında sarıkle kapatılmış bir taş vardır. Yedi dönümlük ormanlık bir arazi üzerine kurulu Samut Baba Türbesi yeni yapılanmasıyla bir mezbaha, ibadet evi ve konaklama evini bünyesinde barındırmaktadır.

4. Tarihî-Menkıbevî Kişiliği: Yazılı kaynaklarda en eski bilgiye Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde rastlamaktayız. Evliya Çelebi, “Urla Ziyaretgâhları” bölümünde Tekke köyünde Samut Baba'nın bulunduğu belirtmektedir (Ekici-Gökçe, 2013: 51).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Hacı Bektaş'ın Horasan'dan getirdiği dervişlerden biri olarak bilinen Samut Baba'nın Özbek dedesi olduğu da düşünülmektedir. Rivayete göre Samut Baba²⁸, çok konuşkan ve heyecanlı bir dervişmiş. Hacı Bektaş bir gün ona “Dervişim samud ol, samud ol” demiş. Bunun üzerine onun adı Sultan Samud olmuş (KK7). Samut Baba ile ilgili anlatılan başka bir hikâye de yakın tarihle ilgilidir. Milli Mücadele zamanında Rumlar Urla ve ahalisini ele geçirmiş, büyük sıkıntı vermişler. O dönemde Rum askerlerinin karşısına büyük bir yılan çıkmış. Bu yılan Türk askerine görünmez sadece Rum askerine görünürmüş. Bu korku yüzünden Rum askerleri de kaçıp gitmiş. Söylenceye göre bu şekilde askerleri korkutup kaçıran yılan kılığına giren “Samut Baba” imiş (KK17).

Motifler: Hayvan (yılan) donuna girme, önemli bir din büyüğüyle yüz yüze görüşme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Çoğunlukla Alevi-Bektaşî vatandaşlar tarafından ziyaret edilen türbe, geniş bir ormanlık alan ve mesire yeri bulundurması sebebiyle bahar ve yaz aylarında her hafta sonu ziyaretçilerle dolup taşmaktadır. Burada veya başka bir yerde adak adanmış kimseler, adaklarını kesmek için Samud Baba Türbesi'ne gelerek mezbahada adak kesimi yaptırır ve orada dağıtırlar. Türbenin giriş kısmında mum yakılması için bir alan bulunmaktadır. Hemen herkes dileğini dilemek için burada mum yakar. Türbenin içinde Yasin vb. dualar okunmaktadır. Gelenler türbenin yeşil örtüsünün altındaki bölümü dileklerini yazarlar. Türbe örtüsünden birer parça koparıp üç kere öpüp alına koyanlar da vardır. Bu kişiler bu örtüyü sakladıklarını ve dilekleri kabul olursa yeni bir örtü getireceklerini belirtmektedir. Türbe örtüsünü bağlayıp açan insanlar olduğu gibi bunu yapmanın kismet kapatacağını söyleyenler de bulunmaktadır (KK17).

²⁸ Samut Baba Ocağı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abbas Ulusoy. (2016). *Alevilikte Sultan Hızır Samut Ocağı*. Ankara: İmla Kitap, ss. 57-59.

Türbe içine bağış kutusu yer almaktadır. Hayır yapmak isteyenler bu kutuya para atarlar, bazıları ise tespih, dua kitabı ve yemeni gibi eşyaları türbeye bırakır. Türbe, hafta sonları İzmir'in ilçelerinden ve çevre illerden kadın ve erkek ziyaretçilerle dolmaktadır. Her sene gelenekselleşen Samut Baba Şenlikleri, Haziran ayının ortasında gerçekleşmektedir. Bu şenliklerde Alevi inancına özgü ibadet ve uygulamalar yapılırken adak dağıtmak isteyenler de kesmiş oldukları adakları gelenlere çiğ ya da yemek şeklinde dağıtmaktadır.

Samut Baba Türbesi, Bektaşî Tekkesi olması sebebiyle cem törenlerinin yapıldığı bir ibadet merkezi konumundadır. Gelenler dedeye dua ederek dileklerini ister. Buraya her türlü dilek için gelinmektedir. Özellikle şifa için yaşlıların getirildiği bilinmektedir. Bizim ziyaretimizde vücudunun yarısı felç olan yaşlı bir teyze ailesi tarafından şifa bulması için getirilmişti (KK54).

II.26.4. Uzun Ali Dede Yatırı

1. Adlandırma: Boyu çok uzun olduğu için Uzun Ali Dede denilmektedir (Topçeker,1993: 44).

2. Yeri ve Konumu: Urla ilçesi, Üçdeğirmenler Mevkii, eski süt pınarı bölgesinde yer almaktadır.

3. Mimari Yapısı: :Yol kenarında mermerden yapılmış bir mezar şeklindedir. Mezarın üstünde kavuk şeklinde bir mezar taşı yer almaktadır. Mezarın yola yakın olan kısmında taşlar arasında bir bölme vardır ve bu bölmede daha önceden yakılmış mum izlerine rastlanmıştır.

4. Tarihi-Menkıbevî Kişiliği: Harp zamanında savaşıp şehit düştüğü rivayet edilmektedir (Topçeker, 1993: 44).

5. Türbe-Yatırla ile İlgili Anlatılar: Yarım asır kadar önce kabrin üstündeki uzun taşın belediye tarafından kaldırılmasına rağmen ertesi gün bu taşın aynı yerine geldiği görülmüş ve sonrasında yatır ziyaret edilmeye başlanmıştır (Altan-Aytürk, 1992: 211).

Motifler: Mezarının yerini kendisi belirleyerek varlığını gösterme.

6. İnanç ve Uygulamalar: Belli bir ziyaret zamanı yoktur. Ziyaret edilirken abdest alınıp iki rekât namaz kılınır. Çevresinde üç defa dolanır. Dileği yerine gelen kişi adak olarak makarna pişirip dağıtır (Topçeker,1993: 44). Bunun dışında günümüzde en çok gerçekleştirilen uygulama mum yakmaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

İZMİR'DEKİ KUTSAL ZİYARET YERLERİYLE İLGİLİ İNANÇ, UYGULAMALAR VE ANLATMALAR

Kutsal ziyaret yerleri, günümüzde canlılığını koruyan ve çeşitli ritüeller gerçekleştirildiğinde dileklerin kabul olacağına inanılan kutsal mekânlardır. Yüzyıllardır süregelen ziyaret geleneği sayıları giderek azalsa da bu gelenek halen pek çok kişi tarafından devam ettirilmektedir. Anadolu'nun her şehri gibi, İzmir de ziyaret yerleri açısından zengin bir şehirdir. İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerine gelenler manevi bir alanda bulunmanın gerekliliklerini yerine getirirler. Bu alanlarda gerçekleştirilen ritüellerin bir kısmı ibadet şeklinde iken bir kısmı da dini özelliği olmayan tamamen geleneğe dayalı uygulamalara dayanmaktadır. Namaz kılmak, dua etmek, tespih çekmek ve hayır dağıtmak gibi dini uygulamaların yanı sıra, mum yakmak, taş yapıştırmak, bez bağlamak, ziyaret yerinin çevresinde dönmek ve ziyaret yerinden herhangi bir nesne almak gibi Türklerin eski geleneklerine ve atalar kültürüne dayanan uygulamalar da bulunmaktadır. Bu uygulamalar geleneğin inançla ilişkisinin ortaya konması bakımından önemli veriler içermektedir. Kutsal mekânlara bağlı anlatmalar ise mekânın bulunduğu bölgenin kültürel mirası olarak bir anlamda nesilden nesile aktarılan tapulardır. Çünkü söz konusu anlatmalar, mekânı tarih ve kültürle ilişkilendirerek bölgede yaşayanların aidiyeti ve kimliğinin oluşup pekişmesine katkı sağlamaktadır.

Çalışmamızın bu bölümü, İzmir'deki kutsal ziyaret yerleriyle ilgili inanç, uygulamalar ve anlatmaların tasnif ve tahlil edilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bölüm, beş alt başlıktan oluşmaktadır. İlk başlık ziyaret yerlerinin adlandırılması konusu hakkındadır. Bu kısımda incelenen türbe ve yatırların adlarını nasıl aldıkları üzerinde durulmuş ve söz konusu adlarla ilgili olarak İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinden örnekler verilmiştir. İkinci alt başlıkta ziyaret adabı konusu ele alınmış ve ziyaret yerine giriş-çıkış, ziyaret zamanları, ziyaret yerlerinde uygulanan yasaklar, ziyaretçi özellikleri ve türbe hizmetleri gibi bağlamı ilgilendiren konular bu kısmın alt başlıklarını oluşturmuştur. Üçüncü alt başlıkta kutsal ziyaret yerlerinde yapılan uygulamalar; dini, eski Türk inançlarıyla ilgili ve sihir-büyü ile ilgili olmak üzere üç alt başlıkta

değerlendirilmiş ve bu uygulamaların gerçekleştiği ziyaret yerlerinden örnekler verilmiştir. Dördüncü alt başlıkta kutsal mekân ziyaretlerinin işlevleri Bascom'un belirlediği folklorun dört işlevi bağlamında incelenmiştir. Beşinci alt başlıkta ise ziyaret yerlerine bağlı olarak oluşan anlatmalar ve bu anlatmalardaki keramet motifleri ele alınmıştır. Bu bölümde, elde edilen veriler daha sonra metin merkezli ve bağlam merkezli kuramlar çerçevesinde incelenmiştir.

III.1. ZİYARET YERLERİYLE İLGİLİ ADLANDIRMALAR

Veli kültünün canlı olarak yaşandığı Anadolu topraklarında halk arasında yaşadığı rivayet edilen türbe veya mezarı kutsal sayılan ve herhangi bir sebeple ziyaret edilen bu zatların hayatları daha çok rivayetler üzerinden bilinmektedir. Bu durum, Türk halk edebiyatı ürünlerinin çoğunlukla sözlü olarak yaratılıyor ve aktarılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Nesilden nesile aktarılan bu sözlü bilgiler mezarda yattığına inanılan velinin gerçek hayatı ile ilgili olabileceği gibi, tamamen halk arasında da üretilmiş olabilir. Hatta bazı durumlarda ziyaret yeri olarak kabul edilen ve halk arasında itibar gören mezarların çevresinde anlatılar oluşmasına rağmen o mezarların boş olduğu bilinmektedir. Kutsal kabul edilen bir ziyaret yerinin halk arasında sahip çıkılan bir anlatısı varsa ve orada ziyaret pratikleri uygulanıyorsa mezarın boş olup olmamasının pek bir önemi kalmamaktadır. Ahmet Yaşar Ocak, varlıklarının tespiti bakımından velileri kült ve şahsiyetlerine göre gruplandırmanın mümkün olduğu vurgulamaktadır. Veli tiplerini; kültlerine göre mahalli ve genel veliler, şahsiyetlerinin niteliğine göre gerçek ve hayali veliler olarak ayırmıştır (Ocak, 2010: 22-23). Kutsal ziyaret yerlerinde kabri bulunan velilerin kimliklerini tespit etmeye çalışırken pek çok unsuru göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü bu yerlerin adlandırması her zaman tarihi ve menkıbevi özelliklere göre yapılmamaktadır. Aşağıda verdiğimiz tasnif çalışması türbe, yatır ve mezarların adlandırılmasının, sadece velilerin tarihi ve menkıbevi hayatlarına bağlı olarak değil, bunun yanında farklı unsurlar dikkate alınarak yapıldığını göstermektedir.

III.1.1. Unvan

Anadolu'da ziyaret yerine sahip zatların büyük bir kısmı evliya olarak bilinmektedir. Adı ya da makamının yeri belli olan veya olmayan dini veya milli öneme

sahip pekçok şahsiyetin mezarı bazen hayattayken bazen de öldükten sonra kutsal bir kimlik kazanmaktadır. Bu kimliklere bağlı olarak mezarda yattığına inanılan kişinin makamı itibar kazanarak ziyarete konu olmaktadır. Burada yatan kişinin resmi belgelere dayalı hayatı, ziyaretçinin bilgisi dâhilinde olmayabilir hatta bunu önemsemeyebilir. Çünkü herkesin saygı duyup ziyaret ettiği, hikâyesini anlattığı ve dileklerini dilediği bu makamlar bir cazibe merkezi olarak atalar kültünün devamı olarak veli kültünü temsil etmektedir.

Kutsal ziyaret mekânlarının bazıları tek bir şahsiyetin makamından oluşurken bazıları ise birden çok şahsiyetin makamının bir arada bulunmasıyla meydana gelmektedir. Bunlar içinde tek bir kişinin makamından oluşan kutsal ziyaret yerleri her zaman halk tarafından daha fazla rağbet görmüştür. Bu ilginin artmasını sağlayan sebeplerden biri genellikle velilerin menkıbevi kişiliklerinin biliniyor olmasıdır. Yerleşim birimlerinin dışında, dağ başı, tarla ortası veya yol kenarında tek kalmış türbe veya yatır, halk tarafından kimsesiz olduğu düşünülerek yalnız bırakılmamaktadır. Bu durumun ziyaret edenler açısından şöyle bir psikolojik etkiyi tetiklediğini söylemek mümkündür. Kişi, çaresiz hissettiği anlarda kendisini yalnız ve savunmasız olarak görür. Bundan dolayı, öncelikle tek olan yaratıcısına sığınma isteği duyar. Yaratıcıya sığınma kişiye yeterli gelmiyorsa kendisi gibi yalnız olan, hatta diğer mezarlardan soyutlanmış bir veliyi ziyaret ederek kutsal güçle bir bağ oluşturduğunu düşünür. Türbe veya yatırda bulunan zatın, onu anladığını, dualarını yaratıcıya iletildiğini ve zor zamanlarında hep yanında olacağını da düşünerek bazen bir bazen de birçok kez türbe veya yatırı ziyaret eder. Bu durumda mezarda yatan kişinin bir sultan veya bir meczup olması ziyaret eden kişinin fikrini değiştirmez. Çünkü inanca göre veliler Allah'ın dostlarıdır ve Allah'ın dostuyla dost olabilmek kişiye manevi bakımdan huzur vermektedir.

Türbe ve yatırda yatan kişilerin unvanları -eğer tarihi bir kaynağa dayanmıyorsa- halk arasında yüzyıllardır dilden dile anlatılan rivayetler sayesinde bilinmektedir. Veli kabul edilen şahsiyetlerin çoğu; “baba”, “dede”, “eren”, “pir”, “seyyid” ve “hazret” gibi unvanlarla anılmaktadır. Tarihi kimliği bilinenler arasında en çok devlet adamları, askerler ve din âlimleri yer almaktadır. Hatta din âlimlerinin çoğu zaman, İslami kimlikleri unutulur evliya gibi düşünüldüğü de görülmektedir. Genellikle devlet ricali; “Bey”,

“Şah”, “Sultan”, “Hatun”, “Paşa”, askerler; “Er”, “Şehit”, “Gazi” ve din ve ilim âlimleri ise; “İmam”, “Şeyh”, “Hoca”, “Çelebi” gibi unvanlarla anılmaktadır. Söz konusu unvanlar Türkiye’nin farklı bölgelerinde yapılacak çalışmaların kapsamına göre çoğaltılabilir veya azaltılabilir. İzmir’deki kutsal ziyaret yerlerinde kabri veya türbesi bulunan şahsiyetlerin unvanları aşağıdaki gibidir:

III.1.1.1. Baba

Eski Türk kültüründe “bab/baba” kelimesi “ata” sözcüğü ile karşılanmaktadır. Atalar kültü de kişinin, kendi soyundan gelen erkeklere gösterdiği saygıdan kaynaklanmaktadır. Ata kelimesi, Anadolu sahasında sonradan “baba” kelimesine dönüşmüştür. İsmet Çetin’in verdiği bilgiye göre, “baba” kelimesi sadece Türklerde değil Fars, Berber, Rus ve Rumen dillerinde de “ata” anlamında kullanılmaktadır. İslamiyet’in etkisiyle beraber Türkistan sahasındaki “bab/baba” kavramı; “veli”, “evliya”, “aziz”, “sultan” ve “ata” kelimeleri ile karşılanmaya başlamıştır (Çetin, 2007: 70). Baba kelimesi tasavvufun yaygınlaşmasıyla birlikte tarikat çevrelerinde görülen bir kavram haline gelmiştir. Baba kelimesi Tasavvuf Terimleri Sözlüğü’nde “*sülûk yoluna girmiş, nefsini yenmiş ve topluma yararlı hale gelmiş yani ruhunda dirilmiş kişi*” şeklinde açıklanmıştır baba denilmektedir (Cebecioğlu, 2004: 74). Süleyman Uludağ’ın ifadesine göre; bazı meczuplarla münzevi sufilere “bab” veya “baba” unvanının verilmesi X. yüzyıla dayanmaktadır. XI. yüzyıl itibariyle de bu unvan, başta İran ve Azerbaycan olmak üzere çoğu İslam ülkesinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Mutasavvıflara manevi koruyucu ve ermiş gözüyle bakılması onların baba olarak anılmasına sebep olmuştur (Uludağ, 1991: 365). Türklerin İslamiyet’e geçişiyle ata kavramı eren/veli anlamında baba kelimesine dönüşmüş, Horasan’dan başlayarak Anadolu’ya gelen dervişlerin adlarının yanında bir de unvanları olmuştur. Fuad Köprülü’nün ifadesiyle, Anadolu’ya akına gelen savaşçı Türkmenlerin dini hayatını yöneten Türkmen babaları cihat ile meşgul dervişlerdir (Köprülü, 2012: 67). Ayrıca Anadolu Fütüvvet Teşkilatı’nın kökenine baktığımızda İslamiyet öncesinden kalma “Alplık, Ata-Babalık, Aksakallılık” kurumlarının varlığı ortaya çıkmaktadır (Torun, 1998: 509). İslamiyet’in kabulünden önceki dönemlerde aksakallı, gök/kök sakallı kocalar İslami hüviyet kazanarak aziz, bab/ baba, ata, veli, dede şeklinde anılmaktadır (Çetin, 2004: 258).

Osmanlı döneminde Bektaşiliğin sosyal tabanını, halk sufisi olarak bilinen Türkmen babaları oluşturmuştur (Ocak, 1996: 20). Baba kavramı sadece Bektaşilerin değil, Türk toplumunda veli olarak bilinen pek çok dervişin de unvanı olmuştur. Bu dervişler halkın koruyucusu olarak toplumda her zaman saygı görmüşlerdir. Buna rağmen İzmir ve çevresinde gördüğümüz “baba” unvanlı zatların makamlarının çoğu Alevi-Bektaşî zümrelerce kutsal bilinerek ziyaret edilmektedir. Bu ziyaret yerlerinden bazıları şunlardır:

Efkâr Baba (Balçova), Eskici Baba (Bayındır), Geyikli Baba (Bergama), Mamur Baba (Çeşme), Seydi Baba (Gazimir), Hamza Baba (Kemalpaşa), Kurt Baba (Kemalpaşa), Perişan Baba (Kemalpaşa), Bahri Baba (Konak), Külahlı Baba (Narlidere), Nesimi Baba (Narlidere), Musa Baba (Ödemiş), Ali Baba (Tire), İsa Baba (Tire), Sultan Baba (Torbalı), Memidedoğlu Ali Baba (Urla), Samut Baba (Urla).

III.1.1. 2. Dede

“Baba” kavramında olduğu gibi, Türklerin “ced” yani “ata” olarak kabul ettikleri kavramlardan bir diğeri “dedelik” kavramıdır. Dede, babanın babasına verilen ad olmakla birlikte tasavvufta yol gösteren tarikat şeyhi ve liderlerine de bu isim verilir. Uludağ’ın verdiği bilgiye göre, dede unvanının yaygın kullanıldığı tarikatlar Mevlevilik ve Bektaşilik’tir. Alevîler ve Kızılbaşlar cem törenlerini yapan din adamlarına dede demektedir. Ocakzâde olan dedelerin başka bir dedenin soyundan gelmesi şarttır. Anadolu’daki Sünnî halk ermiş kişileri de dede olarak adlandırmaktadır (Uludağ, 1994: 76). Dede adı, milli-dini efsane kahramanlarına, evliyâlık katına yükselenlere ve din büyüklerine verilen bir unvandır (Beydili, 2004: 150). Türk sözlü kültüründe dede unvanıyla bilinen en önemli şahsiyet “Dedem Korkut”tur. İzmir’deki kutsal ziyaret yerlerinde babadan daha fazla kullanıldığını tespit ettiğimiz unvan “dede” unvanıdır. Dede’nin unvan olarak kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

Ahmet Dede (Aliğa), Hıraz Dede (Aliğa), Ciğerci Dede (Balçova), Kabak Dede (Balçova), Emir Dede (Bayındır), Gölbaşı Dede (Bayındır), Durmuş Ali Dede (Bayraklı), Kesikbaş Dede (Bayraklı), Ağlayıcı Dede (Bergama), Arap Dede (Bergama), Araplı Dede (Bergama), Balgaz Dede (Bergama), Beşe Dede (Bergama), Çıban Dede (Bergama), Demirtaş Dede (Bergama), Ecik Dede (Bergama), Hayıt Dede (Bergama), Helvacı Dede (Bergama), Lokman Dede (Bergama), Sarı Dede (Bergama), Tekke Dede

(Bergama), Zeytinli Dede (Bergama), Bayrak Dede (Bornova), Hasan Dede (Bornova), Hayıt Dede (Bornova), Bungun Dede (Dikili), Taş Dede (Dikili), Sarı Dede (Dikili), Yalınayak Dede (Dikili), Çan Dede (Foça), Makarna Dede (Foça), Süt Dede (Foça), Buladan Dede (Güzelbahçe), Yaren Dede (Güzelbahçe), Mızraklı Dede (Karabağlar), Murat Dede (Karabağlar), Hasan Dede (Karşıyaka), Helvacı Dede (Karşıyaka), Soğan Dede (Karşıyaka), Davut Dede (Kemalpaşa), Mahmut Dede (Kemalpaşa), Sinan Dede (Kemalpaşa), Tufan Dede (Kemalpaşa), Delez Dede (Kınık), Kızılbey Dede (Kınık), Sazkolan Dede (Kınık), Arap-Tezveren Dede (Konak), Cuma Dede (Konak), Dut Dede (Konak), Fettah Dede (Konak), Hayıt Dede (Konak), İplikçi İsmail Dede (Konak), Sali Dede (Konak), Selahattin Dede (Konak), Susuz Dede (Konak), Testili Dede (Konak), Yasin Dede (Konak), Yusuf Dede (Konak), Leblebisi Dede (Menemen), Bayram Dede (Narlidere), Çoban Dede (Ödemiş), Davut Dede (Ödemiş), Elif Dede (Ödemiş), Hıdır Dede (Seferihisar), Öksüz Dede (Selçuk), Sinan Dede (Selçuk), Alamadan Dede (Tire), Buğday Dede (Tire), Dilek Dede (Tire), Öksürük Dede (Tire), Sarı İsmail Dede (Tire), Seyyid Dede (Tire), Soğan Dede (Tire), Süt Dede (Tire), Garip Dede (Torbalı), Hayıt Dede (Torbalı), Torbalı Dede (Torbalı), Yağmur Dede (Torbalı), Pamukçu Dede, Uzun Ali Dede (Urla).

III.1.1.3. Bey

Başta beylik kurucuları olmakla birlikte devlet ricalinden olan ve genellikle tarihi şahsiyetleri yazılı kaynaklar sayesinde bilinen kişiler bey olarak anılmaktadır. İzmir’de “Bey” unvanının kullanıldığı türbeler şunlardır:

Dursunbey Kız Türbesi (Bergama), Şeyh Dursun Bey Yatırı (Bayındır), Aydınoğlu Mehmet Bey Türbesi (Ödemiş), Kızılbey Dede Yatırı (Kınık), Gazi Sığla Bey Türbesi (Selçuk), Halil Yahşi Bey Türbesi (Selçuk), Musa Bey Türbesi (Tire).

III.1.1.4. Çoban

Çobanlık, Konar-göçer yaşam tarzına sahip olan Türklerde önemli mesleklerden biridir Türkler, çoğu zaman olağanüstü özellik gösterdiğine inanılan çobanları zamanla İslamiyet’le beraber ermişlik derecesine yükseltmiştir. Vedat Çoban’ın belirttiğine göre; “Çoban Baba” ve “Çoban Dede” adıyla meşhur olan şahsiyetlerin ermiş biri olarak menkıbelere konu olması bu mesleğe tasavvufi bir boyut kazandırmıştır. Bazı çobanlar

halk sufizminde gönül gözü açık ve derin bir evliya kabul edilmiş ve halk tarafından ziyaret edilmiştir (Çoban, 2015: 86). Çoban unvanının kullanıldığı kutsal ziyaret yerleri şunlardır:

Çoban Dede (Ödemiş), Tekke (Çoban) Dede Türbesi (Bergama).

III.1.1.5. Efendi

Efendi kelimesi, dilimize Rumcadan girmiş olup “malik” ve “sahip” anlamlarına sahiptir. Devletin yüksek memurlarından bazılarına unvan olarak verilen “Efendi” kelimesinin Türkçede 13. yüzyıldan itibaren kullanıldığı bilinmektedir (Köprülü, 1994: 455). İzmir’deki kutsal ziyaret yerlerinde devlet adamlarının olduğu kadar din adamlarının bazılarında da “Efendi” unvanı verildiği görülmektedir.

Tezveren Şeyh Mustafa Efendi Türbesi (Konak).

III.1.1.6. Gazi

Gazi, kelime anlamı olarak din uğruna gaza yapmış ve bu gaza sonucu yaralanmış kişiye verilen unvandır. Türkler arasında Anadolu fetihlerinde savaşmış kişiler Gazi olarak anılmış ve gazilerin bazıları hakkında eserler oluşturulmuş hatta bir edebi tür meydana çıkmıştır. Battal Gazi²⁹, Danişment Gazi³⁰ ve Mengücek Gazi gibi Türk beyliklerinin kurucuları gazi unvanıyla şereflendirilmiştir. Türklerin askerliğe verdiği önem sayesinde birçok alperen gazi statüsüne ulaşmış ve bu unvanla anıldıkları makam mezarlarına sahip olmuşlardır. Anadolu’da pek çok yerde gazi türbe ve mezarları yer almaktadır. İzmir’de bu unvanla anılan bir kutsal ziyaret yeri bulunmaktadır:

Gazi Sığla Bey Türbesi (Selçuk).

III.1.1.7. Hatun

Eski Türkçe’de katun olarak geçen bu kelime günümüzde hatun/kadın anlamlarında kullanılmaktadır. Türk devletinde kağandan sonra ikinci sırayı katun almaktadır (Gömeç, 1997: 89). Özellikle hükümdar ve beylerin eşlerin hatun olarak adlandırılmaktadır. Kadın erenlerin isminin yanına hatun unvanı getirilerek kullanılmaktadır. İzmir’de katun/hatun unvanına sahip kutsal ziyaret yerleri şu şekildedir:

²⁹ Bilgi için bkz. Hasan Koksall. (1984). *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*. Ankara: MİFAD Yayını.

³⁰ Bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın. (1993). “Danişmend Gazi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., ss. 467-469.

Hatuniye Türbesi (Ödemiş), Hafsa Hatun Türbesi (Tire), Sır Hatunlar Türbesi (Tire).

III.1.1.8. Kalfa

Çıraklık ile ustalık arasında geçirilen sürede elde edilen unvan kalfalıktır. Kutsal ziyaret yerlerinde görülen kalfa unvanlı kimseler genellikle ustalarıyla yaşadıkları bir olayda keramet göstermeleri sonucu evliya olarak anılmaktadır. İzmir’de kalfa şeklinde anılan bir kutsal ziyaret yeri bulunmaktadır:

Hacı Kalfa Yatırı (Tire).

III.1.1.9. Pîr

Farsça pîr kelimesi tasavvufta mürşif, veli ve şeyh anlamında kullanılmaktadır. En bilinen pîrlerden birisi pîr-i Türkistan namıyla anılan Ahmet Yesevî’dir (Arpaguş, 2007: 272). Genellikle Alevi-Bektaşî topluluğun ziyaret ettikleri kutsal ziyaret mekânları arasında pîr mezarları da bulunmaktadır.

Pir Veli Beşe Türbesi (Tire), Erenler Ninesi Pir Sultan (Tire).

III.1.1.10. Seyyid

Hiz. Muhammed’in Hiz. Ali ve Hiz. Fatıma’dan doğan torunları ve onların soyundan gelenler için kullanılan bir unvandır. Bu unvan daha çok Alevi ve Bektaşîlere ait ziyaret yerlerinde karşımıza çıkmaktadır. İzmir’de “seyyid” unvanının kullanıldığı makam sadece *Seyyid Dede (Tire)* makamıdır.

III.1.1.11. Sultan

Devletin en üst kademesinde olan yöneticiyi kasteden Sultan unvanı, bazen Sultan’ın eşi veya önemli din büyükleri için de kullanılmaktadır. İzmir’de rastladığımız kullanımlar şu şekildedir:

Emir Sultan Türbesi (Konak), Kız Bacı Sultan Türbesi (Bayındır), Mühürlü Sultan Türbesi/Menemen, Ece Sultan Türbesi (Selçuk), Balım Sultan Türbesi (Tire), Sultan Baba (Torbalı).

III.1.1.12. Şah

Hükümdar kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılan “Şah” unvanı dilimize Farsçadan girmiştir ve kutsal ziyaret yerlerinde yönetici sınıfına mensup kişiler için kullanılmaktadır. İzmir’de şah unvanının kullanıldığı türbe ve yatırlar şunlardır:

Süleyman Şah Türbesi (Tire), Şah Sultan Türbesi (Ödemiş), Şehit Şah Ahmet Türbesi (Kemalpaşa).

III.1.1.13. Şeyh

Şeyh unvanı, bir tarikatın lideri ve yol gösteren kişi anlamlarında kullanılmaktadır. Türkçe’de eren, veli, pir ve mürşid ile eş anlamlı olarak kullanıldığı bilinmektedir (Öngören, 2010: 50). Anadolu’da pek çok şeyhin mezarı makam olarak kutsal ziyaret yerlerine dönüştürülmüş ve ziyaret edilmiştir. Günümüzde pek çok şeyhin türbesinde dilekler dilenerek dua edilmektedir. Bu kullanımın İzmir’deki örnekleri de şu şekildedir:

Şeyh Mustafa Efendi Türbesi (Konak), Şeyh Dursun Bey Mezarı (Bayındır), Şeyh Bedrettin Türbesi (Konak), Tezveren Şeyh Kamil Dede Türbesi (Menemen), Şeyh Nasurettin Türbesi (Tire).

III.1.1.14. Çelebi

Osmanlılar’da özellikle XIV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar kültürlü yüksek tabakaya mensup kimseler ile genel olarak okumuş, tahsilli kişilere hatta bazı gayrimüslimlere bu unvan verilmiştir (İpşirli, 1993: 259). Kutsal ziyaret yerlerinde karşımıza çıkan çelebi mezarları da genellikle din ve ilim adamlarına aittir. İzmir’de “Çelebi” unvanının kullanıldığı kutsal ziyaret yeri sadece *Molla Mehmet Çelebi (Tire)* türbesidir.

III.1.2. Gerçek Adı

Türbe ve yatırlarda medfun olan kişilerin büyük birçoğu kendi ismiyle anılmaktadır. Bu kişiler bazen isimlerinin önüne veya sonuna unvan alabildikleri gibi sadece kendi adıyla anılan ziyaret mekânları da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Hamza Baba (Kemalpaşa), Lokman Dede (Bergama), Hasan Dede (Bornova), Seydi Baba (Gaziemir), Davut Dede (Kemalpaşa), Mahmut Dede (Kemalpaşa), Sinan

Dede (Selçuk), Fettah Dede (Konak), Yasin Dede (Konak), Yusuf Dede (Konak), Nesimi Baba (Narlidere), Musa Baba (Ödemiş).

III.1.3. Çevresinde Yer Alan veya Adak Olarak Bırakılan Nesneler

Kutsal ziyaret yerlerinin isimleri bazen çevresinde bulunan nesnelere göre isimlendirilmektedir. Tabiattan esinlenilerek yapılmış adlandırmalar daha çok görülmektedir. Özellikle yatır veya türbenin bir ağacın dibinde bulunması orada yatan şahsın o ağacın adıyla anılmasına sebep olmaktadır. İzmir'in birçok ilçesinde başında hayıt ağacı bulunan ziyaret yerleri "Hayıt Dede" (Bergama, Konak, Torbalı) ismiyle anılmaktadır.

Elinde bayrakla öldürüldüğü için o şekilde bulunan "Bayrak Dede" (Bornova) ve denizden çıkan bir cesedin bulunması üzerine ona denizle ilgili bir ad verilen "Bahri Baba" (Konak) çevresinde yer alan nesne veya varlıklara göre isim almışlardır.

Bazen de gelen insanların bıraktıkları adak nesneleri o makamın ismini belirlemektedir. Bu isimle anılan kişiler yaşamlarında o nesneyi sattıkları veya hayır olarak dağıttıkları için halk arasında bu isimlerle anılmaya devam etmektedir. Bununla ilgili örnekler şunlardır:

Yaşadığı sürece leblebi sattığı için "Leblebici Dede" (Menemen), ciğer sattığı için "Ciğerci Dede" (Balçova), helva sattığı için "Helvacı Dede" (Karşıyaka) ve soğan sattığı için "Soğan Dede" (Karşıyaka) adını alan yatırlar vardır. Ayrıca hayır olması açısından elindeki testiyle insanlara su dağıttığı için "Testili Dede" (Konak) ve ihtiyacı olanlara istediği kadar buğday veren "Buğday Dede" (Tire) de dağıttıkları nesnelerle ilgili adlandırılmıştır. Bu ziyaret yerlerinin hepsinde, makamın adına bağlı olarak adak bırakılmaktadır. Örneğin, "Soğan Dede" yatırına adak olarak soğan bırakılması gibi.

III.1.4. Velinin Gösterdiği Kerametler

Veliler Allah'ın sevgili kulları olarak olağanüstü olayların gerçekleşmesini sağlarlar. Keramet olarak adlandırılan bu hadiseler velinin büyüklüğünü gösteren alametlerdir.

"Sır Hatunlar" (Tire) olarak bilinen yedi kız kardeşin, sırları ortaya çıkması nedeniyle vefat ederler. Bu olay onların bu isimle anılmalarını sağlamıştır. "Mamur Baba" (Çeşme) ettiği bir dua sonucu bulunduğu yerin önü mamur hale getirirken

arkasının viran olmasına sebep olmuştur. “Yağmur Dede” (Torbalı), yağmur duası yaparak yağmur yağmasını sağladığı için bu isimle anılmaktadır.

III.1.5. Velinin Bulunduğu Yerin İsmi

Bazı kutsal ziyaret yerleri orada bulunan velinin adıyla anılırken, bazı türbe ve yatırlar da bulunduğu yerleşim yerinin adıyla anılmaktadır.

Selçuk’taki Artemision tarihi harabelerinde bulunan türbe “Artemision Türbesi”, Kınık’taki Sazkolan mevkiinde bulunan “Sazkolan Dede”, Bergama’daki Balgaz mezarlığında bulunan “Balgaz Dede”, Tire’deki Arappınarı mevkiinde bulunan “Arappınarı Türbesi” ve Kiraz’daki Çayağzı mahallesindeki “Çayağzı Tekke/Türbe” bulundukları yerlerin isimleriyle bağlantılı olarak adlandırılmıştır.

III.1.6. Ziyaret Yerinin Fiziki Durumu ve Binanın İşlevi

Türbe ve yatırların büyük bir kısmı velinin yaşamış olduğu cami, tekke, vakıf, mescit, külliye vb. gibi yapıların içinde veya bahçesinde yer almaktadır. Bu bakımdan bazen türbenin kendi adı bazen de bu binaları içeren ikinci adları o ziyaret yerinin fiziki ve mimari özelliğini temsil etmektedir.

“Hacı İsmail Ağa Türbesi” (Bayındır) Cinli Mescit’in bahçesinde yer almaktadır ve bazen türbe yerine “Cinli Mescit” adı ile anılmaktadır. Bergama’da yer alan “Tekkedere” ve “Tekke Dede” türbeleri yanlarında bulunan tekkelerden dolayı bu isimleri almıştır. Bazen “Kara Halil Bey Türbesi” olarak anılan “Vakıflar Türbesi” (Kiraz), Kara Halil Bey’in bu bölgeyi vakıf olarak bağışlamasından dolayı bu isimle adlandırılmaktadır. “Mühürlü Sultan Türbesi” (Menemen), türbenin pencerelerinde köşeleri bağlayan tutamaçlarda mühürler bulunmaktadır. Türbenin bu fiziki özelliği türbeye adını veren kişinin bu şekilde anılmasını sağlamıştır. Aydınolu Mehmet Bey Camii’nin bahçesinde Mehmet Bey ve oğullarının mezarları bulunmaktadır. Bu nedenle bu makam “Aydınolu Mehmet Bey Türbesi” olarak adlandırılmıştır. “Akıncılar Çiftliği Türbesi” (Selçuk), Akıncılar Çiftliği binasının içinde yer aldığı için bu adla anılmıştır. Eskiden Alihan Mescidi olarak bilinen yapı, günümüzde mescit işlevini yitirdiği için sadece içinde yattığı düşünülen Alihan’ın mezarı sayesinde “Alihan Türbesi” (Tire) olarak bilinmektedir.

III.1.7. Hastalıkların Sağaltılmasına Bağlı

Bazı rahatsızlık ve hastalıkların tedavisi için ziyaret edilen türbe ve yatırlar adı geçen rahatsızlığı ifade eden bir terimle beraber kullanılmaktadır.

Ağlayan çocukların uslanması için Bergama'da bulunan "Ağlayıcı Dede" ziyaret edilir. Psikolojik sorunlar geçiren ve bunalım yaşayan kimselerin de "Bungun Dede" (Dikili) de şifa bulacağına inanılmaktadır. Sütü kesilen kadınlar Tire Gökçen'deki "Süt Dede" yatırını ziyaret ederek dua ederler. Kronik öksürük rahatsızlığına sahip kimseler ise "Öksürük Dede" (Tire) makamının başındaki sarı sudan içtiklerinde öksürüğün geçeceğini düşünmektedir. "Çıban Dede" (Bergama), çıban hastalığına iyi geldiği düşünüldüğü için bu isimle anılmaktadır.

III.1.8. Meslek ile İlgili

Kutsal ziyaret yerinde yatan kişinin mesleğiyle anılan bazı türbe ve yatırlar bulunmaktadır. Çalışmanın pek çok yerinde mesleğe göre adlandırmaya değinildiği için, burada bu şekildeki adlandırmayla ilgili olarak sadece iki örnekle yetinilmiştir. Türbe ve yatırlarda yatan şahısların bazıları halkın da mensup olduğu meslekleri icra eden kişiler iken, bazıları da devlet ricali ve askerlik gibi üst düzey mesleklerin temsilcileridir.

Çobanlık, kalfalık, eskicilik, iplikçilik, esnaflık gibi halkın yaptığı mesleklerin yanı sıra ilim tahsili almış kimselerin yaptığı kadılık, imamlık, şeyhlik, mimarlık gibi meslekler de kişilerin unvanı olarak görülmektedir. Devlet erkânından olan kimselerin hepsinin makamı tam bilinmemekle beraber çoğu bey veya paşa olarak adlandırılmaktadır. Çalışmamızda bey ve paşa unvanlı meslek sahipleri oldukça fazla sayıdadır. Bu örneklerden bazıları şunlardır: "Kasımpaşa" (Menemen, Menderes), "Kızılbey" (Kınık), "Gazi Sığla Bey" ve "Halil Yahşi Bey" (Selçuk), "Cağaloğlu Ali Paşa", "Rum Mehmet Paşa" ve "Lütfi Paşa" (Tire) bey ve paşa olarak adlandırmalara örnektir. "Mimar Ahmet oğlu Mehmet Türbesi" (Çeşme), "İplikçi Yunus Haziresi" (Bergama), "İplikçi İsmail Dede Türbesi" (Konak), "Çoban Dede" (Ödemiş), "İmam Birgivi" (Ödemiş), "Helvacı Dede" (Karşıyaka), "Eskici Baba" (Bayındır), "Leblebici Dede (Menemen), "Kara Kadı Mecüdeddin" (Tire).

III.1.9. Türbe ve Yatırdaki Şahsiyetlerin Cinsiyeti ve Ziyaretçiler

Özellikle ziyaret yerinde yatan kişi bir kadınsa bunu belirtmek için ismin yanına kadın olmasını temsil eden bir ifade konulmaktadır. Bu onun kadın erenlerden olduğunu belirtmek için yapılmaktadır. Âdem Koç'un ifadesine göre kutsal mekânlar tipolojik olarak eril düşünülse de yapısal ve işlevsel olarak dişidir. Ana rahmi gibi temiz ve korunaklıdır. Kutsal mekânda bulunan kimse yeniden doğar, temizlenir ve iyileşir (Koç, 2016: 78). İzmir'de kadın velilerin yattığına inanılan bazı kutsal ziyaret yerleri şu şekildedir:

“Kız Bacı Sultan Yatırı” (Bayındır), “Dursunbey Kız Türbesi”³¹ (Bergama), “Ana Sultan” (Kemalpaşa), “Hatuniye Türbesi” (Ödemiş), “Ece Sultan Türbesi” (Selçuk), “Sır Hatunlar Türbesi” (Tire), “Hafsa Hatun Türbesi” (Tire), “Erenler Ninesi Pir Sultan” (Tire).

Bu bölümü geneli itibariyle değerlendirmek gerekirse, İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde en çok “gerçek ad” ve “unvana” göre adlandırma yapıldığı tespit edilmiştir. Unvanlar arasında ise en fazla “dede” ve “baba” unvanlarının kullanıldığı görülmektedir. İzmir'deki 156 kutsal ziyaret yerinde “dede” unvanlı 74 veli ve “baba” unvanlı 13 veli ismine ulaşılmıştır. “Baba” unvanlı velilerin ziyaretlerine Alevi-Bektaşî inancına sahip kişilerin daha çok rağbet ettiği tespit edilmiştir. Bir velinin adlandırılmasında birkaç adlandırılma tasnifinin bir arada görülmesi mümkündür. Örneğin; İplikçi İsmail Dede Yatırı'nda hem meslek, hem gerçek ad hem de unvan bir arada adlandırılma için kullanılmıştır.

III.2. ZİYARET ADABI

Ziyaret adabı, ziyaret geleneğinin bağlamına göre incelenmesi gereken konulardan birisidir. Kutsal ziyaret yerine giriş-çıkışta uyulması gereken kurallar ve uygulanan yasaklar, ziyaretlerin zamanı, ziyaretçilerin özellikleri ve türbe hizmetleri ziyaret adabı başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde ziyaret geleneğinin genel özellikleri ele alınarak mekân-ziyaretçi ilişkisi açısından önemli yönlerinin ortaya konması bakımından önem arz etmektedir.

³¹ Bu türbede yatan şahsın Dursun Bey veya bir kız olabileceğine dair iki rivayet bulunmaktadır.

III.2.1. Ziyaret Zamanı

İnsanoğlunun ihtiyaçları hiçbir zaman bitmediği gibi, buna bağlı olarak istekleri de her zaman devam etmektedir. İnsanlar, gerçekleşmesini istedikleri dileklerini, kutsal ziyaret yerlerine giderek orada yatan velinin kutsiyeti aracılığıyla Allah’a iletmektedir. Bu bakımdan kutsal ziyaret yerleri olarak kabul edilen türbe ve yatırlar belli bir zaman dilimine bağlı olmaksızın ziyaret edilmektedir.

Türbe ve yatırların ziyaret zamanları insanların isteklerine göre şekillenmekle birlikte bazı kutsal veya önemli kabul edilen gün ve geceler de ziyaretlerin yoğunlaştığı zaman dilimleri olarak görülmektedir. Bu zaman dilimleri açısından en çok rağbet göreni hiç şüphesiz Cuma namazı vaktidir. Cuma gününün kutsiyeti ile ilgili birçok hadis bulunmakla birlikte, bir hadiste Cuma günü yapılan duanın bir icabet saatinin bulunduğu ve kabul edileceği bildirilmiştir (Karaman, 1993: 85). Bu durumun bilincinde olan Müslümanlar da dualarını özellikle Cuma günü, Sala ile namaz arasında yapmaya özen göstermektedir. Cuma günü öğle vaktini türbe ve yatırların en çok ziyaret edildikleri zaman dilimi olarak kabul edilebilir. Gürol Pehlivan’a göre makbul saatin tam zamanı bilinmemekle birlikte en yaygın kabul Cuma ezanının okunduğu andır (Pehlivan, 2012: 136). Ayrıca Perşembe akşamından Cuma sabahına kadar edilen duaların da kabul olunacağına dair inanç halk arasında yaygındır. Bu iki günü değerlendirmenin isteklerin kabulü için önemli olduğu bilinmektedir. Bunun dışında haftanın farklı günleri ziyaret edilen bazı kutsal ziyaret yerleri de mevcuttur. İzmir’in Basmane semtindeki “Sali Dede” yatırı kadınlar tarafından özellikle Salı günleri ziyaret edilmektedir.

Günümüzde türbe ve yatırların en çok ziyaret edildikleri günler Perşembe ve Cuma günleri olsa da tatil günlerinin sonradan hafta sonuna geçmesiyle birlikte ziyaretlerin bir kısmı bu günlere kaymıştır. Dünyadaki pek çok ülkede tatil günü olan pazar günleri kutsal ziyaret yerleri insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Hatta günümüzde ülkemizde de farklı örneklerini görebileceğimiz gibi, Batı ülkelerinde bazı tur şirketleri kutsal ziyaret yerlerini de kapsayan turlar organize etmektedir (Brockman, 2000: 107). Dileği olanlar ve dileği gerçekleşip adağını kesip dağıtmak isteyenler buna uygun ziyaret yerlerine giderek adaklarını uygun şekilde dağıtmaktadır. İzmir’in Kemalpaşa ilçesinde yer alan “Hamza Baba” ve “Tufan Dede” türbeleri Cumartesi ve

Pazar günleri diğer köy, ilçe ve illerden gelen ziyaretçileri ağırlamaktadır. Türbe çevresinde var olan ocaklar, su kaynakları ve piknik masaları ziyaretçilerin adaklarını kesip pişirmeleri için imkân sağlamaktadır.

İzmir ve çevresinde yer alan türbe ve yatırlar genellikle ilkbahar aylarında yoğun bir şekilde ziyaret edilmektedir. Hava durumuna bağlı olarak kışın yağmurlu ve soğuk, yazın ise aşırı sıcak olması nedeniyle ziyaretler daha çok bahar aylarında yapılmaktadır. Mart ayında tabiatın canlanmasıyla başlayan süreçte Nevruz ile birlikte türbe ve yatır ziyaretleri de artmaktadır. Bu artış Hıdırellez'e kadar da yoğun bir şekilde devam etmektedir. Özellikle çocuk sahibi olmak isteyenler bitkilerin yeşermesi, hayvanların üremesi ve çoğalmasına bağlı olarak kendilerinin de bundan nasipleneceğini düşünerek kutsal ziyaret yerlerine giderek dua ederler. Halk takvimine uygun olarak, ziyaret ritüellerinden başka birçok geleneğin yaşatıldığı Nevruz ve Hıdırellez günleri Türk toplumunun dileklerinin gerçekleşmesini beklediği günler arasındadır.

İzmir Tire'de "Balım Sultan Türbesi", Nevruz zamanı en fazla ziyaret edilen türbeler arasındadır. Her sene Mart ayının üçüncü Pazar günü Tire halkı Hisarlık mevkiinde toplanarak hep beraber piknik yaparlar. Burada adağı olanlar adaklarını dağıtır ve türbe ziyareti yapılarak dua edilir. Hıdırellez'de ise dilek dilemek isteyenler kendi yörelerinde bulunan türbe ve yatırlara giderek dua ederler. Menemen'de yer alan "Hıdır İlyas Dede" yatırını ise, Hıdırellez zamanı sabahtan akşama dek dileği olanların gittikleri bilinen kutsal ziyaret yerlerinden birisidir.

Dini bayramlar, kandiller ve hac zamanları da türbe ve yatırlara yapılan ziyaretler artmaktadır. Bayramdan bir gün önce olan Arife günlerinde kendi ölülerini ziyaret eden halk aynı zamanda yöredeki velilerin mezarlarına da giderek onlara dua etmektedir. Kandil gecelerinde yapılan duaların kabul olacağı inancıyla, bu kutsal kabul edilen geceler değerlendirilirken türbe ve yatır ziyaretleri de ihmal edilmemektedir. Bunun yanında Hac'a gidecek kafilenin yolculuğa çıkmadan bir veli türbesinin önünde toplu dua edildikten sonra yola çıkması geleneği Anadolu'da hala süren bir gelenektir. Tire'de Hac veya umreye gitmeden önce "İbn-i Melek Türbesi" ziyaret edilir ve burada dualar edildikten sonra Hac yolculuğuna çıkılmaktadır (KK136).

Muharrem ayında özellikle aşure günü yapılan türbe ve yatır ziyaretleri ülkemizde oldukça yaygındır. Bu dönemde Alevi-Bektaşî inancına mensup kişiler aşure hayrı

yaparlar ve varsa adak adayıp adaklarını dağıtırlar. Koç'un verdiği bilgiye göre Eskişehir "Seyyid Battal Gazi" türbesinde Muharrem ayını ve aşure geleneği son dönemlere kadar sürmekte olan bir uygulamadır (Koç, 2016: 221-222). Erdal Aday, Kütahya'daki "Seyyid Ali Sultan" türbesinde her Muharrem orucundan sonra aşure kaynatma ve Muharrem kurbanı keserek cem ayını düzenleme geleneği yüzyıllardır sürdüğünü kaydetmiştir (Aday, 2013: 607). Tire'deki "Ali Baba" türbesi bu geleneğin günümüzde de yaşatıldığı ziyaret yerlerindendir. Muharrem ayının onuncu günü yapılan aşure etkinliğine Tire'nin köylerinden ve farklı ilçelerden bir sürü ziyaretçi katılmaktadır. Bu etkinliklerde mutlaka para toplanmakta, bir veya birkaç kurban alınmakta ve bunlar kesilerek ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır (KK148).

Türbe ve yatırların ziyaret edilme sıklığı gerçekleşmesi beklenen dileğe ve yapılan ritüele bağlı olarak değişmektedir. Örneğin ziyaret üç hafta üst üste yapılacaksa ve ilk hafta bu ziyaret Cuma günü yapıldıysa diğer ziyaretlerin de aynı gün ve saatlerde yapılmasına dikkat edilmektedir. Bu yazılı olmayan bir kural gibidir ve uyulmadığında edilen duaların ve istenilen dileklerin kabul olmayacağına inanılmaktadır. Genellikle formel olan bu sayıların eski inançlardan kalma mistik yönleri de vardır. A. Schimmel'e göre üç sayısı hem dinsel hem de büyüsel ayinlerde büyük rol oynamaktadır. Aynı zamanda şifa verici tüm formüller de üç kere tekrarlanır. Üç sayısında olduğu gibi bir ritüelin yedi kere tekrarlanması da en eski tarihlerden beri din ve inanç sistemlerinde görülmektedir (Schimmel, 1991: 88, 91, 166). Ziyaret yerini üç veya yedi kere ziyaret etmek veya bir ritüeli (mezarın etrafında yedi kere dönmek, suyu üç yudumda içmek, beline yedi kere ip dolamak vb.) belirli bir sayıda tekrar etmek bu sayıların iyi ve kötü özelliklere sahip olduğuna inanıldığını göstermektedir.

Türkiye'nin neredeyse bütün illerinde ismini bir velinin adından almış bir yerleşim birimi bulunmaktadır. Bu yerleşim birimi bir ilçe kadar büyük olabileceği gibi bir mahalle hatta bir sokak ismi bile olabilir. Yöreye adını veren bu veliler, halk tarafından benimsendikleri takdirde yerel yöneticiler ve sivil toplum örgütleri tarafından velinin adının verildiği anma toplantıları ve şenlikler düzenlenmektedir. Bu durum yılda bir veya birkaç gün boyunca türbe ve yatırın ziyaret edilmesi ve toplumu bir araya getirerek sosyal bir ortamın sağlanması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu sosyal ortamlarda toplanılan bağışlar sayesinde kutsal ziyaret yerinin bakımı ve onarımına

katkı sağlanmaktadır. İzmir'in çeşitli ilçelerinde de buna benzer toplantı ve şenlikler özellikle yaz aylarında yapılmaktadır. Bu etkinlikler şu şekildedir:

Kemalpaşa Hamza Baba Köyü "Hamza Baba Anma Etkinlikleri" (Ağustos ayının son hafta sonu).

Kemalpaşa Yukarı Kızılca Mahallesi "Geleneksel Tufan Dede Bahar ve Barış Şenlikleri" (Haziran ayı).

Urla Samut Baba Mevki "Urla Samut Baba Anma Etkinlikleri" (Haziran ikinci hafta sonu).

Tire Çal Dede Tepesi "Çal Dede Mahya etkinlikleri" (Eylül ayının ilk hafta sonu).

III.2.2. Ziyarete Gelenlerin Özellikleri

III.2.2.1. Cinsiyet

Ahmet Yaşar Ocak'a göre bazı kutsal ziyaret yerlerinde meftun bulunan veliler daha mahalli bir görünüm çizerken, bazıları ise ülkedeki birçok insanın bildiği ve ziyaret ettiği genel veliler kategorisine girmektedir (Ocak, 2010: 19).

Ülkemizdeki kutsal ziyaret yerlerine hem şehir merkezlerinde hem de taşrada hatta bir dağ köyünün en ücra köşesinde bile rastlanmaktadır. Toplumun her kesiminden farklı yaş ve cinsiyet gruplarından insanın istek ve dileklerini iletebilmek için kendisine manevi olarak yakın hissettiği bir kutsal ziyaret yerini benimser ve orayı ziyaret etmektedir. Kutsal ziyaret yerlerine gitmenin belli bir yaş ve cinsiyet kısıtlamaları bulunmamaktadır. Allah dostu olarak kabul edilen bu erenleri görmek isteyen herkes türbe adabı çerçevesinde ziyaretini gerçekleştirebilmektedir.

Türbe ve yatır ziyaretlerinde her ne kadar belli bir cinsiyet gözetilmese de kadın ziyaretçilerin daha fazla olduğunu ifade etmek mümkündür. Kadınların erkeklere göre türbeleri daha sık ziyaret etmesinin elbette bazı sebepleri bulunmaktadır. Ali Köse ve Ali Ayten'in yapmış olduğu çalışmaya göre, kadın dindarlığı erkeklerinkine göre daha geleneksel, törensel ve büyüsel bir karakterdedir. Gizemli ve duygusal bir yönü olan kadın dindarlığı kendisini en iyi türbelerde ifade eder. Özellikle türbeye el- yüz sürme gibi dokunsal, bez bağlayıp kilit açma gibi büyüsel ve grupta dua etme gibi törensel ritüeller kadın ziyaretlerinin en bilinen öğeleridir (Köse-Ayten, 2010: 48-49). Bunun dışında, kadınları türbe ziyaretlerine yönlendiren bir başka neden de camilerin erkekler

tarafından tabiri caizse ele geçirilmiş olmasıdır. Vakit namazları dışındaki bazı namazlar farz olmadığı için, camilerde kadınlara ayrılan yerler genellikle oldukça küçük ve yetersizdir. Aynı zamanda, tuvalet ve abdest alma yerlerinin yetersizliği veya bakımsız oluşu da kadınları camilerden uzaklaştırmaktadır. İbadet yeri ve manevi rahatlama açısından camiler erkeklere imkân sunarken, kadınlar bu huzuru türbelerde yaşamayı tercih etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Köse-Ayten’in ifadesiyle “türbeler, tabir-i caizse, kadınların camisidir.” (Köse-Ayten, 2010: 51).

Türkiye’nin birçok şehrinde yapılan çalışmalarda türbelerin çoğunlukla kadınlar tarafından ziyaret edildiği belirtilmektedir. İzmir’de yaptığımız çalışmada gözlem ve görüşmelerimizde tespit ettiğimiz verilere göre İzmir’deki kutsal ziyaret yerleri çoğunlukla kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir. Özellikle doğum, sağaltma ve süt gelmemesi gibi daha çok kadınları ilgilendiren hadiselerde, kutsal ziyaret yerleri sadece kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir. Tire’de yer alan “Süt Dede” yatırını sadece sütü gelmeyen kadınların ziyaret ettiği bir mekândır. Erkeklerin ziyaret oranı kadınlara göre daha düşük olmakla birlikte, sadece erkeklerin ya da çoğunlukla erkek ziyaretçilerin gittiği bazı kutsal ziyaret yerleri mevcuttur. Örneğin yağmur duası ve asker uğurlaması gibi uygulamalarda erkek ziyaretçilerin daha fazla olduğu görülmektedir.

III.2.2.2. Yaş-Eğitim Durumu-Meslek

Kutsal ziyaret yerlerine gelen ziyaretçilerin yaş ortalamaları incelendiğinde, ziyaretçilerin çoğunun orta yaş ve üstü kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bu yaş grubundaki kadınların çoğunun ev hanımı veya emekli olması onların daha serbest hareket etmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda, bu kadınlar çocuklarının hayırlı bir kısmet bulması ve kendilerinin de torun sahibi olmayı istemeleri veya çocuklarının işe ya da üniversiteye girebilmesi gibi istekler nedeniyle türbe ve yatırları sık sık ziyaret etmektedir. Türbe ve yatırları ziyaret eden kadınların pek çoğunun 40-65 yaş aralığında olduğunu gözlem ve görüşmelerimize dayanarak söylememiz mümkündür. 65 yaş ve üstü ziyaretçilerin büyük bir kısmı hastalıklarına şifa ve çocukları-torunları ile ilgili konularla ilgili olarak dua etmeye gelmektedirler. Daha genç yaş ortalamasına sahip 15-40 yaş arasındaki grupta ise, en çok evlenmek isteyen genç kızlar, çocuk sahibi olmak isteyen çiftler ve lise-üniversite sınavından başarı bekleyen gençler-ebeveynler yer

almaktadır. Çocukların türbe ve yatır ziyaretleri ise genellikle ebeveynlerin gözetimi altında gerçekleşmektedir. Bilinçli bir tercih olmamakla birlikte, çocuklar, türbede ya ailesinin yanında bulunmakta ya da şifa bulmak amacıyla türbeye getirilerek çeşitli ritüelleri yaptırılmaktadır.

Türbe ve yatırları ziyaret edenlerin birçoğunun ilkokul ve ortaokul mezunu olduğu elde ettiğimiz kaynak kişi bilgilerinden tespit edilebilmektedir. Kutsal ziyaret yerlerinde yapılan bazı uygulamaların üniversite ve üstü eğitime sahip kimseler tarafından hurafe olarak değerlendirilmesi bu yerlerin iyi eğitilmiş kimseler tarafından ziyaretinin kısıtlı olmasına sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak eğitim seviyesi arttıkça bu kutsal mekânları ziyaret oranının düştüğünü ifade etmek mümkündür. Halk dini olarak kabul ettiğimiz ve İslam'ın senkretik bir şekilde yaşandığı bir toplumda atalar kültünü andıran bu kutsal anlayışı, eğitim seviyesi düşük kesimlere daha çok hitap etmektedir. Özellikle modern tıbbın yerine halk tıbbını öne çıkartarak şifayı bir yatırdan beklemek garip ve saçma karşılanmamalıdır. Eskiden beri ailesinden gördüğü şekilde yaşamını idame ettiren ve modern tıbbın çözemediği sorunların çaresini kutsal ziyaret yerlerinde bulduğunu düşünen insanların bu uygulamaları içinde yaşadıkları geleneksel kültürün bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ziyaretçilerin yaş ve eğitim durumuyla bağlantılı olarak meslekleri söz konusu edildiğinde, bu kesimin daha çok 40 yaş üstü ev hanımlardan oluştuğunu ifade etmek mümkündür. Bu gruptaki kadınlardan özellikle çocukları evlenmiş olanlarının Cuma günleri türbelerde bir araya gelerek sosyalleştiği ve vakit geçirdiği gözlemlenmiştir. Bunun dışında, öğrencilerin de başarı elde edebilmek için özellikle sınav dönemleri ziyarete gelerek dua ettikleri ve adak adadıkları en çok görülen hadiselerdendir. Eğitim durumu gibi gelir düzeyinin azalmasıyla birlikte kutsal ziyaret yerlerine gitme oranı da artmaktadır. Maddi getirisi düşük mesleklere sahip kimseler daha iyi bir iş bulmak ve zam almak gibi amaçlarla türbe ve yatırları ziyaret etmektedir.

III.2.2.3. Diğer Bilgiler

Kutsal ziyaret yerlerine giden ziyaretçilerin büyük bir kısmı evli kişilerdir. Ziyaretçilerin çoğunluğunu orta yaş üstü evli kadınlar oluştururken, kadın-erkek birlikte gelen kişilerin çoğunlukla evli çiftler olduğunu söylemek mümkündür. Kutsal ziyaret

yerlerinde yaptığımız görüşmelerde erkeklerin daha çok eşlerine, annelerine veya bir akrabalarına eşlik etmek amacıyla ziyaret yerinde bulundukları tespit edilmiştir. Erkekler, türbe ve yatırlarda yapılan bazı ritüellerin gereksiz ve hurafe olduğunu düşünmektedir. Bu bakımdan erkek ziyaretçilerin birçoğu sadece dua okuyarak kutsal ziyaret alanından ayrılmaktadır. Bekâr ziyaretçiler arasında da çoğunlukla genç kızlar yer almaktadır. Şehir merkezindeki türbe ve yatırlara yapılan ziyaretlerin sebepleri, genellikle sınav sonucunda iyi bir okulu kazanmak veya işe girmek gibi nedenler yer alırken, köylerde veya kırsal bölgelerdeki türbe ve yatırlara yapılan ziyaretlerin sebebi ise, hayırlı bir kısmet bulmak ve sevdiğine kavuşmak gibi nedenler bulunmaktadır.

Kutsal ziyaret yerlerinin ziyaretçi yapısına incelendiğinde yukarıda saydığımız sebeplere de bağlı olarak düşük gelir ve eğitim seviyesine sahip, toplumun alt tabakalarına mensup insanlar olduğu görülmektedir. Bu ve benzeri çalışmalarda ortaya konduğu gibi, orta yaş grubu ev hanımı kadınlar, kendi hayatları dâhil olmak üzere, uzak ve yakın akrabalarıyla ilgili mevcut problemlerin çözümü için kutsal ziyaret yerlerini ziyaret etmektedir. Günay, Güngör ve Taştan'ın yapmış olduğu çalışmada kutsal ziyaret fenomeni; daha çok yaşlı, belli bir eğitim ve kültür düzeyinden yoksun ve toplumun alt tabakaları ve düşük gelir düzeylerine mensup kadınların hayatlarında yer alan bir toplumsal gerçeklik olarak kabul edilmiştir. Bu ziyaretlerin geneli kadınlar tarafından (büyükanneler, anneanneler, anneler, kızlar, gelinler ve onların küçük çocukları ile) gerçekleştirilmektedir (Günay-Güngör-Taştan, 2015: 157). Bu kesimin ziyaretçilerin çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen, varlıklı veya yüksek tahsilli kimselerin de yaşadıkları sorunlara çözüm aramak için kutsal ziyaret yerlerine gittikleri görülmektedir. Özellikle modern tıbbın çaresiz kaldığı noktalarda son çare yeri olarak kutsal ziyaret yerleri her kesimden insanın ortak noktası olmaktadır.

III.2.3. Ziyaret Yerlerinde Uygulanan Yasaklar

Kabir ziyareti, İslamiyet'in ilk yıllarında Hz. Muhammed tarafından cahiliye dönemi adetlerine benzediği için yasaklanmıştır. Bu yasaklamanın en büyük sebebi, Arapların kendi soylarını övme, yüceltme ve hatta tapma derecesinde davranışlar sergilemeleridir. Şirke kadar varan ve İslam'ın getirdiği anlayışa ters düşen bu adetlerin yok edilmek istemesi bir süreliğine kabir ziyaretlerinin kaldırılmasına neden olmuştur. Fakat İslam'ın geniş kitleler tarafından benimsenmesinden sonra cahiliye dönemi

adetlerinin terk edilmesi sağlanmış ve Hz. Muhammed tarafından ahireti hatırlatacağı için kabir ziyareti yapılmasının uygun olacağını belirtmiştir (Kandemir, 2013: 496). O dönemlerden itibaren gerek siyasi yapının gerekse sufi tarikatların baskılarına rağmen ziyaret geleneği önemini kaybetmemiş, belirli kural ve yasaklar çerçevesinde uygulanmaya devam etmiştir.

İslam diğer semavi dinler gibi, peygamber tarafından tebliğ edilen ve uyulması beklenen belirli kuralları olan bir dindir. Türkler İslam'la tanışıp bu yeni dini kabul ettikten sonra eski inançlarını tam anlamıyla terk etmemiştir. Tayfun Atay'ın ifadesiyle; Anadolu'da çok eskiden beri devam eden inanç mozaïği yüzyıllar boyunca kendi içinde harmanlanmış ve sonuç olarak "halk dini" adı verilen "senkretist" bir dini yaşam biçimi oluşmuştur (Atay, 2004: 105). Irene Melikoff; gelişmiş sosyal sınıfların yeni dine kolayca dâhil olduklarını fakat halk tabakalarının bir kültür karışması dönemi geçirdiklerini, geleneksel inanç ve uygulamalarını bırakmadan, yeni dini zamanla benimseyerek uyum sağladıklarını belirtmektedir (Melikoff, 1999: 147). Işıl Altun ise, kutsal ziyaret yerleri çevresinde gelişen inançların resmi din uygulamaları ile İslamiyet öncesi inanç ve tecrübelerin birleştirilip koruyarak nesilden nesile aktarıldığını belirtmiştir (Altun, 2008: 183). Bu senkretist din anlayışı devletin resmi din kurumları tarafında hoş karşılanmasa da halkın belleğinde ve uygulamalarında yaşamaya devam etmektedir.

Ziyarete konu olan velinin manevi derecesi ne kadar yüksekse ona olan talep de o kadar fazla olur. Bir kutsal ziyaret yeri halk arasında kabul gördükten sonra, o veliyle ilgili çeşitli anlatılar ve buna bağlı olarak da sayısız keramet türetilir. Annemarie Schimmel veli kerametlerini; *"yağmurun yağması velilerin hayır duaları yüzündendir; ayaklarının bastığı yerlerde bitkiler biter ve Müslümanlar, velilerin yardımları sayesinde kâfirleri yenebilirler"* şeklindeki ifadelerle açıklamaktadır (Schimmel, 2001: 217). Ocak'a göre insanları etkileyen bu kerametlerin külte dönüşmesinde belirli faktörler bulunmaktadır. Veli, olağanüstü güçlere sahip olduğu için toplum içerisinde ona karşı korkuyla karışık bir saygı duygusu belirir. Bu bakımdan veliye karşı yapılacak bir saygısızlığın da bir bedeli olacaktır. Çarpılma, aniden veya feci bir şekilde can verme, amansız bir hastalığa yakalanma vb. gibi durumlarla karşılaşılacağına inanıldığından türbe ve yatırlarda belirli kurallar dâhilinde ziyaretler gerçekleştirilir

(Ocak, 2010: 8). Bu kurallar genellikle halk arasında herkes tarafından benimsenmiş sözel yaptırımlardır.

Türbe ve yatırlara yapılan ziyaretlerin İslam'a tamamen aykırı olduğu fikrinde olan bazı bilim adamları da mevcuttur. Şemsettin Günaltay, ziyaret geleneğinin eski Hristiyan adetlerinden kalma olduğunu ve İslam'da bidat olarak görüldüğünü savunmaktadır (Günaltay, 1996: 189). Kemalettin Erdil de türbe ve yatırlara giderek Allah yerine veliye dua etmek, adak adamak ve yardım dilenmenin caiz olmadığını belirtmektedir. Hele ki duadan sonra gerçekleşen bir dileği kabirde yatandan bilmek başlı başına günahdır (Erdil, 2014: 67-68). Birçok İslam âlimine göre hurafe ve batıl inanç olarak kabul edilen ve yapılması yasaklanan bu uygulamalar ziyaretçiler tarafından yapılmaya devam etmektedir.

Kutsal ziyaret yerlerinde yasak ve uygun olmayan davranışların gerçekleşmesi halinde yasağı delen kişinin başına türlü felaketler geleceğine dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler, türbe veya yatırda yatan kişinin manevi yüceliğini gösterdiği gibi saygı ve korku duygularını da pekiştirmektedir. Ünver Günay'a göre bu saygı ve korku hissi bir takım sınırlamaları doğurmakta ve sınırlara uymayıp saygısızlık yapanların başlarına felaketler gelmektedir (Günay, 2003: 587). Söz konusu felaketler bazen velinin kişinin rüyasına girerek onu korkutmasıyla, bazen kişinin başına kötü bir iş gelmesiyle bazen de çok istediği bir işin olmaması gibi durumlar şeklinde gerçekleşebilmektedir.

Günümüzde hem türbelerin bağlı olduğu Vakıflar Genel Müdürlükleri ve hem de cami ve tekke gibi dini kurumlar tarafından kutsal ziyaret yerinin girişine yazılı olarak asılan tabelalar bulunmaktadır. Bu tabelalar kutsal ziyaret yerlerinde yapılmaması gereken davranışları belirtmektedir. Tabelalar genellikle ortak bir dille yazılmış, İslam'a aykırı görünen bidat'ların yapılmaması yönünde bir uyarı mahiyetindedir. İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinin bazılarında bulunan tabelalardaki yasakları şu şekilde örneklendirebiliriz:

1. *Adak adanmaz.*
2. *Kurban kesilmez.*
3. *Mum yakılmaz.*
4. *Bez-çaput bağlanmaz.*

5. Taş-para yapıştırılmaz.
6. Eğilerek ve emekleyerek girilmez.
7. Para atılmaz.
8. Yenilecek şeyler bırakılmaz.
9. El-yüz sürülmez.
10. Türbe ve yatırlardan medet-şifa bulunmaz.
11. Türbe ve yatırların etrafında dönülmez.
12. Türbelerin içinde yatılmaz.

*Bu ve benzeri bid'at ve hurafeler dinimizce kesinlikle yasaklanmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı).*³² Yukarıda örneklenen yasaklar, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından belirlenen ve tüm yurttaki ziyaret esnasında uygun görülmeyen davranışların yer aldığı bir listeyi oluşturmaktadır.

Diyanet'in hazırlamış olduğu listede yapılanlar İslam'a aykırılık yönünden yasak olarak değerlendirilmiştir. Buna ek olarak kutsal ziyaret yerlerinde yapılması uygun görülmeyen³³, yapıldığında ise yapan kişinin başına kötü olaylar geleceğine inanılan bazı durum ve davranışlar da söz konusudur. Kutsala karşı gerekli saygı göstermeyen kişiler çeşitli yollarla cezalandırılmaktadır. Bu yasakların bazı örnekleri şu şekildedir:

III.2.3.1. Türbe ve Yatırım İçini veya Çevresini Kazmak (Hırsızlık ve Define Aramak Amacıyla)

Hazine ve define bulmak amacıyla kazı yapılması özellikle eski mezarlarda çok fazla görülen yasadışı uygulamalardan biridir. Hatta içinde ceset bulunmayan mezar görüntüsü verilmiş bazı çukurlara altın ve para gibi değerli nesneler konulması definecileri cesaretlendirmektedir. Bu bakımdan bazı türbe ve mezarlar kazılarak tahrip edilmekte ve özgün yapıları bozulmaktadır. Manevi güçlere sahip velilerin mekânlarına zarar verildiğinde, velilerin bu durumu cezalandırdığına dair bazı inanmalar mevcuttur. Bu şekildeki inanmaların bazıları şunlardır:

³² Menemen Kasımpaşa Türbesi'nin girişindeki ziyaret adabı tabelası örnek alınarak hazırlanmıştır.

³³ Ziyaret yerlerinde yapılması yasak davranışlar için ayrıca bkz. Durmuş Tatlıcıoğlu (2012). *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*. Sivas: Asitan Kitap, s.234.; Ünver Günay, Harun Güngör, Abdulvahap Taştan. (2015). *Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni (Disiplinler arası bir Yaklaşım)*. Antalya: Otorite Kitap, ss. 147-148.

Bergama'daki "Zeytinli Dede Yatırı"nı define bulmak amacıyla soymak isteyen kişilere soygun anında uyku bastırmış ve kollarını kımıldatamamışlar (KK4).

Aliağa'daki "Ahmet Dede Yatırı"nı defineciler kazmaya kalkmış fakat hiçbiri iflah olmamış (KK100).

Dikili'deki "Yalınayak Dede Türbesi"ni kazarak define arayanlar çeşitli kazalara uğramışlardır (KK142).

III.2.3.2. Türbe ve Yatırın (istenilmediği halde) Üstünü Dam, Çatı vb. ile Örtmeye Kalkmak

Türbe veya yatır adı verilen kutsal mekânda yattığına inanılan zatlar, mezarlarının teknik olarak yapılmasını istiyorlarsa bunu yapmasını istedikleri kişilere bunu bildirdiklerine inanılır. Bu yatır veya türbelerin açık bulunan üstleri bina olarak inşa edildiğinde, onarıldığında veya herahngi bir sebeple yıkıldığında bu sırada zatların gösterdikleri olağanüstülükler anlatılmaktadır. Bunun yanında üstlerinde mezar isteyen veya istemeyen şahsiyetlerin olduğu da anlatılmaktadır. Tire'de bulunan "İbn-i Melek"ın üstünde mezar istemediğini ertesi gün yapılan yapıyı yıkarak göstermesi (KK120) bu duruma örnek olarak verilebilir.

III.2.3.3. Türbe ve Yatırın Çevresinde Alkol Almak

Türbe ve yatırlar kutsal ziyaret yerleri olarak inanç merkezleri konumundadır. İnanca saygı gereği, ziyaret ortamında bilinçli ve uyanık bir şekilde bulunmak gerekir. Ziyaret yerinde alkol alan veya o ziyaret yerinin yakınından alkollü olarak geçmek veliyi rahatsız edeceğinden cezalandırılma sebebi olabilir. Özellikle de Alevi-Bektaşî inancına sahip kişilerin sıklıkla ziyaret ettiği ve piknik alanlarının da bulunduğu ziyaret yerlerinde alkol alınmasının yasak olduğu asılan levhalarla belirtilmektedir. Burada içki içenlerin başlarına kötü şeyler geldiği rivayet edilmektedir.

Çandarlı-Bergama yolu üzerinde türbesi bulunan "Sarı Dede"nin yolda alkollü araç kullanan kişilerin kendi makamının yakınından geçerken kaza yapmalarına neden olduğu rivayet edilmektedir (KK176).

Konak'taki "Arap Dede" ise, sokaktan sarhoşlar geçerken onların ayaklarını birbirine dolayarak bu şekilde kızdığını belli edermiş (KK161).

III.2.3.4. Türbe ve Yatırın Varlığına İnanmamak, Aleyhinde Konuşmak

Türbe ve yatırların kutsal kabul edilmesini sağlayan unsurlardan biri de o makamda yatan bir şahsiyetin varlığıdır. Ziyaretçiler veya çevreden geçen kişiler orada yatan şahsiyetin varlığına inanmıyor, onu inkâr ediyor veya saygısızlık yapıyorsa o kişinin veli tarafından cezalandırılacağına inanılır.

Konak'taki "Sali Dede" yatırına inanmayan bir kişi onun hakkında laflar edince baş aşağı yere kapaklanmış (Köksal, 1986: 167).

Torbalı'da bulunan "İsimsiz Yatır"a inanmayan bir kişiye yatırdaki zat akşam saatlerinde görünüp yolunu keser ve korkutmuştur (KK35).

III.2.3.5. Türbe ve Yatırın Bulunduğu Yerden Yol Geçirmek, Mezarı Kaldırmaya Çalışmak

Eskiden genellikle şehir merkezlerinden uzak, kırsal bölgelerde bulunan türbe ve yatırlar günümüzde kentleşmenin hızlanmasıyla birlikte, şehir yapılaşmasının içinde kalmaya başlamış, bu nedenle ev ve yol yapılacağı zamanlarda mezarın ortadan kaldırılma gereksinimi doğmuştur. Bu durumlarda, Bazen ev sahipleri bazen de belediye tarafından imar izni olan alanda çalışma yapılmaya başlandığında orada bulunan velinin makamına zarar verilmesini engellemek için bu çalışmaları engellediğine inanılmaktadır.

Bornova'da bulunan "Hayıt Dede Yatırı" zamanla yolun ortasında kalınca belediye burayı da yola dâhil etmek istemiştir. Ancak Hayıt Dede'nin yolun yapımına izin vermediği gibi, çalışanlara da zarar verdiğiğine inanılmaktadır (KK15).

Konak'taki "İsimsiz Yatır"ın çevredeki bir kahvehane sahibi yatırı kaldırıp attığı için sonradan manevi olarak cezalandırılmış ve hapse girmiştir (Pehlivan, 2008:3).

Selçuk'taki "Işıkavaklı Hazretleri"nin mezarı karayolu yapılacağı için bulunduğu yerden kaldırılmak istenmiştir, fakat iş makinası yatırın başucundaki ağacı kesmeye çalışırken arızalanmış. Bunun üzerine, korkan yetkililer yolun güzergâhını değiştirmek zorunda kalmışlardır (Durma, 2013: 145).

Karşıyaka'da bulunan "Soğan Dede Yatırı" da şehir merkezinde kaldığı için yerinden kaldırılmak istenmiştir. Bu işlem sırasında, kepçeler ilk başlarda birkaç kere devrilmiş olsa da sonunda yatır bulunduğu yerden kaldırılmıştır (KK173).

III.2.3.6. Türbe ve Yatırın Bulunduğu Yöredeki Bitkileri Tahrip Etmek ve Hayvanları Avlamak

Türbe ve yatırın kendisi kutsal kabul edildiği gibi çevresindeki hayvanat ve nebatatın da bu kutsallıktan etkilendiği düşünülmektedir. Bu yüzden kutsal ziyaret yerinin yakınındaki hayvanları avlamak ve bitkilere zarar vermek yasaktır. Yapıldığı takdirde yapan kişinin cezalandırılacağı düşünülmektedir.

Balçova'daki "Ciğerci Dede Yatırı"nın üstündeki güllerin kopartılmasından dolayı çevre halkı mezarın üstüne "Dedemizin güllerini koparmayalım" şeklinde bir tabela bırakmıştır.

Kemalpaşa'daki "Tufan Dede Türbesi"nin güllerini koparan bir adamın rüyasına Tufan Dede girmiş ve bütün gece onu uyutmamıştır. Gülleri koparan adam ertesi gün yeğeniyle birlikte gülleri getirterek yerine bıraktırmıştır (KK33).

Tire'deki "Buğday Dede Türbesi"nde böcek yutacak olan kadın böceği tek parça halinde yutamayacağı için böceğin bacaklarını kopartmıştır. Bu yaptığından dolayı cezalandırılan kadının çocuğu bacaksız olarak doğmuştur (Aydinoğlu, 2005: 67).

III.2.3.7. Türbe ve Yatırın Etrafını Kirletmek

Türbe ve yatırların çevresine çöp bırakmak, idrarını yapmak veya hayvan bağlayarak orasının pislenmesine sebep olmak gibi uygulamalar makamda yatan velinin sinirlenmesine neden olur. Bunu yapan kişiler bazen sadece bir ikaz ile bazen de daha ağır cezalarla uyarılır.

Balçova'daki "Kabak Dede Yatırı"nın yanına ineklerini bağlayan kadının hayvanları ertesi sabah ölmüştür (KK45).

Torbalı'daki bir evin bahçesinde yer alan "İsimsiz Yatır" aynı bahçede bulunan kümesi istemediğini belli etmesine rağmen, ev sahibi kadın kümesi kaldırmaz. Bunun üzerine kadının oğlu kısa süre sonra vurulur (KK35).

III.2.3.8. Türbe ve Yatırı Kendi Mülkü Gibi Kullanmak, Kendi Mülkünün İçine Katmak.

Evinin bahçesinde mezar veya yatır bulunan kişiler ya da mezarın bulunduğu yeri sonradan mülk edinen kişilerin başına bazı felaketler gelebilmektedir. Bu kişi eğer saygısız davranışlarda bulunursa, başına büyük felaketler gelmesi mümkündür.

Konak'taki "İplikçi İsmail Dede"nin haziresinin bulunduğu bahçedeki evi kiralayan kişiler evde ilk kaldıkları gece kötü rüyalar gördükleri evi terk etmektedir. (KK52).

III.2.4. Ziyaret Yerine Giriş ve Çıkış

Türbe ve yatırlar ruhaniyeti yüksek manevi mekânlar olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan bu mekânları ziyaret ederken mekânın kutsallığının bilincinde olmak ve gerekli kurallara uymak gerekir. Dünyanın birçok yerinde kutsalın gücüne karşı insanlar hazırlıklı olarak ziyaretin yapılması gerektiği konusunda hemfikirdir. Eric Sharpe'in kutsalla ilgili verdiği bilgide kutsal olan bir şahıs, obje veya yere karşı daima dikkatli davranılması ve onlara temizleme ayinlerinden sonra yaklaşılması gerektiği belirtilmektedir. Aksi takdirde kutsal ile yapılacak bir uygulamanın bir geçerliliği kalmayacak hatta kutsal başlı başına bir tehlike arz edecektir (Sharpe, 2000: 50). Bu durumu yaşayan ya da tecrübeleri duyan insanlar da kutsalla olan münasebetlerinde kurallara uymaya çalışarak kendilerini kutsalın gazabından korumaya çalışacaktır.

Türk toplumunda da eskiden beri atalara atfedilen kutsallık sebebiyle atalar kültü oluşmuş ve eski Türk toplulukları atalarının mezarlarına giderek ziyaret geleneklerini yerine getirmişlerdir. Sadettin Gömeç'in verdiği bilgiye göre Asya Hunları yılın beşinci ayının ikinci yarısında "Kutlu Atalar Mezarlığı'na" gidip Tanrı'ya kurban sunarlar ve bolluk bereket için dua ederlerdi (Gömeç, 2011: 90). Eski Türklerde kutsal kabul edilen şeylerin bir ruhu (tini) olduğu kabul edildiğinden yapılan ziyaretlerde o ruhu rahatsız etmeyecek şekilde davranmaya ve hoşnut tutacak davranışlarda bulunulmaya özen gösterilirdi. Ataların mezarlarında yapılan ziyaretlerde gösterilen dikkat ve özen İslam'a geçişle beraber veli türbe ve yatırlarına yapılan ziyaretlerde de devam etmiştir.

Günümüzde türbe ve yatırlara giriş çıkışlarda belirli yazılı kaideler olmamakla birlikte halkın saygı amacıyla riayet ettiği bazı kurallar bulunmaktadır. Gürol Pehlivan'a göre kutsal ziyaret yerine girerken bazı ritüellerin de yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu ritüellerin en önemli hususlarından biri ise velinin ölü kabul edilmeyerek ona saygı ve hürmet gösterilmesidir. Pehlivan'ın gözlemlerine göre kutsal ziyaret yerine girilirken önce besmele çekilir ve sağ ayakla eşikten içeri girilir. Sonra veliye (onu canlı gibi kabul ederek) "Es-Selâmü aleyküm" denilerek selam verilir. Mekândan çıkarken geri geri gidilmeye özen gösterilir ve eşikten çıkacakken ilk sol ayak atılır (Pehlivan, 2012:

137). Bu ritüeller nesilden nesile şifahi olarak öğretilerek uygulanmaya devam eder. Alt soylardan biri ziyaret adabına aykırı davranırsa üst soydan biri o kişiyi uyarmakla mükelleftir.

Türbe ve yatırlara girerken en bilinen kurallardan biri de abdestli olmaktır. Abdestli olmak, manevi anlamda temizliğin sembolü olarak görüldüğü için cami, türbe, tekke vb. dini mekânlara girerken şart olarak görülür. Hatta abdestsiz yapılan işin bereketsiz olacağı ve o işten hayır gelmeyeceği görüşü halk arasında yaygındır. Bayram Altan ve Nihat Aytürk'ün Türkiye'deki dini ziyaret yerleriyle ilgili kapsamlı incelemenin yer aldığı *Türkiye'de Dini Ziyaret Yerleri* adlı çalışmada ziyaret adabı ile ilgili şu bilgiler verilmiştir: “Türbe ve kabir ziyaretine niyet edildiğinde önce abdest alıp evde iki rekât nafîle namazı kılınır. Bu nafîle namazın her rekâtında Fatiha'dan sonra bir Ayetel Kürsi ve üç İhlas suresi okunur. Namazı bitirip selam verdikten sonra, kılınan bu iki rekât nafîle namazın sevabı, ziyaret edilecek olan ölenin ruhuna bağışlanır. Ziyaret edilecek kabrin başına gelindiğinde; sırt kıbleye, yüz de ziyaret edilecek kabre doğru gelecek şekilde durulur ve “ ey mezar ehli! Allah'ın selamı üzerinize olsun. Allah bizi ve sizi bağışlasın. Siz, bizden önce gelip geçtiniz. Biz de sizin izinizdeyiz. “ diyerek mezardaki mevta selamlanır. Dua etmek istendiğinde de, ayağa kalkılır ve kıbleye dönülerek dua edilir. Daha sonra Fatiha, Ayetel Kürsü, Zilzal ve Tekasür sureleri okunur. Vakit varsa Yasin ve Tebareke sureleri ile İhlas, Felak ve Nas sureleri de okunur” (Altan-Aytürk, 1992: 41). Türbeye giriş-çıkışlarda kadınların kapalı bir kıyafetle girmeleri daha uygundur. Uygun olmayan kıyafetle gelenler, genellikle yaşı daha büyük kadınlar tarafından uyarılır varsa uygun kıyafet temin edip giymesi istenir. Bu kurala uymamakta ısrar edenlerin ise başlarına kötü şeyler geleceğine inanılır. Emir Sultan Türbesi'ne kotla ve dar kıyafetlerle gelen genç kızlar türbedeki yaşlı kadınlar tarafından uyarılır ve üstlerine bol namaz kıyafetlerinden giymeleri tembihlenir. Böylece kutsal ziyaret yerlerindeki kıyafet adabı yaşlılar tarafından gençlere hatırlatılmış olur.

Alevi ve Bektaşilerin pîr olarak kabul edip ziyaret ettikleri bazı kutsal ziyaret yerleri de vardır. Bu yerler ziyaret edilirken Alevilerin kabul ettiği bazı özel ritüeller uygulanır. Erdal Aday'ın verdiği bilgiye göre Alevilerde türbeye girmeden bir gülbank okunması yaygındır. “Bismişah, Allah, Allah. Allah, Muhammed, Ali'nin hürmeti için

bu dergâhtan ayırma, Bismişah, Allah, Allah, dervişi devrişan, makbulü kabulen, pirimiz, hünkârımız Hacı Bektaş Veli Horasan el bağladım. Durduk pirimin divanına el aman, sığındık pirlerin lütfu ihsanına. Bu yolda canımız kurban, pirlerin lutfu ihsanına. “Ceddimiz Işık Çakır Sultan’ın yüzü suyu hürmetine, cümle günahlarımızı affeyle bağışla, Alçakta yüksekte yatıp uyumaz, oturup dinlenmez erenler, enbiyalar, evliyalar, şehitler, sıddıklar, ilmi kırklar, çevremizde yatan evliyaların yüzü suyu hürmetine Bercemali Muhammed, kemali Hasan, Hüseyin, Ali rahmana verelim salavat” (Aday, 2013: 226). Buna benzer birçok gülbank örneği vardır ve yörelere göre değişiklik göstermektedir. Türbeye sağ ayakla eşiğe basmadan besmele çekilerek girilir. Bazı bölgelerde türbenin eşik kısmı niyaz edilerek eşiğin sağ sol ve üst kısımları öpülür. Eşikten çıkarken de bu ritüel uygulanır (KK154). Eşiğin kutsallığı ona basılmadan üstüne oturulmadan saygı duyulmasını gerektirir (Ersal, 2011: 1091). Hamza Baba, Tufan Dede ve Samut Baba türbelerinde ziyarette gelen kişiler kapıdan girmeden eşiği öperek niyaz eder ve eşiğe basmadan içeri girerler.

Ziyaret gününü dua okuyarak ve belirli ritüelleri yerine getirerek geçirmek isteyen ziyaretçiler dileklerini diledikten sonra en çok bilinen uygulamaları tekrar ederler.

III.2.5. Türbe Hizmetleri

III.2.5.1. Türbedarlık

Kutsal ziyaret yerleri mekân olmaları bakımından çevre koşullarından etkilenen yerlerdir. Bu bakımdan küçük veya büyük iç mekânın temizlenmesi, gelenlerin bıraktıklarının kaldırılması, dış cephenin korunması ve restorasyonu ve gelen kişilere rehberlik yapılması gibi görevler türbedarın üzerindedir. Zeki Başar; türbeyi açıp kapayacak, temizliğini yapacak, ziyaretçilere yol gösterecek ve tercihen Kur’an okumasını bilen kişilere “türbedâr” dendiğini belirtmektedir (Başar, 1972: 27). Türbedar ilgilendiği türbenin bütün sorumluluğunu üzerine almış olan kişidir. Ayrıca türbedarlar bulundukları türbeye ait bütün menkıbeleri bilmekle yükümlüdürler.

Türbedarlık görevi çoğunlukla türbedar olacak kişinin rüyasına türbede yatan zatın girmesiyle başlamaktadır. Veli, rüyasına girdiği kişiden kendi türbesiyle ilgilenmesini ister. Böyle doğaüstü bir durumla karşılaşan kişi de sorgusuz sualsiz bu görevi kabul eder. Hatta bazı durumlarda türbedarın şehirlerarası yolculuk yapması ve

taşınması gerekir. Bazı durumlarda bulunduğu köyde olan türbedeki veli türbedarın rüyasına girer ve kendisini hatırlatır. Bunun üzerine türbedar olacak kişi işe türbeyi onarmakla başlar, ardından yıllarca türbenin hizmetlerini görür. Genellikle türbedar öldüğünde ailesi türbeye sahip çıkmaktadır. Ancak bazı durumlarda kimsesiz veya o şehirde yalnız bulunan bir türbedarın ardından türbe yıkık ve viran şekilde kalabilmektedir. Türbedarlık gönüllü olarak yapılan bir iş olduğu için türbedarın ardından gelecek kişilerin de bu işe bağlanmaları gerekmektedir.

Türbedarlar genellikle yaşlı ve emekli kimselerdir. Her sabah namaz vaktinden sonra gelerek türbeyi açar, akşam namazından sonra da kapatırlar. Türbeye yapılan bağışlar varsa türbedarda toplanır. Türbedar bu parayı kendi kullanabileceği gibi türbenin masrafları için de kullanabilmektedir.

Kendisini türbedar olarak adlandırmasa da türbenin yakınında oturan bazı kimseler türbeyle her gün ilgilenmektedir. Bunu bir gönül işi olarak değerlendiren kişiler türbeye geldiklerine ve türbe işlerini yaptıklarında manevi anlamda huzur elde ettiklerini belirtmektedirler. Türbedarlık görevi, Alevi-Bektaşî zümrelerde daha çok sahiplenilmektedir. Boratav, ocakzâdelik ile ilgili şu bilgiler vermektedir: “Ocakların önderlik görevi babadan oğula geçer; nitekim ocak ulusunun soyundan olan kimselere ‘Ocakzâde’ derler.” (Boratav, 1984: 113). Türbe aynı zamanda bir ocak ise türbenin hizmetleri ocak sahibinin ailesi tarafından yerine getirilmekte, bu kişilere de ocakzâde denilmektedir. Hatta yüzyıllar boyunca bir türbeyle aynı ocaktan gelen aile ilgilenebilmektedir.

III.2.5.2. Türbedarın Görevleri

1. Kur’an okurlar, gelen kişiler ve dedenin ruhu için dua ederler.
2. Türbenin temizliğini ve günlük bakımını yaparlar, sabah açıp akşam kapatırlar.
3. Gelen kimselere türbe hakkındaki menkıbeleri anlatırlar ve türbe adabını gösterirler.
4. Bazı ocaklı türbedarlar sağaltma konusunda yardımcı olurlar.
5. Türbe çevresinde düzenlenen hayır yemeği, aşure günü veya şenlik gibi etkinlikleri düzenler veya düzenlenmesine yardım ederler.

İzmir’de türbedarı bulunan türbeler şunlardır:

Alişir Beşir Nezir Türbesi-Bornova (Hasan Çavuş), Yalınayak Dede Türbesi-Dikili (Kayık Ailesi), Hamza Baba-Kemalpaşa (Özer Ailesi), Tufan Dede-Kemalpaşa (Kabakulak Ailesi), Kurt Baba-Kemalpaşa (Fevzi Çetin), Şehabeddin Sivasi-Selçuk (Ali İhsan), Ali Baba Türbesi-Tire (Kılıç Ailesi ve İşletme Sahibi İhsan Arslan), Dilek Dede-Tire (Çıtak Ailesi), Hacı Fakih Türbesi-Tire (Kavak Ailesi), Süleyman Şah Türbesi-Tire (Nurhan Mestanoğlu ve Mustafa Aybar).

Türbelerle ilgilenen diğer kişi ve kurumlar şu şekildedir:

Dursunbey Kız Türbesi-Bergama (Belediye Görevlileri), Seydi Baba-Gaziemir (Belediye Görevlileri), Yaren Dede-Güzelbahçe (Köy Muhtarlığı), Mızraklı Dede Türbesi-Karabağlar (Mescit Görevlisi), Emir Sultan Türbesi-Konak (Zaviye Görevlileri), Susuz Dede-Konak (Belediye Görevlileri), İmam Birgivi Türbesi-Ödemiş (Belediye Görevlileri ve Kasap).

Bu kurum ve kişilerin yanında, türbe ve yatıra komşu olup onunla ilgilenen pek çok gönüllü de bulunmaktadır.

III.3. ZİYARET YERLERİYLE İLGİLİ UYGULAMALAR

Kutsal ziyaret yerleri, en eski tarihlerden beri dileği, isteği ve beklentisi olan insanların çözüm aramak için gittikleri mekânlardır. Zaman geçtikçe insanların isteklerinde bazı değişimler olsa da birincil ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra insanların beklentilerine göre çok farklı taleplerde bulunmaktadır. Bu taleplerin bazıları çaba ve çalışma ile kısa sürede gerçekleştirilirken bazıları ne kadar uğraşılsa uğraşılsın gerçekleşmez. Bu durumlarda bazı insanlar manevi alana yönelir ve dileğinin gerçekleşmesi için kutsal kabul ettiği bir yeri ziyaret etme gereği duyar. Kutsal yerleri ziyaret etme geleneği, isteklerin gerçekleşmesi için kutsal kabul edilen velinin aracı kılınması ve akabinde de gerçekleştirilen uygulamaları kapsamaktadır.

Birçok kutsal ziyaret yerinde her türlü dilek ve isteğe yönelik uygulamalar yapılırken, bazı kutsal ziyaret yerleri ise sadece belirli dilek veya isteklerin gerçekleşmesi için ziyaret edilmektedir. Bu durumda kişiler isteklerine, durumun aciliyetine ve coğrafi yakınlığa bağlı olarak gidilecek kutsal mekânı kendileri belirlemektedir. Kutsal ziyaret yerlerine gelen insanların hangi amaçlarla geldiklerine dair belirli sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda Türkiye'nin genelindeki

kutsal ziyaret yerlerinde görülen veya sadece incelenen bölgede gözlemlenen bazı ziyaret sebepleri tespit edilmiştir. Türkiye’de kutsal ziyaret yerleri ile ilgili en eski ve kapsamlı çalışmalardan birini yapan Hikmet Tanyu’nun *Türkiye’de Adak ve Adak Yerleri* adlı çalışmasında kutsal ziyaret yerlerinin ziyaret sebepleri şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Her nevi dilek, niyet.
2. Çocuk sahibi olmak.
3. Evlenmek, evlendirmek.
4. Hastalıklardan kurtulmak, şifa niyeti; sıtmadan, baş ağrısından, öksürükten, akıl ve ruh hastalıklarından, boğmacadan, felçten, çarpılmaktan, saradan kurtulma, şifa bulma niyeti.
5. Çocuğunun yaşamasını dilemek (çocuğunu kaybedenlerin niyeti).
6. Huysuz, yaramaz, aksi çocukları uslandırma niyeti.
7. Ev sahibi olmak.
8. Otomobil, garaj sahibi olmak.
9. Bir tehlikeden kurtulmak.
10. Sınıf geçmek, terfi etmek.
11. Zengin olmak.
12. Kayıp eşyasını bulmak veya bulunmasını dilemek.
13. İşinin düzelmesi, nakil vb.
14. Kısmetin açmak, işini hayırlı bir şekilde geliştirmek.
15. Herhangi bir engelden kurtulmak.
16. Kolay doğum yapmak.
17. Davayı kazanmak, hapisten kurtulmak veya yakınına kurtarmak.
18. Çocuklarının rahat uyumalarını temin etmek.
19. Çocuklarının veya çocuğunun toprak yeme âdetini bırakması niyeti.
20. Yağmur dilemek.
21. Üzüntüden kurtulmak, neşelenmek niyeti.
22. Seyahat etmek.
23. Askere veya uzak bir yere giderken hayırlı yolculuklar dilemek ve kavuşma isteği.

24. Yolcusunun gelmesi.
25. Kötü yollardan şeytanın şerrinden kurtulmak.
26. Kısır ineklerinin, ineğinin doğurması.
27. İstikbal hakkında haber almak.
28. Kekeleyenler, topallayanların iyileşmesi dileği.
29. Hacı olmak, hacca gitmek.
30. Suyu (akar) çoğaltmak.
31. Çocuklarını veya çocuğunun erke yürümesini, vaktinde yürümesini veya konuşmasını dilemek.
32. Kocasını rakıdan vazgeçirmek niyeti.
33. İşe girmek.
34. Hayvanlarının hastalıktan, sancıdan kurtulması niyeti.
35. Sütünü çoğaltma niyeti.
36. Sevgi elde etmek.
37. Boşanmak.
38. Koyunlardaki hastalığa şifa (Tanyu, 2007: 326-328).³⁴

Bir ziyaret sırasında yukarıda sayılan amaç/niyetlerin hepsini istemek imkânsızdır. Ayrıca bazı çalışmalarda yukarıda sıralanan maddelerden farklı olan istekler de tespit edilmiş olabilir. Bu bakımdan farklı bölgelerde yapılan çalışmaları kendi toplumsal, ekonomik ve sosyo-kültürel şartları içerisinde değerlendirmek daha uygun olacaktır.

³⁴Ayrıca bkz. İskender Oymak. (2000). “Akçadağ ve Çevresinde Kutsal Mekân Anlayışı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5, ss. 449-464; İskender Oymak. (2002). “Gelibolu Yöresinde Ziyaret Fenomeni”. *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.5, S. 14, ss. 133-146; İskender Oymak. (1996). “Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Üzerine Bir Araştırma” *Fırat Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S.1/287, ss. 290-297; Yahya Mustafa Keskin. (2004). “Gelenek ve Modernlik İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Ziyaret Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış (Keçeci Baba Örneği)”. *Dini Araştırmalar Dergisi*, S. 6(18), ss. 97-98; Yahya Mustafa Keskin, “Turhal, Yeşilyurt ve Sulusaray İlçelerindeki Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret, İnanç ve Uygulamaları”, ss. 191-198; Yahya Mustafa Keskin. (2000). “Tokat Yöresindeki Sünnî ve Alevî Topluluklarında Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret İnanç ve Uygulamalarındaki Benzer ve Farklılıklar”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5, ss.210-221; Ekrem Sarıkçıoğlu. (1979). “Isparta ve Çevre Köylerindeki Ziyaret ve Adak Yerleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, ss. 136-145; Ahmet Gökbel. (1999). “Kangal Yöresinde Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanç ve Uygulamalar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3/165, ss. 167-187; Ahmet Gökbel. (2000). “Şarkışla Yöresinde Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanç ve Uygulamalar”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VI, S. 1 /2-3, ss. 3-13; Ahmet Gökbel. (2000). “Gürün’de Ziyaret Yerleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VI, S. 2/3, ss. 1-14; ss. 4-14.

III.3.1. Sağlık ve Şifa İsteğine Yönelik Uygulamalar

Türbe ve yatır ziyaretlerinin temel nedenleri arasında sağlığa kavuşmak ve hastalıklardan kurtulmak ilk sırayı almaktadır. Bunun sebebi insanların hastalıklarına modern tıp ile çare bulamamış olmalarıdır. Hiç geçmeyecek bir hastalığa yakalanmak, iyileşmenin uzun sürecektir olması veya sürekli huzursuz eden bir hastalığın nüksetmesi gibi nedenlerle insanlar kutsal ziyaret yerlerine giderek şifayı burada aramaktadırlar. Başka yerlerden ümidi kesip ziyaret yerlerinden medet ummak Ali Köse ve Ali Ayten'in tabiriyle "tıbbî çaresizlik algısı"nın sonucudur. Hatta çözümü tıbben çok da mümkün olmayan kısırlık, romatizma, saç dökülmesi ve down sendromu gibi problemler ile tedaviden sonuç alınamayan bunalım, iç sıkıntısı ve çocuk ağlamaları vs. gibi psikolojik sorunları çözmek için doktora gitmeyi beklemeden türbe ve yatırlara koşan insanlar bulunmaktadır (Köse-Ayten, 2010: 98,100). Marcel Mauss; hekimlerin yaptığı tıbbî âyinlerin, yararlı ya da meşru görülseler bile, insanları acılarından kurtaran kutsal bir güce takdim edilen bir kurban veya adak gibi kutsallık niteliği taşımadıklarını ifade etmektedir (Mauss, 2003: 35). Ne zaman başı ağrıya türbeye doğru dönüp dua eden, sırtı ağrıdığına ilaç içmek yerine veli mezarına sırtını süren, içi sıkıldığında türbeye gidip mum yakan insan sayısı azımsanmayacak kadar çoktur.

Türkiye'nin hemen her şehrinde hastalıktan kurtulmak için gidilen türbe ve yatırlar bulunmaktadır. Bazıları bu türbe ve yatırlara bazıları her türlü hastalığın tedavisi için gidilebilirken bazıları belli bir hastalık konusunda uzmanlaşmıştır. İnsanlar kutsal ziyaret yerlerine şifa amaçlı giderken ilk olarak kısa mesafede gidilebilecek yerleri tercih etmektedir. Şifa için gerekli türbe pratikleri yapılmasına rağmen hala bir iyileşme emaresi görülüyorsa, hasta kişinin götürüldüğünde sağlık sorununun çözüleceğine inanılan ziyaret yerine gidilmektedir. Bu şekildeki zorunlu hallerde gidilecek yerin mesafesinin bir önemi kalmamaktadır.

Türkiye'nin dört bir yanından insanlar sağlık sorunlarına çözüm bulmak için Eyüp Sultan Türbesi, Karacaahmet Türbesi, Hacı Bektaş Veli Türbesi, Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi, Yahya Efendi, Hz. Yuşa Türbesi, Hacı Bayram Veli Türbesi, Emir Sultan Türbesi, Abdurrahman Gazi Türbesi, İmam Birgivi Türbesi, Şeyh Şaban-ı Veli Türbesi, Mevlana Türbesi vs. gibi ülke çapında meşhur olan ziyaret yerlerine gitmektedir.

İzmir’de insanların hastalıklardan kurtulmak ve şifa bulmak amacıyla aşağıda verilen türbe ve yatırları ziyaret etmektedir:

III.3.1.1. Hasta Çocukları İyileştirmek İçin:

Türbe ve yatır ziyaretlerinde anne ve büyükannelerin küçük çocukların hastalıklarının iyileşmesi için dua edip dilek dilediği ve çeşitli uygulamalar yaptıkları görülmektedir. Özellikle ağlayan, huysuz, uyku sorunu çeken veya doğuştan fiziksel bir rahatsızlığı olan çocuklar türbe ve yatıra getirilerek kutsal kabul edilen nesnelerle temas etmesi sağlanır.

Zayıf ve hasta çocukların iyileşmesi için “Hıraz Dede Yatırı”na dua edilir, adak adanır. Ağlayan çocuklar için “Ağlayıcı Dede” yatır ziyaret edilir. “Emir Sultan Türbesi”nde hasta çocuklar türbe örtüsünün altına sokularak şifa bulması dilenir. Ayrıca çocuğun uslu olması için de bu türbede dua edilir. Çok ağlayan çocuklar “Buğday Dede Türbesi”ne götürülerek, Buğday Dede’ye karşı “al senin çirkin çocuğunu ve bizim çocuğumuzu” denilirse çocuğun düzeleceğine inanılır. Huysuz ve yaramaz çocukların düzelmesi için “Pamukçu Dede Yatırı”nın üzerinde bir gün bırakılır. Akşam başka bir kişi çocuğu bırakılan yerden alır. Bu şekilde çocukların iyileşeceği düşünülür. Yürüyemeyen çocuklar “Kurt Baba Türbesi”nde getirilirse iyileşirler. Yaramaz çocuklar bir gece boyunca “Yalınayak Dede Türbesi”nde bırakılır. Tüm gece türbede uyuyan çocukların düzeleceği düşünülür. “Sarı İsmail Dede Çeşmesi”nden akan sarı su çocukların ve bebeklerin alınlarına sürülünce çocukların her türlü kötülükten korunacağına inanılmaktadır.

III.3.1.2. Diğer Hastalıklar ve Rahatsızlıklar İçin:

Genellikle her türlü hastalığın iyileşmesi için türbe ve yatırlar ziyaret ediliyor olsa da bazı kutsal ziyaret yerlerinin belirli hastalıkların iyileştirilmesi konusunda çok daha etkili olduğuna inanılmaktadır. Kuduz ve çıban ocakları bu kutsal ziyaret yerlerine verilecek en bariz örneklerdir.

Karşıyaka’daki “Soğan Dede”nin yanına bırakılan su testisi ertesi gün alınıp içildiğinde hastalıklara iyi geleceği düşünülmektedir. Çıbanı olan kimseler “Çıban Dede”nin olduğu kayaya giderek bir metal para, biraz helva, çiviye geçirilmiş soğan ile kayanın etrafında üç defa dönerler sonra da elindekileri kayanın üzerine bırakır, bir parça toprak alır, yarasına sürerler. Böylece çıbanın iyileşeceğine inanılır. Kuduza

yakalanmış kişiler Bergama'daki "Sarı Dede Türbesi"ne giderek türbedeki toprağı suyla karıştırıp içer ve toprağı dilinin altına koyar. Burası aynı zamanda Kuduz ocağı kabul edilmektedir. Deri hastalığı olanlar "Zeytinli Dede Yatırı"nda toprak alarak sorunlu bölgeye sürerler. Zamanında keçisinin sütünü içerek iyileşen kimseler olduğu için günümüzde de "Süt Dede Yatırı"na gidilerek iyileşmek için dua edilir. Ruh sağlığı bozuk olanlar, yüzü gözü çarpılmış olanlar, kanser hastaları "Kurt Baba"nın toprağından suyundan faydalanarak şifa bulduklarına inanırlar. Vücudunda ağrı olan yaşlılar "Hamza Baba Türbesi"nde bulunan zeytinyağını ağrıyan uzuvlarına sürerler. "Emir Sultan Türbesi"nde hasta kimseler kıyafetlerini sandukanın üzerine koyarak şifa etkisinin kıyafete geçeceğine inanırlar. Ayrıca yaşlı kadınlar ağrıyan dizlerine türbenin yeşil örtüsünü sürerler. "İmam Birgivi Türbesi"nde felçliler ve alkoliklerin dua ederek iyileşeceğine inanılmaktadır. İyileşmeyen öksürüğü olanlar "Öksürük Dede Yatırı"nın başındaki sarı sudan içerek öksürüğün geçeceğine inanırlar. Sütü gelmeyen veya sütü kesilen kadınlar Tire'deki "Süt Dede Yatırı"na giderek dua ederler. "Hıdır İlyas Türbesi"ne Hıdırellez akşamı gidenler ağrıyan uzuvlarını türbenin demir parmaklıklarına sürerler.

Bu türbe ve yatırların dışında İzmir'deki hemen hemen her kutsal ziyaret yerine şifa bulup hastalıklardan kurtulmak için gidilmekte ve dua edilmektedir.

III.3.2. Bereket, Bolluk ve Para İsteğine Yönelik Uygulamalar

Kutsal ziyaret yerlerine gelenler evlerinde bolluk ve bereket olması için dua ederler. Maddi anlamda sıkıntı çekenler ellerinin bollaşması ve daha çok para kazanabilmek adına türbe ve yatırlara gelerek adak adarlar. Duaları neticesinde dileği kabul olup para kazananların adadıkları şeyi yerine getirmeleri şarttır. Özellikle kazanılan maddi imkânların hayrı yapılmazsa o imkânın kişinin elinden geri alınacağı düşünülür. Bu bakımdan elde edilen paraya sadece şükretmek yetmez. İslam'a göre kazanılan paranın zekâtını vermek farzdır (Erkal, 2013:197). Elde edilen paranın belli bir miktarı zekât olarak verilmelidir. Eğer kişi dilek sonucu elde edeceği paradan belli bir miktarını zekât veya hayır olarak dağıtacağını adanmışsa bunu yerine getirmelidir.

Bolluk, bereket ve parayla ilgili istekler çoğunlukla Hıdırellez zamanı geleneklere uygun şekilde dile getirilir. Hıdırellez denilince de akla ilk gelen bir gül fidanıdır. Fatma Ahsen Turan'ın verdiği bilgiye göre mal, mülk, para isteyenler bununla ilgili dileklerini

bir kâğıda çizerek gül fidanının dallarına asarlar veya dibine bırakırlar. Bazen de bu isteklerini toprağa çizerler (Turan, 2008: 106). Bu durum James Frazer'in kaydettiği ve dini bir açıklaması olmayan taklit büyüsünün günümüzdeki uygulanış şeklidir. Frazer'e göre herhangi bir etki onu taklit ederek elde edilebilir (Frazer, 2004: 10). Bir isteğin şekli çizilirse, benzeri yapılırsa taklit edilmiş olur ve bu taklit aslının gerçekleşmesini sağlar. Bu uygulama en ilkel dönemlerden beri yapılan büyüsel bir işlemdir. Hıdırellez zamanı yapılan bolluk, bereket ve servetle ilgili taklit uygulamaları da maddi olanakların çoğalmasını sağlamak amacıyla yapılmaktadır.

Refah seviyesi ne olursa olsun insanların maddi isteklerinin sınırı yoktur. Bu bakımdan her kesimden insanın hayalleri dâhilinde arzu ettiği ve kutsal ziyaret yerlerinde talep ettikleri istekleri bulunmaktadır. Çalışarak kazanmanın da ötesinde olan bazı talepler Türkiye'nin hemen her şehrinde türbe ve yatırlara dua edilerek istenmektedir. Mal-mülk edinebilmek için türbe ve yatırların en çok ziyaret edildiği dönem bereketin de sembolü olan Hıdırellez'dir. Kütahya'da Acem Dede, Rabia Hatun Türbesi, Ece Sultan Türbesi, Gaybi Sunullah Türbesi, Kırklar (Sarıköz) gibi kutsal ziyaret yerlerinde özellikle Hıdırellez zamanı ev sahibi olmak için adak adandığı bilinmektedir (Aday, 2013: 159). Siirt'te mal, mülk ve iş sahibi olmak için gidilen kutsal ziyaret yerleri Veysel Karani Türbesi, Şeyh Ebu'l Vefa Türbesi, Şeyh Halef Türbesi, Şeyh et-Türkî' Türbesi ve Abdurrahman bin Avf gibi türbelerdir (Çelik, 2012: 122). İstanbul'da Aziz Mahmut Hüdai türbesi ev sahibi olmak isteyen kadınların en çok ziyaret ettikleri türbeler arasındadır (Erdoğan, 2013: 62). Manisa'da Revak Sultan ve Hacet Dede yatırları Hıdırellez zamanı bereket, mal, mülk için dilek dileyenlerle dolmaktadır (Pehlivan, 2012: 143). Hakkâri'de Gülüş Baba, Şeyh Nazır ve Şeyh İsmail türbeleri ev, araba ve iş sahibi olmak isteyenler tarafından ziyaret edilmektedir (Akın, 2008: 63). Burada saydığımız kutsal ziyaret yerlerine Türkiye sınırlarında yer alan binlerce türbe ve yatırın eklenmesi mümkündür. Çünkü birçok türbe ve yatırın ziyaret sebepleri arasında sadece bir sebep aranmaz. Birçok kutsal ziyaret yeri her türlü dilek ve istek için ziyaret edilmektedir. Bir sene ev için geline türbeye bir başka sene çocuğunun/torununun olması için gelen pek çok insan vardır.

İzmir'de mal/mülk sahibi olmak ve bolluk-bereket için gidilen belli kutsal ziyaret yerleri bulunmaktadır. Hıdırellez zamanı ev-araba isteklerini dile getirmek isteyen

İzmirliiler Menemen'deki Hıdırilyas Dede'ye gelerek burada yatırım demir parmaklıklarına dileklerini asmakta ve çaput bağlamaktadır. Kâğıtlara istenilen şeyin resmi çizilmekte veya istenilen şeyler yazılmaktadır. Her insanın isteği birbirinden farklıdır. Kimisi bir daire veya bir araba isterken, kimileri villa veya apartman bazen de yüksek model araba resmi çizmektedir. Taştan ev-araba şekli yapmak ve toprağa bunların resmini çizmek de maddi isteklerle ilgili uygulamalardandır. Göztepe semtinde yer alan Susuz Dede yatır da İzmirliilerin en çok bildiği ve mal-mülk istediği yatırlardan birisidir. Burada dedenin toprağından almak ve taşlardan istenilen şeyin şeklini oluşturmak en çok görülen uygulamalardandır.

III.3.3. Çocuk İsteğine Yönelik Uygulamalar

Türbe ve yatırlara gelen insanların ziyaret sebepleri arasında en çok görülen nedenlerden birisi çocuk sahibi olma isteğidir. Çiftler tedavi sonucu çocuk sahibi olamadıkları zaman farklı yöntemler denemektedir. Alternatif tıp olarak bilinen bitkisel yöntemlerle tedavi yolu da denendikten sonra çiftler son çare olarak kutsal ziyaret yerlerine gitmeye başlamaktadır. Çocuk sahibi olamayan çiftlerden daha çok kadınların kutsal mekânları ziyaret ettikleri görülmektedir. Türbe ve yatırların içinde ve çevresinde çok fazla sayıda kadının olması erkeklerin bu yerlere yaklaşmasını da zorlaştırmaktadır. Anne olmak isteyen kadın tek başına ziyarete gidebildiği gibi bazen kendisine annesi, kayınvalidesi, görümcesi veya arkadaşları eşlik etmektedir.

Çocuk sahibi olmak için yapılan ziyaretler belirli bir takvime bağlı değildir. Hatta evlenmeden önce dahi kadınlar çocuk sahibi olup olamayacaklarını bilmek ister. Orhan Acıpayamlı'nın ifade ettiğine göre toplumun belli bir kesimi de yeni evli çiftlere hemen çocuk sahibi olmaları için baskı yapar. Eğer kısa süre içinde hamilelik gerçekleşmezse kadın toplum tarafından yadırganmaya başlar (Acıpayamlı, 1974: 13). Ataerki düzende çocuk olmuyorsa çevre baskısı artar ve kadına yönelik suçlamalar ve aşağılayıcı tavırlar sergilenmeye başlar. Sedat Veyis Örnek'in ifadesiyle, toplumun geleneksel bölgelerinde erkek egemen anlayışa göre evli çiftin çocuğu olmuyorsa kısırlık kadında aranır. Bu nedenle erkekten önce çocuksuzluk sorununa kadının bir çare araması gerekmektedir. Bu çareler dinsel-büyüsel, halk hekimliği ve tıbbi uygulamalar olmak üzere üç grupta toplanabilir (Örnek, 1977: 132). Bu çarelerden bazıları, kadınlar üzerinde psikolojik

baskı oluşturmakta ve çocuk sahibi olabilmek için birçok sağlıksız uygulamayı denemek zorunda kalmaktadır.

Gelenegin ve kùltürün öğrettiği ailenin temelinin çocuk olduğu vurgusu edebi eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Metin Ekici'nin belirttiği üzere aile bütünlüğü anne-baba ve çocuk sahibi olmakla tamamlanan bir süreçtir. Dede Korkut Kitabı'nda yer alan Dirse Han anlatmasında da Dirse Han'ın çocuk sahibi olmamasından dolayı kara otağa oturtulması aile bütünlüğünü sağlayamamasından kaynaklanmaktadır (Ekici, 2001: 54). Türk kùltüründe kara olumsuzlanan bir renk olduğu için çocuksuzluk gibi bir eksiklik bu renkle temsil edilmektedir. Türk Edebiyatı'nın en uzun destanı olan Manas Destanı'nda kadının gerekli şartları yerine getirmemesinden dolayı çocuk sahibi olamamasına vurgu yapılmaktadır. Manas'ın babası Cakıp Han, çocuk özlemi çektiği sırada karısına onu suçlayıcı sözler söyler: "Kocadığında mı bana çocuk doğurup neslimi devam ettireceksin. Bunu anlamıyor musun? Beni çocuksuz bırakıp çocuk gibi bağırıyorsun. Benim çocuksuz ihtiyar; senin, kısır kadın diye adımız çıktı. Çocuęumu koklayıp öpseydim hasretim kalmazdı. Ne kardeşimin yüzünü gördüm, ne de çocuk yüzü gördüm. Çocuk doğurmayan senin gibi karıyı, çalılağa mı bıraksam, çöle mi bıraksam diye düşünüyorum. Çocuksuz kadından oğlağı olan keçi yeğdir." (Yusupov, 2009: 7). Metinde görüleceği üzere erkek, çocuksuzluk sorunu nedeniyle tamamen karısını suçlamakta ve onu hor görmektedir.

Çocuk sahibi olmak isteyen kadın veya bir yakını evlilik gerçekteşer gerçekteşmez "hemen çocuk sahibi olabilmek için" kutsal ziyaret yerine giderek dua edebildiği gibi aradan belli bir zaman geçip çocuğu olmadığında da bu ziyareti gerçekteştirmektedir. Ziyareti son çare olarak gören hatta yakını tarafından zorla ziyarete götürölen kadınlar da bulunmaktadır. Özellikle toplumumuzda çocuk doğuramadığı düşünceyle eşi ve kayınvalidesi tarafından hor görölen kadınlar hala mevcuttur. Evliliğin ilk senelerinde çocuk sahibi olamamış, tedavi görmüş veya görmemiş çiftler türbe/yatırın kutsallığından faydalanarak çocuk sahibi olmayı amaçlamaktadır. Eğer bu ziyaret sonucu bir çocukları olursa, ziyaret edilen velinin ismini çocuğa vermek gelenek haline gelmiş bir uygulamadır.

Çocuk sahibi olmak için uygulanan ritüeller arasında en bilineni bele bir ip bağlayıp gebelik olduğunda bu ipi kendisi düşene kadar çıkartmamaktır. Bunun

yanında, türbe toprağını yemek, topraktan çıkan böceği yemek, çeşmeden su içmek, mum yakmak ve çaput bağlamak en yaygın uygulamalar arasındadır.

İzmir’de çocuk sahibi olmak için gidilen kutsal ziyaret yerleri şunlardır:

Gökbaşı Dede Türbesi (Bayındır), Kız Bacı Sultan Yatırı (Bayındır), Arap Dede Yatırı (Bergama), Beşe Dede Türbesi (Bergama), Çiftlik Dedesi (Bergama), Sarı Dede Türbesi (Bergama), Yalınayak Dede Türbesi (Dikili), Seydi Baba (Gaziemir), Mızraklı Dede (Karabağlar), Murat Dede (Karabağlar), Soğan Dede Yatırı (Karşıyaka), Davut Dede (Kemalpaşa), Hamza Baba (Kemalpaşa), Kurt Baba (Kemalpaşa), Sinan Dede Türbesi (Kemalapaşa), Şehit Şah Ahmet Türbesi (Kemalpaşa), Tufan Dede Türbesi (Bergama), Arap (Tezveren Dede Yatırı (Konak), Emir Sultan Türbesi (Konak), Sali Dede Yatırı (Konak), Susuz Dede Yatırı (Konak), Hıdır İlyas Dede Yatırı (Menemen), Çoban Dede (Ödemiş), Davud Dede Türbesi (Ödemiş), İmam Birgivi Türbesi (Ödemiş), Ece Sultan Türbesi (Selçuk), Işıkavaklı Dede (Selçuk), Ali Baba Türbesi (Tire), Buğday Dede Türbesi (Tire), Dilek Dede (Tire), Hacı Kalfa Türbesi (Tire), İbn-i Melek Türbesi (Tire), Pir Veli Türbesi (Tire), Sır Hatunlar Türbesi (Tire), Torbalı Dede (Torbalı), Pamukçu Dede (Urla).

III.3.4. Evde, İşyerinde Huzur ve Evlilik İsteğine Yönelik Uygulamalar

Geçiş dönemlerinden birisi olan evlilik, belli bir yaşa gelmiş gençlerin yuva kurmak amacıyla gerçekleştirdikleri birlikteliktir. Evlenmek için belli bir olgunluğa erişmiş olmak gerekir. Eski toplumlarda buluğ çağına girmek evlilik için ilk şartlardan birisidir. Örnek’in ifadesine göre kız çocukları erginliğe ulaşp ev işlerine katılarak genç kızlık belirtileri gösterdiğinde, erkek çocukları ise toplumsal rolüne uygun olarak ev ekonomisine katkıda bulununca, iş bulup askerliğini yapınca evlilik için uygun birer aday haline gelirler (Örnek, 1971: 190). Bu durum, yirmili yaşlara kadar sürer. Yirmili yaşlardan itibaren evlilik için adım atmayan ve evlenecek birini bulamayan gençlerin kısmetinin kapanmış olduğuna inanılır. Bu nedenle, özellikle genç kızlar ve aileleri evlilik için dini ve büyüsel birtakım pratikleri uygulamaya çalışırlar.

Kızın bahtının açılması, evlilik yolundaki engellerin kalkması için bazen muska yazan bir hocaya gidilir. İsmet Zeki Eyüpoğlu bu işi cinci hocaların yaptığını ve kızın saçından yedi tel koparılarak bazı uygulamalardan sonra kıza muska yazıldığını belirtmektedir. Bu muskayı taşıyan kızların kısmetleri kırk gün içinde açılır ve koca

bulurlarmış. (Eyüpoğlu, 1978: 188). Buna benzer yöntemler gün geçtikçe azalsa da Anadolu'da kismet açmaya yönelik devam eden birçok uygulama mevcuttur. Yeni gelinin duvak telinden bir parça almak, nişan kurdelaından küçük bir parça yutmak, yatırın etrafına kırmızı renk ip dolamak, kilit açıp anahtarı denize atmak gibi uygulamalar dini kurallara uyup uymadığına bakılmaksızın geleneğin devam olarak hala yaşamaktadır.

Türkiye'nin hemen hemen her şehrinde evlenemeyen kişinin kismetinin açılabilmesi için kült merkezli pek çok uygulama yapılmaktadır. Yaşar Kalafat farklı bölgelerden yaptığı derlemelerden sonucunda hazırladığı *İslamiyet ve Türk Halk İnançları* çalışmasında kismet açma yöntemlerini incelemiştir. Örnek olarak; Amasya'da evlenmede geç kalan kızlar türbeye gidip kilit açarlar. Sivas'ta bunun için türbe duvarına çivi çakılır. Marmara Ereğlisi'nde kismet açmak için ağaçlara gelin teli ve çaput bağlanır. Kayseri de ise iç çamaşırlar türbeye asılır. Adana'da bahtın açılması için muska yazılır. Çorum'da Cuma ezanı vakti mendil sallanır. Aydın'da dolu makaradan boş makaraya iplik aktarılır. Urfa'da kismet olmayan kızlar Fırat Nehri'ne dilek mektubu atarlar. Ankara'da Hacı Bayram Veli Türbesi'ne gidilerek iyi bir evlilik için mum yakılır. İstanbul'da içi su dolu havuza para atılır. Bu ve bunun gibi birçok uygulama Türklerin eski inanç sistemlerine dayanan toprak-su- ağaç kültürleriyle ilişkilidir (Kalafat, 2009: 40-44).

Kismet açmanın dışında evde ve işyerinde huzurun sağlanması amacıyla birçok dini ve büyüsel uygulamalar yapılmaktadır. Özellikle eşleriyle problem yaşayan kadınlar, evli çiftin ayrılmasını istemeyen anneler türbe ve yatırlara giderek dua eder, dilekte bulunur ve adak adar. İşyerinde patronuyla veya işçisiyle sorun yaşayan kimseler de sorunun çözülmesi adına kutsal mekânları ziyaret eder. Aile ve işteki huzursuzluk kişilerarası iletişimle çözüme kavuşmuyorsa türbe ve yatırlarda dua edilerek velinin aracılığıyla dilekte bulunulur.

Kutsal mekânları ziyaret, mahiyet olarak dini bir anlam ifade ediyorsa da bu mekânlarda yapılan uygulamaların bir kısmı dini işlevlere sahip değildir. Dua etmek, dini kitaplar okumak, namaz kılmak gibi dini ritüellerin dışında eski inançlardan kalma çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. İzmir'de kismet açmak veya evde, işte huzur elde

etmek için yapılan türbe ve yatır ziyaretlerinde dini ve büyüsel uygulamaları bir arada görmek mümkündür:

Kısmeti kapalı olan veya evlenmek isteyen kızlar Susuz Dede'ye giderek mezarın çevresine kırmızı ip dolar. Makaradaki ip bittiği zaman ipi ya merdivenlerden aşağı ya da deniz tarafına doğru fırlatır (KK49) Kırmızı renk ip, gelin olabilmenin bir sembolü olarak kabul edilmektedir. Başka renklerin başka sembolleri olduğu gibi evlilikle ilgili dilekler de kırmızı tercih edilmektedir.

Şeyh Mustafa Efendi Türbesi, anlatılan menkıbesinden dolayı evlenmek isteyen genç kızların uğradığı bir kutsal ziyaret yeridir. Türbeye gelenler türbenin köşesinde yer alan taşın üzerine çıkıp dilek diler, taş dönerse dileğin kabul olacağına inanılır. Bu taş üzerinde 3 İhlas, 1 Fatiha, Felak ve Nas surelerini okuyup dileğini dilersen istediğin şey gerçekleşir (KK110, KK88).

Kızın veya oğlanın kısmeti bağlanmışsa Buğday Dede Türbesi'ne gidilir. Dede mezarının çevresinden üç tur masura bağladıktan sonra yokuş aşağı bırakılır. İp bitene kadar masura yuvarlanır (KK6). Burada kapalı masuranın iplerinin açılıp salınması kısmeti bağlanan kişinin de önündeki engellerin gitmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Taklit büyüüne benzeyen bu uygulamada ipin masuradan ayrılması ile gencin evlilik için evden ayrılması taklit edilmektedir.

Emir Sultan Türbesi'nde her evlenmek isteyen ve her türlü dileği olanlar mezarın etrafında yedi kere döner. Her dönüşünde bir kere İhlas suresi okur. Çocukları boşanma aşamasındaki anneler ya da eşinin evden uzaklaşma/ huzursuzluk çıkarma gibi problemleri olan kadınlar türbeye gelerek Yasin okur. Bazı kadınlar da kayınvalideleri ile olan sorunlarının çözülmesi için dua eder. Bu işlem üç Cuma boyunca tekrarlanırsa duanın kabul edileceğine inanılır. (KK59)

Hıdır İlyas Türbesi'nde özellikle 5 Mayıs günü boyunca dileği olanlar gelerek dileklerini bir kâğıda çizerler. Bunların arasında hayırlı bir eş, eşle barışma veya çocuklarının evliliğe izin vermesi gibi unsurlar vardır.

III.3.5. Makam Olarak Yükselme İsteğine Yönelik Uygulamalar

İnsanlar hayatlarını idame ettirmek için para kazanmak ve bu parayla geçinmek zorundadır. Kişi gerek çalışan gerekse işveren konumunda olsun daha fazla para kazanabilmeyi ve yaptığı işten manevi tatmin duyabilmeyi arzular. Bunun için gerekli

aşamaları geçerken maddi ve manevi bir yükselme beklentisine girer. Bir işi olmayanlar ise iş sahibi olabilmek için çeşitli eğitim, sınav ve eleme aşamalarından geçmek durumunda kalır. Bu süreçler maddi ve psikolojik olarak yıpratıcı olabilir. Bir iş bulmak veya makamda yüксеlebilmek için manevi yardıma ihtiyaç duyan kimseler kutsal ziyaret yerlerine giderek işle ilgili dilekte bulunmaktadır.

İşle ilgili dilekleri bulunan kişi, kutsal ziyaret yerine giderek dua eder ve bir adakta bulunur. İşe girmesi veya makam olarak yükselmesi durumunda söz verdiği adağı yerine getirmek zorundadır. Türkiye’de en güvenilir meslek grubu olan memurluk, birçok ailenin çocuklarının sahip olmasını istedikleri önde gelen mesleklerdendir. Bu bakımdan türbe ve yatırlarda çocuğu memur olsun diye dua edip, şeker vs. dağıtan kadınlara sıkça rastlamak mümkündür.

Yaptığımız literatür araştırmasında ve İzmir’deki saha araştırmalarımızda iş sahibi olmak ve bulundukları makamlarda yükselmek amacıyla gidilen özel bir kutsal ziyaret yeri tespit edilmemiştir. Bu isteklerin dile getirilmesi için duaların en çok kabul edildiğine inanılan türbe veya yatırlar ziyaret edilmektedir. İzmir’de “Susuz Dede”, “Emir Sultan Türbesi”, “Tezveren Dede”, “Buğday Dede”, “Hamza Baba” gibi bilinen kutsal ziyaret yerlerine iş bulmak isteyen kişi veya ailesi giderek dilek dilemekte ve adakta bulunmaktadır. Dileği gerçekleşen kişi bu ziyaret yerlerine tekrar giderek sözünü verdiği adağı yerine getirmektedir.

III.3.6. Sınav, Zorluk veya Engelin Geçilmesine Yönelik Uygulamalar

Türbe ve yatırlara yapılan ziyaretlere bakıldığında senenin belirli günlerinde ziyaretçi sayısında bir artış olduğunu gözlemek mümkündür. Dini günler ve mevsimsel törenlerin dışında artışın yaşandığı bu günleri sıradan bir takvimden tespit etmek zordur. Günümüzde zorunlu eğitimin on iki yıla çıkmasıyla birlikte eğitim seviyesi yükselmiş ve buna bağlı olarak da öğrencilerin girdiği sınav sayısında büyük bir artış meydana gelmiştir. Öğrenciler ve veliler, bu sınavların tarihlerini okullardan, medyadan ve internetten öğrenebilmektedir. Belirlenen sınav günlerinden önce çocuğun başarısını desteklemek için bazı dini-büyüsel ritüeller uygulanmakta, bu uygulamaların sonucunda da çocuğun sınavdan başarı göstermesi beklenmektedir.

Sınava girmeden önce öğrenciye 41 adet okunmuş piriñç yutturmak, zenzem suyu içirmek, öğrencinin sınava gireceği kırtasiye malzemelerine yetmiş defa “Kalem”

suresi okumak, tüm engellerin kolayca aşılması için Fetih suresi okumak gibi sınav öncesi ve sınav esnasında yapılan bazı uygulamalar öğrencinin başarısını garanti altına almayı hedeflemektedir. Hatice Özcan'ın da belirttiği üzere her yaş grubundan gençlerin sınav öncesi moral bulmak ve heyecanını yatıştırmak için yaptıkları ziyaretler aynı zamanda ileride başlayacakları meslek için de güzel bir başlangıç temennisi taşımaktadır (Özcan, 2007: 38). Türbe gibi kutsal bir yerde yapılan dua kabul edildiği takdirde, kişi hayatının kalan kısmında da olumlu şeylerin olacağına dair inancını güçlendirmektedir.

İzmir'de "Mamur Baba Türbesi"nin duvarları çeşitli sınavlarda başarılı olmak isteyen gençlerin yazdığı dileklerle doludur. Bu sınavlar arasında lise sınavları, üniversitesi sınavları, ehliyet sınavı, memurluk sınavları, adli sınavlar gibi sınav çeşitleri vardır ve her dilekte istenilen alan özellikle belirtilmektedir. "Murat Dede Türbesi"ne gelenler sınav dönemleri kuyuya kafalarını sokup üstlerine battaniye örterler. Kuyuda ışık görülürse sınavda başarılı olunacağına inanılmaktadır. "Kurt Baba Türbesi"ne sınav zaman öncesi gelinerek dua edilir, aynı zamanda türbedar Fevzi Çetin de sınava girecek öğrenci için sınav zamanı ismen Kurt Baba'ya dua eder. "Arap/Tezveren Dede Türbesi"ne sınav zamanı gelinerek mum yakılır. "Susuz Dede Yatırı" her türlü sınav zamanı dilek dilemek isteyen gençler ve aileleriyle dolar. Dileklerin kabulü için mum yakarak, taş yapıştırarak, mezara su dökerek dua ederler. Özellikle lise ve üniversite sınavı zamanı sınavdan önceki Cuma günü ziyaretçi sayısı 500'ü geçmektedir. Sınav dönemlerinde "Buğday Dede Türbesi"ne gelen aileler çocuklarına okunmuş buğday yedirmektedir. Kendisi de müderris olan "İbn-i Melek"ın türbesi de eğitimde başarı için veliler ve çocukları tarafından ziyaret edilmektedir.

III.3.7. Dini ve Geleneksel Günlerde Yapılan Uygulamalar

III.3.7.1. Ramazan Ayı, Arife Günü ve Bayram Günleri:

İslam dinine göre mübarek olarak kabul edilen günlerde kutsal mekânlara yapılan ziyaretler artmaktadır. Bu günlerde sevabın artacağı, yapılan ibadetlerin kabul edileceği inancı hâkim olduğundan özellikle Ramazan ayı boyunca ibadetle ilgilenmek ve kötülüklerden uzak durmak konusunda hassasiyet gösterilmektedir. Ramazan ve bayram günlerinde bahçesinde bir velinin mezarı bulunan camilere daha çok rağbet edilmekte,

namazdan sonra bu veliye dua ederek onun aracılığıyla Allah’a istekler bildirilmektedir. Ramazan ayı boyunca belli bir zaman dilimine bağlı olmadan ziyaret edilen kutsal mekânlar özellikle teravih zamanı ve kadınların mukabele takip ettikleri öğle veya ikindi namazları arasında daha kalabalık olmaktadır.

Arife günleri ülkemizin birçok yerinde mezarlık ziyaretlerinin gerçekleştiği bilinmektedir. Öcal Oğuz, Mehmet Kösemek ve Tuna Yıldız’ın verdiği örnekte, Elazığ’ın Maden ilçesinde çocukları sevindirmek amacıyla büyükler çörek ve şekerler ile Arife sabahı mezarlıklara giderler. Dua edildikten sonra bu şeker ve çörekleri mezarların başına bırakırlar. Büyükler gittikten sonra gelen çocuklar bırakılanları alır. Bu şekilde hem şeker bırakarak ölenin ruhunun sevineceğine hem de çocukların şekerlere sevinmesinden dolayı ruhların sevap kazanacağına inanılmaktadır (Oğuz-Kösemek-Yıldız, 2010: 42). Özellikle Tahtacılar arasında yılın belli dönemlerinde mezarlara ve kutsal ziyaret yerlerine gitmek bir gelenek halini almıştır. Nilgün Çıblak’ın verdiği bilgilere göre Tahtacılar ölünün üçüncü, yedinci, kırkıncı günlerinde ve yıldönümünde; dinî bayramların ilk gününde ya da arefesinde; muharrem orucunun son günü aşurelerin içilmesinden sonra vb. zamanlarda kadın erkek demeden yanlarına aldıkları yiyeceklerle mezarlara giderler, burada yiyip içip dua ederler (Çıblak, 2005: 170).

İzmir’de Ramazan, Arife ve bayram günleri ziyaret edilen yerler arasında “Cuma Dede Yatırı”, “Şeyh Kamil Efendi Türbesi”, “Davud Dede Türbesi”, “Susuz Dede Yatırı”, “İmam Birgivi Türbesi”, “Çayağzı Tekke Türbesi”, “Hıdır İlyas Dede Türbesi”, “Alişir Beşir Nezir Türbesi” gibi türbe ve yatırırlar yer almaktadır.

III.3.7.2. Kandil Günleri ve Hac Zamanı

Kandil geceleri, dini bayramların aksine sonradan belirli dini günlerin anılarak ibadetle geçirilmesini öngören kutsal kabul edilen zamanlardır. Her Müslüman toplumun kandilleri kutlama geleneği de farklıdır. Nebi Bozkurt’un ifadesiyle kandiller İslam’ın emri veya tavsiyesi değil Müslüman toplumların eski geleneklerinin hayata yansması olarak hayat bulmaktadır. Kandillerdeki amaç bazı dini-tarihi olayları hatırlayarak heyecanı diri tutmak ve bunun etkisiyle bazı etkinliklerde bulunmaktır (Bozkurt, 2001: 301). İnsanlar, bayramlar dışında ibadete teşvik eden bu özel günlerde duaların geri çevrilmeyeceğine ve gönüllerinden her geçeni dileyebileceklerine

inanırlar. Özellikle Kur'an da sure olarak da yer alan Kadir Gecesi'nin bin aydan daha hayırlı olduğu belirtilmiştir (Kur'an Kerim Meali, 2011: 694). Müslümanlar bu gecede bireysel ve toplu olarak ibadet etmeye ve gecenin feyzinden faydalanmaya çalışırlar.

Kandil günleri konusunda oldukça hassas Türk toplumu, bu günü ibadet ve dua ile geçirmeye çalışır eğer bunları yapamıyorsa kötü veya günah kabul edilen davranışlardan sakınmaya özen gösterir. Kandil günleri; isteklerini dile getirmek isteyenlerin bir kısmı kutsal ziyaret yerlerine giderek dua ve ibadet ederler. Burada mezarda yatan velinin ruhunun kutsiyeti sayesinde duaların daha etkili olacağı ve daha kolay kabul edileceğine inanılır. Bu yüzden kandil geceleri türbeler de camiler gibi doludur.

Hac zamanları da kutsal bir yere gitmeden önce manevi bir ortamda bulunma ve dua etme amacıyla kutsal ziyaret yerlerine gidilmektedir. Her hac yolculuğu için bu durum geçerli olmasa da özellikle küçük yerlerde bu geleneğin hala uygulandığını görmek mümkündür. Hacca yolculuk başlamadan havalimanına gidecek kabile, türbe veya yatırın bulunduğu yere gelir; burada peygamberlere, evliyalara ve oradaki veliye dualar edilir, hac görevini layığıyla yerine getirebilmek için topluca isteklerde bulunulur ve yola çıkılır. Hac kafilesi döndükten sonra da ilk durak olarak yola çıkarken uğradıkları kutsal ziyaret yerine gelirler. Burada aileleriyle buluşan hacılar, hac vazifesini yerine getirdikleri için şükür ve dua ederler.

Tire'de hac zamanları kafileler "İbn-i Melek Türbesi"nin önünden kalkmakta ve kafile döndüğünde yine burada karşılanmaktadır. Kandil günleri ve Kadir geceleri de İzmir'de en çok ziyaret edilen türbe "İmam Birgivi Türbesi"dir. Bunun dışında "Alişir Beşir Nezir Türbesi", "Susuz Dede Yatırı" ve "Şeyh Kamil Efendi Türbesi" de kandil zamanı ve önemli gecelerde ziyaret edilmektedir.

III.3.7.3. Dede Hayırları

Çoğunlukla bahar ve yaz mevsimleri bir araya gelmek ve veliye dua etmek amacıyla birleşen insanların kurban keserek ve yemek yiyerek yaptıkları etkinliklerdir. Her sene belli dönemlerde düzenlenen bu hayırlar insanlara duyurmaya gerek kalmadan tüm yöre halkı tarafından bilinir ve iştirak edilir. Çoğunlukla yüksek mevkilerde yapılan dede hayırlarında; adak kurbanları kesilir, kazanlarca yemek pişirilir ve dedenin hayrına dağıtılır. Böylece herkes dedeye dua ederek nasiplenmiş olur.

Bergama Alibeyli Köyü "Ecik Dede" (Nisan ayının son haftası).

Tire “Ali Baba” (Aşure ayı, aşure hayırı).

Tire “Çal Dede Mahyası” (Eylül başı).

Ödemiş “Musa Baba Türbesi, Helviş Bayramı” (Üç aylar başlarken).

Tire “Sarı İsmail Dede” (Şükür yemekleri).

Torbalı “Hayıt Dede” (Aralık ayının ortaları).

III.3.7.4. Hıdırellez Günü

Hıdırellez günü Türklerin baharı karşıladıkları ve kutladıkları günlerden birisidir. Ahmet Yaşar Ocak’a göre bunlardan en etkili olanı Anadolu’ya özgü kadim dönemlerden kalma bahar ve yaz başlangıcı ayınlarının Hristiyanlaştırılmış şekillerinden biri olan Aya Yorgi (Saint Georges) törenidir. Hıdırellez merasiminin 6 Mayıs’ta kutlanmasının temelinde iklim ve doğa şartları etkili olmakla birlikte, Aya Yorgi töreninin Doğu Avrupa ülkelerinde aynı tarihte kutlanması da etkili olmuştur. Böylelikle Aya Yorgi ve Hızır-İlyas kültü 6 Mayıs tarihi ile özdeşleşmiştir (Ocak, 2007: 149-150). Anadolu’da kutlanan Hıdırellez törenleri Aya Yorgi kültürünün devamı niteliğindedir. Anadolu ve Balkan sahası Türklerinde Hıdırellez kutlamaları Hızır ve İlyas’ın bir araya geldiği gün kabul edilmiş ve bahar mevsiminin başlangıcı sayılmıştır.

İzmir’de hıdırellez günü gidilen ziyaret yerleri şunlardır:

Geyikli Baba (Bergama), Bayrak Dede (Bornova), Yalınayak Dede Türbesi (Dikili), Seydi Baba Türbesi (Gaziemir), Sinan Dede Türbesi (Kemalpaşa), Susuz Dede Yatırı (Konak), Hıdırilyas Dede Yatırı (Menemen), Buğday Dede (Tire).

III.3.7.5. Nevruz

Nevruz, Türklerde bahar bayramı olarak kabul edilmektedir. Nevruzla ilgili bilgi çalışmamızın “Ziyaret Zamanı” kısmında verildiği için burada ayrıntıya girilmemiştir.

İzmir’de nevruz günü gidilen ziyaret yerleri şunlardır:

Susuz Dede Yatırı (Konak), Balım Sultan Türbesi (Tire), İsa Baba Türbesi (Tire).

III.3.7.6. Yağmur Duası Zamanları

Yağmur ve kar yağdırma gücüne sahip Altay ve Yakut şamanları bu işlem için yada taşı kullanmaktadır (Uraz, 1994: 185). Anadolu velileri ise, duanın manevi gücüyle ölmenden önce veya öldükten sonra yağmurun yağmasını sağlayabilir.

Seydi Baba (Gaziemir), Öksüz Dede Türbesi (Selçuk), İsimsiz Yatır (Tire), Pir Veli Türbesi (Tire), Seyyid Dede (Tire), Yağmur Dede (Torbalı).

III.3.7.7. Asker Uğurlaması

İzmir’de asker uğurlamasında ziyaret edilmesi gelenek halini almış türbe Kemalpaşa’daki “Sinan Dede Türbesi”dir.

III.3.7.8. Festival ve Törensel Zamanlar

Kemalpaşa Hamza Baba Köyü “Hamza Baba Anma Etkinlikleri” (Ağustos ayının son haftasonu).

Kemalpaşa Yukarı Kızılca Mahallesi “Geleneksel Tufan Dede Bahar ve Barış Şenlikleri” (Haziran ayı).

Urla Samut Baba Mevki “Urla Samut Baba Anma Etkinlikleri” (Haziran ikinci hafta sonu).

Tire Çal Dede Tepesi “Çal Dede Mahya etkinlikleri” (Eylül ayının ilk hafta sonu).

III.3.8. Şekil ve İçerik Açısından Uygulamalar

Kutsal ziyaret yerlerinde yapılan uygulamalardan bir kısmı dini içerikli olmakla beraber büyük bir çoğunluğu eski inançlardan kalma sihir-büyü pratiklerine dayanmaktadır. Özellikle İslam dininde yaratıcıya ulaşmak için bir aracıya gerek olmadığı vurgulanmaktadır fakat inanç düzeyi ne olursa olsun birçok insan dua ederken dahi “.....nın yüzü suyu hürmetine” şeklinde isteklerini dile getirmektedir. Hikmet Tanyu, din de Allah’a yöneliş ve ondan bir şeyler beklemek yerine; bir nevi sihrî bir yolla; sağ, ölü veya herhangi bir kutlu araçla istekleri, niyetleri ve ihtiyaçları için bir şeyler elde etmeye çalışmak veya kaderini bu yolla değiştirmeye çalışmak amacıyla kendisine yardımcı dokunan varlığa adaklar sunmanın neredeyse bütün itikadlerde yer aldığını belirtmektedir (Tanyu, 2007: 353). Adağın ne olduğu genellikle ne için adandığıyla yakından alakalıdır. Hasan Köksal yatırırlarla ilgili yapmış olduğu çalışmada, adak sahibinin gönlünden neyi geçirdiyse onu adaması gerektiğini ve bunu kabrin başında yapması gerektiğini belirtmektedir (Köksal, 1986: 153). Bu adakların çoğu kanlı veya kansız kurban özelliklerini taşımakta olup kutsal ziyaret yerlerinde çok sıklıkla görülen ziyaret uygulamalarıdır. Uygulamaların bir kısmı ziyaret öncesinde, bir kısmı ziyaret sırasında ve bir kısmı da ziyaret sonrasında yerine getirilmektedir. Erdal

Aday bu sıralamayı şu şekilde belirtmektedir: “Hazırlık aşaması (Ziyaret Öncesinde), uygulama aşaması (Ziyaret Esnasında) ve bitiş aşaması (Ziyaret Sonrasında). Ayrıca ziyaret sırasında yapılan pratikleri dini uygulamaları, eski Türk inanışıyla ilgili uygulamalar ve sihrî uygulamalar şeklinde üç kısımda incelemenin mümkün olduğu vurgulanmaktadır (Aday, 2013: 193). Günay, Güngör ve Taştan; kutsal ziyaret yerlerinde uygulanan ritüelleri tasnif etmeden şu şekilde sıralamaktadır:

- Üç ihlas bir Fatiha okumak
- Kurban kesmek (adak amacıyla oğlak, kuzu, koyun, horoz, tavuk)
- Ağaca, halıya veya hece taşına çaput veya bez bağlamak
- Delikli taşlardan geçmek
- Kutsal sudan içmek
- Dilek taşları (üçtaş) atmak
- Dua etmek
- Yağmur dua yapmak (toplu halde)
- Cemaatle dua etmek
- Kutsal çalıdan bir parça alıp kurutmak veya getirmek
- Pilav pişirmek
- Türbeden bir miktar toprak alarak getirmek
- Kayaya taş yapıştırmak ve eğer yapışırsa dileğinin kabul olacağına inanmak
- Türbeye kadını veya çocuğu satmak
- Ağrıyan bele taşı sürmek
- Kuvvet taşını ağrıyan yerine sürmek
- Dilek dilemek
- Türbeye havlu, seccade, tespih, takke, başörtüsü bırakmak
- Bez parçalarını okumak
- İki rekât namaz kılmak
- Mum yakmak
- Mezarın etrafından üç gün sabah namazından sonra dolaşmak
- Mezara elini yüzünü sürmek
- Türbeye para bırakmak

- Kesilen adak kurbanın kanından alnına sürmek
- Çocuğu yaşamayan kadının boynuna at nalı, boncuk vb. şeyler asmak, Mehmet isimli yedi kişinin kapısını dolaştırmak un, tuz toplamak
- Yatırın ruhuna dualar ithaf etmek
- Çocuğu olmayan kadının sırtına mezarın başındaki taşı koymak
- Kutsal su ile yıkanmak
- Taş koparmak
- Kur'an okumak
- Salavat getirmek
- Sandukanın etrafında dolaşmak
- Namaz kılınacak yerin girişine bir kutu kesmek şeker bırakmak
- Gelin olmamış kızın eşyasını türbeye bırakıp üzerinden bir Cuma geçince alıp giydirmek
- Türbenin anahtarını dilsiz çocuğun ağzına koyup çevirmek
- Sünnet edilecek çocuğu türbeye getirmek
- Türbede ahraz çocuğun başına tencere geçirip, tencereye üç kez vurmak, tencerenin karasının çocuğun başına çıkmasını sağlamak
- Helva dağıtmak
- Türbeye ibrik bırakmak
- Çocuğu ocakta üzeri bezlerle örtülmüş oturağa yatırmak
- Çocuğa yeni elbiseler giydirmek
- İlahiler okumak
- Hastayı yatırın başında uyutmak
- Kutsal ağacın meyvesini şifa ile yemek
- Tespih çevirmek
- Ekmek parçasını su ile ıslatarak yarısını orada bırakıp, öteki yarısını yemek
- Dilek tutup, bir taşı ucundan ikiye ayrılmış bir ağaca sıkıştırarak suya bırakmak
- Doğan çocuğa yatırın adını vermek
- Şükür duası okumak
- Çocuğu olmayan kadının ağzına ip ve ağaçtan gem yapıp, kutsal kayanın etrafından yedi kez dolaştırmak

- Hayvanı kutsal kayanın etrafında dolaştırmak
- Yağmur duası esnasında koyun sürüsünü kuzu sürüsüne karıştırmak
- Kutsal suyun içine para, demir parçaları, vs. atmak
- Dilek esnasında türbedeki mermer sütunu kucaklamak (Günay-Güngör-Taştan, 2015: 149-151).

Yukarıda belirtilen uygulamaların hepsini aynı ziyaret yerinde ve aynı zamanda görmek mümkün değildir. Her uygulama kendine özel sebepler taşır ki sonuç olarak sebeple uygulama arasında organik bir bağ oluşur. Çocuk sahibi olmak isteyen biri ağaca beşik şeklinde çaput bağlayarak isteğini açık şekilde belli eder. Vücudunda ağrı bulunan bir kimse türbeye ait kutsal bir nesneyle ağrıyan yerini temas ettirerek şifa bulacağına inanır. Bu uygulamaların sebeplerine bir önceki kısımda değindiğimiz için burada sadece kutsal ziyaret yerlerinde uygulanan pratiklerin şekil ve içerik yönünden incelemesi yapılacaktır.

III.3.8.1. Dini Uygulamalar

Türbe ve yatırlarda görülen dini uygulamalar arasında abdest almak, Kur'an veya dini kitaplar okumak, namaz kılmak, mevlit okutmak, tespih çekmek ve adak adamak vs. yer almaktadır. Namaz kılmak ve mevlit okutmak daha çok türbe gibi kapalı mekânlarda gerçekleştirilirken, açık havada bulunan yatır ve mezarların çevresinde her türlü dini uygulamayı görmek mümkündür. Özellikle hava şartlarının uygun olduğu zamanlarda kutsal ziyaret yerleri insanların bir araya gelmek amacıyla toplandığı mekânlara dönüşür. Bu mekânlarda dua etmek ve diğer ziyaretçileri de ibadete teşvik etmek ziyarete gelen kişiyi manevi anlamda tatmin eder ve iç huzurunun oluşmasını sağlar. Böylece ibadet olarak görülen dini uygulamaların kişiyi manevi anlamda yücelttiği ve sevap kazandırdığı varsayılmaktadır.

Kutsal ziyaret yerlerinde dini uygulamaların kadın ve erkekler tarafından yapıldığı görülmektedir fakat kadınların aynı zaman eski inançlarla ilgili olan ve sihre dayanan bazı uygulamaları da aktif olarak yerine getirdikleri görülmektedir. Erkekler bu uygulamaları “boş, safsata, hurafe” olarak değerlendirdikleri için çoğunlukla erkeklerin sadece dini uygulamaları yaparak türbe-yatır ziyaretlerini tamamladıkları bilinmektedir. Ali Köse ve Ali Ayten'e göre, ziyaretçiler kutsal mekâna gelmeden önce ziyaret için hazırlık yapmaktadır. Çoğu ziyaretçi evinde abdest alarak bazısı nafile namaz kılarak

yola çıkmakta, bazıları ise bir fakire yardımda bulunmaktadır (Köse-Ayten, 2010: 81). Burada değinilmesi gereken bir başka konu bazı ibadetlerin adak olarak sayılmayacağıdır. Hikmet Tanyu, dilekte bulunurken yapılan namaz kılma, tespih çekme ve dua etme gibi davranışların adakla arasında pek bir bağlantı bulunmadığını ifade etmektedir. Ayrıca iki rekât namaz kılmak, sonra aklından istediği şeyi geçirmek, tespih çekmek ve aralarda Allah'ın isimlerini ve bazı ayetleri okumak gibi pratikleri dini ibadet ve niyaz şeklinde kabul etmek gerektiğini vurgulamaktadır (Tanyu, 1967: 64).

III.3.8.1.1. Abdest Almak

Su, tüm inançlarda temizliğin sembolü olarak görülmektedir. Suyun verdiği arınma gücü sayesinde kişi veya nesne daha saf ve temiz bir hale gelmektedir. Bir kişinin kutsal bir mekâna girmeden veya kutsal bir nesneyle temas etmeden önce de arınmış ve temiz olması gerekmektedir. Mustafa Çapar; saflığın ve iyiliğin simgesi olan kutsal mekâna girmeden önce temizlenmenin/arınmanın (abdest almak, uygun ve temiz giyinmek, kötü düşüncelerden arınmak vb.) şart olduğunu belirtmektedir (Çapar, 2018: 1126). Kutsal ziyaret yeri olarak bilinen türbe ve yatırlara da temiz ve arınmış bir şekilde girebilmek için abdest almak şarttır. Ziyaretçi evinde abdest alabileceği gibi ziyaret yerinin yakınındaki bir çeşmede ya da bir cami şadırvanında abdest alabilmektedir. Böylece ziyaret öncesinde kutsal mekâna temiz girmek için hazırlık yapılmış olmaktadır. Bu uygulama aşağıdaki kutsal ziyaret yerlerinde görülmektedir:

Seydi Baba Türbesi (Gaziemir), İmam Birgivi (Ödemiş), Buğday Dede (Tire), Uzun Ali Dede Yatırı (Urla).

III.3.8.1.2. Kur'an-ı Kerim veya Dini Kitaplar Okumak

Dini içerikli uygulamalar arasında en yaygın görülenlerden biri dua etmek ve duanın eşliğinde Kur'an veya dini bir kitabı okumaktır. Çoğu türbede hayırseverler tarafından bırakılmış Kur'an ve dini kitaplar bulunmaktadır. Ziyaretçiler istedikleri takdirde bu kitapları okuyarak dua etmektedir. Dua veya dileği kabul olanlardan bir kısmı da ziyaret sonrasında adak olarak Kur'an veya dini bir kitabı türbeye bırakmaktadır. Ziyaretçi Arap harfli Kur'an veya duaları bilmiyorsa ziyaret yerinde bulunan diğer ziyaretçilerden rica ederek kendisi adına dua okumasını rica etmektedir. Emir Sultan Türbesi'ne oğlu ve gelinin boşanmaması için dua etmeye gelen bir kadın

Arap harfli sureleri okuyamadığı için çevresindeki kadınlardan Yasin okumalarını istemiştir. Burada istenilen şeyin karşılığında bir bedel söz konusu değildir. Fakat Susuz Dede Yatırı'nda görüldüğü gibi yatırım çevresinde Kur'an veya belli dua ve sureleri okumak için bekleyen kadınların olduğu ziyaret yerleri de bulunmaktadır. Bu gibi ziyaret yerlerinde dua eden kişi, dua isteyen kişinin kendisine maddi yardımda bulunmasını beklemektedir. Kur'an'dan en çok okunan sureler arasında Yasin, Mülk (Teberake), Nebe (Amme) ve Fetih sureleri bulunmaktadır. Ziyaretçiler kutsal mekânda bulundukları sırada bu sureleri okuyabildikleri gibi bir sonraki gelişlerinde “şu gerçekleşirse 3 Yasin adağım olsun, dileğim kabul olursa hatim yapacağım veya “...” surelerini okuyacağım” şeklinde adak adamaktadırlar. Halk arasında “Güllü Yasin” olarak adlandırılan dua kitabı da kutsal ziyaret yerlerinde en okunan kitaplardan biridir.

III.3.8.1.3. Namaz Kılmak

Namaz ibadeti, insanlığın en başından beri birçok dinde ve kültürde farklı şekillerde var olmuş bir ibadet şeklidir. Hatta namazın ilk peygamber Hz. Adem'den itibaren var olduğu Kur'an- Kerim'de “Onlardan sonra yerlerine; namazı zayi eden ve şehvetlerine uyan bir nesil geldi” (Meryem, 19/59) ayetiyle belirtilmektedir (Yüksek, 2018: 112). İslam dininde beş vakit namaz farz kılınmakla birlikte vacip ve nafil olarak kabul edilen namazlar da bulunmaktadır. Muhammet Yılmaz'ın belirttiğine göre Hanefilerde vitr namazı ve bayram namazları vacip olarak kabul edilirken bu namazlar dışında kalan tüm namazlara nafil namaz denilmektedir (Yılmaz, 2006: 64). Kutsal ziyaret yerleri arasında bulunan türbe ve yatırların içinde ve çevresinde nafil namaz kılmak da mekânın feyzinden faydalanıp dilek dileyen kimselerin yaptığı ibadetler arasındadır. Özellikle türbelerin pek çoğunun içinde yere serilmiş seccadelerle karşılaşmak mümkündür. Bazen adak olarak bazen de hayırseverlerin bıraktığı bu seccadeler ibadete hazır şekilde sürekli temiz tutulmaktadır. Yatır gibi üstü açık bulunan ziyaret yerlerinde namaz kılmak için uygun ortam bulunmayacağından ziyaretçiler çoğunlukla yanlarında seccade getirmekte veya en yakın camide/mescitte namazlarını kılmaktadırlar. Kutsal ziyaret yerlerinde nafil namazlar genellikle iki rekât olarak kılınmaktadır. Namaz kılmaya başlamadan önce ziyaretçi, gönlünden geçeni de söyleyerek “Allah rızası için” şeklinde niyetini bildirmektedir. Namaz bitiminde dua edilerek önce Allah'tan sonra da türbe veya yatırda yatan zatın yüzü suyu hürmetine

gönülden geçen dilekler istenmektedir. İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde namaz kılmak çok yaygın bir dini uygulamadır.

Beşe Dede Türbesi (Bergama), Demirtaş Dede Türbesi (Bergama), Dursunbey Kız Türbesi (Bergama), Ecik Dede Türbesi (Bergama), Ali Şir Beşir Nezir Türbesi (Bornova), Mamur Baba Türbesi (Çeşme), Seydi Baba (Gaziemir), Mızraklı Dede Türbesi (Karabağlar), Murat Dede Türbesi (Karabağlar), Hamza Baba (Kemalpaşa), Kurt Baba (Kemalpaşa), Sinan Dede (Kemalpaşa), Şehit Şah Ahmet Türbesi (Kemalpaşa), Tufan Dede Türbesi (Kemalpaşa), Emir Sultan Türbesi (Konak), Natırzâde Türbesi (Konak), Susuz Dede Yatırı (Konak), Tezveren Şeyh Mehmet Efendi Türbesi (Konak), Mühürlü Sultan Türbesi (Menemen), Çoban Dede Türbesi (Ödemiş), Evliyabaşı Türbesi (Ödemiş), İmam Birgivi (Ödemiş), Şehabettin Sivasi Türbesi (Selçuk), Ali Baba Türbesi (Tire), Balım Sultan Türbesi (Tire), Buğday Dede Türbesi (Tire), Dilek Dede (Tire), Sır Hatunlar Türbesi (Tire), Süleyman Şah Türbesi (Tire), Süt Dede (Tire), Samut Baba Türbesi (Urla), Uzunali Dede (Tire).

III.3.8.1.4. Tespih Çekmek

Bir duanın veya zikrin tekrarlanmasını kolaylaştırmak amacıyla yapılmış çoğunlukla doksan dokuz boncuk ve bir imameden oluşan tespihler, İslam âleminde Allah'ı anmak ve dua etmek amacıyla kullanılmaktadır. Farklı zikir ve duaların çeşitli sayılarda tekrarlanabilmesini sağlayan tespihler; evlerde, camilerde, mescitlerde, tekke ve zaviyelerde bulunmaktadır. Tespihler günümüzde pek çok dükkânda satılan bir ürün olmakla birlikte dini gün ve gecelerde, mevlitlerde ve farklı dini etkinliklerde hediye olarak dağıtılmaktadır. Türkiye'de hemen her genç kızın çeyizine seccade ile farklı renk tespihler koymak bir gelenek haline gelmiştir.

Türbe ve yatırlarda belli sayıda ya da istenildiği kadar dua ve zikrin tespih edilmesi çok görülen bir uygulamadır. Namazdaki gibi her duayı bilmenin zorunlu olmayışı ve abdestsiz de tespih çekilebilmesi bu uygulamayı her ziyaretçinin kolaylıkla yapabildiği bir pratik haline getirmiştir. Tespih dileklerin gerçekleşmesi sonucu ziyaret yerine bırakılabilecek adak nesnelerinden bir tanesidir. Ziyaretçiler çantalarında veya ceplerinde rahatlıkla taşıdıkları tespihleri ziyaret sırasında kullanmakta bazen de bu tespihleri hayır olarak türbe veya yatırın başucuna bırakmaktadırlar.

Dursunbey Kız Türbesi (Bergama), Ecik Dede Türbesi (Bergama), Tekke Dede Türbesi (Bergama), Ali Şir Beşir Nezir Türbesi (Bornova), Mamur Baba Türbesi (Çeşme), Hamza Baba Türbesi (Kemalpaşa), Şehit Şah Ahmet Türbesi (Kemalpaşa), Tufan Dede Türbesi (Kemalpaşa), Emir Sultan Türbesi (Konak), Natırzade Türbesi (Konak), Susuz Dede Yatırı (Konak), Hıdır İlyas Yatırı (Menemen), Mühürlü Sultan Türbesi (Menemen), Çoban Dede Türbesi (Ödemiş), İmam Birgivi Türbesi (Ödemiş), Ece Sultan Türbesi (Selçuk), Işıkavaklı Hazretleri Türbesi (Selçuk), Ali Baba Türbesi (Tire), Dilek Dede Türbesi (Tire), Hacı Kalfa Yatırı (Tire), İbn-i Melek Türbesi (Tire), İsa Baba Türbesi (Tire), Sır Hatunlar Türbesi (Tire), Süleyman Şah Türbesi (Tire), Samut Baba Türbesi (Urla).

III.3.8.1.5. Adak Adamak

Adak, farz bir ibadet ve emir olmamakla birlikte kişinin dilek ve duasının kabul olması halinde, bir ibadeti veya inanca dayalı bir uygulamayı yapmak için Allah’a söz vermesidir. Adakta asıl amaç Allah’ın yardımını temin etmektir ve genellikle İslam’ın kurallarına ters düşmeyen uygulamaların adak olması gerekmektedir. Buna rağmen halk arasında “ödeyebileceğini ada” anlayışı hüküm sürdüğü için kişiler maddi ve manevi durumları elverecek ölçüde adaklarda bulunurlar. Bunun sebebi adağın yerine getirilmemesi durumunda daha büyük problemlerle karşılaşılacağına inanılmasıdır.

Adağın pek çok tanımı bulunmaktadır. Şinasi Gündüz adağı; dinen sorumlu olmadığı halde herhangi bir konuda Allah’a gönüllü olarak söz verme ve o işi kendine vacip kılma durumu olarak tanımlamaktadır (Gündüz, 1998: 15). Hikmet Tanyu’ya göre ise adak; Tanrı’ya, kutsal sayılan bir şahsa, bir yere (ağaç, su, taş, kuyu, tekke vb.) veya bir şeye herhangi bir dileğinin olması, için adı bildirilerek yapılan şartlı bir sözdür. Bu söz bazen şartlı, bazen peşin (mum, tuz serpme vb.) bir ant olarak, ferden veya toplulukla yapılan uygulamaları içermektedir. Adanan (söz verilen) şey bir nesne olabileceği gibi bir hareket, davranış tarzı veya dua olabilir (Tanyu, 2007: 28). Bu bakımdan birbirine en çok karıştırılan iki kavramı açıklamakta fayda vardır. Gürbüz Erginer’e göre dinsel yönüyle adak ve kurban iç içe bir görünüm sergilemektedir. Doğaüstüne adananların çoğu kurban kavramı içine girmektedir ve her ikisinin temelinde doğaüstü alana kanlı veya kansız bir şeyler sunma gayesi yer almaktadır (Erginer, 1997: 67). İslam inancında doğaüstüne ait olduğu kabul edilen kutsal ziyaret

yerlerine adak sunma oldukça yaygın bir uygulamadır. Allah'la arasına bir aracı koyma gereği duyan ziyaretçiler, dileklerini diledikten sonra türbe ve yatırlarda yerine getirmeye söz verdikleri bazı adaklarda bulunmaktadır. Dileklerini Allah'a ileteceğine inandıkları için veliye sunulan bu adakların veli vasıtasıyla Allah katında kabul göreceğine inanılmaktadır. İslami olsun ya da olmasın Türkiye sınırları içerisinde yüzlerce adak çeşidi bulunmaktadır ve bunların birçoğu günümüzde aktif olarak yapılmaya devam etmektedir.

Adak ve adak yerleri konusunda Türkiye'de ilk çalışmalardan birini yapan Hikmet Tanyu, adak çeşitlerini şöyle sıralamaktadır: “Yâsin adağı (1 veya 41 yâsin), oruç adağı (üç gün), ibâdetle ilgili adak; 700 besmele çekme, duâ etme vb, mum, süpürge, ampul, takunya, Müslüman olma adağı, kurban (koyun, keçi, sığır, kuzu, oğlak, koç, dana, tosun, inek, boğa), horoz adağı, hindi nadiren tavuk, su adağı (akar veya büyük bir suya duâ yazılı kâğıt atma), öksüz sevindirmek, fakir birisini giydirmek, pide, ekmek dağıtmak, üç makara ipliğini ortadan kesip suya atmak, ayrıca kurban, mum vb. adamak, taş almak, bir müddet sonra geri bırakmak (Adak, geri vermek), türbeden alınan geri getirme (eşya tel koparıp alma, sonra bırakma), sadaka, helva adağı, tülbent, süt adağı, mevlit adağı, parayı mendil veya beze sarmak, sonra dağıtmak (fakire para adağı), Zekeriyâ Sofrası kurma adağı (41 çeşit yiyecek, Meryem Sûresi'nden âyetler okumak, dinî ibâdet vb.), bulgur serpmek, 7 veya 41 taşın her birine bir ihlas okuyup bu taşları saklama, muradı olunca aynı yere bırakma, mendil, gömlek, kırvat, iç fanılası sallama arasında (şifâ için adama), çocuğun adını adamak (yatır, dede adını doğan çocuğa koymak), çocuk adamak, başörtü, yazma, yemeni, eşarp, örtü seccade, halı, para, Köpeğe ekmek doğramak, ekmek vermek, köpeği doyurmak, şamdan, arpa, buğday serpmek, testi kırmak, mezardan üç taş almak, bir beze bağlayıp sandıkta saklamak, çocuk olunca Hidrellez günü, taşları tekrar mezarın üstüne bırakmak ve bir de testi kırmak adağı, ciğer, üç gece yiyecekli, şekerli, zemzemli toplantı, Hamam külhanına gübre atmak, şeyhe inek adamak, kandil yağı, zeytinyağı kuru üzüm, yazma mendil, şal, tuz, Loğusa şerbeti dökmek, loğusa şerbeti adağı, göbek atma adağı, 3 ile 40 göbek atmak, tespih, yazı levhası (dinî yazılar), 41 mısır tanesini her birini bir ihlas okuyarak toplamak, muradı olunca getirip kuşlara atmak, havlu adağı, servi dalı koparmak (evliya servisi), dilek olunca servi dalını mezara geri bırakma adağı, kahve adağı, katmer adağı,

bazlama, yemek pişirip dağıtma, lokma dağıtma, tatlı dağıtma, testi veya çömlek suyunu yatır, mezar üstüne dökme, adakçılara verilen adaklar (leblebi, fındık, fıstık türlü kuru yemişler, meyveler vb), balıklara yem, kaplumbağalara yiyecek, bayrak, testi, kuşyemi, çiçek, bez, iplik adakları, yedi mahallenin yoksulunu doyurmak, yedi mahallenin yoksulunu giydirmek, yedi dedeye mum dikmek, türbe yaptırmak, türbe onarmak, zeytinyağlı, mercimekli bulgur pilavı, şeker, lokum dağıtmak (Tanyu, 2007: 328-330).

Yukarıda sıralanan adak çeşitleri Tanyu'nun Türkiye'nin tamamında yaptığı saha araştırmalarında karşılaştığı uygulamalardır. Adakların bir kısmı hemen her ziyaret yerinde görülebilirken bazı ilginç adakların az sayıda türbe ve yatırda yapıldığını söylemek mümkündür. Köse ve Ayten, adak olarak görülen ritüelleri genel ve özel olarak ikiye ayırmaktadır (Köse-Ayten, 2010: 103). Genel adaklar arasında dua etmek, kurban kesmek, türbe etrafında dönmek, türbeye el-yüz sürmek, çaput bağlamak ve mum yakmak vb. yer almaktadır. Özel adaklar ise mezar toprağından çıkan böceğı yutmak, türbeye ciğer, leblebi vb. yiyecek bırakmak, balık pişirip dağıtmak vb. şeklinde olabilmektedir.³⁵

Türbe ve yatırlarda dilenen dileklerin kabul görmesi sonucunda adanan adağın kanlı kurban olması her zaman tercih edilmiştir. Bu bakımdan kurban edilecek hayvanın cinsi kişinin ekonomik durumuyla yakından ilişkilidir. Kişinin kanlı kurban sunacak maddi durumu yoksa bir şekilde kansız kurban adayarak bunu yerine getirmelidir.

III.3.8.1.5.1. Kurban

Kurban, tapınılan doğaüstü varlık veya varlıklara yakın olma, şükran duygularını ifade etme, bir şey isteme ya da günahların bağışlanması gibi niyetlerle sunulan varlık ve nesnelerdir. İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren doğaüstü olana duyulan saygı ve korkudan dolayı takdim edilen sunu, kurban olarak kabul edilmektedir. Arapça “krb” kökünden gelen kurban kelimesi, Allah'a yakın olma anlamı taşımaktadır. Latince'de

³⁵ Türkiye'de gerçekleştirilen adakların bölge ve şehir bazında değiştiğini yapılan çalışmalara bakarak gözlemek mümkündür: Ünver Günay, Harun Güngör, Abdolvahap Taştan. (2015). *Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni (Disiplinler arası bir Yaklaşım)*. Antalya: Otorite Kitap, ss. 149-151; Abdulkadir Kıyak. (2010). *Elazığ ve Yöresinde Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması*. (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, ss. 278-280; Hülya Öz. (2005). *Mersin'deki Ziyaret Yerlerinin Halkbilimi Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, ss. 400-419; Özlem Ünalın. (2014). *Bayburt'taki Ziyaret Yerleri ve Buna Bağlı İnanışlar*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, ss. 206-210 vb.

ise sacrifare kelimesi “kutsamak, bir nesnenin tanrıya sunularak kutsal hale getirilmesi” anlamına gelmektedir (Güç, 2002: 433).

Kurbanın tarihsel süreçte sadece insan ve hayvan kesmekle değil, çeşitli sungulara sunmak yoluyla da gerçekleştiği bilinmektedir. En ilkel inançlardan en gelişmiş dinlere kadar kurban, doğaüstüne sunulan saygının bir ifadesi olarak tüm toplumlarda görülen ortak bir ritüel olmuştur (Hançerlioğlu, 1993: 276). Kurban ritüeli sadece tanrıya kutsal bir armağan sunmak değil, tanrı ile ona tapanlar arasında, kutsal kurban etinde ve kanında buluşan bir iletişim yoludur (Morris, 2004: 183). Kurbanın merkezindeki düşünce, insanın kendini tanrılardan da tanrıların yarattığı hayvanlardan da ayırma düşüncesidir (Vernant’tan aktaran Parladır, 2010: 227). İnsan kutsal olmadığına bilincinde olarak kurban edilen hayvandan da üstün olduğunu bu kurbanı sunarak kanıtlamaya çalışmaktadır. Kurban kesen, ibadet eden insan ile tanrı arasında karşılıklı bir anlaşmaya varılması “do ut des” yani “ver ki vereyim” prensibine göre yapılmaktadır (Durkheim, 2005: 410). Saime Tuğrul’un ifadesine göre, arkaik ve geleneksel toplumlar için “kurban verme” yaşayanlarla ölümler arasında trajik bir yer açar; ölümlerin yaşayanlara karışmasını, tanrıların inayetine karşılık olarak verdiği kurbanlar aracılığı ile engellemiş olur. Ölüm ile yaşam arasındaki sınırların ayrışması, iki dünyanın birbirine karışmaması gerekir (Tuğrul, 2010: 117). Özellikle kutsal ve profanı birbirinden ayırmak kurban ritüellerinde şarttır ve bu ayrımı yapabilmek için kurban törenlerinde keskin kurallar uygulanır.

Kurban ibadetinin en eski örneğinin Hz. Âdem’in oğulları Habil ile Kabil’in Allah’a sundukları kurban olduğu görülmektedir. Kurban ritüeli insanlık tarihi kadar eski olmasının yanı sıra hem amaçları bakımından hem de kurban etme şekilleri bakımından toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bu bakımdan birçok toplumda kurban kanlı ve kansız olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir. Bazı toplumlarda bitkiler ve cansız objeler kansız kurban sayılırken, hayvanlar ve insanlar kanlı kurban olarak kabul edilmektedir (Düzbayır, 2013: 4, Erginer, 1997: 123, Bekki, 1996: 18).

Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hint, Çin, İran ve İbrani dinlerinde yılın belli dönemlerinde yapılan törenlerde kurban sunma geleneği vardır. Ancak insanlık tarihinde en fazla şöhet bulan kurban hadisesi Hz. İbrahim’inkidir (Daryal,1994: 312).

Kur'an'da da sıkça yer verilen bu hadise özellikle İslam dininde kurban olarak bir hayvanın kesilmesinin başlangıcını oluşturmaktadır. Hac ayetinde kurbanla ilgili; “Onların ne sadaka edilen etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a yükselip erişmez. Fakat sizden O'na yalnız takva ulaşır” (El Hac 37) bilgisi verilmektedir.

Eski Türkler'de de kurban, tanrı ve atalara adanan bir nesne veya varlık olarak görülmektedir. Türklerin hayatında kurbanın önemini Mehmet Eröz şu şekilde ifade etmektedir: “*Türk içtimaî hayatının hiçbir safhası yoktur ki, kurbanla birlikte icra edilmesin. Doğumlar, ölümler, toy-düğünler, şölenler, bayramlar, yatır ve mezar ziyaretleri, hayvancılık ve ziraat hayatı ile ilgili bereket dilekleri, Tanrı'ya yakarışlar hep kurbanla olurdu*” (Eröz, 1980: 18). Sadettin Gömeç de Türklerin eski inanç sistemlerine göre kurbandsız ayin yapılmadığını belirtmektedir. Her törende kanlı veya kansız kurban sunulmalıdır. En önemli kurban at sonra da koyundur. Kurban edilen hayvanın kemiklerinin kırılmaması ve bu kemiklerin köpeklere verilmemesi gerekir. Kemikler ateşe atılır veya toprağa gömülür (Gömeç, 2003: 92-93).

Hun Türkleri, Tanrı'ya, yer-su iyelerine, yağız yer iyelerine, Kök Tengri (mavi gök) iyelerine ve ata ruhlarına kurban keserlerdi (Kalafat, 2004: 14). Türk boylarından Çu'lar ayinlerde tanrı ve ruhlara tapıg denilen adanlar, yeşim taşı, kumaş, şarap ve kurban eti sunarlardı. Çu hükümdarı yer ve atalara sunulacak geyik ve sığırları kendi okuyla avlardı (Esin, 2011: 94). 450 li yıllarda Orhun Nehri kıyılarında yaşayan Türk kavimleri yaptıkları dini törenlerde göğ kurban vermektedir (Ögel, 1993: 21). Toballar “Siyenpi âdeti üzerine ilkbaharın ilk ayında Gök - Tanrı'ya, doğu tarafında bulunan tapınakta atalara kurban keserler; sonbaharın ilk ayında Gök Tanrı'ya kurban ayini yaparlardı (İnan, 1976: 4). Göktürkler, babalarının nesiller boyu yaşadıkları mağaraya her yıl büyük bir memur gönderip kurban kestirirlerdi. Yılın beşinci ve sekizinci aylarında ruhlara kurban sunmak için toplanırlardı (İnan, 1976: 8). Asya Hunları, Tabgaçlar ve Gök Türkler kutsal saydıkları mağaralar önünde atalarına kurban sunmuşlardır (Kafesoğlu, 2005: 304).

Türk boyları arasında kurban ritüelini kanlı ve kansız kurban olarak iki grup altında değerlendirilmektedir. Kanlı kurban; at, deve, koyun, keçi vs. hayvanların kesilerek sunulmasıdır. Kansız kurban ise çok daha çeşitlidir. İnan, Divan-ı Lügatü't Türk'te “ıduk” olarak geçen kansız kurbandan bahsederken, bu kurbanların ruhlara

başılanarak başıboş bırakıldıklarını; bir hayvanın “ıduk” olarak salıverildiği takdirde o hayvana yük vurulamayacağını, sütü sağlamayacağını ve yününün kırpılamayacağını belirtmektedir (İnan, 2015: 98). İduk kelimesi Orta Asya toplumlarında “dilek sahibinin dileğinin yerine gelmesi halinde veya ataların ruhları için kesilen kurban” anlamında kullanılmaktadır ve günümüzde bu kelime adak şeklinde geçmektedir (Eröz, 1980: 18). Günümüzde yapılan kansız kurban örnekleri arasında özellikle düğün törenlerinde gelinin başına buğday, çerez, para vb. saçılması, su dolu toprak kapların kırılması, gelinin kapı eşiğine, ocak kaşına yağ sürmesi gibi uygulamaları göstermek mümkündür (Erginer, 1997: 124). Eski Türk inançlarından gelen kanlı ve kansız kurban uygulamaları İslam’da kurban ibadetiyle bütünleşerek yeni bir boyut kazanmıştır. Kurbanın Şamanist gelenekteki kurallarıyla İslam’ın kurallarını çatıştırmak yerine bir sentez oluşturulmuş ve belli kurallara uyarak atalara kurban sunma geleneği yaşamaya devam etmiştir.

İslam’da kurban kesmenin, bir ibadet olarak dinin emirlerinden ayrılmadan yapılması gerekmektedir. Kurban bayramı dışında kesilen adak kurbanları da bu kurallar çerçevesinde hazırlanarak kesilmelidir. Hüseyin Vuruşkan; adak kurbanının sadece Allah rızası gözetilerek küfür ve şirk unsurlarından uzak olması gerektiğini ve kurban ibadetindeki şartlara uyularak yapılması gerektiğini belirtmektedir (Vuruşkan, 2019: 90). Osman Cilacı ise yemesi caiz olan her hayvanın kurban olarak sunulmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir (Cilacı, 1979: 371). İslam’a göre tavuk, horoz, hindi ve kaz gibi kümes hayvanları adak kurbanı olarak kabul edilmemektedir. Buna rağmen kümes hayvanlarının ekonomik duruma da bağlı olarak kurban edildiği görülmektedir. Kümes hayvanlarından özellikle erkek olması bakımından horoz kesmenin daha makbul olduğu düşünülmektedir.

İbadet olarak kesilen kurbanın şartlarından birisi de kurbanlık hayvanın kanını akıtmaktır. Adak kurbanı için de bu durum geçerlidir. Ancak bazı eski Türk boylarında kan kutsal kabul edildiği için kanın yere damlamamasına özen gösterilir. Abdülkadir İnan, Beltirlerde kurban edilen hayvanın kanını yere damlatmamak için çaba sarf edildiğini belirtmektedir (İnan, 2015: 57). Alevi- Bektaşî geleneklerine göre de kurbanın kanının yere düşmemesi lazımdır. On iki hizmetten birini gören kurbancı; kurbanın kanını, barsaklarını, işkembesini ve diğer artıklarını kefenleyip, تنها bir yere,

çok derin bir çukura gömmektedir (Eröz, 1980: 17-22). Gerçekten de kurban edilen hayvanın kan, kemik, baş ve kimi organlarının özenle korunması işlemi Alevi-Bektaşî'lere ait önemli bir kurban ritüelidir. Anadolu'daki Alevi-Bektaşîler arasında adak kurbanları “saçı”, “lokma” (Cebrail adağı), “İmam Hüseyin” veya “Hak Kurbanı” olarak da isimlendirilmektedir (Yörük, 1998: 285) Aleviler arasında kurban geleneği eski Türk inançlarına benzer şekilde gerçekleştirilmektedir. Sünni Müslümanlar arasında küçükbaş hayvanların adak olmayacağı inancı yer alırken, Aleviler arasında tavuk, horoz, hindi gibi hayvanların da kanlı kurban olarak kesildiği bilinmektedir. Birçok Alevi toplulukta kurbanlar “lokma” kelimesiyle ifade edilmektedir.

Kanlı veya kansız tüm kurbanların kutsala duyulan saygıyı ifade etmek, ona yakınlaşmak ve belalardan kaçınmak için kutsalın yardımını istemek amacıyla kesildiği bilinmektedir. Kurban kesmenin pek çok sebebi bulunmaktadır:

a. İstek kurbanları

b. Şükür ya da adak kurbanları

c. Doğüstü güç ya da güçlerle barışıklığı sürdürmeye dayalı kurbanlar

ç. Bir günahı, bir kusuru bağışlatmak için sunulan kurbanlar/ kefareet kurbanları

d. İlk üründen, ilk avdan vb. yüce varlığa sunulan kurbanlar: Hak kurbanı.

e. Gruplar arası ilişki, akika kurbanı ve törenlik-şenlik kurbanları

f. Ölü için kurban sunma (Erginer 1997: 142-151).

Kutsal ziyaret yerlerinde görülen kurban çeşidi ise çoğunlukla adak kurbanlarıdır. Bazı özel zamanlarda türbe ve yatacın çevresinde çeşitli sebeplerle kurban kesildiği görülse de (kurban bayramı, yağmur duası vb.) adak kurbanları ziyaret yerlerinde en bilinen uygulamadır. Selahattin Bekki, en eski çağlardan beri Türklerin hayatında merkezi bir konuma sahip olan atın, Türk boyları arasında uygulanan kanlı kurban ritüellerinin de ilk sırasında yer aldığını ifade etmektedir (Bekki, 2008: 94). Kanlı kurban ve kansız kurban adağı tamamen kişilerin ekonomik durumlarına bağlı olarak yapılmaktadır.

İzmir’de kanlı kurban adağının yapıldığı kutsal ziyaret yerleri: Cigerci Dede, Emir Dede, Kızı Bacı Sultan, Durmuş Ali Dede, Geyikli Baba, Sarı Dede, Bayrak Dede, Mamur Baba, Yalınayak Dede, Seydi Baba, Murat Dede, Hamza Baba, Kurt Baba, Tufan Dede, Külahlı Baba, Çoban Dede, İmam Birgivi, Ece Sultan, Ali Baba, Balım

Sultan, Buğday Dede, Erenler Ninesi Pir Sultan, Hacı Fakih/Beniayıran Dede, İsa Baba, Kesikbaş Yatırı, Hayıt Dede, Torbalı Dede, Pamukçu Dede, Samut Baba.

İzmir ve ilçelerindeki kanlı kurban uygulamalarında kesilen hayvanlar:

- a. Koyun, kuzu
- b. At
- c. İnek, deve, boğa
- d. Koç
- e. Keçi
- f. Horoz
- g. Tavuk, hindi.

Kansız kurbanların birçoğu İslam'ın adak şartlarına uymamaktadır. Bu bakımdan adağı sadece “dini uygulamalar” başlığı altında incelemek yetersiz kalacaktır. Adak ve kurban çeşitlerinin birçoğu aynı zamanda eski Türk inanışları ile sihrî-büyüsel işlemlerle alakalı olduğundan bu başlıklar altında da değerlendirilecektir. İzmir’de görülen kansız kurban örnekleri aşağıdaki şekildedir.

a. Dua Etmek: İzmir’deki bütün ziyaret yerlerinde ortak olarak görülmektedir. Türk halkının mezar gördüğünde dua okuması türbe ve yatır gibi ziyaret yerlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

b. Kur'an'dan Sureler Okutmak veya Hatim İndirmek: Fatiha suresi başta olmak üzere Yasin, Mülk ve Nebe surelerinin ve korunma amaçlı Ayete'l Kürsi, Felak ve Nas dualarının okunması, cevşen veya çeşitli dini kitaplardan bölümlerin okunması, özellikle Ramazan dönemi Kur'an hatmi yapılması şeklinde gerçekleşmektedir. Okunacak surelerin ve zikirlerin 3, 7, 41 gibi çeşitli sayılarda tekrarlanması duanın kabulü açısından önemlidir. Üç İhlas bir Fatiha okumak, 41 Yasin bitirmek vb.

Natırzade, Susuz Dede, Tezveren Şeyh Mustafa Efendi, Mühürlü Sultan Türbesi, İmam Birgivi, Buğday Dede, Hacı Kalfa, İbn-i Melek, Torbalı Dede, Garip Dede, Pamukçu Dede, Samut Baba.

c. Mevrit Yapmak: Çoğunlukla dini gün ve gecelerde gerçekleştirilen mevritler çocuk dileğinin gerçekleşmesi sonucu adak olarak yapılmaktadır.

Eşref-i Rumi, Susuz Dede, Çoban Dede, Davut Dede, Evliyabaşı Türbesi, İmam Birgivi, Musa Baba, Pir Veli Beşe, Sarı İsmail Dede.

d. Namaz Kılmak: Alanı müsait olan her türbede seccade veya temiz bir yer üzerinde kılınabilmektedir. Genellikle adak namazları iki rekâttır ve istenilen şey gerçekleşmişse sonunda şükür secdesi yapılır.

Demirtaş Dede, Dursunbey Kız Türbesi, Alişir Beşir Nezir, Seydi Baba, Mızraklı Dede, Murat Dede, Hamza Baba, Kurt Baba, Tufan Dede, Emir Sultan, Natırzade, Susuz Dede, Tezveren Şeyh Mustafa Efendi, Çoban Dede, Evliyabaşı Türbesi, İmam Birgivi, Ali Baba, Balım Sultan, Buğday Dede, Dilek Dede, Sır Hatunlar, Süt Dede, Süleyman Şah, Hayıt Dede, Uzun Ali Dede.

e. Oruç Adamak: İstenilen şeyin gerçekleşmesi için ziyaretçiler bazı 3, 5, 7 vs. gün boyunca oruç tutmayı adamaktadırlar. İstek gerçekleşirse bu adaklarını evlerinde yerine getirebilirler.

Susuz Dede, Emir Sultan, İmam Birgivi.

f. Ziyaret Yerinde Para Bırakmak, Sadaka veya Zekat Vermek: Dileği gerçekleşen kişi adadığı miktarda parayı ziyaret yerindeki para kutusuna bırakabilir, türbedara veya fakir kimselere verebilir.

Ciğerci Dede, Efkâr Baba, Beşe Dede, Ecik Dede, Yalınayak Dede, Seydi Baba, Hamza Baba, Kurt Baba, Tufan Dede, Susuz Dede, Tezveren Şeyh Kamil Efendi, İmam Birgivi, Ali Baba, Buğday Dede, Hayıt Dede, Torbalı Dede, Samut Baba.

g. Yiyecek-İçecek Dağıtmak: Birçok türbe ve yatırda karşılaştığımız bir uygulamadır. Ziyaretçiler adadıkları şeyi maddi durumlarına göre temin edip alanda bulunanlara dağıtmaktadır. Bazen de adanılacak şeyin olması için dua istemek amacıyla yiyecek ve içecek dağıtılmaktadır.

Adak olarak dağıtılan yiyecek-içecekler: Çoğunlukla paketli gıdalar(şeker, çikolata, büsküvi, gofret, lokum, kek, kurabiye), ekmek, pişi, gözleme, keşkek, pilav, aşure, pide, balık, tuz, çerez, leblebi, et (tavuk, ciğer vb.), meyve, meyve suyu, şerbet, gazlı içecek vs. adanmakta fakat bunların hepsi aynı anda veya aynı mekanda adak olarak dağıtılmamaktadır.

Durmuş Ali Dede, Ecik Dede, Hamza Baba, Kurt Baba, Tufan Dede, Emir Sultan, Susuz Dede, Hıdır İlyas Dede, Bayram Dede, İmam Birgivi, Ali Baba, Buğday Dede, Dilek Dede, İsimsiz Yatır(Tire), Pir Veli Beşe, Sarı İsmail Dede, Samut Baba.

h. Kurban Etiyle Yapılan Yemeği Dağıtmak: Kesilen adağın eti eğer uygun alan varsa hemen pişirilir ve eğer yoksa uygun olan yerde kesilerek ziyaret yerine getirilir, genellikle pilavla beraber etraftakilere dağıtılır. Kesilen adak kurbanının etini adak sahibi ile birinci derece akrabalarının yememeleri gerektiği düşünülmektedir (KKİsmail Kiremitçi 30).

Emir Dede, Durmuş Ali Dede, Ecik Dede, Geyikli Baba, Hamza Baba, Kurt Baba, Tufan Dede, Emir Sultan, Susuz Dede, İmam Birgivi, Ali Baba, Buğday Dede, Pir Veli Beşe, Sarı İsmail Dede, Samut Baba.

i. Havlu, Tülbent, Tesbih vb. Dağıtmak: Adak olarak genellikle yiyecek-içecek tercih edilse de maddi durumu elverenler türbede çeşitli eşyalar da dağıtmaktadır. Bunlar çoğunlukla dini obje ve nesnelerdir.

Emir Sultan, Susuz Dede, İmam Birgivi, Samut Baba.

j. Türbe/Yatıra Kıyafet Bırakmak: Türbe veya yatıra bırakılan kıyafetler çoğunlukla ibadet için gerekli tülbent, takke, namaz eteği, uzun kollu gömlek, namaz elbisesi gibi eşyalardır. Önceden şifa bulmak için kişi türbeye bir kıyafetini bıraktıysa adak olarak da bir kıyafet getirmesi adaklar arasında görülmektedir.

Beşe Dede Türbesi, Ecik Dede, Sarı Dede, Tekke Dede, Mamur Baba, Yalınayak Dede, Murat Dede, Şehit Şah Ahmet, Emir Sultan, Mühürlü Sultan, Çoban Dede.

k. Türbe/Yatıra Dini Eşya veya Kitaplar Bırakmak: Türbe ve yatırlara insanların faydalanabilmesi için adak olarak tespih, yeşil örtü ve dini kitapların bırakıldığı görülmektedir.

Dursunbey Kız Türbesi, Ecik Dede, Bodur Dede, Tekke Dede, Alişir Beşir Nezir, Mamur Baba, Hamza Baba, Tufan Dede, Şehit Şah Ahmet, Emir Sultan, Susuz Dede, Hıdır İlyas Dede, Mühürlü Sultan, Çoban Dede, İmam Birgivi, Ece Sultan, Işıkavaklı Hazretleri, Ali Baba, Dilek Dede, İsa Baba, Sır Hatunlar, Süleyman Şah, Samut Baba.

l. Türbe/Yatırdan Alınan Nesneyi Geri Bırakmak: Ziyaret yerinden alınan nesne adak gerçekleşikten sonra aynı miktarda ya da daha fazlasıyla geri bırakılmalıdır.

Hamza Baba, Buğday Dede, Ece Sultan, Garip Dede.

m. Velinin Adını Doğan Çocuğa Koymak: Özellikle uzun seneler boyunca çocuğu olmayıp ziyaret yerinde adak adayan kimseler çocukları doğduğunda erkek veya

kız oluşuna uygun bir şekilde mezarda yatan velinin adını koyarlar. Erkeğe Murat, kıza Muradiye gibi.

Hamza Baba, Murat Dede, Ali Baba.

n. Hayvanların Beslenmesi İçin Yiyecek ve Su Bırakmak: Çevredeki kuş ve küçük hayvanların beslemek de adaklar arasındadır.

Makarna Dede, Buğday Dede.

o. Türbe/Yatırın Bakımını (Temizliğini, Onarımını) Üstlenmek: Türbe ve yatırın temizliğini ve bakımını genellikle türbedarlar üstlenmektedir. Ancak türbedarı olmayan ziyaret yerlerinde mahalle halkı veya gönüllü kimseler mekânla ilgilenmektedir.

Hayıt Dede(Bergama), Alişir Beşir Nezir, Mamur Baba, Sinan Dede, Şehit Şah Ahmet, Hamza Baba, Tufan Dede, Kurt Baba, Mühürlü Sultan, Ali Baba, Balım Sultan, Buğday Dede, Süleyman Şah, İbn-i Melek, Dilek Dede, Şahabeddin Sivasi.

III.3.8.2. Eski Türk İnançlarıyla İlgili Uygulamalar

Kutsal mekân anlayışı insanlığın her döneminde farklı tezahürlerle ortaya çıkmaktadır. Ahmet Güç bir mekânın kutsallığını gösteren belli işaretler bulunması gerektiğini ifade etmektedir. A. Güç tarafından tespit edilen işaretler şu şekildedir:

1. *Bir Yerin Kutsal Olduğuna Dair Tanrısal Bir İşaretin Bulunması*
2. *Bir Yerin Tanrı'ya Tahsis Edilmiş Olması*
3. *Tanrı'nın herhangi Bir Yerde Görünmesi (Teofani) veya Gücünü Göstermesi (Tecelli)*
4. *Bir Yerin İnsanlar Tarafından Kutsal Kabul Edilmesi* (Güç, 1998: 349-351).

Bu işaretlerin yerine gelmesiyle mekânın kutsallığı tescillenmektedir. Eski Türk inanışlarına göre yer-su ruhlarının tecelli ettiği mekânlar kutsal kabul edilmektedir. Yer-su ruhları bağlı oldukları unsuru kutsallaştırarak bir kült haline gelmesini sağlamaktadır. Türklerin en çok itibar ettikleri kültürler; atalar kültü, ağaç kültü, dağ-tepe kültü, taş-kaya kültü, su kültü ve ateş kültüdür. Kutsal ziyaret yerlerinde de bu kültlere bağlı çeşitli uygulamalar görülmektedir.

III.3.8.2.1. Ağaç Kültüyle İlgili Uygulamalar

Ağaç bir kült nesnesi olarak Türklerin en eski dönemlerinden beri kutsal kabul edilmiş ve İslamiyet'le beraber bu özelliğini kaybetmeden insanlar arasında itibar

görmeye devam etmiştir. Özellikle milletlerin mitolojilerine baktığımızda ağaçla ilgili pek çok anlatı ve motifin yer aldığını görürüz. Bunun sebebi Selçuk Peker'in de bahsettiği gibi ağaca verilen önemin temelinde ağacın yaşamanın, yeşermenin, baharın kaynağı olarak görülmesi gelir (Peker, 2015: 72). Ağaca saygı duymak, onu kesmemek, ondan düzgün şekilde faydalanmak ve ata ruhu gibi ona minnet etmek gerekir. Aksi takdirde ruhu olduğu düşünülen ağaçlar yapılan saygısızlıkları hoş karşılamaz ve cezalandırır. Frazer, ağacın ruhunun ağacın içinde olmasından çok ağacın içini mesken olarak kullandığını söylemektedir (Frazer, 2004: 66). Ağaç kültürüyle ilgili yapılan uygulamaların temelinde ağacın; ürünleri büyütmesi, bereket getirmesi, kadınları doğurtması, sürüleri ve hayvanları çoğaltması gibi düşünceler yatmaktadır (Frazer, 2004: 110).

Türk mitolojisinde ağaçları ve ormanları koruyan iyeler bulunmaktadır. Fuzuli Bayat, Sibiryâ bölgesinde ağaç ve ormanları koruyan iyenin ayı olduğunu belirtmiştir. Hatta orman iyelerinin ormandaki bütün nesnelerin ve varlıkların (ağaç, hayvan, kuş, su vs.) koruyucusu olduğu ormanın kutsal mekân kabul edilmesiyle ilgilidir (Bayat, 2012: 171,175). Ağaç kültü, ağacı atalar ruhunu temsil eden kutsal bir varlık sayarak ona tapma ve saygı gösterme ifadesidir (Korkmaz, 2003, 100). Ağaçlar kutsal varlıklar olarak kabul edildikleri için ağacın ruhuna saygı göstermek gerekmektedir. Türk topluluklarından Çeremisler, Buryatlar, Yakutlar, Başkurtlar, Kazaklar ve Kırgızlar arazide tek kalmış ulu ve yaşlı çam, kayın, ardıç, servi ve çınar ağaçlarına adaklar adamakta, kurban kesmekte ve dilekte bulunmaktadır Bu ağaçlar kurusalar dahi kesilmeden adak ve kurban sunulmaya devam olunmaktadır (Ocak, 2015: 132). Günümüzde Anadolu topraklarında da tek başına kalmış ulu bir ağaç insanlar tarafından dilek yeri haline getirilir ve o ağaca adaklar adanmaya başlar. Bu ağaç bir veli mezarının yanıdaysa kutsallık daha da fazlalaşır ve veli kültürüne bağlı ziyaretlerde ağaç da bir aracı olarak dilek nesnesi işlevi görür.

Ağacın ruhunun olduğuna dair inanç günümüzde hala insanlar arasında çeşitli rivayetlerle anlatılmaktadır. Konak'taki Dut Dede yatırının olduğu ağacın ara sıra kendi kendine yandığı, kimsenin söndüremediği fakat sonra yeniden yeşerdiğine dair anlatılar bulunmaktadır. Ayrıca İzmir'de velilere ait türbe ve yatırlarının bulunduğu alanlarda en çok görülen ağaç "servi" ağacıdır. Bu sıralamayı çınar, çam, hayıt vs. izlemektedir.

• Ağaca Bez veya Çaput Bağlamak

Günümüzde kutsal ziyaret yerlerinde mezarın yanı başında dikilmiş ulu ve tek ağaçlara rastlanmaktadır. Ağaçlara asılan çaputlar ağacın kutsal iyesini memnun etmek amacıyla konulmuş bir saç, kansız kurban örneğidir. Asılan bez veya çaputun ne renk olduğu, materyali, yapısı adağın mahiyetiyle alakalıdır.

Asılan bezlerin kırmızı renk olması, “al duvak” sembolüne gönderme yaptığı için çoğunlukla evlenmek isteyen gençlerin tercihidir. Yeşil ve beyaz renk çaputlar çoğunlukla sağlık için tercih edilen renklerdir. Yeşil türbe örtüsünün rengi olması, beyaz ise saflığın ve temizliğin sembolü oldu için şifa ile ilgili konularla bağdaştırılır. Bebek sahibi olmak isteyenler çoğunlukla kalın bir kumaştan beşik yaparak ağaca asmaktadır. İstenilen bebek için bir cinsiyet tercihi varsa kız bebek için pembe, erkek bebek için mavi bez tercih edilmektedir. Bu beşiklerin içine mutlaka bebeği temsil eden bir nesne konulmaktadır. Sembolü yapılan beşiğin boş kalmaması, çocuk isteyen ailenin de beşiklerinin dolacağı taklit büyüğü kullanılarak yapılmaktadır.

Ahmet Dede, Hıraz Dede, Ciğerci Dede, Emir Dede, Gökbashlı Dede, Kız Bacı Sultan, Durmuş Ali Dede, Arap Dede (Bergama), Geyikli Baba, Lokman Dede, Sarı Dede (Bergama), Tekke Dede, Bayrak Dede, Hayıt Dede (Bornova), Mamur Baba, Mimar Ahmet oğlu Mehmet Türbesi, Yalınayak Dede, Çan Dede, Makarna Dede, Seydi Baba, Buladan Dede, Mızraklı Dede, Murat Dede, Davut Dede (Kemlapaşa), Hamza Baba, Kurt Baba, Perişan Dede, Şehit Şah Ahmet, Tufan Dede, Delez Dede, Vakıflar Türbesi, Emir Sultan, İplikçi İsmail Dede, Susuz Dede, Hıdır İlyas Dede, Bayram Dede, Nesimi Baba, İmam Birgivi, Çoban Dede (Ödemiş), Işıkavaklı Hazretleri, Ali Baba, Buğday Dede, Şeyh Nasurettin, Garip Dede, Torbalı Dede.

• Ağaca Tülbent veya Kişisel Bir Eşya Bağlamak

Ağaca çamaşır, kıyafet, kıyafet parçası, tülbent, yazma, mendil, teli bağlamak pratiklerinde kutsal gücün bağlanan nesnelere geçirilmesi ve böylece dileklerin gerçekleşmesi, şifa elde edilmesi amaçlanmaktadır. Ağaçlara bir eşya bağlayacak kişi iyileşmek istiyorsa, elbisesinden bir parçayı ağaca bağlanması gerekmektedir. Bu uygulama, bir tür tedavi ritüelidir (Selçuk, 2010: 70). Temas yoluyla ağacın kutsallığı kişinin şahsi eşyasına geçecek ve kutsal gücün tesiriyle eşyayı kullanan kişi sağlığına kavuşacaktır.

Emir Dede, Kız Bacı Sultan, Yalınayak Dede, Hamza Baba, Kurt Baba, Tufan Dede, Işılkavaklı Hazretleri.

• **Ağaca Dilek Yazılı Bez ya da Kâğıt Bağlamak**

Ziyaretçilerin bir kısmı ağaca çaput bağlamak yerine dileklerini yazılı olarak ifade etmenin daha çok işe yarayacağını düşünmektedir. Bu yüzden bir kâğıt, peçete veya beze yazılan dileklerin ağaç dallarına asılarak ağaç vasıtasıyla veliye ve Allah'a ulaşacağına inanılmaktadır. Bazen resim, şekil bazen de yazı olarak sunulan bu dilekler dilek ağacı dediğimiz kavramı da beraberinde getirmektedir. Günümüzde hiçbir dini anlamı olmayan bir ağaç bile bir kişinin bağladığı bez sayesinde bir dilek ağacına dönüşebilmektedir. Ritüelin bu itici etkisi kişilerin doğru yanlış farkı gözetmeksizin uygulamayı benimsemesine ve yapmasına imkân sağlamaktadır.

Hıdır İlyas Dede, Susuz Dede.

Ağaç kültüyle bağlantılı diğer uygulamalar şunlardır:

Ağacın etrafında dönmek,

Ağacın kökünden geçmek,

Ağacın altından geçmek,

Ağaç kabuğunu çiğnemek,

Ağaç toprağını ıslatıp tedavi amaçlı siğil ve termeğe üzerine sürmek,

Ağaç yaprağını veya iğnesini tedavi amaçlı siğile sürmek,

Ağaç dikmeyi adamak,

Ağacın yanında mum yakmak,

Ağacı kesmemek,

Ağacı kesmekten sakınmak (Öz, 2005: 468-470).

III.3.8.2.2. Taş, Kaya ve Toprak Kültüyle İlgili Uygulamalar

Taş ve toprakla ilgili ilk bilgilere insanın yaratılışıyla ilgili anlatılarda rastlanmaktadır. Birçok toplumda yaratıcının insanı topraktan (kilden vb.) yarattığı bilinmektedir. Ögel'in aktardığına göre, Altay Yaratılış destanında Ülgen, insanın etini topraktan, kemiklerini ise taştan yaratmıştır (Ögel, 1993: 446). Şamanist Türklere göre Tanrı, ilk insan şeklini topraktan yaratmış ve bunu köpeğin muhafazasına bırakarak insana can bulmak için göklerde ruh aramaya gitmiştir (Ögel, 1993: 486). Türklerin

diğer mitolojik anlatılarında da insanın yaratılış hikâyesi buna benzer bir şekilde aktarılmaktadır.

Türk toplumu bazı taş ve kayaları kutlu kabul etmiş ve onları saygıyla tazim etmiştir. Taş veya kayaya yapılan saygısızlık Türklerin başına felaket getirmektedir. Hikmet Tanyu bu felaketle ilgili şu anlatıyı nakletmektedir: Oğuzlarda gökten inen bir nur sütununun taşlaşarak yeşim taşından bir kaya meydana getirir. Bu kayaya Türkler Kutlu Dağ adını verir. Bir gün Oğuzların hükümdarı Bugu Han'ın rüyasına ak sakallı bir ihtiyar girer ve Oğuzların bu kayaya saygı gösterdikleri sürece hâkimiyette kalacaklarını bildirir. Uzun müddet kayaya saygı gösterildikten sonra Bugu Han'ın otuzuncu gönekten torunu Yuluntekin zamanında bu kaya evlilik karşılığında Çinlilere verilir. Çinliler kayayı parçalayarak memleketlerine götürür. Kutsal kayanın götürülmesinin ardından Türklerin başına felaketler gelir ve göç etmek zorunda kalırlar (Tanyu, 1968: 35-36). Taş ve kayaların bu kutsiyeti günümüzde Orta Asya toplumlarında hala varlığını sürdürmektedir. Ocak'ın aktardığına göre; Yakutlar, Kırgızlar ve Tatarlar'ın Altay bölgesindeki büyük kayaları kutsadıkları bilinmektedir. Kıtlık veya bereket zamanlarında bu kayalara dualar edilmekte, adak adanıp kurban kesilmektedir (Ocak, 2015: 124). Tabiat ile ilgili olan diğer kültürlerde olduğu gibi taş, kaya ve toprağın da bir iyisi olduğuna inanılmaktadır. Bu iyeyi memnun etmek için ona adak sunmak ve yerinden oynatmayıp saygısızlık yapmamak gerekir. Toprağı kirletmek, taşı parçalara bölmek, kayaya yazılar yazmak vs. davranışların ruhu olduğu inanılan bu unsurları kızdırarak gazaplarını kişinin üstüne çekeceği düşünülmektedir.

İnsanlara fayda sağladığına inanılan bir başka unsur da delikli taşlardır. Hatta ülkemizin pek çok şehrinde Deliktaş ve Deliklitaş gibi semt isimleri bulunmaktadır. Ortasında delik bulunan büyük bir taşın veya kayanın içinden geçildiğinde taşın kutsal gününün geçen kişiyi etkileyeceğine inanılmaktadır. Özellikle ateşli hastalar, kısır kadınlar, konuşamayan veya çok ağlayan çocuklar vs. kayalardaki delikten geçerek şifa bulmaya çalışmaktadır. W. Hasluck, delikli kayadan geçmenin bir “giriş” veya “yeni başlangıç” anlamına gelmesini delik kavramına bağlar. Ayrıca, içinden insanın sığamayacağı kadar küçük deliklerden daha küçük bir nesnenin geçirilmesi ile kutsal nesnenin gücü bu küçük nesne aracılığıyla onu yakınında tutana geçmiş olur (Hasluck 2012: 149-153). Bu bakımdan kayadaki delikten geçmek ister kişinin kendisi isterse

kişiyeye ait küçük bir nesne olsun kişinin kayanın kutsal gücünden temas yöntemi (büyüsü) ile faydalanmasını sağlamaktadır.

Bazı taşlar; mezar, türbe, ağaç gibi öteki kutsal ziyaret yerleri ile birlikte bulunduklarında kutsiyet kazanırken (Günay-Güngör-Taştan, 2015: 133) bazı taş ve kayaların tek başlarına ziyarete sebep oldukları bilinmektedir. Taş, kaya ve toprağın kutsal ziyaret yerlerindeki esas işlevi şifa vermektir. Temas ve taklit büyüğü³⁶ sayesinde kişiler taş ve topraktan faydalanırlar. Ziyarete gelen kişi taklit büyüğü sayesinde taşla istediğı şeyin şeklini oluşturabilir veya toprağı istediğı şeyi çizebilir. Temas büyüğünü kullanarak da taş, kaya veya topraktaki kutsal gücü temas yoluyla kendisine çekebilir.

Bazı taş veya kayaların üzerinde bulunduğu düşünölen izler-özellikle de ayak izleri- insanlara, o kayaya önceden kutsal bir kişinin temas ettiğini düşöndörmektedir. Anadolu topraklarında Hz. Ali'nin ve Hacı Bektaş'ın ayak izlerinin olduğı düşünölen onlarca kaya bulunmaktadır. Bu kayaları başta Aleviler olmak üzere pek çok kişi ziyaret ederek, kayanın manevi gücünden faydalanmak istemektedir (Ocak, 2015: 125-126). Kayanın kutsallığı ona başka bir kutsalın temas etmesinden kaynaklanmaktadır. Taş, kaya ve toprak kültüyle ilgili en çok tespit edilen uygulamalar şunlardır:

- **Türbe veya Yatırın Duvarına Taş Yapıştırmak:** Kutsal ziyaret yerlerinde velinin mezarına veya çevredeki farklı mezar taşlarına, mum yakma yerlerine ve duvarlara taş yapışırda dileğın kabul olunacağına inanılmaktadır. Taşın yapışması doğaüstü bir olay olarak kabul edildiğı için dileğın kabulüne dair bir mesaj işlevi taşıdığı düşünölmektedir.

Bayrak Dede, Çan Dede, Seydi Baba, Murat Dede, Hamza Baba, Tufan Dede, Arap/tezveren Dede, Sali Dede, Susuz Dede, Hıdır İlyas Dede, Şeyh Kamil Efendi Türbesi, İmam Birgivi, Ali Baba.

- **Ziyaret Yerinde Taşlarla Dileklerin (Ev, Araba, Okul vb.) Tasvirini Yapmak:** Bu uygulama tamamen taklit büyüğünün izlerini taşımaktadır. Kutsal gücün olduğı alanda istenilen şeyin şeklini oluşturmak dileğın kabul edilmesini sembolize

³⁶ Temas büyüğü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sedat Veyis Örneğ (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançlar ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, ss. 35-38.

etmektedir. Üst üste dizilmiş onlarca taş bir sürü daireye sahip olmayı temsil etmektedir.

Sarı Dede, Hamza Baba, Sinan Dede (Kemalpaşa), Tufan Dede, Delez Dede, Vakıflar Türbesi, Susuz Dede, Hıdır İlyas Dede, İmam Birgivi, Işılkavaklı Dede, Öksüz Dede, Ali Baba, Buğday Dede, Pir Veli, Samut Baba.

• **Bereket Getirmesi Amacıyla Ziyaret Yerinden Alınan Taşı, Toprağı Eve Götürmek:** Kutsal ziyaret yerinde bulunan taş ve toprak velinin kutsiyetinden etkilendikleri için bereket sembolü olarak görülmektedir. Bu yüzden evine veya sevdiklerine ziyaret yerinden taş ve toprak götürmek ziyaret yerlerinde oldukça sık bir uygulamadır. Ancak dilek gerçekleştikten sonra alınan toprak veya taşın yerine geri konulması gerekmektedir.

Hamza Baba, Ciğerci Dede, Taş Dede, Garip Dede

• **Toprağa Şekil veya Resim Çizmek:** Taklit büyüünün bir başka şekli olan toprağa istenilen şeyin çizilmesi “benzer benzerini getirir” düşüncesine dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Böylece kişi ev, araba, çocuk vs. ne çizerse onu elde edebileceğine inanır.

Hamza Baba, İmam Birgivi.

• **Ziyaret Yeri Girişindeki Taşa Niyaz Etmek ve Basmamak:** Alevilerin eşîge duyduğu saygıdan kaynaklanan bu uygulama eşik taşına niyaz edip basmadan içeri girmeyi gerektirir.

Hamza Baba, Kurt Baba, Tufan Dede, Samut Baba.

• **Türbe Kapısındaki Dilek Taşına Çıkıp Dönünce Dileklerin Gerçekleşeceğine İnanmak:** *Tezveren Şeyh Mustafa Efendi.*

Aşağıda verdiğimiz uygulamalar, ise taş ve toprağın şifa verici özelliğe sahip olduğuna inanıldığını ortaya koyan örneklerdir. Bu uygulamaların hepsinde kutsal kabul edilen taş ve toprakla temas edilir. Uygulamalar yapıldığında kişilerin sağlıklarına kavuşacağına dair bir inanç söz konusudur.

• **Veli Mezarının Toprağını Yutmak:** *Sarı Dede.*

• **Veli Mezarının Toprağını Suya Koyup İçmek:** *Çiftlik Dede.*

• **Taş, Kaya veya Toprağı Ağrılı Bölgeye Sürmek:** *Zeytinli Dede, Kurt Baba.*

- **Toprağı Cıban veya Siğile Sürmek:** *Çıban Dede.*
- **Dileğin Kabulü İçin Mezar Toprağındaki Böcek ya da Karıncayı Yemek:** *Beşe Dede, Buğday Dede.*
- **Duvar ya da Kaya Deliğinden Geçmek veya Bir Nesne Geçirmek:** *Bayrak Dede.*

III.3.8.2.3. Dağ ve Tepe Kültüyle İlgili Uygulamalar

Kutsal ziyaret yerlerinin genellikle yüksek bir tepe üzerinde olması ziyaret yerleri ile dağ-tepe kültürü arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu tepe ve dağlar, orada türbesi veya yatırı bulunan velinin adıyla anılmaktadır. Bazı durumlarda ise tepede adı bilinmeyen bir mezara bulunduğu dağın adı verilmektedir.

Eski toplumlarda tanrıların ve kutsal ruhların yaşadığı yerler olarak düşünülen dağ ve tepeler her devirde kutsallıklarını korumaya devam etmiştir. Dağlar, şamanizmde mistik ve manevi güçleri olan varlıklar olarak düşünülmüştür. Göktürkler dağları Tanrı'nın yarattığına inanmış ve dağ ruhunun da dağın içinde yaşadığını düşünmüşlerdir. Maaday Kara destanında dağ, Maaday kara'nın atası olarak kabul edilmiştir (Beydili, 2004: 147). Türkler İslamiyet'e geçip Anadolu'yu fethettikten sonra bazı dağ ve tepeleri kutsal saymışlar ve bunları hayali yatırlarla şahıslandırmışlardır. Dağ ve tepe başlarındaki pek çok yatırın gerçek kimliği bilinmemektedir. Bu bakımdan Ocak ve Gökdağ, bu mezarların gerçek yatırlara ait olmayıp dağ kültürünün evliyanın şahsında sembolleştirilmesinden ibaret olduğunu belirtmektedir (Ocak, 2015: 121; Gökdağ, 2000: 280). Bizim yaptığımız saha çalışmasında dağ ve tepelerde bulunan türbe ve yatırlardaki velilerin kimlikleri hakkında çok az bilgiye ulaşılmıştır. Özellikle farklı dağ ve tepelerde bulunan velilerin kardeş oldukları ve birbirlerini ziyaret ettikleri düşünülmektedir.

İzmir'de dağ ve tepe zirvesinde ya da eteğinde bulunan ziyaret yerlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

Efkar Baba (Narlıdere), Bayrak Dede (Bornova), Demirtaş Dede (Bergama), Geyikli Baba (Bergama), Tekke Dede (Bergama), Mamur Baba (Çeşme), Çan Dede (Foça), Mahmut Dede (Kemalpaşa), Davud Dede (Kemalpaşa), Perişan Baba (Kemalpaşa), Hamza Baba (Kemalpaşa), Sinan Dede (Kemalpaşa), Tufan Dede (Kemalpaşa), Delez Dede (Kınık), Çayağzı Tekke Türbesi (Kiraz), Cuma Dede (Konak),

Susuz Dede (Konak), Hıdır İlyas Dede (Menemen), Ali Baba (Tire), Balım Sultan (Tire), Buğday Dede (Tire), Erenler Ninesi Pir Sultan (Tire), Hacı Kalfa (Tire).

III.3.8.2.4. Su Kültüyle İlgili Uygulamalar

Anasır-ı Erbaa'dan biri kabul edilen su, evrenin yaratılışından itibaren insan hayatındaki en önemli unsurlardan biri olmuştur. Vücudunun %70 i sudan oluşan insan su olmadan hayatta kalamaz. Suyun hayatı bir ihtiyaç olması mitolojik dönemlerden beri kutsanıp saygı görmesine neden olmuştur. İnsanlar her zaman suya yakın yaşamaya çalışmış, suyun nimetlerinden faydalanmışlardır. Öyle ki cennet tasavvurunda bile nehir ve ırmakların yer aldığı bilinmektedir.

Dünyanın birçok yerinde sihirli ve şifalı olduğu düşünülen su kaynakları bulunmaktadır. Bu su kaynakları her din ve inanç sisteminde kutsal görülmekte; temizleyici ve arındırıcı özelliklerinden dolayı ta'zim edilmektedir. Hristiyanlar için içilip banyo edilince şifa bulacağına inanılan Lourdes'teki kutsal su (Meder, 2014: 48), Müslümanlar için kutsal topraklardan getirilen zemzem suyu, Yahudilik'te arınmak için girilen mikve havuzu (Sezal, 2007: 53), Hinduizm'de hacıların banyo yaptığı Ganj nehri (Erbaş, 2004: 252) dünyadaki çeşitli kutsal su kaynaklarıdır. Mircea Eliade, hangi din veya inanca ait olursa olsun suyun, her zaman günahları yıkayarak hem saflaştırıcı, hem de yeniden hayat verici bir yönünün bulunduğunu ifade etmektedir (Eliade, 1992: 182-183).

Suyun arındırma ve temizleme işlevlerinin yanına sıra bolluk ve bereketle bağlantılı bir yönü de vardır. James Frazer'in ifade ettiğine göre; eski dönemlerde tarımla uğraşan birçok halk, tarlada biçilmeden bırakılan son bir tutam ürünün içinde "tahıl ana" olduğuna inanır ve kutsal görülen son demeti gelecek yılın bereketli olması için ya suyla ıslatır ya da nehre atarlardı (Frazer, 1994: 326). Yağmurun yağması, suların kurumaması özellikle tarımla uğraşan toplumlarda çok önemlidir. Kuraklık ekinlerin yok olması anlamına geldiği için insanlar yağmur yağmadığı dönemlerde çeşitli ritüellere dayalı yağmur yağdırma törenleri yapmaktadır. Türklerde yağmurun yağdırılması için doğaüstü gücü olduğu düşünülen yada (yeşim) taşı bu işe yaramaktadır.

Eski Türk inançlarında karşımıza çıkan "ıduk yer-sub", tabiatı ve insanların hayatını etkileyen önemli ilahlardandır. İnan'ın verdiği bilgiye göre, yer-su ruhları

merhametli ve koruyucu tanrılardır, az şeye kanaat ederler (İnan, 1952: 25). Suyun sahip olduğu kutsal iye (ruh); göllerde, nehirlerde ve Türk topraklarındaki kutsanmış sulara yaşar (Roux, 1994: 116). Kırğızlar, kutsal pınarların koruyucu ruhlarının bulunduğunu ve bu ruhlardan yardım istemek için kurban kestiklerini rivayet ederler (Dıykanbayeva, 2009: 54-58). Türk toplulukların hemen hepsinde görülen su iyesi, tüm su kaynaklarının koruyucusudur ve bu su kaynaklarının kirletilmesine çok sinirlenir. Bu yüzden hala Anadolu'da suların idrarla, pislikle ve tükürükle kirletilmemesi gerektiği, kirletildiği takdirde ruhların felaket getireceğine inanılmaktadır. Boratav, birçok su kaynağının aynı adla anılan bir evliyanın kültüyle bağlantılı olduğunu belirtmektedir (Boratav, 2012: 113). Gerek dere, pınar, kuyu suyu gerekse evliya mezarı ya da türbesi yanındaki çeşme suyu içilerek, abdest alınarak, hastalıklı bölgeye sürülerek, banyo yapılarak kullanılmakta ve bu yolla kutsalla temasa geçmek suretiyle dileklerin gerçekleşmesi, özellikle hastalıkların iyileşmesi; kazadan, beladan ve nazardan korunmak amaçlanmaktadır (Selçuk, 2005: 310-311). Muhafaza edici ve şifa verici güçten faydalanmak su kültü ile veli kültürünün ortak işlevleri arasında yer almaktadır.

İzmir'de veli kültürüne bağlı kaynak sulardan ziyaret esnasında kullanılarak istifade edilmektedir. Ancak Hristiyanlara ait Efes'teki Meryem Ana Evi'ndeki çeşmeler de orayı ziyaret edenler tarafından kutsal kabul edilmekte ve suları içilmektedir. Bu durum suların sadece veli kültüründe değil Hristiyanlara ait aziz kültüründe de önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Çeşmelerden su içen, yüzlerini yıkayan ve şişelerine su dolduran ziyaretçiler Meryem Ana'nın kutsal gücünün hemen yanındaki çeşmeye de sirayet ettiğini düşünmektedir (Güzey, 2018: 47).

İzmir ve ilçelerindeki kutsal ziyaret yerlerinde su kültürüyle ilgili pratikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

• **Ziyaret Yerinin Yakınındaki Dere, Çeşme, Kuyu ve Mağara Suyunu İçmek:**

Suyun şifalı gücünden faydalanmak ziyaret yerinde akan sular içilir.

Murat Dede, Tekke Dede, Öksürük Dede, Şehit Şah Ahmet, Bayrak Dede.

• **Şifa Amacıyla Ziyaret Yerinin Yakınındaki Dere, Çeşme, Kuyu Suyunu**

Şişe veya Bidonlarla Eve Götürmek: Şifalı olduğu düşünülen bu sular sadece ziyaret yerinde kullanılmaz, aynı zamanda eve götürülerek başka zamanlarda kullanılmak üzere saklanır. Aynı zemm suyu gibi bu suyun da kutsallığı ve etkisi devam etmektedir.

Murat Dede, Öksürük Dede, Ali Baba, Emir Dede, Sarı İsmail Dede.

• **Evliya Mezarının Başucuna Konulan ve Bir Gece Bekletilen Suyu, Şifa Amacıyla İçmek veya Suyu Yıkanmak:** Suyun bir gece veli mezarının başında bekletilmesi kutsal gücün bu suya sirayet etmesini sağlamaktadır.

Soğan Dede.

• **Evliya Mezarı Yanındaki Kuyu ya da Çeşme Suyunu Hastalıklı Bölgeye Sürmek:** Suyun şifa verici gücü vücuttaki hastalıklı bölgeye temas ettirilerek iyileşeceği düşünülmektedir.

• **Ziyaret Yerindeki Kuyuya Para Atıp, Dilek Dilemek:** *Seydi Baba.*

• **Şifa Amacıyla Hastaları Kuyuya Baktırmak:** *Murat Dede.*

• **Anahtarı Bahtın Su Gibi Akıp Gitmesi Niyetiyle Açıp Suya Atmak:** *Susuz Dede.*

• **Yağmur Yağdırma Töreni İçin Havuzdan Seçilen Kurbağayı Dolaştırmak:** *Mehmet Efendi.*

III.3.8.2.5. Ateş Kültüyle İlgili Uygulamalar

Eski Türklerde ateşle ilgili inanış ve uygulamaların Zerdüştlük inancının etkisiyle yapıldığı düşünülmektedir. Ocak; Batı Göktürkler, Uygurlar ve Kırgızlar gibi bazı Türk zümrelerinin İran kültür ve inançlarının etkisinde kaldığını belirtmektedir. Hint-İran kaynaklı olan ateş kültü zamanla Şamanizm'i de etkilemiştir, Batı Göktürklerde Moğollarda olduğu gibi ateşle temizleme ve ateş arasından geçme uygulamaları görülmüştür. Ateşe dua okumak, ateşe saygısızlık yapmamak, ateşi pisletmemek Türklerde ateşle ilgili görülen bazı uygulamalardır fakat bu uygulamaların hiçbiri Türklerin ateşi bir ilah olarak gördüğünü düşündürmemektedir (Ocak, 2015: 248-250). Günümüzde de ateşe karşı saygı duyulmakta ve onu kirletmemeye özen gösterilmektedir. Anadolu'da Tahtacılar arasında her sabah evde ateş yakma geleneği vardır. Hasta çocuklar ve yetişkinler iki ateş arasından geçirilir. Bektaşiler'de ocağa niyaz etme geleneği vardır. Evde ocağın sürekli yanması o evin dirliği ve saadeti anlamına gelmektedir (Ocak, 2015: 250-251).

Atalarla temasa geçmenin bir yolu olan ziyaretlerde yakılan mumlar aslında Tahtacıların Hidrellez’de mezar başlarında yaktıkları ocaklarla benzer bir işleve sahiptir; mum, insanlar ile atalar arasında “aracılık” vazifesi görmektedir (Kumartaşlıoğlu, 2012: 394). Alevilik geleneğindeki ocaklar da bazen yatırlara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Kumartaşlıoğlu’nun verdiği bilgiye göre, Aleviler arasında “ocak”, bazı velî şahsiyetlerin hayatlarında göstermiş oldukları şifa verme kerametlerine dayanarak ortaya çıkmakta, öldükten sonra da o velilerin yatırları merkezinde soylarından gelen kişiler tarafından yürütülmeye devam etmektedir (Kumartaşlıoğlu, 2012: 220-221).

İzmir’deki ziyaret yerlerinde ateş kültüyle ilgili uygulamaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

• **Mum Yakarken Dilek Dilemek ve Mum Adamak:** Hem ziyaret sırasında dilek dilerken hem de dilek kabul olunca adağını yerine getirmek için mum yakmak kutsal ziyaret yerlerinde görülen en yaygın uygulamalardan biridir. Bu uygulamanın eski Türk inanışları ve sihri uygulamalar ile bağlantısı bulunmaktadır. Ancak bu durum türbe ve yatırlardaki ziyaretçilerin İslam’a uymasa bile bu uygulamaları yapmasını engellememektedir.

Ciğerci Dede, Emir Dede, Eskici Baba, Gökbaşı Dede, Durmuş Ali Dede, Arap Dede (Bergama), Araplı Dede, Beşe Dede, Dursunbey Kız Türbesi, Ecik Dede, Geyikli Baba, Hayıt Dede (Bergama), Sarı Dede, Zeytinli Dede, Bayrak Dede, Hayıt Dede(Bornova), Mamur Baba, Sarı Dede(Dikili), Taş Dede, Yalınayak Dede, Çan Dede, Seydi Baba, Buladan Dede, Yaren Dede, Mızraklı Dede, Murat Dede, Davut Dede (Kemalpaşa), Hamza Baba, Perişan Baba, Sinan Dede (Kemalpaşa), Kurt Baba, Tufan Dede, Delez Dede, Arap/Tezveren Dede, Cafer-i Sadık Tayyar Türbesi, Dut Dede, Emir Sultan, Hayıt Dede(Konak), Sali Dede, Susuz Dede, Yasin Dede, Hıdır İlyas Dede, Leblebici Dede, Mühürlü Sultan, Şeyh Kamil Türbesi, Bayram Dede, Nesimi Baba, Davud Dede(Ödemiş), İmam Birgivi, Hıdır Dede, Şahabeddin Sivasi, Ali Baba, Balım Sultan, Dilek Dede, Rum Mehmet Paşa Türbesi, Soğan Dede, Hayıt Dede(Torbalı), Torbalı Dede, Pamukçu Dede, Samut Baba, Uzun Ali Dede.

• **Ateş Üzerinden Atlamak:** *Balım Sultan.*

III.3.8.3. Sihir ve Büyüyle İlgili Uygulamalar

Sihri uygulamalar genellikle temas ve taklit yoluyla yapılan uygulamalardır. Kişinin kutsalla teması ona kutsalın gücünden faydalanma imkânı verirken, taklit yoluyla yaptığı bazı hareket ve davranışlar elde etmek istediği şeyi kutsal duyurma arzusundan kaynaklamaktadır. Bazı pratiklerin belli sayıda yapılma zorunluluğu³⁷ da sihri uygulamalar kategorisine girmektedir. Eğer bu sayılara dikkat edilmezse yapılan işin başarılamayacağı düşünülmektedir. Ziyaret yerlerinde yapılan bazı uygulamalarda tekrar edilen sayıların dileğin gerçekleşmesine katkıda bulunacağına inanılmaktadır.

III.3.8.3.1. Sayı Sihrine Dayanan Uygulamalar

Sayıların matematiksel kullanımlarının dışında yüklendiği sembolik anlamlar vardır ve mitolojik dönemlerden itibaren pek çok din ve inançta bazı sayılar değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Özellikle bir, üç, yedi, kırk gibi sayılar pek çok toplumda simgesel olarak bir tekrar ritüeline dönüşmektedir. İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde sayı sihri dayanan uygulamalar şunlardır:

- **Bir defa fatiha okumak:** *Buğday Dede.*

- **Üç defa İhlas suresi okumak:** *Buğday dede.*

Üç kere çocuğun kafasını mezar taşına vurmak: Ağlayıcı Dede.

Kayanın etrafında üç defa dönmek: Çıban Dede, Uzun Ali Dede.

Üç hafta üst üste ziyarete gitmek: Susuz Dede, Murat Dede, Emir Sultan, Üç defa selam vermek: Mühürlü Sultan.

Üç kere türbe örtüsünü düğümleyip çözmek: Emir Sultan.

Türbe örtüsünü üç kere öpmek: Samut Baba.

- **Yedi kurban kesmek:** *Hamza Baba.*

Yedi hafta üst üste ziyarete gitmek: Emir Sultan.

Yedi defa türbe etrafında dönmek: Emir Sultan, Alamadan Dede, Dilek Dede.

III.3.8.3.2. Taklit Sihrine Dayanan Uygulamalar

Taklit büyüü “taklit yoluyla arzu edilen sonucu hâsıl etme denemesi, benzer işlemlerle istenilen şeyi (olayı) öne almak” böylece o olayın yakın bir gelecekte

³⁷ İnançlarda sayıların kullanımı için bkz. Annemarie Schimmel. (1991). *Sayıların Gizemi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

meydana gelmesini zorlamaktır (Örnek, 1966: 35). İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde görülen bazı taklit büyüü uygulamaları şunlardır:

- **Kilit Açtırmak:** *Buğday Dede, Susuz Dede.*
- **Oyuncak Bebek Bırakmak:** *Kız Bacı Sultan, Hamza Baba.*
- **Duvara Dilekleri Çizmek veya Yazmak:** *Mamur Baba.*
- **Toprağa Şekil veya Resim Çizmek:** *İmam Birgivi, Hamza Baba, Susuz Dede, Hıdır İlyas Dede.*

III.3.8.3.3. Temas Sihrine Dayanan Uygulamalar

Temas sihri, birbiriyle bağlantılı ve ilişkili şeylerin, fiziksel temas ortadan kalksa bile uzaktan birbirini etkileyeceği prensibine dayanmaktadır. Yani, bir nesnede bulunan gücün o şeyin başka nesnelerle teması neticesinde o nesnelere bulaşması veya geçmesi ve bir kez birbiriyle temas eden bu nesnelerin daima birbirine sempatik kalmalarıdır (Örnek, 1966: 37). Temas büyüü genellikle sağlıkla ilgili konularda görülmektedir. İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde görülen bazı temas büyüü uygulamaları şunlardır:

- **Ağrıyan Uzu Velinin Mezarına Sürtmek:** *Ali Baba, Hamza Baba, Emir Sultan, Tufan Dede, Yalınayak Dede, Samud Baba, Kurt Baba.*
- **Giyilecek Kıyafeti Bir Gece Velinin Mezarı Üzerinde Bırakmak:** *Yalınayak Dede, Sarı Dede, Samut Baba, Emir Sultan, Ecik Dede, Tufan Dede, Beşe Dede, Murat Dede, Balım Sultan, Kız Bacı Sultan vb.*
- **Evliya Mezarına, Makamına El- Yüz Sürmek:** *Ali Baba, Hamza Baba, Emir Sultan, Samut Baba, Tufan Dede.*
- **Kutsal Kabul Edilen Nesneden Almak:** *Samut Baba, Buğday Dede, Susuz Dede.*
- **Evliya Mezarından Alınan Toprağı Dilek Gerçekleşince Yerine Koymak:** *Buğday Dede, Susuz Dede.*
- **Yatırın Yanındaki Oyuktan Elini Sokmak:** *Hamza Baba.*

III.4. KUTSAL MEKÂN ZİYARETLERİNİN İŞLEVLERİ

Kutsal ziyaret yerlerinin en temel işlevi, ziyaretçilerin kutsalla iletişim kurmasına aracı olmak ve kişisel veya toplumsal sorunların çözülmesine yardımcı olmaktır. Türbe ve yatırlara giden insanların ortak özellikleri incelendiğinde, türbelere çoğunlukla maddi durumu orta veya kötü kesimden insanların geldikleri ve genellikle bir sorunun

çözülmesini istemek için dua ettikleri görülmektedir. Türbe ve yatırların bireysel (evlilik, doğum, sağlık, iş, başarı vb.) ve toplumsal (kıtlık, susuzluk, savaş, salgın, hac, törensel kutlamalar, askerlik vb.) konularda yaşanan problemlerin çözümünde günümüzde de rağbet görmesi bu yerlerin işlevlerini hala koruduklarını göstermektedir. Hülya Öz, “kutsal ziyaret yerlerinin; toplumsal birlik ve beraberliği, sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı sağlama, sosyal ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlama, manevi değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasına ve korunmasına yardımcı olma, toplumsal ahlakı ayakta tutma, toplum düzenini sağlama psikolojik rahatlamayla iyileşmeyi hızlandırma ve yöre ekonomisine, turizmine katkıda bulunma” gibi işlevleri bulunduğunu belirtmektedir (Öz, 2005: 499). Kendileri hakkında fazla sayıda anlatma bulunan velilerin kabir ve türbelerinin yukarıda sayılan işlevlerin hepsinin birden bulunması mümkündür, fakat bazı mahalli kutsal ziyaret yerlerinde sadece psikolojik rahatlama ve toplumsal bütünleşmeyi sağlama işlevlerinin gerçekleştiğini ifade etmemiz gerekmektedir.

İzmir’deki kutsal ziyaret yerleri, kültürün bir ögesi olarak bireysel ve toplumsal çeşitli işlevlere sahiptir. İzmir’deki kutsal ziyaret yerlerinin işlevlerini, William Bascom’un “Folklorun Dört İşlevi” (Bascom, 2005: 226) makalesinde tespit ettiği dört madde altında şu şekilde tasnif ederek değerlendirmek mümkündür:

III.4.1. Eğlenme, Eğlendirme Hoş Vakit Geçirme İşlevi

Pek çok insanın benzer amaçlarla bir araya geldiği kutsal ziyaret yerleri, sosyal ilişkilerin de oluşmasını sağlamaktadır. İnsanların yeni arkadaşlar edinmesini hatta dostluklar kurmasını sağlayan olan bu yerlerde insanlar birbirleri için dua etmekte ve dertlerini paylaşmaktadır. Özellikle her hafta aynı ziyaret yerinde buluşan insanlar için artık türbe kutsal bir mekân olmanın yanı sıra keyifli vakit geçirmek için toplanılan bir alana dönüşmektedir. Bahar aylarından itibaren havaların ısınmasıyla türbe ve yatırların bahçelerinde sohbet etmek, bir şeyler yiyip içerek zaman geçirmek isteyen kadınlar bir araya gelmektedir. Birbirlerini tanıyan insanlar arasında kız alıp verme, hastane ziyaretleri, bayram tebrikleri vb. gibi ziyaret mekânının sonrasında da devam eden görüşmeler de gerçekleşmektedir.

Kutsal ziyaret yerinde yatan zatın adına gerçekleştirilen hayır ve şenlikler insanların bir araya gelerek eğlenmesine ve hoşça vakit geçirmesine fırsat

sağlamaktadır. Hamza Baba, Tufan Dede ve Samut Baba Şenliklerinde binlerce insan türbede ziyaret ritüelleri gerçekleştirirken aynı zamanda eğlenmektedir. Nevruz ve Hıdırellez zamanı da Susuz Dede, Balım Sultan ve Hıdır İlyas Dede makamlarında ateşten atlayan, top oynayan, piknik yapan pek çok insan görülmektedir.

III.4.2. Toplum Kurumlarına ve Törenlere Destek Verme İşlevi

Ziyaret yerlerinin en önemli fonksiyonlarından biri; toplumsal birlik ve beraberliği, sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamaktır. Kutlu Özen, adak yerlerinde yapılan toplu törenler ile köylülerin birbirleri ile kaynaştığını belirtmektedir. Başka köylerin katılımıyla gerçekleşen bu törenler yeni yeni evlenmelere, akrabalıklara, küslerin barışmasına vesile olmaktadır (Özen, 1996: 23). Dileği gerçekleşen kimseler ziyaret yerinde ailesi ve tanıdıklarıyla adak kurbanlarını kesmekte ve kesilen kurbanın etiyle yapılan yemekler hep beraber yenmektedir. Ayrıca kesilen etin büyük kısmı ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. Ziyaretçiler, bir fakiri giydirmeyi adayabilmekte; ziyaret yerinde ya da evde yaptığı yiyecekleri öteki ziyaretçilere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtabilmektedir. Bu şekilde toplumda durumu kötü olan kesimler düşünülerek sosyal yardımlaşma sağlanmaktadır.

Bu toplumsal birlik ve beraberliğin görüldüğü en güzel örnekler arasında; mevlitler, yağmur yağdırma törenleri, kandil geceleri, bayramlar, şenlikler, Nevruz ve Hıdırellez zamanları yer almaktadır.

İzmir’de dini ve geleneksel günlerde yapılan adaklar ve hayırlar birçok insanın yardımıyla gerçekleşmekte ve buralarda tam bir dayanışma örneği görülmektedir. Bergama köylerinde yaz aylarında sıklıkla dede hayırları yapılmaktadır. Köyün erkekleri adaklık kurbanları keserken, kadınlar kazanlarda et, pilav ve keşkek pişirmekte; gençler ve çocuklar da bu yemeklerin dağıtılmasını sağlamaktadır. Seferihisar Beyler köyünde de Hıdırellez hayrı bu şekilde gerçekleşmektedir. Kandil ve arife günleri türbe ve yatırların bahçesinde kandil simidi, helva, poğaça vb. yiyecekler dağıtmak ise toplumsal paylaşımın bir başka göstergesidir.

III.4.1.3. Eğitim ve Kültürün Gelecek Kuşaklara Aktarılması İşlevi

Ziyaret yerlerinin bir diğer işlevi kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Kutsal ziyaret yerlerine aileleriyle birlikte giden gençler ve çocuklar;

ziyaret geleneği hakkında bilgiler edinmekte ve bazı ritüelleri uygulama şansı bulunmaktadır. Erken yaşlarda zihinlerde kalan bu hatıralar gelecek kuşaklara anlatılmakta ve geleneğin bilgisi nesilden nesile aktarılmaktadır.

Ziyaret yerleriyle ilgili aktarımı yapılan sadece ziyarete bağlı inanç ve uygulamalar değildir. Halk arasında anlatılan veya aileden duyulan menkıbe, efsane ve memoratlar da sözlü kültür geleneğinin bir parçası olarak gelecek nesillere aktarılmaktadır. Yapılan saha çalışmalarında anlatıların nereden öğrenildiği sorusuna genellikle “dedelerimizden duyduğum kadarıyla”, “annem anlatırdı”, “ninemlerin zamanında” ile başlayan cevaplar verilmektedir. Bu durum, kaynak kişilerin ziyaret geleneğiyle ilgili bilgilerini önceki nesillerden edindiğini ortaya koymaktadır. Tire’de yapılan saha çalışmalarında her yaştan insanın Buğday Dede ve İbn-i Melek’in menkıbelerini bildikleri gözlemlenmiştir. Özellikle Alevi-Bektaşî zümrelerde dedelerin hayat hikâyelerini bilmek ve anlatmak oldukça önem taşımaktadır. Hamza Baba köyünde gencinden yaşlısına tüm köylüler Hamza Baba’nın menkıbelerini bilmekte ve anlatabilmektedir.

III.4.1.4. Kişisel ve Toplumsal Baskılardan Kurtulma İşlevi

Kutsal ziyaret yerlerine giden ziyaretçilerin büyük bir çoğunluğu problemlerini kutsal bir güce anlatarak ondan yardım istemek amacını taşımaktadır. Yapılan uygulamalardan sonra dileklerinin kabul olunacağına olan inançları artmakta ve bu inanç sayesinde kişilerin psikolojileri olumlu etkilenmektedir. Gidilen yerin verdiği manevi tatmin duygusu, dış huzursuzluklara karşı kişiye moral kazandırmaktadır. Bireysel olarak hastaların iyileşeceklerine, bekârların kismet bulacaklarına ve çocuk sahibi olamayanların çocuk sahibi olacaklarına dair inanç, kutsalla kurulan iletişimin sağladığı pozitif etkiden kaynaklanmaktadır. Ayrıca toplumu etkileyen susuzluk sorununa karşı yağmur yağdırma ritüelleri, savaş durumunda ziyaret yerinde askerler için toplu dua edilmesi gibi uygulamalar da kutsalın gücünden faydalanma ve sorunları bertaraf etme gibi işlevlere sahiptir.

Maddi ve manevi çaresizlik durumunda başvurulanan ziyaret yerlerinde kendileriyle aynı ya da benzer sorunları yaşayan kişilerle bir araya gelmek ve sorunları paylaşmak kişilerin üzerindeki baskıyı azaltmaktadır. Susuz Dede Yatırı ve Emir Sultan Türbesi,

benzer veya farklı dertleri olan kimselerin ziyaret ettikleri, sadece ziyaretle kalmayıp gün boyunca sohbet ederek dertleştikleri mekânlar haline dönüşmüştür.

Bu dört maddeye ek olarak ziyaret yerlerinin bölge ekonomisine katkısından da bahsetmek gerekmektedir. Her şehrin en bilinen ve ülke çapında tanınmış kutsal ziyaret yerleri farklı il ve ilçelerden ziyaretçileri çekmekte, bu da yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır. Bu duruma en güzel örnek İstanbul'daki Eyüp Sultan Türbesi'dir. Her gün binlerce insanın ibadet ve dua etmek için ziyaret ettiği türbe, esnafın kazancını ve bölgenin turistik değerini arttırmaktadır. Kutsal ziyaret yeriyle ilgili hediyelik ve otantik eşyalar satın alan ziyaretçiler, yanlarında götürdükleri bu ürünleri kutsaldan bir hatıra olarak saklamaktadır. İzmir'de İmam Birgivi Türbesi, İzmir'in ilçelerinden ve farklı şehirlerden binlerce insan tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaret alanının hemen dışındaki stantlarda dini motifli eşyalar, yöresel ürünler ve kar helvası gibi Birgi'nin sembolü yiyecekler satılmaktadır.

III.5. ZİYARET YERLERİNE BAĞLI ANLATIMLAR VE KERAMET MOTİFLERİ

Türbe ve yatır gibi kutsal ziyaret yerlerinin mevcudiyetini koruması, buralarda uygulanmaya devam eden ritüeller ve nesiller boyu aktarılan anlatılar sayesinde canlılıklarını koruduklarını söylemek mümkündür. Kutsal ziyaret yerlerini canlı tutan, o yere ait anlatılar olduğu gibi, bu anlatıları gerçek kabul eden ve benimseyen bir halk topluluğudur. Kutsal ziyaret yerinde yattığı kabul edilen velilerle ilgili anlatılarda geçen kerametler hem veliye karşı duyulan saygıyı arttırmakta ve hem de ona duyulan korkuyu taze tutarak kişileri yanlış eylemlerden uzak tutmaktadır. Bu saygı ve korku tarihin en eski dönemlerinden beri insanın kutsal varlıklarla olan ilişkisinin sınırlarını belirlemiş ve ilkel çağlardan günümüze kadar aynı hissiyatın var olmasını sağlamıştır.

Kutsalın tezahür ettiği ziyaret yerlerinde halkın orada yatan veliyle ilgili bilgileri genellikle sözlü anlatı boyutunda kalmakta ve bunun sonucu olarak anlatılar nesilden nesile sözlü olarak aktarılmaktadır. Günümüzde akademik çalışmalar veya amatör saha çalışmaları sayesinde derlenerek yazıya geçirilmeye başlanan bu anlatılar unutulup yok olma tehlikesine karşı araştırmacılar tarafından kayıt altına alınmaktadır. Türkiye'nin

hemen her şehrinde anlatıların somut olmayan kültürel mirasın ürünü olarak toplanması oldukça önem arz etmektedir.

İzmir’de yaptığımız çalışmada da İzmir’in kutsal ziyaret yerlerinde anlatılan türler tespit edilip kayıt altına alınmıştır. Bu aşamada günümüzde aktif olarak ziyaret edilen türbe ve yatırlarda anlatı zincirinin devam ettiği tespit edilmiştir. Aktif olarak ziyaret edilmeyen hatta yeri kaybolmuş veya isimsiz olan bazı kutsal yerlere ait anlatıların halk arasında hala yaşatıldığı görülmektedir. Elde ettiğimiz anlatıları motifleri bakımında incelemeden önce metinleri tür tasnifine tabi tutmak anlatıların içerik ve işlevlerini anlamlandırmak bakımından daha faydalı olacaktır. Bu bakımdan İzmir’deki kutsal ziyaret yerleriyle ilgili anlatıları menkıbe, memorat (inanç anısı) ve efsane olmak üzere üç tür kapsamında ele almak mümkündür.

Türkiye’de kutsal ziyaret yeri denilince akla ilk gelen anlatı türü menkıbedir. Türbe veya yatırda yatan velinin hayatında veya vefatından sonra gerçekleştiğine inanılan kerametler menkıbenin iç dinamiğini oluşturmaktadır. Mustafa Okan Baba’ya göre; çoğu tanınmış, tarihe geçmiş kişilerin, din ulularının, ermişlerin yaşamlarıyla ilgili olaylardan birini olağanüstü bir biçimde anlatan öykülere menkıbe adı verilmektedir (Baba, 2007: 113-114). Halk arasında çoğunlukla “rivayet” olarak adlandırılan ve keramet motifleri içeren menkıbeler ziyaret yerinin kutsallığını arttıran en büyük unsurlardan birisidir.

Memoratlara (inanç anıları) ise velinin, vefatından sonra insanların hayatlarına bir şekilde müdahale etmesi (uyarması, kızması, yardım etmesi, rüyada görünmesi vb.) şeklinde gerçekleşmektedir ki bu anı yaşayan kişiler veya yaşayanlardan dinleyenlerin anlattıkları kutsalın, veli vasıtasıyla onların hayatında tezahür ettiğini göstermektedir.

Efsane, tür olarak diğerlerine göre daha kapsamlı olmakla birlikte eskiden beri menkıbeyi de içine alacak şekilde tasnife tabi tutulmuştur.³⁸ Efsanelerin alt başlığı olarak dini anlatılar şeklinde geçen menkıbeler bir velinin hayatıyla ilgili bilgi verirken efsanelerde bir yerin oluşma nedeni, adlandırılması, kişilerin başından geçen olağanüstü durumlar(nedenleri ve sonuçları) gibi çok sayıda konu üzerinde durulmaktadır. Bu üç türü alt başlıklar altında incelemeyen keramet ve motif kavramlarını da açıklamak

³⁸İki tür arasında bir ayrıma gitme çalışmaları Saim Sakaoğlu ile başlamıştır: Saim Sakaoğlu. (1997). “Efsane-Menkıbe Bağı”. V. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyonu Bildirileri*, II ,Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., ss. 241-246.

gerekmektedir. Çünkü kutsal ziyaret yerleriyle ilgili anlatıların olmazsa olmazı bu iki kavramdır.

Peygamber mucizelerinden farklı olarak velilerin hayattayken veya öldükten sonra gerçekleştirmiş oldukları olağanüstülüklerle keramet adı verilmektedir. Ahmet Yaşar Ocak kerameti, Allah'ın kendisine yakın gördüğü veli kullarına bahsettiği bir lütuf olarak nitelendirmektedir. Fakat kerametler sadece gerektiği zaman meydana gelir ve velinin velayetini kanıtlayacak bir şekilde ortaya çıkar (Ocak, 2010: 28). Velilere ait her anlatmada keramet motifi yer almayabilir fakat keramet varlığı anlatının kutsallığını arttırmaktadır.

Birçok tanımı olan motifin halk anlatıları arasında da bir karşılığı bulunmaktadır. Stith Thompson'a göre; *“Bir masaldaki en küçük unsur olup gelenekte sürekli varolma gücüne sahip olan motif, görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmalıdır.”* (Ekici, 1998: 31). Bu tanımda sadece masal türü konu edilmiş olsa da bu motif tanımının halk edebiyatının bütün türleri için geçerli olduğu bilinmektedir. Ahmet Yaşar Ocak ise motifi; *“Destan, efsane ve masal gibi anlatım türlerinden cereyan eden harikulade olaylarda sık sık tekrarlanan ve bu olaylara belli bir özellik veren unsurlara motif denilmektedir.”* şeklinde tanımlamıştır. Ocak, bu noktadan hareketle evliya menkıbelerinde de birçok motif bulunduğunu hatta çoğu menkıbelerde ortak motiflerin kullanıldığını belirtmektedir (Ocak, 2010: 70, 83). Tespit ettiğimiz üç anlatı türünde çoğunluğu keramet unsuru içermekle beraber birçok motif yer almaktadır. İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinden derlediğimiz menkıbe, memorat ve efsaneleri içerdikleri motifler³⁹ bakımından şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

III.5.1. MENKIBELER

III.5.1.1. Velinin Kendi Vücudunda Oluşan Keramet Motifleri

III.5.1.1.1. Doğum Sırasında Oluşan Fevkaalede Haller

Velilerle ilgili anlatılan menkıbelerde kronolojik olarak ilk sırayı doğum sırasında meydana gelen olağanüstü olaylar almaktadır. Bu olayların gerçekleşmesinde velinin

³⁹ Bu bölümün hazırlanmasında Ahmet Yaşar Ocak'ın *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler, Metodolojik Bir Yaklaşım*; Gürol Pehlivan'ın *Manisa Şehrinde Evliya Kültü* adlı çalışmaları ve Erdal Aday'ın *Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar* adlı doktora tezinden faydalanılmıştır.

bizzat dahli söz konusu olmasa da kutsallığının bir kanıtı olarak doğum zamanı yaşananlar velinin kerameti olarak görülmektedir. Tespit ettiğimiz menkıbeler içerisinde Hamza Baba ve İbn-i Melek'e ait menkıbeler olağanüstü doğum olayının gerçekleştiği anlatılardır.

“İbn-i Melek’in babası, Hacca gideceği zaman hamile karısını ve oğlunu Allah’a emanet ederek yola düşer. Aradan aylar geçtikten sonra döndüğünde etrafındakilere karısı ve oğlunu sorar. Çevresindekiler karısının öldüğünü söyleyince “ben onları Allah’a emanet etmiştim” diyerek hanımının mezarının açılmasını ister. Mezar açıldığında çocuğun yaşadığını ve parmağını emdiğini görürler. Kendisini de meleklerin koruduğu düşünülerek İbn-i Melek adı verilir” (İbn-i Melek-Tire).

“Hamza Baba’nın annesi Hatun Ana bir gün uyur uyanık haldeyken yanına Hz. Ali bir ışık huzmesi şeklinde gelir ve Hatun Ana’ya bir oğlu olacağını, adını Hamza koymasına gerektiğini, uzun saçlı doğacağını, on yaşına geldiğinde onu Ahmet Yesevi Dergahı’na göndermesi gerektiğini ve sonradan çocuğun Hacı Bektaş Veli’ye intisap etmesini söyler. Gerçekten de dokuz ay on gün sonra Hatun Ana’nın uzun saçlı bir oğlu olur ve adını Hamza koyarlar.” (Hamza Baba-Kemalpaşa).

Bu motife göre ilk anlatıda çocuğun doğumundan sonra mucizevi bir şekilde mezarın içinde hayatta kalması velinin doğumdan itibaren kutsiyetinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Mezarda hayatta kalma ile ilgili en bilinen örnek Köroğlu’nun doğu varyantlarında yer alan Goroğlu’nun mezarda doğması bölümüdür. Metin Ekici’nin verdiği bilgiye göre, Gor’un oğlu yani mezarın oğlu olarak doğan Goroglu yakındaki bir keçinin sütünü emerek İbn-i Melek’le benzer bir kaderi yaşamıştır (Ekici, 2004: 143). Ahmet Yaşar Ocak; Hacı Bektaş-ı Veli, Hacım Sultan, Sultan Şucauddin ve Otman Baba’ya ait menkıbelerde doğumda fevkaalede hallerin gerçekleştiğini belirtmiştir (Ocak, 2010: 86). Doğumundan önce annesinin kutsal bir kişiyle görüşmesi de Hamza Baba gibi pek çok velinin menkıbesinde görülmektedir. Özellikle çocukların kutsal kişilerin manevi koruması altında olması hayatları boyunca bu kişilerin onlara göz kulak olacağı şeklinde yorumlanmaktadır.

III.5.1.1.2. Bir Anda Çok Uzak Mesafeleri Katedebilme (Tayy-i Mekân, Tayy-i Zaman)

Kısa süre içerisinde çok uzak mesafeleri kat etmek anlamına gelen tayy-i mekân ve tayy-i zaman kavramları tasavvuf araştırmalarında karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Hz. Muhammed'in Miraç hadisesi başta olmak üzere sufilerin ve velilerin kerametlerini gösterebilmek amacıyla mekânı ve zamanı aşarak yaptıkları yolculuklar tayy-i mekân-tayy-i zaman⁴⁰ kapsamında değerlendirilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Miraç hadisesi ve Hz. Süleyman'ın gözünü açıp kapamadan Belkıs'ın tahtına gelişi Allah'ın peygamberlerine bahşetmiş olduğu mucizelerden olup tayy örnekleridir (İnevi, 2019: 104). Tayy-i mekân, tayy-i zaman motifine rastladığımız bazı anlatı örneklerini Ocak şu şekilde sıralamaktadır: “Menâkıb-ı Sipehsalar, Menâkıbu'lArifin, Keramât-ı Ahi Evran, Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî, Menâkıb-ı Kemali Ümmî, Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan, Menâkıb-ı Kaygusuz Baba, Vilâyetnâme-i Otman Baba (Ocak, 2010: 86-86). Bu anlatılar menakıpname özelliği taşıyan metinler olup anlatının baş kahramanı olan kişilerin zaman ve mekânı aşarak yaptıkları yolculukları keramet motifi olarak ele almak gerekmektedir. Yaptığımız çalışmalar sırasında İzmir'deki bazı veli ve ermişlerin de tayy hadisesini yaşadıkları ve bunun anlatılara eklenerek günümüze kadar geldiği tespit edilmiştir.

Kore savaşı sırasında bir asker savaşta yaralanır. Başka bir asker onu savaş alanından çıkartır. Yaralı asker zamanla kendine gelir, iyileşir ve kendini kurtaran askere “sen kimsin, nerelisin, seni ziyaret etmek isterim adresin nedir” diye sorunca diğer asker, İzmir Balçova'da Ciğer Dede diye kime sorsan beni gösterir” cevabını verir. Kore'den döndükten sonra yaralı asker İzmir'e gelerek arkadaşını görmek ister. İnsanlara Ciğer Dede'nin evini sorunca, onun evi değil mekânı vardır, türbesi de şurada diye gösteriyorlar. Adam türbeyi görünce Ciğer Dede'nin kendisine yardım etmek için Kore'de bulunduğunu anlar ve orada türbeye kapanır (Ciğerci Dede-Balçova).

Eskici Baba ile ilgili rivayetler ikiye ayrılrsa da tayy olayı iki rivayette de aynı şekilde yer almaktadır. Dönemin kumandanı Eskici Baba'yı ayağına çağırır ve asker yollatır. Asker Eskici Baba'ya gelmesi için çok ısrar edince Eskici Baba askere “tut elimi, gözünü yum” der. Bir süre sonra gözünü açtığında karşılarında Mekke'de

⁴⁰ Tayy kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Nedim Tan. (2016). “Tay”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. Ek-2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., ss.589-590.

Kâbe'yi görürler. Orada namaz kılıp dua ettikten sonra aynı şekilde geri dönerler (Eskici Baba-Bayındır).

Kıbrıs savaşının olduğu zaman Ecik Dede'nin mekânının olduğu yerde bir yalak varmış Bu yalakta da kırmızı balıklar barınırmış. Savaş başladığı zaman bu balıklar birden ortadan kaybolmuş. On beş gün sonra vücutları yaralı ve benekli şekilde tekrar yalağa dönmüşler. Bu balıkların Ecik Dede'yle birlikte savaşa giden askerler oldukları söylenir (Ecik Dede-Bergama).

Ferizler köyünün dedelerinden Bodur Dede, yıl boyu oruç tutan biriymiş. İki asker dedeyi alıp götürmek istemiş ama önlerine geçemeyecekleri bir dere çıkmış. Dede" gözünüzü kapayın, elimi tutun" demiş. Askerler gözlerini açtıklarında dereyi geçtiklerini görmüşler (Ferizler Dedeleri-Bergama).

Bir kadının kocası Hicaz'da bulunuyormuş. Lokman Dede kadının kapısını çalıp, "kocan helva istedi" demiş. Kadın da Lokman Dede'nin canının helva çektiğini düşünerek ona bir tencere helva yapıp vermiş. Dede de bu tencereyi Hicaz'daki kocasına götürmüş ve sıcak sıcak ye demiş. Adam Hicaz'dan döndüğünde tencereyi gören kadın bu duruma çok şaşırılmış (Lokman Dede-Bergama).

Yaren Dede Cuma namazına gelmeyince cemaat onu merak eder ve baksın diye bekçi gönderir. Dede bekçiye "Cuma'yı bekliyoruz, tut elimi" der. Bu şekilde ikisi bir anda Mekke'ye gider ve namazı orada kırlarlar. Namaz bitince de ikisi aynı şekilde köye dönerler (Yaren Dede-Güzelbahçe).

Çoban Dede'nin yanında çalıştığı ağa hacca gitmiş. Ağanın hanımı da bir gün çörek yapıp sofraya getirdiğinde "ağa bu çörekleri severdi olsa da yeseydi keşke" demiş. Çoban Dede de "yarın biraz daha yap da götürüp geleyim" demiş. Kadın bu duruma gülse de çörekleri yapmış. Ağa hac yolundan dönünce hanımına "hanım çörekler çok güzeldi" diye söyleyince kadın çobanın sırrını anlamış (Çoban Dede-Ödemiş).

Birgivi Efendi'nin oğlu sapanla oynarken bir güvercini vurmuş. O gün eve dönünce babası Birgivi Efendi'yi yaralı ve solgun görmüş. Ne oldu diye sormuş. Babası da ben bugün namaza Mekke'ye uçarak gittim ama dönerken sana rastladım sen de beni vurdun" demiş (İmam Birgivi-Ödemiş).

Hacı Kalfa'nın ustası hac görevini yapmak için Mekke'ye gitmiş. Bir gün karısı yaprak sarması yapınca “ah ustan da bu dolmalardan çok severdi” demiş kalfaya. Hacı Kalfa da “onun için ayrı bir kaba koyuver ben götürüp geleyim” demiş. Kadın kalfanın canı çekti heralde diye bir kaba koyup kalfaya dolmaları vermiş. Hacı kalfa dumanı tüten sarmaları ustasına götürmüş. Usta oradan döndüğünde heybesinde dolma kapları varmış, karısı bunun görünce kalfanın erdiğini anlamış (Hacı Kalfa-Tire).

Anlatılardaki tayy hadisesi zaman ve mekâna bağlı kalmadan Hac'a gitmek, Hac'a giden kişiye yiyecek götürmek ve başka yerdeki bir savaşa katılmak şeklinde gerçekleşmiştir. Anadolu'da birçok efsane ve menkıbede özellikle Hac'a giden bir kişiye hızlı bir şekilde yiyecek yetiştirmek yiyeceği götüren kişinin ermişlik kerameti olarak görülmektedir. Ermişliğin oraya çıkması ise genelde sırrın bozulması anlamına geldiği için veli hayatını kaybetmektedir.

III.5.1.1.3. Çeşitli Hayvanların Kalıbına Girme (Don Değiştirme)

Evliya menkıbelerinde sıkça karşılaştığımız motiflerden birisi de bir hayvanın kalıbına (şekline) girerek onun özelliklerini yerine getirebilmektir. Bir keramet unsuru olarak görebileceğimiz bu durum bazen insanların gözüne apaçık görünebildiği gibi bazen de velinin kendine has sırrı olarak bilinmeden kalmaktadır. Abdurrahman Güzel'in tespitine göre, Türk kültürünün bir unsuru olarak mutasavvıfların ve büyük velilerin çeşitli hayvanların şekline girerek don değiştirdikleri bilinmektedir. Türkçe'de don/ton değişme olarak bilinen bu kavramın şamanlık dönemiyle de bağlantısı bulunmaktadır (Güzel, 1999: 66). Hatta Abdülkadir İnan eski Türk dininde kamin kendisine özel bir ruhunun bulunması inancının ilk Türk velilerinde hayvan donuna girme şeklinde oluştuğunu ifade etmiştir (İnan, 2015: 80-83). Şekil değiştirme motifi özellikle efsane ve masal türlerinde karşımıza oldukça fazla çıkmakla birlikte bir olağanüstülük unsuru olarak mitolojik bir temele de dayanmaktadır.

Menkıbelerde bir velinin hayvan donuna girmesi onun uzak mesafeleri hızlı kat etmesini veya düşmanlarına karşı güç kazanmasını sağlamaktadır. Fuzuli Bayat, velinin don değiştirdiğinde donuna girdiği hayvanın onu koruma vazifesi üstlendiğini, hatta bazen bizzat hayvanın velinin yerini alarak ona verilecek zararı engellediğini belirtmektedir (Bayat, 2006: 163). Bu bakımdan kutsallığı ön plana çıkan kuşlar, manevi olarak birer simgedir ve birçok menakıbnâme ve velayetnamede karşımıza

çıkılmaktadır. Namık Aslan'ın tespitlerine göre; Hacı Bektaş'ın gök güvencin olup Sulucakarahöyük'e uçuşu, Kudbiddin Haydar'ın zindandan kurtulması için Hacı Bektaş'ın şahin donuna girmesi, Ahmet Yesevi ve halifelerinin turna donuna girip uçmaları, Sarı İsmail'in şahin, Hacı Togrul'un ve Baba Resul'un geyik donuna girmesi hayvan donuna girme motifine uyan bazı örneklerdir (Aslan, 2004: 38-39). İzmir eren ve evliyelerinden bazılarının da hayvan donuna girerek kerametler gösterdikleri bilinmektedir.

III.5.1.1.3.1. Güvercin Donuna Girme

Anadolu'da birçok efsane ve menkıbede kuş donuna girme motifi çok yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu motifin bu kadar yaygın kullanılmasında hiç şüphesiz Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya güvercin donunda girmesi etkili olmuştur. Ocak'a göre, kuşlar arasında en çok güvercinin tercih edilme sebebi, bu kuşun sakin tabiatı nedeniyle sulh ve sükûnu, engin ve sakin bir karakteri temsil etmesinden kaynaklanmaktadır ki bu durum velinin mistik tabiatıyla da uyum sağlamaktadır (Ocak, 2015: 222). Diğer kuş türleri ise genellikle avcı kuşlardan seçilmektedir. İzmir'in önemli âlimlerinden İmam Birgivi'nin don değiştirmesi ile ilgili şu rivayet anlatılmaktadır:

İmam Birgivi'nin oğlu oyun oynuyormuş. Güvercin donuna giren babasını sapanla vurmuş. Çocuk eve gittiğinde babasını kötü görünce ne olduğunu sormuş. Birgivi de oğluna güvercin şekline girip Mekke'ye namaza gittiğini ama dönüşte oğlunun onu vurduğunu söylemiş (İmam Birgivi-Ödemiş).

III.5.1.1.3.2. Yılan Donuna Girme

Korkutucu ve zehirli bir hayvan olarak yılan menkıbe motifleri arasında çok yer almamakla birlikte düşmana veya iftiraya karşı verilen mücadelelerde velinin yılan donuna girerek keramet gösterdiği bilinmektedir. Haluk Gökalp çalışmasında, Ahi Evran'ın kendisine atılan iftira sonucu yılan donuna girdiğini fakat ustasının “demek yılan oldun” sözü üzerine “Ahi Evran (büyük yılan)” olarak anılmaya başladığını belirtmektedir (Gökalp, 2005: 27-28). İzmir menkıbelerine baktığımızda Samut Baba'nın yılan donuna girdiği görülmektedir:

Milli Mücadele zamanında Rumlar Urla ahalisine büyük zarar vermişler. Bu dönemde Rumların karşısında büyük bir yılan çıkmış. Bu yılan Türk askerlerinde değil sadece Rum askerlerine görünürmüş. Bu korkudan da askerler buraları terk edip gitmiş. Rivayete göre bu büyük yılan Samut Baba imiş (Samut Baba-Urla).

III.5.1.1.3.3. Koyun Donuna Girme

Koyun donuna girme, menkıbelerde sık karşılaşılan bir motif değildir. Uysal ve evcil bir hayvan olan koyun Bayram Dede anlatısında kendisini Bayram Dede olarak tanıtmaktadır. Bu durum aynı zamanda bir memorat örneğidir.

Kadının birinin annesi hamileymiş. Annesi, geç vakitte komşudan dönerken yataının üstünde bir koyunun yattığını görmüş ve şaşırmış. Eve gittiğinde ise kapının sürgüsü birden açılmış ve kadın, yataının üstündeki koyunu iki ayağı üzerinde görmüş. Kadın korkunca da koyun, “ben bayram dedeyim, korkma, ben seni gözlüyorum, kolluyorum” demiş (Bayram Dede-Narlidere).

III.5.1.1.3.4. Balık Donuna Girme

Balığa dönüşme motifi genellikle asker balıklar şeklinde kabul edilip savaş zamanı bu balıkların kayboldukları düşünülmektedir. Bu motif, Anadolu’nun farklı yerlerindeki su kaynaklarına bağlı olarak anlatılmaktadır. Eren Akçiçek ve Mehmet Canyurt konuyla ilgili araştırmalarında, Kars’ta Dölbentli köyündeki balıkların Kore ve Kıbrıs Savaşı’na, Erzurum göllerindeki balıkların Erzurum-Rus Savaşı’na, Malatya Somucu Baba ve Kızık köyü balıklarının da Kıbrıs Savaşı’na katıldıklarını ifade etmişlerdir (Akçiçek-Canyurt, 1993: 4). Çankırı Ilıcınar’da yer alan balıkların da savaş zamanları sayılarında azalma olduğu halk tarafından tespit edilmiştir. Bergama’nın köylerinden birinde yer alan Ecik Baba Türbesi’ndeki balıkların da asker olarak Kıbrıs Savaşı’na gittiği düşünülmektedir.

Ecik Dede Türbesi’nin bahçesindeki balıklar Ecik Dede’nin askerleridir. Kıbrıs savaşı zamanı bu balıklar yok olmuş, asker olarak cephede savaşmış, döndüklerinde ise yaralı bir şekilde havuzda balık olmuşlardır (Ecik Dede Türbesi-Bergama).

III.5.1.1.4. Ölüm Sırasında ve Sonrasında Fevkaalede Hallerin Zuhuru

Bir velinin ölmeden önce yaptıkları gibi ölüm esnasında veya sonrasında meydana gelen olaylar da onun kerametini gösterir nitelikte olabilir. Kur’an’ı Kerim’de “Allah

yolunda öldürülen kimseler için “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Fakat siz, farkında olmazsınız” (Bakara/154) şeklindeki ayette görüleceği üzere Allah yolunda ölen kimselerin bedenlen öldükleri fakat maneviyatlarının hala dünyada yer aldığı anlaşılmaktadır. Refiye Okuşluk; insanların ölümle gelen tükenişe inanmadıklarına, sadece ölenin canlılık durumunda bir değişiklik olduğunu kabul ettiklerine değinmektedir (Okuşluk, 1998: 537). Halk arasında şehitlerin ve velilerin cesetlerinin bozulmadığına hatta onların mezarlarının başında saygısızlık edenlerin cezalandırılacaklarına inanılmaktadır. Baş kesilen askerlerin şehit düşmeden savaşmaya devam etmesi, velinin bedeninin senelerce bozulmaması, velinin cenaze sırasında konuşması veya velilerin türbeler arası gezintiye çıkmaları keramet göstergeleri arasındadır.

Alamadan Dede öldüğü vakit cenazesine birçok âlimler ve hocalar gelir. Cenazeyi de en ünlü hocanın yıkaması istenir. Hoca, Alamadan Dede’nin vücuduna bakınca çok pis olduğunu düşünür. Bu sırada alamadan Dede dile gelip “biz gönlümüzü temizlemekten bedenimizi temizlemeye fırsat bulamadık, ilimle uğraşmaktan kendimize bakamadık” der (Alamadan Dede Türbesi-Tire).

Bir nine gece Beşe Dede’nin yerinden kalkıp öteki yatırı alarak en sondaki yatıra ziyarete gittiğini görmüş. Ben bunu insanlara desem inanmazlar demiş, kimseye söylememiş (Beşe Dede Türbesi-Bergama).

Dedelerin birbirlerini ziyarete gitmesi özellikle geceleri ışık şeklinde görünmeleri hadiselerine tanık olduğunu söyleyen oldukça fazla sayıda kişi bulunmaktadır. Bazı ziyaretçiler de kendilerine inanılmayacağını düşünerek veya başlarına bir şey geleceğinden korkarak bunu sır olarak saklamaktadır.

III.5.1.1.4.1. Başını Kaybetmesine Rağmen Ölmemesi

Efsaneler arasında da sıkça karşımıza çıkan Kesikbaş motifi, şehit olmak üzere olan kişinin başı koptuktan sonra yaptığı mücadele ya da eylemleri ifade etmektedir. Bu motifin şehitler ve veliler için ortak kullanımı ve kutsallığının boyutu ünlü velilerin menkıbelerine de bu motifin uyarlanmasını sağlamıştır. Bu konuda en bilinen örnek Mevlana’nın müridi Şems-i Tebrizi’nin başı kesildikten sonra uçarak Hacı Bektaş’ın dergâhına gelişidir. Ahmet Yaşar Ocak, bu kısmın asıl olan Hacı Bektaş

Mekakıbnamesi'nde yer almayıp Bektaşî geleneğine sonradan girerek anlatılarda yer aldığını ifade etmektedir (Ocak, 2013: 41-42).

Anadolu, Balkanlar ve Türkistan bölgelerinde İslamiyet'in başlarından itibaren kendisine yer bulan bu motifin ilk örneği Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in başının kesilerek öldürülmesi hadisesinde görülmektedir. Kerbela vakasında Hz. Hüseyin başını koltuğunun altına alarak savaşmaz fakat bazı menkıbelerde kesilen başın nurlu oluşu, baştan akan kanın yakuta dönüşmesi, kesikbaşın konuşması gibi motifler anlatmayı gerçek hikâyesinden ayırmaktadır. Ocak, bu hadiseyi tarihi bir şahsiyetin zamanla bir menkıbe kahramanına dönüşmesi şeklinde yorumlamaktadır (Ocak, 2013: 39-41). Bunun gibi pek çok anlatma Hristiyan dünyasında da aynı motifle bezenmiş şekilde yer almaktadır. Hristiyanlık tarihinde başı kesilmiş ilk şahsiyet Vaftizci Yahya olarak bilinen Hz. Yahya'dır. Oluşturulan efsanelerde cansız başın konuşması veya başların yer değiştirmesi gibi motifler kesikbaş metinlerinde geçen keramet motifleriyle benzerlik göstermektedir (Ocak, 2013: 59-61). Tarih boyunca kutsal alanla özdeşleştirilen kesikbaş unsuru, kesilen başın sahibinin ziyaret makamında da tüm canlılığıyla yaşamaya devam etmektedir. Türbe ve yatır gibi kutsal ziyaretlerinde genellikle adı bilinmemekle birlikte Kesikbaş Dede, Kesikbaş Yatırı-Türbesi şeklinde adlandırılan makamlar topluma şehit olmanın önemini, milli ve dini duyguların terk edilmemesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Gonca Kuzay Demir, bu tarz efsane ve menkıbelerde yer alan kişilerin hem dini hem de milli önem arz eden savaşlarda mücadele eden evliya ve ermiş kişiler olmasının Kesikbaş'ın olağanüstü güçlerinin inandırıcılığını arttırdığını vurgulamaktadır (Kuzay Demir, 2011: 85). Günümüzde Anadolu ve Balkanların her köşesinde bir Kesikbaş yatırına rastlamak mümkündür. Türkiye'de Kesikbaş Türbeleri ile ilgili bir liste⁴¹ yapılsa da bu listenin her şehirden araştırmacıların katkılarıyla zenginleştirilmesi ve güncellenmesi gerektiği ortadadır. İzmir'de de hepsinin ismi Kesikbaş olmamakla birlikte başı kesilerek şehit olan türbe ve yatırlar bulunmaktadır.

⁴¹ Kesikbaş türbeleri hakkında kısmi liste için bkz Ahmet. Yaşar Ocak. (2013). *Türk Folklorunda Kesik Baş*. İstanbul: Dergâh Yay., ss.143-144.

Kesikbaş anlatılarının hemen hepsi birbirine benzemektedir. Bayraklı’da yer alan Kesikbaş Dede’nin savaş sırasında kellesinin kopup kelleyi omzunun altına alarak bu tepeye çıktığına ve burada vefat ettiğine inanılır (Kesikbaş Dede Yatırı-Bayraklı).

Bayrak Dede kardeşiyle beraber savaşırken şehit olmuş. Elinde bayrak varken başını koltuğunun altına koyarak en tepeye gelerek bayrağı dikmiş ve orada can vermiş (Bayrak Dede-Bornova).

Sarı Dede (Dikili) ve Helvacı Dede (Karşıyaka) isimli zatların da şehit olduktan sonra başlarını ellerine alarak savaşmaya devam ettikleri ve savaş bitiminde vefat ettikleri düşünülmektedir.

Şah Ahmet, Haçlı seferleri sırasında şehit olur ve kellesi bedeninden ayrılır. O an elindeki oku atarak “bunu attığım yer benim vakfım olsun” der ve başının düştüğü veya okunu attığı yere türbesi yapılır (Şehit Şah Ahmet Türbesi-Kemalpaşa).

İzmir’de en bilinen Kesikbaş Türbelerinden birisi Tire’de yer almaktadır. Rivayete göre 1. Dünya Savaşı sırasında Yunanlılar Tire’yi işgal edecekleri zaman Kesikbaş da savaşmaktaymış. İşgal esnasında başı kesilmiş fakat savaşa devam etmiştir. Sonra bu türbenin de mevkinin de adı Kesikbaş olarak kalmıştır (Kesikbaş Türbesi-Tire).

III.5.1.1.5. Öldükten Sonra Yeniden Dirilmiş Görülme

Öldükten sonra yeniden dirilmiş görülme menkıbe ve memoralarda yer alan bir motiftir. Özellikle geceleri görünen veliler; abdest alıp namaz kılmak, kendisini ananlara yardım etmek, farklı türbeleri ziyaret etmek ve kendini rahatsız edenleri uyarmak gibi sebeplerle mezarlarından kalkarak canlı gibi görülmektedirler. Bu görüntüye şahit olan kişiler ilk başta korkmakla birlikte şaşkınlıkları geçtikten sonra ilahi bir durumla karşılaştıklarını anlayarak velinin ruhunu rahatlatmak amacıyla ona dua etmektedir.

Arap Dede, geceleri kalkarak yanındaki çeşmeden abdest alıp namaz kılmış. Yanında sarhoşlar geçtiğinde de onlara görünerek ayaklarını birbirine dolamış (Arap-Tezveren Dede/Konak). Gece Dut Dede yatırının çevresinden geçenler de dedeyi beyazlar içinde görmüş (Dut Dede-Konak).

Birgivi, İstanbul yolunca ölünce askerler onu altı tane tabutla Brgi'ye götürülüyor. Oraya bırakılan altı tabutun en iyisi altın en kötü çürük tahta bir tabutmuş. Birgivi diğer beş tabuta itiraz ediyor ve en kötü tabutun içine girip yatıyor (İmam Birgivi-Ödemiş).

III.5.1.1.6. Öleceği Yeri ve Zamanı Önceden Bilme

Öleceği yeri ve zamanı bilmek genellikle velilere bahşedilmiş bir keramet unsurudur. Allah'ın sevgili kulları olan veliler bu şekilde ölümüne hazırlıklı bir şekilde kavuşur. Ahmet Yaşar Ocak; Hacı Bektaş-ı Veli, Otman Baba ve İbrahim Gülşenî'nin menkıbelerinde bu motifi yer aldığını belirtmektedir (Ocak, 2010: 81-82). Sarı Saltuk da ölüm vaktinin geldiğini söyleyerek çevresindekilere vasiyetini bırakmıştır (Uçkun, 2014: 139).

Hamza Baba, Saruhan Beyi ziyareti sırasında ona; “Sultanım artık dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya göçme, Hakk’a kavuşma zamanınız geldi. Sizinle vedalaşmaya geldim. Bizim ömrümüz sınırlı, Hakk’a yürümemizin vakti saati geldi çatı. Sizden bir dileğim var. Ben gittikten sonra dervişlerime ve dergâha kimse bir şey yapmasın. Göz kulak ol. Sizden gelecek evlatlarınız da kollayıp gözetlesinler.” diyerek vasiyetini bildirir. Yemekten sonra abdest alıp şükür secdesine varan Hamza Baba herkesle vedalaştıktan sonra konuk odasına çekilir ve orada vefat eder (Hamza Baba-Kemalpaşa).

Hacı Kalfa'nın ustası Hac'tan döndükten bir müddet sonra ölmüş. Aradan seneler geçtikten sonra Hacı Kalfa'nın da ölüm saati gelmiş. Hacı Kalfa ustasının mezarının altında yer alan çeşme inşaatındaki ustalara seslenmiş. “Burada bir cenaze var gelin kaldıralım” diye beş altı ustayı çağırmış. Ustalar gelene dek kendisi orada vefat etmiş. Gelenler onu ustasının yanına gömmüşler (Hacı Kalfa-Tire).

III.5.1.1.7. Öldükten Sonra Keramet Gösterme

III.5.1.1.7.1. Mezarının Yerini Kendisi Belirleyerek Varlığını Gösterme

Mezarın bulunacağı yeri, şehri hatta bölgeyi tercih etmek velilerin tasarrufu altındadır. Özellikle ölümünden sonra gömülecekleri yeri beğenmeyen veliler bununla ilgili tepkilerini çeşitli yollarla göstermektedir. Keramet motifi olarak sayabileceğimiz bu durum bazen kendi makamını seçme bazen de mezar olarak seçilen yeri istememe şeklinde anlatılarda karşımıza çıkmaktadır.

Çiftlik yaylasında birgece bir bina ortaya çıkmış. İnsanlar da bu binayı namaz kılmak için camiye çevirmişler. Bir süre sonra binanın içinde bir mezar belirmiş. Mezardaki dedenin burada olmayı istediği düşünülmüş (Çiftlik Dedesi-Bergama).

Hamza Baba vefat ettiğinde Saruhan Beyi mezarın Manisa'da yapılmasını ister. Hamza Baba köylüleri ve dervişleri de itiraz edip cenazenin dergâha götürülmesini isterler. Bunun üzerine Saruhan Bey, “bir odaya iki tabut koyacağız, Hamza Baba nerede gömülmek isterse onun yazılı olduğu tabuta girmek isterse ona girsin, kabul edeceğiz” demiş. Sabah kalkıp baktıklarında Hamza Baba'nın köye gidecek tabutta yattığı görülür (Hamza Baba-Kemalpaşa).

Birgivi öldüğünde yanına altı tane tabut getirirler. Birgivi içlerinden en kötü ve eski olan tabuta girer ve “ben Birgi'de gömüleceğim insanlarım burada para kazansın” diye dua eder. (İmam Birgivi-Ödemiş).

Memidedeoğlu Ali Baba'nın cenaze namazı kılınacağı zaman nâ'sı tabutla havalanarak uçar. Üç gün sonra bağlar içinde yüksek bir yerde bulunur. Halk da onu oraya gömer (Memidedeoğlu Ali Baba-Urla).

Pamukçu Dede sabah namazını kıldıktan sonra vefat eder ve Kamalı'daki kabristana defnedilir. Ertesi gün ise nâ'sı caminin avlusunda bulunur. Bunun üzerine onu cami bahçesine gömerler (Pamukçu Dede-Urla).

Uzun Ali Dede'nin mezarının üstündeki taş belediye tarafından kaldırılır. Fakat halk ertesi gün taşın eski yerine geri döndüğünü fark eder. Dede mezar yerinden memnundur (Uzun Ali Dede-Urla).

III.5.1.1.7.2. Mezarının Bulunduğu Yerde Saygısız Davrananlara Kendini Gösterme

Memoratlarda da karşımıza çıkan bu motif, velinin çevresinde saygısızlık yapanları uyarmasına dayalı olarak gerçekleşmektedir. Bu uyarı konuşarak veya görünerek olabileceği gibi daha şiddetli boyutlarda da gerçekleşebilmektedir. İzmir'de bu keramet motifinin görüldüğü bazı örnekler şu şekildedir:

Mezarın yanına camiden önce bir inşaat yapılmak istenir. Ancak her seferinde iş aletleri bozulur. Hatta çevredeki insanlar birkaç kez kepçenin kırıldığına şahit olur. Yatırın inşaatı izin vermediği düşünüldüğü için yanına cami yaptırılır (Hasan Dede-Bornova).

Mızraklı Dede Türbesi'nin de yıkılmasına karar verilince muhtar ve jandarma başçavuşu ve erler ile yıkıma gelirler. Kazmaya vurulacakken çok şiddetli bir yağmur başlar ve dinmez. Bu olaydan sonra muhtar ve başçavuş felç olur. Biri altı biri de altı ay sonra yatalak vaziyetteyken ölür (Mızraklı Dede-Karabağlar).

Cuma Dede'de dilek dilenmemesi için taş oyuğunu bir komiser taşlarla kapattırmış. Ertesi gün bu taşların her biri başka bir yere savrulmuş halde bulunmuş. Daha sonra da bu komiser Akhisar'a tayin olmuş ve orada felç geçirmiş (Cuma Dede-Konak).

Yatırım başındaki ağacı yol yapmak için kesmek istemişler. İş makinası ağacı kaldırmaya çalışırken arızalanmış. Ağacın kutsal olduğunu düşünen yetkililer de yol güzergâhını değiştirmiş (İşilkavaklı Hazretleri-Selçuk).

III.5.1.1.8. Havada Uçma

Havada uçma, Türk kültürüne şamanik dönemde girmiş olup İslamiyet'in ardından velilerin de gerçekleştirebildikleri bir özellik haline gelmiştir. Mircea Eliade, İslam'ın Orta Asya Türkleri arasında yayılmasıyla bazı şamanist öğelerin Müslüman mistiklerince özümsemişliğini belirtmektedir. Örneğin, Ahmet Yesevi'nin kuşa dönüşüp uçuşması, Barak Baba'nın uçuşması gibi (Eliade, 1999: 440). Ahmet Yaşar Ocak da Sultan Şucaeddin Velâyetnamesinde ve Menakib'ul Arifin'de uçma motiflerinin yer aldığını ifade etmektedir (Ocak, 2013: 236). İzmir'de karşılaştığımız uçma motifleri ise genellikle memorat örneklerinde yer almaktadır.

Zeytinli Dede'nin (Bergama) geceleri diğer dedeleri uçarak ziyaret ettiği, Hıdır Dede'nin (Seferihisar) havaya ateş gibi yükseldiği, Pir Veli Beşe'nin de kardeşlerini ziyaret etmek için ışık şeklinde uçarak gittiği halk tarafından anlatılmaktadır.

III.5.1.1.9. Öldürücü ve Tahrip Edici Şeylerden Etkilenmeme

III.5.1.1.9.1. Ateşte Yanmama

Ateş, anasır-ı erbaa'dan biri olarak hem yakıcı hem de arındırıcı güce sahiptir. İnsan ateşi bulduğu andan itibaren onu ısınmak ve yiyeceklerini pişirmek için kullanmaya başlamış, ateşten faydalanarak hayatını daha kolay getirmiştir. Ateş aynı zamanda yakan ve ürküten bir unsur olarak temkinli yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. Sıradan bir insanı yakarak yok edebilecek ateş, kutsal kabul edilen kişileri yakmamakta

ve onlara zarar vermemektedir. Çoğunlukla evliya menkıbelerinde rastladığımız bu motifin izlerini Eski Türk inanışlarında da görmek mümkündür. Türk kültüründe görülen kamların olağanüstü özelliklerinden birisi ateşte yanmamaktır (Kumartaşlıoğlu, 2012: 134). Sihri ayinlerde de görülen ateş kamların hükmü altında bulunur ve onu istedikleri gibi kullanırlar.

Ateşte yanmama ile ilgili ilk anlatılardan biri Hz. İbrahim'in ateşten kurtulması hadisesidir. Bu konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'in "Enbiya" ve "Ankebut" surelerinde geçen ayetlerde Hz. İbrahim'i ateşe atmak isteyenlere karşı Allah ateşe, "Ey Ateş! İbrahim'e karşı soğuk ve güvenli ol" şeklinde seslenmiş ve Hz. İbrahim'i yanmaktan korumuştur (İnevi, 2019: 99). Hz. İbrahim için mucize kabul edilen bu durum İslamiyet'le beraber gelişen evliya menakıbnamelerinde bir keramet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ateşte yanmama motifi, gayri sünni menkıbelerde daha çok görülmektedir. Bunlar arasında Baba İlyas'ın müridi Oban, Hacı Bektaş'ın müritleri Can Baba, Huy Ata ve Burhan Abdal, Sarı Saltık, Abdal Musa, Demir Baba ve Hubyar Sultan gibi veli ve erenler yer almaktadır (Kumartaşlıoğlu, 2012: 167-168). Bahsettiğimiz velilerin büyük bir kısmı Bektaşî geleneğinde ata olarak görülmektedir. Mevlana ile Eflatun Manastırı rahibinin arasında geçen rivayete göre ise ikisinin de cübbesi yanan fırın atılır. Rahibin cübbesi yanıp kül olmuşken Mevlana'nın cübbesine hiçbir şey olmamıştır (Kartal, 2017: 120). Velilerin önemli kerametlerinden sayılan bu motif İzmir'de Hamza Baba'nın menkıbesinde görülmektedir:

Manisa Valisi, Hamza Baba'nın geleceği sırada askerlerine onu yakmaları için ateş yığdırır. Minare gibi odunlar dizilince ateş yakılır. Vali, "elini bağlayın ateşe atın" diye bağırır. Hamza baba da "bırakın kendim girerim" diyerek ateşe yürüyor. Hamza Baba'nın ayağını bastığı yerler bir anda yemyeşil çimene dönüşüyor (Hamza Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.1.10. Bir anda Ortadan Kaybolma

Ortadan kaybolma motifi sıklıkla sırrı ifşa olduktan sonra kaybolma/vefat etme motifiyle karıştırılmaktadır. Bu motifin esasında bulunduğu ortamdan rahatsız olan bir velinin orayı terk etmesi söz konusudur.

İplikçi Yunus bulunduğu mahalleye ilk taşınanlardan biriymiş. Etrafında çok sevilen bir iplik ustasıymış. Zamanla mahalle kalabalıklaştıkça bu durumdan bunalan Dede bir anda mahalleyi terk etmiş (İplikçi Yunus Dede-Bergama).

III.5.1.1.11. Sırrı Ortaya Çıkınca Ortadan Kaybolma/ Vefat Etme

Velilerin birçoğu gözlerden uzak kalarak yüksek rakımlı mevkilerde yaşamayı tercih etmiştir. Kendi içinde veya yakın çevresinde gösterdiği kerametlerin açığa çıkması velinin varlığını tehdit etmektedir. Bu yüzden çok zor durumda kalmadıkça velilerin keramet göstermediklerini söylemek mümkündür. Menakıbnameler incelendiğinde birçok evliya ve erenin mecbur bırakıldıklarında veya hasmına karşı kendini kanıtlamak zorunda olduğunda keramet gösterdikleri görülmektedir. Sır olarak saklanan bu kerametler ortaya çıkınca, veli ya ortadan kaybolur ya da vefat eder. Anadolu'nun pek çok noktasında kerameti ortaya çıkınca vefat eden erenlerin rivayetleri bulunmaktadır. Efsane ve menkıbelerde adı geçen zatlar sırları ifşa olduktan sonra vefat etmiştir.⁴² İzmir'de de sırrı ortaya çıktığı için vefat eden velilerin menkıbeleri şu şekildedir:

Eskici Baba, kendisini komutana götürmek isteyen askerle beraber bir anda Mekke'ye gider ve orada namaz kılarlar. Asker dönerken yanında kanıt olması için hurma dalı veya kara gül alır. Sonra Eskici Baba ile Bayındır'a geri dönerler. Komutan askere durumu sorduğunda asker olanları anlatır ve yanında getirdiği kanıtı gösterir. Sırları ortaya çıkınca da hem asker hem de Eskici Baba vefat eder (Eskici Baba-Bayındır).

Yaren Dede Cuma namazına gitmeyince köylüler merak edip bekçiyi ona yollarlar. Yaren Dede de bekçinin elinden tutup onu Mekke'ye götürür ve orada namazı kılarlar. Döndüklerinde köylüler bekçiye neler olduğunu sorar. Bekçi olayları anlatır. Dedeye bakmaya gittiklerinde ise Yaren Dede orada vefat eder (Yaren Dede-Güzelbahçe).

Kıtlık zamanı bile Tire'ye bereket getiren Buğday Dede'ye bir karı koca buğday almaya gelir. Buğday Dede gelenlere benim yanıma kadınsız gelin demiş. Bunun

⁴² Sırrı ortaya çıkınca vefat etme motifi ile ilgili örnekler için bkz. Nurdan Kılınç İnevi. (2019). *Keramet Motifi Üzerine Bir Araştırma*. (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

üzerine adam karısına gelme demesine rağmen kadın merakından gizlenerek (veya erkek kılığına girerek) kocasıyla beraber dedenin yanına gitmiş. Dede buğdayları verdikten sonra “sakın ha arkanıza dönüp bakmayın” diye tembih etmiş. Bunlar bir süre uzaklaştıktan sonra kadın (bazı anlatılarda her ikisi de) arkasına dönüp bakmış. Bunun üzerine Buğday Dede orada can vermiş (Buğday Dede-Tire).

Hacı Kalfa anlatısının bir varyantına göre, Hacı Kalfa hacdaki ustasına götürmek için ustanın eşinden yemek hazırlamasını istemiş. Kadın bu duruma inanmasa da yemeği bir kaba koyup kalfaya vermiş. Kâbe’ye gidip ustasıyla yemek için dua eden Hacı Kalfa’nın sesini Allah duymuş ve onu bir anda Kâbe’ye ustasının yanına götürmüş. Orda beraber yedikten sonra kapları da alıp bir anda geri dönmüş. Durumu ustasının eşine anlatınca da orada ruhunu teslim etmiş (Hacı Kalfa-Tire).

Arabistan’da kıtlık olduğu için bir Arap Tire’den tohumluk buğday almaya gelir. Buğday Dede’ye uğrar. Buğday Dede tohumluk buğdayı olmadığını ve adama torunları Sır Hatunlar’a gitmelerini tembihler. Adam Sır Hatunlar’a gidince onlar da ellerinde iki tas buğday olduğunu ve onu verebileceklerini söyler. Buğdayı verecekleri sırada bunlar kendilerini kaybeder ve tam kırk çuval buğday hazırlarlar. Kendilerine geldiklerinde de sırrımızı birine ifşa ettik diye üzülerək öbür dünyaya göçerler (Sır Hatunlar-Tire).

III.5.1.2. Tabiat Varlıkları ve Eşya Üzerinde Cereyan Eden Keramet Motifleri

III.5.1.2.1. Cansız Varlıkları Hareket Ettirme

Velilerin önemli kerametlerinden birisi de cansız varlıkları hareket ettirmek ve onları etkisi altına alarak kendisine itaat ettirmektir. Bu şekilde kendisine inanmayanlara karşı gücünü göstermiş olur. Bunun örneklerine insanlığın en başında Hz. Âdem’in ağacın yerini değiştirmesi, Nuh peygamberin ağaçlarla yürümesi, Musa peygamberin dağı hareket ettirmesi gibi mucizevî olaylarda rastlanmaktadır (İnevi, 2019: 298). Menkıbelerde ve gazavatnamelerde ise Hacım Sultan ve Otman Baba’nın istediklerinde fırtına çıkartıp şiddetli yağmur yağdıran kişiler oldukları, Ebu Müslim ve Battalgazi’nin yağmur ve rüzgâr sayesinde düşmanlarını bertaraf ettikleri görülmektedir (Ocak, 2015: 162-164). İstediginde tabiat varlıklarına hükmeden veliler onları emrinde tutarak yürütmekte, çok uzaklara gönderebilmekte veya etkilerini azaltarak zararlarını engelleyebilmektedir.

III.5.1.2.1.1. Dağları, Tepeleri, Taşları, Suları ve Kayaları Yürütme

Eski Türklerde tabiat varlıklarının bir iyesi (ruhu) olduğuna inanılırdı ve onlara her zaman saygı gösterilirdi. Bu durum sürekli tabiatla iç içe olan bu insanların doğadan faydalanmalarını sağlamıştır. Bitkileri yiyecek ve giyecek olarak kullanan insanlar zamanla bazı nesnelere sihri anlamlar yüklemeye veya onlardan medet ummaya başlamıştır. Abdülkadir İnan, Türklerin “yada taşı” adı verilen bir taşta sahip olduklarını ve istediklerinde bu taşla yağmur ve dolu yağdırabildiklerini belirtmiştir (İnan, 1952: 26) Hikmet Tanyu, Hacı Bektaş’ın kızıl bir kayaya bindiği ve bu kayayı uzunca süre yürüttüğünü ifade etmiştir (Tanyu, 1968: 143). İzmir’de dağ, taş, su ve tepelerin yürütülmesi motifi sadece Hamza Baba menkıbesinde görülmektedir:

Saruhan Bey’in emrindeki bir komutan Hamza Baba’yı alarak Manisa’ya doğru götürmektedir. Bu sırada Hamza Baba’nın elleri bağlıdır. Hamza Baba komutandan ellerini çözmesini isteyerek namaz kılacağını söyler. Komutan buna karşı çıkar. Bunun üzerine Hamza Baba bir gülbank okur ve dervişleri de ilahi söyler. Buna karşılık atlı süvariler elleri zincirli Hamza Baba’yı sürümeye kalkınca koca kaya ve derelerden oluşan pınar Hamza Baba’nın arkasından yürümeye başlar. Bu durumdan korkan askerler Hamza Baba’dan aman diler ve ellerini çözerler (Hamza Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.2.1.2. Nesneleri Çok Uzağa Sevk etme (Fırlatma, Gönderme)

Nesneleri çok uzağa sevk etme motifi çoğunlukla normal bir insanın kaldıramayacağı kadar ağır ve büyük bir nesneyi velinin çok uzaklara fırlatması şeklinde gerçekleşmektedir. Veli, bir keramet unsuru olarak zaman ve mekâna bağlı kalmadan yolculuk yapabildiği gibi çeşitli nesneleri de çok güç kullanmadan rahatlıkla uzaklara sevk edebilmektedir. Nesneleri fırlatmaktaki asıl amaç genellikle tekke, dergâh veya türbesinin yapılacağı yeri belirlemektir.

Hamza Baba, Hacı Bektaş’ın yanında gelip Baba Dağı’na yerleştikten sonra kendine asıl dergâhını kuracağı bir yer arar. Bunun için güneşlendiğinde sırtını dayadığı Kızılkaya’yı “Ya Hakk” diyerek gökyüzüne fırlatır. Koca kaya Kemalpaşa ile Turgutlu arasına düşer ve dergâh oraya yapılır (Hamza Baba-Kemalpaşa).

Ali Baba, Tire’ye geldiğinde Tire Beyi kendisini ziyarete gelmiş. Önlerinde de çok büyük bir taş duruyormuş. Tire beyi Ali Baba’ya “bu taşı nereye kadar fırlatırsan

oraya dek olan yerleri sana veririm” demiş. Ali Baba da koca taşı kaldırıp yedi sekiz kilometre uzağa fırlatmış. Bey de oraya kadar olan araziyi Ali Baba’nın mülkü olarak bağışlamış (Ali Baba-Tire).

Zamanında Kozak Yaylası’nda kuraklık olmuş, insanlar ve hayvanlar susuzluktan kırılyormuş. Halk da Çoban dede olarak bilinen Tekke Dede’ye giderek aman dilemiş, yardım istemiş. Tekke Dede üç gün beklemiş, kulağını yere koyup bir daire çizmiş ve güneşi arkasına alıp değneğini uzaklara fırlatmış. Değneğin saplandığı yere koşan köylüler oradan gürül gürül su aktığını görünce dedeye teşekkür için koşmuşlar ama o arada dede vefat etmiş (Tekke Dede Türbesi-Bergama).

III.5.1.2.2. Maddelerin Biçim Değiştirmesi

Velilerin bir hayvanın kalıbına girmesi olarak bilinen don değiştirme hadisesinden farklı olarak velinin bir nesneyi başka bir nesneye çevirmesi ve dönüştürmesi de keramet unsuru olarak görülmektedir. Maddelerin biçim değiştirmesi, özellikle şekil değiştirme efsanelerinde kullanılan başlıca motiflerden birisidir. Saim Sakaoğlu, şekil değiştirmeyi “canlı ve cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya bir felaketten kurtarılması için o andaki şekillerinden farklı bir şekle çevrilmesi” olarak tanımlamaktadır (Sakaoğlu, 1980: 29). Bir nesnenin ilahi bir güç tarafından başka bir nesneye dönüştürülmesi hatta bazen bu nesnelerin boyunun uzatılıp kısaltılması gibi motifler menkıbelerde sıklıkla yer almaktadır. Veli bunu kerametine inanmayanları inandırmak veya bir başkasını cezalandırmak amacıyla yapmaktadır. Bir nesnenin başka bir şeye dönüşümünün bilinen ilk örneklerinden biri Hz. Musa’nın asasının yılanı dönüşmesi hadisesidir.

III.5.1.2.2.1. Ateşi Çimene Çevirme

Velilerin ateşe maruz bırakılmaları durumunda ateşi yeşil çimenliğe dönüştürmesi çok görülen keramet motiflerinden birisidir.

Manisa Valisi, Hamza Baba’yı cezalandırmak ister ve ateşe atılması için emir verir. Ateşler yükseldiği zaman Hamza Baba yürüyerek ateşlerin içine girdiğinde tüm alevler yeşil çimene dönüşür (Hamza Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.2.2.2. Taşı Buğdaya Çevirme

Özellikle kıtlık zamanında bolluk ve bereketin sembolü olarak görülen veliler yiyecek olmayan bir nesneyi yiyeceğe dönüştürerek kerametlerini göstermektedir.

Sır Hatunlar, kıtlık zamanı açılmışlar. İçlerinden biri ocağa taşları koyup kaynatmaya başlamış. Taşlar kaynarken bu kardeşler uyuyakalmış. O taşlar da buğdaya dönüşmüş (Sır Hatunlar-Tire).

III.5.1.2.2.3. Asayı Ağaca Çevirme

Odun parçasını canlı bir ağaca çevirme motifi pek çok menkıbede karşımıza çıkmaktadır. İzmir’de de Torbalı Dede’nin asası ağaca dönüşmüştür:

Torbalı Dede, sırtında torbası ve elinde asası ile dolaşmış. Hac dönüşünde asasını yere saplamış, o asa yeşerip menengiç ağacı olmuş (Torbalı Dede-Torbalı).

III.5.1.2.3. Bir Maddeyi, Eşyayı veya Cismi Yoktan Var Etme

Sadece Allah’a isnat edilen yoktan var etme hadisesi, zaman zaman peygamber mucizeleri ve veli kerametleri arasında da yer almaktadır. Ahmet Yaşar Ocak bu motifi; Tezkiretü’l-Evliya’da, Menâkıb-ı Hacım Sultan’da, Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşeni, Menâkıb-ı Kemal-i Ümmî ve Menâkıb-ı Mahmud Paşa adlı eserlerde yer aldığını belirtmektedir (Ocak, 2010: 85-86). Genellikle çok muhtaç olunan bir anda ihtiyaca binaen veya kanıt olması gereken zamanlarda veliler bu kerameti göstermektedir.

Saruhan Bey, Hamza Baba’nın kerametlerini görmek ve ister ve ona “hiç üzüm yok, bana bir sepet üzüm bul” der. Hamza Baba da “Nefes bizden vermek Hakk’tan” der ve arka bahçede bir sepet üzüm olduğunu söyler. Gerçekten de oraya giden askerler bir sepet üzüm bulur ve Saruhan Bey de Hamza Baba’nın kerametine ikna olur (Hamza Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.2.4. Mevsimi Dışında Meyve ve Çiçek Oldurma

Mevsimi dışında yiyecek oldurma motifi, Hz. Meryem’in hamileliği sırasında istediği meyveleri Hz. Zekeriya’nın ona götürdüğü anlatmada karşımıza çıkmaktadır. Hz. Zekeriya’nın getirdiği meyveler orada yetişmeyen ve mevsimi olmayan meyvelerdir (Ali İmran/37).

Saruhan Bey, Hamza Baba’yı sınamak için ona mevsimi olmamasına rağmen yaş üzüm bulmasını söyler. Hamza Baba da “Nefes bizden vermek Hakk’tan” der ve arka

bahçedeki asmanın altında bir sepet üzüm olduğunu söyler. Arka bahçede mevismi olmayan üzümler bulunur (Hamza Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.2.5. Kurumuş Ağaç veya Odun Parçasını Ulu Yeşil Ağaç Haline Getirme

Bu motif, genellikle Bektaşî menakıbnamelerinde görülmektedir. Kaynağını da Hacı Bektaş Velayetnamesi'nden aldığı düşünülmektedir. “Hacı Bektaş-ı Veli, Ahmet Yesevi tarafından Rum’a gönderildiğinde dervişlerden biri ocakta yanan dut ağacını fırlatıp atar. Bu ağacı Rum’dan Ahmed Fakih yakalar ve Hacı Bektaş’ın sonradan dergâhını yapacağı yere diker. Bu ağaç ulu bir ağaç olur (Gölpınarlı, 1995: 17). Ağaçlar, kökleriyle toprağa tutunan ve kutsal kabul edilen tabiat unsurlarıdır. İnsanlık tarihi boyunca kutsallık atfedilen ağaçla ilgili motifler hemen her anlatı türünde karşımıza çıkmaktadır. Bu motif de Torbalı Dede anlatısında asanın yere saplanarak ağaca dönüşmesi şeklinde görülmektedir:

Torbalı Dede hacdan döndüğünde dinlenmek için asasını yere saplamış, o asa yeşerip menengiç ağacı olmuş. Günümüzde orada duran ağacın dedenin asası olduğuna inanılmaktadır (Torbalı Dede-Torbalı).

III.5.1.2.6. Cansız Varlıkları İtaat Altına Alma

Evliya menkıbelerinde canlı veya cansız varlıkları emrine almak, onlara hükmetmek diğer velilere veya düşmanlarına karşı bir göz korkutma olarak değerlendirilmektedir. Bir velinin gösteremediği bir kerameti başka bir veli gösteriyorsa, bu o velinin üstünlüğü olarak kabul edilir. Veli, birçok anlatıda karşılaştığımız gibi kendisine inanmayan veya zulmeden düşmanlarına karşı tabiat unsurlarını devreye sokar. Bu şekilde kendisine ve doğal olarak Allah’ın kendisine verdiği gücü karşısındakileri inandırmış olur. Erdal Aday, Kütahya’da yaptığı çalışmada velilerin sedir ağacı, su ve katıra söz geçirdiğine dair motifler hakkında bilgi vermiştir (Aday, 2013: 270).

İzmir’de Hamza Baba da kendisine zulmedenlere karşı, pınarı arkasına alarak yürümüştür (Hamza Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.2.7. Yerden, Taş veya Kayadan Su Çıkartma

Yerden, taş veya kayadan su çıkartma motifi, susuzluk veya kuraklık anında ilahi güce sahip kişi tarafından gerçekleştirilen bir eylemdir. Motif, kaynağını Kur'an, kutsal kitap ve hadis kaynaklı peygamber kıssalarından almakla birlikte eski Türk inanışlarında da karşımıza çıkmaktadır. Kumartaşlıoğlu'na göre "yerden su çıkarma motifi" Kur'an'da peygamber mucizesi olarak geçmektedir. Hz. Eyyüp'ün ve Hz. Musa'nın asalarını yere vurarak su çıkartmaları bu mucizelere örnektir (Kumartaşlıoğlu, 2016: 128). Eski Türk kültüründe de ıduk yer-sub yani yer-su kültü anlayışı suların yerle beraber kutsanmasını sağlamıştır (İnan: 1998: 491). İslamiyet'le eski Türk geleneklerinin sentezlenmesinden sonra da su, kutsal motif olmaya devam etmiştir. Sular yerleşim yerlerinin belirlenmesinde etkili olmuş ve bir kaynağın etrafında köyler ve şehirler kurulmuştur. Suların olduğu yerler vatan algısıyla birleşerek kutsallık kazanmıştır. Birçok menakıbnamede ve dini konulu efsanelerde velilerin taş veya kayayı delerek, toprağa asasını saplayarak su çıkarttığı görülmektedir.

Su çıkartma motifli anlatılar daha çok Bektaşî metinlerinde görülmektedir. Bir gün Lokman-ı Perende Hacı Bektaş'tan abdest almak için su ister. Hacı Bektaş suyu getirir ama şeyhinden yerden bir pınar çıkarmasını ister. Şeyhi bunu yapamayacağını söyleyince kendisi dua edip tekkenin ortasında su fişkırtır. Abdal Musa misafirlğe gittiği bir sırada ev sahibinden içecek su ister ama evde su yoktur. Abdal Musa da yumruğunu yere vurarak çok güzel bir suyu olan bir pınar fişkırtır. Hacım Sultan'ı Tuğrul Bey görmeye gelir ve kendisi ve adamları için su ister. Hacım Sultan oradaki bir kayanın yanına gelir, elini kayaya vurur ve kayadan soğuk bir su fişkırtır (Ocak, 2015: 273-274). Bu örneklerden görüleceği üzere Türk-İslam erenleri suyu yeryüzüne çıkartacak ilahi güce sahiptir. Hatta nesneleri uzağa fırlatma motifi ile yerden su çıkartma motifi anlatılarda ortak motif olarak görülmektedir.

Zamanında Kozak Yaylası'nda kuraklık olmuş, herkes susuzluktan bitap düşmüş. Halk da Çoban dede olarak bilinen Tekke Dede'ye giderek su istemiş. Tekke Dede üç gün beklemiş, kulağını yere koyup bir daire çizmiş ve güneşi arkasına alıp değneğini uzaklara fırlatmış. Değneğin saplandığı yere koşan köylüler oradan gürül gürül su akıyormuş (Tekke Dede-Bergama).

Murat Dede'nin koyunları ve Allah'tan başka kimsesi yokmuş. Mezarının bulunduğu yerde koyunlarını otlatırken, iki eşkiya dededen para istemiş. Dede: “Ben de para ne gezer, gidip nasibinizi başka yerde arayın” demiş ama eşkiyalar dedeyi öldürmeye kalkmışlar. Bunun üzerine dede: “Ben bir abdest alayım da öldürecekmeniz yine öldürün” demiş. Eşkiyalar: “ Burada su yoktur, abdest nasıl alacaksın? deyince dede: “Allah ihsan eder” demiş ve ellerini toprağa vurmuş. O esnada topraktan su fışkırmış (Murat Dede-Karabağlar).

İmam-ı Birgivi, vebaya yakalanır ve vefat eder. Onun müritleri naaşı defnetmek amacıyla Birgi'ye doğru yola çıkarlar. Öğle namazı vakti gelir fakat abdest almak için hiçbir yerde su yoktur. Bunun üzerine bir keramet gerçekleşir ve İmam-ı Birgivi tabuttan elini çıkarıp, müritleri arasındaki Emir adlı kişiye “Kaz Emir!” diye seslenir. Bunun üzerine Emir toprağı kazar ve oradan su fışkırır (İmam-ı Birgivi-Ödemiş).

Ali Baba, türbesinin bulunduğu yerlerde dua ederek su çıkmasını sağlamıştır (Ali Baba-Tire). Onun yardımcısı olduğu söylenen Saka Baba ise tekkeye aşağıdan su taşırmış. Bazı kimseler “Susuz yere dergâh kurdun” diye laf ettiklerinde onları tekkeye çorba içmeye davet etmiş ve tekkenin arkasında bir yere yumruğu ile vurunca o yerden berrak ve güzel bir su çıkarmış (Öksürük Dede-Tire).

Sarı İsmail Dede Büyükkemerdere köyünde bir yudum su bulunmadığını görünce, secde edip Allah'a: “Allahım, fakiri burada mihman kıldın. Canlara içecek su ve rızık ihsan et, bereketini üzerimizden eksik etme, niyazımızı kabul et.” diye dua etmiş ve o gün orada su akmaya başlamış (Sarı İsmail Dede-Tire).

III.5.1.2.8. Üzerine Kar Yağmaması

Tabiat kuvvetlerini ve olaylarını istediği gibi yönetmek Eski Türk inanışlarında şamana verilmiş bir görevdir. İslamiyet'e geçişle beraber veli kerametleri arasına giren bu durum istenildiğinde hava olayları oluşturmak veya durdurmak, kendini ve istediklerini bu hava olaylarında korumak gibi şekillerde görülmektedir. Bu durum aynı zamanda peygamber mucizeleri arasında da geçerlidir. Ayrıca, konuyla ilgili velilerin yağmurdan ıslanmaması ve kardan sakınması da bunlar arasında sayılabilir.

Kurt Baba, Hacı Bektaş'ın birliğine katılmak için yola düşerken yolu Eskişehirdeki Şücaeddin Veli dergâhına düşer. Şücaeddin Veli baktığında Kurt

Baba'nın üzerine kar yağmadığını fark eder ve onun önemli bir eren olduğunu anlar (Kurt Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.3. Hayvanlar Üzerinde Cereyan Eden Keramet Motifleri

Tabiat unsurları üzerinde hükmü olan ve onlara söz geçirilebilen veliler aynı zamanda hayvanlar üzerinde de etkili olabilme gücüne sahiptir. Eski Türklerde lider ve yol gösterici olarak görülen hatta ongun sayılan bazı hayvanlar vardır. Türklerin eski dönemlerinde bol hayvana sahip olmak talih ve zenginlik sebebidir. İlk Türk boyları atları, develeri ve sığırlarını boyun kendisinin amblemi olan özel bir damgayla işaretlerdi. Hayvan adları insanlara verilebiliyordu. Kıpçaklar ayıya baba derlerdi. Kabarık tüylü bir köpek olan barak da insan ismi olarak kullanılmaktaydı (Baldick, 2011: 65). Türkler arasında en çok itibar gören hayvan birçok mite ve efsaneye konu olmuş kurttur. Atlar ise kahramanın yoldaşı ve arkadaşı olarak ona yarenlik eder. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra da bu hayvanları önemli görmüş ve onlara saygı göstermişlerdir. Hayvanlar insan hayatında bu kadar yer etmişken güç sahibi velilerin de onları etkilemeleri ve kullanmaları da kaçınılmazdır.

III.5.1.3.1. Vahşi Hayvanları Zarar Veremez Hale Getirme

Bir köyü veya daha büyük bir topluluğu tehdit eden vahşi hayvan motifi; destan, efsane ve masal gibi halk anlatımlarında sıkça görülmektedir. Veli menkıbelerinde ise vahşi hayvanı dizginleme, itaat ettirme ve etkisi altına alma velinin kerametleri arasında görülmektedir.

Küçük bir çocukken bir kurt tarafından kaçırılarak büyütülen Kurt Baba, yedi sene orada kaldıktan sonra vücudu kıllar kaplı şekilde oradan kaçar. Bir Türkmen köyüne gelir. Köylüler onu sahiplenerek bakmaya başlar. Bu köyde halka zarar veren büyük bir hayvan varmış. Bu hayvan odun toplamaya giden herkesi yermiş. Kurt Baba da çocuk haline bakmadan köylülerden silah istemiş, gitmiş o büyük hayvanı yenmiş. Böylece tüm köyü kurtarmış (Kurt Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.3.2. Hayvanları Konuşturma/Hayvanlarla Konuşma

Hayvanlarla konuşabilme yetisi İslami kaynaklara göre Hz. Süleyman'a verilmiş bir mucizedir. Bu hadise, Kur'an-ı Kerim'de, "Süleyman Davud'a varis olup dedi ki: Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden verildi. Doğrusu bu apaçık bir

lütüftür.” (Neml/16) şeklinde geçmektedir. Bunun dışında hayvanların dile geldiği anlatmalar da bulunmaktadır. Bazı hayvanlar velilerle konuşarak kendilerini ifade etmektedir. Bu hayvanlar arasında kuşlar, geyik, keklik, balık, katır, büyük ve küçükbaş hayvanlar vb. bulunmaktadır.

Kadının biri hamileymiş ve akşam komşusundan dönerken Bayram Dede yatırının üstünde bir koyunun yattığını görmüş. Eve gittiğinde ise kapının sürgüsü açılmış ve kadın, yatırın üstündeki koyunu kapıda bekler vaziyette bulmuş. Kadın korkmuş fakat koyun, “ben bayram dedeyim, korkma, ben seni gözlüyorum, kolluyorum” demiş. Bayram Dede hayvan şekline bürünerek koyunu konuşturmuş (Bayram Dede-Narlıdere).

Çoban Dede Ödemiş'teki bir çobanmış. Çoban koyunları otlatırken, sürüden bir koyun ayrılıp kaçmış. Çoban da bunu yakalamak için arkasından gitmiş, koyunu Birgi'de yakalamış. Koyuna; “Ey koyun ben yoruldum ama sen benden daha çok yoruldun” demiş (Çoban Dede-Ödemiş).

III.5.1.3.3. Kaybolan Hayvanları Geri Getirme

Velilerin kerametlerinden birisi de kişilerin kaybettikleri nesneleri geri getirmesidir. Veliler dağda yalnız gezen çobanlara sürülerini bulma konusunda yardım etmektedir.

Bir gün sürüsünü kaybeden bir çoban gelip Arap Dede'ye dua eder. Duasının ardından koyunlarını bulur. Bir koyunu bile telef olmaz (Rum Mehmet Paşa Türbesi-Tire).

III.5.1.3.4. Hayvanlar Tarafında Büyütülme

Mit ve efsanelerde sıkça karşılaşılan hayvan tarafından kaçırılma ve büyütülme motifinin Türk kültüründeki en bilinen örneklerinden biri Dede Korkut Kitabı'nda geçen Basat'ın aslan tarafından büyütülmesi hadisesidir. Veli menkıbelerinde de velinin küçük yaşta bir hayvan tarafında büyütülmesi ve zarar görmemesi velinin kerametleri arasında sayılmaktadır.

Kurt Baba küçük bir bebekken annesi onu yanına alıp tarlaya çalışmaya gitmiş. Orda yer beşiği yaparak bebeği yatırmış. Dişi bir kurt bebeği kundaktan alıp yavrularının yanına götürmüş ve yedi yıl boyunca ona bakmış (Kurt Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.4. Gizli Şeyler Üzerinde Cereyan Eden Keramet Motifleri

III.5.1.4.1. Akıldan Geçenleri ve Başka Yerlerde Olanları Bilme, Başkalarına Bildirme

Gizli olan şeyler, genellikle gayb âleminde olan ve normal insanların akıl erdiremeyeceği durumlardır. Herkesin farkına varamadığı bir gerçekliği bilme, bir sırra vakıf olma çoğunlukla “malum olmak” deyimiyle tabir edilmektedir. Malum olan kişiler ise genellikle Allah’ın sevgili kullarıdır. Bir kimsenin geçmişinde yaşadıkları, o an aklından neler geçtiği veya uzaklardaki kimselerin düşünceleri evliyaya malum olmaktadır. Bunu bildirmek ise velinin kerametleri arasında yer alır.

Bir kadın, yatırın olduğu yeri bilmeden oraya ineklerini bağlıyormuş. Ertesi sabah inekler ölüyormuş. Bu böyle birkaç kere devam etmiş. Sonra bir gün birileri rüyasında burada mezar olduğunu görmüş ve gelip kadına anlatmış. İneklerin öldüğü yeri kazdıklarında dedenin yatırı ortaya çıkmış (Kabak Dede-Balçova).

Lokman Dede bir gün saç sakalı birbirine karışmışken onu bir kapıaltı zeybeği yakalamış, kapı altına götürüp saçını sakalını kestirmiş. Lokman Dede ateş saçarak odasına gelmiş, tahta parçalarından bir kafes yapmış ve minarenin dibine yerleştirmiş, içine de bir ateş yakmış. Bu sırada yanına gelen Hacı Ali’ye; “Ali, minareye bak, duman nereden çıkıyor” demiş. Ali Selçuk çıktığı zaman, yanık konaklardan ateş parladığını görmüş (Lokman Dede-Bergama).

Bir kadın rüyasında Murat Dede’yi görmüş. Dede arkasında askerleri öldüğü halde bana Şenay öldü demiş. Kadın Şenay’ı tanımazmış ama öğrenmiş oğlunun nişanlısının o sırada ölen bir akrabasıymış (Murat Dede-Karabağlar).

III.5.1.4.2. Gelecekte Olacakları Haber Verme

Gelecekte olacakları Allah’tan başkası bilemez. Bu husus Kur’an’da “De ki: Göklerde ve yerde Allah’tan başkası gaybı bilmez” (Neml/65) ayetinde ve başka ayetlerde açıkça belirtilmiştir. Fakat Allah gelecekle ilgili bazı bilgileri elçileri olan peygamberler vasıtasıyla bildirebilir. Hz. İsa Saff suresinde İsrailoğulları’na kendinden sonra Ahmed adlı bir peygamberin geleceğini müjdelere (Saff 61/6). Peygamberlerin mucizelerinden biri de gelecekle ve gaybla ilgili bilgi vermektir.

Eski Türk kültüründe gelecekle ilgili bilgi vermekten sorumlu kişi şamandır. Hatta şamanların toplum içindeki görevleri sadece bununla sınırlı değildir. Yaşar Çoruhlu şamanların görevlerini; hastalıklara çare bulmak, kurbanları tanrıya ulaştırmak, dinsel törenleri icra etmek, ruhları ölümler âlemine göndermek, fal bakıp gelecekte haber vermek vb. olarak saymaktadır (Çoruhlu, 2010: 63). İslamiyet’le beraber gelişen velilik anlayışı, Türk ozan-kamlarının Türkmen babalarına dönüşümü ile gerçekleşmiştir (Köprülü, 2012: 19). Ozan ve kamların üstlenmiş olduğu görevlerin bir kısmı da bu baba ve dedelere geçmiştir.

Gelecekte olacakları haber vermek, velilerin kerametleri arasında yer almaktadır. Abdal Musa müritlerinin tekke yapmak için kazdıkları inşaatın temelinde çıkan bir kazan altının sahipleri hakkında bilgi vermiş, bir zaman sonra da gerçekten altının sahipleri gelmiştir. Yine bir gün Abdal Musa’yı yakmak üzere gelen Teke Beyi’nin geleceği malum olmuş ve müritleriyle onu karşılamaya çıkmıştır. Otman Baba müritlerinin başına ne zaman bir iş gelse hemen bilir ve yardıma koşarmış. Hacı Bektaş da kendisini Sulucakarahöyük’ten kovan Kırşehir valisinin görevinden azledileceğini ve işkence göreceğini söylemiştir (Ocak, 2015: 150). Hoca Ahmed Fakih, yanındakilere Konya’ya iki âlimin geleceğini ve bunların baba oğul olacağını söyler. Oğlana Mevlana Celaleddin denileceğini anlatır (Kartal, 2017: 143). İzmir’deki kutsal ziyaret yerlerinde gelecekte haber verme motifiyle ilgili anlatımlar şu şekildedir:

Eskici Baba, yanına gelen askerle beraber tayy ederek Kâbe’ye varır. Beraber namaz kılarlar. Dönecekleri vakit Eskici Baba askere bu olayı kimseye söylememesini, söylese her ikisinin de öleceğini bildirir. Gerçekten de asker söyleyince her ikisi de vefat eder (Eskici Baba-Bayındır).

Murat Dede türbesinin yakınında bulunan bir evde yaşayan kadının rüyasına girer. Rüyada ağlayarak; “burda size rahat vermeyecekler, buradan gidin siz iyi insanlarsınız” der. Gerçekten de kadının ve ailesinin başına türlü işler gelir (Murat Dede-Karabağlar).

Şehit Şah Ahmet, Gökyaka köyü için “benim köyüm çok kalabalık olmasın, otuz dokuz hane olsun kırk hane olmasın” demiş. Onun kehaneti tutmuş. Yaklaşık yüz senedir bu köyde kırkıncı hane hiç olmamış. Olacağı zaman bir hane boşalmış veya taşınmış (Şehit Şah Ahmet-Kemalpaşa).

Molla Arap ile Molla Mehmet kardeşmiş. Molla Arap Molla Mehmet'e "sen burayı yukarı yaptırıyorsun ama burada cemaatin olmaz" demiş. Molla Çelebi de "sen burayı yaptıracaksın ama buranın ömrü kısa olacak, cemaatin de olmayacak" demiş. İkisi de geleceği bilmişler. Gerçekten de Tire üç kere batmış selden üç kere Molla Arap'ın yeri yıkılmış ama Molla Çelebi'nin yerine hiçbir şey olmamış ama cemaati de olmamış (Molla Mehmet Çelebi-Tire).

Bir kadının kaynanasının bahçesine tavuk kümesi yapmışlar. Ama bahçedeki Dede tavuk kümesi istememiş. Kadın kümesi bozmamış ama Dede karşısına çıkıp "iki gün sonra oğlun vurulacak demiş. Gerçekten iki gün sonra kadının oğlu tütün tarlasında vurulmuş (İsimsiz Yatır-Torbalı).

III.5.1.5. Mukaddes Varlıklar Üzerinde Cereyan Eden Keramet Motifleri

Velilerin bu dünyada gösterebildikleri gizemli güçleri dışında öbür âlemle olan iletişimleri de onları diğer canlılardan üstün kılmaktadır. Özellikle Allah ve peygamberlerin nurani suretleriyle karşılaşma, Hızır, melek ve diğer gayb erenleriyle görüşme gibi motifler velilerin menkıbelerinde yer alan keramet unsurlarıdır.

III.5.1.5.1. Meleklerle Görüşme

Halk anlatılarının çoğunda kişilerin karşısına melek olarak Azrail çıkmaktadır. Azrail, çoğunlukla ölümden dolayı sitem edilen ama aynı zamanda korkulan melektir. İnsanlar en çok onunla karşılaşmaktan korkmaktadır. Veliler ise öbür dünyanın sırrına vakıf kimseler olarak melekleri korkunç bulmazlar, onlarla konuşabilir ve tartışabilirler. Hamza Baba ölüm kendisine gelmemesine rağmen Azrail'le görüşmüş bir velidir.

Günlerden bir gün Azrail Hamza Baba'nın müridlerinden birinin canını almaya gelir. Cem sırasında geldiği için Hamza Baba Azrail'e "buradaki canların hepsi Hakk ile yeknesaktır, sen var git, aradığını başka yerde bul!" der. Azrail de "o zaman aradığım çevredekilerden biri olacak" der ve gider. Azrail gidince Hamza Baba cemdeki dervişlerine bakar ve Sümbül Arap'ın ormana gittiğini farkeder. Azrail de o sırada Sümbül Arap'ın yanına gitmiştir ve ona "Hamza Baba seni Hakk için kurban seçti, canını alacağım" demiştir. Sümbül elindeki baltayı göğe fırlatır. Balta çadırdaki Hamza Baba'nın önüne düşer. Hamza Baba o sırada Sümbül Arap'ın can verdiğini anlar (Hamza Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.5.2. Önemli Bir Din Ulusuyla Görüşme

Veliler ölümlerinden önce veya sonra önemli din büyükleriyle buluşarak görüşürler. Bu görüştükleri kimseler kendi mürşitleri olabileceği gibi önemli evliyalardan biri de olabilir. Menakıbnamelerde velilerin çoğunun Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş'la buluşması motif olarak geçmektedir.

Hamza Baba, Ahmet Yesevi'nin öğrencisidir. Bir gün onu yanına çağırır ve Hamza Baba'ya “oğlum, sen eğitimini tamamladın, ben sana izin veriyorum, bundan sonrasını bey baban bilir” diyerek icazet verir. Bunun üzerine ailesi Hamza Baba'yı Anadolu'ya Hacı Bektaş dergâhına yollamak üzere hazırlarlar. Hamza Baba uzun bir yolculuktan sonra dergâha varır. Kendini dergâhtaki dervişlere tanıttıca dervişler “hünkârimız günlerdir sizi bekliyor” der. Hamza Baba da gelişinin Hacı Bektaş'a malum olduğunu anlar ve biraz dinlendikten sonra onunla görüşür (Hamza Baba-Kemalpaşa).

Samut Baba, Hacı Bektaş'ın dervişlerinden biridir. Samut Baba çok konuşkan ve heyecanlı biri imiş. Bir gün Hacı Bektaş ona, “Dervişim samud (sessiz sakın) ol, samud ol” der ve ondan sonra dervişin adı “Samut Baba” olarak değişir (Samut Baba-Urla).

III.5.1.6. Biyolojik Mahiyette Keramet Motifleri

Bir insanın canını almak Allah'a mahsustur. Bu bakımdan birinin öldürülmesi ölen ve öldüren kişi açısından kader olarak değerlendirilmektedir. Allah istediği zaman çok sağlıklı bir insanın ölmesini sağlar, ölmek üzere olan birinin de canını bağışlar. Bu mutlak güç sadece Allah'ın tasarrufundadır. Ancak bazı durumlarda Allah'ın takdiri sayesinde peygamber ve velilerin ölüleri diriltme ve hastalıkları iyileştirme gibi mucize ve kerametleri gerçekleştirdikleri görülmektedir. Kur'anda Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesinden bahsedilmektedir (Al-i İmran: 3/49). Menakibu'l Kudsiyye'de Baba İlyas'ın torunu Âşık Paşa'nın halifelerinden Ebubekir ölü arıları avucuna koyarak onları diriltmiştir. Hacı Bektaş, Malya ovasında kazara ölen bir çocuğu hırkasıyla örtüp elini yüzüne sürdüğü anda çocuk nefes almıştır. Hacım Sultan ikiye böldüğü bir katırı dua ile yeniden hayata döndürmüştür (Ocak, 2015: 266). Ölüleri diriltme motifi kadar çok görülmemekle birlikte menkıbelerde hastalıkları iyileştirme motifi de sıklıkla görülmektedir. Mezarda yatan velinin türbesinden medet uman hastalar onun yaşarken

iyileştirdiği kişilere ait anlatmaları duyduklarında ziyaret konusunda motive olmaktadırlar.

III.5.1.6.1. Hastalıkları İyileştirmek

Şifa bulmak amacıyla yapılan türbe ve yatır ziyaretlerinde velinin kutsiyetiyle kişiyi iyileştireceğine inanılmaktadır. Hayattayken yardım ettikleri insanların dışında velinin vefatından sonra da görünerek, uyararak veya maneviyatıyla iyileştirdiği insanlar bulunmaktadır. Bu insanlar memorat şeklinde veliyle görüştüklerini iddia etmektedir.

Mezarın yanındaki evde yaşayan teyze de nefes darlığı varmış. Ne zaman sıkılsa, dedeyi anarmış ve onun sayesinde iyileşirmiş. Her Ramazan'da dede, teyzenin odasının camına vurup uyandırırılmış (Cuma Dede-Konak).

Sinan Dede kendisine gelen insanların ve hayvanların hastalıklarına deva bulurmuş (Sinan Dede-Selçuk).

Vakti geldiği halde doğum yapmayan bir kadın, bebeği doğmadan karnında ölen görümcesi ve doğduktan sonra evladı ölen bir komşuları Buğday Dede'ye gitmişler. Çocuğu henüz doğmayan kadın “Çok çocuğum olsun, el ele tutuşup yürüsünler” diye dua etmiş. Komşusu ona “Zengin olsunlar” diye dua etmedin mi? demiş. Görümce çocuğum doğsun isterse sonra ölsün, yeter ki doğduğunu göreyim” demiş. Görümcenin çocukları doğmuş; ama kimi beş kimi on yaşında ölmüş. Komşunun çocukları doğduktan sonra yaşamış ama hiçbir zaman çok paraları olmamış. Çocuğu doğmayan kadının üç tane evladı olmuş bu çocuklar hiç birbirlerinden ayrılmadan yaşamışlar”. Buğday Dede kendisine makul dua eden kadının sağlıklı çocukları olmasını sağlamış (Buğday Dede-Tire).

III.5.1.6.2. Hayvanları İyileştirmek

Velilerin hem yaşamlarında hem vefatlarından sonra hayvanları iyileştirme güçlerinin olduğuna inanılmaktadır. Bu keramet motifi menkıbe ve memoratlarda da zaman zaman yer almaktadır.

Sinan Dede hayvanların hastalıklarına deva bulurmuş. Bulamadıkları hayvanların derilerinden de faydalanırmış (Sinan Dede-Selçuk).

III.5.1.6.3. Vücut Arızalarını Gidermek

Eski Türklerde doktorluk görevini üstlenen kamlar gibi İslamiyet ile beraber şifa verici görevi veliler üstlenmiştir. Işıl Altun'un kaydettiğine göre; Sultan Baba halkın yemesi için bir kazan pilav yaptırır, fakat bir adam dişi ağrıdığı için yiyememektedir. Sultan Baba da adamın ağrıyan dişinin üzerine elini koyar, o anda adamın ağrısı geçer (Altun, 2008: 177). Dua yoluyla velinin yardımını talep eden kimseler olduğu gibi türbe toprağından, suyundan, örtüsünden medet umarak iyileşmeyi bekleyenler de bulunmaktadır. Vücut arızalarını giderme ile ilgili motifler daha çok memoratlarda karşımıza çıkmaktadır.

Bel fitiğı olan bir kadın iyileşme umuduyla Durmuş Ali Dede'ye gider. Akrabaları da kendisiyle “sen dedene git, deden belki seni iyileştirir” diyerek onunla dalga geçerler. O gece türbeye giderek sırtını duvara verir dua eder. Evine gidince sırtını çeviremez hale gelmiştir, gelinine seslense de gelini duymaz. O sırada uyku-uyanıklık arasında kendisini türbede görür ve sırtı dönükken dedenin gelip sırtına eliyle vurduğunu görür. Sabah Bismillah diyerek kalktığında hiç ağrısı kalmamıştır (Durmuş Ali Dede-Bayraklı).

III.5.1.7. Veliliğini Kabul Edenlere Yönelik Keramet Motifleri

III.5.1.7.1. Başkalarını Hidayete Kavuşturma

Veliler çevresinde saygısızlık eden, doğru davranışlarda bulunmayan ve yoldan sapmış kişileri kerametleriyle doğru yola yönlendirmektedir. Eğer kişi Müslümansa daha iyi bir mümin olabilmesi; başka bir dine mensup ise İslam'a yönelmesi sağlanmaktadır. Velilerin insanları bu şekilde doğru yola teşvik etmesi “hidayete kavuşturma” olarak adlandırılmaktadır.

Demirtaş Dede Mahmudiye'nin hocasıymış. Adamın biri de çok içkici, kumarbaz bir adammış. Bir gün dedenin yanında vardığında Mahmudiye hocası adamın içeri girmesine izin vermemiş. Adama, “bu yalaktan su içeceksin” demiş. Adam yalaktan su içmiş ve sonra Taş Dede adama nasihat etmiş. Sonra adam doğru yoldan hiç sapmamış (Demirtaş Dede-Bergama).

Sümbül Arap, Hamza Baba'yı sihirbaz kabul edip onun kerametlerinin gerçek olmadığını ispat etmek için uğraşır. Bir gün Hamza Baba'nın yanına Arap bir sufi

kılığında gider. Hamza Baba onun kim olduğunu anlamasına rağmen ses etmez. Onu dervişleri arasına alır ve görevler verir. Sümbül de Hamza Baba'nın açığını kollamaktadır. Bir müddet sona Cuma cemi vakti Sümbül özünü dâra çeker. Dârda gerçeği anlatır ve Hamza Baba'da af diler. Cemdeki dervişlerin de haklarını helal etmesiyle bir koç tığlayarak aklanır ve dergâha kabul edilir (Hamza Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.7.2. Mala, Mülke Bereket Getirme

Bereket getirme motifi; mala-mülke bereket getirmek ve az yiyecekten çok kişiyi doyurmak motifleriyle benzer içeriğe sahip olduğu için bu motifi tek bir başlık altında toplamak daha uygundur. Az olan bir şeyin artması, bereketlenmesi, hiç bitmemesi gibi durumlar bereket motifiyle ilişkilidir. Ocak, bu motifi Kitab-ı Mukaddes kaynaklı olduğunu belirtir. Kitab-ı Mukaddes'te Peygamber Elişa'ya borçları olan bir kadın gelir. Kadın elinde sadece bir miktar yağ olduğunu söyler. Peygamber de kadından bulduğu bütün kapları getirmesini ister. O yağı kaplara paylaşırlar ve tüm kaplar ağzına kadar dolar. Kadın da yağları satıp borçlarını kapatır (Ocak, 2015: 262). Bereket getirme ile ilgili bir başka örnek de Hacı Bektaş Menakıbname'sinde yer almaktadır. Kalabalık bir topluluk Hacı Bektaş'ı ziyarete gelir. Fakat misafirlere ikram edecek ekmek bulunmaz. Kadıncık Ana Hacı Bektaş'a hiç un olmadığını söyleyince Hünkâr dua ederek un çuvalını silkeler. Çuvalın dibinde kalan unlardan hamur yapılır ve üstü örtülür. Köydeki kadınlar durmadan kırk gün boyunca ekmek yaparlar ama hamurun ardı kesilmez. En sonunda örtü açılır ve kalan hamur pişirilir, böylece hamur da tükenmiş olur (Gölpınarlı, 1995: 63). Hem Kaygusuz Abdal Menakıbanesi'nde hem de Abdal Musa Velayetnamesi'nde bal ve yağın olmaması üzerine pınarlardan bal ve yağ akması ve keşkül tabağındaki yağ ve balın günlerce bitmemesine dair bölümler bulunmaktadır (Güzel, 1999: 68). Örneklerde görüldüğü üzere bir kıtlık veya çaresizlik anında ulu kişilerin duası malın bereketlenmesini sağlamaktadır.

Buğday Dede menkıbesi, dedenin Tire'de bereket sembolü olarak anılmasını sağlamıştır: “Bir zamanlar, çok kıtlık olmuş ve Tire halkı, Buğday Dede sebebiyle bu kıtlıktan etkilenmemiş. Dede ve hanımı oturdukları tepeden ovaya ve yollara bakar; 'Bir aç gelsede doyursak' diye beklerlermiş. Zira evlerinde küpler dolusu buğday varmış, verdikçe de bereketlenirmiş.” Buğday Dede'nin bir başka rivayetinde ise “savaş zamanı kıtlık olmuş. Askerlerin yiyeceği kalmamış. Yiyecek derdine düştüklerinde Buğday

Dede'nin ününü duymuşlar. Komutan Dede'ye gidip durumu anlatmış. Heybelerce buğdayı taşımak için sıra sıra deve gelmiş. Deve bitmiş, heybe bitmiş, buğday bitmemiş verdikçe çoğalmış dedenin buğdayı (Buğday Dede-Tire).

Rivayete göre, Sarı İsmail Büyükkemerdere köyünde yaşar. Burada içecek bir yudum su olmadığını görünce Allah'a: "Allahım, fakiri burada mihman kıldın. Canlara içecek su ve rızık ihsan et, bereketini üzerimizden eksik etme, niyazımızı kabul et." diye dua etmiş ve o günden beri buranın suyu hiç kesilmemiş ve o sene Tire de oldukça bereketli mahsul alınmış (Sarı İsmail Dede-Tire).

Arabistan'da kıtlık zamanı bir Arap Tire'den tohumluk buğday almaya gelir. Buğday Dede'ye uğrar ama onun tohumluk buğdayı yoktur. Arap'ı Sır Hatunlar'a gönderir. Adam Sır Hatunlar'a gidince onlar da ellerinde iki tas buğday olduğunu ve onu verebileceklerini söyler. Buğdayı verecekleri sırada bunlar kendilerini kaybeder ve tam kırk çuval buğday hazırlarlar. Elleriindeki iki tas buğday bereketlenerek kırk çuval olmuştur (Sır Hatunlar-Tire).

III.5.1.7.3. Başkalarını İkaz Edip, Tehlikeye veya Kötülüğe Düşmekten Kurtarma

Velinin geleceği görebilme kerameti onu başka insanların başına gelebilecek kötü hususlarda uyarması şeklinde gerçekleşmektedir. Çünkü veli insan-ı kâmindir. İnsanları tehlikeye düşmekten kurtarır, ikaz ederek hata yapmalarını önler. Uyarma hususunda mesafelerin bir önemi yoktur çünkü veli tayy ederek mekânda yolculuk yapabilir. Uyarılma hali, genellikle kişi rüyada ya da uyku-uyanıklık arası bir durumdayken gerçekleşmektedir.

Çobanın biri hayvanlarını çayıra bıraktıktan sonra uyuyakalmış, hayvanlar uçuruma doğru gitmekteymiş. Yalınayak Dede çobanı rüyasında dürterek "hayvanları kaçıyor git yakala" demiş. Bunun üzerine çoban uyanmış ve hayvanları kurtarmış (Yalınayak Dede-Dikili).

Burayı temizleyen gönüllü bir adam varmış. Bir gün temizlemek için türbenin üstüne çıktığında aşağıya düşmüş. Sonra bir bakmış bir dede kolundan tutmuş, "evladım senin kolun çıkmış git yaptır, benim için bir daha yukarıya çıkma" uyarılmış (Şehabeddin Sivasi-Selçuk).

III.5.1.7.4. Tehlike veya Felakete Maruz Kalanları Kurtarma

Evliya, zor durumdaki insanlara yardım ederek kerametini gösterir. Özellikle vatani kurtarmak için düşmanla savaşan veya veli mezarına sahip çıkan insanlar, onun kerametinden nasibini alırlar. Bunun için velinin, yardım bekleyen birinin yanında bizzat bulunmasına gerek yoktur. Ruhaniyeti ile kişilere yardım edebilir. Bunun örneklerine Tezkiretu'l Evliya'da denk geliriz. Ocak; Hacı Bektaş-ı Veli, Kaygusuz Baba, Sultan Şucaeddin ve Ahi Evran anlatılarında felakete düşenlerin veliler tarafından kurtarıldığını bildirmektedir (Ocak, 2010: 85-85). Ahmet Yesevi “turna” şekline girerek Amu nehrini geçerken nehirden geçmeye çalışan bir bezirgân görür. Bezirgânın malları yitip gitmiştir, kendisi de zor durumdadır. Eğer kendisini kurtarırlarsa malın yarısını bağışlayacağını söyler. Ahmet Yesevi de velayet eliyle bezirgân ve mallarını kurtarır ve bezirgân da bağışını yapar. Hacı Bektaş kazana koyup kaynatılan halifelerinden Can Baba'nın kazandaki suyunu soğuk suyla ıltıştırır, böylece Can Baba yanmaz bu olay olduğunda Hacı Bektaş Sulucakarahöyük'te, Can Baba ise Erzincan'dadır (Duran, 1995: 99-100).

Kore savaşı sırasında bir asker savaşta yaralanır. Başka bir asker onu savaş alanından çıkartır. Yaralı asker zamanla kendine gelir, iyileşir ve kendini kurtaran askere “sen kimsin, nerelisin, seni ziyaret etmek isterim adresin nedir” diye sorunca diğer asker, İzmir Balçova'da Ciğer Dede diye kime sorsan beni gösterir” cevabını verir (Ciğerci Dede-Balçova).

Lokman Dede, Hacı Ali'ye: “Ali, beni çok mu seviyorsun, öyleyse çık şu minareden kendini yere at” demiş. Hacı Ali hiç durmadan minareye çıkmış ve kendini atmış. Yere düşmeden ayaküstü inen Ali'ye Lokman Dede göz ucuyla bakmış: “Beni sevdiğini şimdi anladım” demiş (Lokman Dede-Bergama).

Gökyaka köyünü çevreleyen dağ yanarken Şehit Şah Ahmet askerleriyle şehri yangından korumuş. Askerler ateş parçalarının önüne yıldırım gibi düşerek ateşin köye sıçramasını engellemiş (Şehit Şah Ahmet-Kemalpaşa).

Eskiden İzmir'de yılan ve akrep sokması çok olurmuş. Natırzâde Ahmet Efendi bunun geçmesi için bir dua okumuş. O tarihten sonra İzmir'de akrep ve yılan sokması görülmemiş (Natırzâde-Konak).

Türbeyi temizleyen adam türbenin üstüne çıktığında aşağıya düşmüş. Sonra düştüğü yerden Şehabeddin Dede onu kolundan tutmuş ve kaldırmış (Şehabeddin Sivasi-Selçuk).

III.5.1.8. Veliliğini Kabul Etmeyenlere Yönelik Keramet Motifleri

Veliler; yardımsever ve alçakgönüllüdür, genellikle halkın yanında olmayı tercih eden ermiş kimselerdir. Bazı durumlarda ise velilerin kendilerine karşı çıkan insanları cezalandırdıkları görülmektedir. Peygamberler gibi bir süre zulme ve saygısızlığa sabrederler fakat sonunda kendilerine inanmayanların başlarına çeşitli felaket musallat ederler. Peygamberlerin çeşitli kavimleri helak edişi gibi veliler de kişileri veya bir topluluğu zarara uğratabilir. Bu saygısızlıklar veli yaşarken görülebileceği gibi öldükten sonra türbesinin çevresinde de görülebilir. Her durumda veli, bu kişilere uygun cezayı vermektedir.

III.5.1.8.1. Kendisine İnanmayan veya Saygı Göstermeyen Kişilere Beddua Etmek

Veli eğer beraber yaşadığı topluluğa kızarsa onlara beddua okuyarak cezalandırır. Bu ceza genelde yüzyıllar boyunca devam eder.

Mamur Baba Ilıca'dayken halk onu kızdırmış. O da beddua ederek: “Benim arkam viran olsun, önüm mamur olsun” demiş. Bu olaydan sonra Ilıca'da Mamur Baba Türbesi'nin önü hep işlek ve verimli olmuş ama arkası hep kurak kalmış (Mamur Baba-Çeşme).

III.5.1.8.2. Kendisine İnanmayanları Utandırarak Etkisiz Kılmak

Veliler, yaşadıkları dönemlerde kendilerine inanmayan kimseleri gösterdikleri kerametlerle utandırmaktadır. Utanan kişiler genellikle tövbe ederek af dilerler ve velinin himayesine sığınır.

Hamza Baba, kendisine karşı saygısız davranan ve kendisini deneye kalkan kişileri utandırır. Bu kişiler yaptıklarından pişman olarak Hamza Baba'dan af dilerler (Hamza Baba-Kemalpaşa).

III.5.1.8.3. Düşmanlarına veya Başkalarına Korku ve Dehşet Verecek Şekillerde Görünmek

Velilerin, düşmanlarına veya başlarına korku ve dehşet verecek şekilde görünme motifi daha çok memoralarda karşımıza çıkmaktadır.

Zeytinli Dede'nin mezarında altın var diye hırsızlar soymaya gelmişler fakat dedenin etkisiyle bunlara birden uyku basıyor ve kollarını kımıldatamıyorlar (Zeytinli Dede-Bergama).

Arap Dede, sokaktan sarhoşlar geçtiği zaman da çok kızarmış. Bir gün içkili adamlar mezarın ordan geçmişler. Hepsinin ayakları birbirine dolanmış (Arap/Tezveren Dede-Konak).

Eşine çok eziyet eden bir adam Soğan Dede'nin yakınlarında bir dükkânda bekçilik yapıyormuş. Bir gece dükkânın demir kapıları birden açılmış, içeri eli fenerli yaşlı bir adam girip “Sen karın Ayşe'ye çok eziyet ediyorsun, bundan sonra iyi ol” demiş. Adam o yaşlının Soğan Dede olduğunu anlamış ve eşine kötü davranmaktan vazgeçmiş. (Soğan Dede-Tire).

Torbalı'da bir evin bahçesinde bulunan isimsiz yatırıla ilgili şöyle bir rivayet vardır: “Dipteki komşu vardı, onun anası vardı. Böyükler anlatıyor: Hadi hadi demiş yatır mı var orda demiş, ne yapmaya mum yakıyorsunuz? demiş. Saat akşam 8'de kızına gidiyormuş. Burada dede kadının önüne geçiyor,”sen burada yatır olup olmadığını sen biliyon mu? Seni napım şimdi” demiş. Kadın çok korkmuş (İsimsiz Yatır-Torbalı).

Bir kadının akrabaları çocukken Pamukçu Dede'nin mezarının üstüne çıkmış. Sonra dede onları birden üstünden savurtmuş (Pamukçu Dede-Urla).

III.5.1.8.4. Düşmanlarına veya Başkalarına Felaket Musallat Etmek

Veliler mezarlarının çevresini bozanları, orada rahatsızlık çıkaranları ve hak yiyenleri çeşitli şekilde cezalandırmaktadır. Bu cezalar bazen felaket şeklinde nitelendirebilecek kadar büyük olmaktadır.

Beşe Dede'nin bahçesindeki selvileri kesmişler hemen yanındaki okul göçmüş ve kahve yanmış. Bu yatırı hazine için kesenler taran turan olup iflah olmamışlar (Beşe Dede-Bergama).

Mızraklı Dede Türbesi'nin de yıkılmasına karar verilir. Muhtar, jandarma başçavuşu ve erler ile yıkıma gelirler. Kazmaya vuracakları sırada çok şiddetli bir yağmur başlar ve kesinlikle dinmez. Sonra herkes evine döner ve buraya uğramazlar.

Fakat bu olaydan sonra muhtar ve başçavuş felç olur. Biri altı biri de altı ay sonra yatalak vaziyetteyken ölür (Mızraklı Dede-Karabağlar).

Kadının biri öğlen uykusundayken dedenin yanbaşında üç tane yanan mumu söndürmüş. Uyandıktan sonra İzmir-Aydın karayolunda üç öğrencinin ölüm haberi gelmiş (Sali Dede-Konak).

Bir de adamın biri geçerken “burada dede olur mu, bırakın şu safsataları” demiş. O anda adam sanki biri yere itmiş gibi yıkılmış ve ayakları yukarı kalkıp ayakkabıları farklı yerlere savrulmuş (Sali Dede-Konak).

Yenişehir’deki bir yatırı kahvehane sahibi bir adam kaldırıp Yeşildere’ye atmış. Yatıra yapılan bu saygısızlıktan dolayı kahvehane sahibi cezaevine atılmış (İsimsiz Yatır-Konak).

Kemalpaşa’da Gudumcular Köyü Hamza Baba’yı çekemiyormuş. Hamza Baba bir gün “dağlar taşlar gidelim” diyor. Bütün dağlar, taşlar yürüyor arkasından. Bir kayaya yaslanıyor, belini verdiği yer, servi gibi resmi var kayada. Dönüp baktığında Gudumcular köyünün dümdüz olduğunu helak olduklarını görmüş (Hamza Baba-Kemalpaşa).

III.5.2. MEMORATLAR

Memoratlar, menkıbelerle sürekli karıştırılan ve oldukça ortak noktaları olan iki anlatı türüdür. Memoratlarla ilgili kapsamlı araştırmayı Özkul Çobanoğlu yapmıştır. Çobanoğlu, menkıbe ve memoratın, efsane tanımına uygun özellikleriyle efsane üst başlığı içerisine dâhil edilmekle birlikte, derlenmiş olan metinler arasında belirgin farklar görüldüğünü bunun sonucunda menkıbe ve memoralardan efsanenin alt türleri olarak bahsetmek gerektiğini belirtmiştir. “Memorat, “tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamada yer alan ‘tabiatüstü’ ile kastedilen öncelikle ‘öteki dünya’ ve farklı bir boyutta olmanın yanı sıra memorat, ‘insanlarla beraber aynı mekânları paylaşan, cin, peri, şeytan, alkız, karabasan veya çeşitli ruhlardan oluşan ve sosyal bir hayat yaşadığına inanılan’ varlıklarla ‘görme, konuşma, dokunma, hissetme, rüya ve bunlardan başka bir yolla’ kurulan bir iletişim halidir (Çobanoğlu, 2003: 21). Memoratları asıl önemi kılan noktalardan biri olayı yaşayan kişi tarafından

anlatılmasıdır. Bu durum rivayetin gerçekliği hususunda dinleyenleri daha çok ikna etmektedir. Günümüzde menkıbelerin zamanla unutulması, onun yerine kişilerin yaşam anıları olan memoratların anlatılmasını sağlamıştır. Birçok mahalli yatırla ilgili menkıbeler hatırlanmamakla beraber bu yatırların komşuları yatan veliyi rüyalarında veya gece ışık şeklinde gördüklerini belirtmektedir. Özellikle rüyada görerek şifa bulduğunun anlatılması velinin kerametlerine olan inancı ve yapılan ziyaretler arttırmaktadır.

Memorat, ilk tecrübeyi yaşamış kişiden dinlenilebileceği gibi tecrübeyi yaşayandan nakleden en fazla dört kişiye kadar uzanan bir halkadan da öğrenilebilir (Degh-Vazsonyi, 2015: 136). Özkul Çobanoğlu ülkemizde görülen memorat çeşitlerini 12 başlık altında incelemiştir:

- “1. *Cinler İle Kurulan İletişim Biçimleri ve Yaşadığına İnanılan Olaylar*
2. *Alkarısı İle Kurulan İletişim Biçimleri ve Yaşadığına İnanılan Olaylar*
3. *Ağırlık Basması-Karabasan, Congoloz, Kul, Erkebit, Hırtık, Hınkur Munkur, Çarşamba Karısı, Yol Azdıran, Kara Ura, Demirkıynak ve Gelincik Adlı Varlıklarla Kurulan İletişim ve Yaşadığına İnanılan Olaylar*
4. *Hızır ile Kurulan İletişim Biçimleri ve Yaşadığına İnanılan Olaylar*
5. *Yatırlar, Evliyalar ve Şehitlerle Kurulan İletişim Biçimleri ve Yaşadığına İnanılan Olaylar*
6. *Rüya Görme Yoluyla Kurulan İletişim Biçimleri ve Yaşadığına İnanılan Olaylar*
7. *Nazar Değmesi İnancıyla İlgili İletişim Biçimleri ve Yaşadığına İnanılan Olaylar*
8. *Ölülerle Kurulan İletişim Biçimleri ve Yaşadığına İnanılan Olaylar*
9. *Büyü ve Çeşitli Geleneksel Pratikler Yoluyla Kurulan İletişim ve Yaşadığına İnanılan Olaylar*
10. *Fal ve Falcılık Yoluyla Kurulan İletişim Biçimleri ve Yaşadığına İnanılan Olaylar*
11. *Tam Tanımlanamayan Olağan Üstü Bir Güçle Kurulan İletişim ve Yaşadığına İnanılan Olaylar*

12. *Modern Kent Yaşamı Memoratları: Ruh Çağırma, Astral Yolculuk ve Ufo'larla Kurulan İletişim Biçimleri ve Yaşandığına İnanılan Olaylar.*” (Çobanoğlu, 2003: 77-82).

Yaptığımız çalışmada menkıbelerle ortak görülen motifler dışında memoratlarda üç keramet motifi tespit edilmiştir. Bu motifler “veliyi rüyada görmek, veliyi nur/ışık şeklinde görmek ve veliyle konuşmak” olarak belirlenmiştir. Üç motif de birebir yaşam anısı şeklinde kaynak kişilerden derlenmiştir. Bu derlemelerde memoratlar bazen olayı yaşayan kişiden birebir dinlenerek elde edilmiş, bazen de olayı duyan ikinci-üçüncü derece kişilerden nakl yoluyla öğrenilmiştir.

III.5.2.1. Rüyada Görülme

Memoratların en bilinen motiflerinden biri rüyada olağanüstü bir kişiyi görmektir. Veliler; kişilerin rüyasına girerek onları uyarabilir, kendi yerlerini gösterebilir ve talimat verebilir. İzmir’de velinin rüyasına girdiği insanları anlattığı memoratlar şu şekildedir:

Eskiden mahalledeki teyze ineklerini bilmeden yatırın dibindeki ağaca bağlamış. Hayvanları ertesi gün ölüyormuş. Bir gün yatırın yerini rüyada gören birileri gelmiş ve teyzeye rüyasında gördüğü Kabak Dede’nin yerini göstermiş (Kabak Dede-Balçova).

“Benim oğlum dışarıdaydı gelinim gidecekti torunumla. Dedim giderlerse gittiğiniz zaman yani kurban kesecem, kestim. Sonra da dedim oturumunu alırsan tekrar kesecem türbeye getirecem, bir türlü kesemedim hep rüyama girdi, rüyama girdi, rüyama girdi en son bir bebek verdi kucağıma paran yoksa al bu bebeği kes dedi (Durmuş Ali Dede-Bayraklı).

Arap Dede, geceleri mahalle halkının rüyalarına girmekte ve evlerinde onları ziyaret etmektedir (Arap Dede-Bergama).

Dedeyi rüyasına girdiği bir kadından mezarını yaptırtmasını istemiş. Kadın da buraya gelip dedenin mezarını yaptırmış (Ferizler Dedeleri-Bergama).

Hayıt Dede’nin olduğu mahallede bir kişinin ufak kızının rüyasına dede girmiş. Rüyadan sonra kız yatırın bakımını üstlenmiş ve babası da yatırın demirliklerini yaptırmış (Hayıt Dede-Bergama).

Türbede inceleme yapmak isteyen bir araştırmacı da türbedarın gelmesini beklemiş. Türbedar gelince de ona fotoğraf çekeceğini söylemiş. Türbedar da “Çek ama çıkmaz” demiş. Araştırmacı içerde ışık olmadığından böyle dediğini zannetmiş ve flaşlı

üç-dört poz çekmiş. Sonra tüm fotoğrafları tab ettirirken otuz altı fotoğraftan sadece kabir fotoğraflarının çıkmadığını fark etmiş. Fotoğrafların negatifleri de çıkmamış. Bunun üzerine araştırmacı türbedarın dediklerini hatırlamış ve içinden “izin almadım, selam mı vermedim, kusur mu işledim diye hala hayret ediyorum” demiş (Alişir Beşir Nezir Türbesi-Bergama).

Bornova’daki Hayıt Dede’yi komşulardan biri rüyasında görmüş. Sonrasında da dedenin mezarını yaptırmış (Hayıt Dede-Bornova).

“Zamanın büyük Mısır valisi Kavalalı’nın oğlu Ahmet Tosun Paşa amansız bir hastalığa yakalanır. Vali hastalığına çare ararken annesi bir rüya görür. Rüya da bir zat oğlunun derdinin devasının İzmir Çeşme ılcasında yer alan termal sulara olduğunu söyler. Bu zatın Mamur Baba’dır (Mamur Baba-Çeşme).

Zamanın birinde kadının biri Seydi Baba’yı ziyarete gelmiş. Ama etrafta koyunlar varmış ve pislik doluymuş. Kadın bu durumdan tiksinişmiş. O gece Seydi Baba kadının rüyasına girmiş ve ona “ sen buradan tiksindin ama ben zamanında çobandım, bu hayvanlardan hiç tiksinmedim” diye sitem etmiş. Kadının bu durumdan ödü kopmuş ve hemen tövbe etmiş (Seydi Baba-Gaziemir).

Hasan dede etrafında bulunan bazı kimselerin rüyasına girer ve dua istermiş (Hasan Dede-Karşıyaka).

“Bir kadın çocuğu olmuyomuş, Hamza Baba’da yedi kurban adak adamış. Seneler sonra kadının çocuğu olmuş ama durumu olmadığında kesememiş yedi kurbanı. Kadının kızı büyümüş Almanya’ya gitmiş. Kızın rüyasına girmiş Hamza baba “adağınızı yapın yoksa emanetinizi alırım geri” demiş. Kadın Almanya’dan gelip hemen annesinin adağını yapmış (Hamza Baba-Kemalpaşa).

Bir kadın burada bebek sahibi olmayı dilemiş ve sonrasında çocuğu olmuş. Fakat adağını yerine getirmediği için Hamza Baba üç kez rüyasına girmiş ve adağını yapmazsa canının alacağını söylemiş. Kadın adağını da yapmayınca bebek ölmüş (Hamza Baba-Kemalpaşa).

Ezreil geldi benim canımı alcek uykumda bu rüya ya yalvarıyom bunlar küçük çocuklarım küçük nolur yapma alma çocuklarım büyüsün şöyle böyle olsun yok alcam diyo. Tufan dedeye kaçtım hemen. Böyle yatağında uzanmış mezarına doru aksakallı böyle duruyo. Hamza baba bak bütün dervişler böyle oturuyorlar gittim çöktüm önüne

nolur dedim ya Ezreil alcak evlatlarımı kurtarmak istiyom almasın hiç seslenmiyo ben seyrek sıkıştığım zaman giderdim oraya. Hamza baba; “O bizimdir Hamza baba benden ötürü bizim o” dedi. O zaman anladım üç kere arkamı sıvaz etti, Tufan Dede de “onu bizden kimse alamaz” dedi. Öyle sonra uyandım (Tufan Dede-Kemalpaşa).

Bu cesedin sarhoşlukla denize düşüp boğulan bir kimsesiz olduğunu söyleyenler olmuşsa da, dinleyen olmamış. 15 gün kadar sonra bu mavna yapımında çalışan sözü dinlenen bir aksakallı bir usta, bir sabah işe geldiğinde diğer mesai arkadaşlarını da başına toplayıp gece gördüğü bir rüyasını anlatır. Denizden çıkan bu cesedin nurlu bir çehre ile ve üzerinde yeşil bir cüppe ile kendisine; “bana bir türbe yaptır ve mum yak” dediğini söyler. Birkaç gün sonra aynı rüyayı başka bir ustabaşı da görür. Bunun üzerine gemici ustaları aralarında para toplayıp türbeyi yaparlar (Bahri Baba-Konak).

Biz yeni buraya taşınmıştık, şimdi 22 sene oldu. O seneydi kadının biri geldi. Elinde bir gofret falan bir poşeti acelem var dedi bunu çocuklara dağıtır mısınız? dedi. Dedik, sen neden dağıtmıyorsun? Kadın, “Antep’ten geldim otobüsüm kalkacak ona yetişmek zorundayım. Zamanında çocuğum olsun diye adak adamıştım burada sonra benim dileğim kabul oldu ama yerine getiremedim. Bir gün dede gelip rüyama girdi ve “adağını neden gelip yapmıyorsun?” dedi. Kadın da o yüzden kalkmış gelmiş adağını tutmak için (İplikçi İsmail Dede-Konak).

Şöyle bir şey işittim; arkadaşım bir gün otururken vatandaşın biri geliyor rüyamda onu gördüm ziyaret etmem gerekiyor diyor. Rüyada gören büyük bir zatmış savaşlarda önemli bir kişi demiş (Kasımpaşa Türbesi-Menderes)

Rüyamda Tezveren Dede tabelasını ve içerdeki tahta divanları gördüm. Sonra da kendisi bana göründü. Böyle olunca bu durumu komşuma anlattım ve sora sora burayı buldum. On sene önce oldu bu olay (Tezveren Şeyh Kamil Türbesi-Menemen).

Herkes korkardı ben hiç korkmazdım komşumdu. Kerameti fazlaydı, her şeyi yapardı görünürdü. Rüyalarda evimin dibindeydi. Bir gün rüyama girdi öte sokaktan yukarıya gelmişim sokağı görünce, orada bir eve vardı yolun dibinde, o evde iki aksakallı dede oturuyor. Baktım ortada açık bir delik vardı. Orada onun dibine oturmuş iki dede. O delikte ışık yanıyor. Baya yanıyor. Ben onları görünce çekindim. “Yanaş” dediler bana yanaştım. “Napıyorsunuz burada bu ışık ne” dedim. Işık değil bu bayram

dedenin yolu burası dedi. Yoluymuş orası meğer geçer gidermiş. Bana o kadar göründü (Bayram Dede Yatırı-Narlidere).

Biz de on kadar hanım toplandık ve Dedeye gittik. Giderken kurabiye de yanımızda götürmüştük. Önce aşır sonra mevlid okuduk. Kurabiyeyi bulunanlara dağıtmak için paketi açmaya yeltendiğimde kubbeden tıklar tıklar kurabiye dökülmeye başladı. Korkunca, kurabiyeleri dedenin başucuna bıraktık ve evimize döndük. Daha sonra dede rüyama girdi ve dedi ki: “Neden kurabiyelerden yemediniz, şayet kurabiyelerden yeseydiniz, dilek sahibi de yiyecekti ve mutlaka çocuğu olacaktı” (Çoban Dede-Ödemiş).

Çocuğu olmayan kadının biri akrabalarının zoruyla dedeye gelmiş ama içinden olacağına inanmıyormuş. O gece dede rüyasına girmiş ve içindeki itikati olmazsa duasının olmayacağını söylemiş. Kadın sonra tekrar gelerek içten dua etmiş ve bir vakit sonra çocuğu olmuş (Dilek Dede-Tire)

Rivayete göre; mezarın üstündeki büyük taş alınır ve bir evin önüne binek taşı yapmak için götürülür. Ertesi günü taşın eski yerinde olduğu görülür ve dedenin taşı getiren adama o gece rüyasında “ bana dokunmayın ben garip bir dedeyim” dediği söylenmektedir (Garip Dede-Torbalı)

Mülk sahibinin kayınpederi mülkü satın aldığı anda henüz tarladır. Buraya hem ev yaparlar hem de sebze bahçesi haline getirirler. Kendilerine “Bu garip Dededir, sakın bozmayın” dendiğinde onlar da yatırımın etrafını tuğlayla örürler. Ama ertesi sabah kalktıklarından ördükleri duvarın yerle bir edilmiş olduğunu görürler. Dede o akşam kayınpederin rüyasına girip “ben garibim, saltanat istemem” der (Garip Dede-Torbalı)

Hep rüyalarımı ona anlatırdım Sabriye teyze baksana derdim yanda bir türbe var bende derdim. O türbe sanki çok yorgun gelmiş adam ama genç çok güzel bir adam boylu poslu sakalı var ama atın üstünde güzel bir at var altında kır. Aman demişim, dur ben eğileyim de sen in demişim şu dizimi yattım onu indirdim attan. O benim arkamı sıvaşladı aman düşersin müşersin dedim, ben didim dizimi yapem sen in dedim atta çok güzel at ama kendinden fazla at o ondan fazla genç zaten adam çok genç şöyle bir sakal var. Sen dedi çok temiz tutuyosun buraları, o yüzden çok kazanıyorsun dedi (Hayıt Dede-Torbalı)

Benim de rüyama girdi. Hamza babaya kurban kesecektim ev aldım diye ondan sonra mübarek “sen bana gelmedin ben sana geldim” diye binanın arkasında mezar taşı doğum tarihi her şeyi yazıyordu geldi mübarek “ben de kes” dedi. Sonra bi baktım burada varmış aynı kişi (Torbalı Dede-Torbalı).

III.5.2.2. Konuşarak Varlığını Gösterme

Bazen veliler kerametlerini kişilerle konuşarak göstermektedir. Konuşma hadisesi kişi mezarın başındayken dedenin görünmesiyle olabileceği gibi, rüyada da gerçekleşebilir. Özellikle rüyada veya sanrı anında karşılaşılan konuşma anları kişiyi uyarma amacı taşımaktadır.

Kore savaşı sırasında bir asker savaşta yaralanır. Başka bir asker onu savaş alanından çıkartır. Yaralı asker zamanla kendine gelir, iyileşir ve kendini kurtaran askere “sen kimsin, nerelisin, seni ziyaret etmek isterim adresin nedir” diye sorunca diğer asker, İzmir Balçova’da Ciğer Dede diye kime sorsan beni gösterir” cevabını verir. Kore’den döndükten sonra yaralı asker İzmir’e gelerek arkadaşını görmek ister. İnsanlara Ciğer Dede’nin evini sorunca, onun evi değil mekânı vardır, türbesi de şurada diye gösteriyorlar. Adam türbeyi görünce Ciğer Dede’nin kendisine yardım etmek için Kore’de bulunduğunu anlar ve orada türbeye kapanır (Ciğerci Dede-Balçova).

Çobanın biri hayvanları salmış sonra da kendisi uyuyakalmış, hayvanlar uçurum gibi bir yere doğru gidiyorlarmış. Dede çobanı rüyasında dürtmüş ve “hayvanları kaçıyor git yakala” demiş. Bunun üzerine çoban uyanmış ve hayvanları kurtarmış (Yalınayak Dede-Dikili)

Zamanın birinde kadının biri Seydi Baba’yı ziyarete gelmiş. Ama etrafta koyunlar varmış ve pislik doluymuş. Kadın bu durumdan tiksinişmiş. O gece Seydi Baba kadına görünüp “sen buradan tiksindin ama ben zamanında çobandım, bu hayvanlardan hiç tiksinişmedim” diye sitem etmiş. Kadının bu durumdan ödü kopmuş ve hemen tövbe etmiş (Seydi Baba-Gaziemir).

Kuruçaydan biri geldi sabah bir baktık türbenin gülleri eşliğinde kapının bırakmış. Aradan bir zaman geçti haftası oldu 9 yaşlarında bir kız çocuğu; “dayım buranın güllerini kopardı gece uyutmadı dede onu” dedi. Dede; “ezandan evvel benim güllerimi getireceksin” demiş (Tufan Dede-Kemalpaşa).

Osmanlı zamanında bir gün, deniz kıyısına bir siyahi erkek cesedi sürüklenip karaya vurur. Cesedi oradaki mavna yapım ustaları denizden çıkarıp yahudi mezarlık duvarının dışına gömerler. 15 gün kadar sonra bu mavna yapımında çalışan sözü dinlenen bir aksakallı bir usta, bir sabah işe geldiğinde diğer mesai arkadaşlarını da başına toplayıp gece gördüğü bir rüyasını anlatır. Denizden çıkan bu cesedin nurlu bir çehre ile ve üzerinde yeşil bir cüppe ile kendisine; “bana bir türbe yaptır ve mum yak” dediğini söyler (Bahri Baba-Konak).

Anlatan kişinin annesi hamileymiş. Geç vakitte komşudan dönerken yatırın üstünde bir koyunun yattığını görmüş ve şaşırılmış. Eve gittiğinde ise kapının sürgüsü birden açılmış ve kadın, yatırın üstündeki koyunu iki ayağı üzerinde görmüş. Kadın korkunca da koyun, “ben bayram dedeyim, korkma, ben seni gözlüyorum, kolluyorum” demiş (Bayram Dede-Narlidere).

Biz de on kadar hanım toplandık ve Dedeye gittik. Yanımızda götürdüğümüz kurabiyeleri yemedik ve dedenin başucuna bıraktık ve evimize döndük. Daha sonra dede rüyama girdi ve dedi ki: “Neden kurabiyelerden yemediniz, şayet kurabiyelerden yeseydiniz, dilek sahibi de yiyecekti ve mutlaka çocuğu olacaktı” (Çoban Dede-Ödemiş).

Burayı temizleyen gönüllü bir adam varmış. Bir gün temizlemek için türbenin üstüne çıktığında aşağıya düşmüş. Sonra bir bakmış bir dede kolundan tutmuş, “evladım senin kolun çıkmış git yaptır, benim için bir daha yukarıya çıkma” uyarılmış (Şehabeddin Sivasi-Selçuk).

Alamadan Dede öldüğü vakit cenazesine birçok âlimler ve hocalar gelir. Cenazeyi de en ünlü hocanın yıkaması istenir. Hoca, Alamadan Dede’nin vücuduna bakınca çok pis olduğunu düşünür. Bu sırada Alamadan Dede dile gelip “biz gönlümüzü temizlemekten bedenimizi temizlemeye fırsat bulamadık, ilimle uğraşmaktan kendimize bakamadık” der (Alamadan Dede Türbesi-Tire).

Rivayete göre; mezarın üstündeki büyük taş alınır ve bir evin önüne binek taşı yapmak için götürülür. Ertesi günü taşın eski yerinde olduğu görülür ve dedenin taşı getiren adama o gece rüyasında “bana dokunmayın ben garip bir dedeyim” dediği söylenmektedir (Garip Dede-Torbalı).

III.5.2.3. Işık Yanması Şeklinde Görülme

Velilerin özellikle akşam saatlerinde ışık şeklinde mezarlarının başında durduğunu gören insanlar bulunmaktadır. Bu ışığın bazen velinin kendisinden saçıldığı bazen de elindeki fener veya mumdan geldiği düşünülmektedir.

Dedenin mezarının olduğu muhitte elinde feneriyle sabaha karşı görünürmüş. Abdest alıp namaz kılarmış (Hasan Dede-Karşıyaka).

Bizim dağ yandı, buralar hep yandı dede bizim bu köyü korudu yanmadı. Askerleri sıraladı köyden yana yıldırım gibi düşüyordu askerler ateşin önüne. Nif Dağı var orada da Perşembe günleri ziyarete gidiyor dede elinde fenerle gördüm çünkü (Şehit Şah Ahmet Türbesi-Kemalpaşa).

Bir gün rüyama girdi öte sokaktan yukarıya gelmişim sokağı görünce, orada bir eve vardı yolun dibinde, o evde iki aksakallı dede oturuyor. Baktım ortada açık bir delik vardı. Orada onun dibine oturmuş iki dede. O delikte ışık yanıyor. Baya yanıyor. Ben onları görünce çekindim. “Yanaş” dediler bana yanaştım. “Napıyorsunuz burada, bu ışık ne?” dedim. Işık değil bu bayram dedenin yolu burası dedi (Bayram Dede-Narlidere).

Mezarında mum yanmamasına rağmen geceleri etrafında ışıklar saçıldığını görülmüştür (Nesimi Baba-Narlidere).

Dede'nin Birgi'de ve Eğridere'de birer kardeşi varmış. Arada bir birbirlerini ziyarete giderlermiş. Bu sırada gökte ışıklar gözükürmüş (Pir Veli Beşe Türbesi-Tire).

III.5.3. EFSANELER

Kaynak kişilerin anlatımlarında daha çok rivayet olarak geçen anlatılar düzgün bir tasnif yapıldığında menkıbe, memorat ve efsane olarak ayrılmaktadır. Bu bakımdan menkıbe ve memoratı da kapsayan üst tür olarak velilerle ilgili anlatı türleri arasında efsaneyi de ele almak gerekmektedir. Efsane, çok eski zamanlarda gerçekleşmiş olması ve bu olayı yaşayan ya da anlatan ilk kişinin bilinmemesi sebebiyle menkıbe ve memorata göre daha muğlak bir anlatı türüdür. Buna rağmen efsaneler inandırıcılıklarından bir şey kaybetmezler. Lauri Simonsuuri efsane ile ilgili: “Efsane bir insan, ya da kesin bir zamana ve mekâna sahip bir olay hakkında yayılmış söylenceleri yâd etmektir. Efsane; açıklık, kesinlik ve varsayılan gerçeğin özetini içerir.

Bu gerçek, inandırıcı ve öğretici bir şekilde açıklanır.” Pınar Fedakâr bu tanımın efsanenin temel özelliklerini belirleyen ve vazgeçilmez unsurlarını içeren en kapsamlı tanım olabileceğini belirtmektedir (Fedâkar, 2008: 98). Bu tanımda efsanenin inandırıcılık özelliğine vurgu yapılmaktadır ki bir efsanenin yüzyıllar boyunca aktarılmasını sağlayan ana etmen ona tam anlamıyla bağlanıp inanan bir insan topluluğunun bulunmasıdır.

Türkiye’de efsaneler üzerine birçok çalışması olan Saim Sakaoğlu’na göre efsane, inandırıcı olması gereken ve olağanüstülük özellikleri bulunan, belli bir şekli olmayıp konuşma diline yer veren, şahıs, yer ve hadiseler hakkındaki kısa anlatmalardır (Sakaoğlu, 2009: 20-21). Pertev Naili Boratav ise efsanenin başlıca niteliğinin inanış konusu olduğunu; anlattığı şeylerin doğru, gerçekten olmuş diye kabul edildiğini ifade etmektedir (Boratav, 1995: 98). Pınar Fedakâr, efsanelerin özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: *“Efsaneler, yapı bakımından “kısa anlatmalar olma”, “bazen, ‘şundan duyduğuma göre’, ‘bu gerçekten olmuş’ vb. gibi başlangıç formellerine sahip olma” ve “sözlü geleneğin ürünü olan nesir anlatmalar olma”; içerik bakımından “bir olay, tarihî veya dinî bir şahsiyet yahut bir yeri konu edinme”, “gerçeklik unsurunun yanında olağanüstülük ve kutsallık özelliğine de sahip olma”, “insan veya yarı tanrıları konu edinme”, “günümüzde de oluşabilme”, “dünyanın bugünkü şeklinden bahsetme”; icra bakımından “profesyonel anlatıcı tarafından anlatılması şart olmamakla birlikte, iyi efsane anlatmasıyla “güngörmüş”, “bilgili” ve “yaşlı” gibi sıfatlarla anılan kişiler tarafından anlatılması makbul olma”, “belirli bir anlatım yeri ve zamanı olmamakla birlikte, daima uygun bir sosyal şart ve çevreye bağlı olarak anlatılma” ve “anlatıcı ve dinleyici tarafından gerçek üzerine kurulduğuna inanılma”; işlev bakımından “öğüt verme, örnek gösterme”, “toplumsal kural ve davranışları öğretme ve uygulamaya yönlendirme”, “toplumca hoş karşılanmayan tutum ve davranışları yasaklama ve bunlardan caydırma”, “dünya, evren, insan ve diğer canlılar, maddeler, toplumsal olgu, davranış ve kurallar ve sosyal kurumların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi verme” özelliklerine sahiptir.”* (Fedakâr, 2008: 101). Bilge Seyidoğlu efsanelerin; gelenek ve göreneklerin koruyucusu; topluma yön verip onlara iyi olmayı ve nelerin yapılıp yapılmayacağını öğretme, teşekkül ettikleri yerlere mana kazandırma, koruyucu ve tedavi edici role sahip olma gibi işlevleri olduğunu belirtmiştir (Seyidoğlu, 2005:

271-273). Efsanelerin sınıflandırma çalışması da birçok kişi tarafından yapılmış olsa da esas olarak Boratav'ın efsane tasnifi kullanılmaktadır:

“I. Yaratılış Efsaneleri-Oluşum ve Dönüşüm Efsaneleri-Evrenin Sonunu (Mahşer ve Kıyamet Günlerini) Anlatan Efsaneler

II. Tarihlik Efsaneler

III. Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler Üzerine Efsaneler

IV. Dinlik Efsaneler (Boratav 1995: 100).

Bu tasnifin alt maddeleri mevcut olmakla birlikte, ana maddeleri bakımında doğru bir tasnif örneğidir. İzmir'deki kutsal ziyaret yerleri üzerine yaptığımız çalışmamızda elde edilen anlatı metinlerinden bir kısmı efsane türüne girmektedir. Bu bakımdan efsane kabul edilen metinlerin motiflerini tespit edebilmek amacıyla Stith Thompson'un “The Motif Index of Folk Literature” (Halk Edebiyatının Motif İndeksi)⁴³ çalışmasından faydalanılacaktır.

A. MİTOLOJİK MOTİFLER

A1617. Yer Adının Kökeni

Sinan Dede aslında Bayındırlıdır. Bayındır'da çok fazla vakıf yaptırdıktan sonra bir gün Bayındırlılara kızar ve Kemalpaşa'ya gelir. O geldikten sonra Kemalpaşa'da bu köyün adı Sinancılar olur (Sinan Dede-Kemalpaşa).

Hain adamın biri çakıl taşlarıyla taşlanarak öldürülmüş. Taşların toplandığı alana oraya “Çakıldak” denmiş. (Bungun Dede-Dikili).

Kınık Beyi'nin yaver Deli İlyas, yolda dönerken çok kötü bir yağmura yakalanır vebir süre sonra da vefat eder. Kınık Beyi de kasabanın her yerinden görünsün ve unutulmasın diye yaveri Deli İlyas'ın mezarını bu tepeye yaptırır. Bu isim zamanla Deli İlyas'tan Delez'e dönüşür. Tepenin adına da Delez ismi verilir (Delez Dede Yatırı-Kınık).

A901. Ayak İzi

Çiftlik yaylasında, bir gece içinde ortaya çıkan bir bina görülmüş. Tılsımlı kabul edilen bina sonradan cuma günleri toplanmak ve namaz kılmak için camiye çevrilmiş.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Stith. Thompson (1975). *Motif Index of Folk-Literature*. (Third Printing), Bloomington London: Indiana University Press.

Fakat günlerden bir gün, bu binanın içinde bir yatır gözükmüş. Hatta mezarın eşiğinde bulunan mermer, mezardaki dedenin ayak basmasından çukurlaşmıştır (Çiftlik Dedesi-Bergama).

Bizans zamanında Birgi'nin Bizanslı yöneticisinin kızı Aydınoğlu Mehmet Bey'e âşık olur. Aydınoğlu Mehmet Bey buradaki kaleyi fethedeceği zaman kız Mehmet Bey'e kaleyle ilgili bilgi vererek kalenin anahtarını verir. Kaledeki insanlar kral kızının ihanet ettiğini öğrenirler. Bunun üzerine kız da kendisini kaleden aşağıya atar. Aydınoğlu Mehmet Bey de kendisi öldükten sonra kızın mutlaka yanına gömülmesini ister. Rivayete göre atladığı yerde kızın ayak izleri çıkmıştır (Aydınoğlu Mehmet Bey-Ödemiş).

K. ALDATMALAR

K310 -K 349. Hırsızlıklar

Soğandede çobanlık yapan bir yoksuldur. Bir gün eşkıyalar tarafından cebinde parası var sanılarak öldürülür ancak cebinden yalnızca bir soğan çıkar (Soğan Dede-Karşıyaka).

P. CEMİYET

P414. Avcılık

Bir komutan dağda geyik avına çıkmış. Bir ara karşısına yavrularıyla gezen bir geyik gelivermiş. Yavrularını korumak isteyen geyik kendini siper ederek beklemiş, komutan da acımadan yayını gerip masum masum bakan geyiği vurmuş. Avcı bu duruma çok üzülmüş, oraya yığılıp kalmış. Askerleri, adamı geyikle birlikte ölü olarak bulmuşlar ve dağın tepesine geyiğin yanına gömmüşler. Bu nedenle tepenin adı Geyikli, mezara da Geyikli Dede denmiştir (Geyikli Baba-Bergama).

P461. Asker

Emir Dede, Bizans askerleriyle savaşırken yaralanmış ve kanları yerlere akarken mezarının bulunduğu yere kadar gelmiş. Bir süre tedavi edilse de iyi olmamış ve şehit olmuş (Emir Dede-Bayındır).

Girit'in fethinde Kasım Paşa'nın emrinde asker olan Ali bin Hacı Abdullah muharebede düşmanları yener. Kasım Paşa Hacı Abdullah Menemenli olduğunu

öğrenir. Bir gün Kasım paşa Menemen'e geldiğinde askerinin ölmüş olduğunu öğrenir ve onun kabrine bu türbeyi yaptırır (Kasım Paşa Türbesi-Menemen).

Davud Dede askermiş, burayı düşmandan kurtarmak için savaşmış. Ölünce de mezarı buraya yapılmış (Davut Dede-Ödemiş).

T. CİNSİYET

T75.3. Ümitsiz Aşk

Hacı Fakih önceden Aydın'da yaşamaktaymış. Bir şekilde buraya gelmiş, bir sevdiği nişanlısı varmış, buraya gelince ayrılmış. O yüzden adına beni senden ayıran demişler (Hacı Fakih-Beni Ayıran Dede-Tire).

T596. Çocuklara Ad Verme

Ahmet Dede'nin Güvendik ve Mahmut diye iki oğlu varmış, bir gün Güvendik'ten kalburla su istemiş fakat Güvendik "Hiç kalburda su getirilir mi? " diye babasına söylenmiş. Kardeşi Mahmud ise hemen kalburla suyu getirmiş. Ahmet Dede de Mahmud'a "Babaoğlu" adını vermiş (Ahmet Dede-Aliaga).

V. DİN

V1.7.1 Kutsal ağaç

Yunan askeri Birgivi mezarlığını yakmak istemiş, her yer yanmış da burası yanmamış. Komutan emretmiş ağacı kesin diye kesen askerin gözü düşmüş çıkmış ağacın üstüne düşmüş. Ağaçtaki kabarcık onun gözüymüş (İmam Birgivi-Ödemiş).

SONUÇ

“İzmir’deki Kutsal Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar” adlı tez çalışmamız, İzmir merkez ve merkeze bağlı ilçelerde yer alan kutsal ziyaret yerlerinin belirlenmesi, tasnif edilmesi ve incelenmesi amacıyla hazırlanmıştır. İslamiyet öncesi Türk inançlarına bağlı olarak kutsal kabul edilen kült nesneleri (su kaynakları, dağ tepeleri, ağaçlar vb.) kutsal ziyaret yeri kapsamında ele alınmamış, fakat türbe ve yatırırlarla olan ilişkileri bağlamında değerlendirilmişlerdir. İzmir’in 26 ilçesinde yapılan alan çalışmaları ve taranan kaynaklardan elde edilen bilgiler sayesinde 156 kutsal ziyaret yeri tespit edilmiştir.

İzmir’in tarihsel arka planına bakıldığında; Yunan, Roma, Bizans, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı idarelerinde pek çok tarihi ve kültürel eseri barındırdığı görülmektedir. Bu kültürel miras özellikle turizm alanında etkili olmakta ve her yıl yüzbinlerce insan bu alanları ziyaret etmektedir. İzmir’in kültürel miras alanında en bilinen yeri Unesco Dünya Miras Listesi’ne de kaydedilen Efes Antik Kenti’dir. Yerli ve yabancı pek çok turistin ziyaret ettiği bu alan İzmir’in tanıtılmasında etkin bir rol oynamaktadır. Türkiye’nin üçüncü büyük şehri olan İzmir’in sanayi, ticaret ve turizm kenti olarak sürekli göç aldığını ifade etmek gerekmektedir. Özellikle şehir merkezine doğru yapılan göçler nedeniyle, nüfus olarak nitelik ve nicelik bakımından bazı değişimler yaşanmaktadır. Farklı şehirlerden İzmir’e göç eden kişiler büyük şehre uyum sağlama sürecinde kendi sahip oldukları kültürel değerleri de buraya taşımaktadır. Daha önce yaşadığı ilçede veya köyde bulunan bir ziyaret yerini yeni taşındığı bölgede de görmek isteyen ve eski uygulamalarını sürdürmek isteyen kişiler kendilerine yeni kutsal alanlar oluşturmaktadır. Türklerin Anadolu’yu fetih sürecinde Hristiyan mezarlarını evliya türbelerine dönüştürmelerine benzer olarak, göç ile İzmir’e gelenler de kendi memleketlerindeki kutsal ziyaret yeri geleneklerini yeni yaşam alanlarına aktarmaktadır. Örneğin, Konak’ta Caferîlerin yoğun olarak yaşadığı bir mahallede İzmir’e hiç gelmemiş olan ve On İki İmam’dan biri kabul edilen Cafer es-Sadık adına bir türbe bulunmaktadır. Bu türbe, son dönemde Cafer es-Sadık adına yaptırılan bir makam türbesidir ve bölgedeki Caferîler tarafından benimsenmektedir. Tire’de Bektaşiliğin ikinci kurucusu, yani pîr-i sâni kabul edilen Balım Sultan’a ait olduğu düşünülen bir

türbe bulunmaktadır ve bu türbeyi genellikle Alevi ve Bektaşî inancına mensup kişilerin ziyaret ettiği bilinmektedir. Bununla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür.

İzmir'deki türbe ve yatırların genellikle dağ tepeleri, tek bir ağacın yanı ve su kenarı vb. gibi tabiat unsurlarının yanında veya cami, tekke, medrese veya bir evin bahçesi gibi merkezi yerlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Türbe şeklinde yapılmış ziyaret yerlerinin pek çoğuyla ilgili sözlü ve yazılı kaynaklardan bilgi edinmek mümkündür fakat yatır diye tabir ettiğimiz üstü açık mezar şeklindeki ziyaret yerleriyle ilgili bilgiler halkın hafızasında yer etmiş rivayetlere dayanmaktadır. Gerek yerel yönetimlerin ve gerekse halkın çabalarıyla hazırlanan bilgilendirme tabelaları çok bilinen ve ziyaret edilen türbe girişlerine konulmaktadır. Süleyman Şah Türbesi, İbn- i Melek Türbesi, Buğday Dede Türbesi, Ali Baba Türbesi, İmam Birgivi Türbesi, Emir Sultan Türbesi, Alişir Beşir Nezir Türbesi, Dursunbey Kız Türbesi ve Samut Baba Türbesi gibi İzmir'de meşhur kutsal ziyaret yerlerinde bilgilendirme panoları bulunmaktadır.

İzmir'de en çok ziyaret yerinin bulunduğu ilçe 33 kutsal ziyaret yeriyle Tire olarak tespit edilmiştir. Aydınoğulları döneminde devletin önemli merkezlerinden biri olması burada çok fazla ziyaret yeri bulunmasını açıklamaktadır. İzmir'de 4 ilçede hiç türbe veya yatır tespit edilememiştir. Bu ilçelerde yer alan ziyaret yerleri var ise bile günümüzde aktif olarak ziyaret edilmedikleri için halk hafızasında yer etmemiştir. Ayrıca çalışmamızın tespitlerinden biri de iç kesimlerde daha çok ziyaret yeri bulunurken deniz kenarında yer alan ilçelerde bu sayının oldukça azalmış olmasıdır. Türklerin denizle çok alakalarının olmamasını da göz önünde bulundurursak, Çeşme'de denize nazır duran Mamur Baba, Konak'ta adıyla anılan bir tepede yer alan Susuz Dede bile deniz seviyesinden oldukça uzak ve yüksekte yer almaktadır. Urla, Güzelbahçe, Foça, Dikili ve Seferihisar ilçelerinde yer alan yatır ve türbelerin de denizden oldukça uzakta kaldıkları tespit edilmiştir. Yapılan uygulamalar açısından en ilginç örneklerle Kemalpaşa ilçesinde rastlanılmıştır. Özellikle Alevi-Bektaşîlerin ziyaret ettikleri Hamza Baba, Tufan Dede ve Kurt Baba türbeleri atalar kültüyle veli kültünün en güzel sentezlendiği makamlardır.

Veli kültünün tarihsel arka planında atalar kültünün izleri görülmektedir. “Ata” yerine kullanılan “dede” ve “baba” kavramları eski Türklere ait atalar kültünün

günümüzdeki kullanım şeklidir. İzmir’deki türbe ve yatırlarda yatan şahısların 75 tanesinin “Dede” şeklinde adlandırılması ve ziyaret edilmesi ise, atalar kültü ve devamında oluşan veli kültüyle ilişkilidir. Evliya anlamında kullanılan “Baba” kavramı, “Dede” den sonra en çok kullanılan ikinci unvandır. İzmirdeki kutsal ziyaret yerlerinde “baba” unvanlı; “Kurt Baba”, “Hamza Baba”, “Ali Baba” ve “Samut Baba” başta olmak üzere 13 tane veli yer almaktadır. Türbe ve yatırlarda yatan zatlara verilen diğer adlandırmalar ise şu şekildedir: “Bey, hacı, çoban, efendi, kalfa, gazi, hatun, sultan, seyit, şah, şeyh, ana, çelebi vb.”

Türbe ve yatırlar genellikle Allah’ın sevgili kulu olarak kabul edilen velilerin yattığı makamlardır. Ancak yaptığımız incelemelerde birçok devlet büyüğünün ve meslek erbabının da türbelerde yattığı tespit edilmiştir. Halk arasında bu ayırım çok fazla gözetilmemiş ve veli türbe ve yatırlarının haricinde kalan yerler de kutsal kabul edilmiştir. Bu kutsiyet, türbede yatan devlet büyüğünün isminin bir veli ismine dönüşmesi şeklinde tezahür etmiştir. Karesi komutanlarından Mehmed’ül İns Bergama halkı arasında Çoban Dede olarak bilinmekte ve menkıbesi de buna bağlı olarak anlatılmaktadır. Tire’deki Rum Mehmet Paşa Türbesi’nde de Arap Dede adlı bir velinin yattığına inanılmaktadır. Kazanoğlu Mehmet Bey ise Hacı Fakih lakabıyla anılmaktadır fakat Tireliler arasında Beniayran Dede olarak bilinmektedir.

Kutsal ziyaret yerlerinin adlandırılma meselesi farklı disiplinler tarafından ele alınmış ve yapılan her çalışmada bölgenin özelliklerine göre yeni bir adlandırma çalışması yapılmıştır. Farklı adlandırma örneklerinin olması, birbirinden bağımsız tasniflerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bakımdan adlandırma konusunda kapsamlı ve ortak özellikleri barındıran bir tasnif çalışmasının yapılması bu konuda yapılacak çalışmalara da örnek teşkil edilecektir. Tezimizin özgün yönlerinden biri olan kutsal ziyaret yerlerinin adlandırılması hususunda şu şekilde bir sıralama izlenmiştir: “unvan”, “gerçek adı”, “çevresinde yer alan veya adak olarak bırakılan nesneler”, “kerametler”, “velinin bulunduğu yerin ismi”, “ziyaret yerinin fiziki durumu ve binanın işlevi”, “hastalıkların sağaltılması”, “meslekle ilgili”, “türbe ve yatırdaki zatların cinsiyeti ve ziyaretçi özellikleri”. Bu başlıklar altında her bir adlandırma hakkında kısaca bilgi verildikten sonra İzmir’deki türbe ve yatırlarda yatan şahıslardan örnekler verilmiştir. Bu adlandırmalara; dilekleri çabuk kabul ettiği için “Tezveren Dede”, hayıt

ağacının yanında yer aldığı için “Hayıt Dede”, siyahi olduğu düşünüldüğü için “Arap Dede”, kadınların sütünün gelmesini sağladığına inanıldığı için “Süt Dede”, testiyle su dağıttığı bilindiği için “Testili Dede” ve denizden çıktığı için “Bahri Baba” şeklinde örnekler vermek mümkündür.

İzmir’deki kutsal ziyaret yerleriyle ilgili ulaştığımız bir başka sonuç ise, ziyaret yerlerinde türbe veya yatır olan velilerin çoğunlukla birbirleriyle aynı dönemde yaşadıklarının ve kardeş olduklarının, hatta geceleri birbirlerini ziyaret ettiklerinin ifade edilmesidir. Anlatıların ortak özelliklerden birisi de farklı bölgelerde bulunan velilerin birbirleriyle çağdaş ve kardeş gösterilmeleridir. Türklerin ziyaret geleneğinde türbe ve yatırda yatan kişinin kökenini Horasan’a bağlamak çok rastlanan bir durumdur. Horasan’dan gelerek Hacı Bektaş’ın dergâhından Anadolu’ya dağılan tüm erenlerin birbirleriyle kardeş veya arkadaş oldukları düşünülmektedir. İzmir’deki bir ilçede ya da köyde birbirine yakın mesafelerde bulunan türbe ve yatırlarda yatan zatların genellikle kardeş olarak bilindiği tespit edilmiştir. Bornova’da Alishir Beşir Nezir, Hasan Dede, Bayrak Dede ve Hayıt Dede’nin yedi kardeş oldukları; Balçova bölgesinde Efkar Baba, Kabak Dede, Ciğerci Dede, Murat Dede ve Susuz Dede’nin beş kardeş oldukları; Konak’taki Murat Dede, Mızraklı Dede ve Murat Dede’nin üç kardeş oldukları, Dikili’de Yalınayak Dede ile Sarı Dede’nin, Menemen’de ise Hıdır ile İlyas Dede’nin iki kardeş oldukları, Basmane semtindeki Hayıt Dede, Salih Dede, Cafer-i Sadık Tayyar, Selahattin Dede ve Tezveren Dede’nin beş kardeş oldukları düşünülmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Ata ruhlarının yaşadığı inancına bağlı olarak veli kültüründe de evliyanın aslında ölmediği, ruhaniyetinin kendisine dua edenleri koruduğuna inanılmaktadır. Bu bakımdan insanların veya toplumun zor duruma düştüğü anlarda bu evliyaların onların yardımlarına koştuğu düşünülmektedir. Menkıbelerde ve memoralarda keramet motifi olarak gördüğümüz bu hadise, İzmir’deki kutsal ziyaret yerlerinde de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Kıbrıs Savaşı olduğu zaman Ecik Dede Türbesi’ndeki havuzda bulunan balıkların yok olması ve savaş bittikten sonra üstleri yaralı bir biçimde geri dönmeleri, Kore Savaşı sırasında yaralanan bir askere Ciğerci Dede’nin oraya giderek yardım etmesi, Şehit Şah Ahmet’in askerleriyle birlikte Gökyaka köyünü yangından koruması, koyunları uçurumdan düşecek bir çobanın rüyasına Yalınayak Dede’nin girerek çobanı

uyandırması, Şehabeddin Sivasi'nin kendi türbesini temizlerken yaralanan kişiyi uyarması gibi örnekler velilerin öldükten sonra da kendilerinden yardım isteyenlere el uzattıklarının birer göstergesidir.

Kutsal ziyaret yerlerinde yatan velilerin insanlara yardım edeceği inancı aynı zamanda buradaki velilerin, kişilerin başına felaket getirebileceği inancını da beraberinde getirmektedir. En eski çağlardan beri insanlar kutsal olana saygı duymuş, yardım istemiş ama aynı zamanda ondan korkmuştur. Bu korku, kutsalla ilgili bazı yasakların oluşmasına neden olmuştur. Türbe ve yatırlarda uyulması gereken bazı kurallar bulunmaktadır. Bu kurallara uyulmadığı takdirde kişilerin başına çeşitli felaketlerin geleceğine inanılmaktadır. Bunlar arasında; türbe ve yatırı kirletmek, çevresinde içki içmek, türbe ve yatırı bulunduğu yerden kaldırmaya çalışmak, veli hakkında olumsuz konuşmak, define aramak amacıyla kutsal ziyaret yerini ve çevresini tahrip etmek gibi ihlaller yer almaktadır. Tufan Dede Türbesi'nde yer alan gülleri koparan adamın rüyasına Tufan Dede girerek onu tüm gece rahatsız etmiştir. Işılkavaklı Hazretlerinin bulunduğu yer anayola dâhil edilmek istendiğinde iş makineleri bozulmuştur. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Türbedarlar; türbeyi koruyan, gelen insanlarla ilgilenen, türbe hakkındaki anlatmaları bilen ve anlatan, yılın belli dönemlerinde dede adına hayırlar düzenleyen, türbenin temizliğini ve bakımını üstlenen kimselerdir. Türbedarlık genellikle babadan oğula ve bir ailenin sorumluluğunda devam ettirilmektedir. İzmir'de aile tarafından sahiplenilen türbedarlık örnekleri, Kemalpaşa'daki Hamza Baba ve Tufan Dede türbelerinde tespit edilmiştir. Türbedarlık hizmetleri; eğer türbeye bağlı bir türbedar yoksa türbenin çevresindeki evlerde oturan kimseler veya türbedeki veliyi rüyasında görerek bakımını üstlenmek isteyenler tarafından yürütülmektedir. Bazı türbeler mezarlık yakınlarında yer aldığından bu türbelerin bakımı ise yerel yönetimlerin görevlendirdiği kişiler tarafından yapılmaktadır. İmam Birgivi Türbesi aynı zamanda Birgivi mezarlığının hemen yanında yer almaktadır. Türbenin bakımı Ödemiş Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü görevlileri tarafından yapılmaktadır. Emir Sultan Türbesi'nin çevre düzenlemesi, restorasyonu ve bakımı da İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin katkıları ve atadığı görevliler tarafından yürütülmektedir.

İzmir il merkezi, ilçe ve köy gibi farklı yerleşim birimlerinde yer alan kutsal ziyaret yerleri, genellikle bulundukları bölgenin halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Ekonomik ve sosyo-kültürel yapıdaki değişiklikler ve toplumun eğitim seviyesindeki artış vb. gibi sebeplerden dolayı İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerine ilgi, eski dönemlere göre oldukça azalmış ve ziyaretçilerin uyguladığı bazı ziyaret pratiklerinde değişiklikler meydana gelmiştir.

Çalışmamızın sonuçlarından biri de, İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinin belirli bir saat, gün ya da ay gözetilmeksizin ziyaret edilebilmesidir. İl merkezindeki ziyaret yerlerine genellikle Perşembe akşamı ve Cuma günleri gidilmektedir. Çalışmamızda ziyaret zamanları “dini günler” ve “geleneksel günler” şeklinde ikiye ayrılmıştır. Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan akşamlar, ziyaret için makbul zaman sayılmakta; Ramazan ayında, arife gününde, bayramlarda, kandil gecelerinde, Nevruz ve Hıdrellez'de kutsal ziyaret yerlerine ilgi artmaktadır. Sali Dede'nin Salı günleri ziyaret edilmesi, adak kesilmesi, planlanan ve toplu şekilde gidilecek yerlere hafta sonu özellikle Pazar günü gidilmesi, dileğin hızlı gerçekleşmesini isteyenlerin Emir Sultan Türbesi'nde Cuma günü sala vakti ile ezan vakti arasındaki zaman diliminde dua etmeleri türbe ve yatırları ziyaret zamanına örnektir.

İzmir'deki kutsal ziyaret yerleri, farklı toplum kesimlerinden insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçilerin tamamı ziyaret inancına sahiptir ve ziyaret yerlerine yönelik beklentilerinin gerçekleşmesini bu inanca bağlamaktadır. Genellikle kadınlardan oluşan ziyaretçilerin; okuryazar olmayan ya da eğitim seviyesi düşük, halkın ekonomik açıdan orta ve alt tabakasına mensup olduğunu söylemek mümkündür. Kadınlar, her türlü dilek ve istekleri için türbe ve yatırları ziyaret etmektedir. Erkekler ise genellikle yağmur yağmasını sağlamak, asker uğurlaması ve hac uğurlaması gibi toplumsal bir amaca hizmet eden ziyaretleri gerçekleştirmektedir. Ziyaretçilerin yaş ortalamalarının genellikle 30-65 yaş arasında olduğu gözlem ve görüşmeleriniz sonucunda ortaya çıkmıştır. Türbe ve yatırlara gelen kadınların çoğunun daha fazla boş vakti olan ev hanımları ile emeklilerden oluştuğu gözlemlerinizi sonucu tespit edilmiştir. Bu kişiler işlerini kutsal zaman dilimlerine göre planlayarak ziyaretlerini gerçekleştirmektedir.

Eski inanç sistemlerine bağlı uygulamalar, genellikle Alevi-Bektaşî inancına mensup kişiler tarafından ve Yörük kültürünün yaşatıldığı yerlerde devam ettirilmektedir. Sünnî inanca mensup kişilerin ise, dua etmek için türbe ve yatırlara gittiği ve çoğunlukla şükür namazı kılıp dua ettiği tespit edilmiştir. İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde ziyaretçiler, mezarda yattığına inanılan kişilerin tarihi kişilikleri hakkında pek fazla bilgiye sahip değildir. Ancak türbe veya yatırdaki velilerin menkıbevi kişilikleri hakkında genellikle fikir sahibidirler. Aslında ziyaretlerin gerçekleştirilmesinde de yatan zatın menkıbevi kimliği, kerametleri ve ziyaret yeri etrafında teşekkül eden menkıbeler ve memoratların ziyareti tetikleyici birer unsur olduğu düşünüldüğünde tarihi kimliklerin ziyaretçi açısından bir öneminin bulunmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ziyaretçiler mezarda yatanın “bey” ya da “paşa” olmasıyla değil “eren”, “duası kabul olan evliya” veya “kerametli dede” olmalarıyla ilgilenmektedir.

İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde pek çok adak çeşidi bulunmaktadır. Evliyanın yüzü suyu hürmetine ve Allah adına adanan adakların kanlı kurban olması daha makbul görülmektedir. Ekonomik durum, yetiştirilen hayvanın cinsi ve ziyaret yerindeki beklentilerin büyüklüğü; adakların dua etmek, horoz kesmek, çaput bağlamak ve suya kilit atmak vb. gibi çeşitlilik göstermesini sağlamaktadır. Dua etmek, tespih çekmek, namaz kılmak ve küçükbaş hayvan kesmek İslami esaslara uygun olan adaklardır. Ayrıca mum yakmak, ziyaret yerine ağaç dikmek ve tülbent dağıtmak gibi İslami esaslarla örtüşmeyen adaklar da bulunmaktadır. Bu adakların Allah adına adanması ve dualar okunması, bütün adaklara İslami bir görünüm kazandırmakta ve ziyaretçilerin vicdanlarında dini bir uygulamayı uygun şekilde yapmış olmanın rahatlığı bulunmaktadır. İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde kanlı kurban olarak; horoz, tavuk, koyun, koç, dana, inek ve deve gibi hayvanların kesildiği tespit edilmiştir. Hangi hayvanın adak olarak adanacağı ziyaretçinin ekonomik durumu ve istenilen dileğin ne olduğuna bağlı olarak değişmektedir. Hamza Baba Türbesi'nde ev veya araba dileyenlerin genellikle koyun veya dana kesmelerinin uygun olduğu belirlenmiştir. Sınıfı geçmek, bir işte başarılı olmak veya sınavdan yüksek not almak gibi daha sıradan dileklerde ise küçükbaş hayvanların adak olarak kesildiği görülmektedir. Sınav

zamanları Konak'taki Susuz Dede Yatırı'nın önünde horoz, tavuk ve hindi satan satıcılar adak adayan kişilere getirdikleri hayvanları satmaktadır.

İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde dilekler, genellikle evliyanın yüzü suyu hürmetine Allah'tan dilenmektedir. Dilekler arasında; hastalıklardan kurtulmak, çocuk sahibi olmak, makamda yükselmek, sınavlardan geçmek, kuraklık durumunda yağmur talep etmek, evlenmek ve ev, araba, iş sahibi olmak vb. yer almaktadır. İzmir'de insanların kutsal ziyaret yerlerine gidiş amaçları, dilekleri ve beklentileri sosyo-kültürel çevre ile ilişkilidir. İşsizlerin yoğun olduğu yerlerde iş için, öğrencilerin yoğun olduğu yerlerde başarı için ve genç kızların/kadınların olduğu bölgelerde ise evlilik/çocuk için ziyaretler gerçekleştirilmektedir.

İzmir'deki türbe ve yatırların ziyaret edilme sıklığında, ziyaret yerlerindeki uygulamaların tekrarında ve adakların sayısında özellikle 1, 3, 7 ve 40 sayıları ön plana çıkmaktadır. Ziyaret yerlerindeki uygulamaların dini ve büyü ile ilgili bir nitelik arz ettiği düşünüldüğünde genellikle 1, 3 ve 7 gibi sayıların büyü ile ilgili uygulamaların bir parçası olduğu görülmektedir. Türbeye üst üste üç veya yedi hafta gelmek, mezarın etrafında yedi defa dönmek, bir duayı kırk defa okumak, yedi tane kurban kesmek vb. gibi tekrar edilen sihir ve büyü ile ilgili uygulamalar İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde sıkça görülmektedir.

Çalışmamızın sonuçlarından bir başkası da, İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde eski inançlara bağlı uygulamalarla İslami pratiklerin çatışmadan aynı ziyaret yerinde bir arada görülebilmesidir. İzmir'deki ziyaret yerlerindeki evliya, ağaç, toprak, taş-kaya, su, gök, dağ-tepe ve hayvanlara ilişkin inanışlar ve pratikler; atalar kültü, tabiat kültleri, gök tanrı kültü, Şamanizm, Budizm, Zerdüştizm-Mazdeizm ve Maniheizm'in yer bulduğu eski Türk inanç sistemlerinin, Türklerin İslamiyet öncesi dönemde girdikleri Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin, Anadolu halk kültürünün ve İslami kültürün özelliklerini yansıtmaktadır. Ağaca çaput asmak, evliya mezarı toprağının suyunu içmek, ziyaret yerindeki suyu şifa niyetine içmek, mum yakmak, evliya makamına, mezarına, sandukasına zarar verenlerin ya da ziyaret çevresindeki tabiat unsurlarını kesenlerin cezalandırılacağına inanmak örneklerinde olduğu gibi ziyaret geleneği içerisinde yer bulan çeşitli inanç ve pratikler, namaz kılmak ve dua etmek gibi İslami unsurlarla iç içe geçmiş durumdadır. Ziyaret inancında İslami unsurların varlığı,

İslamiyet öncesi inançlardan beslenen ziyaret yeri inanç ve pratiklerinin günümüzde İslami bir görünüm altında sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır.

Yerleşim birimlerine ziyaret yerlerinde yatan ya da yattığına inanılan kişilerin adlarının verilmesi, ziyaret yerlerinin özellikle türbelerin bakımlı olması ve ziyaret yerlerinin çevresinde küfretmek, içki içmek gibi uygunsuz davranış sergilemekten kaçınılması, İzmir halkının kutsal ziyaret yerlerine verdiği önemi göstermektedir. Halkın manevi ve dini gereksinimlerini karşılamaya yardımcı olan kutsal ziyaret yerleri; folklorun dört işlevi kabul edilen eğlenme, eğlendirme, hoş vakit geçirme, toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme, eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktarılması ve kişisel ve toplumsal baskılardan kurtulma işlevlerini karşılaması bakımından fonksiyonel bir yapı arz etmektedir.

Çalışmamızın öncelikli sonuçlarından biri de İzmir'deki kutsal ziyaret yerlerinde tespit edilen menkıbe, memorat ve efsanelerin keramet motiflerinin tespit edilmesi ve incelenmesidir. Çalışmamızda, kutsal ziyaret yerleri hakkındaki anlatımlar; menkıbe, memorat ve efsane başlıkları altında üç kategoride incelenmiştir. Bu türler arasında en çok motife sahip olan türün menkıbeler olduğu tespit edilmiştir. İzmir'de kutsal ziyaret yerlerindeki veli menkıbelerinde görülen keramet motiflerinden bazıları şu şekildedir: “Çeşitli hayvanların kalıbına girme (don değiştirme), bir anda çok uzak mesafeleri katedebilme (tayy-i mekân, tayy-i zaman), doğum sırasında oluşan fevkaalede haller, başını kaybetmesine rağmen ölmemesi, öldükten sonra yeniden dirilmiş görülme, öleceği yeri ve zamanı önceden bilme, mezarının yerini kendisi belirleyerek varlığını gösterme, mezarının bulunduğu yerde saygısız davrananlara kendini gösterme, öldürücü ve tahrip edici şeylerden etkilenmeme, bir anda ortadan kaybolma, sırrı ortaya çıkınca ortadan kaybolma/ vefat etme, cansız varlıkları hareket ettirme, dağları, tepeleri, taşları, suları ve kayaları yürütme, nesneleri çok uzağa sevk etme (fırlatma, gönderme), maddelerin biçim değiştirmesi, bir maddeyi, eşyayı veya cismi yoktan var etme, mevsimi dışında meyve ve çiçek oldurma, cansız varlıkları itaat altına alma, yerden, taş veya kayadan su çıkartma, vahşi hayvanları zarar veremez hale getirme, hayvanları konuşturma/hayvanlarla konuşma, akıldan geçenleri ve başka yerlerde olanları bilme, başkalarına bildirme, gelecekte olacakları haber verme, mukaddes varlıklar üzerinde cereyan eden keramet motifleri, biyolojik mahiyette keramet motifleri, veliliğini kabul

edenlere yönelik keramet motifleri ve veliliğini kabul etmeyenlere yönelik keramet motifleri.” Çalışmamızda belirlediğimiz menkıbelerin motif yapısı, Anadolu’nun ziyaret yerlerine ait anlatmalardaki menkıbe motifleriyle benzerlik göstermektedir.

İzmir’deki kutsal ziyaret yerleri, insanların çaresiz kaldığında başvurduğu yerler olarak hem geçmişte hem de günümüzde rağbet görmektedir. Eski inançlarla İslam dininin bir arada yaşatıldığı bir yapının ürünü olan ziyaret geleneği resmi dinin tüm kurallarına rağmen halk arasında yaşamaya devam etmektedir. İzmir’deki kutsal ziyaret yerlerinin, Türkiye’deki kültürel miras alanları içinde yer alarak hem somut hem de somut olmayan kültürel miras unsurlarını bir arada bulundurması bakımından çok önemli bir yere sahip olduğunu da söylemek mümkündür. İzmir’deki kutsal ziyaret yerleri üzerine yapmış olduğumuz bu çalışmanın, ortaya koyduğu sonuçlar itibarıyla benzer konularda yapılacak çalışmalara ışık tutacağı ve katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ

- KK1:** Ahmet Arif Çakar, 29 yaşında, Mühendis, İstanbul, Üniversite Mezunu.
- KK2:** Ahmet Baş, 56 yaşında, Muhtar, Ödemiş, İlkokul Mezunu.
- KK3:** Ahmet Kavak, 74 Emekli, Tire, Okuma Yazma Yok.
- KK4:** Ahmet Yılmaz, 65 yaşında, Bakkal, Bergama, İlkokul Mezunu.
- KK5:** Akgül Kırmaz, 53 yaşında, Ev hanımı, Gaziemir, İlkokul Mezunu,
- KK6:** Akile Yıldırım, 46 yaşında, Ev hanımı, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK7:** Ali Bektaş, 56 yaşında, Alevi dedesi, Araştırmacı yazar, Urla, Üniversite Mezunu.
- KK8:** Ali Bitirim, 52 yaşında, Müzisyen, Bergama, Okuma Yazma Yok.
- KK9:** Ali Çal, 57 yaşında, Emekli, Bergama, İlkokul Mezunu.
- KK10:** Ali İhsan, 55 yaşında, Türbedar, Selçuk, Okuma Yazma Yok.
- KK11:** Ali İzci, 70 yaşında, Çiftçi, Narlıdere, İlkokul Mezunu.
- KK12:** Ali Kaplancı, 60 yaşında, Emekli, Kemalpaşa, Ortaokul Mezunu.
- KK13:** Ali Topyanak, 62 yaşında, Emekli, Bergama, İlkokul Mezunu.
- KK14:** Aliye Yıldız, 63 yaşında, Ev hanımı, Aliğa, İlkokul Mezunu.
- KK15:** Altan Altın, 53 yaşında, İşletme Sahibi, Bornova, Lise Mezunu.
- KK16:** Aynur Şen, 51 yaşında, Ev hanımı Bergama, Ortaokul Mezunu.
- KK17:** Ayşe Gümüş, 54 yaşında, Ev hanımı, Çiğli, İlkokul Mezunu.
- KK18:** Ayşe Karaoğlu, 70 yaşında, Ev hanımı, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK19:** Ayşe Özdemir, 50 yaşında, Emekli, Menemen, Lise Mezunu.
- KK20:** Ayşe Yılmaz, 53 yaşında, Ev hanımı, Torbalı, İlkokul Mezunu.
- KK21:** Bahri Kırmaz, 55 yaşında, Çiftçi, Gaziemir, İlkokul Mezunu.
- KK22:** Behçet Set, 76 yaşında, Emekli, Kemalpaşa, ilkokul Mezunu.

- KK23:** Besire Kaya, 74 yaşında, Ev hanımı, Konak, Okumaz Yazma Yok.
- KK24:** Betül Çetin, 70 yaşında, Ev hanımı, Urla, İlkokul Mezunu.
- KK25:** Bilal Diker, 63 yaşında, Emekli, Tire, Ortaokul Mezunu.
- KK26:** Bilal Geniş, 53 yaşında, Serbest Meslek, Ödemiş, Ortaokul Mezunu.
- KK27:** Bircan Demirkep, 55 yaşında, Ev hanımı, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK28:** Birgül Aydın, 30 yaşında, Ev hanımı, Konak, Ortaokul Mezunu.
- KK29:** Bülent Aşkın, 51 yaşında, Serbest Meslek, Tire, Ortaokul Mezunu.
- KK30:** Cavit Küçük, 60 yaşında, Muhtar, Güzelbahçe, İlkokul Mezunu.
- KK31:** Celal Altundal, 67 yaşında, Serbest Meslek, Torbalı, Ortaokul Mezunu.
- KK32:** Cezmi Vural, 91 yaşında, Emekli, Tire, Okumaz Yazma Yok.
- KK33:** Cihan Kabakulak, 45 yaşında, Emlakçı, Kemalpaşa, Ortaokul Mezunu.
- KK34:** Çetin İçen, 75 yaşında, Emekli, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK35:** Dursun Bilir, 66 yaşında, Ev hanımı, Torbalı, İlkokul Mezunu.
- KK36:** Duygu Sancak, 25 yaşında, Çalışmıyor, Tire, Üniversite Mezunu.
- KK37:** Elif Özcan, 28 yaşında, Çalışmıyor, Karşıyaka, Üniversite Mezunu.
- KK38:** Emine Kavak, 65 yaşında, Ev hanımı, Tire, Okumaz Yazma Yok.
- KK39:** Engin Dağlı, 51 yaşında, Emlakçı, Foça, Lise Mezunu.
- KK40:** Engin Derin, 45 yaşında, Çiftçi, Kemalpaşa, İlkokul Mezunu.
- KK41:** Engin Oğuz, 41 yaşında, Belediye görevlisi, Ödemiş, Ortaokul Mezunu.
- KK42:** Eray Tekin, 22 yaşında, Öğrenci, Ödemiş, Üniversite Mezunu.
- KK43:** Ergun Erkan, 35 yaşında, Muhtar, Kemalpaşa, İlkokul Mezunu.
- KK44:** Erhan Yılmaz, 53 yaşında, Çiftçi, Bergama, İlkokul Mezunu.
- KK45:** Erol Ergüler, 60 yaşında, Çaycı, Balçova, İlkokul Mezunu.
- KK46:** Ertan Daş, 40 yaşında, Üniversite Öğretim Üyesi, Bornova, Üniversite Mezunu.

- KK47:** Ethem Karaoğlu, 70 yaşında, Belediye Meclis Üyesi, Tire, Üniversite Mezunu.
- KK48:** Fadime Çoban, 45 yaşında, Ev hanımı, Kemalpaşa, Ortaokul Mezunu.
- KK49:** Fatma Aksoy, 63 yaşında, Ev hanımı, Konak, Okumaz Yazma Yok.
- KK50:** Fatma Kara, 36 yaşında, Ev hanımı, Torbalı, Ortaokul Mezunu.
- KK51:** Fatma Soykan, 82 yaşında, Ev hanımı, Dikili, İlkokul Mezunu.
- KK52:** Fatma Yavaş, 44 yaşında, Ev hanımı, Konak,
- KK53:** Fatma Yazar, 87 yaşında, Ev hanımı, Bergama, Okumaz Yazma Yok.
- KK54:** Ferfuri Akbulak, 85 yaşında, Ev hanımı, İstanbul, Okumaz Yazma Yok.
- KK55:** Fevzi Çetin, 80 yaşında, Emekli, Kemalpaşa, Yüksekokul.
- KK56:** Fikret Korkmaz, 41 yaşında, Serbest Meslek, İzmir, Ortaokul Mezunu.
- KK57:** Filiz Korkmaz, 50 yaşında, Ev Hanımı, Aydın, Lise Mezunu.
- KK58:** Funda Uğur, 42 yaşında, Çalışmıyor, Konak, Ortaokul Mezunu.
- KK59:** Gazali Yılmaz, 46 yaşında, Ev hanımı, Konak, Okumaz Yazma Yok.
- KK60:** Gözde Ege, 26 yaşında, Ev hanımı, Konak, Üniversite Mezunu.
- KK61:** Gül Yayla, 36 yaşında, Ev hanımı, Turgutlu, Lise Mezunu.
- KK62:** Gülçin Çaçeron, 80 yaşında, Ev hanımı, Balçova, İlkokul Mezunu.
- KK63:** Güler Daşdan, 48 yaşında, Ev hanımı, Torbalı, İlkokul Mezunu.
- KK64:** Gülizar Tekin, 48 yaşında, Ev hanımı, Ödemiş, Ortaokul Mezunu.
- KK65:** Gülizar Yatağan, 45 yaşında, Esnaf, Ödemiş, İlkokul Mezunu.
- KK66:** Gülsüm Teyze, 87 yaşında, Ev hanımı, Narlıdere, İlkokul Mezunu.
- KK67:** Gülten Durmuş, 28 yaşında, Mağaza Çalışanı, Konak, Lise Mezunu.
- KK68:** Gülümser Alçin, 46 yaşında, Ev hanımı, Gaziemir, İlkokul Mezunu.
- KK69:** Gülümser Kozakçı, 55 yaşında, Emekli, Karşıyaka, Üniversite Mezunu.
- KK70:** Hadi Başaran, 70 yaşında, Emekli, Bornova, İlkokul Mezunu.

- KK71:** Halil Alkan, 60 yaşında, Serbest Meslek, Ödemiş, İlkokul Mezunu.
- KK72:** Halil Dede, 65 yaşında, Ayakkabıcı, Balçova, İlkokul Mezunu.
- KK73:** Halil Kayacan, 50 yaşında, İmam, Konak, Önlisans Mezunu.
- KK74:** Halil Topbaş, 63 yaşında, Muhtar, Kemalpaşa, İlkokul Mezunu.
- KK75:** Halime Balcı, 48 yaşında, , Ev hanımı, Gaziemir, İlkokul Mezunu.
- KK76:** Hamide Dağdelen, 50 yaşında, Ev hanımı, Konak, İlkokul Mezunu.
- KK77:** Hamide Soylu, 55 yaşında, Ev hanımı, Torbalı, İlkokul Mezunu.
- KK78:** Hanım Kahraman, 55 yaşında, Ev hanımı, Konak, İlkokul Mezunu.
- KK79:** Hanım Korkmaz, 35 yaşında, Ev hanımı, Konak, Lise Mezunu.
- KK80:** Hanife Odabaşı, 85 yaşında, Ev hanımı, Urla, Okumaz Yazma Yok.
- KK81:** Hasan Çavuş, 78 yaşında, Emekli, Bornova, İlkokul terk.
- KK82:** Hasan Sünni, 63 yaşında, Emekli, Seferihisar, İlkokul Mezunu.
- KK83:** Hatice Çelik, 77 yaşında, Ev hanımı, Konak, Okuma Yazma Yok.
- KK84:** Hatice Kozan, 55 yaşında, Ev hanımı, Konak, Okumaz Yazma Yok.
- KK85:** Hatice Öztürk, 72 yaşında, Ev hanımı, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK86:** Hatice Şengül, 52 yaşında, Ev hanımı, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK87:** Haydar Görenç, 52 yaşında, Torbalı, İlkokul Mezunu.
- KK88:** Hayriye Göçmen, 61 yaşında, Ev hanımı, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK89:** Hayriye Kurt, 56 yaşında, Ev hanımı, Konak, Lise Mezunu.
- KK90:** Hüseyin Çıtak, 87 yaşında, Emekli, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK91:** Hilmi Önder, 27 yaşında, Serbest meslek, İstanbul, Üniversite Mezunu.
- KK92:** Hüseyin Çavuş, 63 yaşında, Emekli, Kiraz, İlkokul Mezunu.
- KK93:** Hüseyin Kaymaz, 72 yaşında, Dernek Başkanı, Urla, Ön lisans Mezunu.
- KK94:** Hüseyin Yılmaz Apak, 55 yaşında, Kemalpaşa, İlkokul Mezunu.

- KK95:** Hüseyin Yoldaş, 66 yaşında, Emekli, Seferihisar, İlkokul Mezunu.
- KK96:** İbrahim Çevik, 91 yaşında, Emekli, Torbalı, Okumaz Yazma Yok
- KK97:** İhsan Arslan, 35 yaşında, İşletmeci, Tire, Lise Mezunu.
- KK98:** İsmail Kiremitçi, 30 yaşında, Kasap, Ödemiş, Lise Mezunu.
- KK99:** İsmail Muşlu, 56 yaşında, Emekli, Seferihisar, Ortaokul Mezunu.
- KK100:** İsmail Öztürk, 67 yaşında, Emekli, Aliağa, Lise Mezunu.
- KK101:** İsmail Sezer, 65 yaşında, Esnaf, Ödemiş, İlkokul Mezunu.
- KK102:** Kadir Özalp, 62 yaşında, Çiftçi, Gaziemir, İlkokul Mezunu.
- KK103:** Kemal Rahım, 55 yaşında, Esnaf, Menemen, İlkokul Mezunu.
- KK104:** Mebruke Ural, 54 yaşında, Ev hanımı, Seferihisar, Ortaokul Mezunu.
- KK105:** Mehmet Atas, 51 yaşında, Muhtar, Ödemiş, Ortaokul Mezunu.
- KK106:** Mehmet Gülten, 1952 yaşında, Biletçi, Urla, Ortaokul Mezunu.
- KK107:** Mehmet Karagöz, 55 yaşında, Muhtar, Bergama, Ortaokul Mezunu.
- KK108:** Merih Tamay, 45 yaşında, Tahtacılar Derneği Genel Başkan Yard. Narlıdere, Üniversite Mezunu.
- KK109:** Meryem Karataş, 36 yaşında, Ev hanımı, Konak, İlkokul Mezunu.
- KK110:** Meryem İnce, 44 yaşında, Ev hanımı, Konak, İlkokul Mezunu.
- KK111:** Mesut Geçim, 80 yaşında, Apartman yöneticisi, Balçova, Ortaokul Mezunu.
- KK112:** Metin Balcı, 50 yaşında, Esnaf, Gaziemir, Ortaokul Mezunu.
- KK113:** Mirza Polat, 43 yaşında, Cemevi personeli, Torbalı, Lise Mezunu.
- KK114:** Muhammed Kaya, 45 yaşında, Torbalı. Ortaokul Mezunu.
- KK115:** Muhsin Tarancı, 56 yaşında, Emekli, Bayındır, Ortaokul Mezunu.
- KK116:** Munis Armağan, 71 yaşında, Emekli öğretmen, Tire, Üniversite Mezunu.
- KK117:** Murat Durmaz, 45 yaşında, Çiftçi, Tire, Ortaokul Mezunu.

- KK118:** Murat Karagöz, 52 yaşında, Emlakçı, Bergama, Lise Mezunu.
- KK119:** Musa Parlak, 42 yaşında, Serbest meslek, Bornova, Ortaokul Mezunu.
- KK120:** Mustafa Aybar, 63 yaşında, Belediye Görevlisi, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK121:** Mustafa Baykaloğlu, 50 yaşında, Muhtar, Bayındır, Ortaokul Mezunu.
- KK122:** Mürüvvet Aktan, 74 yaşında, Ev hanımı, Tire, Okuma yazma yok
- KK123:** Müslüm Kayık, 38 yaşında, Müzisyen, Konak, Ortaokul Mezunu.
- KK124:** Müyesser Teyze, 64 yaşında, Ev hanımı, Konak, Ortaokul Mezunu.
- KK125:** Naci Hoca, 62 yaşında, İmam, Seferihisar, Ortaokul Mezunu.
- KK126:** Naciye Yanık, 63 yaşında, Ev hanımı, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK127:** Nazım Cengiz, 53 yaşında, Cami görevlisi, Tire, Lise Mezunu.
- KK128:** Nazmiye Su, 58 yaşında, Ev hanımı, Ödemiş, Ortaokul Mezunu.
- KK129:** Nebahat Bakan, 48 yaşında, Ev hanımı, Bergama, Ortaokul Mezunu.
- KK130:** Nebahat Umuç, 55 yaşında, Ev hanımı, Gaziemir, İlkokul Mezunu.
- KK131:** Necibe Odabaşı, 59 yaşında, Ev hanımı, Urla, Ortaokul Mezunu.
- KK132:** Necmettin Yayla, 63 yaşında, Esnaf, Turgutlu, İlkokul Mezunu.
- KK133:** Nevzat Uz, 57 yaşında, Çiftçi, Gaziemir, İlkokul Mezunu.
- KK134:** Nilgün Çıtak, 56 yaşında, Ev hanımı, Ödemiş, İlkokul Mezunu.
- KK135:** Nimet Çakıroğlu, 87 yaşında, Ev hanımı, Tire, Okuma Yazma Yok,
- KK136:** Nurhan Mestanoğlu, 63 yaşında, Emekli, Tire, Ortaokul Mezunu.
- KK137:** Oğuzhan Yiğit, 26 yaşında, Çalışmıyor, Kemalpaşa, Yüksekokul Mezunu.
- KK138:** Orhan Beşikçi, 65 yaşında, Kent gözlemcisi, Konak, Lise Mezunu.
- KK139:** Orhan Çakal, 51 yaşında, Serbest meslek, Dikili, Lise Mezunu.
- KK140:** Osman kural, 65 yaşında, Emekli, Menderes, İlkokul Mezunu.
- KK141:** Osman Olgı Dönmez, 29 yaşında, Belediye çalışanı, Tire, Üniversite Mezunu.

- KK142:** Raşit Topuz, 79 yaşında, Emekli, Dikili, Ortaokul Mezunu.
- KK143:** Recep Çam, 46 yaşında, İmam, Kınık, Lise Mezunu.
- KK144:** Recep Pervanlar, 60 yaşında, Muhtar, Balçova, Lise Mezunu.
- KK145:** Rifat Yiğit, 52 yaşında, Çiftçi, Kemalpaşa, İlkokul Mezunu.
- KK146:** Rukiye Çetin, 44 yaşında, Ev hanımı, Tire, Lise Mezunu.
- KK147:** Sabahat Huş, 57 yaşında, Ev hanımı, Konak, Lise Mezunu.
- KK148:** Sabiha Kılıç, 55 yaşında, Ev hanımı, Narlıdere, Lise Mezunu.
- KK149:** Sabri Atak, 62 yaşında, Emekli, Bergama, Ortaokul Mezunu.
- KK150:** Salim Çoşkun, 74 yaşında, Emekli, Karabağlar, İlkokul Mezunu.
- KK151:** Satı Çelik, 50 yaşında, Temizlik görevlisi, Karabağlar, Okuma Yazma Yok.
- KK152:** Selami Üyücü, 58 yaşında, Muhtar, Selçuk, İlkokul Mezunu.
- KK153:** Selda Yıldız, 38 yaşında, Ev hanımı, Karşıyaka, Lise Mezunu.
- KK154:** Semra Kaplancı, 55 yaşında, Ev hanımı, Kemalpaşa, İlkokul Mezunu.
- KK155:** Serap Akyıldız, 45 yaşında, Ev hanımı, Torbalı, Lise Mezunu.
- KK156:** Serpil Üzgür, 27 yaşında, Çalışmıyor, Tire, Lise Mezunu.
- KK157:** Sevcan Topbaş, 60 yaşında, Ev hanım, Kemalpaşa, Lise Mezunu.
- KK158:** Sevim Çıtak, 77 yaşında, Ev hanımı, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK159:** Sevinç Girgin, 60 yaşında, Ev hanımı, Bergama, Lise Mezunu.
- KK160:** Seyfullah Ayvalı, 46 yaşında, Gazeteci, Tire, Yüksekokul Mezunu.
- KK161:** Sinan Selviş, 65 yaşında, Emekli, Konak, Ortaokul Mezunu.
- KK162:** Songül Karaman, 42 yaşında, Ev hanımı, Çiğli, Ortaokul Mezunu.
- KK163:** Sultan Akgül, 57 yaşında, Ev hanımı, Konak, İlkokul Mezunu.
- KK164:** Süleyman Aksu, yaşında, Muhtar, İlkokul Mezunu.
- KK165:** Sütçü İsmail, 66 yaşında, Emekli, Seferihisar, İlkokul Mezunu.

- KK166:** Şahin Sonyıldırım, 40 yaşında, Belediye çalışanı, Konak, Üniversite Mezunu.
- KK167:** Şenay Arpacı, 68 yaşında, Ev hanımı, Konak, Lise Mezunu.
- KK168:** Şengül Karakuş, 69 yaşında, Ev hanımı, Torbalı, Lise Mezunu.
- KK169:** Şerife Çatalkaya, 55 yaşında, Ev hanımı, Çeşme, Lise Mezunu.
- KK170:** Şevket Tokatlı 47 yaşında, Çiftçi, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK171:** Şevket Gezer, 56 yaşında, Çiftçi, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK172:** Şuayip Gezer, 44 yaşında, Çiftçi, Tire, İlkokul Mezunu.
- KK173:** Şuayip Kayataş, 62 yaşında, Muhtar, Karşıyaka, Yüksekokul Mezunu.
- KK174:** Şükriye Üsküp, 62 yaşında, Esnaf, Konak, Lise Mezunu.
- KK175:** Ümit Kara, 39 yaşında, Serbest meslek, Bornova, Lise Mezunu.
- KK176:** Ümit Karagöz, 30 yaşında, Belediye görevlisi, Bergama, Lise Mezunu.
- KK177:** Ümrân Kocaman, 74 yaşında, Ev hanımı, Urla, İlkokul Mezunu.
- KK178:** Ünal Özdamar, 82 yaşında, Çiftçi, Balçova, Okuma Yazma Yok.
- KK179:** Vicdan Ak, 38 yaşında, Ev hanımı, Menemen, Lise Mezunu.
- KK180:** Vildan Sütlü, 74 yaşında, Ev hanımı, Gazimur, Lise Mezunu.
- KK181:** Yasin Çelik, 55 yaşında, Esnaf, Menderes, İlkokul Mezunu.
- KK182:** Yaşar Akkaya, 55 yaşında, Emekli, Seferihisar, İlkokul Mezunu.
- KK183:** Yaşar Günaydın, 45 yaşında, İşletmeci, Ödemiş, Üniversite Mezunu.
- KK184:** Yunus Şen, 42 yaşında, Serbest meslek, Menderes, Lise Mezunu.
- KK185:** Yusuf Ak, 50 yaşında, Çiftçi, Bergama, İlkokul Mezunu.
- KK186:** Yüksel Sezgin, 42 yaşında, Serbest meslek, İstanbul, Ortaokul Mezunu.
- KK187:** Yüksel Kalaycı, 58 yaşında, Ev hanımı, Karabağlar, Ortaokul Mezunu.
- KK188:** Zarife Gencer, 65 yaşında, Ev hanımı, Dikili, Ortaokul Mezunu.
- KK189:** Zeynep Layık, 76 yaşında, Ev hanımı, Narlıdere, İlkokul Mezunu.

KK190: Zühre Erdoğan, 65 yaşında, Ev hanımı, Bergama, Okuma Yazma Yok.

KK191: Zuhâl Mutlu, 29 yaşında, Mühendis, İstanbul, Üniversite Mezunu.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI, Orhan. (1974). *Türkiye’de Doğumla İlgili Adetler ve İnanmaların Etnolojik Etütü*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.
- ADAY, Erdal. (2013). *Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- AĞAOĞLU, Zeynep Erdem. (2009). *Dini Ziyaret Yerleri ve Halk İnanışları Açısından Kızılcahamam-Çamlıdere*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- AK, Muammer. (2018). *Ziyaret Fenomeni ve Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- _____. (2012). *Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Türk Popüler Dindarlığı: Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- _____. (2015). “Ziyaret Fenomeni Bağlamında Türk Popüler Dindarlığı”. *Toplum Bilimleri*, S. 9 (18), ss. 279-296.
- AKALIN, Şükrü Haluk (1997). “Akhisar’daki Karaca Ahmet Türbesi ve Bu Türbe ile İlgili İnançlar”. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., ss. 19-27.
- AKÇİÇEK, Eren-CANYURT, Mehmet Ali. (1993). “Anadolu’da Balık İle İlgili İnançlar ve Halk Hekimliği Uygulamaları”. *Doğu Anadolu Bölgesi I. Su Ürünleri Sempozyumu*. Erzurum, ss. 1-12.
- AKDAĞ, Furkan. (2015). *Bayburt’taki Türbeler ve Mezar Taşları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- AKIN, Himmet. (1968). *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay.
- AKIN, Necmi. (2008). *Hakkâri Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Anlatılan Menkıbeler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

- AKKAYA, Ümit Harun. (2003). *Büyü ve Büyüsel Uygulamalar Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması: Kayseri Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- AKMAN, Eyüp. (1999). *Safranbolu'daki Adak Yerleri ve Bu Yerler ile İlgili İnançlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- _____. (2002). "Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 10, S.1, ss. 1-10.
- AKPINAR, Turgut. (1994). *Türk Tarihinde İslamiyet*. İstanbul: İletişim Yay.
- AKSOY, Yaşar. (2002). *Smyrna İzmir: Efsaneden Gerçeğe*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- AKTEPE, Münir. (1973). "Osmanlı Devri İzmir Câmî'leri Hakkında Ön Bilgi". *Tarih Enstitüsü Dergisi* C. IH, S.3, ss. 177-212.
- _____. (1974). "Osmanlı Devri İzmir Cami ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi". *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.4-5, ss. 91-152.
- AKYALÇIN, Necmi. (1996). *Balıkesir Yöresi Yatır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- ALPTEKİN, Ali Berat. (1997). "Balıkesir ve Çevresinde Velilerle İlgili Efsaneler ve Bu Efsanelerin Türk Kültürü İçerisindeki Yeri". *Balıkesir Üniversitesi I. Halkbilimi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ss. 204-214.
- ALTAN, Bayram - AYTÜRK, Nihat. (1992). *Türkiye'de Dini Ziyaret Yerleri*. Ankara: Altanoğlu İlim ve Kültür Hizmetleri Yay.
- ALTAY, Ahmet (2011). "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Genel Bir Bakış". *Turkish Studies*. ss. 1795-1809.
- ALTUN, Işıl. (2008). "Kocaeli'de Türbelerle İlgili İnanış ve Uygulamalara Örnek: Sultan Baba". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 37, ss. 173-185.
- ARAZ, Nezihe. (2000). *Anadolu Erenleri*. İstanbul: Özgür Yay.
- ARAZ, Rıfat. (1995). *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- _____. (1996). “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sufiliği ile Yatır ve Türbelerin Çevresinde Yaşayan Eski Türk İnançları”. *Erdem Atatürk Halk Kültür Merkezi Dergisi (Hoşgörü Özel Sayısı III)*. C. 8, S. 24, ss. 783-827.
- ARIOĞLU, İbrahim Ethem. (2000). *Ankara'daki Ziyaret Yerlerinin Halk Bilimi Bakımından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ARMAĞAN, A. Munis. (1979). *Tüm Yönleriyle Tire I*. İzmir: Uğur Ofset.
- _____. (1983). *Belgelerle Beylikler Devrinde Tire*. İzmir: Uğur Ofset.
- _____. (1995). *Süleyman Şah ve İbn-i Melek*. Tire: Tire Bel. Kültür Yay.
- _____. (2003). *Devlet Arşivlerinde Tire*. İzmir: Bilkar Yay.
- _____. (2004). *Tire'den Darağacına Şeyh Bedrettin*. İzmir: Bilkar Matbaacılık, 2004.
- _____. (2006). *Asya'dan Anadolu'ya Türklerin Anı Defteri*. İzmir: Bilkar Matbaacılık,
- _____. (2012). *Tire Tarih Ansiklopedisi*. İzmir: Efe Ofset Yay.
- _____. (2013). *Tarihin Gizemli Kenti Bayındır*. İzmir: Bayındır Belediyesi Kültür Yayını.
- _____. (2015a). *Tirede Camiler ve Mescitler*. İzmir: Efe Ofset Yay.
- _____. (2015b). *Karakadı-Nam-ı Diğer Mevlana Mecüdeddin*. Ödemiş: Efe Ofset,
- ARPAGUŞ, Safi. (2007). “Pîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 272-273.
- ARSLAN, Ahmet Turan. (1988). “İmam Birgivi ve Günlük Hayatı”. *İlim ve Sanat*. S. 19, ss. 52-57.
- ARTUN, Erman. (1998). “Adana Yağmur Yağdırma Törenlerinde “Boğa Dede, Bulut Dede ve Tosun Dede Kültü”. *Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri*, Ankara: Ervak Yay., ss. 43-51.
- _____. (2002). “Anadolu İnanç Önderlerini Besleyen Eski İnanç Sistemleri, Dinler, İnanışlar”. *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri*, Ankara: Tüksev Yayınları, ss. 25-39.
- _____. (2005). *Türk Halk Bilimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- ASLAN, Namık. (2004). “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”. *Millî Folklor*, S. 64, ss. 37-43.
- ATALAN, Şenay. (2000). *Zonguldak İlinde Kutsal Mekân Anlayışı ve Yaygın Halk İnançları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- ATAY, M. Çınar (1978). *Tarih İçinde İzmir*. İzmir: Tifset Basın ve Yayın.
- ATAY, Tayfun. (2004). *Din Hayattan Çıkar*. İstanbul: İletişim Yay.
- AYDIN, Erhan. (2012). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Konya: Kömen Yayınları.
- AYDINOĞLU, Burcu. (2005). *Tire Merkezinde Halk İnanışları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı. (1997). “Kubbe”. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. VI, ss. 930-944.
- BABA, Mustafa Okan. (2007). “Baba.” *Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Heyamola Yay.
- BAHADIR, Sedat. (2005). *Hatay’da Türk Halk İnançları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BAKKAL, Cevat. (1994). *Menemen Kazası “XV-XVIII. Yüzyıllar”*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- BAKTİR, Mustafa. (1999). “İbn-i Melek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., s. 175.
- BALDİCK, Julian. (2011). *Hayvan ve Şaman*. (Çev. Nevin Şahin), İstanbul: Hil Yay.
- BARAN, Tülay Alim. (2015). “Cumhuriyetin İlk On Beş Yılında İmar ve İskân Açısından Genel Özellikleri ile İzmir”. *Kuruluşun ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss. 327-337.
- BARKAN, Ömer Lütfi. (1942). “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *Vakıflar Dergisi*, S. II, ss. 279-304.
- BARLAS, Uğur. (1996). “Karabük ve Safranbolu Yöresinde Yağmur Duası Yapılan Türbe ve Yatırlar”. *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, Ankara: Kültür

- Bakanlığı Halk Kùltürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Mùdùrlùğü Yayınları, ss. 1–20.
- BARTHOLD, Wilhelm. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. (Çev. Kazım Yaşar Koprıman, A. İsmail Aka) Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayınları.
- _____. (1984). *İslam Medeniyeti Tarihi*. (Çev. Fuad Köprölü). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- BASCOM, William R. (2010). “Folklorun Dört İşlevi”. (Çev. Ferya ÇALIŞ). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. (Ed. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır), Ankara: Geleneksel Yay., ss. 310-335.
- BAŞAR, Zeki. (1972). *İçtimai Adetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- BAŞARANBİLEK, Emin. (2015). “Ödemiş’te Çoban Dede Türbesi ya da Kızıl Ali Zaviyesi”. *Mustafa Büyükkolancı’ya Armağan*, ss. 99-113.
- BAYAT, Fuzuli. (2000). “Anadolu Halk Sufizminin Oluşmasında şamanlığın Rolü”. *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*, Ankara: Kùltür Bak. Yay., ss.113- 130.
- _____. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- _____. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi II*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- _____. (2012). *Türk Mitolojik Sistemi II*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Bayındır Kaymakamlığı. (2003). *Tarihi, Turizmi ve Köyleriyle Bayındır*. İzmir: Türev Yay.
- BAYKARA, Tuncer. (1974). *İzmir şehri ve Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay.
- BAYKUZU, Tilla Deniz. (2005). “IV-V. Yüzyıllarda Çin’deki Birkaç Hun Hükümdar Kurgan ve Türbesi Hakkında”. *EÜ TDİD*, C.XX, S. 2,ss. 1-15.
- BAYRAK, Orhan. (2002). *Türbeler Sözlüğü*. İstanbul: Milenyum Yay.
- BEKKİ, Selahaddin. (1996). “Türk Mitolojisinde Kurban”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*. S. 1(3), ss. 16-28.
- _____. (2008). “Çorum-Dodurga’da Bir İnanç Merkezi Mehmet Dede: Tekke köyü ve At Kurbanı”. *Türk Kùltürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 47, ss. 93-110.

- BELLİBAŞ, Erdem Soner. (2015). *Efes Artemisionu'ndaki Anonim Türbe*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- BERBER, Engin-SAYGI, Serhan Kemal. (2013). *Güzelbahçe Tarihi*. İzmir: Güzelbahçe Belediyesi Kültür Yayını.
- BEYDİLİ, Celal. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap.
- BİLGİ, Nejdet. (2015). “Kurtuluş Sonrası İzmir Nüfusu”. *Kuruluşun ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss. 415-446.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi. (1954). *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Ahmet Suit Matbaası.
- BORATAV, Pertev Naili. (1984). *100 soruda Türk Halk Bilimi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- _____. (1995). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- _____. (2012). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yay.
- _____. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: Bilgesu Yay.
- BORAZAN, Bünyamin. (2005). *Şanlıurfa ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- BOZKURT, Nebi. (2001). “Kandil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24 Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 300-301.
- BROCKMAN, Norbert D. (2000). “Marian Pilgrimage and Shrines”. *Marian Studies*: Vol. 51, S.8, ss. 96-111.
- BULUÇ, Sadettin. (1979). “Şaman.” *İslam Ansiklopedisi*. Cilt XI. İstanbul: Milli Eğitim Yay.
- Bursalı Mehmed Tahir Bin Rifat. (1994). *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etıbbânın Terâcim-i Ahvâli*. (Haz. M. Akif Erdoğan), İzmir: Akademi Kitabevi.
- CANTAY, Gönül. (2002). “Anadolu Türk Beylikleri Sanatı”. *Türkler Ansiklopedisi* (Ed. H. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), C.8, ss. 24-46.
- CEBECİOĞLU, Ethem. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yay.

- Cemalettin, A. (1931). “Memleket haberleri”. *Yenigün Gazetesi*.
- CHALLEYE, Felicien. (1998). *Dinler Tarihi*. (Çev. Semih Tiryakioğlu). İstanbul: Varlık Yay.
- CİLACI, Osman. (1979). “İlahi Dinlerde Kurban”. *Diyanet Dergisi*, S. 18 (5), ss. 360-371.
- COKBANKİR, Engin-COKBANKİR, Ercan. (2001). *Geçmişten Günümüze Seydiköy/Gaziemir*. İzmir: Gaziemir Belediyesi Kültür Yayınları.
- CUSACK, Carole M. - WILSON, Dominique Beth. (2016). “Scotland’s Sacred Waters: Holy Wells And Healing Springs”. *Sydney Society for Scottish History Journal*, Vol. 16, pp. 67-81.
- ÇAĞIMLAR, Zekiye. (1994). *Adana Yöresi Yatır-Ziyaret ve Ocaklarla Bunlara Bağlı Anlatılan Efsaneler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- ÇAKMAK, Şakir. (1998). "Selçuk Türbeleri". *Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu Bildirileri*, ss. 375-384.
- . (2017). “Bergama Tekkedere Köyü Sarı Dede Türbesi”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 9, ss. 69-84.
- ÇAL, Fatih. (2017). *Rize’de Evliya Menkıbeler ve Türbeler Etrafında Oluşan Ritüeller*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- ÇAPAR, Mustafa. (2018). “Bir Köy, Bir Türbe: Kabaca’da Kaygusuz Abdal Türbesi”. *Social Sciences Studies Journal*. S. 4/16, ss.1124-1143.
- ÇAVDAR, Kazım. (1986). *İzmir’de Tarih*. İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.
- ÇELEBİ, İlyas. (2009). “Sihir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., s. 170.
- ÇELİK, Celaleddin. (2004). “Türk Halk Dindarlığında Değişim ve Süreklilik: Ziyaret Fenomeni Örneği”. *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, ss. 215-242.
- ÇELİK, Ali. (2012). *Siirt ve Çevresindeki Ziyaret Yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

- ÇELİK, Ayşe Aysun. (2013). *Türbe Mekânı, Türbe Kültürü: İstanbul'da Üç Türbede Yapılan Niteliksel Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÇETİN, Nuran. (2007.) *Adıyaman İli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ÇETİN, Ayşe Yücel. (2004). “Hikâyelerde Ata Kültünün Fonksiyonu”. *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağanı*, ss. 255-261.
- ÇETİN, İsmet. (2007). “Türk Kültüründe Baba (Baba)/Ata Geleneği. *Milli Folklor*, S. 76, ss.70-75.
- ÇETİN, Seydi Ahmet. (1989). *Hamza Baba Yatırı*. (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir.
- ÇIBLAK, Nilgün. (2001). *İçel Tahtacıları-Dini İnanışlar ve Dini Törenler- Halk Kültürü- Anonim Halk Edebiyatı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- _____. (2004). “Mersin’de İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenleri”. *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*. Ankara: Tüksev Yay., ss. 381-404.
- _____. (2005). “Çukurova’da Halk Hekimliği ve İlgili Uygulamalarda Eski Türk İnançlarının İzleri”. *Türk Kültürü Dergisi*. S. XLIII, ss. 199-214.
- _____. (2013). “Yatır ve Ziyaretlerin Halk Kültüründeki Rolü Bağlamında Mersin’deki Muğdat Dede Türbesi’nin İncelenmesi”. *Turkish Studies*, S. 8/1, ss. 1205-1219.
- ÇOBAN, Vedat. (2015). *Türk Halk Kültüründe Çobanlık*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. (1998). “Durmuş Dede Örneğinden Hareketle Yatırların Yerinin Değiştirilmesinde Halk İnançlarının Durumu Üzerine Tespitler”. *Milli Folklor*, S. 5 (40), ss 7-10.
- _____. (2003). *Türk Halk Kültüründen Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar. (1999). “Kurgan ve Çadır (Yurt)’dan Kümbet ve Türbeye Geçiş”. *“Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatında Etkileri Sempozyumu Bildirileri”*, İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayını, ss. 47-63.

- _____. (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- DARTMA, Bahattin. (2001). “Osmanlı Müfessirlerinden Şihâbuddin es-Sîvâsî (860-1455) ve Tefsiri”. *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.4, S. 11, ss. 133-146.
- DARYAL, Ali Murat. (1994). *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yay.
- DAŞ, Ertan. (2007). *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*. İstanbul: Gökkubbe Yay.
- _____. (2012). “İzmir’de Üç Türbe”. *Sanat Tarihi Dergisi*. C. XXI, S. 1, ss. 49-69.
- _____. (2013). “Ödemiş Çoban Dede Türbesi”. *Hakkı Önkâl’a Armağan*. ss. 49-63.
- DEGH, Linda - VÁZSONYI, Andrew. (2015). Memorat ve Ön-Memorat, (Çev. Ahmet Barış Ekiz), *Millî Folklor*, S. 105, ss. 131-146.
- DEMİR, Gonca Kuzay. (2011). “Kosova’da Anlatılan Kesikbaş Efsaneleri”, *Turkish Studies* Vol.6/4, ss. 77-86.
- DIYKANBYEVA, Mayramgül. (2009). *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültürünün Yaşayan Kültürlere Etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DOĞAN, Turgay. (2014). *Ziyaret Fenomeni Açısından Kırşehir ve Çevresi (İnceleme-Değerlendirme)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- DOĞER, Ersin. (2011). *İzmir’in Smyrna’sı: Paleolitik Çağ’dan Türk Fethine Kadar*. İstanbul: İletişim Yay.
- DUMAN, M. Zeki-KİMYA, Zeynep. (2019). “Kutsalın Toplumsal Tezahürü: Türbe Ziyaretleri Üzerine Bir Alan Araştırması”. *Social, Mentality and Researcher Thinkers Journal*, S. 5, ss. 131-148.
- DURAN, Hamiye. (1995). *Hacı Bektaş Velî Velayetnamesi ve Velayetname’de Geçen Motifler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DURAN, Remzi. (1996). “Menemen’de Dini Mimari”. *Türk Kültüründe Menemen Sempozyumu*, İzmir: Dokuz Eylül Matbaası, ss. 49-69.
- DURKHEİM, Emile. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (Çev. Fuat Aydın). İstanbul: Ataç Yay.

- DURMA, Abdülhalim. (2013). *Evliyalar Şehri İzmir*. Ankara: Yenigün Matbaacılık.
- DUYMAZ, Ali. (2000). “Balıkesir ve Çevresindeki Yatırımları Fonksiyonları Açısından Bir Değerlendirme”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S.4, ss. 337-354.
- DUYMAZ, Ali - ŞAHİN, Halil İbrahim. (2008). “Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.19, ss. 116-126.
- DUYMAZ, Ali - KUMARTAŞLIĞLU, Satı. (2012). “Hamza Baba Ocağı’na Bağlı Bir Sağaltma Ocağı: Bektaş Dede”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S. 63, ss. 311-320.
- DÜNDAR, Akif. (2001). *Niğde ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- DÜZBAYIR, Bilal. (2013). *Mukayeseli Fıkıh Bağlamında Kurban ve Kurbanın Hükmü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- DÜZENLİ, Yaşar. (2000). “Balıkesir’li Bir Osmanlı Aydını İmam Birgivi”. *Balıkesir Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.3, S.4, ss. 228-247.
- DÜZGÜN, Ülkü Kara. (1999). *Giresun’da Adak İnancı ve Adak Yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- _____. (2009). “Giresun Adak Yerlerinde Tespit Edilen Çeşitli Uygulama, İnanış ve Efsaneler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S. 2 (7), ss. 133-153.
- EBERHARD, Wolfram. (1996). *Çin’in Şimal Komşuları*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yay.
- EGE, S. Şehabettin. (2002). *Eski İzmir’den Anılar*. (Yay. Haz. Erkan Serçe), İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- EKİCİ, Metin. (1998). “Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi”. *Millî Folklor*, S. 39, ss. 25-34.
- _____. (2001). “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatmasında Bireysellik ve Toplumsal Bütünlük”. *Millî Folklor*, S. 52, ss. 50-59.

- _____. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____. (2015). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- ELİADE, Mircea. (1991). *Kutsal ve Dindışı*. Ankara: Gece Yayınları.
- _____. (1992). *İmgeler ve Simgeler*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Gece Yay.
- _____. (1999). *Şamanizm* (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.
- _____. (2003a). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yay.
- _____. (2003b). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. C.II. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Kabalcı Yay.
- ELMACI, Lütfullah. (2017). *Ziyaret Fenomeni ve Din (Kastamonu Şeyh Şaban-ı Veli Türbesi Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- ER, Piri. (1998). “Anadolu Aleviliğinde Eren Kavramının Yoğunluğunun Nedenleri” 1. *Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri*, Ankara: Ervak Yayınları, ss. 151-162.
- ERAYDIN, Selçuk. (1964). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- ERBAŞ, Ali. (2004). “Muhtelif Dinlerde Su Motifi”, *EKEV Akademi Dergisi*, S. 20, ss. 241– 258.
- ERCAN, Emine Hilal. (2006). *Makedonya’da Adak ve Ziyaret Yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ERDEM, Cem - TOPUZKANAMIŞ, Ersoy. (2014). “Hacı Kırzade Hüseyin Hüsnü Baba Erkânname’si”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S.10, ss.115-139.
- ERDEM, Mehmet. (2011). *Diyarbakır İli Merkez, Ergani, Eğil İlçeleri Adak ve Ziyaret Yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- ERDENEK, Yasin. (2001). *Isparta Yöresi Ziyaret ve Adak Yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- ERDİL, Kemalettin. (2014). *Yaşayan Hurafeler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

- ERDOĞAN, Oğuz. (2013). *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Türbesi Etrafındaki Folklorik Unsurların İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem. (1997). *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- _____. (2009). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- ERGİNER, Gürbüz. (1997). *Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- _____. (2000). "Anadolu'da Erenlerin Sosyo-Kültürel Fonksiyonları". *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., ss. 271- 277.
- ERGUN, Metin. (1996). "Dağlarla İlgili Altay Türk Efsaneleri", *Milli Folklor*, S. 31/32, ss. 66-71.
- ERGUN, Pervin. (2012). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: AKM Yay.
- ERİŞ, Eyüp. (2003). *Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası*. Bergama: Çağdaş Yay.
- _____. (2009). *Bergama Söylenceleri*. İzmir: Berksav Yay.
- ERKAL, Mehmet. (2013) "Zekât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 44, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss.197-207.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet. (1952). "Hristiyanlarına Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış". *Ankara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 41, S.1, ss. 309-325.
- ERÖZ, Mehmet. (1980). "Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği". *Türk Kültürü*. S.211-214, ss. 17-22.
- _____. (2014). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*. İstanbul: Ötüken Yay.
- ERSAL, Mehmet. (2011). "Alevi İnanç Sistemindeki Ritüelik Özel Terimler: Musahiplik". *Turkish Studies*. Vol. 6/1, ss. 1087-1110.
- ERŞAHİN, İbrahim (2011). *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- ESİN, Emel. (1978). *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- _____. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yay.

- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki. (1978). *Cinci Büyüleri ve Yıldızname*. İstanbul: Seçme Kitaplar.
- FEDAKÂR, Pınar Dönmez. (2008). *Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- FRAZER, J.G (2004). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri*. C. I (Çev. Mehmet Doğan). İstanbul: Payel Yayınevi.
- FREYER, Hans. (1964). *Din Sosyolojisi*. (Çev. Turgut Kalpsüz). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- GENÇSOYLU, Zehra. (2009). *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Birgi Kazası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- GEYİK, Gül. (2007). *İzmir Su Yapıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- GIDDENS, Anthony. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- GİDER, Şenay. (2008). *Halk Dindarlığının Bir Göstergesi Olarak Adak ve Ziyaret Fenomeni "İstanbul Örneği"*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- GOLDSTEIN, Kenneth. (1977). *Sahada Folklor Derlemem Metotları*. (Çev. Ahmet Edip Uysal). Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- GORDON, Marshall. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü). Ankara: Bilim-Sanat Yay.
- GÖKALP, Haluk. (2005). "Ahi Evran-ı Velî 'nin Menkıbevi Kişiliği." *Ahilik Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.2, ss. 23-37.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız. (2000). "Doğu Karadeniz'de Eski Türk İnançlarının İzleri". *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*. Ankara: Kültür Bak. Yay., ss. 279- 290.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1985). *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Gerçek Yay.
- _____. (1995). *Velâyetname, Manâkıb-ı Hümkâr Hacı Bektaş-ı Velî*. İstanbul: İnkılâp Yay.
- GÖMEÇ, Saadettin. (1997). "Kagan ve Katun". *DTCF Tarih Araştırmaları*. S. 29, ss. 81-92.

- _____. (2003). “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. S. 33, ss.79-104.
- _____. (2011). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*. Ankara: Berikan Yay.
- GÜÇ, Ahmet. (1998). *Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı. Dinler Tarihi Araştırmaları I*. Ankara: Dinler Tarihi Yay, ss. 337-353.
- _____. (2002). “Kurban.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss.433- 435.
- GÜLTEKİN, Mustafa. (2014). “Sarılar Köyü Çıralık Çepni Alevi Ziyareti ve Türk Ağaç Kültüne Bağlı Bazı İnanış ve Uygulamalar”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*. S. 70, ss. 73-95.
- GÜNALTAY, Şemsettin. (1996). “Ölüleri Kutsallaştırma: Türbeler ve Ziyaret Yerleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, ss. 187-191.
- GÜNAY, Ünver. (2003).“Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, ss. 571-608.
- GÜNAY, Ünver - ECER, Vehbi. (1999). *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.
- GÜNAY, Ünver - GÜNGÖR, Harun - TAŞTAN, Abdulvahap. (2015). *Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni (Disiplinlerarası Bir Yaklaşım)*. Antalya: Otorite Kitap.
- GÜNAY, Ünver - GÜNGÖR, Harun. (2015). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Kayseri: Berikan Yay.
- GÜNAY, Vehbi. (2008). “Bornova Merkez Hüseyin İsa Bey Cami ve Kitabeleri,” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 23, S.2, ss.185-226.
- GÜNAYDIN, Aykut. (2019). *Zonguldak Yöresinde Türbe, Yatır ve Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanış ve Uygulamalar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- GÜNDÜZ, Şinasi. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yay.
- _____. (2003a). “Maniheizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 27, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 575-577.

- _____. (2003b). “Mecusilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 279-284.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri. (2015). *Anadolu Notları I - II*. İstanbul: İnkılap Yay.
- GÜRKAN, Salime Leyla. (2013). “Yahudilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 187-197.
- GÜRSOY, Melih. (1993). *Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz*. İstanbul: Metis Yayınları.
- GÜZEL, Abdurrahman. (1999). *Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi*. Ankara: TTK Yay.
- _____. (2009). *Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.
- GÜZEY, Gökçe Zeynep (2018). “İzmir’de Kutsal Ziyaret Yerleri Tire Örneği”. *Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları ve Tire Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. (Ed. M. Sanus-A. Özçelik). C. II, İzmir: Tire Belediyesi Kültür Yay., ss. 293-298.
- _____. (2018). “The Meeting Point of Beliefs and Rituals: The House of the Virgin Mary”. *Don't Let Us Die, or Our Successors... ” Patron Saints on Their Path from the Middle Ages to Modern Times*, Prag, ss. 47-48.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. (1993). *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- _____. (2004). *İslam İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HARDACRE, Helin. (2005). “Ancestor Worship”. *Encyclopedia of Religion. (Second Edition)*, USA: Macmillan Reference.
- HARMAN, Ömer Faruk. (1993). “Dağ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 8, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 400-401.
- HARMANCI, Esat. (2011). “Hamza Baba ve Eserleri”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S.1, ss. 39-48.
- HASLUCK, F. W. (2012). *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam- I*. (çev. Timuçin Binder), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- HERGÜL, Çağlayan. (2008). *Dikili Köylerindeki Türk Anıtları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İÇLİ, Rukiye. (2007). *Sosyolojik Açıdan Türbe Ziyaret Fenomeni (Erzurum Abdurrahman Gazi Türbesi Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- İNAN, Abdülkadir. (1952). “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.4, ss.19-30.
- _____. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay.
- _____. (1998). “Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler”. *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., ss. 491-495.
- _____. (1998a). “Altay Şamanlığına Ait Maddeler” (A. V. Anohin’dan tercüme). *Makaleler ve İncelemeler-I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., ss. 400-451.
- _____. (1998b) *Makaleler ve İncelemeler-I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- _____. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İNCE, Gül. (2009). *Hatay’da Bulunan Ziyaret-Yatır Yerleri ile İlgili İnanışlar Ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- İPŞİRLİ, Mehmet. (1993). “Çelebi”. *İslam Ansiklopedisi TDV*, ss. 259.
- İzmir İl Kültür Envanteri: Çeşme Karaburun. (2001). İzmir: İl Özel İdaresi Kültür Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim. (1980). *Eski Türk Dini Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- _____. (2005). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- KAHRAMAN, Seyit Ali. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. İstanbul: YKY Yay.
- KALAFAT, Yaşar (2004). *Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm Şamanizm*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- _____. (1988). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- _____. (2004). “Anadolu’da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*. S. 32, ss. 37-55.
- _____. (2009). *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*. Ankara: Berikan Yay.

- KALDIRIMCI, Ahmet. (1998). *Yahyalı ve Çevresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- KANDEMİR, Yaşar. (2013). “Ziyaret.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss.496-498.
- KARAKAYA, Enis. (2008). “Rum Mehmet Paşa Cami ve Türbesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 227-228.
- KARAMAN, Gülay. (2015). *Klasik Türk Edebiyatında Sihir*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- KARAMAN, Hayrettin. (1993). “Cuma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 85-89.
- KARTAL, Atila. (2017). *Konya Halk Kültüründe Türbeler Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kaşgârlı Mahmut. (1985). *Divanü Lûgat-it Türk*. (Çev: Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KAVCAR, Cavit - YARDIMCI, Mehmet. (1988). *Efsanelerimiz İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması*. Malatya: İnönü Üniversitesi Basımevi.
- KAYA, Doğan. (2012). *Sivas'ta Yatırlar ve Ziyaret Yerleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- KESKİN, Haşim. (1998). *Isparta ve Civarında Yaşayan Halk İnançları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- KILIÇ, Abdullah. (2000). “Isparta Yöresi Halk İnançları”. *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., ss. 415-443.
- KILIÇ, Yakup. (2004). *Karaman ve Çevresindeki Ziyaret Yerlerinin ve Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Olgusu Açısından Tahlili*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KILINÇ, Nurdan İnevi. (2019). “Kur'an Kaynaklı Keramet Motifleri.” *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, C. 2, S.5, ss. 94-122.

- KIRCI, Emine. (1998). “Türk Kültüründe Ateşle ilgili İnanışlar.” *Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yay., ss. 398-407.
- KIYAK, Abdülkadir. (2010). *Elazığ ve Yöresinde Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- KİRMAN, Mehmet Ali. (2011). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yay.
- KOÇ, Adem. (2016). *Kemik ve Dal: Eskişehir’de Kutsal Ziyaret Mekânları*. Ankara: Kalem Kitap Yay.
- KOÇAKER, Ebubekir. (2004). *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- KOLCU, Bengisu. (2007). *Çankırı Türbeleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KONESKA, Elizabeta. (2009). “Makedonski Brod'daki Aziz Nikola Kilisesi ya da Hıdır Baba Türbesi'nin Tarihi Konusundaki İkilimler”. *Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*. Üsküp, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., ss. 241-247.
- KORKMAZ, Esat. (2003). *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Yayın Kitabevi.
- KOZAN, Serap. (2009). *Nevşehir Yöresindeki Ziyaret Yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- KÖKSAL, Hasan. (1986). “İzmir'de Ziyaret ve Adak Yeri Olarak Seçilen Kabirlerle İlgili İnançlar ve Uygulamalar”. *Türk Folklorundan Derlemeler*. ss. 153-172.
- _____. (1987). “İzmir ve Çevresindeki Yatırlar ve Bunlara Bağlı Olarak Yaşayan İnançlar”. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. C. IV. Ankara: Başbakanlık Basımevi, ss. 153-171.
- _____. (1994). “Yatır İnancı ve Ödemiş-Tire Yöresindeki Yatırlar”. *Türk Kültüründe Tire Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yay, ss. 155-165.

- KÖPRÜLÜ, Orhan. (1994). “Efendi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.10, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 455-456.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat. (2012). *Anadolu’da İslamiyet*. Ankara: Akçağ Yay.
- _____. (1974). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: TTK Yay.
- KÖSE, Ali - AYTEN, Ali. (2010). *Türbeler Popüler Dindarlığın Durakları*. İstanbul: Timaş Yay.
- KUMARTAŞLIOĞLU, Satı. (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- _____. (2016). “Mucizeden Keramete: Yerden Su Çıkarma Motifli Efsaneler” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25, ss. 119-139.
- Kur’an-ı Kerim Meali*. (2011). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- KURŞAKLIOĞLU, Endercan. (2014). *Evliya Çelebinin Tiresi*. İzmir: Tire Belediyesi Kültür Sanat Yay.
- KURT, Furkan. (2011). *Yozgat’taki Türbeler ve Ziyaret Yerleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KUTLU, H. Gökhan. (2015). *Agora, Kadifekale, Birinci ve İkinci Halka Konut Bölgeleri*. İzmir: Dinç Ofset.
- KUYULU, İnci - ORTAÇ, Hilal. (1994). “Hamza Baba Tekkesi ve Türbesi ile İlgili Belgeler ve Gözlemler”. *Sanat Tarihi Dergisi*, S. 7, ss.111-133.
- KUYUMCUOĞLU, Banu. (1985). *Kemalpaşa ve Yakın Çevresi Halk Edebiyatı ve Folklor*. (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İzmir.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (2001). “İzmir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, Ankara: Diyanet Vakfı Yay.,ss. 515-524.
- LADSTÄTTER, Sabine. (2015). “Artemision’daki Türbe”. *2009-2014 Araştırma Sonuçlarının Özet Bir Analizi, Österreichisches Archäologisches Institut*, S. 53, ss. 545-568.

- LİEU, Samuel N. C. (2005). “Manichaeism: Manichaeism in Central Asia and China”. *Encyclopedia of Religion (Second Edition)*, USA: Macmillan Reference, s. 5669.
- MARDİN, Şerif. (2015). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yay.
- MAUSS, Marcel. (2003). *Sosyoloji ve Antropoloji*. İstanbul: Doğubatı Yay.
- MEDER, Theo. (2014). “A Place of Miracles: The Artistic Representation of Lourdes by Two Contemporary Directors: Lourdes (2009) by Jessica Hausner and Une femme nommée Marie (2011) by Robert Hossein”. *Folklore*, Vol. 56, pp. 47-66.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet. (1993). “Rahmi Bey’in İzmir Valiliği”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 1(3), ss. 347-370.
- MELIKOFF, Irene. (1999). *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Menderes Şehir Rehberi*. (2015). (Ed. Sıla Gülseven). İzmir: Menderes Belediyesi Yay.
- MERÇİL, Erdoğan. (1991). “Aydınogulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 239-241.
- MERT, Hasan. (2008). *Geçmişten Günümüze Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yönleriyle Bornova*. İzmir: Bornova Belediyesi Kültür Yay.
- METE, Hakan Sinan - HASIRCILAR, Aycan - KOCADAĞ, İzzet. (2016). *İzmir Halk Kültürü Araştırmaları*. İzmir: İzmir Kültür ve Turizm Derneği Yay.
- MORRİS, Brian. (2004). *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*. (çev. Tayfun Atay). İstanbul: İmge Kitabevi.
- İLGÜREL, Mücteba. (1993). “Çaka Bey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss.186-188.
- NOYAN, Bedri. (2002). *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik*, Ankara: Ardıç Yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1983). *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- _____. (1991). “XIII-XV. yy’da Anadolu’da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimleri ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü”. *Belleten*, C. LV, S.214, ss. 661-673.
- _____. (1996). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yay.

- _____. (1998). “Hıdrellez.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.17, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 313-315.
- _____. (2003). *Türkler, Türkiye ve İslâm*. İstanbul: İletişim Yay.
- _____. (2007). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- _____. (2010). *Kültür Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler Metodolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: TTK Yay.
- _____. (2013). *Türk Folklorunda Kesik Baş*. İstanbul: Dergâh Yay.
- _____. (2015). *Alevi ve Bektaşî İnançların İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yay.
- OCAKLI, Kıymet İşeri. (1998). *Birgi Kent ve Mimari Doku Üzerine Bir İnceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- OĞUZ, Öcal - KÖSEMEK, Mehmet - YILDIZ, Tuna. (2012). *Türkiye’de 2011 Yılında Yaşayan Ramazan ve Kurban Bayramı Geleneksel Kutlamaları*. Ankara: THBMER Yay.
- OKUŞLUK, Refiye. (1998). “Adana’da Ölüm ve Mezara Bağlı Efsaneler.” *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*. Adana: Adana Valiliği Yay., ss. 531-540.
- ONARLI, İsmail. (2012). *Hamza Baba*. İstanbul: Can Yay.
- _____. (2012). “Saruhanogulları Beyliğinin Ulu Evliyası: Hamza Baba” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, C. VIII, S. 21, ss. 163-196.
- OYMAK, İskender. (1994). *Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- _____. (2009). “Elazığ Merkez ve Çevresinde Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanç ve Uygulamalar”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14 (2), ss.29-61.
- _____. (2010). “Anadolu’da Su Kültünün İzleri”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 15 (1). ss. 35-55.

- ÖDEN, Utku Mehmet. (2013). *Kırklareli İli ve Çevresindeki İnanç Merkezleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- ÖGEL, Bahaeddin. (1984). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: TTK Basımevi.
- _____. (1993). *Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖLMEZ, Filiz Nurhan - GÖKMEN, Şirin. (2005). "İsparta İl Merkezi'nde Bulunan Türbeler". *Bilig*, S.35, ss.71-103.
- ÖNAL, Mehmet Naci. (2000). "Romanya Dobruca'sında Yedi Türbe". *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, ss. 31-48.
- _____. (2003). "Dağ Kültü, Eren Kültü ve Şenliklerinin Muğla'daki Yansımaları". *Bilig*, S. 25, ss. 99-124.
- ÖNAY, Yılmaz. (1987). *Van Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Olarak Anlatılan Menkıbeler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- ÖNGÖREN, Şerif. (2010). "Şeyh." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.39, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 50-52.
- ÖNKAL, Hakkı. (1989). "Tire Türbeleri." *DEÜ. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. VI, ss. 217-306.
- _____. (1991). *Tire Türbeleri*. Ankara: Kültür Bak Yay.
- ÖRNEK, Sedat Veyis. (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançlar ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- _____. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- _____. (1973). *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- _____. (1977). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- _____. (1988). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yay.

- ÖZ, Gülağ - DURDU, Aydın. (2016). *Anadolu İnanç Merkezler (Türbeler, Yatırlar, Dergâhlar, Söylenceler)*. Ankara: Barış Kitap.
- ÖZ, Hülya. (2008). *Mersin'deki Ziyaret Yerlerinin Halkbilimi Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- ÖZ, Mustafa. (1993). "Ca'fer es Sâdık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 1-3.
- ÖZBOLAT, Abdullah. (2014). "Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S.7, ss. 121-138.
- ÖZCAMUS, Ayşe. (2007). *Adıyaman Merkez ve Çevrelerindeki Adak Yerleri ve Uygulamaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖZCAN, Hatice. (2006). *Halkın Çoban Dede'den Beklentilerinin Psikolojik Nedenleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- ÖZÇAĞLAR, Ali. (2016). "Büyükşehir Belediyeli İllerde Kır ve Kent Nüfusunun Tespiti Mümkün mü?" *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Ankara Üni. Yay., ss. 271-291.
- ÖZDOĞAN, Rahime. (2006). *Amasya'da Adak Yerleri İle İlgili Halk Anlatıları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsunç
- ÖZEL, Ahmet. (1998). "Adak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.1, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss.337-340.
- ÖZKAN, Aysun. (2009). *Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyolojik Boyutu (Eyüp Sultan Türbesi Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÖZKAN, Rafet. (2003). *Dinlerde Kurban Kültü*. Ankara: Akçağ Yay.
- ÖZKAYA, Yücel. (1988). "İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. S. 10, ss. 65-74.
- ÖZTÜRK, Emine. (2016). *Taziye Gelenekleri ve Ziyaret Fenomeni Kars Örneği*. İstanbul: Rağbet Yay.

- PALA, İskender. (2009). “Su”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.37, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 442-443.
- PARLADIR, Halil Saim. (2010). *Heteredoksi Türk Halk İslamı ve Evliya Kültü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- PEHLİVAN, Gürol. (2008). “İzmir Şehri Yatırları”. *Türk Kültüründe İzmir Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: Türk Kültür ve Sanat Derneği Yay., ss. 1-9.
- _____. (2011). *Manisa (Merkezde)’de Veli Kültü*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- _____. (2012). *Manisa Şehrinde Evliya Kültü*. Manisa: İl Özel İdaresi Yay.
- PEKER, Selçuk. (2015). *Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış Aksaray Örneği*. Konya: Kömen Yay.
- RADLOFF, Wilhelm. (1956). *Sibiryadan I, II, III, IV*. (çev. Ahmet Temir). Ankara: Maarif Vekâleti Yay.
- RAYMAN, Hayrettin. (1997). “Bayburt ve Yöresi Ziyaret Yerleri”. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek-Görenek-İnançlar* Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, ss. 337-341.
- RENÇBER, Fevzi. (2014). “Adıyaman Alevlerinde Türbe ve Yatır Ziyareti.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 71, ss. 209-220.
- RHYS, John-MORRIS, T. E. (1893). Sacred Wells in Walles. *Folklore*, Vol. 4, pp. 55-79.
- ROUX, Jean Paul. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: İşaret Yay.
- _____. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- _____. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev. Musa Yaşar Sağlam). Ankara: Bilgesu Yay.
- SAKAOĞLU, Saim. (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay.
- _____. (2009). *Efsane Araştırmaları*. Konya: Kömen Yay.

- SARMIŞ, İbrahim. (1997). *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam*. İstanbul: Ekin Yay.
- SAY, Yağmur. (2004). “Anadolu İnanç Yapılanmaları Temelinde Gazi-Veli Kültü”. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.2, ss.213-227.
- SCHIMMEL, Annemarie. (1991). *Sayıların Gizemi*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- _____. (1999). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kırkambar Yay.
- _____. (2001). *İslamin Mistik Boyutları*. (çev. Ergun Kocabıyık) İstanbul: Kabalcı Yay.
- SELÇUK, Ali. (2003). *Mersin Yöresi Tahtacılarının Dini İnanç ve Uygulamaları Hakkında Araştırma*. (Yayımlanmış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- _____. (2005). *Tahtacılar, Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- _____. (2010). “Dede Mezarlarındaki Sır: Ziyaret Fenomeni ve Kutsalın Tezahürleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.56, ss. 61-72.
- SEMERÇİ, Mehmet Ozan. (2004). *İzmir'in Hazireleri*. İzmir: Türk Ocakları Yay.
- SEVER, Mustafa. (2001). *Mersin ve Yakın Çevresi Halk İnançları ve Halk Hekimliği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SEVİN, Erdal İnan. (2005). *Bayındır'da Türk Dönemi Yapıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- SEYİDOĞLU, Bilge. (2005). *Erzurum Efsaneleri*. İstanbul: Dergâh Yay.
- SEZAL, Zeynep. (2007). *Su Simgeciliği ve İlahi Dinlerde Arınma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- SEZGİN, Abdülkadir. (1998). “Eren ve Evliya Kavramının Dini, Tarihi, Folklorik İzahı ve Eren İnancı Üzerine Düşünceler”. *I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri*. Ankara: Ervak Yay., ss. 457-535.
- SHARPE, Eric. (2000). *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*. (çev. Ahmet Güç), Bursa: Arasta Yay.

- SİPAHİ, Abdülkadir. (2006). *Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SOFUOĞLU, Adnan. (2002). “İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu’da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş”. *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, ss. 131-142.
- SOMANÇ, Zeynep Asiye. (2008). *Konya Beyşehir İlçesindeki Manevi Halk İnançlarına Dinler Tarihi ve Din Fenomonolojisi Açısından Bir Yaklaşım*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- SÖZER, Ahmet Necdet. (1988). “İzmir: Ege’nin Metropolü.” *Ege Coğrafya Dergisi*, S.4, ss. 115-131.
- STEFKO, Robert - NOWAK, Stefan. (2014). “Cooperation Shrines of Europe In Regional Management and Development”. *Polish Journal of Management Studies*, Vol. 10(2), ss. 209-215.
- SÜRGEVİL, Sabri. (2011). *Basmane Garı ve Çevresi*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- ŞAHİN, Sahra. (2002). *Sinop ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Üzerine Fenomonolojik, Morfolojik ve Tipolojik Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- ŞENESEN, Refiye. (2004). "Pagandan Hristiyanlık ve Müslümanlığa Bir İnanç Merkezi: Eshab-ı Kehf ve Günümüzde Eshab-ı Kehf'te Hıdrellez Şenlikleri". *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Ankara: Tüksev Yay., ss.1023-1040.
- ŞENOCAK, Ebru. (2013).“Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk”. *Turkish Studies*, Vol. 8/1, pp. 2525-2537.
- ŞİŞMAN, Bekir. (1994). *Samsun Yöresinde Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- TABAK, Serap (2015). “İzmir Valisi Kazım Dirik (1926-1935)”. *Kuruluşun ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss. 447-494.

- TANAS, Havva Çiftçi. (2013). *Dini Ziyaret Fenomeni Açısından Diyarbakır Merkez İlçeleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- TANYU, Hikmet. (1967). *Ankara Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.
- _____. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.
- _____. (1978). *Türklerin Dini Tarihçesi*. İstanbul: Burak Yay.
- _____. (1988). “Ağaç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.1, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 455-457.
- _____. (1991). “Ateş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 52-55.
- _____. (1992). “Büyü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.6, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 501-506.
- _____. (2007). *Türkiye’de Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Elips Kitap.
- TAŞ, Hülya. (2004). “Türk Kültürünün Yayıldığı Coğrafyalarda Yer Alan İznik’teki İnanç Merkezleri”. *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*. Ankara: Türksev Yay, ss. 1081-1094.
- TAŞKAŞ, Bülent. (1998). *Manisa İli Ziyaret Yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- TATLILIOĞLU, Durmuş. (2012). *Türkmenistan’da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*. Sivas: Asitan Kitap.
- TEKİN, Şinasi. (2001). *İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TELCİ, Cahit. (2010). *Ücra Yerde ve Deniz Kenarında, İhtiyatlı Mahalde Mahalde Bir Şehir: Ayasuluğ (XV- XVI. YY)*. İzmir: Selçuk-Efes Kent Belleği Yayınları,
- TEMİZKAN, Abdullah - AKAN, Mertcan. (2013). Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-1. (Evliya Çelebi Seyahatnâmesinin İzmir Kısımının Transkripsiyonlu, Sadeleştirilmiş ve Orijinal Metni), (ed. Metin Ekici-Turan Gökçe) İzmir: Ege Üniversitesi Yay.

- TEZEL, Tuğçe, (2016). “*Mezar Yapıları Olarak Tire Türbeleri Koruma Sorunları ve Çözümleri*”. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- TOGAN, Zeki Velidi. (1946). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- TOKLUOĞLU, Faik. (1957). *İbni Melek Oğlu Mehmed ve Kardeşi Abdülmecid*. İzmir: Yenilik Basımevi.
- TOPALOĞLU, Fatih. (2012). “Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti Madran Baba Örneği”. *E-makâlât Mezhep Araştırmaları*, S. V/1, ss. 67-93.
- TOPÇEKER, Yeşim. (1993). *İzmir ve Çevresinde Adak Yerleri*. (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir.
- TORUN, Ali. (1998). *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- TRYJARSKİ, Edward. (2012). *Türkler ve Ölüm*. (Çev. Hafize Er), İstanbul: Pinhan Yay.
- TUĞRUL, Saime. (2010). *Ebedi Kutsal, Ezeli Kurban Çok Tanrılılıktan Tek Tanrılılığa Kutsal ve Kurbanlık Mekanizmaları*. İstanbul: İletişim Yay.
- TURAN, Fatma Ahsen. (2008). “Anadolu’daki Hıdırellez Kutlamalarına Dair İnanmalar, Ritüeller, Yasaklar ve Yaptırımlar”. *Gazi Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S.2, ss. 101-111.
- TURGUT, Vedat. (2017). “Menteşe Bey’in İsmi, Menşe’i ve Menteşeoğulları’nın Vakıflarına Dair. *Osmanlı Araştırmaları*, S. XLIX, ss. 25-55.
- TÜMER, Günay. (1992). “Budizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.6, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 352-360.
- TÜMER, Günay - KÜÇÜK, Abdurrahman. (1997). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yay.
- TÜRK, Hüseyin. (2012). “Hatay Türbe İnancının Sağlık Antropolojisi Açısından İncelenmesi”. *Milli Folklor*, S. 94, ss. 91-104.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- TÜRKTAŞ, Metin. (1997). “Alanya ve Köylerindeki Türbe, Yatır ve Adak Yerleri I.” *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fak. Dergisi*, S.3, ss. 41-45.

- UCA, Alaattin. (2004). “Türk Toplumunda Ad Verme Geleneği”. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.24, ss. 145-150.
- UÇKUN, Rabia Kocaaslan. (2004). “Afyonkarahisar’da Bir İnanç Merkezi: Karacaahmet Türbesi.” *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Ankara: Türksev Yayınları, ss. 1221-1228.
- _____. (2014). “Saltuknâme’ de Sarı Saltuk Gazi’ye Atfedilen Kerametler”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir*, ss.131-144.
- ULUDAĞ, Süleyman. (1991). “Baba”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss.365-366.
- _____. (1994). “Dede.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 76.
- _____. (1997). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yay.
- _____. (2003). “Makam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.27, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 409-410.
- _____. (2013). “Veli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 25-28.
- ULUSAN, Evrim. (2009). *Kemalpaşa (İzmir) Yörükleri Halk Kültürünün Türkmenistan Halk Kültürü İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- UMAR, Bilge. (1995). *Narlıdere*. İzmir: Narlıdere Belediyesi Yay.
- URAZ, Murat. (1994). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Düşünen adam Yay.
- UVAÇIN, Burcu Aydınoglu (2018). “Tire Türbelerindeki İnanç ve Pratikler”. *Tire’den Yansımalar*, S. 6, ss. 18-21.
- UYANIKER, Nursel. (2011). *Eyüp Sultan Türbesi Etrafında Teşekkül Eden Efsanelerin Tespiti ve İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- UYAR, Hakkı (2015). “Chp Belgelerine Göre Atatürk Dönemi’nde İzmir’in Sorunları (1923-1938)”. *Kuruluşun ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay, ss. 495-518.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- ÜNALAN, Özlem. (2014). *Bayburt'taki Ziyaret Yerleri ve Buna Bağlı İnanışlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- ÜRER, Harun. (1999). “Kemalpaşa ve Çevresinde Türk-İslam Eserleri-I (Camiler Türbeler)”. *Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu Bildirileri*, İzmir, ss. 149-192.
- _____. (2017). “İzmir Tarihi Kent Merkezinde Bulunan Cami ve Mescitlerden Örnekler”. *Tüba-Kedtüba Kültür Envanteri Dergisi*. S. 16, ss. 179-242.
- ÜRÜK, Yaşar - PINAR, İlhan. (2013). *İzmir Kent Ansiklopedisi: İzmir’de İdari ve Mahalli Yer Adları I-II*. İzmir: İzmir Apikam Kent Kitaplığı.
- ÜRÜK, Yaşar. (2012). *İzmir Efsaneleri*. İstanbul: Heyamola Yay.
- VURUŞKAN, Hüseyin. (2019). “Bir Tahrî-i Sünnet Örneği: Adak Kurbanı”. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, S.1, ss. 59-96
- YALÇINKAYA, Fatoş. (2008). *Muş’ta Yatırlar ve Yatırlarla İlgili Anlatılan Menkıbeler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- YALGIN, Murat. (2004). *Elazığ İli (Merkez) Ziyaret Yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- YALMAN, Ali Rıza. (2000). *Cenupta Türkmen Oymakları I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- YAŞAR, İsmail Celaleddin. (2010). *Adıyaman İli ve İlçelerindeki Evliya Anlatıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- YAVUZ, Behiç Galip. (1993). “Küçük Menderes Vadisi’nde Bir Bucak: Bademli”, *İlgi Dergisi*, S.75, ss. 3-9.
- _____. (2009). *Her Yönüyle Bademli*. İzmir: Bademli Belediyesi Kültür Yay.
- YAVUZ, Emrah. (2005). *Harput Halk Kültüründe Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- YILDIRIM, Cevat. (2017). *Güzelhisar Aliaga Çevresi ile Birlikte*. İzmir: Aliaga Kent Kitaplığı Yay.

- YILDIRIM, Emine. (2004). *Bitlis Yöresi Ziyaret Fenomeni ve Ziyaret Yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- YILMAZ, Emre. (2009). *Türbe Ziyaretlerinin Fert Üzerindeki Etkileri- Bilecik Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- YILMAZ, Fikret - YETKİN, Sabri. (2002). *İzmir Kent Tarihi. İzmir Liseleri Sertifikalı Kent Tarihi Konferansları Projesi*. İzmir: İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay.
- YILMAZ, Muhammed. (2006). “Muayyen Zamanlarda Kılınması Tavsiye Edilen Nafile Namazlar Ve Bu Namazlara Kaynaklık Eden Rivayetler”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6 (2), ss. 63- 99.
- YILMAZ, Semra. (2012). *Türbe Ziyaretlerinin Sosyolojik Anlamı: Şeyh Şaban-I Veli Ve Mevlana Türbeleri Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (1998). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*. (Yay. Haz. Turhan Yörükan), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- YUSUPOV, Keneş. (2009). *Manas Destanı*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yay.
- YÜKSEK, Ali. (2018). “Namaz İbadetinin Tarihi Süreci”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2, ss. 111-125.
- YÜKSEL, Çağla Caner. (2014). Aydınöğulları’ndan Osmanlı’ya Tire Külliyesi (14. – 16. Yüzyıllar). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, ss. 7-39.
- YÜKSEL, Emrullah. (1992). “Birgivî ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.6, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., ss. 191-192.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- Bahri Baba. (<http://www.kentyasam.com/izmirin-efsane-zencisibahri-baba-yhbrdty-3268.html>). (Erişim Tarihi: 18.03.2015).
- Kız Bacı Sultan Yatırı. www.erolsasmaz.com (Erişim Tarihi: 5. 12. 2016)
- “Kült”. *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü*. (Erişim Tarihi: 9.06.2017) <http://www.tubaterim.gov.tr/>

TÜİK Verileri 2017. <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr> (Erişim Tarihi: 10.07. 2017).

IşıkavaklıDede.[http://www.yakupyavaser.com/?pnum=58&pt=I%C5%9F%C4%B1lka vakl%C4%B1+Dede+Yat%C4%B1r%C4%B1](http://www.yakupyavaser.com/?pnum=58&pt=I%C5%9F%C4%B1lka%20vakl%C4%B1+Dede+Yat%C4%B1r%C4%B1)(ErişimTarihi: 5.12.2016).

DİZİN

A

Ağlayıcı Dede	X, 47, 127, 326, 333, 357, 404
Ahmet Dede	X, 17, 18, 21, 23, 30, 112, 113, 325, 345, 392, 459
Akıncılar Çiftliği	XIII, 257, 333
Alamadan Dede	XIII, 49, 265, 327, 404, 418, 455
Ali Baba	XIII, 19, 21, 27, 46, 49, 244, 266, 267, 268, 269, 300, 325, 338, 353, 363, 369, 377, 378, 385, 387, 388, 389, 390, 393, 396, 398, 401, 403, 405, 422, 428, 433, 462
Ali Şir Beşir Nezir.....	XI, 49, 147, 377, 378
Aliağa	X, 3, 15, 112, 113, 325, 345, 460, 471, 476, 511
Alihan.....	XIII, 23, 270, 271, 303, 333
Arap Dede	X, XII, 22, 47, 48, 49, 127, 129, 206, 299, 326, 346, 362, 392, 402, 420, 435, 446, 449, 463
Araplı Dede	X, 47, 128, 326, 402
Arapınarı	XIII, 271, 272, 332
Artemision.....	XIII, 257, 332, 500
Aydınoglu Mehmet Bey	XIII, 7, 212, 242, 243, 254, 289, 295, 327, 333, 458

B

Bahri Baba.....	XII, 46, 207, 209, 325, 331, 451, 454, 463, 512
Balçova.....	X, 15, 47, 114, 115, 116, 117, 325, 331, 348, 413, 436, 444, 449, 453, 464, 473, 474, 477, 478, 480
Balgaz Dede	X, 47, 129, 326, 332
Balım Sultan..	XIII, 20, 48, 49, 272, 273, 274, 291, 292, 329, 337, 370, 377, 385, 387, 390, 398, 403, 405, 407, 461
Bayındır. X, 9, 15, 46, 47, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 197, 252, 325, 326, 327, 329, 330, 333, 334, 335, 362, 414, 426, 437, 458, 459, 477, 484, 486, 506	
Bayrak Dede.....	XI, 83, 150, 151, 326, 331, 370, 385, 392, 396, 397, 398, 400, 402, 420, 464
Bayraklı	X, 2, 3, 5, 15, 125, 126, 151, 222, 326, 420, 441, 449
Bayram Dede.....	XIII, 49, 239, 241, 326, 388, 392, 403, 417, 434, 452, 454, 455
Beni Ayıran Dede.....	XIV, 283, 459
Bergama X, 5, 10, 13, 15, 20, 46, 47, 78, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 325, 326, 327, 328, 331, 332, 333, 334, 335, 345, 346, 353, 358, 362, 369, 370, 377, 378, 390, 392, 398, 402, 407, 414, 417, 418, 422, 424, 425, 428, 432, 436, 441, 444, 446, 447, 449, 450, 458, 459, 463, 471, 473, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 488, 493	
Beşe Dede	X, 47, 129, 130, 326, 362, 377, 387, 389, 397, 402, 405, 418, 447
Bornova XI, 3, 15, 47, 83, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 326, 331, 347, 353, 370, 377, 378, 392, 398, 402, 420, 423, 450, 464, 471, 473, 474, 475, 477, 480, 495, 501	
Bugday Dede. XIII, 48, 49, 53, 274, 275, 276, 277, 278, 286, 304, 327, 332, 348, 357, 363, 365, 366, 367, 370, 375, 377, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 393, 396, 397, 398, 404, 405, 408, 426, 440, 442, 443, 462	
Buladan Dede	XI, 164, 165, 326, 392, 402
Bunalan Dede	XI, 155
Bungun Dede.....	326, 333, 458

C

Cafer-i Sadık Tayyar	XII, 209, 210, 217, 403, 464

Cağaloğlu Ali Paşa.....	XIII, 279, 334
Çiğerci Dede	X, 114, 115, 116, 117, 325, 331, 348, 385, 387, 392, 396, 402, 413, 444, 453, 464
Cuma Dede.....	XII, 48, 210, 326, 368, 398, 423, 440

Ç

Çal Dede.....	XIII, 279, 280, 339, 370, 371
Çan Dede.....	XI, 160, 161, 326, 392, 396, 398, 402
Çayağzı Tekke.....	XII, 204, 332, 368, 398
Çeşme.....	XI, 15, 16, 118, 119, 153, 154, 155, 284, 297, 325, 332, 334, 377, 378, 398, 400, 401, 445, 450, 480, 497
Çıban Dede.....	XI, 47, 131, 326, 333, 358, 397, 404
Çiftlik Dedesi	XI, 131, 132, 362, 422, 458
Çoban Dede.....	XIII, 17, 21, 30, 42, 48, 146, 243, 244, 245, 327, 328, 334, 362, 377, 378, 385, 386, 387, 389, 392, 414, 435, 452, 454, 463, 486, 490, 504

D

Davut Dede	XII, XIII, 173, 174, 196, 246, 247, 326, 331, 362, 386, 392, 402, 459
Dedeli Tarla.....	XIV, 280, 281
Delez Dede	XII, 203, 326, 392, 396, 398, 403, 458
Demirtaş Dede.....	XI, 47, 132, 326, 377, 387, 398, 441
Dikili	XI, 15, 47, 78, 156, 157, 158, 159, 326, 333, 346, 353, 362, 370, 402, 420, 443, 454, 458, 464, 473, 478, 481, 497
Dilek Dede	XIV, 82, 189, 281, 308, 327, 353, 363, 377, 378, 387, 388, 389, 390, 403, 404, 452
Durmuş Ali Dede	X, 49, 83, 125, 126, 326, 385, 388, 392, 402, 441, 449
Dursun Bey Kız.....	XI, 133
Dut Dede	XII, 211, 326, 391, 403, 421

E

Ece Sultan	XIII, 26, 258, 259, 329, 335, 359, 363, 378, 385, 389
Ecik Dede.....	XI, 47, 135, 136, 326, 369, 377, 378, 387, 388, 389, 402, 405, 414, 417, 464
Efkar Baba.....	X, 398, 464
Elif Dede	XIII, 247, 327
Emir Dede	X, 118, 119, 326, 385, 388, 392, 393, 401, 402, 459
Emir Sultan.....	XII, 19, 24, 46, 48, 128, 129, 163, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 224, 231, 329, 350, 353, 357, 358, 362, 365, 366, 376, 377, 378, 387, 388, 389, 392, 403, 404, 405, 408, 462, 465, 466
Erenler Ninesi Pir Sultan.....	XIV, 283, 329, 335, 385, 398
Eskici Baba	X, 21, 119, 120, 121, 325, 334, 402, 413, 426, 437
Eşref-i Rumî.....	XII, 174
Evliyabaşı.....	XIII, 247, 377, 386, 387

F

Ferizler Dedeleri.....	XI, 136, 414, 449
Fettah Dede	XII, 217, 228, 326, 331
Foça.....	XI, 15, 16, 160, 161, 162, 326, 398, 472

G

Garip Dede	XIV, 26, 309, 310, 327, 386, 389, 393, 396, 452, 453, 455
Gazi Sıgla Bey	XIII, 259, 327, 328, 334
Gaziemir	XI, 15, 162, 212, 213, 325, 331, 353, 362, 370, 371, 375, 377, 450, 454, 471, 472, 474, 475, 476, 477, 478, 480, 488
Geyikli Baba	XI, 17, 19, 26, 47, 138, 139, 325, 370, 385, 388, 392, 398, 402, 459
Gölbaşı/Gökbaşı Dede	X, 121
Gömeçli Dede	X, 122
Güzelbahçe	XI, 15, 164, 165, 326, 353, 414, 426, 472, 487

H

Hacı Fakih	XIV, 283, 284, 353, 385, 459, 463
Hacı Kalfa	XIV, 285, 286, 329, 363, 378, 386, 398, 415, 421, 426
Hafsa Hatun	XIV, 287, 329, 335
Halil Yahşi Bey	XIII, 260, 327, 334
Hamza Baba	XII, 20, 26, 30, 47, 48, 49, 54, 78, 92, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 195, 196, 197, 200, 325, 331, 336, 339, 351, 353, 358, 362, 366, 371, 377, 378, 385, 387, 388, 389, 390, 392, 393, 396, 397, 398, 402, 404, 405, 406, 408, 412, 421, 422, 425, 427, 428, 429, 430, 431, 438, 439, 441, 445, 447, 450, 451, 462, 465, 467, 489, 491, 496, 500, 502
Hasan Dede	XI, 18, 19, 21, 22, 30, 49, 77, 151, 152, 170, 326, 331, 423, 450, 455, 464
Hatuniye	XIII, 24, 254, 289, 329, 335
Hayit Dede ..	XI, XII, XIV, 47, 139, 140, 152, 217, 310, 311, 312, 326, 331, 347, 370, 385, 387, 390, 392, 402, 450, 453, 463, 464
Helvacı Dede	XI, XII, 47, 49, 140, 171, 172, 326, 331, 334, 420
Hıdır Dede	XIII, 26, 256, 327, 403, 424
Hıdır İlyas ...	XIII, 53, 83, 233, 234, 235, 337, 358, 362, 365, 368, 378, 388, 389, 392, 393, 396, 398, 403, 404, 407
Hıraz Dede	X, 113, 325, 357, 392

I

Işıklar	XIV, 287
Işılkavaklı Hazretleri	XIII, 260, 347, 378, 389, 393, 423, 465

İ

İbn-i Melek	XIV, 46, 48, 49, 287, 288, 289, 290, 291, 294, 306, 337, 346, 363, 367, 369, 378, 386, 390, 408, 412, 484, 485
İmam Birgivi	XIII, 48, 83, 124, 213, 248, 249, 250, 251, 253, 288, 334, 353, 357, 358, 363, 368, 369, 375, 377, 378, 385, 386, 387, 388, 389, 392, 396, 397, 403, 404, 409, 415, 416, 421, 422, 460, 462, 465
İplikçi İsmail Dede	XII, 48, 218, 219, 326, 334, 335, 349, 392, 451
İplikçi Yunus Dede	XI, 141, 425
İsa Baba	XIV, 20, 272, 284, 291, 292, 325, 370, 378, 385, 389
İsimsiz Yatır	XII, XIV, 49, 219, 292, 312, 347, 348, 371, 388, 438, 446, 447

K

Kabak Dede	X, 49, 114, 117, 118, 326, 348, 436, 449, 464

Kara Kadı Mecüdeddin	XIV, 293, 294, 334
Karabağlar	XI, 15, 166, 168, 228, 326, 353, 362, 377, 423, 432, 436, 437, 447, 479, 481
Karşıyaka .XI, 15, 47, 83, 125, 171, 172, 173, 326, 331, 334, 347, 358, 362, 420, 450, 455, 458, 472, 474, 479, 480	
Kasım Paşa	XII, XIII, 232, 233, 235, 236, 459
Kemalpaşa	XII, 15, 47, 48, 49, 78, 83, 92, 173, 174, 175, 176, 183, 184, 191, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 275, 325, 326, 330, 331, 335, 336, 339, 348, 353, 362, 370, 371, 377, 378, 396, 398, 402, 412, 420, 421, 422, 425, 428, 429, 430, 431, 434, 435, 437, 438, 439, 442, 444, 445, 447, 450, 451, 454, 455, 458, 465, 471, 472, 473, 474, 476, 478, 479, 500, 510, 511
Kesikbaş	X, XIV, 18, 23, 49, 126, 157, 171, 172, 276, 294, 295, 326, 385, 418, 419, 420, 490
Kesikbaş Dede	X, 25, 49, 126, 171, 172, 326, 419, 420
Kınık	XII, 15, 47, 203, 204, 326, 327, 332, 334, 398, 458, 478
Kız Bacı Sultan	X, 123, 124, 329, 335, 362, 392, 393, 404, 405, 512
Kızılbaş Dede	XII, 203, 326, 327
Kiraz	XII, 15, 205, 206, 332, 333, 398, 475
Konak XII, 15, 46, 47, 53, 163, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 217, 218, 219, 223, 224, 228, 230, 231, 232, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 334, 346, 347, 349, 353, 362, 370, 377, 378, 391, 398, 403, 421, 423, 440, 444, 446, 447, 451, 454, 461, 464, 467, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480	
Kurt Baba ..XII, 192, 193, 194, 197, 305, 325, 353, 357, 358, 362, 367, 377, 385, 387, 388, 390, 392, 393, 397, 402, 405, 433, 434, 435, 462	
Külahlı Baba	XIII, 78, 240, 325, 385

L

Leblebici Dede veya Yeşil Türbe	XIII
Lokman Dede	XI, 17, 47, 142, 143, 144, 326, 331, 392, 414, 436, 444
Lütfi Paşa	XIV, 295, 296, 334

M

Mahmut Dede	XII, 83, 195, 326, 331, 398
Makarna Dede	XI, 161, 326, 390, 392
Mamur Baba	XI, 153, 154, 325, 332, 367, 377, 378, 385, 389, 390, 392, 398, 402, 404, 445, 450
Mehmet Efendi	XIV, 248, 249, 250, 263, 280, 281, 288, 377, 401
Memidedeoğlu Ali Baba	XIV, 26, 315, 316, 422
Menderes	XII, 3, 15, 232, 233, 302, 334, 451, 478, 480, 481, 494, 496, 501, 511
Menemen. XIII, 3, 15, 47, 48, 53, 78, 83, 138, 181, 183, 233, 234, 236, 237, 238, 326, 329, 330, 331, 333, 334, 337, 345, 360, 362, 370, 377, 378, 398, 452, 459, 464, 471, 476, 480, 485, 491	
Mızraklı Dede	XI, 46, 48, 49, 114, 166, 167, 326, 353, 362, 377, 387, 392, 402, 423, 447, 464
Mimar Ahmet oğlu Mehmet	XI, 155, 334, 392
Molla Mehmet Çelebi	XIV, 296, 330, 438
Murat Dede XI, 23, 30, 48, 49, 167, 168, 169, 326, 362, 367, 377, 385, 387, 389, 392, 396, 400, 401, 402, 404, 405, 432, 436, 437, 464	
Musa Baba	XIII, 30, 255, 256, 292, 325, 331, 370, 386
Musa Bey	XIV, 9, 297, 327
Mühürlü Sultan	XIII, 26, 237, 329, 333, 377, 378, 386, 389, 390, 403, 404

N

Narlidere.... XIII, 3, 15, 20, 46, 47, 77, 78, 83, 239, 240, 241, 325, 327, 331, 398, 417, 435, 452, 454, 455, 471, 474, 476, 479, 481, 510
Natırzâde XII, 220, 221, 377, 444
Nesimi Baba XIII, 239, 241, 242, 325, 331, 392, 403, 455

Ö

Ödemiş .. XIII, 9, 15, 47, 48, 83, 92, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 254, 255, 282, 283, 307, 325, 327, 328, 329, 330, 331, 334, 335, 353, 362, 370, 375, 377, 378, 392, 403, 414, 415, 416, 421, 422, 433, 435, 452, 454, 458, 459, 460, 465, 471, 472, 473, 474, 476, 478, 481, 484, 486, 490, 500
Öksürük Dede XIV, 18, 300, 327, 333, 358, 400, 401, 433
Öksüz Dede XIII, 261, 262, 327, 371, 396

P

Pamukçu Dede XIV, 316, 317, 327, 357, 363, 385, 386, 403, 422, 446
Perişan Baba..... XII, 182, 195, 196, 325, 398, 402
Pir Veli Beşe XIV, 283, 297, 329, 386, 388, 424, 456

R

Rum Mehmet Paşa XIV, 299, 334, 403, 435, 463, 498

S

Sali Dede XII, 222, 326, 336, 347, 362, 396, 403, 447, 466
Salih Dede XII, 48, 49, 217, 222, 464
Samut BabaXIV, 54, 317, 318, 319, 325, 339, 351, 371, 377, 379, 385, 386, 387, 388, 389, 396, 397, 403, 404, 405, 406, 417, 439, 462
Sarı Dede..... XI, 47, 145, 156, 157, 326, 346, 358, 362, 385, 389, 392, 396, 397, 402, 405, 420, 464, 488
Sarı İsmail Dede.....XIV, 300, 301, 327, 357, 370, 386, 388, 401, 433, 443
Sazkolan Dede.....XII, 204, 326, 332
Seferihisar XIII, 15, 256, 327, 407, 424, 475, 476, 477, 480
Selahattin Dede XII, 217, 223, 224, 326, 464
Selçuk XIII, 7, 15, 26, 31, 36, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 140, 142, 243, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 272, 275, 276, 291, 294, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 347, 353, 363, 371, 377, 378, 391, 393, 400, 423, 436, 440, 443, 445, 455, 471, 479, 488, 489, 492, 498, 499, 505, 507, 508
Seydi Baba ... XI, 49, 162, 163, 164, 212, 213, 325, 331, 353, 362, 370, 371, 375, 377, 385, 387, 392, 396, 401, 402, 450, 454
Seyyid Dede XIV, 302, 327, 329, 371
Sır Hatunlar XIV, 49, 303, 304, 329, 332, 335, 363, 377, 378, 387, 389, 426, 429, 443
Sinan Dede XII, XIII, 23, 197, 262, 326, 331, 362, 370, 371, 377, 390, 396, 398, 402, 440, 458
Soğan Dede XII, XIV, 48, 49, 172, 305, 326, 331, 347, 358, 362, 401, 403, 446, 458
Sultan Baba XIV, 19, 31, 35, 313, 314, 325, 329, 441, 483
Susuz Dede..XII, 26, 30, 48, 49, 53, 114, 117, 167, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 326, 353, 360, 362, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 376, 377, 378, 386, 387, 388, 389, 392, 393, 396, 398, 401, 403, 404, 405, 407, 408, 464, 467
Süleyman Şah..... XIV, 26, 46, 49, 265, 287, 290, 306, 307, 330, 353, 377, 379, 387, 389, 390, 462, 484
Süt Dede XI, XIV, 161, 162, 307, 308, 326, 333, 340, 358, 377, 387, 463

Ş

Şahabettin Sivasî	XIII, 263, 264
Şehit Şah Ahmet.....	XII, 198, 199, 330, 362, 377, 378, 389, 390, 392, 400, 420, 437, 444, 455, 464
Şeyh Bedrettin Efendi	XII, 228
Şeyh Dursun Bey.....	X, 124, 327, 330
Şeyh Nasurettin	XIV, 308, 330, 393

T

Taş Dede	XI, 133, 157, 326, 396, 402, 441
Tekke Dede	XI, 20, 24, 46, 47, 144, 145, 146, 326, 333, 378, 389, 392, 398, 400, 428, 432
Tekke Dede/Sarı Dede	XI, 144
Testili Dede	XII, 20, 46, 49, 229, 326, 332, 463
Tezveren Dede XII, 18, 19, 27, 31, 46, 48, 49, 206, 218, 230, 238, 313, 326, 362, 366, 367, 403, 421, 446, 452, 463, 464	
Tezveren Şeyh Kamil.....	XIII, 238, 330, 387, 452
Tezveren Şeyh Mustafa Efendi	XII, 230, 328, 386, 387, 397
Tire IV, XIII, 7, 8, 9, 15, 46, 47, 48, 49, 53, 107, 189, 243, 252, 254, 260, 265, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 325, 327, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 346, 348, 353, 358, 363, 369, 370, 371, 375, 377, 378, 388, 398, 408, 412, 415, 418, 420, 421, 426, 428, 429, 433, 435, 438, 440, 442, 443, 446, 452, 455, 456, 459, 461, 463, 471, 472, 473, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 484, 485, 496, 500, 503, 508, 510, 512	
Torbalı. XIV, 15, 26, 106, 310, 311, 312, 313, 314, 325, 327, 329, 331, 332, 347, 348, 363, 370, 371, 385, 386, 387, 393, 403, 429, 430, 431, 438, 446, 452, 453, 455, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 479, 480	
Torbalı Dede	XIV, 26, 310, 313, 314, 327, 363, 385, 386, 387, 393, 403, 429, 430, 431, 453
Tufan Dede....XII, 54, 83, 195, 197, 199, 200, 201, 202, 326, 336, 339, 348, 351, 353, 362, 371, 377, 378, 385, 387, 388, 389, 390, 392, 393, 396, 397, 398, 403, 405, 406, 451, 454, 465	

U

Urla XIV, 3, 15, 315, 316, 318, 320, 325, 327, 339, 363, 371, 375, 377, 379, 417, 422, 439, 446, 471, 472, 475, 476, 478, 480	
Uzun Ali Dede	XIV, 319, 320, 327, 375, 387, 403, 404, 422

Ü

Ümmü Şah Sultan	XIII, 254

V

Vakıflar	XII, 33, 205, 206, 228, 230, 333, 344, 392, 396, 485

Y

Yağhoğlu.....	XIV, 309
Yağmur Dede	XIV, 314, 315, 327, 332, 371
Yalınayak Dede.. XI, 145, 157, 158, 159, 326, 346, 353, 357, 362, 370, 385, 387, 389, 392, 393, 402, 405, 443, 454, 464	
Yaren Dede	XI, 165, 326, 353, 402, 414, 426

Yasin Dede	XII, 231, 326, 331, 403
Yedi Kardeşler	XIV, 30, 303
Yusuf Dede	XII, 18, 19, 22, 46, 106, 212, 232, 326, 331

Z

Zeytinli Dede.....	XI, 47, 147, 326, 345, 358, 397, 402, 424, 446

EKLER

FOTOGRAFLAR

Fotoğraf 1: Alişir Beşir Nezir Türbesi

Fotoğraf 2: Alişir Beşir Nezir Türbesi'nde bırakılan nesneler

Fotoğraf 3: Tekkedede/Sarı Dede Türbesi

Fotoğraf 4: Beşe Dede Türbesi

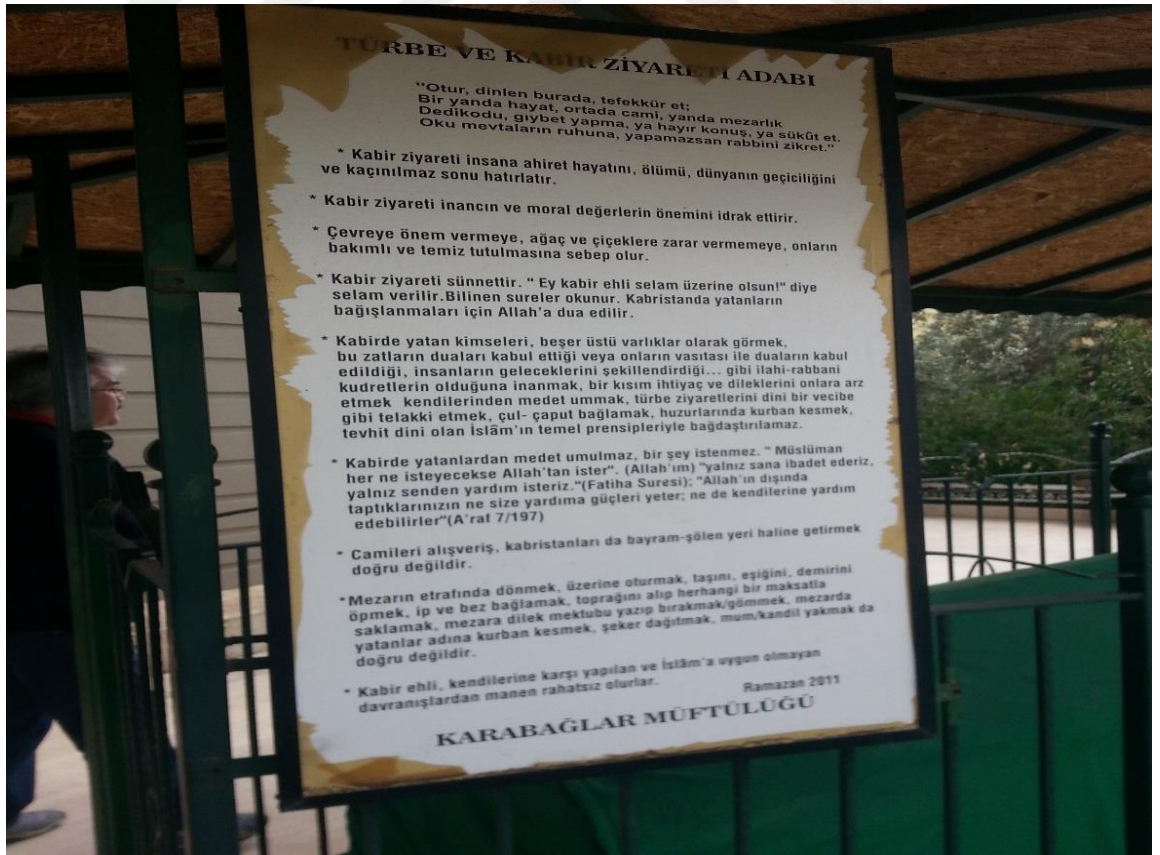
Fotoğraf 5: Lokman Dede Yatırı

Fotoğraf 6: Helvacı Dede (Bergama) Yatırı

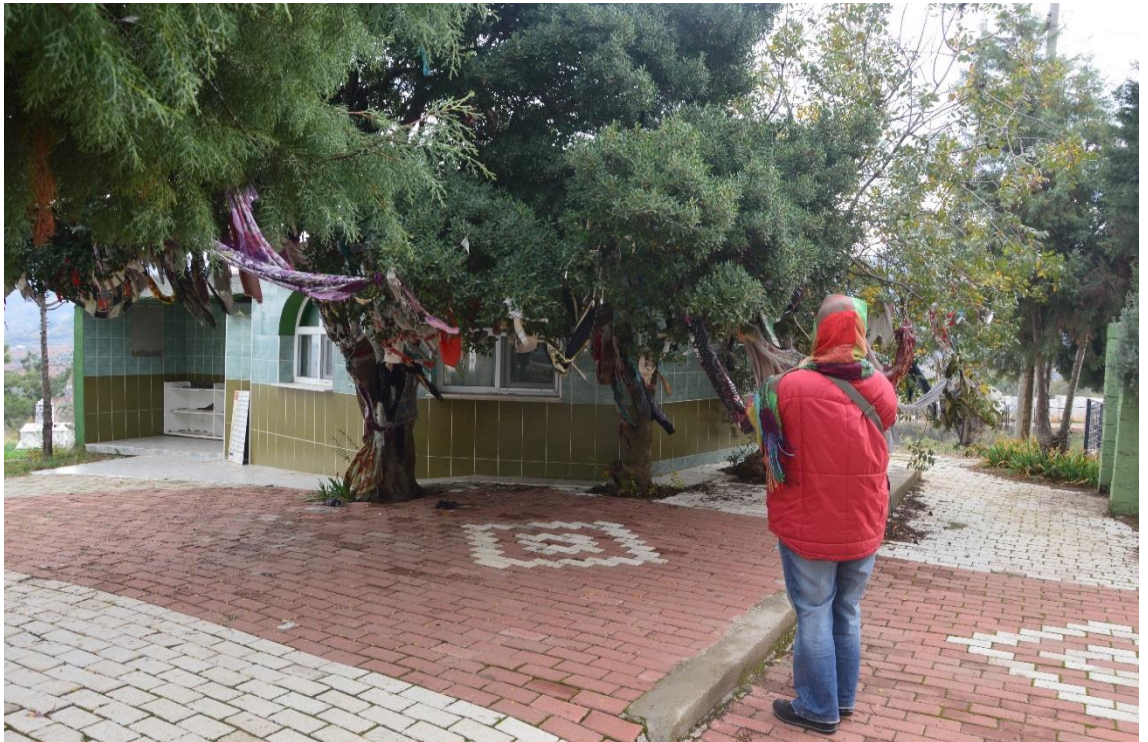
Fotoğraf 7: Mızraklı Dede Türbesi

Fotoğraf 8: Mızraklı Dede Türbesi Kabir Ziyareti Adabı Panosu

Fotoğraf 9: Kurt Baba Türbesi ve Türbedar Fevzi Çetin

Fotoğraf 10: Kurt Baba Türbesi'nin bahçesindeki adak ağacı

Fotoğraf 11: Hamzababa Köyü Girişi

Fotoğraf 13: Torbalı Dede/Sultan Baba Yatırı

Fotoğraf 14: Yağmur Dede Ocağı

Fotoğraf 15: Eski Baba Türbesi

Fotoğraf 16: Emir Dede Yatırı

Fotoğraf 17: Kız Bacı Sultan Yatırı'nde çocuk sahibi olmak için asılan bir nesne

Fotoğraf 18: Hıdırellez’de Hıdır İlyas Yatırı

Fotoğraf 19: Susuz Dede Yatırı’nda Kur’an okuyan kadınlar

Fotoğraf 20: Susuz Dede Yatırı'nda ip bağlayan ve mezara el süren kadınlar

Fotoğraf 21: Mühürlü Sultan Türbesi

Fotoğraf 22: Tezveren Şeyh Kamil Türbesi

Fotoğraf 23: İmam Birgivi ve oğlunun mezarları

Fotoğraf 24: İmam Birgivi Türbesi'nde dilek için üst üste konan taşlar

Fotoğraf 25: Hamza Baba Türbesi'nde mum adağı yeri

Fotoğraf 26: Hamza Baba Türbesi'nin içi

Fotoğraf 27: Tufan Dede Türbesi adak kurbanı kesim ve pişirme alanı

Fotoğraf 28: Samut Baba Türbesi mum yakma yeri

ÖZGEÇMİŞ

1990 senesinde İzmir’de doğdum. Lise öğrenimimi İzmir Kız Lisesi’inde tamamladım. 2008 yılında Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde burslu olarak eğitimime başladım. 2012 yılında Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Bütünleşik Doktora programına başladım. “İzmir’deki Kutsal Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar” başlıklı tezimi Şubat 2020’de savunarak doktora eğitimimi tamamladım.